

TELHİS EBYÂTININ ŞERHİ
BİNBİR HAKİKAT

ÇAMLICA YAYINLARI

TELHİS EBYÂTININ ŞERHİ BİNBİR HAKİKAT

AHMET MÜDERRİSOĞLU
Emekli Müftü

Hazırlayan:
Şükrü ÖZGER

İstanbul 2006

ÇAMLICA YAYINLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Çamlıca Yayınları'na aittir.

ISBN 975-8646-13-3

Kitabın Adı

Telhis Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat

Yazarı

Ahmet MÜDERRİSOĞLU

Dizgi-Sayfa Tasarım

Çamlıca

Kapak Tasarım

Nüans Ajans

Baskı-Cilt

Ulus Matbaası

1. Baskı

Nisan 2006 İSTANBUL

Çamlıca Yayınları İFAV Organizasyonudur

Çamlıca Yayınları

Mahir İz Cad. Nu.2 Bağlarbaşı

34662 ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel. : 0216 651 15 06

Fax : 0216 651 00 61

siparis@mifav.org

www.mifav.org

SUNARKEN

Cenab-ı Hakka sonsuz şükürler ve resulüne salât ü selamlar olsun.

Telhis Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat isimli bu eserin yazarı, emekli müftülerden merhum Ahmet Müderrisoğlu'dur.

Ahmet Müderrisoğlu, 2.4.1910 (1.7.1326) tarihinde, kurban bayramının dördüncü günü Yeşilhisar'da doğdu. Babası Hasan Hilmi Efendidir. İlk tahsilini burada muallim Hüsnü Ayan Beyin yanında yaptı. Daha sonra çeşitli hocalardan dersler alarak tahsilini tamamladı.

İlk görevi Yeşilhisar Camii Kebir imamlığıdır (1938). On sene sonra Yeşilhisar müftülüğüne (1948), arkasından Nevşehir (1951) ve daha sonra tekrar Yeşilhisar müftülüğüne tayin olundu (1954). 1960'ta Develi, 1964'te Bor, 1969'da ise Çamardı müftülüklerine getirildi. 1972'de de emekli oldu. 27.4.1995 tarihinde vefat etti.

Ahmet Müderrisoğlu, bir müddet kullandığı Kafkas soyadını mahkeme kararıyla, ailesinin eskiden beri kullanmakta olduğu Müderrisoğlu unvanıyla değiştirdi.

Ahmet Müderrisoğlu, müftülük görevi yanında vazife yaptığı ilçelerde talebe yetiştirmek ve vaazlar vermekle de meşgul olmuştu. Bu hizmetleri kendisini bu yörelerde tanıtmuş ve saygıdeğer bir din adamı olarak halkın arasında bilinip sevilmesini sağlamıştı. Mütevazı olması yanında ilmiyle âmil bir kişiliğe sahipti. Bulunduğu yörelerde halk kendisinden istifade etmiş ve kendisini sevmiştir.

Merhum, kaleme aldığı bu kitap ile *Peygamberimizden Dualar ve Yeşilhisar Tarihi* isimli eserlerini sağlığında iken torunu olmam dolayısıyla bana teslim etmişti. Bu kitapların neşrolunmasını çok arzuluyordu. Ben de bu eserleri yayımlayarak onun adının anılmasını ve yaşamasını sağlamak istedim.

Bu kitap, Arap Edebiyatına malolmuş meşhur beyitleri toplayan *Telhis* adlı eserdeki beyitleri açıklayan önemli bir çalışmadır.

Müellifin kendi el yazısıyla hazırladığı eseri metnin bütün özelliklerini yansıtmayı amaçlayan titiz bir çalışmayla yeni harflere aktarmayı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ziya Yılmazzer yapmıştır. Kendisine teşekkürler ederim.

Bu kitabın yayımlanması, hemşehrimiz İstanbul'umuzun değerli milletvekili Prof.Dr. İrfan Gündüz'ün teşvikleriyle gerçekleşmiştir. Kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

Kitabın yayımlanmasına gösterdiği yardımlarından ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Hasan Aksoy'a da teşekkür ederim.

Bu hususta Marmara İlahiyat Vakfı mütevelli heyetine ve yetkililerine, diğer emeği geçenlere şahsım ve ailemiz adına şükranlarımı sunarım.

Başarıya ulaştıracak sadece Cenab-ı Hak'tır.

Şükrü Özger

İÇİNDEKİLERDEN İLMÎ KISIMLARIN
FİHRİSTİ

1

<u>Sahîfe Numarası</u>	Me'ânî Beyitleri
2	Birkaç Söz
4	Edebiyyât, Türk Edebiyyâtı ve Târîhcesi [Mukaddime]
14	Zamân
16	Şâ'ir İmru'u'l-Kays
18	İnsân, Ahsen-i Takvîm Üzere Yaratılmıştır
19	Hamd ve Şükür
21	Lafza-i Celâle
32	At
35	Güğercin
39	Gece ile Gündüzü Mukâyese
40	Gecelerin Uzunluğunu Kısaltması
42	Tulû' ve Gurûb
43	Zamân, Zamânı Arattırmak
44	Ay
46	Kalp
49	İyilerle Görüşmek
49	Nasîhatin İslâm'da Ehemmiyeti
50	Birkaç Nasîhat
59	Semâ

61	Ka'be-i Mu'azzama'nın Târîhcesi
63	Gulyabânî
65	Güneş
67	Haseb ve Neseble İftihâr Kuru Bir Da'vâdır
68	Cesed ve Rûh
69	Aşk ve Ayrılık
69	Mekke-i Mükerreme
72	Dâire-i Me'mûriyyetin Ashâb-ı Mesâlihe Açık Bulundurulması
73	Nefis ve Mertebeleri
74	Şecâ'at
74	Takvâ
76	Ölüye Ağlamak ve Mersiye Söylemek
79	Hidâyet ve Dalâlet Allah'tandır.
80	Ölümden Sonra Dirilmek Vardır
82	Rüzgârlar, Hava
84	Herkes Hakkına Razı Olmak Lâzımdır
85	Akıl
88	Rızık, Akla Bağlı Değildir
90	Aşkın Bir Hâli
91	Tevbe ve Tezellül
92	Gam ve Sürûr Günleri
95	İhtiyârlık ve Gönül
96	Renkler
98	Medîne-i Münevvere
99	Herkes Kendi Hâlini Beğenir
100	Kuss b. Sâ'ide'nin (سعد بنك) Hutbesinden Bir Parça
101	Ukâz Pazarı
104	Vatan Sevgisi
105	Dehrin Ma'nâsı
107	Tarihte Gelip Geçen Birkaç Hükûmetin Mevki' Müessis, Târîh-i Teessüs ve İnkırâzlarını Gösterir Cedvel [Hâşiyededir].
108	Ağlamak
116	Toprak, Karalar
117	Su, Denizler
119	Hazret-i Peygamber'in Evsâf-ı 'Âliyesi
122	Mu'tasım el-'Abbâsî

123	Mu'tezz el-'Abbâsî
124	Hased
125	Sabır
126	Şevk, Mahabbet, Aşk
131	Akraba Gayreti
132	Kazâ ve Kader
137	Kader ve Ecel
142	Hayât Demek Mücâdele Demektir.
144	Şâhîn Kuşu
146	Büyüklerin Derdi de Büyük Olur.
147	Cezîmetü'l-Ebreş'in Zebbâ ile Hikâyesi
148	Âdem 'aleyhi's-selâm'ın Bir Nasîhati
150	Ölüm
153	İlim Hakkında Üç Bahis
162	Milletin Efrâdı Arasında Zabt u Rabtın Lüzûmu
167	Yüzüne Peçe Tutan Kimseler
169	Ateş ve Envâ'ı
170	Mürşid-i Kâmil
172	Fenâ Huyların A'zâyâ Taksîmi
172	Her Adam Dost Tutamaz.
173	İlkbahâr
175	Kulak ile Gözü Mukâyese
175	İhtiyârlık
177	Dünyâ ve Mâhiyyeti

2

Beyân Beyitleri

186	Lâle
190	Bid'at ve Envâ'ı
188	Sünnet ve Envâ'ı
190	Yıldızlar ve Peygamber Efendimiz
193	Yıldızlar
195	İstitrâd [Hey'ette İki Meslek]
198	Şimşek ve Yıldırım ve Bulut
200	Sill-i Zahrî Hastalığı
200	Beden ve Rûh
201	İstihzâ, Müdârâ
202	Misk
203	Kükürd
204	Hilâfetin Ma'nâsı

210	Gazap
211	Sehâvet
216	Bahâr Mevsimi Letâfeti
217	Silâh Hâzırlamanın Ehemmiyeti
217	Tırnak Kesmek
220	Adâlet
222	İmân
225	Harp
227	Devenin Bazı Evsâfı
228	Buhl
230	Gülmek ve Derecesi
231	Mal ve Mâhiyyeti
234	Nazar Boncuğu Takınmak Câiz Değildir. Ölüm Vaktinden Şaşmaz.
236	Kin

3

Bedî' Beyitleri

242	Şehîdliğin Fazîleti
247	Koğuculuk
248	Cinnet, Şu'ûr Bozukluğu
249	Ulemâdan Sa'düddîn Teftâzânî
251	Yağmurlar, Sath-ı Arzın Şeklini Değiştirir.
254	El Boşluğu ve Gençliğin Âfetleri
256	Hürriyet
258	Rumlar
261	Harpte İstimdâd
263	Terlemek
267	Sıtma Hastalığı
269	Kuduz Hastalığı
269	Âl-i Nebî 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm
276	Hediyeleşmek
287	Hırs
311	Tevekkül
318	Nutfe
319	Kibir
325	Yemîn ve Envâ'ı
326	Uyku
327	Rüyâ

327

Yûşa' 'aleyhi's-selâm

İÇİNDEKİLERDEN EDEBÎ KISIMLARIN
FİHRİSTİ

1

Sahîfe Numarası

Fenn-i evvel: Me'ânî

2	Edebiyyât; Me'ânî, Beyân, Bedî'
12	Bedî'den, Murâ'ât-i Nazîr San'atı
12	Bedî'den, Mezheb-i Kelâmî San'atı
15	Bedî'den, Cinâs-ı Nâkıs San'atı
16	Tenâfür-i Hurûf
18	Garâbet
23	Kıyâsa Muhâlefet
24	Kerâhiyetün fi's-Sem'
27	Tenâfür-i Kelimât
28	Tenâfür-i Hurûfla Tenâfür-i Kelimâtın Bir Cümlede İctimâ'ı
30	Ta'kîd-i Lafzî
31	Ta'kîd-i Ma'nevî
33	Tekerrür-i Elfâz
35	Tetâbu'-i İzâfet
37	Kelâmın Muktezây-ı Zâhire Muhâlif İhrâcı
38	Hakikat-i Aklî
43	Mecâz
45	Mecâz-ı Aklî
58	Müsned, Müsnedün ileyh, Müsnedün ileyhın Sıla ile Ta'rîfi
63	Müsnedün ileyhın Şânına Ta'zîm Makâmı
64	Müsnedün ileyhın Haberın Tahakkuk ve Sübûtuna Vesîle Olması Makâmında İrâdı
66	Müsnedün ileyhın İşâretle Ta'rîfinden, Ekmel-i Temyîz Makâmında İrâdı
67	Müsnedün ileyhın İşâretle Ta'rîfinden, Sâmi'in Gabâvetine Ta'rîz Makâmında İrâdı
68	Müsnedün ileyhın 'Ahd-i Zihnî ile Gelip Ma'nen Nekre Gibi İrâdı
70	Müsnedün ileyhın İzâfetle Ta'rîfi

- 73 Müsnedün ileyhın Nekre Olarak Ta'zîm Makâmında İrâdı
- 78 Müsnedün ileyhın Sıfat-ı Muvazzaha ile Tavsîfi
- 79 Müsnedün ileyhın Atf-ı Beyân ile Ta'kîbî
- 81 Sâmi'in Zihninde Temekkün İçin Müsnedün ileyhın Haber Üzerine Takdîmi
- 85 Sâlibe-i Külliyye Bahsinde "کل = küllü" Kelimesinin Nefy-i Şümûl İçin Gelmesi
- 89 Kelâmın Muktezây-ı Zâhire Muhâlif İhrâcından, Zamîr ile Getirilecek Yerde Muzhir ile Getirilmesi
- 90 Kelâmın Muktezây-ı Zâhire Muhâlif İhrâcından, Müsnedün ileyhın Kemâl-i Zuhûrunu İddi'â Mevki'inde İrâdı
- 91 Kelâmın Muktezây-ı Zâhire Muhâlif İhrâcından, Taleb-i Afv ve Merhamet Mevki'inde İrâdı
- 92 Kelâmın Muktezây-ı Zâhire Muhâlif İhrâcından, İltifât Mevki'inde İrâdı
- 96 Kelâmın Muktezây-ı Zâhire Muhâlif İhrâcından, Hitâptan Tekellüme İltifât
- 97 Kelâmın Muktezây-ı Zâhire Muhâlif İhrâcından, Kalb
- 98 Müsnedin Terkinden, İki Cümleli Bir İbârede Müsnedden Birisini Hazf
- 99 Müsnedin Terkinden, İki Cümleli Bir İbârede Müsnedden Birisini Hazf
- 101 Müsnedin Terkinden, Suâl-i Mukaddere Cevap Vukû'unda Müsnedi Hazf
- 102 Müsnedin Kelâmda Zikrinden, Ezmine-i Selâseden Birisine Delâleti İçin Fiil Olarak İrâdı
- 103 Müsnedin Kelâmda Zikrinden, İsim Olarak İrâdı
- 106 Müsnedin Kelâmda Zikrinden, Edât-ı Şartın Mâzîde İsti'mâli
- 107 Müsnedin Kelâmda Zikrinden, Edât-ı Şarttan "ل = lev" Hakkında Bir Kâ'ide
- 108 Müsnedin Kelâmda Zikrinden, Ta'rîfin Bazan Hasra Delâlet Etmeyeceği
- 121 Müsnedin, Müsnedün ileyh Üzerine Tefe''ülen Takdîmi
- 123 Müsnedin, Müsnedün ileyh Üzerine Teşvîk ve İsmâ' İçin Takdîmi

- 124 Kelâmda Mef'ûlün Terki İçin Fi'l-i Mute'addî-
yi Lâzım Makâmında İrâd Etmek
- 125 Fi'l-i Meşîetin Mecâzî Bir Mef'ûle Ta'allukunda
Mef'ûlün Behemehâl Zikrolunacağı
- 130 Fi'l-i Meşîetin Bir Mef'ûle Ta'allukunda Mef-
'ûlün Hazfî
- 132 Kasr
- 134 Hâlin Fâ'ile Mukârenetî, Hîn-i Tekellümde Değil,
Ancak Fiilin Vukû'unda Olur.
- 134 Fi'l-i İnşâiden, Emrin Temennî Mevki'inde İrâdî
- 136 Vasıldan Atuf İçin Cihet-i Câmi'anın Lüzûmu
- 138 Aralarında Cihet-i Câmi'a Bulunmayan Cüm-
lelerin Yekdiğerine Atfolunmayacağı
- 140 Fasil
- 141 İstînâf
- 144 Cümle-i Hâliyye
- 145 Hâlin Cümle-i Zarfiyye Üzerinde Bulunması
- 146 Cümle-i Hâliyyeden Bir Ka'ide
- 147 İcâzın Ma'nâ İfâde Edemeyen Derecesi
- 149 Itnâbtan Lüzûmsuz Lafzı Hâvî Kelâm
- 153 Haşv-i Müfsid
- 162 Haşv-i Gayr-i Müfsid
- 163 Müsâvât
- 167 İcâz-ı Kasr, İcâz-ı Hazf
- 171 İğâl ile Itnâb
- 173 Te'kîd ile Itnâb
- 174 Tekmîl ile Itnâb
- 176 İ'tirâz ile Itnâb
- 183 Sözü İcâzdan Sonra Itnâba Erdirmek

2

Fenn-i Sâni: Beyân

- 186 Teşbîh-i Hayâlî
- 188 Teşbîh-i Vehmî
- 191 Müşebbehün Hissî, Müşebbehün bihin Hayâlî Olması
- 197 Tarafeyni Mürekkep Olan Teşbîh-i Hissî
- 199 Teşbîhten, Mürekkep-i Aklî
- 202 Vech-i Şebehten, İstihzâ Mevkî'i
- 203 Garaz-ı Teşbîhten, Teşbîhin Müşebbeh Üzerinde
İmkânı

- 204 Garaz-ı Teşbîhten, İstitrâf
 207 Garaz-ı Teşbîhten, Müşebbehün bihin Müşeb-
 behten Etemm Olduğunu Göstermek
 207 Teşâbühte On Bir Şekil
 213 Teşbîh-i Mücmel
 214 Teşbîh-i Mufasssal
 216 Teşbîh-i Müekked, Teşbîh-i Mürsel, Teşbîh Edâtları
 218 İsti'âre, İsti'âre-i Tahkikiyye
 219 İsti'âre-i Aklî
 225 İsti'âre Karînesi
 226 İsti'âre-i Garîbe
 228 [Bir Kâ'ideye Göre] Zuhûrun Zevâl Ma'nâsına
 Gelmesi
 229 İsti'âre-i Teba'iyye
 232 İsti'âre-i Mücerrede
 234 İsti'âre-i Tahyiliyye, İsti'âretün bi'l-Kinâye
 236 Kinâye-i Müfred
 237 Kinâye-i Mürekkebe
 239 Kinâye-i Karîbe, Kinâye-i Ba'ide
 240 Ta'rîz, Telvîh, Remz, İmâ ve İşâret

3

Fenn-i Sâlis: Bedî'

- 242 Tıbâk San'atı
 245 Murâât-i Nazîr San'atı
 245 İrsâd San'atı
 246 Müşâkele San'atı
 248 Müzâvece San'atı
 250 'Aks San'atı
 251 Rucû' San'atı
 252 İstihdâm San'atı
 253 Leff ü Neşr San'atı
 255 Cem' San'atı
 255 Tefrîk San'atı
 257 Taksîm San'atı
 257 Cem' ma'a't-Tefrîk San'atı
 259 Cem' kable't-Taksîm San'atı
 259 Taksîm kable'l-Cem' San'atı
 262 Tecrîd San'atı
 262 Mübâlaga-i Makbûle San'atı

- 266 Mezheb-i Kelâmî San'atı
 268 Hüsn-i Ta'lîl San'atı
 270 Tefrî' San'atı
 271 Te'kidü'l-Medh bi-mâ-Yüşbihu'z-Zemm, İstidrâk San'atları
 272 Te'kidü'z-Zemm bi-mâ-Yüşbihu'l-Medh; İstitbâ', İdmâc, Tevcîh, Hezel San'atları
 274 Tecâhül-i 'Ârif San'atı
 276 Kavl-i bi'l-müceb San'atı
 277 İttirâd San'atı
 278 Cinâs San'atı
 288 Reddül-'acûz 'ale's-sadr San'atı
 293 Seci' San'atı
 298 Seci'den, Taştîr San'atı
 298 Seci'den, Tasrî' San'atı
 302 Müvâzene San'atı
 303 Teşrî' San'atı
 305 Lüzûm-i mâ-lâ-Yelzem
 309 Sirkat-i Şiirden İntihâl ve Nesh, İgâre ve Mesh, İlmâm ve Selh
 314 İktibâs
 315 Tazmîn
 317 Tevriye
 321 'Akd
 323 Hall
 328 Telmîh
 336 Hüsn-i İbtidâ
 338 Berâ'at-i İstihlâl
 339 Tahallus
 340 Hüsn-i İntihâ

بسم الله الرحمن الرحيم

Hakk Te'âlâ'nın kullarına bağışladığı sayısız ni'metlerden biri de nutuktur. "Kuvve-i nâtika", insânı sâir hayvânâtтан ayırır¹. Kalbe gelen ma'nâların her birini birer sûretle ifâde eyler²; ve kuvveti nisbetinde sâhibinin kemâlini gösterir³.

Gerçi her söz "nutk"tur. Fakat edebî kâ'idelere uygun olmayan sözler, fâidesiz lakırdıdan başka bir şey değildir. Söylenen kelâm, yazılan yazı, verilen işâret⁴, edebîyyât ile ne derece mütênâsip ise o kadar makbûldür.

Edebiyyat: Sözü hâl ve âhenge uygun kılmaktır⁵. Ölçüsü "ilm-i belâgat"tır; buna "me'ânî"⁶ dahi denilir.

1. İnsan, mevâlîd-i selâsenin "hayvânât" sınıfında dâhildir ve bu sınıftan "hayvân-ı nâtık" vasfıyyetiyle ayrılır.

2. Üdebâ, "Lafızlar ma'nâların kalıbıdır" demişler: "الالفاظ قوالب المعاني" و قيل في هذا

3. Üdebâ, "Kişinin kemâli, kelâmından belli olur" demişler:

Aceb haddince Mevlânâ sözü Türkîce nazm eyler;

Kelâmından olur mâ'lûm, kişinin kendi mikdârı.

Mevlânâ Celâleddîn.

4. İfâde-i merâm, ya söz, ya yazı ve yahut işâret ile olur. İşâret: Adet, manible, flama, sinema, dilsizin hareketleri, höyük ve kule, parola ve mu'amma gibi ve sâir şeylerdir.

5. Yâni lüzümlü bir sözü yerinde ve kıvâmında söylemektir. Edebiyyât yalnız nazım ve nesirde düzgün ve mevzûn söz söylemek değildir. Edebiyyât sahasına atılan birçok erbâb-ı kalem, edebîyyâtı yalnız söze biçim ve kesim vermek zann-ı fâsidine kapılarak hesâba kitâba sığmayacak niçe hezeliyyât ve laklakıyyât karıştırmışlar; edebîyyât perdesi altında gizlenerek, değil edîp, en mizâhperver opera aktrisinin irtikâp ettiği mâlâya'niyyâtı, mevki'-i temâşâya vaz' etmekten çekinmemişlerdir. Hakîkatte edebîyyât, edep lafzının câmi' olduğu me'ânî-i 'âliyyeyi, insanın levha-i vicdânına nakşedecek derecede hâiz-i belîğ sözlerdir. Tamam-ı edep de budur. Şu beyitler bu ma'nâyı pek güzel ifâde ediyor;

Mâdem ki hiçbir söz, isnâd, izâfet, teşbîh, kinâye, hakikat veya mecâz gibi kâ'idelerden hâlf değildir; hiçbir lisân edebiyâtı da ilm-i me'âniden hâric değildir. Her lisânda kelâmın za'f ve kuvveti, şekli-i ifâdesi, kemâl-i fesâhat ve belâgati, me'ânî ile ölçülür. Usûl-i belâgata uygun olmayan kelâmlar¹, hangi lisânda olursa olsun makbûl sayılmaz.

Me'ânî², Beyân³ ve Bedî⁴ kısımlarına ayrılan "İlm-i Belâgat", ahd-i İslâm'dan daha çok evveleri ma'lûm idi. İslâm'da bu fenni ilk tedvîn eden "İmâm Sekkâkî"⁵, telhîs eden de "Hatîb-i Dimeşkî"⁶dir.

و زينة المرء تمام الادب

لكل شيء زينة في الوري

Kemâlât-ı edîb, ahlâk ve ilmîle olur ancak;

Edîbin sözleri hikmet, işi ibret olur el-hakk.

6. Dipnot numarası verilmiş, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)
1. Tenâfir, tetâbu', tekerrür, ta'kid, za'f-ı kelâm, itnâb, haşv-i müfsid ... ve sâire gibi.
2. İlm-i Me'ânî: Lafzın muktezây-ı hâle mutâbakatını bildiren ahvâlden bahseder. [Muktezây-ı hâlden murâd: Her ifâdenin cevherine yakışan hâlidir. Tebrîknâmede tes'îd ve tehniyet, ta'ziyenâmede tesliyet sûreti göstermek gibi]. Bu fennin medârı; istihsânât-ı orfiyyedir. Mevzû'u; terâkîb-i haberiyye ve talebiyyedir. Mebâdisi; mesâil-i nahviyye ve lügaviyyedir. Garaz ve gâyesi; sözü yerinde ve kıvâmında söylemektir.
3. İlm-i Beyân, bir melekedir ki müttekellim kasd eylediği bir ma'nâyı -delâlette bazıı bazısından daha vâzıh olan- muhtelif tarîklerle îrâd etmeğe o meleke ile muktedir olur. [Bir lafız mâ-vuzı'a lehinde kullanılır ise "hakikât", mâ-vuzı'a lehin gayrinde kullanılır ise fakat mâ-vuzı'a lehinin murâd olunmasına mâni' bir karîne bulunursa, o sûretle isti'mâlî "mecâz"; bulunmazsa "kinâye"; mecâz, teşbîhi hâvî ise "isti'âre"; değil ise "mecâz-ı mürsel" olur. "Teşbih", bir şeyin başka bir şeye vasıfca iştirâkî üzere müttekellimin delâletidir].
4. İlm-i Bedî: Muktezây-ı hâle mutâbık kelâmdaki vücûh-i tahsini bildirir. [Bu vücûh-i tahsine "sanâyi'-i bedî'iyye" denilir ki, ma'nevî ve lafzî olmak üzere iki türlüdür. Ma'nevîler 27; lafzîler 5-7 kadardır.]
5. Ebû Ya'kûb Yûsuf es-Sekkâkî el-Harezmî: Şarkın en büyük ulemâsından olup beş yüz elli beşte dünyâyâ gelmiş ve altı yüz yirmi altıda Harezm'de vefât etmiştir. Her türlü ilimde ve husûsan lûgat ve me'ânî gibi ulûm-i edebiyede imâm olmuştur. Tasnifâtundan "Miftâhu'l-'Ulûm" nâm kitâb-ı mu'teberi, on iki fenni câmi' bir eserdir. Fudalâdan birçokları bu kitâba şerhler [Şerh-i Mevla'l-Mü'ezzini gibi], ta'likalar yazmışlar; kimi telhîs ve ihtisâr, kimi tatvîl, tahşîye veya tercemesiyle o zâtın namını yâd ü tezkâr ve bu millete yâdigâr bırakmışlardır. Halhâlî, 'İmâdüddîn-i Kâşî, Kutbuddîn-i Şîrazî, Hatîb-i Dimeşkî ve sâire gibi.
6. Hatîb-i Dimeşkî Muhammed b. Abdurrahmân ki Celâlüddîn-i Kazvîni eş-Şâfi'i demekle ma'rûftur. Meşâhîr-i ulemâ ve üdebâdan olup 666'da doğmuş, 739'da vefât etmiştir. An aslın Kazvinli olduğu halde Anadolu'da bazı kadılıklarda bulunmuş; ba'dehû Dimeşk-i Şâm Câmî'i'nde hatîp bulunurken, şehri mezkûr kadılığı nâmına tevcih olunmuş; bilâhîre Melik Nâsir tarafından Mısır'a celb olunarak Mısır Kadısı ta'yin olunmuştu. Şahsı gibi imlen ve ahlâken dahi güzel ve yüksek idi. "Telhîsu'l-Miftâh", "İzâhu't-Telhîs", "Sûru'l-Mercânî min şî'ri'l-Ercânî" gibi te'lîfâtı vardır. İzâhu't-Telhîs, Telhîs'in şerhi mesâbesindedir. "Telhîs", İmâm Sekkâkî'nin "Miftâhu'l-'Ulûm" nâm kitâbının; me'ânî, beyân ve bedî' kısımlarından ihtisâran aldığı pek kıymetli bir eseridir. "İzâhu't-Telhîs"i bunun üzerine yazmıştır. Ecille-i

Telhîs, ulemâ arasında şöhret bulup bir çokları bu kitâba şerhler, hâşiyeler yazmışlardır. En makbûlü, Sa'düddîn Teftâzânî'nin¹ "Mutavvel" ve "Muhtasar" ismindeki şerhleri ve "Seyyid Şerîf" nâm 'Allâme Cürcânî'nin² Mutavvel üzerine hâşiyesidir.

Tanzîmât devrinden sonra gelen üdebâmız, fenn-i belâgatı, Türk Edebiyyâtı'nda da tatbîk ettiler. Bu fende [Me'ânî, Beyân, Bedî'] Türkce eserler yazdılar, *Telhîs*'ten istifâde ettiler ve böylece yüksek edebiyâtımızın yüceliğini isbât için büyük himmet ve gayrette bulundular.

Biz de aynı çığırdan yürüyerek bütün âcizliğimize rağmen *Telhîs*'in edebî kâ'idelere istişhâd ettiği ebyâtını terceme ve şerh³ edeceğiz. Maksadımız hem cihânşümûl Türk dilinin belâgat kâ'idelerine uygun olduğunu göstermek, hem de "*Kitâb-ı Telhîs*"ın ilme, fenne, sanâyi'a, emsâl ve eş'âra temâs eden yerlerini îzâh etmektir.

Kitâbımız, Me'ânî, Beyân, Bedî' olmak üzere üç bölgeden ibârettir. Bu üç ilim üzerine *Telhîs*'te şevâhid getirilen kıt'a veya beyitler sıra numarasıyla tertîp olunacaktır.

Her beytin evvelâ kelimeleri, sonra toplu ibâresi Türkce'ye çevirilecek; sonra da îzâhı değen yerleri şerh edilecektir. Her beytin mahall-i

ulemâdan Mevlânâ Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî "*Îzâhu'l-Telhîs*"ı şerh eylemiştir. "*Telhîsu'l-Miftâh*"ına ise Halhâlî, Zevzenî, Kutbuddîn-i Şîrâzî, Sa'düddîn Teftâzânî, Seyyid Şerîf Cürcânî ve sair ulemâ şerhler yazmışlardır. "*Telhîsu'l-Miftâh*", son zamanlarda Fârisî, Türkî, Fransız ve İngiliz lisânlarına dahi terceme olunup, içindeki kâ'ideler, düstûrlar, bu lisânların edebiyâtında da tatbîk edilmiş ve birçok Avrupa müsteşriklerinin himmetiyle gerek kendisi ve gerek tercemesi müte'addid defalar Paris'te, Londra'da, Berlin'de, Mısır'da, Bombay'da tab' olunmuş ve edebiyâtta vâhid-i kıyâsî olarak tanınmıştır.

1. Teftâzânî'nin terceme-i hâli için {asıl metindeki} 249. sahîfeye bak.
2. Şarkın en büyük ulemâsından olup 740'ta Cürcân'da doğmuş; 816'da Şîrâz'da vefât etmiştir. Teftâzânî ile buluşmuş, Timurlenk'in meclisinde pek çok mübâhasatta bulunmuşlardır. "*Mevâkıf*"a bir şerhi, İsfahânî'nin "*Tecrid*"ine, Teftâzânî'nin "*Mutavvel*"ine, "Keşşâf"a havâşisi, ferâiz üzerine bir risâlesi, fûnûn-i muhtelif üzerine bir "*Ta'rifât*"ı ve sair âsânı vardır.
3. Celâlüddîn Süyûtî'nin "*Müzhir*"de beyânına göre, her beytin altına anın tefsîrini yazarak şerh-i ebyât usûlünü en evvel vaz' eden "Ebu'l-Hattâb Ahfeş Abdülhamîd b. Abdülmecîd"dir ki nahivde istihâr eden üç Ahfeş'in en büyüğü ve evveleridir. Sîbeveyh ve Ebû 'Ubeyde'nin üstâzı idi. Ebyât şerhine sülûk eden üdebâ içinde "Vâhidî" gibi ehli-i Tefsîr bile vardır. Bu zât "Mütenebbî'nin Divân'ını şerh eylemiştir. Yetişen üdebâ ve 'ulemâdan bazıları da Harîrî'nin "*Makâmât*"ına, İbn-i Sînâ'nın "*Divân-ı Rûh*"una, Monla Câmî'nin ebyâtına, Hızır Bey'in "*Nûniyye*"sine, "*Emâlî*"ye, "*Mesnevî*"ye, "*Pend-i Attar*"a ve sair kıymetli eserlere şerhler, hâşiyeler yazmışlardır.

istişhâdı kendi şerhinin sonunda gösterilecek ve bu gösterilen edebî kâ'ideler Türkce emsâl ve eş'âr ile temsîl olunacaktır.

Ebyâtın arûzu¹ ve bazı Arabî, Fârisî küt'aların meâlî, sahîfe aşağısına hâşiye olarak çıkarılmıştır. Gerek ilmî, gerekse edebî bahisler üzerine ge-

1. Arûz, Ka'be'nin bir ismidir. Bu ilmin mücidi "Halîl b. Ahmed", Ka'be'nin estârına yapışarak henüz bulunmayan bir ilmin keşfini Allah'tan istemiş ve bu ilmi ilk olarak icât ettiğinde ismini teberrüken "arûz" koymuştu. Şiirin sıhhat veya fesâdını gösterdiği için bu ilme "mîzânü's-şî'r" dahi denilir. Acem şâ'irlerine göre arûzun ölçüleri on dokuz ise de Türk ve Arap şâ'irlerine göre on altıdır. Bunları beş dâirede cem' etmiştir; [Bahr-i Tavîl, Bahr-i Medîd, Bahr-i Basît] bir dâiredir. [Bahr-i Vâfir, Bahr-i Kâmil] bir dâiredir. [Bahr-i Hezec, Bahr-i Recez, Bahr-i Remel] bir dâiredir. [Bahr-i Serî', Bahr-i Münserih, Bahr-i Hafîf, Bahr-i Muzârî', Bahr-i Muktedab, Bahr-i Müctess] bir dâiredir. [Bahr-i Mütেকârib] yalnız bir dâiredir. İmâm Ahfeş'in keşfettiği on altıncı [Bahr-i Mütedârik]'i de şuarây-ı Arab ayrı bir dâire telakkî etmişlerdir. Şöyle ki;

Bahr-i Tavîl'in usûlü dört kere (Fe'ûlün, Mefâ'ilün)dür:

Terahhum kıl ey cânâ ki hâl-i perîşanem,
Hemân Kays-veş kûh-i melâmetdâr segânem.

gibi.

Bahr-i Medîd'in usûlü dört kere (Fâ'ilâtün, Fâ'ilün)dür:

Girye-i dil hicrle şol kadar ki ey peri!
Cûybâre döndü çeşm-i sirîşkim her biri.

gibi.

Bahr-i Basît'in usûlü dört kere (Müstef'ilün, Fâ'ilün)dür:

Cânâ! Bugün bir aceb bî-aklı-ü divâneyim,
La'l-i lebin nûş edüp medhûş u mestâneyim.

gibi.

Bahr-i Vâfir'in usûlü altı kere (Müfâ'iletün)dür:

Kaçan ki cüdây-ı bezm-i visâlin olsa bu dil,
Karîn-i firâk dîzahın oldu ol an o bil.

gibi.

Bahr-i Kâmil'in usûlü altı kere (Müfâ'ilün) dür:

Nazar et şehâ, dil-i mürdeyi hele neyledi!
O müjen oku ne yaman gelüp güzer eyledi.

gibi.

Bahr-i Hezec'in usûlü altı kere (Mefâ'ilün)dür:

Güzel yüzlü, güzel huylu nigârsın;
Fekat elde cefâ resmi tutarsın.

Bahr-i Recez'in usûlü altı kere (Müstef'ilün)dür:

Ey nâzenin! Rahminle şâd et yârı,
Ben âşık-ı dil-hasteyi, bîmârı.

Bahr-i Remel'in usûlü altı kere (Fâ'ilâtün)dür:

Duydu dil, bûy-i gül-i ruhsâr-ı yâr,
Oldu cümle akl ü fikri târumâr.

gibi.

Bahr-i Münserih'in usûlü iki kere (Müstef'ilün, Mef'ûlâtü, Müstef'ilün)dür:

Ben neyledim, ey gerdûn-i kahbe sana?
Sen vermedin hiçbir gün râhat bana.

gibi.

tirilen cümleler, kâ'ideler, hikmetler, şiir¹ler, dünyânın en güzîde âlimleri ve şâ'irleri sözlerinden intihâb edilmiş gayet büyük ve müzeyyen bir bağçeden toplanan küçük bir çiçek demeti gibi bir hâle konulmuştur.

Bahr-i Serî'in usûlü iki kere (Müstef'ilün, Müstef'ilün, Mef'ûlâtün)dür:

Ey edibâ âlim isen gel berü!

Âlim olmayan edîp gitsin gerü.

gibi.

Bahr-i Hafîf'in usûlü iki kere (Fâ'ilâtun, Müstef'ilün, Fâ'ilâtün)dür:

Gamze-i nîzen ey perf câne erdi;

Rahne-i sînem çâresiz hâle girdi.

gibi.

Bahr-i Muzâri'in usûlü iki kere (Mefâ'ilün, Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün)dür:

Senin aşkın var iken dilde ey dildâr!

Ne mümkün gayrıya bu gönlüm olmak yâr.

gibi.

Bahr-i Muktedab'ın usûlü iki kere (Mef'ûlâtü, Müstef'ilün, Müstef'ilün)dür:

Aşk bir hâle koydu beni şol rûbe ki,

Bilmem cân mı cânân mıdır cismimdeki.

gibi.

Bahr-i Müctess'in usûlü iki kere (Müstef'ilün, Fâ'ilâtun, Fâ'ilâtün)dür:

Bî-had cefâ ile hâlâ cevâ edersin,

Eyvâh ki sen hâl-i dilden bî-habersin!

gibi.

Bahr-i Mütেকârib'in usûlü sekiz kere (Fe'ûlün)dür:

Ne beyhûde cânâ bu cânım üzersin,

Ânı hoş tutasın ki kurbân edesin.

gibi.

Bahr-i Mütedârik'in usûlü sekiz kere (Fâ'ilün)dür:

Yandı dil, nâr-ı aşkımla ey gül-beden!

Bir nazar kıl ki bulsun yeni cân ü ten.

gibi.

Üdebâdan "İbn-i Mâlik", "İmâm Ahfeş", "Sadruddîn es-Sâvî", "Emînuddîn el-Mahallî", "Cemâluddîn ibn Vâsıl", "İmâm Kazvînî", "Hafîz-i Tebrîzî", "Ebû Ceşş el-Ensârî el-Endelûsî", "Allâme Sekkâkî", "Müftüzâde" gibi zâtların da arûz ilminde te'fîfleri vardır. Arûz şiirde "hece"ye, mûsikîde "nota"ya nisbeten daha teferru'atlı, tahsîlî daha güctür. Bu sebepten son zamânlarda Türk, Fransız, İngiliz ve Alman şâ'irlerinden birçokları arûzu bırakarak "hece" taksîmâtı üzerine şiir söylemeğe başlamışlardır. Ve hele bugünkü millî edebiyâtımızda şâ'irlerimiz bütün şiirlerini sâde "hece" usûlüne ölçerek söylemektedirler.

1. Şiir: Sonu kasden kâfiyelenmiş ve ölçülmüş sözdür. Hadîs-i şerifte: "Şiiri çocuklarınca öğretiniz ki şiir lisâna fesâhat, kalbe gecâ'at verir", "Şiirin hikmet olanı da vardır" buyurulmuştur. Sahâbe-i kirâmdan İmâm Ali, ve İbn-i Abbâs ve Ka'b b. Mâlik ve Abdullah b. Ravâha ve Şeyhayn hazarâtı ve yine Sahâbe ve Muhadramîn [Arap şâ'irler dört tabaka üzerinedir. Birinci tabaka (Câhiliyye)dir ki İslâm'dan evvel geçen şâ'irlerdir. İmru'u'l-Kays ve Züheyr gibi. İkinci tabaka (Muhadramîn)'dir ki Câhiliyyet ve İslâm'ı cem' edenlerdir. Hazret-i Lebîd b. Rabî'a ve Hassân b. Sâbit ve Zü'eyb gibi. Üçüncü tabaka (İslâmiyye)'dir ki İslâm'ın asr-ı evvelinde gelen şâ'irlerdir. Ferazdak ve Cerîr gibi. Müslim olmak şart değildir, Nasrânî olan "Ahtal" bile bu ma'nâya göre şu'arây-ı İslâmiyye'dendir. Dördüncü tabaka (Müvellidîn)'dir ki

Heveskârân-ı edep ve ma'ârifin istifâdesi için kaleme aldığım şu eser [Binbir Hakikat], *Telhîs*'in mütâla'asına da kolaylık verir ümidindeyim. Vâki' hatâlarımın hüsn-i niyyetime verilerek afv kalemiyle tashihini ricâ eylerim.

Ebyâtın şerhine başlamazdan evvel “edebiyât” hakkında bir mukaddime temhîdini münâsip görüyoruz.

Tevfik Allah Te'âlâ'dandır.

Develi Karahisâr

Ahmed Selîm KAFKAS

bunlardan sonra gelenlerdir. Ebû Temmâm, Ebu't-Tayyib ve Buhturî gibi.] den Hassân b. Sâbit şiir söylemişler ve Hazret-i Peygamber'in senâsına mazhar olmuşlardır. Ve hatta Cenâb-ı Hassân'ın şiir söylemek için Mescid-i Nebevî'de husûsî kürsüsü bile var idi. Hazret-i Peygamber Efendimiz bile bir mecliste Hazret-i Lebîd'in “كفى الشيب والاسلام للمرء ناهياً” [Hazret-i Rasûl-i Ekrem Efendimiz'i şâ'irlikten tenzîh ederiz. Hatta bu mısra'ı buyurduklarında “İslâm” kelimesini “eş-Şeyb” üzerine takdîm eylemiş, mısra'ı ölçüsünden çıkararak şâ'ir olmadıklarını göstermişlerdir] mısra'ını îrâd eylemiş ve aynı zâtın şu kıt'asından birinci mısra'ını bir hutbesinde şâhid getirmiştir [Temessülen şiir okumak bizzât şâ'irlik olmayıp başka bir şâ'irin şiirini yâd etmek demektir. Nitekim bir rivâyete göre Peygamber Efendimiz “Tarafe” nâm şâ'ir-i Câhilî'nin

سَتَبْدِي لَكَ الْآيَامُ مَا كُنْتُ جَاهِلًا وَ يَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزِدْ

beytini temessülen îrâd ederdi.]

الاكل شيء ما خلا الله باطل وكل نعيم لا محالة زائل

وكل ابن انثى لو تطاول عمره الى الغاية القصوى فلقبر ايل

[Ma'nâsı: Ey insanlar! Biliniz ki Allah Te'âlâ'dan ve Allah'a ibâdetten başka her şey bâtil ve her türlü ni'met ve lezzet fânîdir. Dışiden doğan her mahlûk ne kadar yaşarsa yaşasın sonunda kabre girecektir.]

İmâm Şâfi'î: “Şiir kelâmdan bir adet, haseni hasen; kabîhi kabîhtir” demiştir.

MUKADDİME

Edebiyyât; Türk Edebiyyâtı ve Târîhcesi:

İnsân nedir?

— Nihâyetsiz fezâ içerisinde bütün süreği (سوره كى) ile seyr ü seyâhat eden bir şemse tâbî' bir seyyâre üzerinde yaşayan bir mahlûk.

İnsân nedir?

— Ezel derinliğinden gelip ebediyyete giderken bu misâfirhânedeki Hâlık'ını bilmek ve insânlığı bulmak üzere az bir zamân ârâm eden bir yolcudur.

İnsân nedir?

— Akıl ve nutk ile sunûf-i hayvândan mümtâz; sûrette mu'tenâ, mahlûkâtın eşref ve a'lâsı, kâinâtın âyinesidir. Kerem ve kemâl derecesi, ilim ve edeple ölçülür.

ليس الجمال باثواب تزيتها
ان الجمال جمال العلم والادب
ليس اليتيم الذى قد مات والده
بل اليتيم يتيم العلم والحسب

İmâm Ali kerremallâhu vecchehû

Âlemlerin nüsha-i kübrâsı olan insânı, fevz ü felâh ve salâha kavuşturan ilmin envâ'ı sayılamayacak kadar çok ise de nihâyet aklî, dînî, riyâzî, edebî olmak üzere dört şu'bede toplanmıştır.

1. Güzellik kişinin giyip çalım sattığı elbise ile değil; ancak güzellik, ilim ve edep güzelliğidir. Ebeveyni ölmüş kimseye yetim demeyiniz! Ancak yetim, ilim ve kemâlden mahrûm olan kimsedir. Yani kişinin anası, babası ve zîneti, hâiz olduğu ilim ve edebidir.

Ulûm-i edebîyye ikiye inkisâm eder:

Birincisi; her ferdin hâiz olduğu melekât-ı nefsiyye ve âdâb-ı şahsiyyedir. Buna "ahlâk", "terbiye" denilir ki üç yüz altmış parçadır. Bu kısmın kemâli tasavvufur.

İkincisine "edebîyyât" denilir. Edebîyyât on iki fendir. Bunlardan "lugat, sarf, nahiv, istikâk, me'ânî, beyân, arûz, kâfiye" usûle; "kitâbet, karz-ı şî'r, inşâ'-ı nesr, târîh" furû'a müt'e'allıktır. Hitâbet ve inşâ nesrin; muhâdarât, terâcîm-i ahvâl, târîhin; bedî', beyânın fer'idir.

Ne kemâl-i sinn, ne cemâl iledir,
Kıdem-i hakîkî kemâl iledir.

Abdülhak Hâmid

Ulûm-i edebîyyenin her iki kısmı kendi mihverinde müstakil oldukları gibi, dînî, aklî, riyâzî ilimlerin de üssül-esâsıdır. Çünkü ilimler ma'nâdan zuhûr eder. Ma'nâyı gösteren ise edebîyyâtın menba' ve medârı olan [5]* "elfâz"dır. Mâdem ki nev'-i beşerde nutk tabî'îdir, asıldır; edebîyyât da asıldır, ulûm-i sâire fer'dir. Evet târîhin tercümânı, kânûnların bağı, kâl ve kalemin ta kendisi olan "edebîyyât", ma'ârifin her türlüünü, herşeyi tanıttıran bir fendir.

Efsânelerin derinliğinde olanca letâfetiyle zihinleri okşayan, perileri, nûrânî tüllere bürünmüş mâh-peykerleri tasvîr, aşk ve zevkin yegâne cilvegâhı, bin bir gece âlemlerini tavsîf eden; hayâlini icâd ettiği manzarlara, zevkin âhengiyle uğuldayan çemen-zâr bağlara, çağlayıp akan sel-sebillere, elmâs saraylara, göz kamaştıran hazînelere sûret veren edebîyyât değil mi?

Şark ve garbın sermâye-i temeddün ve terakkîsi; ahlâkın, insâniyetin mu'azzam timsâli "Kur'ân-ı Kerîm" in sît ü 'izzet ü akdesini arzın her tarafına neşr ü ismâ' eden edebîyyât değil midir?

Hügo'nun, Şekspir'in nâmını istikbâlin mehâfilinde; Volter'in, Molyer'in âsârını mutantan opera salonlarında çılgın alkışlarla yâd ettiren edebîyyât değil mi?

Evet! Kitâbetiyle kütüphâneleri tezyîn; nutuklarıyla hakâyıkı telkîn, târîhiyle dünü güne, bugünü yarına nakl ve tebyîn eden de şüphesiz edebîyyâtır.

*. Köşeli parantez içindeki bu rakamlar müellifin, eserinde kendi koyduğu sayfa numaralarıdır. Buraya kadar olan kısım numaralanmamış, numaralanmaya ilk defa bu sayfadan başlanmıştır. (Haz.)

Yavuz Selîm, Çaldıran Seferi'ni müessir sözleriyle kazanmış; Napolyon Ponapart ordusunu ehrâmların yanına kadar âteşin nutuklarıyla getirmiş; "Atatürk Gâzî Kemâl Paşa" da milletin istiklâlini "kalem ve kılınc" gibi edebiyâtın son iki mücessem hitâbesiyle müdâfa'a ve muhâfaza etmişti.

Edebiyyât ile hürriyyete cân versem de,
Yine bir Nâmık-ı şeydâ yetişir hâkimden.

Nâmık Kemâl

Devr-i Âdem'den zamânımıza kadar emvâc-ı havâdis ve inkılâbât arasında çalkanıp gelen lisânlar, kurûn ve a'sâra çarparak parçalandı. Şu'beler peydâ etti, hâlden hâle uğradı¹. [6] Yani tebelbül-i elsine denilen Orta Asya muhâceret-i umûmîsinde, tenevvu'; kable'l-mîlâd tefennün edip, on sekizinci asırda kemâlini, yirmincide son debdebesini buldu.

Lisânlar, usûl-i edebde müsâvîdirler. Burada lisân-ı belâgat-'unvân-ı mâder-zâdımız Türkce'den bahisle edebiyât hakkında bir fikir vermek istiyoruz:

TÜRKLER asîl, necîp bir millettir, lisânları da asîldir². Türk Edebiyyâtı'nın tarihte üç büyük merhalesi görülüyor. İslâmiyetten evvel "Kavmiyyet Devri", İslâmiyet'ten sonra "Ümmet Devri", garb tesîrâtından sonra açılan "Medeniyet Devri".

Kavmî Devir: Tebelbül-i elsineden beri Orta Asya'da ta'ammüm eden Türk lisânının bundan beş bin sene evvel iki yazısı olup birisine "Orhun", diğerine "Uygur" yazısı derlerdi. Oğuz, Tunguz, Altay, Yakut, Oyun, Kırgız, Baksı, Hazar, Fin Türkleri arasında binlerce sene yaşayan bu köklü ve tabîî edebiyât, İslâm devrine kadar iki koldan devâm etti. Şimdi Ural sâhalarında, Orhun kıyılarında bulunan yazılar, Kültigin gibi kitâbeler, o devrin âsârındandır.

Ümmet Devri: Altıncı karn-ı mîlâdîde zuhûr eden İslâmiyyet'in tesîriyle Türk lisânı Arapca ile ihtilât edüp bilâhire arasına Fârisî de eklenerek eskisinden³ ayrılmış, iki edebiyât meydâna gelmişti. Birincisi şarkta Kaşgar'dan Semerkand'a kadar uzanan ve asliyyetini gâib etmeyen "Hâkân Türkcesi"dir. Evliyâdan "Ahmed Yesevî" bu edebiyâtın yetiştirdiği tasavvufçulardandır. İkincisi garbta Nehr-i Ceyhûn'dan

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat boş bırakılmıştır. (Haz.)

2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat boş bırakılmıştır. (Haz.)

3. eskisinden : اسكى كندن (y)

Kafkasya'ya, Anadolu'ya kadar uzanan "Oğuz Türkçesi"dir. Şu'arâdan "Ali Şîr Nevâî" bunlardandır.

Tavâif-i mülûk devrinin lisân-ı resmî ve edebîsi olan Oğuz lehçesi, Arap, Acem tesîrine fazla kapılmış, hele Firdevsî'nin edebiyâtta açtığı yeni bir şekle ittibâ'an bütün bütüne Fârisî'ye inkılâb edip Gaznevî ve Selçûkî hükûmetlerinin lisân-ı resmîsi olmuştu. [7]

Anadolu Selçukları'nın hîn-i inkırâzında Karaman Beyi tegallüble Konya'yı feth, Fârisîce'yi de resmiyyetten kaldırarak Türkce'yi ikâme etmiş, "699"da Selçuk enkâzı üzerine kurulan Osmânî Devleti, onların lisânına da vâris olup Türkce'yi resmen kabûl etmişlerdi. Karaman Beyi'nin Türkce'yi i'âdesinden sonra, Türk lisânına yeni bir meydân açılmışsa da yine ecânibin tesîrinden kurtulamıyor, nesirde Arabî, nazımda Fârisî hüküm sürüyordu.

Bu çağlarda edebiyâtımız iki yüzden görünüyor: "Dîvân Edebiyyâtı", "Halk Edebiyyâtı".

Dîvân Edebiyyâtı: Buna Enderûn Edebiyyâtı, Edebiyyât-ı Kadîme dahi denilir. Fârisî, Arabî, Türkî lisânlarından mürekkep resmî bir şîve idi; yüksek tabakaya, saraya mahsûstu. Nazım şekilleri kasîde, gazel, mesnevî; vezinleri arûz, ekser menâbî'i tahsîl ve tetebbu' idi. Bu edebiyât gittikçe tekâmül edip sun'î, nâzîk, şîvekâr bir hâle girdi. Ma'nâ kadar lafza da ehemmiyyet veriyordu. Hayât ve debdebede Dârâ'lara, Keyhusrev'lere; tarz-ı telaffuzda Firdevsî'lere; ilim ve hikmette Aristo'lara, İbn-i Sînâ'lara benzeyen Dîvân Edebiyyâtı, Türklüğe halk âhenginden ziyâde hizmet edip muhtelif mevzû'lar, san'atlar üzerinde tekellüm ile lisânımızın vüs'atini, ulvî mâhiyyetini her sâhada ispât etmişti. Fuzûlî, Nef'î, Nedîm, Bâkî, Rûhî-i Bağdâdî, Gâlib Dede, Sünbül-zâde Vehbî, Râgıb Paşa, Râşid, Râsim ... ilh. gibi şu'arâ ve üdebâ, o edebiyâtın yetiştirdiği dehâlardandır.

Halk Edebiyyâtı: Ümmet devrinde iki koldan yürüyen edebiyâtın halk arasında kalan kısmıdır. Diğerine nisbeten çok sâde idi. İlmî sâhada te'lif edilen eserlerin ekserisine medâr olan bu edebiyâtın nazım şekli; koşma, destân, türkü, dîvân nâmlarıyla anılıyor; vezni, heceye; menba'ı, hayâtteki görgüye, İlahî ilhâmlara istinâd ediyordu. Nesirleri düz, tabî'î, fakat ma'nîdâr idi.

Halk Edebiyyâtı'nın iki cephesi var idi: "Mahallî Edebiyyât", "Tekke Edebiyyâtı".

Mahallî Edebiyyât: Avâmm-ı nâs arasında söylenen türkû, destân ve hikâyelerin menba'ıdır. Bunda ferdî dehâların alâkası yoktur. Vaktiyle elinde sâz, belinde pala, arkası çapkenli, eğri başlıklı, kalendervârî gezen, her vardığı yerde boğça çözen efeleri. âşıkları, üdebâ bu sınıftan addederler. Ümmet Devri'nin halk âhengini temsîl eden bu tabî'î şîve, beş bin sene evvel Asya'nın geniş ovalarında, dik yamaçlarında sürûleriyle dolaşan, konup göçen Türk oymakları, Türkman aşâiri edebiyâtının ta kendisidir. "Mahallî Edebiyyât", Türk'ten doğan öz Türk'tür. Binlerce seneden beri halktan tulû', yine halka gurûb ile âfâkı görmemiş, kaleme geçmemiş, nisyânlara gömülmüş, daha doğrusu edebiyât hudûdu hâricinde telakkî edilerek cem' ve tesbît etmek akıllara bile gelmemiş ne rengîn hazînelerimiz [8] mahv u hebâ olmuştur. Asırlardan beri milletimiz kendi aralarında aşkıları, hicrânları, maktelleri, fecî' vak'aları, mühim sahneleri, rengîn türkülerinde, destânlarında terennüm ederlerdi.

Tekye Edebiyyâtı: Halk şîvesinin diğer kısmıdır. Muhtelif tarikatların şeyhleri, tehzîb-i ahlâk, tezkiye-i nüfûs zemîninde yazdıkları nazım ve nesirlerini halkın anlayacağı bir lisânla, fakat nâzik bir şîve ile kaleme alırlardı. Bu edebiyât; fennî, sînâ'î, ticârî, siyâsî mevzu'lara çıkmayıp, ancak ahlâk kısmıyla fûnûn-i edebî kısmını cem' etmişti. Bu usûlde kat'iyen mâ-lâ-ya'nî bulunmayıp, kavlin fiile mukârin olması şartından idi. Yûnus Emre, Mevlûd sâhibi Süleymân, Yazıcı-oğulları, Eşref-oğlu, Seyfullâh Halvetî, Mahmûd Hüdâyî, Akkirmânî, Sürûrî, Siyâhî, Niyâzî, İbrâhîm Hakkı, Kuddûsî, Şem'î ... ilh. gibi zevât-ı 'izâmın eserleri bu kısım edebiyâtta mühim bir mevki' işgâl etmektedir. Şâh Hatâî, Şâhî Baba, Mir'âtî ve Seyrânî Baba gibi Bektâşî Tarîkatı meşâyihinin tarz-ı edebîsi de böyledir.

Edebiyyât-ı Cedîde: Kavmî Devir Edebiyyâtı bugünkü hayatta ilmî ve mantikî ihtiyâcımıza kâfî gelemezdi. Çünkü oldukça ibtidâî, basît ve mahdût idi.

Dîvân Edebiyyâtı da hem yüksek tabaka ve saray etrafında temerkûz ediyor, halka karışmıyor, hem de meyden, mahbûbtan bahsetmek moda idi. Kadeh, sâkî, bezm-i 'işret, gül, bûlbûl, münâcât, na't-ı şerîf gibi mu'ayyen ve mahdût bir sâha içerisinde kapanır kalırdı.

Kalmanın mahbûs bir vâdîde ey uşşâk-ı nûr!

Yok mu Allah'ın yeri, vâdî-i eyemenden geçin!

Ve hattâ bu usûl-i mecâzî-i hevâide;

Yek-siriştiz biz, havâss-ı hamseden ayrılmayız.

Bir kadeh, bir bâde, bir meyhâne, bir ben, bir habâb .

Hulûsî Dede

beyti mazmûnunca ısrâr edenler de olurdu. Türkce söz içerisinde mükellef san'atlar, cüz'î bir ma'nâ ifâdesi için müselsel terkîbler, tafsîller, hep bu edebiyâtın prensiplerindendir. Nergisî, Veysî gibi üdebânın Türkce eserlerini okuyup anlamaktansa, ecnebî lisânı üzere yazılmış "Gülistân"ı, "Sefiller"i anlamaklığın hiç farkı yoktur.

Halk âhengi oldukça sâde ise de zamânın icâbâtına uygun değildi. Ya bağ ve bahâr, yâr u ağıâr, sevdây-ı bî-âr gibi ahlâkı bozacak veya hikmet, me'âliyât gibi tasavvufî külfetlere sokacak mevzu'lar terennüm ediliyordu. Elhâsıl şu edebiyâtın hiçbirisi zamânımızın icâbât-ı zarûriyesini temîne kâfî değildi. Her birinde bir noksânlık görülmüyor; [9] birisinde bulunan meziyyet diğerinde bulunmuyordu. Zâten her birisi kendi devrinde göstereceği hüneri göstermiş, zamânında kemâle ermiş, zevâlî için bir zemîn hâzırlanmıştı. Artık her noksândan 'ârî, her kemâlî hâiz bir edebiyâtın gelmesi bekleniyordu ve geldi; buna "Edebiyyât-ı Cedîde" nâmı verilir.

1255 Vak'a-i Hayriyye'sinde Mustafa Reşîd Paşa'nın ma'rifetiyle kurulan teceddüd ilk defa tesîrini edebiyâtta gösterdi¹. Herşeyden bahsedene, her mevzu'dan yürüyen, her yere girişen yeni bir şîve o târifte tecellî edip, Kavmî Devir'den tabî'îliği, şîve-i kadîmeden ilmi, Tekye Edebiyyâtı'ndan ahlâkı, mahallî âhengten öz Türkce'yi, heceyi alarak bunları kendisinde hazm ile bir zübde hâline getirdi.

O esnâda Fransızlar, krâliyyeti devirerek yerine cumhûriyyeti ikâme etmişler. Bu inkılâbı ilk defa biz Türkler tasdîk ettiğimiz için Fransızlar'la münâsebâtımız artmış, birçok kimselerin ve bilhâssa Sultân Mecîd, Mustafa Reşîd Paşa, Şinâsî Bey gibi şahsiyyetlerin Fransız lisânına vukûfu, bu münâsebâtı bir kat daha sıklaştırmış idi. Böylece bizde Garb tesîri artarak Fransız eserleri Türkce'ye tercüme edilmekte, onların fenne, sanâyi'e, edebiyâta âit esâsâtı bize de geçmekte idi.

Her devrin muhassenâtını kendisinde hulâsâ ederek bir zübde olan Türk Edebiyyât-ı Cedîdesi'ne "Horas 1606-1684" piyeslerini, "Monteskiyö 1689-1755" *Kânûnlar*'ını, "Volter 1713-1784" *Hâileler*'ini hediye ettiler. Romantizm devrinin "Lamartin"leri, "Aleksandr Domaper"leri, şiir ve romanlarıyla hoş-âmedîye geldiler. *Gülistân*'ın hakâyıkını seslenen "Sa'dî", Şîrâz'ın bağçelerinde nağmeler

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

yapan “Hâfız”, *Pend-nâme* sâhibi “Şeyh Attâr”, İran’ın esâtûr-i kadîme-sine hayât veren “Fırdevsî”, tasavvufun derinliğini keşf eden “Mevlânâ Celâleddîn” kaddesallâhu esrârahum gelip geçmiş, târîhin sînesine defn olunmuştu. Fakat onlar da ömr-i sâñî eserleriyle şîve-i nev-zuhûrumuza iştirâk ediyorlardı. İmrü’u’l-Kays’ın bedî’aları, Ferazdak’ın medhiyeleri, Harîrî’nin *Makâmât*’ı tercüme edilmekte idi. Demek ki zamândan mâzî ile hâl-i hâzır; mekândan şark ile garbı bir “küll” hâlinde hülâsa ederek ismine “Edebiyyât-ı Cedîde” diyoruz.

Tanzîmât Devri’nden sonra gelen üdebâmız bu edebiyâtı işlettiler. Onun her sâhada cevelâna müsta’idd olduğunu gösterdiler. Mustafa Reşîd Paşa diplomatik işlerde, Âkif Paşa ve Ekrem Bey mersiyelerde, Âsım Efendi iştikâkda, Şinâsî Bey gazetede, Ziyâ Paşa tasannu’da, hikmette, Nâmık Kemâl vatan ve hürriyette, Cevdet Paşa tefsîrde, hukûta, Âbidîn Paşa, Ârif Hikmet ve Gâlib beyler tasavvufta, Mu’allim Nâcî lugat ve sarfta, Ahmed Midhat fûnûn-i müte’addidede, Murâd [10] Bey târîhte, Şemseddîn Sâmî hâilelerde, terâcim-i ahvâlde, Abdülhak Hâmid şiirde, arûzda, Tevfik Fikret hecede, Hâlid Ziyâ romanda, Mehmed Ra’uf hikâyede, Mehmed Âkif dînî akîdelerde, Ebûzziyâ Tevfik tiyatroda, Nazîf Bey ve Sa’îd Paşa me’ânîde, Ahmed Nûreddîn temâşâda, Ziyâ Gökâlp ulûm-i mütenevvî’ada, “Atatürk Gâzî Kemâl Paşa” hitâbet ve siyâsette ..., lâ yemût eserler bıraktılar. Bu dehâlar ve daha birçokları, ilm-i servet, ticâret, usûl-i mu’âşeret, usûl-i harb, usûl-i fıkıh, akâid, mantık, tabî’at, tıp, târîh-i tabî’î, zirâ’at, me’âdin, kimyâ, riyâziyye, hey’et, makine elektrik ... ilh. mevzû’lar üzerinde makâleler yazdılar, kitâplar tercüme ettiler ve edebiyâtımızı bugünkü şâhkasına çıkardılar.

Edebiyyât-ı Cedîde’nin de üç merhalesi vardır. Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu i’lânından Mu’allim Nâcî’nin vefâtına kadar (1310) geçen devre “Tanzîmât Edebiyyâtı”, 1312’den 1344’e kadar “Servet-i Fûnûn” ve buna ek olan “Fecr-i Âtî ve sâire” 1344’ten sonrasına da “Millî Edebiyyât” denilir.

Tevfik Fikret, Hâlid Ziyâ, Cenâb Şehâbeddîn gibi üç rûkûnle tessüs eden “Servet-i Fûnûn”la, Celâl Sâhir’i sermuharrire yapan “Fecr-i Âtî”, şarktan bütün alâkayı kesmek, garp usûl-i edebîsine teveccüh etmek arzûsunda bulundular; fakat hâl ve vaziyetin icâbı olarak o da pervâz-bâl olduğu maksûda su’ûd edemiyor; Şark ile Garp arasında üçüzlü lisân içinde mütereddid bulunuyordu.

İşte bu noksânları “Millî Edebiyyât” telâfî etti. Lisânımızın menba’-i aslîsi Çağatayîler’den yeni kelimeler alınıyor; vaktiyle lisânımıza

girip ünsiyet peydâ etmiş yabancı kelimeler günden güne azaltılıyor; bir edîbin, bir profesörün fikir ve mütâla'asını bir amele parçası hem okuyor, hem anlıyor. Yazı ve tarz-ı ifâde külfetsiz olduğu için kendisi de bir profesör kadar yazabiliyor.

Ma'ârifî, azîz vatanın her köşesine neşr ve ta'mîm sûretiyle, milleti medenî cihânda lâîyk olduğu mevki'e yükselten, ona teceddüt sahasında yüce pâyeler tevdi' eden, lisânımız kadar sâf, sâde, selîs bir edebiyâta nâil olduğumuzu, kemâl-i kanâ'at ve şükranla yâd ve kaydeyle-riz. [11]

Edebiyyâtımızın bu nihâyetsiz ulviyyeti, her beyit şerhinin son satırlarında da kendisini gösterecektir.

1

شَرَبْنَا وَاهْرَقْنَا عَلَى الْأَرْضِ جُرْعَةً فَلِلْأَرْضِ مِنْ كَأْسِ الْكَرَامِ نَصِيبٌ

Müfredât: (شَرَبْنَا) içtik (واهرقنا) ve döktük (على الأرض) yer üzerine (جرعة) bir yudumunu (فللارض) zîra yer için (من كأس الكرام) iyilerin kâse-sinden (نصيب) hisse vardır.

Terceme ve Şerh: Bu beytin kâilî, Gazne hükümdârlarından "Mahmûd b. Sebüktekin"dir. Meâlî: "Biz kerîmler, şarâbı içtik ve bakıyye-i câmi yere döktük. Zîra iyilerin kâsesinden yerin bile nasîbi vardır". Yani, sermâye-i ilim ve iktidâr ve hasîse-i satvet ve i'tibâr ile kendi refâh ve sa'âdetimizi temîn ettiğimiz gibi, fermân-fermâ olduğumuz yerlerin sâkinlerini de terfîh ve bahtiyâr ederiz. Milletin efrâdı kerem ve hamiyetimiz gölgesinde çok râhat yaşarlar, demektir.

İntisâb-ı ehl-i devlet, hâki de eyler 'azîz,

Zâil olmaz sît-ı 'izzet, kâse-i fağfûrdan.

Râgıb Paşa

Yâhut şâ'ir, mahsûlsüz kuru toprak mesâbesinde bulunan cühelâ gürûhunu, ulemâ ve üdebâ meclisine da'vet ediyor; ebnây-ı nev'ini kendisi gibi erbâb-ı kemâlin sohbetine tergîbte bulunuyor. : قال الله تعالى " وكونوا مع الصادقين " 2

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Fe'ûlü"dür.
2. Âyet: "Ey müminler! Sâdiklarla beraber bulununuz".

پرواز عرش عزتم

ایمی مرا ایی مرا!

سیمرغ قاف قدرتم

غواص بحر حیرتم

Mevlânâ Celâleddîn

[12] Bunun hilâfına olarak mehâfil-i üdebâ ve sohbet-i sulehâyı terk etmek, gürûh-i süfehâ ile hem-bezm ü 'işret olmak kadar insânîlıkta nekbet tasavvur olunmaz.

Ehl-i dil, sohbet-i nâdân ile şâdân olamaz.

Bezm-i cühhâl gibi 'ârife zindân olamaz.

Gâlib Bey

Bu beyitte sanâyi'-i bedî'iyyeden "mezheb-i kelâmî" vardır. Mezheb-i kelâmî: Müttekellimîn usûlü üzere kelâmda matlûb için hüccet getirilmektir. "Ke's-i kirâmdan arzın haz ve hisse alması", şarâbın yere dökülmesi için illet ve hüccet vâki' olmuş, bunun için "فللارض" daki "فا" ta'lîlen gelmiştir. "لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا" nazm-ı celîli de böyledir, yani "semâ ve arzda Hakk'ın gayri bir takım ilâhlar bulunsaydı, her ikisi de fesâda giderlerdi" buyuruluyor. Şu hâlde semâ ve arzın 'adem-i fesâdı, vahdâniyyet-i İlâhiye hüccet vâki' olmuştur². Nitekim Türkce'den;

Tehâlûf sûretâ mâni' değildir vahdet-i aslâ;

Olur bir şâhdan sürh u sefid, hâr u gül peydâ.

Nâbî

Hamd-i bî-hadd dem-be-dem ol mübdi'-i eşyâya kim,

Hilkat-i imkân vücûd-i zâtını îcâb eder.

beyitleri de böyledir.

"كأس و جرعة , اهرقنا , شربنا" aralarında bedî'den "murâ'ât-i nazîr" vardır. Bu san'at yekdiğerine münâsip müte'addid şeylerin bir kelâmda cem'idir. Buna "tenâsüb" dahi denilir. "الشمس والقمر بحسبان" âyetinde ay ile güneşin bir arada zikri gibi. Türkce'den: "Hâl-i sıhhatte bulunan bir vücûdun harâret derecesi 36, nabzı dakıkada 70, teneffüsü 30'dur" cümlesinde, 'alâim-i teşhîsten üç şeyin; "Zâkirin kalbi optik hâdisesi yapan fizikî bir âyine gibi şu'â'ât-ı feyz-i Rabbânîyi sûtûh-i letâife aks etti-

1. Kudret Kâf'ının Ankâ'sıym. Arş-ı a'lânın pervâzıym. Hayret denizinin dalgıcıym. Bana gel! Bana gel!

2. Meşâhîr-i üdebâdan Câhız, "Kur'ân'da mezheb-i kelâmî yoktur" demişti. Bu âyet onun sözünü iptâl etmiştir.

rir" cümlesinde, fizikoloji bir hâdiseden beş şeyin; "Hidrojen gibi boğucu, oksijen gibi yakıcı, azot gibi uçucu olma, su gibi mütevâzi" bulun ki herkes senden hayât bulsun!" cümlesinde su ile terkîplerinin bir arada zikri gibi. Ve nitekim; [13]

Ta sabâh-ı haşre dek tenvîr eyler 'âlemi,
(Şâm-ı) vahdette (yanan kandile yağ) oldu gönül.

Haydâr Paşa

Gam u gussa, elem-i firkat, figân u mâtem u hasret,
(Pişirdi bağırmı) cânâ (kebâp) etti yedi zahmet.

Hükmî

'Azm eylese ne cânibe ol (Ka'be-i) ümmîd,
(Kible-nümâ) gibi yüreğim (titrer) üstüne.

Cevrî

(Şükûfe) kalmadı yok (çemenden) eser,
(Hazân) erişti (bahâr)ın yerinde yeller eser.

Ederdim (murg-ı) dille yâre (irsâl-i) (arz-ı hâl) amma,
Bu yerlerden kuş uçmaz neyleyem (semt-i) dilârâya.

Râtib Paşa

Taşlarla döğünüp yürür âb-ı revânı gör!
Rahm etmedi bu hâlîme kevn ü mekânı gör!
Dağlar başında (ebr-i felek) ağlayup gider;
(Ra'd)ın yanınca ettiği âh u figânı gör!

Çâk eyledi yakasını derd ile subh-gâh;
(Çarhın) (şafak) yerine (döktüğü kanı) gör!

Cem Sultân [Fâtih'in oğlu]

(Cânı), (cânâna) tamâm eylerdi vâsıl câme hâb,
Olmasaydı (cân)a (ten), cânâna pîrâhen, hicâb.

Yahyâ

kıt'a ve beyitlerinde olduğu gibi. [14]

2

سَعِدَ الزَّمَانُ وَ سَاعَدَ الْإِقْبَالَ وَ دَنَى الْمَتَى وَ أَجَابَهُ الْأَمَالَ

Müfredât: (سعد الزمان) zamânı uğurlu oldu. Zamân: Güneş, ay ve arz gibi ecrâm-ı fezânın hilkatinden beri ma'lûm olan bir 'arazdır. Arzın kendi mihveri etrâfında 24 saatte ikmâl ettiği küçük devirden gün; güneş etrâfında 365 gün 5 saat 49 dakika 51 sâniye zarfında ikmâl ettiği büyük devirden sene hâsıl olur; zamân da bunlardan tereküb eder.

Diğer şümûs-i sâbiteden kat'an nazar sırf şemsimiz çevresinde seyr eden seyyârelerden her birinin kendine mahsûs zamânı vardır. Bu tefâvüt, miktar ve esbâbıyla birlikte aşağıda cedvel-i mahsûsunda gösterilecektir.

Hilkât-i ecrâmdan evvel geçen müddet-i medîdeye zamân ta'bîri kâfi gelmeyip, ancak ezel; yevm-i kıyâmetten sonra gelecek istikbâlin bu-caklarına da ebed nâmı verilir.

Hilkât-i ecrâmdan evvel ve fenây-ı 'âlemden sonra zamân tasavvur olunmadığı için Hakk celle ve 'alâ hazretleri üzerinden zamân geçmez. Cenâb-ı Celle şânühü ezeli, ebedî, sermedî, lâ-yetenâhâdır; zamândan ve muktezeyâtundan berîdir.

Ne cisim ve ne arazdır, ne mütehayyiz, ne cevherdir,

Yemez, içmez, zamân geçmez, berîdir cümleden Allah.

İbrâhîm Hakkı

Şemsin tulû' ve gurûbuyla kâim şu mahdût ve muvakkat zamân, ezel ile ebed arasında gâib olacak kadar cüz'î olup, dehr içinde bir sâniye, denizden bir damla, fezây-ı lâ-yetenâhâ içerisinde hemen bir zerre nisbetinde kalır.

Ezeller, ebedler, dehr ve devirler ne kadar nihâyetsiz olursa olsun, bir kimsenin nasîbi ancak yaşadığı günlerdir.

Eyle tahsîl-i kemâl, etme felekten şekvâ!
Müddet-i ömrü gibi âkile devrân olamaz.

Gâlib Bey

(ودنى المتى) ve talî'i müsâ'ade etti (وساعد الاقبال) ve arzu ettikleri yaklaştı (واجابه الامال) ve şu evsâfın sâhibine emelleri icâbet etti. [Zamân, ikbâl ve münâda olan zamân-ı ir-i mukaddere sâhib evsâfa âittir].

1. Arûzdan Bahr-ı Kâmil'in darb-ı maktû'unda izmâr câiz olandandır. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Mütetfâ'ilün, Mef'ûlün * Mütetfâ'ilün, Mütetfâ'ilün, Mef'ûlün"dür.

Terceme ve Şerh: Kâili Sa'düddîn Teftâzânî'dir. Meâli: Hakk Te'âlâ bir kimseyi mes'ûd etmek dilerse, [15] "Zamânı sa'îd, tâlî'i müsâ'id olur. Emel ve maksadları teveccüh ve icâbet eder" demektir.

İrâde etse bir emrin ta'alluk-ı fethine Nâbî,
Ana etrâf-ı nâ-me'mûlden esbâb olur peydâ.

Nâbî

Bu beyitte sanây'i-i bedî'den "cinâs-ı nâkıs" vardır. "سعد" ile "ساعد" nev'-i hurûfta müsâvî ise de evvelkisi sâni'den bir harf eksiktir. Nitekim "المعدة بيت الداء والحمية بيت كل دواء" hadîs-i şerîfinde ve Türkçe'den;

Her ne (nakş) kim vücûd eyvânına çekmiş kazâ,
Hâme-i takdîre bak, ta'n eyleme (nakkâşına)!

Hayâlî

Okuyup yazmada bir nokta kadar olsa hatâ,
Gözü kör, kuvvet-i fevt ettiğidir emr 'ayân.

Bir tabîb, habbeyi hayye bilip etmiş 'ilâc,
Bu (yalan) yanlış okumaklığıdır işte (yılan).

Vecîhî Paşa-zâde Kemâl

kıt'alarında olduğu gibi.

3

وَقَرَعَ بَزِينَ الْمَتْنِ أَسْوَدَ فَاجِمِ أَثِيبُ كَقَنْوِ النَّخْلَةِ الْمُتَعَثِّكِلِ
غَدَائِرُهُ مُسْتَشْزَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى تَضِلُّ الْعِقَاصُ فِي مَثْنَى وَ مُرْسَلِ 2

Müfredât: (وقرع) niçe saçlar vardır ki. Vav, رُبُّ ma'nâsınadır. (بزين المتن) mahbûbemin arkasını tezyîn eder. Lâm-ı ta'rîf izâfetle ta'rîfe bedeldir. (اسود فاجم) kömür gibi siyâh (اثيب) çok (كقنو النخلة) hurma salkımı gibi (المتعشككل) dallı budaklı (غدائره) dalları, bölük saçları (مستشزرات الى العلى) yukarı yükselmişlerdir (تضل) gizlenir (العقاص) top kâkül (فى مثنى ومرسل) örülmüş ve salıverilmiş saçlar arasında.

Terceme ve Şerh: Kâili İmru'u'l-Kays'tır. Ma'sûkasını medh ettiği Kasîde-i Lâmiyye-i mu'allakasındandır. Me'âlî: "Niçe kömür gibi siyâh, saçaklı, hurma salkımı gibi sık saçlar vardır ki mahbûbemin omuzlarını tezyîn eder. [16] Bu saçlardan kıvrılan kısmı yukarı yükselip diğer kısmı salıverilmiş, top kâkülleri ise ikisi hizâsında gâib olup gitmiştir" demektir.

1. Mi'de her hastalığın taksîm evidir. Az yemek de her şifânın menba'idır.
2. Arûzdan Bahr-ı Tavîl'in darb-ı sâni'sindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlun, Mefâ'ilün, Fe'ûlû, Mefâ'ilün * Fe'ûlû, Mefâ'ilün, Fe'ûlû, Mefâ'ilün"dür.

Gül-'izârın solmasun mihr-i cebîninden deyü,
Dest-i sun'ile çekilmiş perdedir kâkül sana.

Mahmûd Kemâl yahut mütercim-i *Mustatraf*

(Fâide): İmru'u'l-Kays, şu'arây-ı Câhiliyye'nin en büyüğüdür. Babası Hucr b. Hâris, mülûk-i Kinde'nin dokuzuncusu iken Nuşirevân bunu beylikten azletmişti. Oğlu İmru'u'l-Kays, Bizans İmparatorluğu'na mürâca'ata mecbûr olmuşsa da dönüp¹ gelirken Ankara'da vefât edip, Evliyâ Çelebi Seyâhât-nâmesi beyânınca cenâzesi Kayseri'de Cebel-i 'Ases'de defn olunmuştur. Hemşiresi İslâm'a girerek sahâbiyyât sırasına geçmişti. Şu kıt'a İmru'u'l-Kays'ın cümle-i eş'ârındandır.

و زلزلت الارض زلزالها	اذا الساعة اقتربت ما لها
كسير السحاب ترى حالها	تمر الجبال على سرعة
هناك تحدث احوالها	و تنفطر الارض من نفخة
و لو ذرة كان مثقالها	و نفسك ما قدمت احضرت
فاما عليها و امالها 2	يحاسيها ملك عادل

Bu kıt'a *Telhîs*'te; "Tenâfûr-i hurûf"a misâl getirilmiştir. "Tenâfûr-i hurûf", mahrecleri yakın harflerin bir kelimedede ictimâ'idır. "مستشزرات" kelimesinde hurûf-i mehmûseden "س" ve "ش" ile, mehcûreden "ز" ve "ر"nın ictimâ'ı ve bilhâssa "ش" ile "ز"nin yekdiğerine iktirânı, bu kelimenin telaffuzuna sıklet vermiştir. Nitekim Türkce'den:

Yeryüzünde kanlı yaşımdan (bitüptür lâleler);
Dûd-i âhımdan boyanup âsumân oldu kebûd.

Kânûnî Sultân Süleymân

beytinde olduğu gibi.

Harfler mütekâribü'l-mahrec³ ve mütefâvitü's-sıfat olursa, sıkletin nihâyetindedir; "تركبتها على الهعخع" gibi. Ve Türkce'den: "Kırtırtmak", "çiçekcilik" kelimeleri gibi. [17]

1. Burada yer alan "Ankara'ya" kelimesinin üzeri çizilmiştir. (Haz.)
2. Kıyâmet yaklaştığı sırada halk der ki: "Arza n'oldu ki bu kadar şiddetle çalkanyor. O gün dağlar bulut gibi semâda sür'atle dolandır. Nefha-i ûlânın şiddetinden arz yanılır. İşte o gün arz veya herkes kendi hâlinde haber verir. Senin nefsin bile -isterse zerre kadar olsun- işleyip hazırladığı ameli ortaya kor. Hakk Te'âlâ her kişiyi muhâsebeye çekip adâletle hükmeder; ama aleyhine, ama lehine!..."
3. Mütekâribü'l-mahrec harfler: ل ر ق ك , ح ع , خ غ , ض ظ gibi harflerdir. Mahrecleri uzak olanlar: ب ع , ه ح , ز ق , ص ك gibileridir.

Mütekaribü'l-mahrec harflerin arasını bu'd-i mahrecden bir harf fasl ederse, sıkleti nihâyetin dîrûndadır; "مستشزرات" gibi ve Türkce'den: "Kiği Şosesi suya yakındır", "Kuğu kuşu, suda yüzen kuşların en güzelidir" cümlelerinde olduğu gibi.

Bir kelimede ictimâ' eden mütekaribu'l-mahrec harflerden birisi sâkin kılınsa tenâfûr zâil olur. "المعهد" kavî-i kerîmi ve Türkce'den "Zehirli gaz istikbâlin muhârebelerinde büyük roller oynayacaktır" cümlesinde olduğu gibi.

Arap Edebiyyâtı'nca bir söz hasbe'l-mahrec ne kadar tecvîde uygun olursa o kadar fasîh, tenâfûr ve sıkletten 'ârî olur. Türkce'de her harfi mahrecine ircâ' ederek okumak bilakis sıkleti mûcibdir. Meselâ: "Civa sudan on üç buçuk defa ağır, mâyi' ve mütebahhir bir ma'dendir" cümlesinin her mahreci tatbîk edilmek lâzım gelse pek hâyîde ve gülünc bir şekil alır.

Şivemizi tenâfûr ve sıkletten kurtarmak için "âheng-i telaffuz" a ri'âyet etmeliyiz. Âhenk, kalın sadâlî harfle başlayan kelâmı, kalın sadâ ile; ince sadâ ile başlayanı ince edâ ile hatmetmektir.

Lisânımızın asıl ve me'hazı Çağatayca'da "ظ , ط , ض , ص , ذ , ح , ث , ع" harfleri bulunmaz. Otuz-kırk kadar kelimede bulunuyorsa da onlar da elfâz-ı Arabiyye'den menkûldür. Öz lisânımızın "tar, sonkol, song, basmek, ıbıslığ" gibi kelimelerini şimdiki şivemizde -sıkletten kurtarmak için- "dar, sol, son, basmak, ısıklık" diye okuyoruz. Demek ki öz lisânımızda bulunmayan harfleri ancak âhenk dolayısıyla isti'mâl ediyoruz. Muhakkık 'Asâm hazretleri: "Kelime ve harflerde tenâfûrün mi'yânı zevk-i selîmdir" diyor.

4

اَزْمَانُ اَبَدَتْ وَاَضْحًا مَقْلَبًا
اَغْرَبْرَاكَ وَطَرَقًا اَبْرَجًا
وَمَقْلَبًا وَحَاجِبًا مُزَجَّجًا
وَفَاحِبًا وَمَرْسًا مُسْرَجًا¹

Müfredât: (ازمان) nâm-ı mahbûbe. Bazı nüshada mansûben geldiğine göre "اذكر ازمان وصالها" ma'nâsı verilir; yani,

Visâl-i yâr ile hem-bezm ü vuslat olduğum günler,

1. Arûzdan Bahr-i Recez'in birinci şekliendendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Müstef'ilün, Mefâ'ilün * Müstef'ilün, Müstef'ilün, Müstef'ilün"dür.

Demler o demler idi, zamân ol zamân idi.

beytinin mefhûmunu andırır. [18]

(ابدت) izhâr eyledi (واضحاً) açıkca (مفلجاً) seyrekce (اغرّ) gâyet beyâz (براقاً) parlak (و طرفاً) ve gözünü (ابرجاً) geniş, (و مقلّة) ve gözün beyâz ve siyâhını câmi‘ şâhmesini, (و حاجباً) ve kaşını (مزججاً) inceltirilmiş (و فاحماً) ve kömür gibi siyâh saçını (و مرسناً) ve burununu (مسرجاً) Süreyc nâm demircinin kılıncı veya yakılmış kandil gibi.

Terceme ve Şerh: Kâili Ru‘betü‘bnü el-‘Accâc’dır. Ma‘şûkasını medh eder. Meâli: “Mahbûbem Ezmân, gâyet beyâz ve seyrek dişlerini, büyük ve siyâh gözleriyle kömür gibi saçlarını, uzun ve ince kaşlarını, dikkat ve istivâda Süreyc’in kılıncına veya yakılmış kandillere benzeyen burununu, velhâsıl gümüş âyîneleri hiçe saydıran bütün sahîfe-i cemâlini arz ve izhâr eyledi” demektir.

Saç, kaş, göz ve kirpik gibi siyâh, rengîn noktaları, sîmâ-i sîmîn üstüne tersîm eden Cenâb-ı Rabbü'l-erbâb, sûret-i insânî öyle ahsen-i takvîm üzere yaratmıştır ki gören ashâb-ı akıl ve iz‘ân “فتبارك الله” “أحسن الخالقين” demekten kendisini alamaz. İnsân, nüsha-i kübrây-ı ‘âlemdir.

‘Âlem ânın hüsnünün şerhinde olmuş bir kitâp,

Metin istersen Niyâzî, sûret-i insâna bak!

Niyâzî-i Mısırî

Ahsen-i takvîmî, hüsn-i sûretle te’vîl eden Yahyâ b. Eksem kadî bulunuyordu. Zamânının meliki mehtâplı bir gecede zevcesine hitâben: “Eğer sen aydan ahsen olmazsan benden boş ol!” demişti. Zamânın ulemâsı kadının talâkıyla fetvâ vermişlerse de müşârun ileyh: “لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم” âyetiyle hükmederek boş olmadığını söylemişti (Tefsîr-i Kebîr, cilt 8).

صداغه و خاله و حالي لبال في لبال في لبال

و منطقة و تبسمه و دمعى لال في لال في لال

و حاجبه و عارضه و قدى هلال في هلال في هلال

و رؤيته و موعده و صبرى محال في محال في محال

1. Sevgilimin geceler kadar siyâh olan zülûf ve benleri, hâl-i siyâhımı, geceleri perîşân eyledi. İnciler gibi nâzik ve latîf söz ve tebessümüne meftûnen gözlerimden inciler gibi yaş dökerim. Sevgilimin kaşları hilâl gibi eğri, yüzleri hilâl gibi kırmızıdır.

Bu kıt'a *Telhîs*'te; garâbete misâl getirilmiştir. "Garâbet": Bir lafzın isti'mâli umûmî şîvece gayr-ı me'nûs olmasıdır. Şâ'ir, medh ve tahsine değer a'zâları vasfederken burun için hiç münâsebeti olmayan "مسرجا" lafzını pek garip düşürmüştür. Çünkü مسرجا , -bir ma'nâya göre- Süreyc adlı bir demircinin yaptığı keskin bir kılınc [19] demektir. Garâbet iki kısımdır. Birincisi garîb-i hasendir. Araplar'a göre isti'mâli ayıp değildir. "اقمطر , اشمخر , قنفخر , شرنیث" gibi. Garîb-i Kur'ân ve Hadîs bu kısımdandır.

İkincisi, garîb-i kabîhtir. Bu da iki kısımdır. Biri vahşî-i galîzdir ki telaffuz ve istimâ'ı kerih ve gayr-ı zâhîretü'l-ma'nâdır. Arabî'den "جحیش" , اطلخم الامر , جفخت , مسرجا "2, Türkçe'den: "Onarmak [ta'mîr etmek], sınısanmak [dolanmak], kımçatmak [belli etmek], atnaşmak [döğüşmek], kaçan kim³, dölek [düz yer], bibi [teyze], geyüre⁴..." kelimeleri gibi.

Diğeri kabîh olmakla beraber, kerâhet ve gılzetten sâlimdir. Arabî'den: "تکاکاً تم علی کما تکاکاً کم⁵ علی ذی جنۃ افرنقوا عنی"6, Türkçe'den: "Od [ateş], cegâ [tavuk yıldı], kelek [kavun], çelenk [saçak], gidi [ayarsız adam] ..." kelimeleri gibi.

Bir kötünün eli erse varlığa,

Derler ana aman beni yarlığa.

Bir iyinin eli erse darlığa,

Velfyullah olsa (gidi) söylenir.

Seyrânî

Onun aşkından kaddim hilâle dönmüştür. Görüp kavuşması ne kadar muhâl ise, bu ayrılığa sabretmek de o kadar muhâldir.

1. شرنیث = Arslan; قنفخر = İri vücûtlı; اشمخر = yükseldi demek; اقمطر = parçalandı demektir.
2. جحیش = tek kimse; اطلخم الامر = iş zora çattı, demek; جفخت = iftihar ettim demektir.
3. Kelimenin garîp olmayan mânâsı için yer ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır (Haz.)
4. Kelimenin garîp olmayan mânâsı için yer ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır (Haz.)
5. (y) تکاکاً و کم : تکاکاً تم
6. İbârenin ma'nâsı: "Deli başına toplanıyor gibi başıma ne toplanıyorsunuz? Çekiliniz başımdan!" demektir. Ebû Alkame, Basra sokağında merkeple giderken safra galebesiyle düşüp bayılmış, halk başına toplandığı bir sırada uyanarak bu sözü söylemişti. Halk sözdeki garâbetten korkmuşlar, telkînât-ı cinniyeden olduğuna zâhib olarak hemen dağılmışlardı.

5

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَكْبَرِ أَنْتَ مَلِكُ النَّاسِ رَبُّ قَائِلِ

Müfredât: (الحمد) her öğmen. Hamd: Vâf-ı bi'l-fazîlettir. Yani hayır ve in'âm sıfatlarıyla muttasıf olan zâtı, mücerred bu sıfatlarla ittisâfından dolayı senâ ve ta'zîmde bulunmaktadır. Hâmidin bu hayır ve in'âmdan müstefîd olması şart değildir. Müstefîdin senâsına "şükür" denilir. Bunun için hamd, şükürden e'ammdır. Hamd etmeyen kimsenin şükürü tam değildir.

"وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبِيحُ بِحَمْدِهِ" nass-ı kerîmince, nâtıkların türlü lisânla, behâim ve cemâdâtın lisân-ı hâl ile terennüm-sâz oldukları hamd ve senânın ecnâsına teşmîl için lââm-ı ta'rîf cins için gelmiştir.

Fâideler:

1.Hâmidîyyet ve mahmûdîyyet ma'nâlarının sıhhat-i îrâdî için "الحمد" masdar sîgasında gelmiştir.

2.Dâvûd-i Kayserî'nin mütâla'asınca hamd üç türdür. Hamd-i kavî, zikr-i cemîl ile; hamd-i fi'lî, ibâdât u tâ'âtla; [20] hamd-i hâlî, kemâl-i istikâmeti dâimâ iltizâm etmekle olur. Şu taksîm, aksâm-ı ubûdîyyetin kâffesini câmi' bulunduğu için Kur'ân-ı Kerîm'in matla'ı, hamd ile gelmiştir.

3.Gayr-i mütenâhî ni'am-ı İlâhîye mukâbil, hamd'in de gayr-i mütenâhî bulunması için "الحمد", zamâir ve zamân sîgalarından 'ârî olarak gelmiştir.

4.İlk mahlûk aklın tesbîhi hamddir. Son olarak ehl-i cennetin tesbîhi de hamddir. Bidâyet ve nihâyet arasında geçen ömrün de efdal-i ibâdet "hamd"le güzêrân etmesi için -buna işâreten- Kur'ân'ın Fâtîha'sında "الحمد لله" gelmiştir.

5.Zîra ibâdetin özü du'â [الدعاء مخ العباداة], du'ânın efdali ise hamddir. [Hadîs-i şerîfte: "أَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلَّهِ" buyruluyor.]

6.Kur'ân'ın başı sekiz harfli "الحمد لله" ile açıldığı gibi, sekiz cennet kapısı da el-hamdü lillâh diyene açılır.

7.Hadîs-i şerîfte buyruluyor ki: "Hakk Te'âlâ bir kuluna ni'met verip, o kul el-hamdü lillâh dese, Hakk Te'âlâ: "Bakınız şu ku-

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

luma! Ben ona indimde kadri olmayan bir şey verdim. O bana kıymeti nihâyette bulunan bir şeyle mukâbele etti, buyurur". Yani benim verdiğim ekmek, su, elbise, akıl, hidâyet ... gibi müfredât-ı ni'metten bir şey idi; onun bana mukâbelede bulunduğu mehâmid, melâike-i arş ve kürs ve sükkân-ı semâvât ve cemî' enbiyâ ve evliyâ, erbâb-ı tevhîd ve ashâb-ı cennetin mehâmididir. Bunların mehâmidi ise gayr-ı mütenâhîdir. Âlemlerin mehâmidini âlemlerin Rabbisine tahsîs için "el-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" demek kâfidir.

8. Diğer ehâdis-i şerîfede "Hamd, şükrün başıdır. Hamd etmeyen şükretmiş olmaz", "Zikrin efdali hamddir", "Ni'mete hamd etmek, zevâlî için emândır", "Cennete da'vet olunanların evveli, her bir hâl üzere Allah'a hamd edenlerdir", buyuruluyor.

9. "el-Hamdü lillâh" bir kelime-i celîledir ki, zikri için mahal-line ri'âyet lâzımdır. Seriyyü's-Sakatî: "Bir zamân Bağdâd'da yangın olup halkın bütün dükkânları yandı. Benimki selâmette kaldığına el-hamdü lillâh dediğim için otuz seneden beri istiğfâr ederim" demişti.

10. Mekârim-i ahlâkın itmâmına meb'ûs olan Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in ahlâkı, Kur'an'ın muktezâsı idi. Kur'an ise bi-dâyeten el-hamdü lillâh nazm-ı kerîminde vezâif-i ahlâkiyyenin kâffesini câmi' bulunmuştur. Çünkü hamd eden kimse, mün'imin ni'metini takdîr, evsâfını ta'rîf ve kendi aczini itirâf ediyor; o ni'metle hem kendisi râzı ve müteşekkîr, hem de mün'imi irzâda bulunuyor. Zâten ahlâkın esâsı da budur.

11. Namazın şekl-i erkânîsi Ahmed (احمد) ismine; Âdem'in şekl-i endâmîsi Muhammed (محمد) ismine¹; makâm-ı şefâ'at Mahmûd (محمود) ismine² mukâbildir ki cümlesi de hamdden müştaktır.

Feleklerde melekler arasında nâmın Ahmed'dir;

Bu dünyâ 'âleminde hem Muhammed Mustafâ'sın sen.

Dahi cennette Mahmûd oldu nâm-ı pâkin ey Mahbûb!

Muhassal bin bir ismin sâhibi bir dil-rübâsın sen.

Kuddûsî Baba [21]

1. İnsanın başı ر ; kolları ج ; karnı م ; bacakları د 'a benzer. Namazın kıyâmı ل ; rükû'u ح ; sücûdu م ; ka'desi د 'a benzer.

2. "قال تعالى: "عسى أن يبعثك ربك مقاما محمودا".

12.Fâtihâ'nın fâtihâsı "الحمد" beş harflidir. Beş rükünlü beş vakit namâzla münâsebeti bulunduğu için "لا صلاة الا بفاتحة الكتاب" ¹ buyurulmuş ve beş sûrenin başında gelmiştir². Hey'et-i erkânı "الحمد"nın imlâsına benzeyen namâz, hamd ve şükrün de cemî' aksâmını câmi'dir.

13.Hamd ni'metin izdiyâdına sebeptir.

14.Bir kimse hâiz olmadığı sıfattan dolayı teşekkür ve senâ ummak mekrûhtur; "و يحبون أن يحمدا بما لم يفعلوا".

15.Nâsa teşekkür etmeyen, Allah'a şükr etmiş olmaz.

16.Hakk Te'âlâ'nın kendi zât-ı pâk-i İlâhîsine hamdi, zâtına mahsûs bir senâdır. Kendi kendini senâ etmek kullara abestir. "فلا تزكوا أنفسكم هو اعلم من اتقى" ³

الحمد لله ذي الالاء والنعم	والفضل والمجود والاحسان والكرم
منزه الفعل عن عيب وعن عبث	مقدس الملك عن عزل وعن عدم ⁴

Fahreddîn Râzî

(لله) Hakk Te'âlâ ve tekaddes hazretleri içindir. Fâideler:

1.Lafza-ı Celâle, kavî-i muhtâra göre ism-i 'alemdir.

2.İsm-i müştaktır, diyenlere göre müştakkun minhi "إله , آله , لا , لا , لا" dan her birisi yüksek ma'nâlara delâlet eder.

3.Lafzatullâh, Kur'ân-ı Kerîm'in iki bin üç yüz altmış kadar yerinde zikrolunmuştur.

4.İsm-i a'zam olduğunda şüphe yoktur.

5.Cenâb-ı Hakk'ın cemî' esmâ ve ef'âl ve sıfâtını câmi' ism-i zâtîsidir.

6.Esmâ'u's-sıfâtın metbû'udur.

7."Lâ ilâhe illallâh" tehlîlini okumak, dâire-i İslâma girmek için esas şart olup, makâm-ı isbâtta başka bir ismin hakk-ı duhûlü yoktur.

8.Lafza-i Celâle metindir, sâir esmâ şerhtir.

1. Hadîs: "Fâtihâ-i şerîfesiz namâz câiz değildir".

2. Sûre-i Fâtihâ, En'âm, Kehf, Sebe', Fâtır.

3. Sûre-i Necm'de: "Kendilerinizi öğmeyiniz; Allah Te'âlâ ittikâ edeni bilir".

4. Hamd ü senâ ol Allah Te'âlâ'ya olsun ki her türlü ni'metlerin fazl u ihsân ve keremin sâhibidir. İşleri ayır ve abesten berî, mülkü 'azl ve 'ademden 'ârîdir.

9. Bir mir'ât-ı mücellâdır ki, sâir esmâ onda ayân olur. Nitekim $18 + 81 = 99$ adedi, "الله" lafzını andıran eller içine nakş olunmuştur.

10. "واذكروا الله كثيرا لعلكم تفلحون", "قل الله ثم ذرهم." emr-i celîlince zikrullâh felâhın miftâhıdır.

11. Sa'düddîn Teftâzânî der ki: "Akıllar, fehmler, Hakk Te'âlâ'nın zâtını bilmekte mütehayyir ve 'âciz olduğu gibi, ism-i cemîlinde dahi hayrettedirler. Arabî mi, İbrânî mi, Süryânî mi, isim mi, sıfat mı, müştak veya gayr-ı müştak mı? Elhâsıl ittifâkla bilinememiştir.

12. Cevherini teşkil eden harflerden elif, cevfin ibtidâsından, hâ intihâsından, lâm vasatından çıkarak, yirmi sekiz hurûfun bilumûm me-hâricini hulâsa etmektedir.

13. Harflerinin س, ر, د, ب gibi ufkî olmayıp mürtefî' bulunması, müsemmasının rif'atini, celâletini göstermekte;

14. Baştaki elifin bütün lisânlar alfâbesi baş harfi olması, kıde-mini ispât etmekte;

15. Bir rakamını andıran elifin yegâne vaziyeti birliğini bildir-mektedir.

16. İlmi hurûf kâ'idesince elif, nûrânî, celâlî, sâmit, rûhânî, müfred, nârî; lâm, nûrânî, cemâlî, sâmit, rûhânî, müfred, türâbî; ha, nû-rânî, celâlî, sâmit, rûhânî, [22] müfred, nârîdir. Şu harflerden hiçbirisi zulmânî, nâtık, cismânî, mütevâhî kısımlardan değildir.

17. "لا تقوم الساعة حتى لا يقال الله الله." Hadîs-i münîfince dünyânın bekâsı bu ismin zikriyle kâimdir.

18. Diğer esmâ-i hüsnânın herhangi harfi kaldırılrsa ma'nâsız kalırlar; lâkin lafzatullâhın birinci harfi kaldırılrsa "له" kalır, ikinci harfi de hazfedilse "له" kalır. Üçüncüsü dahi hazf olunduğunda "هو" zamîri kalır ve her birisi bir ma'nâ ifâde eder.

19. Bilumûm lisânlarda elif ve lâm harflerinin çok kullanılması, âhenk ve teneffüste hâ harfinin telaffuzu zarûrî olması, "الله" lafzının kesret-i zikrine delâlet eder; يا ايها الذين امنوا اذكروا الله ذكرا كثيرا. Evet! Mü'minler mesâcidde, Nasârâ sinagogta, Yahûdiler savâmi'de, Mecûsîler ateşgedede, Brehmenler puthânede hep "Allah" deyü çağırırlar.

20. Harfleri şefeviyyü'l-mahrec olmadığı için zikr-i hafîde dâhildir. Zikr-i hafî ise celîden efdaldır.

21. Kur’ân’ın başında ilk gelen Allah lafzı, son olarak zikrolunan da Sûre-i Nâs’ta “İlâh” ismidir. Aralarında bir nisbet vardır.

22. Efdal-i ibâdât olan namâz Allah lafzıyla başlayıp, Allah lafzıyla hitâma erer.

23. Her şey dört rükünle kâim olduğu gibi, lafza-i Celâle de dört harfle kâimdir¹.

24. İmâm Sîbeveyh’in sebep-i mağfireti, bir kitâbında “اعرف المعارف لفظة الله”dır demesi olmuştu. Zikrine devâm eden ehlul-lâh-ı kirâmın aldığı zevk ve feyzi kayda hâcet yoktur.

25. Efdal-i zamâir “هو”dır. Allah ism-i celîli bunu da câmi’dir.

ای صوفی اهل صفا هر دم بگو الله هو

ای عاشق اهل وفا از جان بگو الله هو²

Mevlânâ Celâleddîn

(الجلل) Yüce, noksân sıfatlardan münezze, (العلی) ziyâde, ulu. *Fütûhât*’ta yazar ki bu ism-i Celal’in tesîriyle iki nakîz hâsıl oldu: “و بقی وجه ربك ذو الجلال و الاکرام”.

Tecellî eyler ol gâhî celâl ü gâh cemâlinden;

Birinin hâsılı cennet, birinden nâr olur peydâ.

Niyâzî-i Mısrî

Ebî Sa’îd el-Harrâz’a, “Allah’ı ne ile bildin?” diye sorduklarında: “هو الاول والاخر والظاهر” buyurmuş ve “İki zıddı zâtında cem’ etmesiyle” buyurmuş ve “و الباطن” âyetini okumuştur.

(يا رب!) Yâ Rab! Sen nâsın sâhip ve mâlikisin. (انت ملك الناس) Rabbim! Elif, nidâ’-i mahzûftan bedeldir. [23] “Rab” besleyici demektir. Bu isimle nidâda “الحمد لله رب العالمين”e iktidâ veya Kur’ân’da gelen du’âlara ittibâ’ vardır; (فاقبل) kabûl et.

1. Meselâ anâsır dördtür; su hava, toprak, ateş. Tabâyi’; soğuk, sıcak, kuru, yaş. Kitâp; Tevrât, İncil, Zebûr, Furkân. Mezheb; Hanefî, Mâlikî, Şâfi’î, Hanbelî. Melâike; Cebrâîl, Mikâîl, İsrâîl, Azrâîl. Hulefâ-i Râşidîn; Ebûbekr, Ömer, ‘Osmân, Ali radi-yallahü ‘anhum. Mevsim; bahâr, yaz, güz, kış. Ef’âl; farz, sünnet, müstehab, mübâh. Mükellefler; ins, cin, melek, şeytân. Esmâ; evvel, âhur, zâhir, bâtın; Cihât; şark, garb, şimâl, cenûb.

2. Ey safâ ehli sûfî! Her zamân “Allah hû” de. Ey vefâ ehli âşık! Cân u gönülden “Allah hû” de.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu'n-Necm el-'İclî'dir Meâli: "Her hamd ve senâ Cenâb-ı Hakk'a mahsûstur. Hakk Te'âlâ nekâısdan münezzeh ve uludur. Yâ Rabbi! Cemî' nâsın sâhibisin, du'âlarımı kabûl et" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; kıyâsa muhâlif kelâma misâl getirilmiştir. "Kıyâsa muhâlefet": Bir lafzın kavâ'id-i edebiyye hılâfına isti'mâlidir. Mısra'-ı evvelde, -fekk-i idgâm ile- "اجل" lafzı, "اجل" olması lâzım gelirken, usûl-i idgâma muhâlefetle "اجل" vâki' olmuş ve dâire-i fesâhattan çıkmıştır. Zîra lugât-ı Arap'ta hangi kelimede ictimâ'-ı mütecâni-seyn vâki' olursa, behemehâl onu yekdiğerine mezc ve idgâm etmek bir kâ'ide-i muttaridedir. فَرَّ - يَفِرُّ، مَدَّ - يَمُدُّ gibi.

Lisânımızda kıyâsa muhâlefet: "Yarın buraya geliniz" diyecek yerde: "Yarın buraya gelin veya gelesiz" demek; "Kır mahsûlü, su mahsûlünden mugaddîdir" söyleyecek yerde, "Kıraç mahsûlü, suludan mugaddîdir" söylemek gibi.

Muhtelif beldelerin şîvesine göre meselâ, heğbeye "habey" değirmene "dârmên", buğdaya "buyday" demek, kıyâs hılâfına olduğu gibi, "Şehre geldik, ekmeğ aldık" diyecek yerde, "Şâre galdük, ekmağı aldık" telaffuz etmek, "Pasdırmayı kes" diyecek yerde "Pasdırmıyı kes" söylemek gibi şeyler de kıyâs hılâfıdır.

Kezâ "Sular yüz derece-i harârette kaynar" yerinde "Sular yüz derece-i harârette kaynarlar" demek, tohumunda yüz er kuvveti bulunması tevehhümüne binâen "yüzerlik"i yüz erlik", iki gözlü olduğu için heybeyi (هكبي) "هاكبي" şeklinde yazmak; "Peki efendim, nasıl, niçin, çünkü" kelimelerini "Pek eyi efendim, ne için, onun için ki, ne asıl" şekillerinde telaffuz etmek de kâ'ideye muhâlifdir.

Kıyâsa muhâlefetten birisi de bir ma'nâyı lafz-ı mevzû'unun gayrı bir lafızla îrâd etmektir. "Biraz ot biçtik" denileceği yerde, "Biraz ot kırdık" söylenmesi gibi. Şu beyit de öyledir.

Bulmasın ol encümen kim anda sahbâ bulmaya.

Bulmasın sahbâ dahi ger bir dilârâ bulmaya.

Cemîlî

[Bulmasın ve bulmaya, olmasın ve olmaya ma'nâsınadır].

Bir lisânın kâ'ide-i edebîsini diğer lisâna tatbîk etmek de kıyâs hılâfıdır. "Peşin sattım" diyecek yerde, "Peşinen sattım" demek; "Endülüs ulemâsı" yerine "Endülüs ulemâları" diye söylemek gibi. Şu kıt'a da öyledir:

Böyle dünya eğri büğrü dönerest.
 Dostun koyup düşmenini ögerest.
 Lâle sünbül açık boynun eğerest.
 Acı soğan kat kat semmûr giyerest.

Nasreddîn Hoca

[24] Bir cümle içinde gelen aynı ma'nâyı iki lugatla (veya birkaç lugatla) ifâde etmek de böyledir; yani fesâhati muhildir. Nitekim: "Gök dürbünü, bir borunun birer ucuna yerleştirilmiş iki yakınsak mercekten teşekkül eder. Bunlardan objeye bakan ve objektif nâmı verilen muhaddeb 'adese, uzaktakini yakına ayârlar. Gözün baktığı ve öküler nâmı verildiği diğer adese de büyütme vazifesini görür" misâlinde, evvelki cümlede "yakınsak mercek" ta'bîriyle ifâde edilen ma'nâ, diğer cümlede "muhaddeb 'adese" lugatiyle i'ade olunmuştur.

İmâm Süyûtî Müzhir'de, "Şu'arânın zarûret-i vezn için irtikâp ettiği şeyler de kıyâsa muhâlif bulunduğu için fesâhati bozar" diyor. Nitekim;

Sevinmez düşmenin (mergine) 'âkıl,
 (Sikender) kalmadı çün gitti Dârâ.

Kânûnî Sultân Süleymân

(Felâtûn-i) zemân, biçâre Şem'î kadrin anlanmaz,
 Bekâya rihletinden sonra derler Hazret-i Şem'î.

Şem'î

beyitlerindeki kelimeler gibi.

6

مُبَارَكُ الْأَسْمِ أَغْرَ الْقَلْبِ كَرِيمُ الْجَرِشِيِّ شَرِيفُ النَّسَبِ

Müfredât: (مبارك الاسم) ismi hayırlıdır, zîra "Ali"dir. (اغر القلب) lakabı çok parlaktır, zîra Seyfû'd-devle'dir. (كريم الجرشى) zâtı kerîmdir, çünkü Ali kerremallâhu vechehû ile adaştır. (شريف النسب) yüksek âileye mensûptur. Seyfû'd-devle'nin dedesi Hamdân, kabâil-i Arap'tan Benî

1. Arûzdan Bahr-i Mütেকârib'in darb-ı sâlisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlu, Fe'ûlu, Fe'ûlün, Fe'îlü * Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'ûlün, Fe'îlü"dür.

Sa'leb Kabîlesi'ne mensûp idi. Hulefâ'-i Abbâsiyye'nin on altıncısı Mu'tezid billâh'ın ümerâsından idi. Seyf'in terceme-i hâli aşağıda gelir.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu't-Tayyib Mütenebbî'dir. Âl-i Hamdân'dan Seyfû'd-devle Ali'yi medh ettiği kasîdesindendir. Meâlî: "Seyfû'd-devle Ebi'l-Hasen Ali el-Hemedânî, İmâm Ali kerremallâhu vechehû gibi ismi mübârek, cismi mükerrerdir. Seyf lakablı, şerîf nesebidir" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; "kerâhiyyetün fi's-sem"'e misâl getirilmiştir. Kerâhiyyetün fi's-sem': Elfâz-ı mesmû'anın sem'-i selîme kerîh [25] gelmesidir. Elfâz, sadâdan mürekkep bulunduğu için hiss-i sem' kimisinden telezzüz, kiminden istikrâh eder. Meselâ: Bûlbûlün, piyanonun nağmesi, sâmi'aya ne kadar tatlı gelirse, karganın kurbağanın sadâsı da o derece çirkindir. Kezâ at ile hımârın, genç ile ihtiyârın sadâları arasındaki farklar da böyledir. Kerâhiyyetün fi's-sem', vücûh-i muhtelif'e üzere cereyân eder.

Tefeşşî, şiddet, tekrîr gibi bâriz sıfatlı harfler bir kelimede ictimâ' ederse, sâmi'ayı tedhîş edeceğinden fesâhati bozar; "جرشى" lafzı gibi. Türkçe'den: "Kışkırtmak", "çırılçıplak", "cemiş", "tamtakır", "şangırtı" ... kelimeleri gibi. Şu beyit de öyledir.

Zarar üstüne zarardır, dedi gence Aristo:

Kara karı, kuru karı, koca karı, çokca su.

Üdebâ, zikri müstehcen elfâzı da gayr-ı fasîh addettiler. "Hibesinden rucû' eden bir kimse (kustuğunu yiyen köpek) mesâbesindedir" cümlesinde olduğu gibi.

Bahâüddîn Sübkî der ki, üdebâyâ göre kelimât-ı mübtezilenin isti'mâli de muhill-i fesâhattir. Kelimât-ı mübtezile iki kısımdır. Birincisi tevâzu'da ifrâtı gösteren ibârelerdir: "Bendeniz, kulunuz, câriyeleri, beş vakitte du'ânızı beklerim, hâk-i pâ-yi 'âlilerine yüzümü sürerim, kemâl-i sûzişle recâ ederim" gibi. Bu yollu ta'bîrler sırf isrâftır.

İkincisi, ma'nâyı ifâdeye kâfi 'ibâre-i fasîha var iken onu elfâz-ı sahîfe ile ta'bîr etmektir. Nitekim: "Dolanıyor" diyecek yerde, "Kır kır kıvranıyor", "döğüştüler" diyecek yerde "boğuştu" demek, "Macarlar, akvâm-ı Tûrâniyye'dendir" yerine "Macarlar, akvâm-ı Tûrâniyye'dendirler" söylemek gibi. Şu kıt'a da öyledir;

Çün çıkar tenden 'azîz cancağızun.

Korlar kara yere bil tenceğizün.

Beyefendi der iken halk-ı cihân,
Unutula adıyla, sancağızun.

Nizâmoğlu Seyf

Elfâz, cezle ve rakîka olmak üzere iki türlüdür. Cezle, harp, tehdîd, muâheze mevkî'lerinde; rakîka, isti'tâf, celb-i kulûb, mudhikât, mübkiyât, medih ve zem gibi mebâhiste kullanılır. Bunlardan her birinin yekdiğeri mevkî'inde isti'mâlî de tab'a sıklet verir.

Muhâverâtta muhâtabın, mürâselâtta mürselün ileyhin kuvve-i akliyye ve derece-i ilmiyyesine, mevkî'-i beyâna konulan mebâhisin ehemmiyetine göre ifâde-i kelâm olunur.

Kuvve-i mümeyyize ashâbından olmayanlara -hulûsa dâir bile olsun- yazılan muharrerâtta me'ânî-i ulviyye ve elfâz-ı müşa'sa'a isti'mâlî hıffet addolunduğu gibi, mebâhis-i 'âdiye ve mesâlih-i gayr-i mühim-meyi 'âlî ma'nâlar, parlak lafızlarla îrâd etmek de [26] eşyây-ı hasîseyi tarsî' kadar umûr-i müstehceneden ma'dûddur.

Te'sîsât-ı siyâsiyye, inkılâbât-ı düvel, hakâyık-ı mükevvenât, me-bâhis-i hikmet gibi umûr-i mühimme ve şu'ûn-i azîmeden her birinin de-recât ve ledünniyyâtını gösterecek sözler ve yazılar ne kadar mükemmel ve mu'tenâ olursa o kadar makbûldür.

Te'lif-i kelâmda elfâz-ı me'ânîye tâbî' olmalıdır. Me'ânî, elfâza tabî' tutulmamalıdır. Zîra me'ânî, seciyye-i husûsiyyesiyle terekkep eylediğinde, kendine münâsip elfâzı celbeder.

Sem'-i selîmin istikrâh etmeyeceği edâ ve sadâya misâl;

Âleminde herkes eyler hod-be-hod da'vây-ı zûr,
Merd-i meydân-ı hüner ma'lûm olur rûz-i mesâff.

Râgıb Paşa

Terk eylemiş cihânı gönül, yahud etmemiş,
Bâr-ı girân olur mu hiç abdâla keşkülü.

Râkım Paşa

Ne Süleymân'a esîriz, ne Selîm'in kuluyuz,
Kimse bilmez bizi bir Şâh-ı Kerîm'in kuluyuz.

Hayretî

Kenz-i aşkın mahzeni olmuş Sezâyî gâliba,
Hiç 'imâret istemez bu gönlümün vîrânesi.

Sezâyî

İhtilâfât-ı şu'ûnun gâyeti tevhîddir;
Gösteren ecsâmı ezdâd-ı 'anâsırdır bütün.

Hayrî

Geh çıkar nefsin beyâza, geh olur rûyun siyâh,
Etme râzın herkese i'lâm mânend-i Tekin.

Hâmî

'İzz ise maksûd eğer ey yüzü mıs bâh, alnı nûr!
Mantığın hükmünden etme 'avâmm ile kelâm.

Cevherî

[27] Vehmle söyler dil-i mecrûh peykânı sûzin,
İhtiyât ile içher her kimde olsa yâre su.

Fuzûlî-i Bağdâdî

Gelüp nâdân elinden kırsa altun kâseyi bir taş,
Ne taşın kıymeti artar ne kiymetten düşer kâse.

Lebleri üstüne düşse sâye-i zülfü n'ola,
Zînet için kor benefşe destesin câm üstüne.

Ca'fer Çelebi

Resîmâ, tıynet-i merdüm hemîşe müsta'iddir bil,
Güşâde bâb-ı himmet hep, velî ehliyyetin bilmez.

Resîmâ

beyitlerinde olduğu gibi.

7

وَقَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرٍ وَلَيْسَ قَرَبٌ قَبْرٍ حَرْبٍ قَبْرٍ

Müfredât: (وقبر حرب) Harb'in mezârı. Harb b. Ümeyyetü'bnü Abdü's-Şems b. Abd-i Menâf b. Kusay, Mu'âviye'nin dedesidir. Abdü'l-Muttalib b. Hâşim'in vefâtında Kureyş'e kabîle reîsi olmuştu. Ali kerremallûhu vechehû, Sıffîn Muhârebesi'nde Hazret-i Mu'âviye'ye elçi göndermiş; elçi Adiyy, berây-ı sulh Mu'âviye'yi tehdîd etmiş, Mu'âviye de: "Ey Adiyy! Sen sulha değil, harbi tecdîde geldin. Beni harpten mi korkutuyorsun? Ben Harb oğluyum!" demişti. (بمكان قفر) susuz, otsuz ya-

1. Arûzdan Bahr-i Recez'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Müfte'ilün, Mef'ülün * Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Mef'ülün"dür.

zuda (وليس) halbuki yok (قرب قبر حرب قبر) Harb'in kabri yakınında kabir yoktur.

Terceme ve Şerh: Esâtîr-i ahîre-i Arap'tan olup gûyâ Harb b. Ümeyye bir çölde gezerken Hâ'if nâm bir cinnînin sayha-i hevl-nâkin-den müteessiren ölmüş, mezkûr cinnî teessüfen bu beyti söylemişti. Meâli: "Harb'in mezârı kır yazunun yüzünde olduğu gibi, kabri civârında başka kabir de yoktur" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; "tenâfûr-i kelimât"a misâl getirilmiştir. Her ne kadar "قبر , قرب , حرب , قفر" müfredâtından her birisi [28] fasîh ise de yekdiğerine ittisâlinde dolayı dâire-i fesâhatten çıkmışlardır. Nitekim masallarda gelen "Kıpcak Şâhı'nın hazînesinde kırk kulpu kırık küp altın bulunuyordu", "Oğlum otu ata, eti ite at! Herkese hâlince mu'âmele eyle" gibi cümlelerde olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

Gelür bir bir, gider bir bir, kalır bir,
Gelen kalmaz giden gelmez, bu bir sır.

8

كَرِيمٌ مَتَى أَمَدَحَهُ أَمَدَحَهُ وَالْوَرَى
مَعِيَ وَإِذَا مَا لُتُهُ لُتُهُ وَحَدَى

Müfredât: (كریم) o zât öyle bir sâhib-i keremdir ki. Kerîm, cömerd demektir. Ümerâdan "Ebî Delef el-'İclî"nin kapısına Horasanlı bir sâ'il gelip huzûra girmeğe istîzân etmişse de adem-i duhûlû ihbâr edilince sâ'il bi'l-bedâhe;

فَمَا فَضَلَ الْكَرِيمَ عَلَى الْكَرِيمِ
تَسْتَرُ بِالْحِجَابِ عَنِ الْغَرِيمِ

kıt'asını söylemiş, kapıcı mezkûr kıt'ayı Ebî Delef'e takdîm ettiğinde müşârun ileyh şu beyitle cevap vermişti;

وَابْوَابُ الْمُلُوكِ مُحِجَّاتٌ
فَلَا تَسْتَكْرِنُ حِجَابِي بِبَابٍ

Ebî Delef

1. Arûzdan Bahr-ı Tavîl'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlû, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.
2. Beyin kapısında girmeğe mâni' yasakçı oldukça, abdâldan ne farkı vardır? Borclu ağaların borca mukâbil malı olmazsa, belki borcludan kaçabilirler, yoksa şu vaziyet sırf sehâvetten kaçmaktır.
3. Kapımda nöbetçi bulundurduğumu çok görme. Beylerin kapısı bekcisiz olmaz. Bu hâl fakirlerden kaçtığımdan değildir.

(متى امدحه امدحه) memdûhu her ne zamân medh eylesem, medh eylemiş olurum. (والورى معى) halkla beraber olduğum hâlde (واذاما) ve ne zamân ki (لمته) lev m etmişsem onu (لمته وحلى) yalnız olarak lev m ettim.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû Temmâm'dır. Mûsâ b. İbrâhîm Râfî'î'yi medh eylediği kasîdesindendir. Meâli: "O zât-ı kerîmi ne zamân medh eylesem, halk ile birlikte medh eylemiş olurum. Lâkin lev m etmek istediğimde, yalnız olarak lev m ettim" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; tenâfur-i hurûf ve kelimâtın ictimâ'ına misâl getirilmiştir. "امدحه امدحه" da hurûf-i halktan "ح" [29] ile "ه"nin ictimâ'ı ve her iki kelimenin tekerrürü, harfen ve kelimeten tenâfurü mücib olmuştur. Nitekim Türkce'den;

Herkes eşin almış ben kaldım garîb,
Devrettim cihânı bulmadım tabîb.
İlâhî gül cemâlin görmeği eyle nasîb,
Hâfızî (der derdim derd derd) üstüne.

Hâfızî

kıt'asında olduğu gibi.

Bu sıklet bazan yalnız bir nev' hecenin tetâbu'undan ileri gelir. Nitekim;

Kâmet-i cânâna ('ar'ardır) diyen şâ'ir aceb,
Görmemiş mi ('ar'ar)ın her cânibi hâr olduğun.

beytinde olduğu gibi [Buradaki sıklet, bir hecenin bir beyitte dört defa tetâbu', beş yerde tekerrüründen ileri geliyor].

Hece veya kelime ancak bir yerde tetâbu' edip tekerrür etmezse, sıklet zâil olur. Nitekim;

Hey ağalar bir sevdâya düş oldum,
Onulmaz yârelerim (em em) üstüne.
Düşmen siteminden dostun elinden,
Ağlar gözü m durmaz (nem nem) üstüne.

Hâfızî

Hakîkat gülşeninde gül de bülbül gibi der (hû, hû),
Kamûnun maksadı haktır gerek (lala, gerek lulu).

Hayâtî

matla'larında olduğu gibi.

Kur'ân'da "فسبحه" nazm-ı kerîmi gayr-ı mükerrer olduğu için fas-ih'tir. "ح" ve "ه"nin ictimâ'ı sıklet vermez. Nitekim;

Seherler dâimâ vakt-i safây-ı ehl-i 'irfândır.

Seherler vakt-i rahmettir, seherler vakt-i ihsândır.

Hüseyin Rif'at

beytinde "ler"de tekerrür varsa da tetâbu' bulunmadığı için kurb-i mah-rec sıklet vermiyor.

Harf ve kelimelerde tenâfürün zıddı "akıcılık"tır. Yani sözün pür-rüzsüz, zahmetsiz söylenmesi ve dinlenmesidir. Nitekim Millî Şef Atatürk'ün: "San'atsız kalan bir milletin hayât damarlarından biri kopmuş demektir", "Maddî ve bilhâssa ma'nevî sukût, korku ile 'aczden başlar" vecizelerinde olduğu gibi.

9

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُلْكًا أَبُو أُمِّهِ حَىٰ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

[30] Müfredât: (وما مثله) benzeri yoktur (فى الناس) nâs içinde. Rûhen Hakk ile cismen halk ile istinâstan veya kesret-i nisyândan ve yahud hiss ve idrâk sâhibi olmasına binâen inâstan me'hûzdur. (الا ملکا) ancak kendisine mülk ve riyâset verilen Hişâm b. Abdilmelik el-Emevî vardır (ابو امه) Hişâm'ın anasının babası (حى) bir diri kimse (ابوه) İbrâhîm'in babası Hişâm b. İsmâ'il (يقاربه) ona benzer.

Terceme ve Şerh: Kâili Ferazdak'tır. İbrâhîm-i Mahzûmî'yi medhinde söylemişti. Meâlî: "Fazl u kemâlde İbrâhîm Bey'e benzeyecek, yeğeni Hişâm b. Abdilmelik'ten başka nâs içinde diri bir kimse yoktur. Hişâm, İbrâhîm'in kızkardeşi oğludur" demektir. Burada bir medhiye daha görülüyor ki o da dayısına benzeyen Hişâm hakkındadır.

Bu beyit *Telhîs*'te; ta'kîd-i lafzîye misâl getirilmiştir. "Ta'kîd-i lafzî", ma'nâsı anlaşılamayacak derecede elfâzın gayr-ı mürettep bulunmasıdır. Tenâfür, garâbet ve sâire gibi bu da fesâhati muhildir. Hakk-ı ibâre "ليس مثله فى الناس حى يقاربه الا ملك ابو امه ابوه" olacağı yerde, mübtedâ "ابوه" ile haber "ابوه" arasını "حى" kelimesi kat' etmiş; mevsûf

1. Arûzdan Bahr-ı Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.

"حی" ile sıfat "يقاربه" arasına "ابو" girmiş; müstesnâ "ملكا", müstesnâ minh "حی"den mukaddem geldiği için nasb olunmuş ve dâire-i fesâhatten çıkmıştır. Nitekim;

Bâd-ı garbî dem-i 'Îsâ'ya mu'âdil. (olmaz),

Sebze-i şâh-ter rehâ-yâfte ter-i sâlıkdan.

Nâbî

beytinde hakk-ı 'ibâre "Bâd-ı garbî dem-i 'Îsâ'ya mu'âdildir. Sebze-i şâh-ter ter-i sâlıkdan rehâ-yâfte olmaz" geleceği yerde, "sebze-i şâh-ter" isminin fiili "olmaz" lafzı, mısra'-ı evvelde gelmiştir.

10

سَاطِلِبُ يَعْذُ الدَّارَ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا وَ تَسْكُبُ عَيْنَايَ الدَّمُوعَ لِتَجْمَدَا¹

Müfredât: (ساطلب) şiddetle arzu ederim. Sin te'kid içindir. Sâhib-i Keşşâf (بعد الدار عنكم) tefsîrinde bunu zikretmiştir. (و تسكب) sizden uzaklığını (لتقربوا) yakın olmanız için (و تسكب) ve döker (عيناى) gözlerim (الدموع) yaşları (لتجمدا) donup dinmesi için.

Terceme ve Şerh: Kâili Abbâs b. Ahneftir. Ahbâbına olan samîmiyyetini beyân eder. Meâlî: "Bana pek yakın olmanız için evimin sizden uzak olmasını isterim. Firâk ve hicrânın intihâsıyla dinmek üzere bugün [31] gözlerim yaş döker", yani;

Kemâlin bulsa bir şey hayır eğer şer,

Döner aksine elbette mukarrer.

Nazar eyle meh-i garrâ-yı gör kim,

Hilâl olur gehî, gâh bedr-i enver.

Nişancı-zâde Mehmed Çelebi

Melâmet çekmezem hergiz ki hicrân ber kemâl eyler.

Ki her nesne kemâl olsa felek anı zevâl eyler.

Hâkî

mefhûmunca, madem ki hicrânın sonu vuslat, gözyaşının sonu meserrettir. Müstakbel ferah ve sürûra kavuşmak için sizden mehcûr olmak ve sirişk-i

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sanîsindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün"dür.

ahzân bulunmak arzûsundayım, demektir. Bir hakîm: "Zamân-ı ezâ ve müşkilâtta sabretmekle ferah ve sürûra kavuşulur" diyor. Hadîs-i şerifte de "بالصبر يتوقع الفرج" buyruluyor.

ان بعد العسر يسرا
كم رأينا اليوم حرا
ايها الانسان صبرا

Edebü'd-dünyâ ve'd-Dîn

kıt'ası da bu ma'nâyı îmâ ediyor.

Bu beyit *Telhîs*'te; ta'kîd-i ma'nevîye misâl getirilmiştir. "Ta'kîd-i ma'nevî", zihnîn murâd olunan ma'nâyı intikâlinde su'ûbet bulunmaktır. Buna "intikâl" dahi denilir. Vuslat-ı ahhâb ile gözyaşının dinmesini, "ağlamak" ile ta'kîd eylemiş, "bu'diyyet"ten "kurb" ma'nâsına intikâl etmiştir. Meselâ bir kimseye hitâben: "Yok ol! Allah iki gözünü alsın, bir göz versin" denilse, muhâtab bu du'âyı aleyhine telakkî ederek gazaplanır, kelâmı ma'nây-ı hakîkîsine intikâl ettiremez. Halbuki ma'nâsı: "Fenâfillâh ol! Hakkı iki gören gözlerden emîn ol! Allah sana kalp gözü versin" demektir.

Tenâfür ve garâbet gibi ta'kîd dahi muhîl-i fesâhattır; zıddı "vuzûh"tur. Vuzûh: Kelâmı ma'nânın kolayca anlaşılmasıdır. Millî Şef Atatürk'ün İstiklâl Harbi'nde ordumuza verdiği: "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir" emrindeki vuzûh ve kat'îyyet, belâgatın bu nev'ine parlak bir nümûnedir. Şu beyit de öyledir;

En büyük düşmenidir rûh-i Nebî tefrikanın,
Adı batsın onu İslâm'a soka kaltabanın.

Mehmed Âkif

İlmî eserler, resmî yazılar, nutuk ve emirlerin açık ve kat'î ta'bîrlerle kaleme alınması lâzımdır. [32]

11

وَتُسْعِدُنِي فِي غَمْرَةٍ بَعْدَ غَمْرَةٍ
سَبَّوحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدٌ

Müfredât: (و) beyti mâkabline [atf] eder. (تسعدني) yardımıyla beni kurtarır. (في غمرة) sıkıntılarda (بعد غمرة) sıkıntı üzerine (سبوح) yürütken at.

1. Ey insan sabret! Muhakkak her zorluğun sonunda bir kolaylık vardır. Nice sıcak günleri görüyoruz ki dünkü günden sıcak olmuyor.
2. Arûzdan Bahr-ı Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün"dür.

Sibâhatten me'hûz. Seyfûddeve'nin atı ismidir. (لها منها عليها) o at için yine kendisinden ırkıyetini göstermek üzere (شواهد) alâmetler vardır. Asıl ırktan yetişen bir atın alâmetleri; boyu yüksek, boynu uzun, başı küçük, ayakları nârin, tek sekili, rengi al, derisi yufka, tüyü yumuşak, bakışı keskin ve ma'nîdâr olmak ve ırk-ı Arabî evsâfını hâiz bulunmaktır. [Mes'ele: Alâmet olmak üzere hayvânı dağlamak câizdir. İbn-i Âbidîn, c.5, s.342].

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu't-Tayyib Mütenebbî'dir. Seyfûddeve'yi medh ettiği kasîdesindendir. Meâlî: "O zâtın bir atı vardır ki yekdiğerini ta'kîp eden muhârebe sıkıntılarında binsem beni kurtarır. O atın kendi ırkıyetini gösteren alâmetleri yine kendi üzerindedir" demektir.

At mükerrerem bir hayvândır. Rızık nâsiyesinde, ganâim sırtında; rağbet ve rehbet sînesindedir. Rüyâda görülmesi devlettir. Rakîbinin ihtiyâline binâen hayl denilmiştir. Oldukca hassâs ve emrâz-ı asabiyyeye müsta'iddir. Uluvv ü şerefine "والعاديات ضبا" kasem-i İlâhîsi kâfidir. Muhârebede şiddet-i lüzûmuna binâen daha evvelce hâzırlanması emir buyuruluyor ve eti mekrûh oluyor.

Hadîs-i şerîflerde: "Hayırlar ilâ yevmi'l-kıyâm atın nâsiyesinde bağılıdır", "Kısırak bulundurunuz ki 'izzet, zahrında; hazîne, batınıdadır", "At yarışına melâike hâzır olurlar", "Arabiyyü'l-ırk binek atının bulunduğu ev ve menzile şeytân giremez ve sekenesine hîle edemez" buyurulmuştur.

Cinsi gâyet çok olup binek atlarının iyisi; Arap ve İngiliz atları; cerr atlarının başlıcası da Flaman, Bolona, Breton, Anglo Norman cinsleridir.

احبروا الخيل واصطبروا عليها فان العز فيها والجمالا
رطنها فاشركت العيالا اذا ما الخيل ضيعها اناس

Ebû 'Ömer b. 'Abdilberr

[33] Fâide: Kâil-i beyt Ebu't-Tayyib Mütenebbî, Âl-i Büveyh'ten "Adudu'd-Devle"yi medh için İran'a gitmişti. Haleb'e avdetinde yolda eşkıyâ galebesine tutulmuş, kaçmak istemişse de uşağından birisi: "Efendim siz şu beytin kâilisiniz? Ma'amâfîh kaçmak şerefimize düşmez zannederim" demiş; Ebu't-Tayyib bunun üzerine gayrete gelip meydân-ı kıtâle avdet etmiş, nihâyet katl olunmuştur. Mûşârun ileyhın katline sebep fahriye şu idi;

1. Atı seviniz ve onun sıkıntısına katlanınız; zîra atta izzet ve cemâl vardır. Nâs atı elden bırakırsa, biz alır bağlar ve aile geçimimize ortak bile ederiz.

والحرب والضرب والقرطاس والقلم

الخيال والليل والبيداء تعرفني

Ebu't-Tayyib Mütenebbî

Bu beyit *Telhîs*'te; tekerrür-i elfâza misâl getirilmiştir. Ta'kid ve tenâfûr gibi bu da muhill-i fesâhattir. "لها منها عليها" zamîrleri müte-tâbi'an tekerrür etmiş, fesâhati bozmuştur. Türkce'den: "Akşam yemeğini sabâh yemeğinden daha az ve daha sulu yiyen ve akşamları daha az su içen kimsenin vücûdu daha sağlamdır" cümlesiyle;

Düşenbih günü şenbih gitme şarka,

Ne yekşenbih, ne cum'a günü garba.

Çehârşenbih, seşenbih günü zinhâr,

Şimâle gitme ey yâr-ı vefâdâr!

Cenûba kılma pencşenbihde niyyet,

Kılıbtur böyle ehl-i dil vasiyyet.

kıt'asında olduğu gibi.

Tekerrür-i elfâz bazan fesâhati bozmadıktan başka, letâfet ve selâset bile peydâ eder. "فألهما فجورها وتقويها" nazm-ı kerîminde ve "الكريم ابن" "الكريم ابن يوسف بن يعقوب بن اسحق بن ابراهيم" Hadîs-i şerîfinde olduğu gibi. Ve Türkce'den: "En derin târîh Türk Târîhi, en sağlam şey Türk kuvvetidir" cümlesinde olduğu gibi. Şu bed'alarda olan tekerrürler de öyledir.

Göz siyâh, müjgân siyâh, kâkûl siyâh, ebrû siyâh,

Korkarım mecnûn eder bir gün bu sevdâlar beni.

Râşid Âmidî

Hâli kâfir, çeşmi kâfir, zülfü kâfir el-aman!

Ser-teser iklîm-i hüsnün kâfiristân oldu hep.

Nedîm

Rehâ bulmak ne mümkün sûziş-i mihnetten 'uşşâka,

Firâk âteş, visâl âteş, belây-ı intizâr âteş.

N'ola yansam yakılsam Re'fetâ bezm-i muhabbette!

Ki aşk âteş, mey âteş hüsn-i yâr-ı gül-'izâr âteş.

Re'fet

1. At, gece ve meydânlar, hep beni bilirler. Harp ve darpta ve vekâyi' kitâplarında isim anılır.

[34] Sâ'id-i sîmîndir ancak mâye-i 'ayş ü neşât,
Mey nedir, meynâ nedir, sâgar nedir, sahbâ nedir?

Bâde-i aşkınla sermest olduğum günden beri,
Bilmezem âlem nedir, dünyâ nedir, 'ukbâ nedir.

Fikr-i ferdâ-yı cihândan sînemi sâf eyledim,
Gam nedir, şâdî nedir, illet nedir, sevdâ nedir?

Es'ad Erbîlî

Yâ Rab, beni muhtâcına muhtâc eyleme!
Muhtâc isem ancak sana muhtaç olayım.

Âkif Hasan Efendi

عليك بالحفظ دون الجمع في كتب
فان للكتب افات تفرقها
والماء يغرقها والنار تحرقها
والماء يغرقها والنار تحرقها
Ibn Dost Zengî

ان المكارم اخلاق مطهرة
فالعقل اولها والدين ثانيها
والعلم ثالثها والحلم رابعها
والمجد و بالجد و بالجد و بالجد
والبر سابعا والصبر ثامنها
والشكر تاسعها واللين عاشرها²

Îmâm Ali kerremallâhu vechehû

الحمد لمن قدر خيرا و خيال
والشكر لمن صور حسنا و جمالا
فرد صمد عن صفة الخلق برئ
رب ازلنى خلق الخلق كمالا
ذو المجد و بالجد و بالجد و بالجد
ما مال عن العدل و لا نال ملالا
ذو القوة ذو الفضل و ذو الطول مليك
ما دوحث الارض جنوبا و شمالا
لا شبهة و لا مثل و لا كفو لمولى
لا وكدة و لا والد لا عم و خالا
لا ضد و ند و لا حد لربى
الثن كما كان و لم يلق زوالا
لا مثل لمن صور مثلا و نذيرا
من قال سوا ذلك فقد قال محالا
لا مانع لا حاجب لله تعالى
لا قبل و لا بعد و لا وقت زمانا

Münebbihât-ı 'Askalânî'den [35]

1. Kitâp taşıyacağına ezberlemeğe çalış. Kitâbı dağıtan âfetler çoktur. Meselâ kitâbı su bozar, âteş yakar, fâre yırtar, hırsız çalar, fakat ezberlenen ilim kalpte mahfûzdur.
2. İnsanda bulunması lâzım gelen güzel hâller temiz ahlâktır. Onlardan evvelkisi; akıl; ikincisi, din; üçüncüsü, ilim; dördüncüsü, hilm; beşincisi, sehâ; altıncısı, örf; yedincisi iyilik; sekizincisi, sabır; dokuzuncusu, şükür, onuncusu, yumuşaklıktır.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند
تا تو نانی بکف اری و بغفلت نخوری¹

Sa'dî-i Şîrâzî

Bulurdu ger vefâ, gelse cihândan,
Sikender, Husrev u Cemşîd ü Dârâb.

Kânûnî Sultân Süleymân

Lisânımızda edât-ı atfın tekerrürü sakîl olduğu için kelimât-ı ma'tûfe birer virgöl işâretiyle yekdiğerinden fasl olunur. Nitekim;

Bu kâinâtta, her şeyde, gökte, Kur'ân'da,
Gönülde, cânda bir Allah var ki Hâlık'tır.

Abdülhak Hâmid

beytinde olduğu gibi.

12

حَمَامَةٌ جَرَعَى حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ اسْجَعِي فَأَنْتِ بَمَرِّي مِنْ سَعَادٍ وَمَسْمَعٍ²

Müfredât: (حمامة) ey güğercin! Güğercin, kuşların dücâciyye sınıfındandır. Kebûter-bâzlık, sehâfet-i akıldan ma'dûd ve mekrûhtur. Süfyân-ı Sevrî: "Güğercinle iştigâl eden kimse, elem-i fakrı görmedikçe ölmez" buyurmuştur. Yalnız "Kanadı kesik hamâme ittihâz ediniz ki cinnin ta'arruzunu sıbyânınızdan men' eder" hadîsi şerîfi hükmü bundan müstesnâdır. 255 hicrîsinde Irak'ta güğercin moda olup, hattâ "Hâdî" denilen cinsinin beş yüz dînâra satıldığını Câhız söylüyor. Güğercin iki bin beş yüz metro irtifâ'ına kadar tayerân edebilir. (جرعى) otsuz ve düz kumsal yer (حومة) büyük (الجندل) taşlık mahal (اسجعي) öt! Terennüm eyle! (فانت) zîra sen (بمري) görülecek mahalde (من سعاد) mahbûbem Su'âd tarafından (و مسمع) ve sesinin işitileceği yerde bulunuyorsun.

Terceme ve Şerh: Kâili Abdü's-Samed b. Bâbek'tir. Meâlî: "Ey taşlı yerin büyüğünün, otsuz, kumsal yerinin güğercini! Sen mahbûbem Su'âd'ın göreceği ve sesini işiteceği yerde bulunuyorsun. Kemâl-i sûzişle terennüm et! Lisân-ı mahsûsunla selâmını ma'sûkama yetiştir!" demektir. Muhâberât ve mürâselâtta güğercinin büyük ehemmiyyeti vardır.

1. Yağmur ve rüzgâr ve ay ve güneş ve semâlar hep vazîfesindedir. Sen de eline aldığın ekmeği gafletle yeme!
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülû, Mefâ'ilün"dür.

Bu beyit *Telhîs*'te; tetâbu'-i izâfâta misâl getirilmiştir. Tekerrür-i elfâz ve ta'kîd gibi bu da fesâhati muhildir. "حمامة", جرعى 'ya, [36] "جرعى" حومه 'ye, "حومه", جنل 'e muzâf olmakla, üç muzâfun ileyhın te-tâbu'u fesâhati bozmuştur. Nitekim Türkce'den: "Büyük Britanya'nın sisli havalarının rutûbeti tesîri olarak ahâlîsinin ri'evî sıhhati çok muhteldir", "Buhâr makinesinin hareketi, buhârın tazyikle ittiği piston kolunun tekerleği çevirmesiyle husûle gelir", "Bir cismin mesâha-i hacmiyyesi, tûlünün 'arzına hâsıl-ı darbının irtifâ'ıyla olan hâsıl-ı darbının tamâmına müsâvîdir", "Leğlek, hayvân cinsinin fıkariyye şu'besinin tuyûr sınıfının şâtî'yye zümresindendir" cümlelerinde olduğu gibi.

Eğer tetâbu'-i izâfet, ta'kîd ve tenâfürden sâlim olursa, fesâhati bozmaz; "مثل داب قوم نوح" nazm-ı celîlinde olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

Te'ennî, mâye-i ikbâl-i ehl-i istikâmettir;
Hutûtun i'vicâcî hâmeyi it'âbdandır hep.

Pertev Edhem Paşa

Kelâmda tenâfür olursa, bir izâfet de olsa yine sakîldir.

Her gice Kadr olsa (Kadr'in kadri) olmazdı Şehâ!
Her hacir gevher olaydı, gevher etmezdi behâ.

Gâlib Bey

beytinde olduğu gibi.

13

جَاءَ شَقِيقٌ عَارِضًا رَمَحَهُ إِنَّ بَنِي عَمِّكَ فِيهِمْ رَمَاحٌ

Müfredât: (جاء شقيق) Şakîk geldi (عارضاً) mızrağını yan bağ-ladığı hâlde (بنى عمك) ey Şakîk bilmiş ol! Amucazâdelerin ki (فيهم) onlarda (رمح) mızraklar vardır.

Terceme ve Şerh: Kâili Hacl b. Nadla'dır. Bir pehlivânı medh eder. Meâlî: "Şakîk pehlivân mızrağını yan asmış geldi. Ey Şakîk gâfil bu-lunma! Ammizâdelerinde hâzırlanmış mızrâklar vardır" demektir.

Şakîk düşmende silâh olduğunu biliyor, lâkin "الحرب خدعة" [Hadîs-i şerîftir] kâ'idesince -mızrâğı yan tarafına asarak- gûyâ bilmiyormuş, gâfil imiş gibi görünüyor ve böylece düşmeni emîn bırakıp gâfil avlamak

1. Arûzdan Bahr-i Serî'in matviye, mekşûfe ve matvî-i mevkûfundandır. Ölçüsü: "Mufte'ilün, Müstef'ilün, Fâ'ilün * Mufte'ilün, Mufte'ilün, Fâ'ilâtün"dür.

istiyor veya ibtidây-ı kütâl ile düşmeni ithâm edecektir. Çünkü "Fitne uyumaktadır, uyandırana la'net olsun" hadîs-i şerîfi müfâdınca [قال تعالى : الفتنة اشد من القتل], fitne ve kütâl hangi taraftan ibtidâ ederse me-s'ûliyet o tarafa âittir. [37]

Bu beyit *Telhîs*'te; kelâmın muktezây-ı zâhire muhâlif ihrâcına misâl getirilmiştir. Kelâmın muktezây-ı zâhiri: "Şakîk'in rumhla gelmesi, benî 'amminde silâhın mevcûdiyyetini bilmesidir". Bunun hilâfına ihrâcı da: "Rumhu yan asmakla benî 'amminde silâhın mevcûdiyyetini inkâr etmesidir", yani bilmemezlik göstermesidir. Meselâ, bir muhâtaba: "Bunu sen söylemişsin" diyecek yerde -ta'zîm için- "Bunu siz söylemişsiniz" demek; "Ben icrâ ettim" yerinde -enâniyetten ihtirâz için- "Biz icrâ ettik" ta'bîrinde bulunmak da muktezây-ı zâhirin hilâfıdır. Ve meselâ;

فقلت لمخرز لما التقينا تنكب لا يقطرك الرحام¹

İmâm Merzûkî

beytinde kelâmın muktezây-ı zâhiri: "Kumandanın ölümüne râzı olmakla harbe girmekten men"" ise de, muktezây-ı zâhire muhâlif ihrâc edilerek "düşmen kumandanını tahkîr ve istihzâ" mevki'inde îrâd olunmuştur.

14

أشاب الصَّغِيرَ وَأَفْنَى الْكَبِيرِ كَرُّ الْغَدَاةِ وَمَرُّ الْعَشِيِّ²

Müfredât: (أشاب الصغير) genci ihtiyârlattı (وأفنى الكبير) ve ihtiyârı yok eyledi (كر الغداة) gündüzlerin mükerreren (ومر العشي) ve gecelerin mütevâliyen gelip geçmesi.

Terceme ve Şerh: Kâili Saletân b. Abdî-i Hamâsî'dir. Oğlu 'Amr'a nasihat eylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Oğlum! Sabâh ve akşamların tez tez gelip geçmesi genci ihtiyârlatır, ihtiyârı öldürür" demektir. Ömürler gece ve gündüzlerden tereküp eder; onların inkizâsıyla, ömür dahi mun-kazî olur.

1. Ordu kumandanına kavuştuğumuzda kendisine "Kaç kaç! Asker galebeliği seni tepelemesin" dedim.
2. Arûzdan Bahr-i Mutekârib'in darb-ı sâlisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Fe'ûlü, Fe'ûlün, Fe'jilü * Fe'ûlün, Fe'ûlü, Fe'ûlün, Fe'jilü"dür.

قد شاب راسي و رأس الدهر لم يشب ان الحريص على الدنيا لفي تعب¹

Mustatraf

Ömür ve onun bahârı olan şebâbet, Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir ni'metidir. Hevâ ve heves içinde gelip geçen bu ni'met-i girân-behânın kıymeti ma'alesef geçtikten sonra bilinir. [38]

Bugün yeryüzünde bir milyâr yedi yüz milyondan ziyâde nüfûs bulunup, kadın - erkek müsâvî görülüyor. Bir istatistike göre senede 33 milyon 33 bin vefeyât vâkî' olup, bunun rub'u 15 yaşına varmadan; binde biri yüz yaşını doldurduktan sonra vefât ettiği anlaşıyor. Vefeyât 33.033.000 olduğuna göre günde 81.874 saatte 373, dakikada 60, saniyede bir kişi vefât eder, demişlerdi. Şimdi ise bu nisbet daha fazla artmıştır.

Yatar dehşetli âgûşunda bin evlâd-ı hürriyyet,
Sanursun mâder-i şübbân-ı millettir mezâristân.

Ârif Hikmet Bey

Bu beyit *Telhîs*'te; hakikat-i aklîye misâl getirilmiştir. Hakikat-i aklî: Bir fiili aklen fâ'il-i hakîkîsine isnâddır. Burada şâ'irin akıl ve i'tikâdınca işâbe ve ifnânın fâ'ili doğrudan doğruya akşam ve sabahtır ki hakikat-i akliyyedir. Dehrî'nin "انبت الربيع البقل" ve "شفى المريض الطيب" kavlinde ve Türkce'den;

Eylemiştir tabî'at rûy-i zemîni testûh,
Tibet aşağı inmiş, Çin ü Hitan yukarı.

Nâbî

beytinde münbit, şâfî ve müsettih-i hakîkî Cenâb-ı Hakk ise de erbâb-ı şirkin inbâtı bahârdan, şifâyı tabîpten, Asyây-ı vüstâ avârlarını tabî'atın ecsâm üzerinde icrâ ettiği fizikî ve mihanikî tesîrinden bilmesi, kendi akıl ve zu'munca hakîkattir.

15

قد اصْبَحْتُ أُمَّ الْخَيْبَارِ تَدْعِي عَلَى ذَنْبًا كُلَّهُ لَمْ اصْنَعِ

1. Benim başım ağardı, feleğin başı ağarmadı. Anlaşıldı ki dünyâya harîs olanın başı meşakkatten hâlî olmaz.

مِنْ أَنْ رَأَتْ رَأْسِي كَرَأْسِ الْأَصْلَحِ يَا ابْنَةَ عَمَّا لَا تَلُومِي وَاهِجَعِ
 مَيِّزَ عَنْهُ قُنُزَعًا عَنْ قُنُزَعِ جَذَبُ اللَّيَالِي أَبْطَى أَوْ أَسْرَبِي
 أَقْنَاهُ قَبِيلُ اللَّهِ لِلشَّمْسِ أَطْلَعِي حَتَّى إِذَا وَارَاكَ أَفُقٌ قَارِجِي¹

Müfredât: (ام الحيار) sabâhladı (قد اصبحت) nâm câriyem (كله لم اصنع) üzerime bir günâh iddi'â ederek (تدعى على ذنبا) hepsini ben işlemedim (من ان رات راسي) başımı gördüğü sebepten (يا ابنة عما) kabak baş gibi beyâz (لا تلوमी) ey amucam kızı! (كراس الاصلح) beni kınama (واهجعی) ve uyu! (ميز عنه) başımdan² ayırdı, giderdi (قنزعاً عن قنزع) başımın etrafındaki tüyleri birbirinden [39] peyderpey ayırdı (جذب الليالي) gecelerin çekip gitmesi. Murâd olan uzun zamânlardır. Gece ile ifâdeye;

Birinci sebep: Zamânların ta'yîn ve tahdîdi ru'yet-i hilâl ile geceden başlamasıdır.

İkinci sebep: Vahşetin inzımâmiyle âlâm ve ıztırâbın gecelerde artmasıdır.

Üçüncü sebep: “الليلة جلي” müfâdıncı, hâdiselerin geceden zuhûr etmesidir.

Â besten-i safâ vü kederdir leyâl hep,

Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar.

Rahmî-i Kırîmî

Dördüncü sebep: Gecenin gündüzden efdal olmasıdır. Edillesi ber-vech-i zîrdi:

1.Gündüzden evvel halk olunmuştur.

2.Zikirde mukaddemdir; “قال تعالى : بالليل والنهار” .

3.A'mâl-i leyl, riyâdan sâlimdir.

4.Cehennem gündüzden halk olunup aydınlığı cennete; cennet geceden halk olunup karanlığı cehenneme verildi.

1. Arûzdan Bahr-ı Recez'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: “Müstef'ilün, Müstef'ilü, Müstef'ilü * Mefâ'ilün, Müstef'ilün, Müstef'ilün”dür. [Baş beyti bu ölçüdedir. Diğer beyitleri buna kıyâs olabilirler].

2. başından : başımdı (y)

5.Gündüz, mahall-ı hatâ ve 'uyûb; geceler mevsim-i istiğfâr-i zünûbdür.

6.Gecelerden bin aya mu'âdil olanı bulunur; Leyle-i Kadr, Mevlid ve Mi'râc gibi.

7.Geceler âşıkların pâzârgâhıdır; süfehânın pazarı ise gündüz kurulur.

Muhibbî hâb-ı gafletten sakın, her gice bî-dâr ol!

Dilersen eresin vasla, bulunmaz sana şebden yeğ.

Kânûnî Sultân Süleymân

8.Ayıplar gece istitâr; gündüzün inkişâf eder.

9.Geceleri düşmenden kaçan kurtulur. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in Mekke'den hicreti, Ya'kûb aleyhi's-selâmın 'İs'ten, Lût'un kavminden, Benî İsrâil'in Mısır'dan, Ashâb-ı Kehf'in Tarsus'tan hurûcu gibi.

10.Geceler vuslat zamânıdır. Fahr-i Kâinât Efendimiz'in bir gecelik Mi'râc'da Mûsâ aleyhi's-selâmın kırk gecelik Mîkât'ta, Hazret-i 'İsâ'nın Leyle-i Ref'de, âşıkân-ı Hudâ ve muhibbân-ı Mevlâ'nın leyâlî-i ezkâr ve münâcâtta vuslatı gibi.

Yatma uyan, etme ziyân,
Ta k'olasın vâkıf-ı cân,

Vakt-i seher kum, kum, kum!
Vakt-i seher kum, kum, kum!

Âdem'e oldunsa halef,
İster isen ere şeref,

Eyyâmı eyleme telef.
Vakt-i seher kum, kum, kum!

Kıldı seher bâd-ı sabâ,
Al eline câm-ı safâ,

Ehl-i harâbâta salâ.
Vakt-i seher kum, kum, kum!

[40] 'Arşî-i şeydâdan eğer,
Râh-ı hakka eyle sefer,

İster isen doğru haber.
Vakt-i seher kum, kum, kum!

'Arşî Dede

11.Geceler günâh için zamân-ı ta'tıldir.

12.Gündüzlerin efdali on dört, gecelerin efdali ise on beştir.

13.Gece -karanlık ve uyku dolayısıyla- gözlü gözsüz, hisli hissiz, zî-rûh ve bî-rûh hep müsâvîdirler. Gündüzler ise teşettüt-i ahvâl ve evsâf ile mevsûftur.

14.Hakk'a takarrubun yolu nâfiledir. Gece nâfilesini ise gündüzden efdaldir.

15.Evkât-ı hamseden üçü geceye âittir.

16.Ubûdiyyetin kemâli, ma'rifet-i nefis ve mu'âyene-i aczdır. Acz ve teslîmiyyet ise gece uykusunda kemâlini bulmuştur.

17.Samt ve sükût, 'uzlet ve inzivâ, tezkâr-ı berzah gibi dâreynde fevz ü felâha sebep şeyler ancak gecelerde vukû'a gelir.

18.Gündüzün yorulup yıpranan ervâh ve eşbâh, gece telâfî-i mâ-fât, kesb-i kuvvet ve hayât ederler.

19.Hakk Te'âlâ gece kullarını da'vet edip ebvâb-ı rahmeti gü-şâde eyler. 'Avâlim-i melek ve melekût, şevk u şetâretinden tesbîhe koyu-lur; ahâlî-i zevk u rahamût zikre meşgûl olur.

20.Rüzgârlar eser, kokular yayılır, nebâtât neşv ü nemâ bulur.

21.Muhârebât, muhâsemât geceleri nihâyete erer.

22.Meyâdîn-i diyânette şaşıp kalanlar, yabanlarda yolunu azanlar yıldızlarla ihtidâ ederler.

23.Denizlerin med ve cezir ve leme'ânı, Gulfistrimlerin munta-zamân cereyânı, vuhûşun av peşinde cevelânı, elmas sulara hasret çeken otların, çiçeklerin, şebnemlerle reyyânı, gûn-â-gûn kuşların mânendeni ve kânûn-i terennüm ve efgânı hep gecelerde vukû'a gelir.

Nidâ edüp gice ervâha der o Nûru'n-nûr,
Bana teveccüh eden cân bulur gönülde sürûr.

İbrâhîm Hakkı

(ابطنى) yavaş geç! (او اسرعى) yahut çabuk geç! Sür'at ve betâetten murâd, gece ve gündüzün kısalıp uzamasıdır.

22 Mart'ta hatt-ı istivâya muhâzî bulunan güneş -gece ve gündüz müsâvî iken- günde bir derece değiştirerek nısıf küre-i şimâlîye geçip yavaş yavaş uzayan gündüzler nihâyet güneşin 22 Haziran'da medâr-ı se-retân hizâsına gelmesiyle son karârını alır. Nısıf küre-i şimâlî yaz, cenûbu kış olur. Güneş 22 Haziran'da başlayıp yavaş yavaş cenûba 'avdetle gündüzler tedricen kısalır; 22 Eylül'de güneşin hatt-ı istivâ hizâsına gel-mesiyle geceye müsâvî olur ki nısf-ı küre-i şimâlîde sonbahâr, cenûbîde ilkbahârdır. Güneş 22 Eylül'de başlayıp hergün bir derece cihet-i cenûbîye geçmekle geceler tedricen uzar, nihâyet güneşin 22 Kânûn-i ev-vel'de medâr-ı cedy hizâsına gelmesiyle son karârını alır ve nısf-ı küre-i şimâlî kış; cenûbî yaz olur. Güneşin 22 Kânûn-i evvel'den başlayıp şimâle 'avdetiyle her gün kısalan geceler, güneş hatt-ı istivâ hizâsına gelince gündüzle müsâvî olur ki, nısıf küre-i şimâlîde ilkbahâr, cenûbîde son-bahârdır. [41]

Güneş yerinde sâbittir. Arz, güneş etrâfında dönerken gâh şimâlî, gâh cenûbî nısıf kürelerini güneşe tevcih eder. Güneş hangi nısıf küreye muhâzî bulunursa bulunsun, hatt-ı istivâya ‘amûdiyyeti bir dereceye kadar muhâfaza etmekle, o semtte gece ve gündüz müsâvidir. Diğer menâtıkta gece ve gündüz tehallüfleri ise, devâir-i arz nisbetindedir. Meselâ 22 Kânûn-i evvel’de gece Aden’de 12 saat, Kâhire’de 14, İstanbul’da 16, Petersburg’ta 18, Laponya’da 20 saattir.

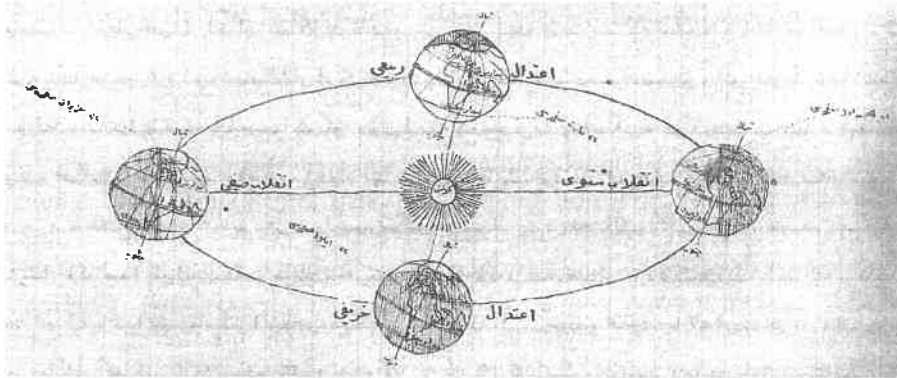
90. derecede bulunan şimâlî ve cenûbî kutup noktalarında gece ve gündüz tehallüfleri büyük mikyâstadır. 22 Mart ve 22 Eylül güneşin hatt-ı istivâya muhâzî bulunduğu sırada kutupların gece ve gündüzleri de yekdiğerine müsâvidir.

Güneş nısıf kürelerden hangisi hizâsında bulunursa, o tarafın mevsimi yaz, gecesi kısa; diğr nısıfın da mevsimi kış, gecesi uzun olur.

Güneş medâr-ı seretâna geldiğinde, kutb-i şimâlî tamamen aydınlık altında kalarak sermedî bir gündüz [hem de yaz] olduğu gibi, mukâbili bulunan kutb-i cenûbî noktası ise tamâmen arzın hatt-ı istivâ şışkinliği gölgesinde kalarak altı ay [yani güneş medâr-ı cedye gelinceye kadar] gece [hem de kış] olur. Güneş medâr-ı cedye geldiğinde bîlakis kutb-i şimâlî altı ay gece ve kış; kutb-i cenûbî altı ay gündüz ve yaz olur.

سبحان من تحير في صنعه العقول سبحان من بقدرته يعجز الفحول

Ziyâ Paşa

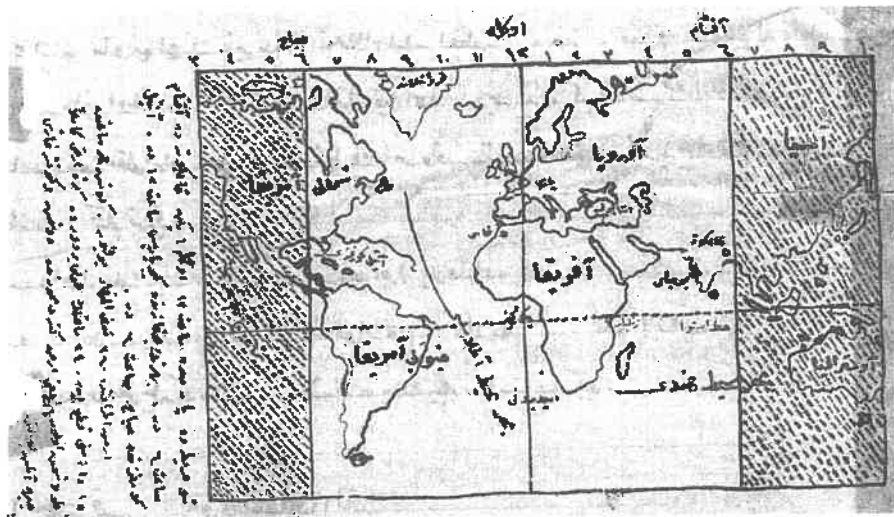

Dört mevsimde arzın güneşe karşı aldığı istikâmetler [42]

(افناء) onu yok eyledi, yani beni (قيل الله) Allah Te‘âlâ’nın emir vermesi. Aslı “قول الله”dır. (اطلعي) güneşe (للمشمس) doğ! diye (حتى اذا و اراك) tâ seni gizlediğinde (افق) yer ile göğün bitişik gibi görülen

yeridir ki etrâfımızı dâiren mâ-dâr kuşatmıştır. Ecrâmın tulû' ve gurûb noktasıdır. Ufuk hatt-ı istivâ gibi sâbit bir dâire değildir. Nâzırın cihet ve semtine göre değişir. Şarkî ve garbî ufuklar, nısfu'n-nehâr dâirelerine muvâzî, hatt-ı istivâyâ 'amûddur. (فارجمی) ey güneş geri dön! Ufk-ı garbîden güneşin gâib olması bizce gurûb ise de bizden daha garpta bulunan nısfu'n-nehârlara muhâzî düşe düşe arzın nısıf küre-i garbisini aydınlatmağa, semt-i kademimizde bulunan Amerika ve Okyanusya'da gündüz yapmağa gidiyor. Nısıf küre-i garbîde 180 nısfu'n-nehâr dâiresinin her birini 4 dakıkada kat' ede ede nihâyet 12 saat zarfında onların garbına, yani bizim şarkımız olan noktaya kadar gelip bize tulû', onlardan gurûb etmiş bulunuyor.

Meselâ İstanbul, mebde-i tûl i'tibâr edilirse, İstanbul'da 22 Mart vakt-i zevâl saat 12 iken, kadem hizâsında bulunan Okyanusya'nın Markiz Adası şarkında nısfu'l-leyl, şarkta Filipin adaları civârında gurûb, garpta Cenûbî Amerika'nın Guyan Yaylası'nda tulû' vardır. Kezâlik güneş Guyan nısfu'n-nehârı hizâsına geldiğinde İstanbul'da gurûb, Markiz Adası şarkında tulû', Şarkî Asya'da nısfu'l-leyl bulunur. Arzın esnây-ı devirde güneşe karşı cephe almasıyla etrâfını şu'â'ât-ı şemsiyye böylece devir ve tenvîr eder. Şu hâlde tulû' ve gurûb ikişerdir; رب المشرقین و رب المغربین

Şu harîtada Paris'te saat 12 öğle iken Kalküta'da akşam saat 6'dır. Bering Boğazı'nda gece yarısı saat 12'dir. Antil Körfezi'nde sabâh saat 6'dır.

Arz etrâfında 360 nisfu'n-nehâr bulunur. Güneş her saatte 15 tane-sini kat' eder. 24 saatlik umûmî bir devirde küre-i arzı kâmilten dolaşmış olur. Yani arz kendi mihverinde dönmüş ve güneşe karşı cephe almış bulunur.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu'n-Necm el-'İclî'dir. Zevcesinin kendisine hilâf-ı vâkî 'azviyyât ve isnâdâtından şikâyet eder. Ma'nâsı: "Zevcem Ümmü'l-hıyâr sabâha kadar benimle iddi'â etti. Başımı kabak gibi tüysüz gördüğünden huylanıp, işlemediğim suçları da üzerime attı. Ben kendisine: 'Ammim kızı!' dedim. 'Başımın tüysüzlüğünden dolayı beni levîm etme. Artık uyu!' Er geç geçiniz denilen gecelerin çekip gitmesi, tüyümü tüyümden ayırdı. Cenâb-ı Hakk'ın güneşe: 'Doğ! Ufuk seni sardıktan sonra tekrâr doğmak üzere yine şarka dön', diye emretmesi, saçlarımı giderdi. Velhâsıl beni aklı karalı geçen devirler kocaltı. Bundan başka ne kusûrum vardır?" demektir¹. [43]

Şu hikâyeden birkaç nükte anlaşılıyor:

Birincisi: Evlenecek erkek ve kadın din, nesep, mevki' i'tibâriyle yekdiğerine müsâvî olması lâzım geldiği gibi, sinnen dahi mütênâsip bulunmaları şarttır. Aksi hâlde aralarında geçimsizlik yüz gösterir.

اجلى الرجال مع النساء موافعا من كان اشبههم بهن حدودا²

Mustatraf'tan

İkincisi: Bazı ihtiyârların başı tüysüz kalması, zamânın germ ü serdini görmek ve çok düşünmekle, dimâğın yorulup yıpranmasından ileri geldiğini îmâ eder.

Üçüncüsü: İmâm Mâlik'in: "Hiçbir gün ve gece, ay ve sene yoktur, illâ ki evvel geçeni sonrakinden hayırlıdır" vecîzesine göre, müdde-i ömrün son günleri, geçen günleri arattıracak kadar fesâda gitmesidir.

Nasıl ferah bulayım ben ki bî-safâ bulurum;
Gelen zamânımı Nâcî, giden zamânımdan.

Mu'allim Nâcî

1: "Terceme ve Şerh demektir" kısmı, sonradan yazılmış ve sayfa arasına ufak bir kağıt olarak yapıştırılmıştır. Bu mevzû ile ilgili olarak esas metindeki eksik kısım ise şöyledir. "Terceme ve Şerh: Kâilî: Ebu'n-Necm 'İclî'dir. Zevcesiyle olan husûsiyyetini hikâye eder. Meâlî: Zevcem Ümmü'l-hıyâr sabâha kadar aleyhime kıyâm eyledi. Da'vâsı, beni kabak baş gibi tüysüz görmesindendir. Ben ona 'ammimin kızı dedim veya kısa geçmiş emr olunan gecelerin çekip gitmesi, başımın etrafındaki tüyleri birbirinden ayırdı,peyderpey göttürdü". (Haz.)

2. Kadınlar için erkeğin en güzeli yüzü tüysüz olup kadına benzeyenleridir.

Yalnız şu kadar var ki zamân tegayyür etmez, insânlar tegayyür eder. Zamân azmaz, nesil azar; zamân yine eski zamândır.

نعيب زماننا والعيب فينا فما لزماننا عيب سوانا
و ليس ذنب يأكل لحم ذئب و يأكل بعضنا بعضا عيانا¹
İmâm Şâfi'î

Bu kıt'a *Telhîs*'te; mecâza misâl getirilmiştir. "Mecâz": Mâ-vuzı'a lehinin gayrında isti'mâl olunan lafızdır. "ميز" filinin mâ-vuzı'a leh fâ'ili Cenâb-ı Hakk iken "جذب الليالي" ye isnâdı mecâz vâki' olmuştur. Eğer şâ'ir "افناء قيل الله" demeyeydi, kendisi müşrik olurdu. Çünkü i'tikâdınca temyîz fiilinin cezb-i leyâlîye isnâdı, hakikat-i aklî olurdu. "Leyl ü nehârın emr u kudret-i İlâhîye ta'lîki" karînesi oldukca, "ميز"nin "جذب الليالي" ye isnâdı teevvülle mecâzdır. Nitekim Türkce'den;

Meni öldürdü ol melek-peyker.
Meni öldürdü ol perî-zâde.

Meni öldürme ey ecel bir dem,
Ko biraz yalvaram o cellâde.

Nebâtî-i İrânî

[44] kıt'asında, imâtenin mukadderât-ı İlâhiyyeden ecel ile olacağını bildiği hâlde, ma'sûkası Melek-peyker'e isnâdı gibi.

16

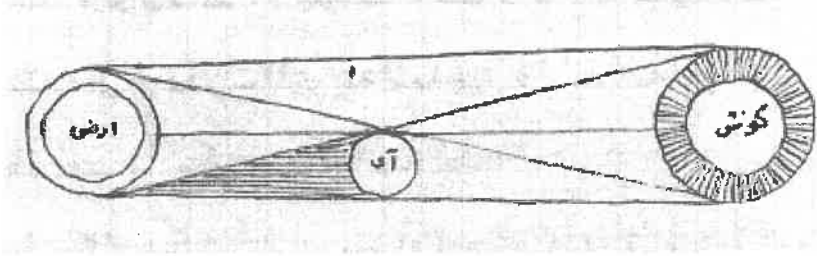
يُرِينَا صَفْحَتِي قَمَرٌ يَفُوقُ سَنَاهُمَا الْقَمَرَا
يَزِيدُكَ وَجْهَهُ حُسْنًا إِذَا مَا زِدْتَهُ نَظْرًا²

Müfredât: (يرينا) bize gösterir (صفحتي) her iki yanağını. Aslı صفحتين idi. قمر'e izâfetle nûn düştü. (قمر) aya benzeyen yüzünün. Ayın yüzü şeffâf değildir. Ancak lâciverdî rengine, âyine-i pûlâd gibi muzlim, kesîf, musaykalû's-sath olup, ziyây-i şemsle müstenîr ve şemsten aldığı ziyâyı mukâbiline aks ve i'âdeye müsta'iddir. Medârı semâ'-ı dünyâ olmasına binâen arzın peykidir. Tabaka-i nesimîden hârictir.

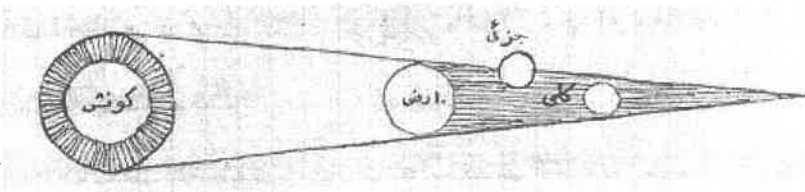
1. Biz zamâna bahâne buluyoruz. Halbuki ayıp bizdedir. Zamânın bir ayıbı var ise o da biziz. Hiçbir kurdun diğer kurdu yediği görülmemiştir. Biz ise yekdiğerimizi apaçık dalamaktayız.
2. Arûzdan Bahr-i Vâfir'in darb-ı sanîsindendir. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Mufâ'âletün * Mufâ'âletün, Mufâ'âletün". "Mufâ'âletün, Mefâ'ilün * Mefâ'ilün, Mufâ'âletün"dür.

Kamerin kutru 3.482 kilometro; muhît-i dâiresi 10.940 kilometro; mesâha-i sathiyesi 38 milyon kilometro murabba'ı; hacmi, arz hacminin 49'da birisi kadar; arza mesâfesi 385.080 kilometro tûlündedir. Kamer, arz etrâfındaki mahrekini 12 râbi'a, 40 sâlise, 1 sâniye, 24 dakîka, 12 saat, 29 günde ikmâl eder. Üzerindeki siyâh lekelerin soğulmuş deniz yatağı olduğunu ve bir takım volkan alâimi bulunduğunu iddi'â edenler de vardır. Kevâkib-i sâire gibi bunun da meskûn olup olmaması nazariyeleri ulemâ'-i hey'et tarafından bahse konulmuştur.

Ay güneşle arz arasına girerse, kûsûf; arz güneşle ay arasına girerse, husûf vâki' olur. Husûf ve kûsûfun dereceleri [yani küllî veya cüz'î olması] hâillerin haylûleti nisbetindedir.

Güneş Tutulması

Ay Tutulması

[45] (القمر) aya (المنار) yanaklarının ziyâsı (سناها) üstün olur (يفوق) [45] (يزيدك) sana ziyâde gösterir (وجهه) mahbûbun yüzü (حسنا) güzelliği (إذا ما زدت) her ne zamân ona ziyâde eylesen (نظرا) bakmağı.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebû Nûvâs Mu'azzel'dir. Mahbûbunu medh eder. Meâlî: "Mahbûbum ay yüzünün yanaklarını bize gösterir. Yanaklarının ziyâsı aya tefavvuk eder. Her ne zamân yüzüne bakmağı ziyâde eylesen, sana başka bir güzellik gösterir" demektir. Esnây-ı me-dihte yüzün zikri, ya zikr-i cüz' irâde-i küll kâ'idesine ri'âyeten, yahut

eşref-i a'zâ olmasına binâendir. Bu sebepten teyemmüm yüz ile ele inhi-sâr etmektedir. Hayvân ve insânın yüzüne urmak menhîdir.

Bu kıt'a *Telhîs*'te; mecâz-ı aklîye misâl getirilmiştir. "Mecâz-ı aklî": Fiili hakîkatine isnâddan döndürecek bir karînenin bulunmasıyla, mülâbis ve münâsip olduğu bir şeye isnâd etmektir. Fiilin mülâbisi fâ'il, mef'ûlün bih, masdar, zamân, mekân, sebeptir. "يزيدك وجهه حسنا" de asıl hakîkat "يزيدك الله في وجهه حسنا" iken, izdiyâd-ı hüsnün, izdiyâd-ı nazara isnâdı mecâz; Sâni'-i hakîkinin ihfâsıyla fâ'iliyyetin veche isnâdı aklîdir. Yani aklî karîne ile fiil, mef'ûlün bih olan vechin fâ'iliyyetine mülâbis olmuş ve hakîkatten çıkmıştır. Türkçe'den: "Testi aktı"da fiil mekâna; "Ramazan tutuldu"da zamâna; "Atıla bir zamânlar Avrupa'yı târumâr etmişti"de sebebe mülâbis bulunmakla, hep mecâz-i aklîdir.

Çok çevre tahammül edemez (hâtır-ı rencûr),
Sille urulur herkese sîmâsına lâyık.

Vâlî-i Âmidî

beyti de fâ'ile mülâbis olan mecâz-i aklîye misâldır.

17

إِنَّ الَّذِينَ تَرَوْنَهُمْ إِخْوَانُكُمْ يَشْفِي غَلِيلَ صُدُورِهِمْ أَنْ تُصْرَعُوا¹

(ان الذين) şüphesiz onlar (ترونهم) size görünürler, onları zannedersiniz (اخوانكم) kardeşiniz, ahhâbınız (يشفى) şifâ bulur (غليل) harâret-i gayz ve hasedi (صدورهم) göğüslerinin. Burada kalp murâddır. [46]

İhyâ-i Ulûm'un beyânınca kalbin iki medlûlü vardır. Birincisi sol memenin altında, çam fıstığı şeklinde, sert, içerisi iki üzeyn iki butayn olmak üzere dört gözlü, dâimâ tekallus ve inbisât eden adalî bir uzuvdur. İklîm-i vücûdun merkezi, kan ve cânın menba'idır. Âleminde serbest, harekâtında müstakil, mihanikî bir uzviyyettir.

Mütemâdî bir darabân ile âb-ı hayât kanı vücûdun her tarafına sevk ve îsâl eder. Vücûddan aldığı karbonlu siyâh kanı ri'elere sevk ve müvellidü'l-humûza ile tasfiyeden sonra şereyânlar vasıtasıyla tekrâr vücûda verir ve böylece ve böylece devr-i dâim yapar.

İkinci ma'nâsı, bu kalb-i sanevberî-i zahirî ile alâkası olan bir latîfe-i rûhâniyyedir ki hakîkat-i insân, asıl insân odur. Mükellef, muhâtap, mu'âteb, mutâleb odur. Vücûd doğar, büyür, küçülür, hasta olur, ma'lûl

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in izmâr vâki' olan ebyât-ı zihâfâtındandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Müstef'ilün * Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Müstef'ilün"dür.

olur, ölür, çürür, hâlden hâle uğrar; lâkin "و نفخت فيه من روحي" den zuhûr eden bu kalb-i insânî ölmez, yitmez, fenâ bulmaz, ebediyyen yaşar, îmân, ilim, ve ahlâk-ı hamîde ile kuvvet bulur; cehil, küfür ve zamâ'imle za'fa sürüklenir. Bedence yekdiğere müsâvî olan milyarlarca insânlar ancak bu ma'nevî mevcûdiyyetle birbirinden fark olunurlar.

کر بصورت ادمی انسان بودی احمد و بو جهل خود یکسان بودی
کر بریش و خایه مردستی کسن مر بزیرا ریش و مو باشد پس¹

Mevlânâ

"İnsânda bir et parçası vardır ki o sâlih olursa bütün cesed sâlih; fâsid olursa bütün cesed fâsid olur" hadîs-i şerîfinde "et"ten murâd, kalb-i lahmî-i zâhîrîdir. Fakat kalb-i rûhânînin mümessili ve mahalli olduğu için bununla ta'bîr olunuyor.

Kalbin hayra müsta'id kısmına rûh-i sultânî, akl-i me'âd, şer ve şehvâta münhemik olan kısmına da nefis, akl-ı me'âş denilir. Nefis, 'alâ merâtibih terbiye edilecek olursa, nihâyet mutma'inne makâmına, akl-ı me'âd denilecek bir hâle gelir. Cenâb-ı Hakk'ı kemâl-i ma'rifetle bilir ve "ارجعی" hitâbına muhâtab olur. Zâten "Ben yere göğe sığmam; ancak mü'min kulumun kalbine sığarım" Hadîs-i Kudsi'sindeki "sığmak"ın ma'nâsı; kulun kalbi, tecelliyyât-ı İlâhîye mazhar olması, Rabb'isini hak-ka'l-yakîn bilmesidir.

Benî Âdem'de vardır 'âlem-i dil,

Gönül derler ânın adına bil.

Evlâdır mü'minin kalbi cihândan,

Ki yani bu zemîn ü âsumândan.

Hakikat sırrına andan erilir,

Cemâl-i Zül'-Celâl andan görülür.

Nizâmoğlu

[47] Kalb-i mü'minin Cenâb-ı Hakk'ı ma'rifeti iki şey ile olur. Birincisi: Nefsini bilmektir "قال الله تعالى : من عرف نفسه فقد عرف ربه". İkincisi: "يوم لا ينفع مال ولا بنون الا من اتى" 'Alâyık-ı mâ-sivâdan tetahhur etmektir; "الله بقلب سليم".

1. Eğer adam sûretle insân olaydı, Cenâb-ı Ahmed 'aleyhi's-selâm ile Ebû Cehil 'aleyhi'l-la'ne beraber olurdu. Eğer sakal ve hâye ile insân âdem olaydı, keçilerde de sakal ve bıyık pek çoktur.

Rûyun Niyâzî eyle hâk,
Derdle bağrın eyle çâk,
Kalbin sarayın eyle pâk,
Şâyed gele Sultâ[n] sana.

Niyâzî-i Mısırî

Her iki şekilde ma'rifetin husûlü için kalbin zikir-i hafîye devâmı lâzımdır. Hadîs'te: “Zikir kalbin saykalıdır” buyuruluyor.

صیقلی کن صیقلی کن صیقلی¹ پس چو اهن کرچه تیره هیكلی

Mevlânâ Celâleddîn

Hakk celle ve 'alâ hazretleri münkesir kalplere tecellî buyuracağı Hadîs-i Kudsiyle sâbittir.

Münkesir olmuş göntüller mekândır bana demiş Hakk,
Ben bu yıkılmış gönlü kasr u eyvâna vermezem.

Seyyid Nizâmoğlu! Dostun bir kez tecellî ettiğin,

Yetmiş cennet, yüz bin hûrî, on bin gılmâna vermezem.

Nizâmoğlu Seyfullâh

Heft-kişver vücûdda kalp, reîs; sadr, makarr-ı hükûmet; kalb-i zâhirî, tahttır. Bütün a'zâlar “الناس علی دین ملوکهم”² kâ'idesine tâbî'dir. Kalbin zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki ordusu olup, zâhir ordu a'zâ, havâss-ı hamse-i zâhire, havâss-ı hamse-i bâtinîdir³. Bâtinî ordu, kalb-i kâmil ve selîm ise 360 ahlâk-ı hamîde, eğer fâsid ise 360 ahlâk-ı zemîmedir.

Kalp, arz-ı bedenin Ka'be'sidir. Vücûdun bütün 'uzviyyâtı ona teveccüh ve temâyül eder ve ondan feyiz alır. Himalaya Dağları'ndan yüksek, Bahr-ı Muhîtlar'den derin; Afrika sahrâlarından geniştir. Onu yapmak Ka'be'yi yapmaktan a'lâ, yıkmak Ka'be'yi yıkmaktan fenâdır.

کعبه بنیاد خلیل از رست دل نظرگاه جلیل اکبرست⁴

1. Gerçi demir gibi bulanık âyînesin, amma saykal ile saykal eyle âyîneni.

2. Millet, reîsinin hal ve mesleği üzere olur.

3. Havâss-ı zâhire işitmek, görmek, koklamak, tatmak, dokunmaktır. Havâss-ı hamse-i bâtinâ; hiss-i müşterek, hayâliyye, vâhime, hâfıza, zihniyyedir.

4. Zîra Ka'be Âzer oğlu İbrâhîm aleyhi's-selâmın yapısı, kalp ise Hakk'ın nazargâh-ı İlâhîsidir.

Kesret-i inkulâbından dolayı kalp denilen âlem-i emirden gelip niçe me'âliyyâtın zuhûruna bâ'is ü bâdî olan bu gönül, kendisi gibi nâ-mütenâhî ilimleri, âlemleri ihâta eden bu esrârengîz bedî'a, nihâyet "قل الروح من [48] امرى" mefhûmundan müstebân olur.

Ehâdîs-i şerîfede: "Mü'minin kalbi Beytullâh'tur", "Mü'minin kalbi 'arşullâhtır", "Mü'minin kalbi arz ve semâdan geniştir", "Hakk Te'âla mü'minlerin kalbine hayır ilhâm eder", "Allah Te'âlâ sizin sûretlerinize nazar etmez, ancak kalbinize nazar eder", "Allah Te'âlâ bir kulu hayır murâd etse, onun için kalbinden bir pencere açar; acâ'ib-i âlâ' ve garâib-i kibriyâsını ona gösterir", "Kalb-i selîm kendisini taklîb edeni görür", "Kalbinden istiftâ et!" "Beni gören Hakk'ı görür".

Âyinedir bu âlem her şey Hakk ile kâim.

Mir'ât-ı Muhammed'den Allah görünür dâim.

Kalb-i insânî gibi lâ-yetenâhâ bir hakîkatin binlerce hakâyıkını ma'alesef bu muhtasar istî'âb edemez!..

Vasf-ı lisân seninledir,	Her hünerin kemâlisin,
Vasfedemem gönül seni.	Her güzelin cemâlisin,
Nutk u beyân seninledir,	Hüs'n ile ân seninledir,
Vasfedemem gönül seni.	Vasfedemem gönül seni.

Şevk u talep ki sendedir,	Fikrin olursa ber-Hudâ,
Zevk-i tarab ki sendedir,	Kalmaya sende mâsivâ.
Aşk ile cân seninledir,	Emn ü emân seninledir.
Vasfedemem gönül seni.	Vasfedemem gönül seni.

Olmasa kibr ile riyâ,	Olsa gılâf-ı ten cüdâ,
Sensin o beyt-i Kibriyâ,	Âyinesin cihân-nümâ.
Genc-i nihân seninledir,	Ayn-ı 'ayân seninledir,
Vasfedemem gönül seni.	Vasfedemem gönül seni.

Bilmedi kimse gevherin,	Asl-ı cihânsın ey gönül,
Âleme doldu kevserin.	Vasla mekânsın ey gönül.

Zevk-i cinân seninledir, Kevn ü mekân seninledir,
Vasfedemem gönül seni. Vasfedemem gönül seni.

Çekmeğe Hakkı bendedir,
Cânı seninle zindedir.
Cümle cihân seninledir,
Vasfedemem gönül seni.

İbrâhîm Hakkı

(ان تصرعوا) yıkılıp gitmenizle.

Terceme ve Şerh: Kâili Abdetü'bnü et-Tayyib'dir. Çocuklarına nasîhat ettiği meşhûr kasîdesindendir. Meâlî: "Yavrularım! Nazar-ı uhuvvetle gördüğünüz, dost zannettiğiniz kimseler öyle bir kimse ki kasvet-i kalp ve hasedleri sizin batıp gitmenizle şifâyâb olur" demektir.

و الويل للمراء ان زلت به القدم¹ الناس اخوان من دامت له نعم

Mustatraftan

[49] Şeyh Şa'râvî merhûm nesâyihiinde: "Yakından tanımadığın kimselerle sık görüşmeğe mübâderet etme! Bazı ahhâbın yekdiğerinden çabuk ayrılmaları, tecrübesiz görüşmekliğin yüzündendir. Hiç olmazsa birkaç gün o kimsenin Allah Te'âlâ'ya ve kullarına ve kendi nefesine ne derece mu'âmelede bulunduğunu öğrenmek lâzımdır. Zîra kendine hayrı olmayan kimsenin başkasına zararı dokunur" buyuruyor.

Muhibb-i sâdıkın alâmeti; dinde akvâ, zekâda ekmel olmak, me-hâsinini izhâr, me'âyibini setr etmektir. Böylesi karîb olsa, melâlet vermez; ba'îd olsa, seni unutmaz, ağılı, karalı günlerde muktezây-ı meveddeti fiilen isbâta hâzır bulunur.

Evsâf-ı mezkûreyi hâiz ahhâb zamânımızda pek enderdir. Heyhât!.. Ma'a-hâzâ zemâne ahhâbından ziyâde sakınmak lâzımdır.

Dünyâda nasîbin sitem ü cevri ise ey Yahyâ!

Ahhâbın eder âyende, a'dâyâ ne hâcet.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi

1. İnsânlar dâimâ zengin kimselerle dost olurlar. Vay hâline mevki'den düşen fakîrle-rin!..

Fâide: Şâ'ir İbn Tayyib'in bu beyti, nasîhatcılığın ehemmiyyet-i fevkal'âdesi hakkında da bir fikir vermektedir.

النصح ارض ما باع الرجال فلا تردد على ناصح نصحا و تلم
ان النصائح لا تخفى منا هلهما على الرجال ذوى الالباب والفهم¹

Esma'î hazretleri

"ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتى هي احسن" 2 Kur'an'da buyuruluyor. Hadîs-i şerîfte "ان الدين النصيحة ! ان الدين النصيحة ! ان الدين النصيحة ! قالوا : لمن يا رسول الله ؟ قال : لله و لكتابه و لرسوله و لائمة المسلمين و عامتهم" vâ-rid oluyor. Allah Te'âlâ'ya, kitâplarına, peygamberlerine îmân ve itâ'ati, büyüklere iktidâyı, ebnây-ı cinse hürmet ve re'fet üzere mu'âmeleyi emretmekle, şu'ab-ı îmânın hepsini câmi' olan bu nasîhat hadîsi, 'âmme-i nâsın yekdiğerine, ruesânın millete, kocanın karıya, ebeveynin evlâda nasîhatini emrediyor.

İstitrâd:

Dost oldur ki sana doğrusun diye,
Düşmen oldur sana "doğrusun" diye.

[50] mefhûmunca nasîhati ehlinden dinlemek şerâitten olduğu gibi, nasîhati ehline vermek de şerâitindendir. Lokman aleyhi's-selâm oğluna hitâben: "Oğlum! Öğüdü tutmayana verme. Merkep, başına takılan bir torba zağferânı samanla beraber tutar" demiştir. Ulemâdan biri "Öğütten gücenip sararan yüzler az sonra kararır" buyuruyor.

Ricâl-i İslâmiyye'den birçokları ebnây-ı nev'ine öyle nasîhatler etmişlerdir ki altın hal ile billûr duvarlara yazılacak sözlerdir. Her birisi bir düstûr-i hikmettir. Beşerîyyetin dînî ve dünyevî refâh ve sa'âdetini temîne hâdim olan bu düstûrlara biz "Atalar sözü" diyoruz³. Şu bir iki nümûne o cümledendir.

1. Büyüklerin en elverişli metâ'ı nasîhatleridir. Nasîhatçinin sözünü reddetme ve kendisini levm eyleme! Nasîhatlerin fezâilî akıl ve fehm sâhiplerine ma'lûmdur ki saymakla bitmez.
2. "Nâsın havâssını hikmet ve burhân ile avâmını mev'iza-i hasene-i leyyine ve hitâbet-i mukni'a ile münkirlerini mukaddimât-ı delâil ve mücadele-i hasene ile da'vet eyle". Bu âyet-i burhan, hitâbet, cedel ve mukaddimât gibi üç büyük makâlat-ı mantıkî hâvidir.
3. Meselâ Nâmık Kemâl'in: "Merd olan, ferd kalmaktan da korkmaz!", Ömerü'l-Fârûk (r.a.)'un "لا تؤخر عمل يومك لغدك" = yani, bugünün işini yarına bırakma" sözleri gibi.

1. İmâm Ali kerremallâhu vecchêhû hîn-i şehâdetinde oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed el-Hanîfî radiyallâhü 'anhum hazretlerini çağırıp onlara şu nasihatleri vermişti: "Oğullarım! Hakk Te'âlâ'dan haşyet ve itikâ üzere olun, vefâsız dünyâya bağlanmayın. Âhirete rağbet edin, dünyâdan fevt eylediğiniz şeye teessüf eylemeyin; dâimâ hayır işleyip zâlîme ihânet, mazlûma i'ânet eyleyin; rızâ ve gazapta adâletten, gınâ ve fakrda istikâmetten ayrılmayın; dost ve düşmeninize adâletle mu'âmele edin; sürûr ve kederde kismet-i İlâhîye râzı olun. Sonu rahmet ve cennet olan bir iş kerîh bile görünse, kerîh değildir; o işi işleyin. Zâhiren güzel görünüp de sonu nâr ve 'âr olan işi terk edin. Cennet zevkine nisbeten diğer lezzetler hiçtir. Âhîret azâbına göre dünya sıkıntıları âfiyettir. Oğullarım! Kendi aybının tashîhiyle meşgûl olan, başkasının aybını göremez. Hakk'ın takdîr ve kismetine râzı olan gidene hüzn çekmez. Azgınlık kılıncını çeken kimse yine o kılıncı kendisi katl olunur. Kuyu kazan kendisi düşer. Elin hatâsını büyük gören kendi aybını unuttur. Kendi tedbîrine mağrûr olan hatâda vâki' olur. Meşveretsiz hareket eden, tekebbür sûreti gösteren, zelif; yaramaz kimselerle ihtilât eden, hakîrdir. -Suçu olmasa bile- kendisini mevki'-i töhmete bırakan ithâm edilir. Ulemâ ve sulehâ ile görüşen onlardan sayılır. Her ferd âdet edindiği kavl ve fiiliyle ma'rûftur. Çok söylemek hatâyı iksâr, hatâ da takvâyı imhâ eder. Takvâsız kimsenin kalbi ölü, yeri cehennemdir. Oğullarım! Edep mîzândır. Güzel huylar yoldaştır. Âfiyet on olup dokuzu sükûtta, biri ise yaramazların meclisini terk etmektedir. Oğlum! Fakrın zîneti sabır, gınânın zîneti şükürdür. İslâm'dan a'lâ şerâfet, takvâdan akvâ kerâmet, tevbeden büyük şefî', sıhhatten güzel elbise yoktur. Oğullarım! Hırs ve tama', sıkıntının anahtarı, elem ve şiddetin arabasıdır". Radiyallâhu 'annâ ve 'anhum. [51]

2. Peygamber 'aleyhi's-selâtü ve's-selâm Efendimiz Mu'âz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderdiğinde, şu nasihatlerde bulunmuşlardı: "Yâ Mu'âz! Cennetin anahtarı "لا اله الا الله وحده لا شريك له" dir. Nerede olurlarsa olsunlar, nâsın bana en yakın olanı müttakîlerdir. Sana takvâ ile emr ederim. Dâimâ doğru söyle. Ahdine vefâ eyle. Komşularının hukûkunu gözet. Düşmenden intikâmını affet. Emânete hıyânet etme. Bezl-i selâm, hakk-ı kelâm rehberin olsun. Kasr-ı emel, hüsn-i amel üzere bulun. Her yerde Allah'ı zikreyle. Alenen ve hafiyyen tevbeden ictinâb etme. Zu'afâ, fukarâ, mesâkîn ve erâmilin umûrunu tesrî' et. Hastaları ziyârete git. Fukara ve mesâkîn ile otur. Onlara tevâzu' göster. Hak olan işlerde âlemin levmine bakma. Amelini ihlâs üzerine binâ et, az da olsa kâfidir".

3.Hasen-i Basrî rahmetullâhi 'aleyh Habîb-i 'Acemî'ye ettikleri uzun bir nasihatlerinde buyurmuşlar ki: "Ey 'azîz! Herkesle aklı kadar mükâleme, haddi kadar mu'âmele eyle. Her işinde teennî et. Dâimâ orta hâli bulun".

كلا طرفى قصد الامور ذميم¹

فلا تك فيها مفرطا او مفرطا

"Herkes kendi hâliyle ihtilât eyle. Cümleye şefkat ve hüsn-i zan besleyip kendinden a'lâ bil".

Harâbât ehlini hor görme gâfil!

Defîne bulunur vîrânelerde.

"Lisânını tatlı söze alıştıır ve hayır söyle ki iyi cevâp alsın. Kimseden umuncan olmasın. Yolda giderken geriye bakma; bakar isen de bütün vücûdunla dön. Zamân, mekân, insân ve hayvân ile teşe''üm etme, her şeyde uğur bil. Fakîri zengin üzerine, âhireti dünyâyâ tercîh et. İlim ve edep yolunu iltizâm eyle. İmâm, mü'ezzin, vâ'iz olma. Mansıb ve şöhret girdâbına kendini salma. Mukâvelât ve senedâta ismini yazıp imzâ kılma. Mahkemeye, kazâyâ varıp başını kavgaya koyma. Kimseye vekîl, vasî veya velî olma. Tekyelere gidip töhmetlere dalma. Ağniyâ ve ümerâ ile görüşme. Kadınlar ve çocuklarla sohbet eyleme. İzinsiz kimsenin malını veya kendini istihdâm etme. Harâma el uzatma. Dinini dünyâyâ satma".

Gam değil kim gide dünyâ kala dîn.

Gam budur kim kala dünyâ gide dîn.

"Kendi hânende otur, ehl ü evlâdının terbiyesiyle meşgûl ol. Huzûran, gıyâben kimseyi incineceği sözle lisâna alma. Elin ayıp ve belâsına mesrûr olma. Her zamân öfkeni kazm et. Ümerâ ve ruesâyı tevkîr, ulemâyı ta'zîm [52] et. Büyükleri ziyârete git. Zu'afâyâ yardım, çocuklara şefkat, yetîmlere meveddet eyle. Zâirleri, misâfirleri boş kaldırma. Misâfire duruk olma. Herkesi mertebesince gözet ve hizmetlerini kendin gör ve giderken tatyîb ve teşyî' et. Hediye karşılığını aslından ziyâde i'tâ et. Cemî' behâim ve vuhûşa merhamet ve ibretle mu'âmele eyle. Kimseyi nâra ihrâk etme. Biti yere atma. Koyunu kulağından tutma. Öküzün sırtına yük urma, Kediye her gördüğü şeyden bir lokma olsun

1. Bir işte ne ileri git, ne de geri kal; hadd-i i'tidâlin her iki tarafı fenâ, ortası iyidir.

ver. Hayvânların yüzüne vurma, onları aç kapatma, ok ve kurşuna nişân dikme, bir tarafını kesip ayıplı eyleme!..".

4. İmâm-i a'zam Hümâm-ı efham Nu'mân b. Sâbit 'aleyhi rahmetullâh, Ebî Yûsuf hazretlerine şöyle nasihatte bulunmuştu: "Yâ Ya'kûb! Vâlîler ve hâkimleri ta'zîm eyle. Onlar istemedikce, sebepsiz ziyâretlerine gitme, yanlarında yalan söyleme; kadrin aşağı düşer. Onlarla ateş mu'âmesi gör, yani çok yaklaşma. Ruesânın hatâsını kavî-i leyyin ile, hafîce söyle. Onları igzâbdan sakın. Cemî' nâsa hayır sanıp nasihat ve müdâra ile mu'âmele eyle".

دارهم فی دارهم ما دمت فی دارهم ارضهم فی ارضهم ما دمت فی ارضهم¹

İbn Şeref

"İhtiyâr kimselerle yolda refâkat etme. Zîra onları takdîm etsen ilmini, kendini takdîm etsen pîrini tahkîr etmiş olursun. Çarşılara, pazarlara sebepsiz inme. Yol kenârında oturma. Oralarda ekme yeme, Ara musluklarından, sakâlar elinden su içme. Kimsenin dükkânına oturma. İpekli, süslü elbise giyip tefâhur etme. Avâm ile gülüşme. Kendi zevcenle umûr-i cevârî ve nisây-ı ağyârı konuşma. Gittiğin yerin ulemâsıyla ihticâc ve münâkaşaya girişme, onlara edillesiz söz söyleme; seni techîl ve tel'în ederler. Mezheplerine dahl eyleme ki onlar da sana dahl ederler. Avâm ve tüccâr ile ancak ilm-i hâlden bahset, başka mevzu'a geçme ki sende tama'kârlık hissetmesinler. İç güveygiliğine girme, gittiğin evin esîri olursun. İki kadınla evlenme, evlenirsen de ikisini bir evde bulundurma. çocuklu kadınla izdivâc etme, evlâdını sana tercîh eder, malını taksîme uğratar. Kâr ü kesb usûlünü öğrenmedikce teehhül etme".

Çok çalış ve çok kazan, akca isrâf etme pek;

Kalırsa düşmene kalsın, dosta muhtâc olma tek.

"Evvelâ ilme çalış, sonra mal kazan, bilâhîre izdivâc et. On sene kitâpsız, esbâbsız kalırsan da ilimden vazgeçme, zîk-ı ma'îşete düşersin. İlm-i Kelâm'dan çok bahsetme. Soruculara sorduğundan başka cevâp karıştırma ki zihinleri karmasın. Talebelerine şefkatle mu'âmele eyle ki sana teveccühleri, ilme rağbetleri ziyâde [53] olsun. İhtiyârlara hürmet eyle. Hadîs-i şerifte: "من لم يرحم صغيرنا ولم يوقر كبيرنا فليس منا" buyuruluyor. Avâm ile çok söyleşmek ve herkesle mu'âraza eylemek, yüz suyunu

1. Mâdâm ki evlerinde oturuyorsun, dâr u diyârında olduğun müddetce onlara müdâra et. Mâdâm ki yerlerinde oturuyorsun, orada bulunduğunca onları râzı etmeğe çalış!

döker. Hak söz üzerinde kimseden korkma, isterse sultân olsun. Nâsın mekrinden emîn olma".

İnsânoğlu hilekârdır kimse bilmez fendini,

Her kime eyilik edersen sakın andan kendini.

Ehl ü 'ayâl seni sağlığında severler,

Halkın sana ettiği iclâle güvenme.

"İmtihân ve münâzara mehâfilinde havfle söyleme ki zihnine hâlel, lisânına kelel vermesin. Arkandan çağırana cevâp verme, hayvân arkasından çağırıldığına göre, onu kendine lââyık görme. Vücûdunu temkîne alıştır, yani oynak ve hafifrek olma. Sükûtü iltizâm et ki vekârın ziyâde olsun. Hakk Te'âlâ'yı çok zikreyle. Salavât-ı hamse sonunda kendin için bir evrâd ittihâz et. Nefsini dâimâ murâkabe altında bulundur. Elindeki dünyâlığa, vücûttaki kuvvet ve sıhhate i'timâd etme ki onlardan tecerrüd ettiğinde mahzûn olmayasın. Evinde genç uşak bulundurma, halkın sû-i zannına uğrarsın. Ruesâyâ takarrub edersen halka bildirme. Onların mesâlihini görmeğe vesâtet edersen mâ-fevkinin nazarından düşersin, mesâlihine sa'y etmediğin takdirde ummak, küsmek olur. Halkın hatâsını setredip, savâbına tâbi' ol. Bir kimsenin dînî hatâsını gördüğünde, onu halka i'lân et, isterse hünkâr olsun. Cenâb-ı Hakk dîn-i mübînin hâfızıdır. Mevti çok zikret. Üstâzın için du'âyı, tilâvet-i Kur'ân'ı, ziyâret-i meşâyih ve mekâbiri çok eyle. Bahîl olma, kimseye arz-ı ihtiyâc etme, himmetini 'âlî tut!.."¹

5.Ebîbekir es-Sıddîk radiyallâhu 'anhın ordu kumandanı Yezîd b. Ebî Süfyan'a yazdığı emirnâmesinde şu hikmet-âmîz fıkraları görüyoruz: "... Cemâ'atinle müşâvere et. Adâleti elden bırakma. Zulmü ve cevri yanına yaklaştırma, çünkü zulmeden kavim ne felâh bulur, ne de hasmına gâlip olur. Düşmeninize gâlip olursanız, sakın ihtiyârları, kadınları, çocukları öldürmeyiniz ve yiyeceğinizden mâ'adâ hayvân kesmeyiniz. Mu'âhede veya musâlaha ederseniz, ri'âyet ediniz. Askerinin karşısına çıkarsan güzel konuş, söze hayırla başla ve kendilerine hayrı va'det. Nasîhatini kısa kes, zîrâ uzun sözün bir tarafı diğer tarafını unutturur. Evvelâ [54] kendini ıslâh et ki başkaları da sana karşı salâh göstere. Hasmunun elçilerine ikrâm et. Az oturt ki yanından çıkarken senden bir şey öğrenmiş olmasınlar. Etrâfı ve za'îf noktalarını gösterme. Onları askerinin en kuvvetli mevki'ine indir ve senden evvel askerle konuşmalarına meydân vermeyerek muhâvereyi kendin idâre et. Esrârını meydâna

1. *Ma'rifetnâme*, s.550.

çıkarma. İstişâre ettiğin âdemden işin hakikatini saklama, sonra mesûliyyet tamâmiyle nefsiñe râci' olur. Geceyi arkadaşların arasında geçirirsen, birçok esrâra muttali' olursun. Nöbecilerini çoğaltarak askerinin arasına dağıt ve onları habersizce teftûş eyle. Vazîfesinden gâfil yakaladığını ifrâta varmamak üzere güzelce te'dîp et. Askerine karşı lâkayd kalma, müstehakk olanı bir tarîk-i mütevessîtâne ile tecziyeden çekinme. Halkın esrârını eşme ki haysiyyetlerine dokunursun, zâhir hâllerıyla iktifâ et. Münâsebetsizlerle düşüp kalkma, vefâ âdemlerle hemdem ol. Düşmenle karşılaşınca metîn ol, korkma ki halk da korkuya düşmesin. Hileden sakın, çünkü fakra sebep, nusrata mâni' olur. Savma'alarda habs-i nefis etmiş râhibler bulacaksınız ki Allah'a vakf-ı vücûd zu'munda bulunurlar. Onları kendi hâllerine bırak!.."1

Vasâyây-ı Manzûme

Sen usandırma eli, el de usandırmaz seni.

Hilekârlık eyleme, kimse dolandırmaz seni.

Dest-ı a'dâdan soğuk su içme, kandırmaz seni.

Korkma düşmenden ki ateş olsa yandırmaz seni.

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni!

Hep geçer âlemde hiçbir hâlete yoktur sükûn.

Zevke bak, değmez teessüf etmeğe dünyây-ı dîn.

İstikâmet, şerr-i a'dâdan seni eyler masûn.

Hak eder ashâb-ı sıdkın hasmını elbet zebûn.

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni!

İster isen hıfz ede 'ırzın Hudây-ı lem-yezel.

'İrzına a'dây-ı bed-hâhın dahi verme hâlel. [55]

Tâ ezelden söylenir halkın dilinde bu mesel,

Celbeder elbette insâna mükâfatı amel.

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni!

Halkı tahrîp eyleyip de kendin âbâd eyleme!

Bu cihânda ev yapıp 'ukbâyı berbâd eyleme!

Nef'in için zâlim-i bî-rahma imdâd eyleme!

1. İbnü'l-Esir'in *Kitâbü'l-Kâmil'i*, cüz 2, s.155.

Âlemi tenfîr eden ahvâli mu'tâd eyleme!

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni!

Seyyiât, insâna nefs-i kemterinden gelür.

Her hacâlet âdeme, sû-i karîninden gelür.

'İzzet ü zillet, mekâna hep mekîninden gelür.

İstikâmet, müstakîmü'l-hâle dîninden gelür.

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni!

Düşmeni tezlîl için hîleyle etme iştigâl!

Hüsn-i efkâra olur hâil cihânda sû-i hâl.

Yüz suyu dökme, teessüf çekme, etme kîl ü kâl.

Sen sakîm olma, verir maksûdun elbet Zül'-Celâl.

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni!

At riyâyı elden ıslâha çalış ef'âlini,

Boşboğazlık etme, ta'dîl eyle kîl ü kâlini.

Sen ne türlü saklayım dersen de sû-i hâlini,

Hakk Te'âlâ senden a'lemdir senin ahvâlini,

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni!

Zâmin ü kâfil olan erzâka, Hâlık'dır sana.

Mâsivâyâ ser-furû etmek ne lâyıktır sana. [56]

İztırâbı celbeden meyl-i 'alâıktır sana.

Gayr için düşme lisân-ı¹ nâsa yazıktır sana.

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırılmaz seni!

Diyârbekirli Sa'id Paşa

Ey püser gel az ye sen ve az uyu,

Ki budur dünyâda merd-i hakk huyu.

Uyumak kurb-i seher u kurb-i şâm,

Ehl-i hakk yanında mekrûh u harâm.

1. lisân-i : lisâna (y)

Ehl-i hikmet pendidir ey şeyh u şâb,
Gölge güneş ortasında kılma hâb!

Kılma hergiz ey püser tenhâ sefer!
Vardurur tenhâ seferde çok hatar.

Gece mir'âta nazar kılmak hatâ,
Gündüzün âyîneye bakmaktır revâ.

Hâne kim târîk u tenhâ ola hem,
Olma anda yalnız, basma kadem!

Deve, katır göresin olmuş katar,
Varma anlar arasına zinhâr!

Ger dilerseñ artıra rızkın Hudâ,
Rûz u şeb Mevlâ'ya kıl şükr ü senâ.

Ger dilerseñ ömrün arta ey civân!
Koma halka iyiliği elden hemân!

Her kim evvel fîskile 'ısyân üzeredir,
Ömr ü rızk kesr ü noksân üzeredir. [57]

Eksilür kizb ile rızkî âdemin,
Ey birâder, açma yalana femin!

Döşek içinde şu kim 'üryân yatur,
Rızkına noksân erer hayrân yatur.

Kim tebevül eyleye 'üryân iken,
Gussaya erişe ol handân iken.

Ger saçarsan ayağa nân pâresin,
Bir gün ola görmeyesin kâresin.

Hem gece hergiz süpürme hâneni,
Eksitirsin rızkını ve dâneni.

Bulduğun çöp ile diş kurcalama!
Hergiz ellerini hâk ile yuma!

Şâneni kimseyle etme iştirâk!
Şâna mahsûs olmasıdır hoşterek.

Hânedan dūr et örümcek ağın,
 Artudasın ta ki bal u yağın.
 Harcını endâzeden etme füzûn,
 Dolmaya tâ gussadan yüzüne hûn.
 Karşulaşma ulularla sabır kıl,
 İtmesinler tâ seninçün kâl ü kıl.
 Hak rızâsın ister isen ger talep,
 Açma fermân-ı Hudâ'dan gayra leb.
 Zâhirin gel zînet etme ey fakîr!
 Ger dilersen bâtının olsun münîr.
 Bu vasiyyetle kim eylerse amel,
 Hoş görür anı Hudâ 'azze ve celle

Pend-i 'Attâr tercemesinden [58]

انى النذير فلا يغركم احد	و قد نصحت الاقوام و قلت لهم
الا الاله و يردي المال و الولد	لا شئ مما ترى تبقى بشاشته
و الخلد قد حاولت عاددا فما خلدوا ¹	لم تغن عن هرمز يوما خزائنه

Varakatü'bnü Nevfel

Bu beyit *Telhîs*'te; mûsnedün ileyhın sıla ile ta'rîfinden, muhâtaba hatâsını tenbîh makâmında îrâdına misâl getirilmiştir. Kelimelerden birisinin selben veya sübûten diğerine nisbet edilmesine "isnâd", nisbet olunan "mûsned", nisbetin mefhûmu kendisi için sâbit veya menfî olan kelimeye "mûsnedün ileyh" denilir. Meselâ: "Vezûv Volganı elyevm fa'âliyyettedir" cümlesinde, "Vezûv Volganı" mûsnedün ileyh, "elyevm fa'âliyyettedir" mûsned, "elyevm fa'âliyyetin Vezûv'de sübûtu" isnâddır. Mûsnedün ileyhın sıla ile ta'rîfî "من , ما , التى , الذى" gibi edevâtın mûsned mukâbilinde [yani mûsnedün ileyh makâmında] bulunmasıdır. "الذى يوسوس", "والتى احصنت فرجها", nazm-ı kerîmleri gibi.

1. Ben ünem ve akvâmdan birçoklarına nasihat edip dedim ki: "Ben sizi âkıbet-i hâlden haberdâr etmek isterim. Hiçbir şeyin varlığı sizi mağrûr etmesin. Zira hiçbir şeyin hüsn ü kemâli ile bâkî kalması olmaz. Ancak Hakk Te'âlâ bâkîdir. Mal ve evlâd helâk olur. Sâsânîler'in ve sâir mülûk-i mâziyyenin hazîneleri kendilerini helâk{ten} kurtaramadı ve 'Âd Kavmi, İrem Bağ'ını yapmış iken anda karar edemeyip helâk oldular ve diyâr-ı 'ademe yıkılıp gitiler.

Türkçe'den, müsnedün ileyhin "O zât ki, o kimse ki, o şey ki, bana söyleyen, seni beni beğenmeyenler, şunlar ki, bir takım haşerât ki, bir iş ki, ..." gibi kelimelerden ibâret olmasıdır. Müsnedün ileyhin sıla ile ta'rîfi, yedi makam üzere cereyân eder. İçinden birisi de "muhâtaba hatâsını i'lâm makâmı"dır. Şâ'ir "ان الذين ترونهم اخوانكم" demekle, müsnedün ileyhi sıla ile ta'rîfdan sonra evlâdlarının hatâsını tenbîh ve i'lâm etmiş, yani "يشقى غليل صدورهم ان تصرعوا" demiştir. Türkçe'den;

(Cihân ki) âlem-i ibrettir işbu gafleti ko!

Eder mesâibe pâ-mâl bir behâne seni.

Âlemde ne dervîşe ve ne şâha niyâz et,

(Bir iş ki) düşvâr ola Allah'a niyâz et.

Seyyid Vehbî

beyitlerinde olduğu gibi. [59]

18

ان الذي سمك السماء بتي لنا بيتا دعائمه اعز و اطول

Müfredât: (سمك السماء) göğü yükseltti. Semâ: Yükseklik ma'nâsına gelen "سمر"den müştaktır. Ulviyyetine binâen arzdan efdaldır. Mavi görünmesi, yetmiş kilometre kalınlığında bulunan hevâ-yı nesîmînin rengindendir. Kudret-i İlâhîyi temâşâ için semâyâ bakmak zarûrî olduğuna binâen Hakk Te'âlâ semâyı bu renge boyamıştır. Doktorlar za'f-ı basar hastalığına göge bakmağı tavsiye ederler. Sath-ı müstedîr, her şeklin ekmeli ve her 'ârızadan masûn olduğu için şeklen müdevver halk olunmuştur.

Hükemâdan kimisi semâ cisimdir, kimisi cisim ve mâ'-i mecmû'dur demiş, bir kısmı da hark u iltiyâm kabûl etmeyen, sıklet ve hiffet tasavvur olunmayan sert bir tabaka olduğu iddi'âsında bulunmuşlarsa da, Dahhâk'ın kavli hepsinden ercahtır. Bu kavil, eflâkin cisim olmayıp ancak nihâyetsiz fezâ içerisinde bir merkez etrâfında deverân eden ecrâmın tersîm ettiği devâirden ibârettir. Kendi mahrekleri, kendi 'âlemleri içerisinde tevâbi'yle seyr eden kevâkib-i seb'anın yekdiğerini muhîtan açtığı devâir-i 'azîme-i mümâssenin her birisine semâ [felek] nâmı verilmiştir. Galile'nin mesleği ve fenn-i hey'etin kabûlüne göre,

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı evvel-i sâlimindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün * Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün"dür.

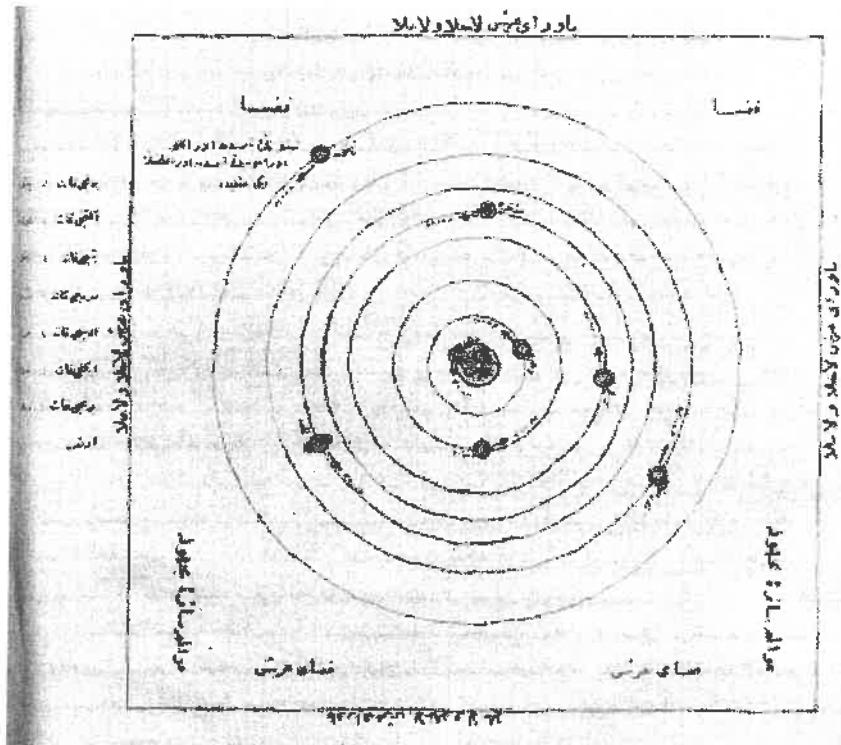
mâder-i her 'âlem ve asl-ı 'anâsır olan şems, geniş boşluk içinde sâbit ve mu'allak durup, bütün ecrâm-ı felekiyye kendi peykleriyle birlikte, onun etrâfında ve merkeziyyetinin câzibesini tahtında, garptan şarka deverân ederler.

Merkez-i şemsten i'tibâren -yedi kat semânın mümessili- Utarid, Zühre, Merîh, Müşteri, Zühal, Uranüs, Neptün kevkeblerinin mahreki birbirini dâiren-mâ-dâr kuşadıp, hey'et-i eflâki teşkîl etmişlerdir. Arş: Devâir-i semâvâtın hâricinde kalan nihâyetsiz fezânın ta kendisidir. Şu levha onu göstermektedir. [60]

Mâverây-ı 'Arş lâ Halâ ve lâ Melâ

Yedinci kat: Neptün, Altıncı kat: Uranüs Beşinci kat: Zühal, Dördüncü kat: Müşteri,

Üçüncü kat: Merîh, İkinci kat: Utarid. Birinci kat: Zühre. Arz.

Bakınız! Güneş merkezde sâbit ve mu'allaktır. Yedi semâyı temsil eden yedi seyyâre ve arz onun etrâfında mihanikî bir hareketle dönü-

yorlar. Bu âile ve diğer bütün ecrâm-ı felekiyye, Arş dediğimiz nihâyetsiz boşluğun içerisinde dirler. [61]

(بنى لنا) bizim için binâ etti (بيتا) bir beyt-i mu'azzamayı, yani Ka'be'yi ki 'ulviyyetine veya müka'abü's-şekl olmasına binâen "Ka'be" denilmiştir. Kiblegâh-ı Müslimîndir. Mekke'de Mescid-i Harâm'ın ortasında tûlü 24 zirâ ve bir karış, 'arzı 23 zirâ ve bir karış, irtifâ'ı 27 zirâ'dır. Kapısı şarkında ve bir âdem boyu yüksekindedir. Ka'be-i mu'azzama, hilkat-i âlemden beri mu'azzez ve müstesnâ olup, yeryüzünün arz-ı Ka'be'den bast edildiği, bunun için Mekke'ye Ümmü'l-Kurâ denildiği *Tefsîr-i Vâhidî*'de yazılmaktadır. Ekser tevârih ve tefâsîre göre vaktiyle yeri kızıl topraklı bir höyük olup melâike onu ziyâret ederlerdi. Ba'dehû Âdem 'aleyhi's-selâm tavâf edip, kabûl-i tevbeden sonra binâ, bilâhire Şî't 'aleyhi's-selâm ta'mîr eyledi. Tûfânda yıkılmışsa da İbrâhîm 'aleyhi's-selâm tarafından -eski temel üzerinde- müceddeden binâ edildi. Tekrar yıkıldığında râbî'an 'Amâlika, hâmisin Cürhüm, sâdisen ecdâd-ı Rasûl 'aleyhi's-selâmdan Kusayy b. Kilâb zamânında binâ olunmuştur. Sâbî'an Fahr-i Kâinât Efendimiz 35 yaşlarında iken tekrâr yapıp, Hâceru'l-esved'in mahalline vaz'ı kıssası vâki' olmuştur. Sâminen Abdullâh b. Zübeyr tarafından yapıp, tâsî'an Haccâc-ı Zâlim tarafından bazı ta'mîrât icrâ edilmiştir. İlk tavanını örten mülûk-i Himyer'den "Tubba' Es'ad"dır. Direklerini yaldızlayan ve ilk örtü örten Abdullâh b. Zübeyr'dir. Ka'be'nin sâir tezyînâtı için Abdûlmelik b. Mervân 3.600 altın, Abbâsîler'den el-Ernîn 1.800 altın göndermiş, tavâif-i mülûkten ve bilhâssa Osmanlı pâdişâhlarından birçokları hesâpsız teberru'larla tezyînât ve tahkîmâtta bulunmuşlardır. Velîd b. Mugîre zamânındaki binâsında, Bahr-ı Ahmer'de parçalanan bir gemiden istifâde edilmiş ve "Bakom" nâm Yunanlı bir mi'mâr tarafından inşâ olunmuştur.

Şu hâlde dünyâda ilk binâ Ka'be'dir; قال الله عز وجل : " ان اول بيت وضع للناس للذي ببكة مباركا وهدى للعالمين " Ahd-i atîk'te Mezâmîr'in 84. bâbında "Gözyaşı deresi" dediği yer "Bekke", yani Mekke; "Beyt" dediği de Ka'be'dir. Bu hakîkati müerrih "Margolyot" ansiklopedisinde ispat etmektedir. Yunan coğrafiyyûnunun "Makrobe" dedikleri, "Mekke" olduğunu Doktor "Dozi" tarihinde yazdığı gibi, kudemâ-i müverrihîn-i Rûm'dan "Seslis", mîlâddan 50 sene evvel yazdığı eserinde, Ka'be'nin eski bir ma'bed olduğunu göstermiştir. Müerrih "Karlayl"ın "Peygamber Sıfatında Kahraman" nâm eserine bak!.. Mîlâddan 130 sene evvel Batlamyos-i Hakîm Ka'be'den bahisle 30 hat 'arzında, 38 hat tûlünde olduğunu söylemişti. Yâkût-i Hamevî'nin *Mu'cemû'l-Büldân*'ına bak!.. (اعز و اطول) direkleri (دعائم) ziyâde kuvvetli ve yüksektir.

Terceme ve Şerh: Kâili Ferazdak'tır. Ka'be'yi medh eder. Meâli: "Semâyı yükselten Hakk celle ve 'alâ hazretleri bizim için bir Beyt-i mu'azzam binâ etmiştir ki direkleri her ev direğinden kuvvetli ve yüksektir" demektir. [62]

İsm-i Hâlîk'ı ref'-ı semâ ile zikrinde birinci sebep, kudret-i kâhire-i İlâhî'nin hilkat-i semâvât ile istidlâli; ikinci sebep: Semâvâtın efdaliyyetidir. Nasıl efdal olmasın ki arş, kürs, heşt-bişt, avâlim-i a'lâ ve melekût ve ecrâm-ı münîre hep semâdadır. Semâvât, du'âların kıblesidir. Mahall-i nüzûl-i rahmet ve menzil-i ervâh-ı ebrârdır. Metâli'-i ezmân ve meşârik-ı ekvândır. Evet! Deniz mahlûkları karadakinden fazladır, fakat semâvî mahlûklar her ikisi mahlûkundan ziyâdedir. Semâ bir fûshat-fezây-ı bî-intihâdır ki ona nisbeten arz bir sahrâda bir halka kadardır. Semâvât öyle bir cevâmî'-i ceberût ve mesâcid-i melekût ve mahzen-i esrâr-ı lâhûttur ki üzerinde zerre kadar günâh [63] işlenmiş mahal bulunmaz. Her tarafı melâikeye mahall-i ibâdettir. Kur'ân'da zikri mukaddemdir. Eltâf-ı anâsır-ı nâr ile hava, semâvîdir ... ilh.

Ka'be'nin semâ ile mahlûkiyyette terdîfi, Ka'be-i mükerremin şeref ve ulviyyetindendir. Medh-i Ka'be ma'razında direktan bahsedilmesi, Ka'be'nin 'izz ü şeref ve metânetle ilâ-yevmi'l-kıyâm devâm ve sebâtını bildirmek içindir. Zîra bir binânın sebât ve metâneti ve hatta yüksekliği, direğinin kuvvet ve rif'atiyle ölçülür. Nitekim gelir: "ارم ذات العماد التي لم يخلق مثلها في البلاد", "والجبال اوتادا" 1. Direksiz evde eğleşmek, "ولا تلقوا بأيديكم الى التهلكة" hükmüne mugâyirdir.

Bu beyit *Telhîs*'te; müsnedün ileyhin sıla ile ta'rîfi kısmından, müsnedün ileyhin şânına ta'zîm makâmında îrâd edilmiştir. "ان الذي" ism-i mevsûlûyle "سمك السماء" müsnedün ileyhinin haberi olan "binâ-i beyt" şân vâki' olmuştur. Ta'zîm olunan bu şândır. Meselâ bir kimse "Bu Ka'be'yi Müslümanlara kim binâ etti?" dediğinde, cevâben "Semâyı binâ eden binâ etti" denilse, hem bânî, hem de binâ-i Ka'be'yi ta'zîm etmiş olur.

(Ol emr-i kün ile âlemi îcâd eyledi).

Şu büyük kubbe-i meşhûdeyi kıldı inşa.

beytinde olduğu gibi.

1. (y) وجعلنا الجبال اوتادا : والجبال اوتادا. Sûre-i Fecr ve Sûretü'n-Nebe'.

19

أَنَّ النَّبِيَّ ضَرَبَ بَيْتًا مَهَاجِرَةً بِكُوفَةِ الْجَنْدِ غَالَتِ وَدَّهَا غُولًا¹

Müfredât: (بيتا) bir ev (ضربت) yaptı (ان النبي) Muhakkak ma'sûkam (مهاجرة) göçerek. Müte'allakı olan Bağdâd mahzûf. (بكوفة الجند) Kûfe şehrine. Kûfe, Irak-ı Arab'ın meşhûr kasabalarındandır. Evvelce ufak bir köy iken 'ahd-i Fârûkî'de, Sa'd b. {Ebî} Vakkâs radiyallâhu 'anh tarafından tamsîr edilmiştir. İran ile Hicâz arasında vukû'a gelen muhârebe-lerde ve bilhâssa Emevîler'in nihâyetsiz münâza'alarında dâimâ asker çigûnegî olmakla, Kûfetü'l-Cünd denilmiştir. Bağdâd'ın 150 kilometre cenûbunda, Necef'in 2 kilometre şarkında ve Fırat'tan ayrılan bir cedvelin üzerinde bulunuyor. İmâm Ali kerremallâhu vechehû zamânında müşârun ileyhin Dâru'l-hilâfesi idi. Ba'dehû birçok kanlı vak'alara sahne olmuş ve bilâhıre Abbâsîler devrinde âdetâ ma'ârif ve medeniyet merkezi kesilmişse de nihâyet harâp olmuş, şimdi ise bir köy hâline gelmiştir. Fenn-i lugat ve nahivde, kırâat ve kitâbet-i mahsûsada Kûfelîler'in mehâreti unutulmaz. Mukaddemâ yakınında meşhûr Hîre Şehri var idi.

(غول) dağ (ودها) bana olan muhabbetini (غالت) âdemi. Gûl: Eski Amerika ve Okyanusya yerlileri gibi, Kutup Eskimoları gibi vahşî bir insândır. Yahut Orang, Otang maymunları gibi bir hayvândır. [64] Ve yahut tavâif-i cinden insân şekline temessül etmiş bir tâifedir. Veya Ankâ gibi mücerred bir ism-i bî-cisimdir.

الغول والجل والعنقاء ثلاثة أسماء اشياء لم توجد ولم تكن²

Hayâtü'l-Hayvân

Terceme ve Şerh: Kâili 'Abdetü'bnü et-Tayyib'dir. Bağdâd'dan göçen mahbûbesine tehassüren söylemişti. Meâlî: "Ma'sûkam öyle bir kadındır ki Bağdâd'dan göçüp, Kûfe'de bir ev yapmakla bana olan sevgisini sanki haydûtlar helâk eyledi" demektir. Her ne kadar gözden uzak olan gönülden de uzak olursa da esnây-ı huzûr ve ma'iyette gösterdiği âsâr-ı muhabbeti ferdâ-yı gıyâbda îfâ etmeyenler cidden vefâsızdır. Muhabbet-i hakîkî huzûr ve gıyâbda, serrâ ve darrâda müsâvî ve dâim olur.

1. Arûzdan Bahr-ı Basit'in darb-ı evvel-i mahbûnundandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.
2. Dağ adamı, dostluk, Ankâ kuşu bu üç şey bulunmadık, görülmedik, asılsız birer isimden ibârettirler.

و ليس اخي من ودي بلسانه و لكن اخي من ودي و هو غائب

Mustatraf

Yâr odur ki bûn gününde yâr ola;

Nâra düşsen bile yanıp zâr ola.

Bu beyit *Muhtasar*'da; müsnedün ileyhın sıla ile ta'rifinden, haberin tahakkuk ve sübûtuna vesîle olması makâmında îrâd edilmiştir. "ان التى" ism-i mevsûlüyle "ضربت بيتا مهاجرة بكوفة الجند" cümlesi, "غالت ودها غول" haberinin sübûtuna vesîle olmuştur. Nitekim Türkce'den "Lavvazye öyle bir kimyagerdir ki, yüksek zekâ ve gayreti sâyesinde havanın azotla müvellidü'l-humûza[oksijen]dan mürekkep olduğunu keşfetmişti" cümlesinde ve;

Etmez kerîm olanlar bâb-ı recâyı mesdûd;

Kılmaz rahîm olanlar ehl-i niyâzı merdûd.

Râgıb Paşa

beytinde olduğu gibi.

20

هَذَا أَبُو الصَّقْرِ قَرْدًا فِي مَحَاسِنِهِ مِنْ نَسْلِ شَيْبَانَ بَيْنَ الضَّالِّ وَالسَّلَامِ
كَانَهُ الشَّمْسُ فِي الْبَرَجِ الْمَنِيْفِ بِهِ عَلَى الْبَرِيَّةِ لَا تَارَ عَلَى الْعِلْمِ²

[65] Müfredât: (هذا ابو الصقر) şu künyenin sahibi (فردا فى محاسنه) her güzellikte tektendir (من نسل شيبان) Şeybân Kabîlesi neslindendir. Arap'ta Şeybân b. Sa'lebe ve Şeybân b. Zehel nâm iki kabîle vardır. İmâm Muhammed ve İmâm Ahmed ikinci kabîledendir. Beyitte zikrolunan birincisidir. (بين) arasında (الضال) kır sidri. Türkce ismi, Arabistan kirazı (والسلام) ve palamud ağacı (كانه الشمس) sanki o güneştir. Güneş, fezâda bulunan ecrâmın en büyüğüdür. Bir kavle göre hey'et-i manzûmesinin münşakk-ı menhidir. Tab'an hârr, yâbis, yahut mâyi'-i nâridir. Sa'îd olan pencşenbe gecesiyle pazar gündüzü şemse tâbi'dir, dediler.

1. Beni lisânıyla öğen dostum değildir; ancak dostum benim gıyâbımda gayretimi güden ve hakkımı arayandır.
2. Arûzdan Bahr-ı Basî't'in darb-ı evvel-i mahbûnundandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.

Tebahhurât-ı miyâh ile bulutların tekevvününe, kar ve yağmurların yağmasına, nebâtâtın neşv ü nemâsına, hayvânâtın yaşamasına, me'âdinin tekevvün ve tasallübüne sebeptir.

Hatt-ı istivâ semtine dâimâ 'amûden bulunmakla, o havâlinin nebât ve hayvânı yüksek, iri ve mütenevvi'dir. İnsânları az gıda ile müteğaddî olursa da cesîm ve sinirli ve fuhûldürler. Huyları dar, kendileri hunhâr, tez-meşrep ve 'anûd kimselerdir. Bil'akis kutuplara dâimâ mâil düşmekle, o semtin nebâtı muvakkat, mahdût, kısa, hayvânâtı pek az ve ufaktır. Killet-i harâret ve şiddet-i bürûdetten ahâlîsinin rengi beyâz, boyları kısa, mûlahham, hareket ve mişvârları ağır ve korkaktırlar. Yirmi, yirmi beş yaşlarında ancak bülûğa eren bu adamlar, 'adem-i iktidârla mevsûfturlar. İşte böylece arzımızı tenvîr ve teshîn eden şemsimiz, kamer gibi diğer ecrâma¹ da ziyâ vermektedir.

Şemsin husûsiyyetini beyân için kozmografyanın bütün ahkâmına temâs etmek icâbeder.

Şems: Fezâda merkez-i 'âlemde sâbit olup seyyârât-ı sâire onun çevresinde, muhtelif bu'd üzerinde garptan şarka doğru deverân ederler. Arz o seyyârelerden birisi, kamer de arzın peykidir. Hepsine birden "Manzûme-i Şemsiyye" nâmı verilir. Seyyârâtın cümlesi kendisinden ziyâ ve harâret ahz ederler.

Hükemâdan "Wilson", "Herşel", ve "Arago"nun beyânınca güneş, muzlim bir küre olup, etrâfını kuşatan menba'-ı ziyâ, halka-i muzînenin teşîriyle neşr-i envâr ediyor. Derûnu kaynaklar, volganlar, med ve cezirlerle mâlâmâldir.

Şems, küre-i arzdan takrîben 108 defa büyük olup, kutru 1.386.690 kilometro, arza mesâfe-i bu'du 148.600.000 kilometrodur. Saatte 50 kilometro kat' eden bir tren dünyadan çıksa, 337 senede güneşe ancak varabilir. Mu'tedil havada giden bir ses tasavvur olunsâ, 13 buçuk senede ancak vâsıl olur. Tulû' eden şemsin ziyâsı bize 8 dakîka 3 sâniyede ancak gelebiliyor. Mesâha-i hacmiyyesi 1 kentilyon 390 katriilyon kilometro muka'abındadır, diyorlar.

Arz güneş etrâfındaki dönmesinde, senede bir sâniye fark ettirip 25.000 senede tam bir devre bâliğ olmakla bir takla atar. Karalar, sular, kutuplar, dağlar birbirine geçer.

1. "ecrâma" kelimesi, üzeri çizilen "seyyârelere" kelimesinin üstüne yazılmıştır. (Haz.)

Hey'et-i 'atıkaya göre şems, merkez-i arz etrâfında dönen seyyârelerden birisi ve felek-i râbî' mümessilidir. Eflâk-ı seb'anın ortasında, mânend-i kandîl, fânûs-i 'âlemin zîr ü bâlâsını tenvîr etmektedir. [66]

(فى البرج المنيف) yüksek köşkünde. Memdûhu güneşe benzetince köşkünü de burca benzetmek münâsip olmuştur. (به) zât-ı memdûh sebebiyle yüksek (على البرية) cemî' nâs üzerine (لأنار) âteş değildir. (على العلم) dağ başında.

Terceme ve Şerh: Kâilî İbnu'r-Rûmî'dir. Derebeylerinden Ebu's-Sakr'ı medh eder. Meâlî: "Bu Ebu's-Sakr her her evsâf-ı hasenede tek-dendir. Arabistan kirazı ve palamud ağacı arasında eğleşen Benî Şeybân Kabilesi'ndendir. O zât bir güneştir ki bulunduğu köşkün 'ulviyyet ve şerefi kendisindendir, dağ başında ateş değildir". Memdûhun Benî Şeybân'a nisbeti, kuremâ-i Arap'tan olduğuna; beyne'd-dâli ve's-silm ikâmeti, fusahâdan bulunduğu; güneşe teşbîhi pertev-i sehâ ve keremle ittisâfına; nâriyyet 'ale'l-cebelden tenzîhi, şiddet-i zulüm ve ihtirâk-ı mehâsinden berî olduğuna işâret ediyor. "على علم" kaydıyla vahşî, bedevî olmayıp, yerli, medenî, mes'ûd olduğunu îmâ ediyor. Zîra "الاعراب اشد كفرا ونفاقا" mefhûmunca, bâdiye-nişîn vahşî Araplar'dan hayır beklenmez. Atalar "Yerlilik, sa'âdetin alâmetindendir" derler. Köşkünün burc-i şemse teşbîhi, yüksekliğinden kinâyedir.

ما قومه ما يومه ما المصرع
ابن الذى الهرمان من بنيانه
حينما فيدركها الفناء فتصرع
تتخلف الآثار عن سكانها

Bu beyit *Telhîs*'te; mûsnedün ileyhin işâretle ta'rîfinden, ekmel-i temyîz makâmında îrâdına misâl getirilmiştir. "Ekmel-i temyîz": Gözün görmesi ile zihnin kabûlü ictimâ' etmektir. "هذا ابر الصقر" da görülen bir şeyi kavlen ve fiilen göstermek vardır. "ذلك ما علمنى ربى" gibi işâret-i akliyye değildir. Türkce'den esmâ-i işâret, karîb ise "bu, şu"; ba'îd ise "o" ve bunların cemî'leridir. Nitekim;

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-i 'adem zâil,

'Amâdan açtı mevcûdât çeşmin tûtîyâdır (bu).

Nâbî

beyti, ekmel-i temyîze bir misâl olabilir.

1. Hani ya nerede? O Mısır hükümdârı ki ehrâmlar onun âsârındandır. Ne kavmi kaldı, ne devri kaldı, ne de devrimi. Zevâl eriştiği bir sırada kendileri yıkılıp gittiler, eserleri geriye ayrılıp kaldı.

21

أَتَيْكَ أَبَايَ فَجِئْتَنِي بِمِثْلِهِمْ إِذَا جَمَعْتَنَا يَا جَرِيرُ الْمَجَامِعُ¹

Müfredât: (فجئني) onlar benim ecdâdımdır (أتىك أبائي) onlar gibileri (إذا جمعنا) bizi topladığı vakit (يا جرير) ey Cerîr. Ebû Harzetü'bnü 'Atiyyetü'bnü'l-Hatakî. Meşâhîr-i şu'arây-ı Arap'tandır. Emevîler devrinde yaşamış, Ferazdak ve Ahtal'la mu'âsır bulunmuştur. 111'de 80 yaşında Yemâme'de vefât eyledi. Eş'âr-ı râikası Ferazdak ve Ahtal'dan daha fasîh ve ma'nîdâr idi. (المجامع) meclisler. [67]

Terceme ve Şerh: Kâilî Ferazdak'tır. Cerîr'e karşı mevkî-i iftihârda söylemişti. Meâlî: "Celâil-i hâl ve kemâl-i şânlarını duyup bildiğin o kim-seler ecdâdımdır. Ey Cerîr! Mehâfil-i iftihâr bizi topladığında bana onların benzerini getir!" demektir. Haseb ve neseble iftihâr Araplar'ın en büyük âdet{lerinde}ndir. Bu da iki maksada ibtinâ eder. Birincisi: Vazî'u'n-ne-seblikten teberrî içindir. Zîra şahs-ı vazî' olmak en büyük denâettir. Arap ve Türk istisnâ edilirse sâir milletlerin ekseri bu histen mahrûmdur.

İkincisi: Kesret-i etbâ' ve şerâfette iftihâr içindir. Hatta onlarda di-risini bırakıp da ölusunun çokluğuyla mübâhât edenler çok görülmüştür². Halbuki "فَاذَا نَفَعَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ" nazm-ı münîfince haseb ve ne-seble iftihâr kuru bir da'vâ olup, insânın şerefi ancak takvâ ileidir. Ama bi-gayr-ı tefâhur, zabt-ı şecere ve ta'allüm-i ensâb makbûldür. Nitekim Ebâbekir es-Siddîk ve kızı Âişe radiyallâhu 'anhumâ, ilm-i ensâba vâkıflar idi. Ömer radiyallâhu 'anh da "تَعْلَمُوا أَنْسَابَهُمْ تَعْرِفُوا بِهَا أَصُولَكُمْ فَتَصْلَوْا بِهَا"³ "تعلموا أنسابهم تعرفوا بها أصولكم فتصلوا بها"³ buyuruyor.

أَنَا ابْنُ كَسْرَى وَأَبِي فَرَاوَان وَ قَيْصَرٌ جَدِي وَ جَدِي خَاقَانُ⁴

Yezîd b. Velîd b. Yezîd el-Emevî

Bu beyit *Telhîs*'te; müsnedün ileyhin işâretle ta'rîfinden, sâmi'in gabâvetine ta'rîz makâmında îrâd edilmiştir. "أتىك أبائي" demekle

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Nitekim kabâil-i Arap'tan Benî Abd-i Menâf'la Benî Sehm tefâhur ettiler. Benî Abd-i Menâf kesret-i nüfûs ve etbâ' ile gâlip geldiler. Benî Sehm: "Ey Abd-i Menâf oğulları! dedi. Biz evvelce sizden çok idik, bizi mukâtele azalttı. Ölülerimizi de diri-lerle birlikte saysak sizden ekser oluruz" demeleriyle Hakk Te'âlâ "الهيكم التكاثر حتى زرتم المقابر" sûresini inzâl buyurdu.
3. Ecdâd ve akrabanızın şeceresini öğreniniz ki milliyetinizi bilmiş ve akrabalık hu-kûkunu edâ etmiş olursunuz.
4. Vâlidem Fîrûz b. Yezdicerd-i Şehriyârî-i Sâsânî kızı, büyük vâlidem Hâkân'ın kızı, o dahi Kayser-i Rûm'un kızlarından birinin oğludur, demektir.

müşârun ileyhimi ta'yîn eyledi. Gûyâ sâmi', işâret-i akliyyeden anla-
mayıp ancak işâret-i hissiyyeden anlar, diye âdetâ ecdâdını muhâtabın
gözüne kaktı. Nitekim Türkce'den;

Sakın terk-i edebten kûy-i mahbûb-i Hudâ'dır bu,

Nazargâh-ı Îlâhîdir, makâm-ı Mustafâ'dır (bu).

Nâbî

beytinde olduğu gibi.

22

وَلَقَدْ أَمَرْتُ عَلَى اللَّيْمِ بِسَبِّى
فَمَضَيْتُ ثَمَّةُ قُلْتُ لَا بَعْغَيْنِى

Müfredât: (و لقد امر) muhakkak gelir geçerim (على الليم) atkın, fena
bir kimse yanından. Öyle fenâ ki (يسبنى) bana söger (فضيت) geçtim (ثمة)
o mahalden (قلت) dedim (لا بعغينى) beni murâd etmez. [68]

Terceme ve Şerh: Kâili Benî Selûl'den bir şâ'irdir. Meâli: "Bana
söğen fenâ bir kimsenin yanından geçerim de yanından geçip duymuş
iken yine beni murâd etmiyor, derim" demektir. Fenâ kimselerin ta'n ü
teşnî'ine mukâbelede bulunmak da bir nev'i fenâlıktır. Huzeyfetü'bnü'l-
Yemân radiyallâhu 'anh: "Nâsın şerrine gâlip olmak için ondan ziyâde
şerîr olmak lâzımdır" diyor. Lâimin levmine sükûtle mukâbele etmek
ahyâr işidir².

إذا أنت لم تعرض عن الجهل والحنأ
أصبت حليماً أو أصابك جاهل³

Ka'b b. Züheyr

Bu beyit Muhtasar'da; müsnedün ileyhin lâm-ı 'ahd-i zihni ile gelip
ma'nen nekre gibi îrâdına misâl getirilmiştir. Her ne kadar "الليم" keli-
mesi, lâm-ı hakikatle mu'arref, mübtedâ ve zül-hâl ise de bi-i'tibârî'l-
karîne nekre gibidir. Çünkü leim-i mezbûr, ferd-i gayr-ı mu'ayyendir.
Nitekim "çarşu açıldı" misâlinde, hangi çarşu olduğu belli değilse de
zihne gelen çarşu olduğu anlaşılır.

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün,
Mütefâ'ilün * Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Mef'ûlün"dür.
2. Lokmân 'aleyhi's-selâm: "Hilim, gazûb kimse yanında; şecâ'at, muhârebede; dost-
luk, ihtiyâc gününde belli olur" demiştir.
3. "Kötü mu'âmele ve fenâ sözlerden sakınmazsan ya bir halîme sataşır, utanırsın; ya-
hut bir fenâ huyluya rast gelir, cezâm bulursun" demektir.

Âyinesi iştir (kişinin) lâfa bakılmaz,
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde.

Ziyâ Paşa

beytinde böyledir.

23

هَوَايَ مَعَ الرُّكْبِ الْيَمَانِيِّنْ مُصْعِدٌ جَنِيْبٌ وَجُثْمَانِيْ بِمَكَّةَ مُوْتِقٌ¹

Müfredât: (مع الركب اليماني) arzuladığım mahbûbem (جنيب) yedekte Yemenliler'in kâfilesiyle birlikte (مصعد) gidicidir (وجثماني) halbuki cesedim. Beden rûhun gayrisi ve hey'et-i şahsîdir. Anâsırın su ve toprak kısımları gâlip olmakla kesîftir². Rûh gibi ebedî olmayıp mahdût ve muvakkattir. Beden: Anâsırdan mevâlîd-i selâseye geçer. Mevâlîdden gıdâya, gıdâdan kana, kandan peder ve mâderde nutfeye inkılâb eder. Nutfe ise rahm-ı mâderde 'alakaya, mudgaya, et ve kemiğe dönerek doğar. Bilâhıre tufûlete şebâbete, şeyhûhete uğrar ve ölür, çürür, tekrâr dirilir. Elhâsıl hâlden hâle uğrar, şekilden şekle girer. Bazan bacaksız, bazan kolsuz, dişsiz, gözsüz, söyler söylemez, hasta, sağ ... olur ve her beş senede eriyip, aşınıp tekrâr değişir. Fakat rûhun bu hâllerle hiç alâkası yoktur. Rûh ölmez, fenâ bulmaz, hâlden hâle uğramaz, 'illet, maraz görmez, yalnız zamânı gelince heykel-i müşahhası üzerinde bir zamân irâ'e-i şahsiyyet edip, cesed [69] öldüğü zamân tekrâr aslına rucû', yani âlem-i ervâh u kudse pervâz edip gider. Ve cesedi tekrar yaratılıncaya kadar âşiyânda mücerred yaşar.

Cisim, terkîb-i gubârîdir sen andan fâriğ ol!
Rûh-i pâk ol, âlem-i tecrîde gel, esrâra bak!

Hayâlî

(بكة) Mekke-i mükەرreme'de. Mekke, İslâm âleminin en mukaddes şehridir. Ka'be-i mu'azzama'nın mahalli, 'Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in mevlididir. Bahr-ı Ahmer'in 100 kilometre şarkında, 21,28,30 arz-ı şimâlî ile 37,54,45 tûl-i şarkîde vâki'dir. Cürhüm Kabîlesi tarafından binâ edilmiş ve Benî İsmâ'îl, yani Arab-ı Müsta'ribe'den Benî Adnân ellerinde kalmıştı. Kabîle-i Kureyş, Benî Adnân kolundandırılar. (موثق) bağlı.

1. Arûzdan Bahr-ı Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün"dür.

2. Rûhta da ateş ve hava unsûrları gâlip olmakla ulvî ve latîftir.

Terceme ve Şerh: Kâilî 'Ulbetü'bnü Hâris Hamâsî'dir. Mekke'de pâ-bend-i selâsil-i zindân iken kerhen Yemen'e i'zâm edilen ma'sûkasına tahassüren söylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Esîr-i muhabbet ü hevâsı olduğum mahbûbum, Yemen kâfilesine terfikan gitmiştir. İster istemez yedeğe alınmıştır. Halbuki benim cismim Mekke'de bağlıdır". Daha doğrusu: Rûhum, Yemen'e gönderilen ma'sûkamla birlikte gitti; cesedim ise burada bağlıdır, demektir.

فيا معشر الاحباب ما اوجع البلا اذا كان لا يلقى الحبيب حبيباً

Sabîh'ten

İmâm Meydânî der ki: "Şamlı bir âdem Medîne'den bir kadın te-zevvüc edip, zorla Şâm'a getirirken mezbûre kadın yolda bir kimsenin;

اذا برقت تحو الحجاز سحابة دعى الشوق منى برقها المتباين
فلم اتركها رغبة عن بلادها و لكنه ما قدر الله كائن²

diye tahassür ettiğini işitince ³ "واشوقاه لما ذكرت" diyerek hemân yüzü üzere düşüp vefât eyledi.

Pek arzûlar gönül efendim seni,
Yaktı kül eyledi firâkın beni.
Dağ u ber-dağ edip bu cân u teni,
Yaktı kül eyledi firâkın beni.

Hayâlin durmakta gözümde dâim,
Zebânım olmakta zikrinle kâim,
Âh u feryâd ile geçer her ânım,
Yaktı kül eyledi firâkın beni.

Akl u fikri bütün târumâr ettim.
Şaşırp vâdî-i hayrete gittim.
Nâr-ı hicrin ile eridim bittim.
Yaktı kül eyledi firâkın beni.

Dâmenimden tutup sûziş-i firkat,

1. Ey dostlarım! Bir kimse sevgilisine kavuşmazsa bundan büyük belâ var mıdır? demektir.
2. Hicâz tarafından parlak bir bulut peydâ olup parlaklığı bende bir memleket sevdâsı uyandırdı. Ben Hicâz'dan vazgeçip ayrılmış değildim, fakat Hakk'ın takdîri böyle imiş, demektir.
3. Âh!.. Şu iştîyâkım söylediğin Hicâz'ın sevdâsındandır.

Çıktı kerrûbiyâna şu'le-i hayret.
Ciğerden yarılıp nâr-ı mahabbet,
Yaktı kül eyledi firâkın beni¹.

Âkif Paşa

[70] Aşk, rûhla alâkadârdır. Emrâz-ı cismânî ta'mîr kabûl eder, şifâyâb olur; lâkin aşk ve muhabbet, şifâ kabûl etmeyen bir hastalıktır; ya ölür kurtulur veya neyl ü vuslatla sükûnet bulur. Bu dehr-i bî-vefâda niçeleri bu tîr-i tiz-i aşka hedef olarak rûtbe-i şehâdete kavuşmuşlar ve "من عشق ففج فمات فهو شهيد²" sırrına mazhar olmuşlardır.

Esmâ'î hazretleri der ki: "Hîn-i seyâhatimde bir kaya gördüm, üzerine şu beyit yazılmış;

ایا معشر العشاق بالله اخبروا اذا حل عشق بالفتی کیف بصنع³

Beyt-i mezbûrun altına şunu yazdım;

یداری هواه ثم یکنتم سره ویخضع فی کل الامور و یخضع⁴

İkinci gün o kayaya şu beyit yazılmış;

فکیف یداری و الهوی قاتل الفتی و فی کل یوم قلبه یتقطع⁵

Ben de cevâben şunu ilâve ettim;

اذا لم یجد صبرا لکتمان سره فلیس له شیء سوى الموت انفع⁶

Üçüncü gün gelip gördüm ki o kaya dibinde bir delikanlı yatıp vefât etmiş, lâkin kayaya şu beyti yazmış;

سمعنا و اطعنا ثم متنا فبلغوا سلامی علی من کان للوصل ینع⁷

Bu manzara karşısında hayrette kalıp "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm" demekten kendimi alamadım!..

Eğer aşk, hecr ü gurbetle ictimâ' eder, sonra da ölümle neticele-nirse, dâire-i tahammülden hâric kalır.

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

2. Bir kimse âşık olup iffetini bozmaksızın vefât ederse şehîddir" Hadis.

3. Ey âşık! Allah hakkı için söyleyin! Bir delikanlıya aşk hulûl ederse ne yapsın?

4. Aşka müdâra edip sırrını ketm eylesin. Her umûrunda dūşkûn ve mütevâzî' bulunsun.

5. Nasıl müdâra eylesin ki o aşk o gencin kâtilidir; her gün kalbini kemirmektedir.

6. Sırrını saklayacak kadar sabrı yoksa, onun için ölümden başka menfa'atlı şey yoktur.

7. İşittik ve itâ'at ettik ve sonra öldük; siz de gidin selâmımı vuslatımıza mâni' olan kimseye tebliğ edin!..

Bu dil-i miskînimi dâim melâl etmek neden?
 Firkatinle kaddimi cânâ hilâl etmek neden?
 Bu cism-i dil-hasteye rahm etmeyüp ey meh-likâ!
 Kaddini derd ü gam u aşkınla dâl etmek neden?

Fâtih'in oğlu Cem Sultân

Bu bahiste mezkûr aşkın mecâzî olduğunda şüphe yoksa da aşk-ı hakîkiye bu köprüden yol gider.

Bu beyit *Telhîs*'te; müsnedün ileyhın izâfetle ta'rîfine misâl getirilmiştir. Müsnedün ileyhın zihn-i sâmi'de ihzârına en kısa [71] yol izâfetle ta'rîfidir. "هراى" cümle-i izâfisinde "هوا" mebniyyün li'l-mef'ûl masdardır ki mehvî, mahbûb demektir. Muzâftır, sonundaki "ى" mu-zâfun ileyhtir. Cümlesi birden müsnedün ileyh olup, ma'nâsı: "Benim mahbûbum" demektir. Nitekim Türkce'den: "Sefâhetin sonu sefâlettir", "Çin'in en büyük 'âlimi Konfüçyüs'tür" cümlelerinde ve;

(İhtilâf-ı kâinâtı) hikmete haml eyle hep,
 Yoksa takdîr, eylemez bir emirde hâşâ galat.

Bursalı Şeydâ

(Mu'îni zâlimin) dünyâda erbâb-ı denâettir.
 Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hidmetten.

Nâmık Kemâl Bey

(Hallâk-ı cihân) âleme kıldıkta tecellî,
 Her şahsı bir hâl ile kılmış mütesellî.

Mehmed Ârif Bey'in Binbir Hadîs kitâbından

(Ermeni'nin, Rûm'un yağlı ketesi,
 Kaypak Müslümanı dinden çıkarır.

Seyrânî

Neşve tahsîl ettiğin sâgar da senden gamlıdır.
 Bir dokun bin âh dinle (kâse-i fağfûrdan).

Âli Bey "Cerîde-i Havâdis Muharriri"

Terk eyle mâsivâyı, gözet (sırr-ı vahdeti),
 Benlik hayâlin eyleme zinhâr sen, sen ol!

Mehmed Ârif Bey

Âheste giden menzil-i maksûduna erişir,
 (Tîz-refâtâr olanın pâyine) dâmen dolaşır.

Hâtemî

beyitlerinde olduğu gibi. [72]

24

لَهُ حَاجِبٌ فِي كُلِّ أَمْرٍ يَشِينُهُ وَلَيْسَ لَهُ عَنِ طَالِبِ الْعُرْبِ حَاجِبٌ¹

Müfredât: (فی کل امر) her umûrda ki (له حجب) memdûh için mâni' vardır. (ولیس له) halbuki memdûh için yoktur (عن طالب العرب) ihsân isteyenlerden men' eder (حاجب) perde, mâni' vardır.

Terceme ve Şerh: Kâili İbn-i Ebi's-Simt'tır. Sâhib-i sehâdan bir zâtı medh eder. Meâli: "Zât-ı kerîme 'âr veren şeylerden büyük mâni' vardır. Ama o zâtta ihsân isteyenler için ufak mâni' bile bulunmaz". Yani o zâtta mücib-i 'âr ve ayıp hiçbir şeyin yol bulmaması tabî'i, azîm bir mümâna'attır. Sâil ile mu'tî arasına mâni' ve hâil olmak gibi ufak bir mümâna'atın da o zâtı, tâlib-i ihsândan men' etmemesi, erbâb-ı hâcâtın bî-mâni' u müzâhim huzûra ruhsatyâb-ı duhûl olması da o zât için büyük bir hasîsadır, demektir.

Çok kimseler vardır ki, efendisi 'âlîcenâb ve sehî olup, bi-lâ-ih ticâb herkesle görüşmek istediği hâlde, onlar hakk ile sâhibi arasında perde olurlar; erbâb-ı hâcâta yol vermezler, efendiyi kıskanırlar: "Efendi burada yoktur, filân yere gitti" diye ashâb-ı mesâlihe mücib-i ye's ü nevmîdî bir takım atmalar yaparlar. Ve niçe kâtipler ve kapıcılar bulunur ki halkın dilekcelerini kayd ve kabûlde betâet gösterirler; verilen arızaları me'mûruna göstermeksizin imhâ ederler ve yahud ashâb-ı mesâlihînin derdini, şikâyetini merci'ine yanlış terceme ederler. İşte öyleler hâcib-i hakîrdir, dâlkavukcudur.

Sakın nev-devletân-ı asırdan himmet hayâl etme!
Abestir gevher ümmîd eylemek bahr-ı musavverde.

Fitnat Hanım

ما ذا على بواب داركم الذي لم يعطنا اذنا ولا يستاذن
لوردنا ردا جميلا عنكم او كان يدفع بالتى هي احسن²

Mustatraf

Sahâbeden Amr b. Murretü'l-Cühenî radiyallâhu 'anh, Hazret-i Mu'âviye'ye gelip, güc belâ huzûruna girdiğinde, Rasûlullâh sallallâhu

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün"dür.
2. Sarayınızın kapıcısına n'oldu ki, ne bize git diye izin verir, ne de içeri girmekliğime izin ister. İyi bir mu'âmele ile bizi red eylese ve yahud görüştürmeksizin başından def' eylese daha iyi olur.

ما من امير يغلق بابيه دون ذوى الحاجة والخلة والمسئلة الا اغلق الله 'aleyhi ve sellem'den ¹ hadîsini istimâ' ettim demişti. [73]

Bin bin hamd ü senâ olsun ol Allah Te'âlâ'ya ki kapısında bekci ve yasakçı yoktur. "Allah!" diye çağırana bizzât, "Lebbeyk yâ 'abdî!" diye cevâp verir.

Bu beyit *Telhîs*'te; nekre olarak gelen müsnedün ileyhın ta'zîm makâmında irâdına misâl getirilmiştir. "حاجب" müsnedün ileyhtir. Münevven olmakla nekredir. Sâhibini her 'âr ve ayıptan men' etmekle, mâni'-i azîmdir. İkinci "حاجب" in tahkîr için tenkîri, ihsâna mûmâna'atından içindir. Nitekim Türkçe'den: "Benzinde bir hâssa vardır ki tahta aralarına dökülse tahtakurusunu öldürür" cümlesinde ve;

(Bir lutfu var ki) her kim olursa eder esîr,

(Bir cûdu var ki) mürde-i fakra verîr hayât.

beytinde münekkeren gelen "Bir lutfu" ve "Bir cûdu" müsnedün ileyhleri, ta'zîm ve sitâyîşi hâvîdir.

25

إِنِّهَا النَّفْسُ اجْنَبِي جَزَعًا	إِنَّ الَّذِي تَحَذَّرِينَ قَدْ وَقَعَا
إِنَّ الَّذِي جَمَعَ السَّمَاخَةَ وَالنَّجَّ	دَّةَ وَالْبِرِّ وَالتَّقَى جُمَعَا
الْأَلْعَى الَّذِي يَظُنُّ بِكَ الظُّ	نُ كَانَ قَدْ رَأَى وَقَدْ سَمِعَا
أَوْدَى فَلَا تَنْفَعُ الْأَشَاخَةُ مِنْ	أَمْرِ لَنْ قَدْ يُحَاوِلُ الْبِدْعَا ²

Müfredât: (ايئها النفس) ey nefis! Rûhun şer ve fesâda mâil ve müsta'id olan kısmına verilen bu isim, akl-ı me'âş ve kalb-i fâsidin aynıdır ki kesb-i salâh etmekle nefis-i mutmainne ve sonra nefsâniyyetin fenâsıyla akl-ı me'âd, rûh-i sultânî nâmlarını alır. Şu ma'nâya göre nefis, ancak rûhla alâkadâr ise de hitâb ve 'itâbda mûmessil-i hakîkî cesed olmakla, nefis deyince dâimâ rûh ma'a'l-cesed murâd olunur ki, mütekeffilimin "ben" diye işâret ettiği heykel ve şahıstır. Onun için bir kimse kendi

1. Hiçbir emir yoktur ki erbâb-ı hâcât ve hulle ve suâl üzerine kapıyı kapalı bulundursun, illâ ki onun iş bitirmesi, görüşmesi ve du'âsı üzerine semâların kapısını Allah Te'âlâ bağlar.
2. Arûzdan Bahr-i Münserih'in tayy vâki' olan ebyât-ı zihâfâtındandır. Ölçüsü: "Müste'ilün, Fâ'ilâtü, Müfte'ilün * Müfte'ilün, Fâ'ilâtü, Müfte'ilün"dür.

nefsine "kâfir nefis", "hıncır nefis" demek câiz değildir. Zevcesine "Nefsini tatlık ettim" demekle talak vâki' olur.

İlim, amel ve ahlâk gibi evsâf-ı ma'neviyye ve ahvâl-i 'araziyye nefis tarafından; a'zâ ve cevârih ve mevâdd-ı cevheriyye beden tarafından. Mâ-dâmeti'l-hayât nefsi temsîl eden cesed, 'ârızî bir heykel olduğundan, öldükten sonra çürüyüp toprak olur; lâkin nefis ölmez, ten kafesinden sıyrılarak bütün ma'neviyyetiyle mücerreden yaşar. İlâ ebedi'[74]l-'âbidîn devâm eder ve kendisini bilir; rahmet ve azâbı hisseder. Hülâsa kable'l-memât, rûh ma'a'l-cesede verilen bu isim [nefis], ba'de'l-memât mücerred şahs-ı ma'nevîsine âit kalır.

Nefsin emmâre, levvâme, mülheme, mutmainne nâmıyla dört mertebesi olup, mutmainneden aşağısı helâkte, yukarısı necâtıdır. Yukarı olanları râdiye, mardiyeye, sâfiyedir. Mutmainne, ahyârın hadd-i bulûğudur. Adam nefisini helâk etmedikçe, nefsâniyet ve enâniyeti mağlup kılmadıkça âdem olmuyor ve emmâreden kurtulamıyor. Nefis, insânın 'adüvv-i bî-emânıdır.

Bana hiç nefis-i emmârem gibi sû-i karîn olmaz,
O düzde kîne-hûnun kimse mekrinden emîn olmaz.

Hâmî-i Âmidî

Nefsi dört nesne kılur, ancak helâk,
Tut kulağın dinle pâk, ey merd-i pâk!
Tîğ-i hâmûşî ve tenhâ vü cû,
Birisi de ey civân terk-i hucû'.

(اجملى جزعا) feryâdını güzel eyle (ان الذى) muhakkak ol şey ki, yani ölüm (تحذرين) çekinir idin (قد وقعا) o da vâki' oldu (ان الذى) vefât eden zât ki (جمع الساحة) cömertliği kendisinde topladı (والنجدة) ve şecâ'ati. Şecâ'at: Nefsin kuvveti, kalbin sebât ve sekînetidir. Cesâretten e'ammdır. Kuvve-i gazabiyyenin ifrâtı, tehevvrle; tefrîti, cebânet arasında mutevassıt ve memdûh bir haslettir. Bir kimse şecî' olmakla ölüme karşı varmış olmaz; cebîn olmakla ölümden kurtulamaz; mukadder ne ise o olur. Şu kadar ki şecî'in nâmı kalır. Uhûd Gazâsı'nda Peygamber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in elinde bir kılınc var idi. Üzerinde şu beyit kazılmıştı;

فى الجبن عار و فى الاقبال مكرمة والمرء بالجبن لا ينجى من القدر

1. Korkuda 'âr, girişmekte kerâmet vardır. Kişi korkmakla kaderden kurtulmuş olmaz.

(والبر) iyi işlilik ve iyilik. "ان البرار لفي نعيم". Zıddı fücûrdur, kötü işlilik demektir. "وان الفجار لفي جحيم". Birr: Celb-i menfa'atî mutazammın; takvâ, def'-i mazarratı mutazammındır. (والتقى) kötülükten sakınmak. Takvâ üç derecedir: 1. Avâm takvâsıdır ki sâhibini hulûd-i nârdan kurtarır. Küfür ve kebâirden sakınmaktır. "واتقوا الله" قال الله تعالى: "2. Havâs takvâsıdır ki sagâirden sakınmaktır. "ما استطعتم" قال الله تعالى: "3. Ehass takvâsıdır ki mâsivânın meyil ve muhabbetinden kalbi âzâde edip enfûs ve âfâkda Hakk'tan başkasını görmemektir. Bunun erbâb-ı ebrârı, îmân-ı hakîkî sâhipleridir. "قال الله تعالى: "يا ايها الذين امنوا اتقوا الله حق تقاته" 1.

[75] İnsânların yekdiğeri üzerine fazlı ve meziyyeti ancak takvâ iledir; mâl, cemâl, haseb ve neseb ile değildir. 2. "ان اكرمكم عند الله اتقيكم". Âhiret için yegâne azık takvâdır. 3. "تزودوا فان خير الزاد التقوى".

هست او اندر دو عالم بر مراد	دین و تقوی را خدا باهر که داد
او سعید و رستگارست نی شقیست	هر که مرد پارسا و متقیست
هستی او نیست غیر از نیش و عار 4	هر که اورانیست از تقوا شعار

Şeyh Attâr

Hiçbir şey takvâ kadar efdal olamaz. Kur'ân-ı Kerîm'de yüz elli kadar âyet-i kerîmede takvâ medh ediliyor. Bu âyetlerin hükm-i münîfince, muttakî olanlar a'dâdan mahfûz, dâimâ mansûr u muzaffer, merzûk min haysü lâ-yahtesib, mahbûb min 'indillâh ve mükerrermdirler. Islâh-ı 'amel, gufrân-ı ze'lel, necât mine'n-nâr ve hulûd fi'l-cenneh ile mübeşşer, teysîr-i umûr ve kabûl-i amelle mu'azzezdirler. Takvâ, 'ayn-ı istikâmettir.

İstikâmet ehli, hıfz-ı Hakk'tadır ermez ziyân,

Anınçün servîyi incitmez beğim bâd-ı hazân.

Nâilî

Ashâb-ı takvâ, dünyâ ve âhirette hayât-ı câvidânî, fevz ü felâh-ı sermedîye kavuşurlar. Ma'rûf-i Kerhî hazretleri vefât etmişti. Ebû Bekir el-Hayyât kudde sırruhü rüyâsında görüp: "Yâ Ma'rûf! Cenâb-ı Hakk sana

1. Ey mü'minler, hak olan korkmakla Allah'tan korkunuz! Âl-i 'İmrân.

2. Âyet: Tahkîk Hakk Te'âlâ indinde en ekreminiz en muttakî olanınızdır.

3. Âyet: Kullarım azık peydâ edin! Muhakkak bilmiş olunuz ki azığın hayırlısı takvâdır.

4. Hakk Te'âlâ her kime din ve takvâ verdiyse, o iki âlemde ber-murâddır. Kim ki perhîz-kâr ve müttakîdir, o şakî değil ancak doğru işli ve sa'iddir. Her kimin takvâdan nişânı yoksa, ona 'âr ve acıdan başka nasîp yoktur.

ne mu'âmele eyledi?" diye sorduğunda, müşârun ileyh şu beyti cevaben îrâd buyurdular;

موت التقوى حياة لا نغاد لها قد مات قوم و هم فى الناس احيا¹

Ma'rûf-i Kerhî

Ma'rûf-i Kerhî gibi bir 'ârif-i billâh-ı muttakî hayât-ı ebediye nasıl mazhar olmasın ki, hîn-i vefâtında sırtında bir gömleği olup: "Dünyâya çıplak geldiğim gibi, çıplak olarak gitmek de benim için çok güzeldir. Hemen şimdi bu gömleği tasadduk ediniz" diye vasiyyet etmiş ve hemen vasiyyeti infâz edilmişti.

Takvânın birçok alâmetleri varsa da ezcümle ta'âm ve kelâmda şübehâtan sakınmak ve iyilerle görüşmektir.

سه علامت باشد اندر متقى كى بود نسبت تقى را با شقى
بر حذر باشد تقى از يار بد نا نينداز دورا دركار بد
كم اود ديكر در و غش بر زمان وز طريق كذب باشد بركران
از حلال پاك كم كيرند كام تا نبفتد اهل تقوى در حرام²

Şeyh Attâr

[76] toplamakla (الامعى) birdenbire parlayıcı, hiddet-i zekâ sâhibi (الذى) o zât-ı memdûh ki (يظن بك) seni zanneder (الظن) öyle bir zan ve firâset ile ki. "ان بعض الظن اثم" {âyet-i} kerîmesince zannın birçoğu günâha dâhil ise de firâset denilen nev'î, isâbet eden kısımdandır. (اودى) te- (وقد سمعا) ve işitmiş gibidir (كأن قد رأى) telef oldu (من امر) öyle ise menfa'at vermez (الاشاحة) havf ve hazer (قد يحاول) Hakk'ın emri ölümünden (البدعا) cennetin acâib-i ni'met ve bedâyi'ini. "اعددت لعبادى الصالحين ما لا" 3. "عين رات ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر"

Terceme ve Şerh: Kâili şâ'ir-i şehîr Evs b. Hacer'dir. Vefât eden Fadâletü'bnü Kelde'ye söylediği mersiyesidir. Me'âli: "Ey nefsim! Feryâdını güzel yap ki, korktuğun şey vâki' oldu. Sehâvet ve şecâ'ati, birr

1. Ehl-i takvânın mev'ti bir hayâtur ki ona tülkenmek yoktur. Nâs içinde niçe kimse vardır ki sağ görünürlerse de hakîkatte ölüdürler.
2. Ehl-i takvâda üç alâmet vardır. Tekinin takînin şakî ile münâsebeti yoktur. Takî fenâ işe sevk etmesin diye fenâ dosttan hazer eder, yalan söylemez, yalan yolundan ber- taraf durur. Ehl-i takvâ harâmı bulundurmamak için helâl-i pâkden bile murâdını az tu- tar.
3. Sâlih kullarım için öyle ni'metler ve kerâmetler hâzırladım ki ne gözler görmüş, ne kulaklar duymuş, ne de gönüllerden geçmiştir. Hadîs-i Kudsî.

ü takvâyı câmi', evvelce götüp işitmiş gibi zannıyyâtında musîb ve gâlip olmakla, hiddet-i zekâyâ mâlik İbn Kelde vefât etti. Cennetin bedâyî' ve garâibini arzu eden şu ölüye senin "Ölmesün" diye korkmaklığının hiç fâidesi yoktur. Yani sen İbn-i Kelde'yi ölümden korumak istersin, halbuki o cennet-i 'âliyâtın safâ-bahş âlemlerine cân atmaktadır. Senin havf u himâyeye ve feryâdının ne fâidesi olur, sessiz ağla, demektir. Zîra sesle ağlamak menhîdir. Hadîs-i şerîflerde: "صوتان ملعونان في الدنيا والآخرة زممار" , "عند نعمة ورنه عند مصيبة" , "لعن الله النائحة والمستمعة" , "ان الميت ليعذب ببكاء الحي" , buyuruluyor.

Bir mevtâ rahmet-i Rahmân'a kavuşmuş ise onun için ağlamak, izhâr-ı hüzn ü melâl etmek beyhûdedir. Öylesi için ölüm 'îd ü berâtıdır, 'ayn-ı sa'âdet'tir. Nefesini koyup da mevtâyâ ağlamak, feryâd etmek büyük gaflettir.

ولدتك امك يا ابن ادم باكيا و انت حولك يضحكون مسرورا
فاجهد لنفسك ان تكون اذا بكوا في يوم موتك و انت مسرورا²

Fâide: Bazı 'ulemâ mevtâ üzerine mersiye söylemeği câiz görmüşler, eslâfın mersiyelerini şâhid getirmişlerdir. Şu bir iki nümüne o cümledendir. Şu kıt'a Cenâb-ı Peygamberimiz'in âhireti teşrîflerinde söylenen mersiyeledendir;

صبت على مصائب لو انها صبت على الايام صرن لياليا
ماذا على من شم تربة احمد ان لا يشم مد الزمان غواليا³

Fâtumatü'z-Zehrâ radiyallâhu 'anhâ

Şu mersiye'nin mefhûmunu da Hâbil'in katlinde Âdem 'aleyhi's-selâm tarafından Süryânî lisânıyla söylendiği rivâyet ediliyorsa da Keşşâfu'z-Zemahşerî ile Fahr-ı Râzî: "Peygamberler mersiye söylemekten

1. "Mevtâyâ ağlayanlara ve dinleyenlere Allah la'net eder", "Meyyit akrabasının feryâdıyla behemehâl mu'azzeb olur", "İki ses vardır ki onu çağırınlar dünyâ ve âhirette mel'ûndur. Birisi şenlik zamanında çalgı, diğeri musîbet vaktinde feryâd sesidir". Hadîs-i şerîfler.
2. Ey Âdemoğlu! Anan seni doğururken ağlıyordun, etrâfında oturup seni bekleyenler gültüyorlardı. Allah rızâsı için felâhın için çalış ki öldüğün gün eller sana ağlarken sen gülerek gidesin!..
3. Bugünlerde, babam ve peygamberim Ahmed-i Mahmûd-i Muhammed Mustafâ sallavâtullâhi ve selâmu'ühü 'aleyh hazretlerinin vukû'-i irtihâliyle başıma öyle musîbetler yağdı ki, eğer o sitemler gündüzlerin başına geleydi gece olurdu. Hazret-i Ahmed 'aleyhi's-selâmın türbesi toprağını koklayan bir kimse, bundan sonra bir daha misk-i ezfer koklamasa ne lâzım gelir? Yani "koklamasın" demektir.

münezzektir" dediler. Gâliba, belki de mensûren söylemiştir; zîra peygamberler şîirden berîdir. [77]

Bilâd oldu bu dem mugayyer,
Ki yeryüzü kabîh oldu ve muğber.
Tegayyür buldu ta'mı, levni olan,
Beşâset bulmadı bir hûb-manzar.
Dirîgâ! Kani Hâbil'im ki bu dem,
Yer altında yatur tâ rûz-i mahşer,
Kurbunuz bir 'adûya ki erişmez,
Bize bir râhat, ona mevt-i ahmer.

Mütercim-i Taberî

Şu mersiye de Fuâd Paşa'nın vefâtında söylenmişti;

Ey zâir-i sâhib-i nefes!
Hubb-i sevdâdan meyli kes.
Dünyâda kalmaz hiçbir kes,
Allah bes, bâkî heves.
Her ten biter dertle,
Geh germ ile geh serdle.
Uğraşmağa her ferdle,
Değmez bu dünyây-ı ehas.

Ben de Fuâd-ı 'asr idim,
Fass-ı nîkîn-suver idim.
Nakş-ı hümayûn-i satr idim,
Gösterdi çerh, rûy-i 'abes.
Dil-haste oldum bir zamân,
Tedrîc ile bitti tüvân,
Uçtu nihâyet murg-i cân,
Çünkü harâb oldu kafes.

Söndü çerâğ-ı 'âfiyet,
Zulmette kaldı şeş cihet.
Açıldı subh-ı âhiret,

Envâr-ı Hakk'tan muktebes.

Buldum o dem Sübhân'ımı,
Arz eyledim 'ısyânımı,
Matlûb edüp gufrânımı,
Rahmetle oldu dâd-res.

Yâ Rab! Bu 'abd-i rû-siyâh,
Ettimse de yüz bin günâh,
Dergâhını kıldım penâh,
Afvındır ancak mültemes.

Düşdük de bir târîh-i gafûrî,
Sırrı eder Sâmi zuhûr,
Afvolunur her bir kusûr,
Allah bes bâkî heves.

Sâmi Paşa

Şu parça da Ekrem Bey'in kızı Pîrâye'nin kabrini, vefâtından on beş sene sonra ziyâretle söylediği mersiyedendir:

Hayf kim çok gördü sen nev-bâvemi devrân bana;
Vermedi bir gün der-âgûş etmeğe meydân bana.
Olmadın yavrum neden bir kerecik handân bana;
Pek ağır geldi bugün bilmem neden hicrân bana.
Çâresiz ol bâri sen ey dîde-i giryân bana!
Hâb-gâhın söylemez mâdâm ki kabristân bana.

Söyle yavrum eyleyem şâdâb-ı giryem hâkini,
Hangi topraktır senin örten vücûd-i pâkini.

Recâi-zâde Ekrem

Şu parça da Âkif Paşa'nın ma'sûm kerîmesi vefâtında söylediği mersiyelerdendir:

Tıft-ı nâzenînim unutmam seni,
Aylar günler değil, geçse de yıllar.
Telh-kâm eyledi firâkın beni,
Çıkar mı hâturdan o tatlı diller.

Kıyamaz iken öpmeğe tenin,
 Şimdi ne hâldedir nâzik bedenin.
 Andıkca gülşende gonca-dehenin,
 Yansun âhım ile kül olsun güller.

Tagayyürler gelüp cism-i sîmine,
 Döküldü mü siyâh ebrû cebîne,
 Sırma saçlar yayıldı mı zemîne,
 Dağıldı mı kokladığım sünbüller. [78]

Feleğin kînesi yerin buldu mu?
 Gül yanağın, reng-i rûyun soldu mu?
 Acaba çürüdü toprak oldu mu?
 Öpüp kokladığım o pamuk eller.

Âkif Paşa

Ahd-i 'Atîk'te Sûriye'yi Buhtunnasr harâp ettiğinde, Eremyâ 'aleyhi's-selâmın mersiyeleri pek muhrik ve meşhûrdur.

Bu kıt'a *Telhîs'te*; müsnedün ileyhın, ma'nâ ve hakikatini kâşif ve ta'rîf mecrâsına cârî sıfat-ı muvazzıha ile tavsîfine misâl getirilmiştir. "Zekî-i mütevakkıd" ma'nâsına gelen "الاعلى", müsnedün ileyhın ma'nâ ve hakikat ve kemâlini tavsîf için "الذى يظن بك الظن كأن قدرای وقد سمعا" sıfatı gelmiş, müsnedün ileyh olan zekînin zekâsı kendini keşf ve ta'rîf edecek bir sıfatla tavsîf edilmiştir ki zâten bu sıfatla tavsîf edilmeyen fetânete zekâ denilemez. Meselâ: "الجسم الطويل العريض العميق يحتاج الى فراغ يشغله" cümlesinde, müsnedün ileyh cisim, eb'âd-ı selâsesiyle ve fezâda işgâl edeceği boşlukla tavsîf edilmiştir ki, zâten bu sıfatlarla mevsûf olmayana cisim denilmez. Nitekim Türkce'den: "Karşılıklı dıl'ları yekdiğerine müsâvî bir müstatil tersîm etmelidir" cümlesiyle;

Dişlerin kim leb-i la'lin arasından görünür,
 Benzer ol jâleye kim lâle-i hamrâya düşer.

Nizâmî

beytinde olduğu gibi.

26

والمؤمن العائذات الطير يسحها رُكبان مكة بين الغيل والسند¹

Müfredât: (والمؤمن) emîn ediciye kase m ederim. Yani Allah Te'âlâ'ya ki bir ismi "المؤمن" dir. Kıyâmette mü'min kullarına emniyyet ve itmi'nân verir. (العائذات) sığınanlar (الطير) kuş (يسحها) kuşu okşar (الغيل والسند) Mekke-i Mükerrerme kâfilesi (بين) arasında (ركبان مكة) Haremeyn-i muhteremeyn arasında iki hurmalıktır.

Terceme ve Şerh: Kâili şu'arây-ı Câhiliyye'den Nâbıgatü'z-Zübyânî'dir. Mülûk-i Hîre'den Nu'mân b. Münzir'i medh ettiği kasîde-sindendir. Ahsen-i eş'ârdan olduğu için mu'allakât-ı seb'aya ta'lîk edilmişti. Meâli: "Mekke-i mükerrerme'ye sığınan kuşları ahz u ıstıyâddan emîn kılan Allah Te'âlâ'ya kase m ederim. Mekke kâfilesi o kuşları Gayl ve Sened vâdileri arasında okşayarak ürkütürler" demektir. Cenâb-ı Hakk bir şeyin hıfz u sıyânetini murâd ederse, düşmenini kendisine bekci yapar. Mekke yolcularının "Avcı görmesin" diye kuş ürküttüğü, Fir'avn, Hazret-i Mûsâ'nın hıfzını ta'ahhüd ettiği gibi. Yalnız kendisini Cenâb-ı Hakk'a mâl edip, taht-ı himâyesine ilticâ ve isti'âze etmek şarttır. " قال تعالى : " فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم ", " ففروا الى الله ", " وانيبوا الى ربكم " 2... [79]

Cümle âfâttan selâmet bulunur lütfu ile,
Kullarını emn ü emân ile eder kâm-revâ.

Vecîhî Paşa-zâde Kemâl

Bu beyit *Telhîs*'te; müsnedün ileyhin atf-ı beyân ile ta'kîbine misâl getirilmiştir. "Atf-ı beyân ile ta'kîb": Müsnedün ileyhi kendine mahsûs bir isimle îzâh için olur. "عائذات" ın kuşlar olduğu, kendi karînesinden de belli iken "الطير" ın atf ve ta'kîbiyle daha ziyâde îzâh edilmiştir. Meselâ: "الا بعدالعاد قوم هود" nazm-ı kerîminde müsnedün ileyh "Âd" üzerine atf-ı beyân olan "Kavm-i Hûd", 'Âd'ın kim olduğunu muvazzıhan ta'kîp eyliyor. Nitekim Türkce'den;

Öğren lisân-ı 'asrı, rusûm-i zemâneyi,
Bak tab'-ı nâsa, vakte münâsip tekellüm et.

Vâlî-i Âmidî

beytinde olduğu gibi.

1. Arûzdan Bahr-i Basît'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.
2. "Kaçınız Allah'ın cânibine!" yani, rızâ ve likâsına.

27

بان امرُ الاله واختلَف النَّاسُ فِدَاعُ
سُ فِدَاعُ إِلَى ضَلَالٍ وَ هَادٍ

و الَّذِي حَارَتْ الْبَرِيَّةُ فِيهِ
حَيَوَانٌ مُسْتَحْدَثٌ مِنْ جِمَادٍ¹

Müfredât: (بان) zâhir oldu (امر الاله) Cenâb-ı Hakk'ın halk ve kudreti (اختلَف النَّاسُ) haftuki nâs ihtilâf ettiler (فِدَاعُ) ihtilâfın semeresi olarak nâs da'vâcıdır, iddi'âcıdır (إِلَى ضَلَالٍ) azgınlığa (وَ هَادٍ) ve doğru yolculuğa. Hidâyet ve dalâlet Allah'ın mahlûkudur; "قال تعالى: يضل من يشاء و يهدي" "من يشاء". Yalnız kesb ve ihtiyâr kula nisbet olunmakla, dalâlet ve hidâyet de kula nisbet edilmiş olur "فمن شاء فليؤمن و من شاء فليكفر"².

Abdin lâ-yezâlde ihtiyâr-ı cüz'isini hayra sarf edeceğini Cenâb-ı Hakk ezelde bilmiş, vaktiyle onun sa'âdet ve hidâyetini murâd ve takdîr ve halk eylemiş ve râzı olmuş ve yahud şerre sarf edeceğini ezelde bilmekle, onun dalâlet ve şakâvetini rızâsız murâd ve takdîr ve halk eylemiştir. Şu hâlde ilm-i ezeli-î İlâhî, mir'ât-ı mücellâyâ benzer ki 'ibâdın muktezây-ı irâde ve ihtiyârîsi o âyineye aksetmekle, şakî ve sa'îd o zamândan takdîr edilmişti.

الله خالق افعال العباد و ما
يظن توليده من فعل انسان

هاد مضل حقيقي و ان نسبا
على المجاز الى رسل و شيطان

و للعباد اختيار و هو كسبهم
فيوصفون بطوع او بعصيان³

Monla Hızır Bey [80]

Fâide: İhtiyâr-ı cüz'î, nefsin meyil ve tevcîhidir. İhtiyâr denildiği, cibille-i tayyibe veya habîsenin iktizâsı olup, vücûd-i hâricîsi olmadığından. Eğer vücûd-i hâricîsi olsa, mahlûk ve ıztırârî olması lâzım gelir. Mahlûk değildir, mahlûk olsa cebr-i mahz lâzım gelir. Vücûd-i hâricîsi olmamaktan ma'dûm olmak lâzım gelmez. Mezheb-i Mâtürîdiyye{'ye} göre ne mevcût ve ne ma'dûm olup, ikisi arasında mutevassıt-ı hâl kabîlinden ve umûr-i 'tibârîyye-i tebe'iyyedendir. Sadru's-Şerî'a, evâil-i mukaddimâtında: "İrâde, esrâr-ı İlâhiyyeden bir sırdır ki ona havâss-ı 'ibâddan mâ'adâsı muttali' olamaz" diyor.

1. Arûzdan Bahr-i Hafîf'in habn vâki' olan ebyât-ı zihâfâtındandır. Ölçüsti: "Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fâ'ilâtün * Fe'ilâtün, Müstef'ilün, Fâ'ilâtün"dür.
2. Dileyen mü'min olur, dileyen kâfir olur. Kehf.
3. Allah Te'âlâ ef'âl-i 'ibâdın hâlıkıdır. Hidâyetin peygambere, dalâletin şeytâna nisbeti mecâz olup, mudill ve hâdj-i hakîki Allah Te'âlâ'dır. Şu kadar ki kullarda irâde-i cüz'îyye vardır ki kullar itâ'at ve isyânı onunla kesb ederler ve mu'tî veya 'âsî ile vasıflanırlar.

Var hayâtımda bir tasarruf eden,
Var ki ben pençesinde muztarrım.

Tevfîk Fikret

(والذي) ve o şey ki (حارث) hayret etti (البرية فيه) cemî' halâ'ik-i nâs ondaki (حيوان) dır. Dirilik ma'nâsına. Büyümeğe müsta'id, hassâs, irâde-i zâtîsiyle müteharrik mahlûklar, ufacık mikroplardan büyük hayvânlara kadar nâtık ve gayr-ı nâtık bütün ecnâsa şâmilidir. Cin ve melek mücerredâtan, tecezzî kabûl etmeyen ecsâm-ı latifeden olduğu için bu ta'rîfe dâhil olmazlar. Elhâsıl hayvân: Cemâdât-ı kesîfe ile rûhâniyyât-ı latîfe arasında mutevassıt bir tabaka-i hilkattır ki ma'deniyyâta yaklaşan mercân ve sadeî, nebâtâta yaklaşan süngerî, melekûta yaklaşan insânı teşmîl etmektedir. (من جماد) cansızdan. Cemâd: Ecsâm-ı ma'deniyyenin sulb kısmına şâmilidir. Mâyi' ve gaz tab'an seyyâl olduğu için cemâd ta'bîrinden hâricdir. Nitekim su tasallub etmedikçe "cumûdiyye" denilmez.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî'dir. Fukahâ-i Hanefiyye'den Ebû Hamzâ'ya söylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Kemâl-i kudret-i İlâhiyye, neş'e-i ûlâdan zâhir olmuş iken, yine insân neş'e-i uhrâda ihtilâf edip, haşr-ı cismânî yoktur, diye dalâlete düştüler. Kimisi de "vardır" diye hidâyeti buldular. Nâsın bu hayreti, canlı bir mahlûkun cansız kemikten yaratılmasındadır" demektir. Çürüyüp toprak olmuş vücûdların tekrâr yaratılmasını akıllarına sığdıramayanlar haşrı inkâr ederler. "وقد خلقتك من قبل ولم تك شيئا"¹ mef'hûmunca, vücûdları hiç yoktan yaratan Cenâb-ı Hakk, çürüyene kemiği mi i'âde edemez. Tabî'idir ki evvelce mayasız, esâssız yarattığı vücûdu, ikinci olarak çürüntüsünden i'âde etmek daha kolaydır. "و ضرب لنا مثلا ونسي خلقه قال من يحيى العظام وهى رميم *"² "قل يحييها الذى انشاها اول مرة وهو بكل خلق عليم"

لا تحشر الاجساد فقلت لهما
وان صح قولى فالخسران عليكما³

زعم المنجم والحكيم كلاهما
ان صح قولكما فليست بخاسر
İmâm Ali kerremallâhu vechehû

1. Yâ Zekerîyyâ! Sen bundan evvel hiçbir şey değil iken o zamân seni yoktan halk etmedim mi? Sûre-i Meryem.
2. Übeyy b. Hâfif gibi bir münkir-i ba's bize mesel îrâd edip ihyây-ı emvâta kudretimizi nefy etmek ister ve kendinin âciz olduğu şeyden bizi dahi âciz zanneder ve kendisini hiç yokken nasıl yarattığımızı unutup: "Şu çürümüş kemikleri kim diriltir?" der. Habîbim sen de ki: "Onu evvelce hiç yokken yaratan Cenâb-ı Hakk diriltir. Allah Te'âlâ mahlûkâtının tefâsîlini ve keyfiyyet-i hilkatini bilicidir.
3. Müneccim ve feylesof her ikisi "Ölümler dirilmez" dediler. Ben onlara dedim ki: "Sizin sözünüz doğru çıkarsa bana zarar yoktur. Benim 'dirilir' dediğim söz doğru olduğunda siz ziyâdasınız. Yani münkir-i ba's azâbıyla mu'azzezsiniz!.."

Münkir-i haşr olanlar: "Ölmüş, çürümüş bir kemikten canlı mahlûk nasıl meydâna gelebilir?" derler. Bir defa düşünsünler! Zî-rûh olanın [81] hangisi zî-rûhtan meydâna geliyor? Hepsi ölüden hâsıl olmaktadır. Meselâ, insânın aslı rûhsuz bir damla su değil mi? Yumurtadan çıkan civ-civ üç hafta evvel cansız bir mâyi' değil miydi? Evet tohumundan sinek ve kelebek; et, peynir, su sirke gibilerde kurt; hubûbâtta bit, ta'affünden kehle hâsıl olmuyor mu? Kuru topraktan türlü türlü otlar, rengârenk çiçekler, meyveler ve sâire meydana gelmiyor mu? Ebu'l-beşer Âdem 'aleyhi's-selâmın aslı toprak değil miydi? Hayye-i Mûsâ şecerden, nâka-i Sâlih 'aleyhi's-selâm hacerden peydâ olmadı mı? İşte bu gibi mevcûdların şey'-i câmidden hâsıl olması ve imkânı, yarın yevm-i kıyâmette, tekrâr cismen i'âdesinin imkânını irâ'e eder.

Abes olurdu hilkat, ba's ve mahşer olmamış olsa,

Ne hâsıldır gelüp geçmek ile beyhûdece dünyâ.

Mükâfât ve mucâzâtın olur ba'zısı dünyâda,

Niçe ef'âl beyhûde kalur, olmaz ise 'ukbâ.

Ki halkın da kalur birbirlerinde niçe çok hakkı,

Bırakmaz böyle nâkıs 'adl-i Bârî cümleden akvâ.

Kıyâs olsa bırakmaz bî-netîce sohbeti âdem,

Bedîhî bunca küllî halk olur mu hiç abes inşâ.

Hudâ'ya göre ma'dûmu i'âde eylemek câ'iz,

Anı ol dahi halk eyledi, ma'dûm iken mahzâ.

Eğer bir kimse cism-i meyyiti ekl eylemiş olsa,

İkisinin vücûdu bir olur dinür ise farazâ.

Cevâbı lahm u şahm-ı 'âkile zamm olsa da me'kûl,

Mugâyirdir yine herbirlerinde asl olan eczâ.

Mu'âd u haşr olandır, işte bu eczây-ı aslıyye,

Deyü tedkik edüp ehl-i 'ulûm etmektedir inbâ.

Vecîhî Paşa-zâde

Îmâm Gazzâlî, *Tehâfüt-i Felâsife*'sinde diyor ki: "Tabî'ıyyûn'un küfrüne sebep olan yegâne 'akîde "İlm-i İlâhî, cüz'ıyyât-ı havâdisi ihâta etmez" demek, ba's ve haşrı inkâr etmek, cevâhir-i âlemin kıdemine

zâhib olmaktır". Yunânîler'den Pisagor, Sokrat, Aristo; hukemây-ı İslâm'dan Fârâbî, İbn-i Sînâ bu cümledendir.

Bekây-ı cismine bir çâre bul ey dehrî-i gâfil!

Sana bir lütfu var mı olmasa kevn u mekân hâdis?

‘İzzet Molla

Bu kıt'a *Telhis*'te; zihn-i sâmi'de temekkün için mübtedâ olan müsnedün ileyhın haberi üzerine takdîmine misâl getirilmiştir. Müsnedün ileyh "والذي" mübtedâ olup, haberden mukaddem gelmekle, bilâhîre gelen "حيوان" haberi, zihn-i sâmi'de bi't-teşevvuk temekkün etmiştir. Nitekim Türkçe'den;

Dâne dâne ol, 'araklar turre-i pür-tâbda,

Katre katre jâlelerdir sünbül seyr-âbda.

Nâbî

beytinde müsnedün ileyh ve mübtedâ "Dâne dâne ol, 'araklar" denildiğinde, sâmi' o 'arakların ne olduğunu anlamak için şevk ile habere intizâr eder. "Katre katre jâlelerdir" haberini hemen işitmekle, kazıyyeyi bi-temâmihâ kavramış olur. [82]

28

مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ تَجْرِي الرِّيحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السَّفِينُ¹

Müfredât: (ما) değil (كل ما يتمنى المرء) kişi her umduğuna (يدركه) yetişir. Yani yetişemez (تجري) akar, eser (الرياح) rüzgârlar. Rüzgâr, 68 kilometro kalınlığında havanın nokta-i latife-i ulvîsinden arza mucâvir olan nokta-i kesîfe-i süflîsine kadar temevvüc ve tedâfu'undan husûle gelir. Yegâne âmilleri: Harâret, burûdet, buhâr, duhân, kesâfet, letâfet, te'sîr-i mîntuka, sıklet-i sehâb, tazyîk-i merkezîdir.

Sıcak iklimlerin mevâdd-ı simye ve hârresiyle tekeyyüf ve ihtirâk ederek vezân olan rüzgâra Samyeli denilir. Kasırğa: Kasırğa, cihât-ı muhtelifeden esen rüzgârların yekdiğerine füc'eten tesâdüf ve tedâfu'-i hubûbiyle birbirine pervâne gibi sarılıp, eczây-ı arzıyyeyi arasına sarıp sıkıp, minâre gibi yükselir. Dağların, cihet-i hubûb-i riyâhı değıştirip bu

1. Bahr-i Basît'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.

cihât-ı mütekâbileden hubûbun havayı burmasından, tabaka-i zemherîriyeden inen soğuk ve ağır havanın arza mücâvir olan havây-ı hârre-i hafîfeyi yarmasıyla, bu hıffet ve sıkletin tezâdd ü tedâfu'undan da kasırğa hâsıl olur. Nitekim derin ve sâkin bir suya ağır bir cisim bırakılsa, o cisim suyun tabanına ininceye kadar bıraktığı iz 'amûd gibi dikilir.

Rüzgârların cihet-i hubûbu, arâzinin 'ârızasına, iklimin tabî'atına göre değişir. Meselâ, gâyet düz ve geniş Rus Ovası'ndan esen şimâl rüzgârı, Karadeniz'i fırtına ile altüst ettiği hâlde, Anadolu'nun Çukurova'sına hafif dokunur ve Akdeniz'in fırtınası az olur. Bil'akis garp ve cenûp rüzgârlarından husûle gelen Akdeniz fırtınası da Karadeniz'den ziyâde olur ki sebebi: Anadolu Yarımadası'nın şarktan garba uzanan müselsel dağlarıdır. Kezâlik Çin üzerinde vukû' bulan şark fırtınası, Türkistan'a hafif dokunur. Sebebi: Himalaya ve Karakurum silsilelerinin def'idir. Cenûbî Afrika'da, Ümit Burnu'nda büyük tesirler yapan muhtelif rüzgârlar Kongo'da, Kalahar'da pek az tesir icrâ eder. Orta Afrika'nın ev uçuran boraları, şimâlde Allegani ve Ruşoz selâsili arasında oldukça hafif dokunur.

Denizden esen rüzgârlar ağır ve râtûb, Asyâ-yı Vustâ gibi kurak yerlerden gelen rüzgârlar, hafif ve yâbis olur. Kutuplar'dan hatt-ı istivâyâ cereyân eden rüzgârlar soğuk, hatt-ı istivâdan kutuplara doğru esenler sıcak olur.

Bazı mahallerde yerli rüzgâr bulunur. Gündüzlerin denizden karaya, geceleri karadan denize vezân olan deniz meltemleri, Bahr-ı Muhîti Hindî'de esen Musonlar; el-Cezîre'de vezân olan Reşebâd, Cenûbî Fransa'da Mistral; Afrika'nın Simon; İspanya'nın Siroko; İsviçre'nin Kuin rüzgârları bu meyânda sayılabilir. [83]¹ Keşmîr Ovası gibi sathı çayır ve çiçekle bürünmüş yerlerde gâyet berrâk esen yeller, Moğolistan çölünde, Şimâlî Afrika'da, Mağrib-i Aksâ'da duman hâlinde görülür ki sebebi, kuraklık ve kumsallıktır. ² "وهو الذي ارسل الرياح بشرا بين يدي رحمته" {âyet-i} kerîmesinde mezkûr müjdecî rüzgârı, yağmurun rutûbet ve burûdetiyle ağırlaşan nesîmî dalgalarının sıcak havayı yarıp gelmesindendir.

Usûl-i riyâh dörttür: Şark, garp, şimâl, cenûp. Bunların aralarında yedişer rüzgâr daha bulunur ki cümlesi 32'dir. Karayel [garp] kutuplara soğuk, hatt-ı istivâyâ sıcak değmekle, diğerleri kadar nâfi' değildir. En fâidelisi şimâl rüzgârıdır. Soğuk dağlardan, denizsiz yerlerden geldiği için

1. Nûshada bu sayfadan önce numaralanmamış boş bir sayfa bulunmaktadır. (Haz.)

2. Ol Allah Te'âlâ yağmurun uğrunda müjdecî rüzgârı gönderdi. Furkân.

tab'an bârid-i yâbis, hafif, sıhhate muvâfık ve sağlamdır. Şehir ve meskenlerin şimâl ve şark rüzgârlarına ma'rûzan binâ edilmesi tavsiye olunur*. Cenûpta denizlerin kesreti, hatt-ı istivâ civârında tebahhur ve ta'affunun galebesi dolayısıyla rüzgârı sıcak, ağır ve râtıbdır. Bu yel bedene rehâvet verir; rutûbeti tahlîl, 'atşı tezyîd, hazım ve hareketi tahdîd eyler. Gizli emrâzı tahrîk, şehveti taklîl eder. Safravî emrâz yüz gösterir. Şehir ve meskenin şimâl ve şarkı kapalı, cenûp rüzgârına açık mahallerde kurulması sıhhate muvâfık değildir. İbn Abbâs radiyallâhu 'anhümâ: “Hiçbir zamân cenûp esmez, illâ yağmur yağar, sel olur. İster gör, ister görmel!” buyuyor. Herhalde sebebi: Cenûpta su ve harâretin çokluğuyla, fazla tebahhurât yaymasından ve rüzgârın bulutları nakil ve tahrîkenden ileri geliyor. Deniz havası râtıbtır. Levni tahsîn, hiss-i hayât ve ahlâkı tarsîn ederse de emrâz-ı balgamiyyeyi tahrîk eyler. Bedene rehâvet verir. Şimâli kapalı bir şehrin cenûbunda deniz bulunursa, havası daha ağır, müte'afffin ve muzırrdır. Deniz şehrin şimâlinde bulunursa, havası râtıb olmakla beraber, soğuk ve zararsız olur. Fakat kıy havası, deniz havasından daha sağlamdır.

Rüzgâr, Cenâb-ı Hakk'ın bir cünûdudur ki onunla Kavm-i 'Âd gibileri hâk-i helâke serer; Serîr-i Süleymânî gibileri de havada uçurur. “نصرت بالصبا واهلكت”¹; hadîs-i şerifte “لو لا الريح لانت كل شئ”² buyuruluyor.

Hakk, kimi sarsar-ı fenâ ile etti târumâr,

Kiminin vakt-i sabâda safâsın yâr eyledi.

li-Muharririh

Rüzgâr, anâsır-ı erba'adan birisidir. Menâfi' ve fevâidi hadden bî-rûn, adetten efzûndur. Nitekim “لو لا الريح لانت كل شئ”³ buyuruluyor.

Poyrazının tipisinin,

Hidmeti var hepisinin.

Tanrı kısmet kapusunun,

Kimin örter, kimin açar.

Seyrânî [84]

* Sabâh güneşinin şimâl rüzgârıyla birlikte girdiği eve doktor girmez, diyorlar.

1. Ve Süleymân'a rüzgârı musahhar kıldık. Bu rüzgârın sabâhleyin gitmesi bir aylık, kezâ akşamleyin gitmesi bir aylık yol mesâfesi idi. Sebe' Sûresi.

2. Ben şark rüzgârıyla yardım olundum. 'Âd Kavmi karayel ile ihlâk olundu.

3. Eğer rüzgâr olmayaydı, yeryüzünde herşey te'affün ederdi. Hadîs.

Hava, seyyâl bir gazdır. Renksiz ve şeffâf olmakla, ziyâ ve elvânı; kokusuz olmakla, revâyihi; lezzetsiz olduğu için tu'ûmu nâkildir. Ufacık bir tarrâkadan temevvüc ettiği gibi, bu mevceler temâs ettiği ecsâm-ı hafifeyi de ra'şedâr ederler. İçerisinde sadânın bıraktığı izler, dalgalar bir müddet pâyidâr olur

Sudan 800 defa hafif olan hevâ-yı nesîmî, ecsâmı tahliye edilen tarafta tazyîk, bir mecrâda mukâbili kapalı olan ağızlığı teşdid, kendisinden hafif olan ecsâmı terfî' eder. Boşluğu doldurmağa, iki tarafı açık bir menfezden su gibi cereyâna müsta'iddir. Râkid, hafif rûzgâr sâniyede 4 metro, fırtına sâniyede 17 metro mesâfe kat' eder.

Hava, ufak zerrelere terekkep eder. Terkibinde azot, müvellidü'l-humûz, müvellidü'l-mâ ve sâir mevâdd-ı kimyeviyye bulunur. Müvellidü'l-humûza, hayat ve ihtirâka sâlih; azot, gayr-i sâlihtir. Müvellidü'l-mâ suya, su da müvellidü'l-mâyâ inkılâb edebilir. Soğuk hava ve hamîz-i karbon dâimâ enginlerde, sıcak ve temiz hava yükseklerde bulunur. Derin yerlerde, mağaralarda çok bekleyen zehirli karbonlar, çukur, rûzgârı kesik yerlerde harâret ve gılgatı hapseden kesîf ve müte'affin havalar, buharlı, sisli cereyânlar sıhate muzırrdır. Şimâlden cenûba doğru cereyâna müsta'id ve oldukça yüksek mahaller, yaşamağa en müsâ'id yerlerdir. Hevâ-yı nesîmî üzerine terettüb eden fizikî kanunlar pek çoktur. Toricelli, Lavazye ve Edison'un âsârına bak!

(بما) şöyle ki (لا تشتهي) arzu etmez (السفن) gemiler. Murâd olan yelken gemisidir. Buharlı gemiler, büyük vapurlar, Fransalı Denis Paye'nin kuvve-i buhariyyeyi keşfinden sonra yapılmıştır. Nûh 'aleyhi's-selâm'ın gemisi her türlü âlât ve yelkenden 'ârî idi. Besmele ile yürür, besmele ile dururdu. " قال الله تعالى : " بسم الله مجريها ومرسيها "

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu't-Tayyib Mütenebbî'dir. Seyfûd-devle'nin meclisinde nûdemâsı Ebu't-Tayyib'i zemmedip katline ta'rîz eylediklerini müşârun ileyh işitmekle Seyfûddeve'yi zemm, Mısır Vâlisi Kâfûr'u medh ma'razında söylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Kişi her arzu ettiği şeye kavuşamaz. Nitekim bazan rûzgârlar gemilerin arzu etmediği cihet-ten eser" demektir.

يظفر باللامى باللالى

وليس كل قانص و غائص

İnsânlar arzusuna muvâfık vukû' bulmayan işlere teessüf etmemelidir. Arzûlar, hiss-i şehvet ve ihtirâs ile meşhûn olup, âtî bir zararın

1. Her avcı avına, her dalgıç incisine kavuşamaz.

vukû'u muhtemel bulunduğundan Hakk Te'âlâ i'tâ etmez. Eğer i'tâ eylese âsâyiş ve âhenge hâlel gelir; "و لو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الارض" 1. Binaen'aleyh fakîrî fakîr, âcizi âciz yaratmasında, 'akîmî 'akîm kılmasında buna mümâsil birçok hikmetler vardır. Hılâf-ı hikmet olarak bugün dünyadaki zenginler fakîr, fakîrler de zengin olup, bütün âcizler mevki'-i iktidâra geçmek [85] lâzım gelse, nizâm-ı âlem bir anda bozulur. Kimse kimseyi tanımaz olur.

Olmasın vâreste pîç ü tâb gamdan kîne-hû,

Mâr-ı sermâ-dîdeye Rabbim güneş göstermesün.

Şehrî

Şu hâlde herkes hakkına râzı, şâkir ve kâni' olmak lâzımdır.

Bu beyit *Telhîs*'te; sâlîbe-i külliyye ve mühmele bahsinde "کل" kelimesinin şümûlü nefy için geldiği gibi, nefyi şümûl için de gelmesi sebebiyle edât-ı nefyden muahhar ve fi'l-i ma'lûmdan mukaddem gelmesinin lüzûmuna misâl getirilmiştir. "ما كل" şümûl-i nefyi mutazammın sâlîbe-i külliyye ise de lafz-ı "کل" edât-ı nefyden muahhar "يدركه" fiilinden mukaddem gelmekle, sâlîbe-i cüz'îyye makâmında îrâd edilmiş ve nefy-i şümûlü mutazammın olmuştur. Yani "Kişi her umduğuna erişemez" demek, "Umduğunun hepsine de erişemez" gibi nefye şümûlü mutazammın sâlîbe-i külliyye olmayıp, ancak nefy-i şümûlü mutazammın sâlîbe-i cüz'îyye olur. Sâlîbe-i külliyyede "کل" lafzı [her, hep] fiilden sonra gelir. Selbiyyet umulan şeylerin kâffesine şâmil olur. "Umduğunun hiçbirisine erişemez", "ما جاءني القوم كلهم", "ولم اخذ كل الدراهم" gibi. sâlîbe-i cüz'îyyede ise "کل" [her, hep] lafzı fiilden veya isimden mukaddem gelir. Selbiyyet umulan şeylerin ancak bazı efrâdına şâmil olur. Nitekim;

Ne bilsin ehl-i dilin rütbesini (her eşhâs),
Avâmm-ı şeh'r olamaz dâhil-i mecâlis-i hâss.

Mehmed Rif'at Efendi

beytinde olduğu gibi.

29

و جَاهِلٌ جَاهِلٌ تَلْقَاءُ مَرْرُوفًا

كَمْ عَاقِلٌ عَاقِلٌ أَعْيَتْ مَذَاهِبُهُ

1. Allah Te'âlâ eğer kullarının rızkını bol vere idi; arz üzerinde azarlardı, yeryüzünde tuğyânlık ederlerdi. Şûrâ {Sûresi}.

هَذَا الَّذِي تَرَكَ الْأَوْهَامَ حَاطَرَةً وَصَيَّرَ الْعَالَمَ التَّحْرِيرَ زَنْدِيقًا¹

Müfredât: (عاقِل) çok akıl sâhipleri vardır ki akılda kâmil-dir. Akıl, bedende mevcûd bir kuvve-i müdrike-i rûhâniyyedir ki zâten maddeden mücerred ise de fiilen mukârin olup, cevâhir-i mücerrede envâ'ındandır. Mutasavvifînin rûh-ı sultânî, hukemânın nefs-i nâtuka dedikleridir. İmâm Gazzâlî: "Hakikat-i insâniyyede mevcûd kuvve-i müdrike, ma'kûlât ve ma'lûmât ta'alluku haysiyyetinden akıl, lezzât ve şehvâta meyli haysiyyetinden nefis; bedende tedbîr ve tasarrufu cihetinden rûh tesmiye olunup, üçü dahi şey'-i vâhiddir" diyor.

Şer ve şehvâta mâil olursa akl-ı me'âş, kalb-i fâsîd denir ki evsâf-ı behîmiyye ve hevesât-ı nefsâniyyenin mahallidir. Hayır ve hasenâta meyyâl olursa, akl-ı me'âd denir ki cemî' hasâlat-ı hamîde ve melekât-ı cemîlenin menşeidir. Abd nefsin ve Rabb'isini bununla bilir ve [86] bununla nâsuttan melekûta terakkî eder.

در حدیث آمد کہ یزدان مجید	خلق عالم را سه گونه افرد
یک گروه را جمله عقل و علم و جود	او فرشته است نداند جز سجود
یک گروه دیگر از دانش تهی	همچو حیوان از علف در فریبی
این سیوم هست آدمی زاد و بشر	از فرشته نیم او نیمیش خر
نیم خر خود مائل سفلی بود	نیم دیگر مائل علوی بود ²

Mevlânâ Celâleddîn

Bütün vicdâniyyât ve melekât-ı nefsâniyyenin üç menşeinden birisi de "kuvve-i akliyye" olup, derece-i ifrâtı olan cerbeze ile tefrîti gabâvet, şerr ve şakâvetin menba'ı, i'tidâli olan hikmet ise "معرفة النفس مالهواماعليها"nın menşeidir.

Akıl, medâr-ı teklîftir. Mâtürîdî'ye göre ma'rifetullâh aklen vâciptir; zîrâ esbâb-ı ilimdendir. Âdem 'aleyhi's-selâm îmân, akıl ve hayâ arasında muhayyer kılınıp aklı ihtiyâr etmekle, diğerlerini de ihrâz etmişti. Zîra akl-ı selîm her türlü muhassenâtı câmi'dir.

Âleme mûris-i cân, 'adl ile ihsân olmuş,

1. Arûzdan Bahr-ı Basf'ın darb-ı sâni-i maktû'undandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fâ'ilün * Mefâ'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.
2. Hadîs-i şerîfte gelir ki Hakk Te'âlâ melâikeyi yaratıp onlarda aklı; behâimi yaratıp onlarda şehveti; insânı yaratıp onlarda akıl ile şehveti terkîp eyledi. Benî Âdem'den aklı şehvetine gâlip olan melekûta kavuşur, şehveti aklına gâlip olan derece-i behîmiyyete erişir.

Âdem'e mûris-i şân, 'akl ile 'irfân olmuş.

Şinâsî Bey

Şerî'at, akl-ı selîm üzerine kurulmuştur.

الحسن و القبح شرعيان لكننا نقول بالعقل ايضا قد ينالان!

Monla Hızır Bey

Şâfi'î, Hanbelî ve cumhûr-i 'ulemâya göre aklın mahalli kalptir. Fahreddîn Râzî bu kavli, delâil-i âtiye ile ispat ediyor.

1. " قال الله تعالى : " اولم يسيروا فى الارض فتكون لهم قلوب يعقلون بها ". " ان فى ذلك لذكرى لمن كان له قلب ؛ اى عقل " , " لهم قلوب لا يفقهون بها " قال تعالى : " ختم الله على قلوبهم " , " فى قلوبهم مرض " , " وقالوا قلوبنا غلف " , " بل طبع الله على قلوبهم " " كلا بل ران على قلوبهم " , " افلا يتدبرون القرآن ام على قلوب اقفالها " , " فانها لا تعى الابصار " " و لكن تعى القلوب التى فى الصدور " .

2. Rahm-ı mâderde 'ızâmdan sonra ilk tekevvün eden ve en sonra ölen kalptir.

3. Her avâriz ve âfâtan tehaffuz için mülûk, merkez-i memâlikte temekkün ettiği gibi, iklim-i vücûdun şâhı olan kalp de cesedin ortasında bulunuyor.

4. Bil'umûm ecsâmın tazyîki kendî merkezinedir. Muhît-i bedenî kuvvâsı kalpte temerkûz ettiği gibi, kalbin de muhît-i bedene mukâbil kuvve-i 'anîl-merkeziyyesi vardır.

5. İnsânda 501 parça a'zâ bulunup bunların tahrîki, sâhibinin irâde{sine} vâbestedir; ancak kalp harekâtında müstakil ve zâtîdir. Bu delâile nazaran aklın mahalli kalptir. [87]

Mezheb-i Hanefî ve etubbâya göre mahall-i dimâğdır. Delâili:

1. His ve idrâke âlet olan uzuvlar dimâğa müntehîdir.

2. Hissin medârı, cümle asabiyyenin merkezi dimâğdır.

3. Dimâğ muhtell olunca, akıl da muhtell olur.

4. Ta'bîr-i 'âmmde aklı za'îf olana kafâsız, beyinsiz denilir.

5. Başın büyüklüğü, dimâğın te'ârîci, aklın kesretine; gözle kulağın tevâzünü, zekânın vefretine delâlet eder.

1. İyi ve fenâyı temyîz eden şerî'atı mihakkîdir. Şu kadar diyebiliriz ki mihakk-i şerî'ati tatbîke akıl ile nâil olunur, yahud bazan akıl ile de bilinir.

6.Kendi kendine bir şeyler düşünen kimse elini cephesine koymak, başını eğmek gibi bazı harekâta mürâca'at eder.

7.Akıl kuvânın eşrefidir. Baş da a'zânın eşrefidir. Eşref-i kuvâ, eşref-i a'zâda yakışır. Öyle olunca aklın mahalli dimâğdır.

Aklın mâhiyyet ve mahallini, sûret-i idrâkini, havâss-ı zâhire ve bâtine ile alâkasını öğretmek, rûhun mâhiyyetini kemâliyle bilmeğe mütevakkıf ve hemen onun gibi gizlidir. Ne sermedî bir acz ki, evc-i arşdan hadîd-i ferşe kadar her ma'kûl ve ma'lûm, kendisiyle keşf olmuş iken, kendi kendini keşf edemiyor. Garîk-i hayret ve hîcî olarak mahv olup gidiyor.

İdrâk-i me'âlî bu küçük akla gerekmez;

Zîra bu terâzî o kadar sıkleti çekmez.

Ziyâ Paşa

Bu akıl "اول ما خلق الله العقل"¹ hadîs-i şerîfinde mezkûr "akl-ı küll"ün gayrıdır. Akl-ı Küll: İtâ'at-i mahzdan kinâye olup, menşe-i 'ukûl-i insân, mebde-i rûh-i revân ve mahbûb-i Rabb-i Rahmân'dır. 'İsyân-ı mahzdan kinâye olan nefsin zıddıdır ki bin sene aclıkla terbiye edilmişti. Akıl birdir. Akl-ı ma'lûm ise herkesin kendi tabî'atiyle mütenâsip kuvve-i müdrikesi olup, enfâs-ı halâik kadar müte'addid ve insânlar gibi çeşit çeşittir. Herkes kendi aklını beğenir. Her ne kadar evlâdını dirice toprağa gömer, yaptığı puta tapar, taptığı putu yerse de;

Beşerin böyle dalâletleri var,

Putunu kendi yapar, kendi tapar.

Tevfik Fikret

Akl-ı Heyûlânî: Fiilden hâlî bir kuvve-i mahzâdır ki ma'kûlatı idrâke isti'dâttır; etfâlin akı bu kabîldendir. Evveliyyeti, nevzâdın rahm-ı mâderde tekâmülünden sonradır. Heyûlâ ile ta'bîri; nefsi nâuka-i tıfl bu mertebede sûret kabûl etmeyen heyûlâya müşâbih olduğundandır.

Ahnef b. Kays: "İnsâna verilen ni'metin büyüğü akıldır. O bulunmadığı takdîrde edeptir, o da bulunmazsa sadîk-i kâmilidir, o da yoksa kalb-i murâbıttır, daha olmazsa sükûttur, eğer o da bulunmazsa, hemen ölmek en büyük ni'mettir" diyor.

1. Hakk Te'âlâ'nın ilk halk ettiği akıldır.

(و جاهل جاهل) âkılın geçim yolları (مذاهبه) âciz kıldı (اعتبت) ve çok câhilliler vardır ki karacâhil olduğu hâlde (تلقاه) câhile kavuşursun (مرزوقا) rızkı bol olduğu hâlde (هذا الذي) bu bir hükm-i acîbtir ki (ترك الاوهام) vehimleri bıraktı. Vehim: Kalbe hutûr eden tereddüdün mercûh tarafıdır. Taraf-ı râcih olan yakînin zıddıdır. Yanlış fikirlerin menba'idır. Kuvve-i vâhime, kuvve-i aklıyyeye tâbi' olmaz. "Her mevlûd şeytânıyla birlikte doğar" hadîsindeki şeytândan murâd bu kuvvettir, diyorlar. Vâhime, havâss-ı hamse-i bâtınadandır.

(حائرة) hayrette olduğu hâlde [88] (وصير العالم) ve âlimi eyledi (النحرير) kemâl-i yakînle bilici (زنديقا) hikmete karışan sapkın veya münkir-i sâni'. "Zen-dîn"den mu'arreb, avrat dinli demek.

Terceme ve Şerh: Kâili iki yüz kırk beşte defin-i hâk olan sâhib-i Makâlât Ebu'l-Hüseyyn Ahmed b. Yahyâ b. İshâk er-Râvendî'dir. Zik-ı ma'îşete uğrayan bir âlim hakkında söyler. Meâli: "Niçe 'âkıl-ı kâmil kimseler vardır ki geçim yolları onu âciz kılmıştır. Ve niçe cehl-i mürekkep erbâbı bulunur ki gider bakarsın ki rızkı boldur. İşte şu hükm-i bedî', ashâb-ı evhâmı hayrette kodu. Derin âlimleri bile ilhâda sevk eyledi" demektir. Ekser-i 'ulemâ Râvendî'nin ilhâdına kâil olmuşlardır, zîra;

لكان المال عند ذوى العقول¹

فلو ان العقول تسوق رزقا

Mustatraf

müfâdınca yalnız akıl, ilim, her zamân esbâb-ı rızıktan değildir. Bir kim-
senin ilmi ve hatta serveti artmakla rızkı artmak lâzım gelmez ve bunların
eksilmesiyle de eksilmez. "نحن قسمنا" matbah-ı ezeliinde ne mukadder
kılındıysa o olur. Hakk Te'âlâ herkese götüreceği kadar verir;
"ان ربك ييسط الرزق لمن يشاء ويقدر". Herşeyi kadrince ve yerince halk eyle-
miştir ki bu da 'ayn-ı 'adâlettir.

و فرق العز و الاذلال تفرقا²

سبحان من وضع الاشياء موضعها

Monla Fenârî

Ukûl ve efhâmın istî'âb edemediği bu kabîl evâmir-i 'âliyyede te-
reddüt göstermeyip hemen kazâya râzı, kadere teslîm olmak lâzımdır.

و جاهل جاهل قد كان ذا يسر

كم عالم عالم قد كان ذا عسر

1. Eğer akıllar rızkı getirseydi, her akıl sâhiplerinin zengin olması lâzım gelirdi.

2. Herşeyi yerli yerince yaratan, azîzi azîz, zelîli zelîl kılıp aralarını tefrik eden Hakk Te'âlâ'yı nekâyıstan, 'abes fiilden tenzîh ederim.

تَحْيِيرُ النَّاسِ فِي هَذَا فَقُلْتُ لَهُمْ هَذَا الَّذِي أَوْجِبُ الْإِيمَانَ بِالْقَدَرِ¹
قَالَهُ الْعَلَامَةُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَضُدُ الْمَلَّةِ وَالدِّينُ رَدَا لَابِنِ الرَّائِدِي

Hakk celle ve 'alâ hazretlerinin ilim ve irâdesinde mahzûn niçe hikmetler ve mahz-ı 'âdâletler vardır ki hiçbir mahlûk o esrâr-ı hafiyyenin keşfine yol bulamaz.

كَمْ مِنْ قَوِيٍّ قَوِيٍّ فِي تَقْلِبِهِ مَهْذَبُ الرَّأْيِ عَنْهُ الرِّزْقُ مَنْحَرَفٌ
كَمْ مِنْ ضَعِيفٍ ضَعِيفٍ فِي تَقْلِبِهِ كَأَنَّهُ فِي خَلِيجِ الْبَحْرِ سَغُفَرٌ
هَذَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الْإِلَٰهَ لَهُ فِي الْخَلْقِ سِرٌّ خَفِيٌّ لَيْسَ يَنْكَشِفُ²

Desûkî

[89] Hikem-i İlâhiyyeye karışanların aklı sakîm, ilmi 'akîmdir. Nitekim İbn Ravendî kabîlinden bir âlim;

أَعْطَيْتَنِي وَرَقًا لَمْ تَعْطِنِي وَرَقًا قُلُوبِي بِلَا وَرَقٍ مَا تَنْفَعُ الْحَكَمَ
فَخُذْ مِنَ الْعِلْمِ شَطْرًا وَاعْطِنِي وَرَقًا وَلَا تَكُنْ لِي مِنْ جُودِهِ عَدَمٌ³

kıt'asını Cenâb-ı Te'âlâ'ya arz ettiğinde bir hâtif ona şu cevâpta bulunmuşur;

لَوْ كُنْتُ ذَا حَكْمٍ لَمْ تَعْتَرِضْ حَكْمًا عَدَلًا خَبِيرًا لَهُ فِي خَلْقِهِ قِسْمٌ
هَلَا نَظَرْتُ بَعَيْنَ الْفِكْرِ مَعْتَبَرًا فِي مَعْدَمٍ مَا لَهُ مَالٌ وَلَا حَكْمٌ⁴

Desûkî'den

1. Niçe âlim vardır ki âlim olduğu halde yine de zorlukta ve niçe câhil vardır ki câhil olduğu halde yine de kolaylıktadır, yani zengindir. İnsânlar bu işlerde hayretteler. Ben onlara dedim ki bu hâl ancak kadere îman etmekle hallolacak bir sırdır; Kavl-i Ceyyid, s.119.
2. Niçe kuvvetli kimseler vardır ki çalışkan ve keskin aklı olduğu hâlde yine de rızık ondan sapmıştır. Niçe za'îf bünyeli, tenbel kimseler vardır ki sanki rızık denizinin kenârındadır; avuç avuç içiyor. İşte şu hâl delâlet ediyor ki Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkât arasında gizli gizli sırları vardır ki kat'iyen bilinemez.
3. Yâ Rabbi! Bana kitâp ve ilim verdin, para vermedin. Bana de ki: "Şimdi parasız ilim para etmiyor. İlmin yarısını al, ona mukâbil para ver! Beni sehâveti olmayana muhtâc eyleme!..
4. Eğer sen hikmet sâhibi olaydın, Hâkem ve 'Âdil ve Habîr olan Allah Te'âlâ'ya i'tirâz etmez idin! Hakk Te'âlâ'nın halk arasında husûsî bir taksîmi vardır. Nazar-ı i'tibâr ve fikretle bakmaz mısın ki öyle yoksul vardır ki onda mal da yok, ilim de yoktur. Sen hâline şükret!..

Rızık husûsunda hayretten kendisini almak isteyenler evvelâ şu hadîs-i kudsiyi hatırlasınlar; "ان من عبادى من لا يصلحه الا الفقر و منهم من لا" "1. يصلحه الا الغنى".

Sâniyen el-'Adlül-Hakem Allah Te'âlâ'ya hüsn-i zann etsinler. Sâlisen killet-i rızkı kendi hakkında hayır bilip, bazı vüs'atlerin istidrâctan hâlî olmayacağına inansınlar. Râbi'an, tessebbübü elden bırakmasınlar. Ma'ahâzâ kazâyâ râzı, kismete kâni' bulunsunlar. Hâmisen, bilsinler ki "المقربون على خطر عظيم" müfâdıncı bir kimsenin beliiyesi aklı ve ilmi nisbetindedir. Zâten bu mihnet-gede-i 'âleme illet, zillet, killet görmeyen hangi 'âkıl gelmiştir.

Devr elinden Bâkıyâ gam çekme 'âlem böyledir;
Gül esîr-i hâr u hus, bülbül giriftâr-ı kafes

Bâkî

Pister-nevâz-ı 'izz ü safâ, ahmak u hasîs;
Külhan-nişîn, züll ü hevân, 'âkıl ü hasîb;
Geh devlet-i cihândan eder cehl behre-yâb,
Geh lokma-i 'aşâdan eder akl bî-nasîb

Ziyâ Paşa

Bu kıt'a *Telhîs*'te; kelâmın muktezây-ı zâhire muhâlif ihrâcından zamîr ile getirilecek yerde muzhir ile getirilmesine misâl îrâd edilmiştir. Kelâmın muktezây-ı zâhire muvâfık ihrâcı "كون العاقل محروما و الجاهل مرزوقا" olup, böyle gelecekken, müsnedün ileyh hükm-i bedî'in ehemmiyyetine kasd ve i'tinâ ve kemâl-i temyîzi için "هذا الذى" ism-i işâretiyle zikri tekrâr edilmiş, muzmer olacağı yerde muzhir vâki' olmuştur. Meselâ "Pancardan ilk defa şeker çıkaran Aşard Frederik'tir. (Bu zât) Alman kimyâgerlerindendir. 1745-1821" cümlesinde, muktezây-ı zâhire muvâfık îrâdı "Aşard'ın kendisi" gelecekken, müsnedün ileyh kâşifin kemâl-i temyîz ve izmâr yerinde izhârı için hüsn-i te'sîri îcâb eden "ism-i işâret"le zikri tekrâr edilmiştir. [90]

30

تَعَالَتْ كَيْ أَشْجَى وَمَا بَكَ عَلَهِ تَرِيدِينَ قَتْلَى قَدْ ظَفَرْتُ بِذِكْكَ 2

1. Kullarımdan öylesi vardır ki onu ancak fakîrlîk ıslâh eder; öyleleri de vardır ki ancak zenginlik ıslâh eder. Hadîs.
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sanîsindendir. Ölçüsü: "Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün"dür.

Müfredât: (تعالت) hastayım, dedin (کی اشجی) mahzûn olmam için (وما بك علة) halbuki sende hastalık yoktur (تريدین قتلی) ancak ölümümü istersin (قد ظفرت بذلك) işte o muhâl olan ölümüne zafer buldun.

Terceme ve Şerh: Kâili Abdullâh b. Dümeyne'dir. Ma'şûkasına hitâben söylediği kasîdesindendir. Meâli: "Ey mahbûbem! Mahzûn olmaklığım için bana hastayım, dedin. Halbuki sende hastalık yoktur. Ancak ölümümü istiyordun, işte ona da zafer-yâb oldun" demektir. Ma'şûka, nâz u niyâzla âşıkının katlini istemez; lâkin âşık o nâz karşısında kırk kere ölmeği câna minnet bilir. Nitekim şem'a, pervâneyi katl için yanmış değildir; lâkin pervâne, şem'anın çevresinde ölürcesine cevelân eder. Bu cihân-sûz bir hakîkattir.

Deyr-ı âlemde kaçan kim bir sanem peydâ olur.

Aşka düşüp niçeler mecnûnleyin şeydâ olur.

İntizâr ile lebinden bulmadım bir zerre kâm,

Bir söz imiş sabırla derler koruk helvâ olur.

Çeşm-i cellâdın eline tığ alıp korkutmasın,

Fikrine gelmez ölüm, aşk ehli bî-pervâ olur.

Şem'-i hüsne kim ki âşıktır yanar pervâne-veş,

Mahvolur ol âteş-i aşk içre nâ-peydâ olur.

Çün (Muhibbî) cür'a-i câm-ı lebinden oldu mest,

Fâş edüp esrâr-ı aşkı, âleme rûsvâ olur.

Kânûnî Süleymân

Bu kıt'a *Telhîs*'te; kelâmın muktezây-ı zâhire muhâlif ihrâcıyla müsnedün ileyhın kemâl-i zuhûrunu iddi'â mevki'inde misâl getirilmiştir. Müsnedün ileyhın muktezây-ı zâhire muvâfık îrâdı "قد ظفرت به" iken, müsnedün ileyh "قتل" in kemâl-i zuhûrunu iddi'â için ism-i işâretle îrâd ve muktezây-ı zâhire muhâlif ihrâc edilerek "قد ظفرت بذلك" vâki' olmuştur. Nitekim muktezây-ı zâhire muvâfık olarak "Napolyon Bonapart Fransalıdır. İnkılâb-ı Kebîr'in yüz günleri kahramânıdır" demektense, zâhirin iktizâsına muhâlif olarak "Napolyon Bonapart Fransalıdır. (Bu zât) İnkılâb-ı Kebîr'in yüz günleri kahramânıdır" gibi ism-i işâretle bir daha zikretmek lâzımdır ki mahsûsun bi'l-basar gibi zihn-i sâmi'de zuhûr etsin. "İnsânın boyu yirmi beş yaşına kadar büyür. Bu devre-i sinn, teşekkülât-ı bedeniyyenin son haddidir" cümlesiyle;

Kimseye etme adâvet izhâr,

Şâyed (ol) dostun olur âhir-i kâr.

Mehmed Rif'at Efendi

beytinde böyledir. [91]

31

مَقْرًا بِالذَّنْبِ فَقَدْ دَعَاكَ إِلَهِي عَبْدُكَ الْعَاصِي أَتَاكَ
وَأَنْ تَطْرُدَ فَمَنْ يَرْحَمُ سِوَاكَ فَإِنْ تَغْفِرْ فَأَنْتَ لَذَاكَ أَهْلٌ

Müfredât: (إلهي) Yâ Rabbi! Harf-i nidâ mahzûf (عبدك العاصي) günâhkâr kulun (أتاك) sana geldi (مقرا بالذنوب) günâhlarını i'tirâf ederek (فقد دعاك) ve muhakkak sana yalvararak (فان تغفر) eğer günâhımı setr edersen (فانت لذاك اهل) eh, ehilsin afva (وان تطرد) eğer koğarsan (فمن يرحم) kim esirger (سواك) senden başka.

Terceme ve Şerh: Kâili İbrâhîm b. Edhem kuddise sırruhûdur. Beyt-i şerîf'i tavâf ederken söylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Yâ Rabbi! Günâhkâr kulun İbrâhîm Edhem günâhını mukırran sana gelip münâcât etti. Eh eğer afvedersen iş kolay; zîra ki afv ü mağfirete ehilsin. Yok eğer tard edersen iş müşkildir; zîra senden başka bana kim merhamet eder" demektir. Bir kimse ne kadar günâhkâr olursa olsun, i'tirâf-ı 'aciz ü kusûrla tevbe ederse, behemehâl şâyeste-i rahmet ve mağfiret olur. Kusûrunu bilmek mahzâ fazîlettir.

Çeşm-i insâf kadar kâmile mîzân olamaz,
Kişi noksânını bilmek kadar 'irfân olamaz.

Tâlib

Meşâyih "Sagîre sâhibine sagîr görünürse kebîre olur. Kebîre, kebîr görünürse sagîre olur. Günâhın küçüklüğüne bakma, kime karşı işliyorsan ona bak!" diyorlar.

Çok kimseler Cenâb-ı Hakk'ın afvına mağrûr olurlar ve bir semt-i mechûle doğru ümit bağlayıp her günâhı işlerler. Affa güvenip me'âsîde bulunmak, tiryâka i'timâdla bir kadeh zehir içmeğe benzer; "وَأَنى لِّغَفَارِ لَمَنِ" "2. Binâen'aleyh kullar beyne'l-havfi ve'r-recâ olmalıdır.

1. Arûzdan Bahr-ı Vâfir'dendir. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Fe'ülün * Mefâ'ilün, Müfâ'iletün, Fe'ülün"dür.

2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

يا صاحب الذنب لا تقنطن
فان الاله رؤف رؤف
ولا ترحلن بلا عذة
فان الطريق مخوف مخوف¹

İmâm Ali kerremallâhu vecchû

Bu kıt'a *Telhîs*'te; muktezây-ı zâhire muhâlif ihrâc edilen kelâmın taleb-i 'afv ü merhamet mevki'inde îrâdına misâl getirilmiştir. Muktezây-ı zâhire muvâfık olan "انا العاصي اتيك" iken "انا" kelimesinde enânîyyet ve gurûr şâibesi bulunup istirhâm bulunmadığından, muktezây-ı zâhirin hilâfına olarak kendisini gâib menzilesine tenzîl ile "الهي عبدك العاصي اتيكا" demiştir. Nitekim Türkce'den; [92]

Yâ Rabbi! Belây-ı kayda Fuzûlî esîrdir;

(Ol bî-dili) bu dâm-ı küdüretten et rehâ.

Fuzûlî-i Bağdâdî

beytinde olduğu gibi.

32

تَطَاوَلَ لَيْلَكَ بِالْأَمْدِ
وَنَامَ الْخَلَى وَلَمْ تَرْقُدْ
وَبَاتَ وَبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ
كَلِيلَةُ ذِي الْعَائِرِ الْأَمْدِ
وَذَلِكَ مِنْ تَبَيُّرِ جَاءَ نَبِي
وَحَبِيرَتُهُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ²

Müfredât: (تطاول ليلك) senin gecen uzadı. Nefsine hitâb eder (بالأمد) Esmed nâm mahalde (ونام الخلى) gamdan hâlî olan uyudu (ولم ترقد) ve sen uyumadın (وبات) ve geceledi. Zamîri müstetir, nefse râci (وباتت) ve gece oldu (ذی العائر) İmru'u'l-Kays için (كليلة) gece (كليلة ذی العائر) gecesı gibi (له) İmru'u'l-Kays için (ذلك) işte şu sıkıntı (من نبی) haberrindendir ki (جاء نبی) bana geldi (وخبيرته) haber verildim o haberi (عن أبي الأسود) nâm kimseden. Ebi'l-Esved, İmru'u'l-Kays'ın peder-i maktûlü künyesidir. İsmi Hucr b. Hâris b. 'Amr'dır. Ahd-i 'İsâ'dan sonra, Sâsânîler'in zîr-i idâresinde Hicâz'da hükûmet süren ru'esây-ı Kindiyye'nin dokuzuncusudur. Benî Esed'den Kâmil nâm bir kâtil tarafından telef edilmişti.

1. Ey günâhkâr, rahmetten ümidini kesme! Cenâb-ı Hakk şüphesiz esirgeyicidir. Azıksız da göçme ki yollar gâyet korkuncuttur.
2. Arûzdan Bahr-i Mütekârib'in darb-ı sâlis-i mahzûfundandır. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Fe'ûlü, Fe'ûlün, Fe'ilü * Fe'ûlün, Fe'ûlü, Fe'ûlün, Fe'ilü"dür.

Terceme ve Şerh: Kâilî İmru'u'l-Kays'tır. Pederinin katlini işittiğinde söylediği mersiye'dendir. Meâli: "Ey nefis! Esmed nâm mevki'de gecen uzadı. Gamı, kederi olmayan uyudu, sen uyumadın. Derdmend nefis gerçi geceledi, ama gece de ona sulu gözleri ağrıyan kimsenin gecesi gibi oldu. Bu sıkıntı bana babam Ebi'l-Esved'den, katlini müş'ir haberden ileri geldi" demektir.

Ne 'aceb tiz geçer zevk u sürûr eyyâmı,

Ermeden nısf-ı nehârı, erişir akşamı.

mefhûmunca, eyyâm-ı ferah ve sürûr ne kadar çok olsa yine çabuk geçer. Lâkin gumûm ve hûmûm ile meşhûn olan eyyâm-ı şedâid ne kadar az olsa yine geç nihâyet bulur. Bunun için def'-i mazarrat celb-i menfa'atten evlâdır. Bu âlemde envâ'-ı âlâm ve eskâma mübtelâ olmuş niçe bîcâreler vardır ki gece olsa gündüze intizâr, gündüzleri geceye intizâr eder. Her saati yıl geçer. Eyyâm-ı şedâid bitip tükenmez. Öyleler için bilhâssa geceler bir dehr-i sermedî-i zulmânî hâlini andırır. [93]

روز کارت تیره دستت خالی و دل پرهوس

شب دراز و ناخنان افتاده اعضا پر کرسٹ

Monla Câmi

Ve yine o sebeptendir ki bir mü'minin merkad-i pûr-nûrunda yatması, ona iki rek'at namâz kılmak kadar, mahşerde beklemesi de bir konyun sağımı kadar gelir. Halbuki bu müddet âsîlere elli bin senedir.

Ol kıyâmet günü bir saat gele mü'minlere,

Devlet anın kim namâza duruşa, vere zekât.

Nakl eder Keşşâf kabirden tâ girince cennete,

Bir namaz kadar olur her kim okur Ve'n-nâzi'ât.

Yazıcıoğlu

İnsân ferağ ve ferahla tez geçen günlerde gâfil olmayıp "اغتنم صحتك قبل سقمك" 2 emrinde şükrünü edâ etmeli; âlâm ve eskâmı ge-

1. Günleri sitemli, eli boş, kalbi hevesli olan, yani uluvv-i himmet sâhibi olup da emelini mevki'-i fiile çıkaramayan bir kimse, uzun gecelerde bütün a'zâsı uyuz olup da kaşınmağa tırnak ile bulamayan âdeme benzer.
2. Bu hadîs-i şerifin mâ-ba'd fıkralarıyla birlikte meâli: "Beş şey gelmeden beş şeyin kıymetini bil: Hastalık gelmeden sıhhatin, ölüm gelmeden hayatın, iş gelmeden boşluğunun, kocalık gelmeden gençliğin, fakîrlik gelmeden zenginliğin kıymetini bil!"

çen günlerde de sabır ve sekîneti iltizâm edip o sakâmeti i'zâm etmemekle beraber daha beterinden Hakk'a tazarru' ve ilticâda bulunmalıdır; "رينا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به".

Bu kıt'a *Telhîs*'te; muktezây-ı zâhire muhâlif kelâmdan, iltifât mevki'inde îrâd edilmiştir. Muktezây-ı zâhire muvâfık olarak "تطاول ليلي" denilmesi lazım gelirken, kâil nefsinin muhâtap menziline tenzîl ile muktezây-ı zâhirin hilâfına olarak "تطاول ليلك" demiştir ki buna "iltifât" denilir. Sağa sola bakmaktan me'hûzdur "ليلك" kelimesinde nefsinin muhâtap kılan kâil, kezâlik "بات"de makâm-ı gayba tenezzülle bir iltifât daha yapmış, nihâyet "جاءنى" demekle kendisini nefs-i mütekellim kılıp iltifâtı üçlemiştir. Halbuki kelâmın muktezây-ı zâhire muvâfakatı, ibtidâ edilen tarîk-i vâhide ile intihâsı idi.

İltifât: Tekellüm ve hitâp ve gaybetten birisinin yerinde diğeri kullanmakla olur.

Tekellümden hitâba iltifât: Meselâ: "وما لى لا اعبد الذى فطرنى واليه" "واليه ترجعون" buyurulmasıyla, tarîk-i tekellümden hitâba iltifât kılınmıştır. Her ne kadar bu âyet "وما لكم لا تعبدون الذى فطركم" ma'nâsında idiye de Habîb Neccâr va'z u hitâbı ilk defa nefsinin tevcîh etmekle, Antakyahılar'a müdârâ sûretiyle münâsaha yolunu iltizâm etmiştir. Yalnız "ترجعون" kelimesinde hitâba iltifât ediyor. Eğer "واليه ارجع" deseydi, nasîhati sırf lâzime olup müte'addî olmazdı. Meselâ Türkçe'den: "Size n'oldu ki sözünüzü bilmiyorsunuz, maksadınız ise ifâde-i merâmıdır" diyecek yerde, teeddüben ve müdârâten "Bana n'oldu ki sözümü bilmiyorum, maksadınız ise ifâde-i merâmıdır" demekle, hitâbı kendisine tevcîh edip, tarîk-i nâzikâne ile muhâtabı îkâz etmiş olur.

Tekellümden gayba iltifât: Meselâ "انا اعطيتك الكوثر فصل لريك" kavî-i kerîminde muktezây-ı zâhire muvâfık olarak "فصل لنا" geleceği yerde, zâhirin muktezâsına muhâlif olarak "فصل لريك" gelmesiyle, tarîk-i tekellümden gaybete iltifât edilmiştir. Nitekim; [94]

نحن الذين صَبَّحُوا الصَّبَاحَا يوم النَحْلِ غَارَةً مِلْحَا 1

Ebu'l-Harb A'lem el-'Ukaylî

beytinde olduğu gibi.

1. Arûzdan Bahr-i Serî'in darb-ı meksûfundandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mefâ'ilün, Mef'ûlün * Müstef'ilün, Mefâ'ilün, Mef'ûlün"dür. Mefhûmu: Biz o kimseleriz ki düşmeni gâret etmek üzere 'ale's-sabâh Nuhayl {nâm} mevki'e gelmişiz.

Hitâptan gaybete iltifât: Meselâ "حتى اذا كنتم فى الفلك وجرين بهم" 1 nazm-ı kerîminde "اذا كنتم" lafzındaki hitâba tevfiķan "و جرین بكم" geleceği yerde "و جرین بهم" buyurulmuş, hitâptan gaybete iltifât edilmiştir. Türkce'den: Muharrerât ve muhâberâtta mürselün ileyhe karşı kullanılan "Zât-ı 'âlîleri", "Ma'lûm-i devletleri" ta'bîrleri de böyledir.

Gaybetten tekellüme iltifât: Meselâ "والله الذى ارسل الرياح فتثير سحابا" " {âyet-i} kerîmesinde "والله الذى" nazmındaki üslûb, gaybete tatbîķan "فسقناه" 2 geleceği yerde, tekellüme iltifât olunup "فسقناه" buyurulmuştur.

Gaybetten hitâba iltifât: Meselâ "مالك يوم الدين اياك نعبد" nass-ı hakîminde, üslûb, mâkabli olan tarîķ-i gaybete tevfiķan "اياه نعبد" geleceği yerde, bi-tarîķi'l-hitâb "اياك نعبد" buyuruluyor. Türkce'den şu kıt'a mahallinde müsta'mel zamîrler, mahallinin gayrıya iltifât edilen zamîre birer nümûne olabilir.

Zamîrler mahallindedir;

Ey gözü bîmâr! Senin dil-haste vü bîmârınım.

Dert benim, merhem senin, fırkat benim, devrân senin.

Andelîb-i bâğ-ı hüsnün, mâil-i ruhsârınım.

Âh benim, bûlbûl senin, efgân benim, gülşân senin.

Zamîrler mahallindedir;

Gamze-i tîrînle eylersen vücûdum dağ dağ.

Âteş-i fırkat yakar bu hâne-i dilde çerâğ,

Âşıkım bin pâre etsen, etmezem senden ferâğ.

Sen benim, cânım senin, kurbân benim, fermân senin.

Gaybetten hitâba iltifât;

Dil düşelden gönlüne görmedim bir dem huzûr,

Ben esîr-i genc-i hasret, sen şeh-i mülk-i sürûr.

Cevr ile zulm etmeden hayf, etmedin bende kusûr.

Gam benim, 'âlem senin, giryân benim, devrân senin.

[95] Tekellümden gaybete ve gaybetten tekellüme iltifât;

1. Nûshada dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

2. Fâtır'da.

Bunca dem cânımda derdim saklaridim ey perî!

Gitti sabr ile karârımı, ihtiyâr şimden geri.

Dâmen-i lütfun tutar dest-i niyâzı Gevherî,

El benim, dâmen senin, kurbân benim, ihsân senin.

Gevherî

33

طَحَا بِكَ قَلْبَ فِى الْحَسَنِ طَرُوبُ بُعِيدَ الشَّبَابِ عَصَرَ حَانَ مَشِيبُ
يُكَلِّفُنِى لَيْلَى وَقَدْ شَطَّ وَلِيهَا وَعَادَتْ عَوَادَ بَيْتِنَا وَخُطُوبُ¹

Müfredât: (طحا) giderdi, gönderdi (بك) ey nefis seni! (قلب) gönül (فى الحسن) güzelliğinin visâlinde (طروب) şen (بعيد الشباب) gençlikten az sonraki (عصر حان مشيب) kocalığın geldiği zamân (يكلّفنى) bana teklîf eder (ليلى) Leylâ'yı (وقد شطّ) halbuki muhakkak uzaklaştı (وليها) Leylâ'nın yakınlığı (عاد عواد) düşmanlık yapan düşmanlık etti, mâni' oldu (بيتنا) aramızda (وخطوب) ve büyük işler.

Terceme ve Şerh: Kâilî 'Alkemetü'bnü Abdeti'bni en-Nu'mân b. Kaydâr'dır. Birâderini Hâris b. Cebeletü'bnü Ebî Semureti'l-Gassânî esîr etmişti. Onun tahliyyesi için cânib-i Gassân'a giderek melik-i müşârun ileyhin huzûrunda söylemişti. Meâlî: "Ey nefis! Gençlikten biraz sonra kocalık girdiği zamân şen kalbim seni güzellerin visâline yeltendirdi. Kalbim bana Leylâ'yı teklîf ederse de aramızda bulunan büyük mâni'alar ve hâillerin haylûlet ve te'addîsi sebebiyle kurb ve visâli çok uzaktır" demektir. Hakk Te'âlâ insânın tiynetine şerâre-i şehvet ve ihtirâstan bir şey'-i müceyyiz gizlemiştir ki ne kadar ihtiyârlansa ve ne mâni'alara ma'rûz kalsa yine o meyl-i tabî'î mevcûdiyyetini izhâr eder. "İnsân kocamakla gönlü kocamaz", "İnsân kocadıkça hırs ve tama'ı artar" meselleri meşhûrdur. Zira ihtiyârlayan ceseddir, gönül değildir. Cesed ne derece ihtiyârlasa, kalp o nisbette hassâs olur ve cesedi arzu ettiği semte sürükleyebilir. İnsânın nâire-i işihâ ve ihtirâsını itfâ edip, girîve-i şekâ ve şehvetten tahlîs eyleyen ancak dehr-i dûnun âlâm-ı gûnâgûnûdür.

Hâtır, mükedder olsa amelden kalır havâs,

Bîmâr, ehl-i hâneye elbette mecl verir.

Nüzhet

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlis-i mahzûfundandır. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Fe'ûlün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Fe'ûlün"dür.

Gavâil-i nefsâniyyeyi ta'dil eyleyen gumûm ve şedâidin kıymetini anlamayıp şikâyet sûretini izhâr edenler cidden haksızdır. Öylelerin şikâyeti zevk-i mahdûd-i gayr-ı meşrû'alarının selbine teessüf ve hikmet-i ilâhiye ta'arruzu îmâ eder. [96]

Ey kılan her dem şikâyet gerdiş-i eyyâmdan!
Kimsenin döndürmeğe gönlünce bir tedbiri yok.

Tayyâr Paşa

Kesb-i safvet ve kıymet edinceye kadar ateşlerle çarpışmak altının muslihi olduğu gibi, insânın muslihi de emvâc-ı havâdis ve nevâib-i dehr-dir.

Saht-diller kahr ile her hidmete mu'tâd olur;
Âheni eşkâl-i gûnâgûna korlar nâr ile.

Nûzhet

İhtiyârlamak, âlem-i pür-âfâtın kesret-i nevâib ve şedâidine şâhid olmakla, kesb-i salâh bir emr-i tabî'îdir ki herkes yapar. Asıl hüner devre-i şebâbet ve kuvvet ve hengâm-ı âsûdîde kendisini çekip çevirmektir.

Kim ki mekr-zen-i dünyâyâ zebûn olmaz ise,
Rezm-gâh-ı feleğe merd gelür, merd gider.

Nâbî

Bu kıt'a *Telhîs*'te; muktezây-ı zâhire muhâlif kelâmdan, hitâptan te-kellûme iltifât mevki'inde îrâd edilmiştir. "طحاك" demekle muhâtap kıldığı nefsin "يكلفني" diyerek mütekellim kılmıştır. Nitekim Türkçe'den;

Fuzûlî! Olmaz imiş mihnet ü firâka müfid,
Bu zevk-i zikri ki bir zamân yâre hemdem idim.

Fuzûlî-i Bağdâdî

beytinde "Fuzûlî!" diye muhâtap ettiği nefsin "hemdem idim" diye mütekellim eylemiştir.

34

كَأَنَّ لَوْنَ أَرْضِهِ سَمَاءُهَا

وَمَهْمَهُ مَغْبِرَةٌ أَرْجَاؤُهُ

Müfredât: (و مهمه) çok sahrâ vardır ki. 1139 hicrîsinde Câmi'-i Ezher'de *Muhtasar-ı Me'ânî* tedrîs eden 'Allâme-i 'Âlem es-Seyyid Ali

1. Arûzdan Bahr-ı Recez'in beyt-i mahbûnundandır. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Müstef'ilün, Müstef'ilün * Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Mefâ'ilün"dür.

es-Sivasî buyurmuş ki: "İssız çöllerde rufekâsıyla giden kimseler; bazan konuşmak istediklerinde, eşkıyâ ve vuhûşun zararından hıfz ve sıyânet için yekdiğerine "meh ... meh.." yani "üşküt... üşküt..." derler ve seslerinin duyulmasından korkarlar. Bunun için sahrâya "مههه (=mehmeh)" tesmiye edilmiştir. Kelâmda sahrâ murâd olursa, mürekkeben "مههه" yazılır. "اسكت" ma'nâsı murâd olursa, münferiden "مههه" yazılır. (مغبرة). tozlanmış (ارجازة) etrâfı (كان) sanki, benzer (لون ارضه) yerinin rengi. Elvân 'arazdır. Usûlû; beyâz, kırmızı ve siyâhtır. Kırmızılık levnen ve tab'an ortadır. Zîra beyâzda burûdet, siyâhta harâret gâlip olup kırmızılıkta i'tidâl bulunur. Kezâ beyâzlık emniyete, siyâhlık havfa, âl rengi meserrete bâdîdir. Kanın al olması sıhhat [97] ve i'tidâle muvâfakati içindir. Diğer renkler bu üçten hâsıl olur; meselâ sarı beyâzla kırmızının ihtilâtından; mavi, beyâzla siyâhın ihtilâtından; morluk, siyâhla kırmızının ihtilâtından; yeşil rengi, sarı ile mavinin karışmasından meydâna gelir. Diğer renkler ikişer levnin ihtilâtından hâsıl oluyorsa da yeşillik üç reng-i aslînin imtizâcından meydana geliyor ki beyâz, al ve siyâhtır. Bu sebepten yeşil rengi efdaldır. Hakk Te'âlâ cenneti, avâlim-i ulviyyeyi, yeryüzünü yeşillikle tezyîn eylemiştir. Çünkü bu renk kalbe safâ, rûha gıdâ, göze cîlâ verir. Göz beyâza bakmaktan müteezzî, siyâhtan mütevahhiş, kırmızıdan müteneffir olur. Hiss-i bâsar bunlardan tagâyâyür eder. Lâkin bu üçün ihtilâtından husûle gelen yeşil rengine ne kadar bakılırsa bakılsın, elvân-ı mürekkebe yekdiğerinin zararını def' ve telâfi etmekle, gözün nûrunu artırır. (سماؤه) semâsı.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ru'betü'l-'Accâc'tır. Meâlî: "Niçe sahrâ vardır ki her tarafı toza boyanmıştır. Sanki semâsının rengi tozdan arzın rengine benzer" demektir. Asya'da Göbi Çölü, Şimâlî Afrika'da Mağrib-i Aksâ ovaları gibi öyle seyyâr kumlu, kurak 'araziler vardır ki en hafif rüzgâr bile esse hemen toz koparır. Toz her tarafı ihâta etmekle, cihât-ı sitteden hangisine atf-ı enzâr edilse, yeryüzü gibi boz toprak görülür. Kezâlik bir kimsenin arz-ı gabrâ'-i zâhîrîsi nasılsa, semâ-i rûhânîsi de öyledir. Zâhir, bâtının mi'yânıdır. Hadîs-i şerifte "Göründüğün gibi ol, olduğun gibi görün" buyuruluyor. Her ne kadar;

Mâverây-ı perde-i esrâra bulmaz kimse râh,

Hazret-i Hakk'tır bilen ancak hakikat nidiğîn.

Bakî

mefhûmunca, serâir-i enfûse Hakk'tan gayrısı muttali' olamazsa da ef'âl ve âsâr-ı zâhire, ahvâl-i derûnun tercemânıdır.

Bu beyit *Telhîs*'te; muktezây-ı zâhire muhâlif kelâmdan, kalb mevki'inde irâdına misâl getirilmiştir. Beyt-i mezkûr muktezây-ı zâhire muvâfakatla "كان لون ارضه كلون سمانه" ma'nâsını andırırsa da bu ma'nâ gayr-ı mütenâsip ve gayr-ı şedîd olmakla, muktezây-ı zâhirin hilâfına olarak ma'nâ kalb olunup "كان لون سمانه لغبرتها لون ارضه" ma'nâsı verilir. "ادخلت الاصح في الخاتم" diyecek yerde "ادخلت الاصح في الخاتم" demek de bu kabildendir. Kalb bazan müsâvî ma'nâlar arasında cereyân eder. Meselâ Türkçe'den: "Müsellesin kâ'idesini irtifâ'ına darb ettim", "Müsellesin irtifâ'ını kâ'idesine darb ettim" misâlinde olduğu gibi.

35

وَمَنْ يَكُ امْسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلَةً فَاَنَّى وَقَيَّارُ بِهَا لَغْرِبًا

[98] Müfredât: (وَمَنْ يَكُ) kim ki olur (امسى) gecelemiş (بالمدينة) Medîne-i münevvere'de. Âlem-i İslâmiyyet'in Mekke'den sonra en mu-kaddes şehri olup, asıl ismi Yesrib'tir. Mekke'nin 340 kilometro şimâlinde, Yenbu'un 200 kilometro şimal-i şarkisinde, 25,20 arz-ı şimâlî ile 37,3 tûl-i şarkîde vâki'dir. Pek eski devirlerde 'Amâlika veya Tübbâ'-ı Yemenî tarafından binâ edildiği söyleniyor. Bidâyet-i zuhûr-i İslâm'da birçok vekâyî'a sahne olan bu şehir 'Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in mehcer ve medfenidir.

Medîne, menzil-i vahy-i Hüdâ'dır.

Medîne, menba'-ı feyz-i Hüdâ'dır.

Medîne, oldu yenbû'-i 'ulûmun,

Medîne, maksem-i 'ilm-i 'atâdır.

Bikâ'ın efdalidir Mekke andan,

Medîne, kâili hayru'l-verâdır

Kuddûsî Baba

(رحله) menzili. Takdîri: "مَنْ يَمْسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلَةً فَلَيْسَ وَاَنَّى لَا امْسَى بِهَا" de-mektir (فاننى) çünkü ben (وقيار) ve Kayyâr nâm feresim (بها) bu şehirde (لغريب) oldukça garîbiz.

Terceme ve Şerh: Kâili Dâbî' b. Hâris Bürcümî'dir. 'Osmân b. 'Affân radiyallâhu 'anh zamânında mecûs iken söylemişti. Meâlî: "Ki-

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Fe'ûlün"dür.

min evi barkı Medîne'de gecelerse, o gecelesin. Ben burada eğleşemem. Zîra ben ve Kayyâr nâm atım bu şehirde garîbiz" demektir. Dâr ve diyâr, akraba ve âşinâdan mehcûr olanlar nerede olsa garîptir. Hakkında "كن في الدنيا كأنك غريب..."¹ buyuruluyor. "من مات غريبا فقد مات شهيدا" hadîs-i şerîfinden müstefâddır ki, garîp ancak âlem-i lâhût ve envârın âşinâsı olan evliyâ'-i kirâmdır. Bu mahbes-i tengnây-ı dünyâda garîplerdir. Hadîs-i şerifte: "Dünyâ mü'minin zindânıdır" buyuruluyor. Ahyârın mevti, sebîlinin tahliyesidir. Ama avâmm-ı nâs garîp sayılmaz. Çünkü âşinâsı ehl-i dünyâ ile dâimâ hem-bezm ü sohbet olmaktadır.

Dilâ! Terk et bu zindânı, bu mihnethânedir fânî;

Bul ol gülzâr-ı eyvânı ki ferşi âsumân olmuş.

Ma'azallâh ki insânın teni zindânıdır anın,

Te'âlallâh ki 'Ankâ'nın yeri teng-âşiyân olmuş.

İbrâhîm Hakkı

Bu beyit *Telhîs*'te; müsne din terkinden, iki cümleli ibârenin müsne dîn ileyh-i sânisinden müsne din hazine misâl getirilmiştir. Müsne din olan "لغريب", müsne dîn ileyh-i evvel "فانى"nin haberidir. Müsne dîn ileyh-i sâni "قيار"ın haberi ve müsne di diğer "لغريب", muhâfaza-i vezin için hafz olunmuştur. Türkce'den: "Tıptan çiçek aşısını Ebû Bekir Râzî, mûsikîden kânûnu Fârâbî icâd etmişti" cümlesinde, birinci müsne dîn ileyh in müsne di olan "icâd etmişti" hafz olunmuştur. Beyt-i âtî de böyledir;

36

عندك راضٍ والرأي مختلفٌ²

نحنُ بما عندنا وأنت بما

[99] Müfredât: (نحن) biz (بما عندنا) yanımdakine (وأنت بما عندك) ve sen yanındakine (راضٍ) râzısın (والرأي) halbuki i'tikâd (مختلف) başka başkadır.

Terceme ve Şerh: Kâili Kays b. Hatîm'dir. Efkârına mu'âzır bir kimse ile bahs ederken söylemişti. Meâlî: "Biz bizdekine, sen de sendekine râzısın. Şu kadar ki i'tikâdlar birbirine uymaz" demektir.

1. Gurbette ölen kimse şehîddir. Hadîs.

2. Arûzdan Bahr-i Münserih'in darb-ı evvel-i matvîsindendir. Ölçüsü: "Mufte'ilün, Fâ'ilâtü, Mufte'ilün * Mufte'ilün, Mef'ûlâtü, Mufte'ilün"dür.

"كل حزب بما لديهم فرحون"¹ müfâdınca her ne kadar herkes kendi fikir ve i'tikâdını beğenir, kendini musîb görürse de hepsi doğru değildir. Zîra hakk ta'addüt etmez. Bugün iki milyara yakın nüfûstan her birisi kendi akıl ve i'tikâdını tercih eder. Fakat hakk, iki milyâra değil ancak bir noktaya isâbet ve temerküz eder. Edyân-ı muhtelif ve efkâr-ı fâside ashâbının ârâ' ve i'tikâdı, tîr-i hakka nişân dikilmiş boş hedefler gibi mahrûm kalır; lâkin hesâb-ı tırâşî henüz kimsenin gözü önüne inmediğinden, şimdilik herkes kendi hâlini beğenmekte ve haksızlığı elde görmektedir.

Şehâ! Gülşende bir bülbül eder âhı, kılar zârî,

Cihânda görmedim asla yoğurdum ekşidir kârî.

Bu beyit de *Telhîs*'te; iki cümleli bir ibâreden, müsnedün ileyh-i evvelin müsnedi hazfine misâl getiriliyor. "نحن بما عندنا"nın haber-i mukadderi "راضون" hazf edilmiş, ancak müsnedün ileyh-i sâninin müsnedi "راض" ile iktifâ edilmiştir.

Her ikisi de ityân edilen müsnedler, eğer tenâfürden sâlim olmazsa, daha latîf düşer. Nitekim;

Ölürsem görmeden millette ümmîd ettiğim feyzi,

Yazılsın seng-i kabrimde (vatan mahzûn, ben mahzûn).

Nâmık Kemâl

beytinde olduğu gibi.

37

اِنْ مَحَلًّا وَاِنْ مَرْتَحَلًا وَاِنْ فِي السَّفَرِ اِذْ مَضَوْا مَهَلًا²

Müfredât: (ان محلا) muhakkak girmek var. mahzûf; محل, masdar-ı mîmî. (وان مرتحلا) ve muhakkak göçmek var (وان في السفر) ve muhakkak misâfirlerde (اذ مضوا) geçip gittikleri zamân (مهلا) rucû'u uzak.

Terceme ve Şerh: Kâili şâ'ir A'sâ'dır. Meâli: "Bizim için dünyaya gelmek ve âhirete gitmek muhakkaktır. Âhirete göçenlerde, gittikleri zamân gelmemeklik gibi bir de uzaklık mevcûttur". Yakında biz de gideceğiz, demektir. [100]

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

2. Arûzdan Bahr-ı Münserih'in matvisindendir. Ölçüsü: "Mufte'ilün, Mef'ûlâtü, Mufte'ilün * Mefâ'ilün, Fâ'ilâtü, Mufte'ilün"dür.

Henüz âsârı ile yâd ederler sûretâ baksan,
Ne İskender ne de âyîne-i gâtî-nümâ kaldı.

Râsim

Üdebây-ı fetretten Kuss b. Sâ'idetü'l-Eyâdî'nin Sûk-ı 'Ukâz'da söylediği hutbe, bu meâlî pek güzel îzâh eder ki bir parçası şudur:

"...Ey nâs! Dikkat ediniz, kulak tutunuz. Gökte haber var, yerde ibret alacak şeyler var! Yeryüzü bir karış eyvân, gökyüzü bir yüksek tavan. Yıldızlar yürür, denizler durur. Gelen kalmaz, giden gelmez. Acaba vardıkları yerden memnûn olup da mı gelmiyorlar, yoksa orada derin bir uykuya mı dalıyorlar? Evvel gelip geçenlerde bize ibret alacak şeyler çoktur. Ölüm ırmağının girecek yeri var, çıkacak yeri yoktur. Büyük, küçük hep gelip gidiyor; giden geri gelmiyor. Cezm ettim ki âmmeye olan bana da olacaktır".

Kanı Âdem, kanı İdrîs, kanı ilim, kanı tadrîs?

Kanı kibr eyleyen İblîs, kanı göster Semûd u 'Âd?

Kanı Hârût'la Mârût, kanı Tâlût'la Câlût?

Giyip ekfânla tâbût, kara yerde yatur ecsâd.

Kanı Dahhâk ve Ferîdûn ki dün etti anı gerdûn?

Kanı İbrâhîm ve Nemrûd, kanı İskender u Şeddâd?

Yele verdi Süleymân'ı edindi lokma Lokman'ı,

O da attı Nerîmân'ı gözet niçe eder îkâd.

Kanı Yûsuf {u} Züleyhâ, hem Kubâd u Keykûbâd u Cem?

Kanı Keyhüsrev ü Rüstem, kanı Şîrîn ile Ferhad?

Kanı Fir'avn'la Mûsâ, kanı Yahyâ ile 'Îsâ?

Befürsüz oldular fersâ, savurdu tozlarını bâd.

Yazıcıoğlu

Beyt-i sâbıkta olduğu gibi bu beyitte de müsnedün ileyh-i evvelin müsnedi "فی الدنيا" zarf olduğu hâlde hazf olunup, müsnedün ileyh-i sâni "مرحلاً"nin müsnedi "اذ مضوا" zarfiyyetle ibkâ ve iktifâ edilmiştir.

Hazf olunmasaydı "حصل لنا فى الدنيا حلولا ولنا عنها الى الآخرة ارتحالاً" meâlinde olacaktı.

38

لَيْبِكَ يَزِيدُ ضَارِعَ خِصْمَةٍ وَمُخْتَبِطَ مِمَّا تَطْبِيعُ الطَّوَائِفِ

Müfredât: (ليبك يزيد) Yezîd b. Nehşel üzerine ağlansın (ضارع) 'âciz tarafından (مختبطن) muhâsama esnâsında (و مطبطن) sâilligini nâsdan gizleyerek dilenen devlet düşkünü, müflis (مما تطبيع) ihlâk etmesinden (الطوائف) vekâyî-i mülhike.

Terceme ve Şerh: Kâili Dırâr b. Nehşel'dir. Birâderi Yezîd'e mersiyesindendir. Meâli: "Müteveffâ Yezîd'in üzerine muhâsamâtta mukâvemet edemeyen 'âciz ve vekâyî-i mülhike servetini ifnâ etmekle, devlet düşkünü olan müflis tarafından ağlansın". Yani Yezîd'e ancak 'âcizler ve yoksullar ağlar. Zîra o onların zahîr ve mu'îni idi, demektir. "الإنسان عبيد الإحسان" kâ'idesince bir âdem kimden istifâde ederse onun gayretini güder, onu sever, ona ağlar. Kezâ bir kimse ancak iyilik ettiği kimselerden vefâ bekleyebilir. İyilik etmediği veya [101] kötülükte bulunduğu kimselerden muhabbet ve sadâkat bekleyemez. Hadîs-i şerifte "كَمَا تَدِينُ تُدَانُ" buyuruluyor.

جور دارد نیستش با مهرکار	کم کند پاکس وفا این روزکار
روز شادی هم پیرش زینهار	آنکه با تو روز غم پیوستکار
روز محنت باشدت فریاد رس ²	روز نعمت کر تو بردازی بکس

Şeyh Attâr

İnsânlığın gâyesi insâniyettir. Yapılan iyilik bir zamân yerde kalmaz, dediler.

Dest-i gavvâsân insâfa girer bir gün çıkar.
Bu meseldir ki sen insâniyet et 'ummâna at.

Lebîb Âmîdî

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüştü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün"dür.
2. Her kimin sadâkati yok, zulmu çok ise cihândan vefâ göremez. Darlık günlerde site-mine ortak olanlara, şen günlerinde iyilik et. Şen günlerde görüştüğün kimselerin mihnet günlerinde de yanlarından ayrılma!..

Bu beyit *Telhîs*'te; "suâl-i mukaddere cevâb vukû'u" karînesiyle mûsnedin hazfine misâl getirilmiştir. "ليك يزيد" deyince "من ييكه" suâl-i mukadderine cevâben "ييكه ضارع" denilecekti. Mûsned "ييكه" hazf olunup "... ضارع" kalmıştır ki, zâten "من ييكه" suâl-i mukadderine "... ضارع" cevâb-ı müfessirinin gelmesi, mûsned-i mahzûfu tefsîr eder. Meselâ Türkçe'den: "Barometro ile tazyîk-i nesîmîyi kim icâd etti?" suâline, "Toriçelli icâd etti" cevâbı verileceği yerde, "icâd etti"sini hazfedip, ancak "İtalyanlı Toriçelli" demek gibi. Kezâ "Bu işin sebeb-i husûlû" dedikten sonra, "nedir?" suâl-i mukadderine cevâben, mûsnedi hazfedip yalnız "Himmetinizdir" demek gibi.

39

وَكَلَّمَا وَرَدَتْ عَكَاظُ قَبِيلَةٍ بَعَثُوا إِلَىٰ عَرِيفِهِمْ يَتَوَسَّمُوا

Müfredât (او كلما وردت) her ne zamân geldi mi (عكاظ) nâm pazara. Mekke ile Tâif arasında bir çöldür. Zamân-ı Câhiliyyet'te orada pazar kurulurdu. Her sene zilka'denin ibtidâsında açılarak yirmi gün devâm ederdi. Aktâr ve âfâktan çekilip gelen Arab-ı 'Arbâ arasında büyük bir sergi hâlini alan bu pazar, 'ulûm ve sanâyi', ticâret ve tefâhur üzerine cereyân ederdi. Alacaklar alır, satacaklar satar; ma'ârif ve sanâyi'de herkes hünerini gösterir, dağılırlardı. Sene nihâyetine kadar 'Ukâz Yazusu yine ıssız kalırdı. Zuhûr-i İslâm'dan sonra lağvedildi. (قبيلة) neseben birbirine yakın bir cemâ'at. Arablar, asl-ı vâhide müntesip olanlara şu'be, şu'beden ayrılanlara kabîle, kabîleden ayrılanlara 'imâre, 'imârenin parçalarına batın, batından ayrılanlara fahiz, fahizin bölüklerine fasıl nâmı verirler. (بعثوا) gönderdiler (إلى) bana (عريفهم) bilginlerini (يتوسم) iyice süzüp araştırır. Tevessüm: [102] Alâim ve delâil-i zâhire ve tecâribile ahvâl-i mechûlû keşfetmektir ki kemâl-i kiyâset ve zekâ erbâbında bulunur. Ama firâset, envâ'-ı kerâmetten bir nev' olup, velî-lerde ve ashâb-ı takvâda müşâhede olunur. "اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الرحمن"2 kelâm-ı münîfi bunu nâtıktır. Firâset, zanda isâbettir.

Olma mağrûr o kadar sâmi'aya, bâsıraya,

Olur anlar da niçe sehv ü hatâya mazhar.

1. Bahr-ı Kâmil'in darb-ı sâlimindendir. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün * Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün"dür.
2. Mü'min-i kâmilin firâsetinden sakınınız; zîra mü'min gördüğünü nazar-ı Hakk ve basîretle görür". Hadîs.

İki hâssiyet eder bâtil ve hakkı temyiz;

Biri tedkik-i haberdir, biri ta'mîk-ı nazar.

Nâmık Kemâl

Terceme ve Şerh: Kâilî Tarîf b. Temîm'dir. Vefret-i şecâ'at ve kesret-i cinâyâtla kendini mehd ettiği kasîdesindendir. Meâli: "Her ne zamân 'Ukâz'a bir kabîle geldi mi, hemen akıldânelerini bana gönderirler. O âdem insânı iyice süzüp bilir". Yani bütün zekâsıyla beni süzmekle, nâsiye-i hâlimde meşhûd envâ'-ı cinâyât ve tesîri öğrenir. Binâen'aleyh sû-i fikr ve mekîdetimden gâfil olmazlar. Zira ben 'Ukâz'da sâhib-i red ve imzâ, reisü's-şürefâ ve ş-su'arâyım, demekir. Bundan anlaşılıyor ki bir kimse emniyyet-i tâtme hâsıl edemediği yerde lâubâli bulunmaktan ve yakından görüşmediği kimselere vehleten teslim olmaktan, lâkayd bulunmaktan sakınmalıdır. Aksi takdîrde bu teslimiyyet, yerine göre ya malın, ya canın veya nâmûsun sönmesiyle neticelenir.

Mîzâna ur görüştüğün ihvânı el-hazer!

Rehber tasavvur ettiğin rehzen olmasın.

Nevres-i Kadîm

Hadîs-i şerifte: "Bir kimse bir menzile dâhil olduğunda "اعوذ بكلمات الله التامات كلها من شر ما خلق" dese, oradan göçünceye kadar hiçbir belâyâ ma'rûz kalmaz".

Bu beyit *Telhîs*'te; mûsnedin kelâmıda zikrinden, mûsnedin teceddüdü ifâde ile beraber ezmine-i selâseden birisiyle de takyîdi murâd olduğu takdîrde, fiil olmak üzere îrâdına misâl getirilmiştir. Mûsned "متوسم" fiil sîgasıyla gelerek, teceddüd ifâde eden bir vech-i ahsarla ahad-i ezmine-i selâseye delâlet etmiştir. Eğer "متوسم التين", "متوسم امس" diye idi, hem tafsîl-i kelâm, hem de zamân-ı mahdûd ve 'adem-i teceddüd olurdu. Meselâ Türkce'den: "Ben ilmi tahsîl ederim" cümlesiyle;

Ma'zallâh tabî'at müsta'idd-i sıhhat olmazsa!

Felatun olsa da îzhâr-ı 'acz eyler müdâvâda.

Mehmed Rıf'at yahut Nâîf

beytinde "Tahsîl ederim", "İzhâr-ı 'acz eyler" mûsnedleri, fiil olmakla, hem istikbâl ile hem de teceddüdle mukayyedir.

لَا يَأْلَفُ الَّذِينَ هُمْ الْمَضْرُوبُ صَرَّتْنَا لَكِنْ يَمُرُّ عَلَيْهَا وَهُوَ مُنْطَلِقٌ

[103] Müfredât: (اذا) muhakkak biz (اجتمعت) biriktiği vakit
 بمعنى صارت (بوما) bir gün (دراهمنا) paralarımız (ظلت) olmuş olur; (لا يأنف) eğleşmez, geçinmez
 (الى طرق الخيرات) hayırlı yollara (تستبق) geçer (الدرهم) gümüş para. Evzân-ı 'atîkade vâhid-i kıyâsî olup, miskâlin üçte
 ikisine müşâvîdir. Diğer evzâna şu şekilde kıyâs edilir:

[illegible]

1 dirhem 3.207.3625 gramdır; yani “Takriben bir dirhem = 3.3 gramdır” şeklinde gösterilir. (صرتنا) sikkelenmiş (المضروب) kesemizde (لكن يمر) lâkin geçer (عليها) keseye (وهو منطلق) o para halbuki gidicidir.

Terceme ve Şerh: Kâili Cüveyyetü'bnü Nadr'dır. Kendi sehâsını medh eder. Meâlî: "Bizim paramız bir gün olsun birikmek lâzım gelse, hemen hayır yollarına gider. Kesemizde kesilmiş para bulunmaz. Gelirse de hemen gidicidir" demektir.

لا تبخلن بدنيا و هو مقبلة
فليس ينقصها التذير و السرف

1. Arûzdan Bahr-ı Basî't'in darb-ı evvel-i mahbûnundandır. Ölçüsü: "Müstef'îlün, Fâ'ilün, Müstef'îlün, Fe'ilün * Müstef'îlün, Fe'ilün, Müstef'îlün, Fe'ilün"dür.

فليس تبقى ولكن شكرها خلف¹

فان تولت فاحرى ان تجود به

Mustatraf

Bu kıt'a *Telhîs*'te; mûsnedin kelâmında zikrinden, ezmine-i selâseden birine ve teceddüde delâlet etmesi için isim olarak îrâdına misâl getirilmiştir. Mûsned "منطلق" un isim olarak gelmesi, intilâk-ı dirhemini bi-gayr-ı teceddüd devâm ve sübûtunu ifâde eder. Meselâ Türkçe'den: [104] "Zarar hiçbir zamân kadîm değildir" cümlesinde, zararın kıdemden devâm ve sübût-i 'ademîyyeti ve;

Etme izhâr-ı hüner etmeğe mecliste heves,

Bülbüle dâm-ı belâ oldu lisânıyla kafes.

Râgıb Paşa

beytinde "kafesin dâm-ı belâ olması", bi-gayr-ı teceddüd ifâde olunmaktadır. Beyitteki mâzî sîgası zarar vermez.

41

فَيَا وَطَنِي اِنْ قَاتَنِي بَكَ سَابِقُ مِنْ الدَّهْرِ فَلْيَنْعَمْ لِسَاكِنِكَ الْبَالُ²

Müfredât: (فَيَا وَطَنِي) ey yurdum! Vatan bir kimsenin doğup büyüdüğü ve eğleştiği yerdir. Vatan esbâb-ı refâh ve sa'âdetten birçok mukaddesâtı ihtivâ eden bir mefhûmdur. Herşeyden elzem ve akdes olmakla, ta'arruz ve takbîhten masûndur.

بلاد الفناها على كل حالة وقد يؤلف الشيء الذي ليس بالحسن

و تستعذب الارض التي لا هوى بها ولا ماؤها عذب ولكنها وطن³

Mustatraf

Halk-ı 'âlem bittab' hubb-i vatan mecbûrudur;

Bin gülistâna değişmez bûm, bir vîrâne-yi.

Es'ad Muhlis Paşa

1. Dünyâlık sana gelirse bahîl olma! Zira sehâvet malı tenkis etmez. Dünyâlık sende gidiyorsa, sehâvet daha evlâdır; çünkü zâten bâkî değil gidiçidir. Hiç olmazsa şükür yerini tutar.
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı evvel-i sâlimindendir. Ölçüsü: "Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün"dür.
3. Her ne hâl üzere olursa olsun, alıştığımız yerler sevgili vatanımızdır. Sevgili olmayan şeyler alışıkca fenâ olmaz. Memleket hava ve suyunun tatlılığından tatlı değil, vatan olduğundan tatlıdır.

Her türlü emniyet ve selâmet, vatanın selâmetine bağlıdır. Dünyâ ne kadar büyük, şen ve ma'mûr olursa olsun, bir kimsenin dünyâdan hissesi ancak kendi vatanıdır.

Misâl-i kevser-i cennet gelir, ger olsa da telh,

Mezâkk-ı âdeme hikmet nedir ki cûy-i vatan.

Keder verir dile gurbette dâim sâgar-ı serşâr,

Tehî iken yine pür-neşvedir sebûy-i vatan.

mütercim Es'ad

Binâen'aleyh her neye mâl olursa olsun dâimâ vatanımızı muhâfâzaya borçluyuz.

Vücûdun kim hamîr-i mâyesi hâk-i vatandandır.

Ne gamdır râh-ı vatanda çâk olursa cevri mihnetten.

Nâmuk Kemâl

Vatanın hürmet ve kudsiyyetini anlamak için hicrân ve gurbetin tahassür ve âlâmını mîzâna urmak kâfidir. Bir kimseye "Sefer sakardan bir parçadır" denildiğinde, o kimse şu beyti okumuştur;

كل العذاب قطعة من السفر يا رب فاردني الى خير الحضر¹

[105] (بك سابق) sende geçen eğer beni fevt ederse (ان فاتني) uzun zamândan. İmâm-ı a'zam rahmetullâhi 'aleyh "dehr" in tefsîrinde tevakkuf etmiştir. Dehr, halkın devir, inkılâb-ı 'âlem, felek, kahbe dünyâ ta'bîrlerinde murâd olunursa da;

Neylersen eyle, elde iken fırsatı koma,

2. الدهر لا يساعد يوماً على الوصول

İsmâ'il Hakkı Efendi

beytinden anlaşıldığına göre dehr, ezel ile ebed arasında bulunan ve hergün tâzelenen zamân-ı gayr-ı mahdûd ve onun bazı parçalarına denilir. Hakk Te'âlâ hazretleri ezelî, ebedî, dehrî ve deymûmî olup, zamân-ı nâ-mahdûd içinde yarattığı kâinât-ı nâ-mahdûd, O'nun eser-i sıfâtı olması, ta'bîrine sezâ olan bu mezâhir, sonunda fânî olup Vâhid-i mutlak celle şânühûnun tek ü tenhâ kalması yönünden ve fakat sonunda fenâ bulacak 'avâlimi bu andan i'tibâren ifnâ edip "lâ mevcûde illâ hû"

1. Her sıkıntıyı seferden bir parça diyebilirim. Yâ Rabbi! Beni sılama kavuştur.

2. Vefâsız zamânlara kalsa, maksûda kavuşmağa asla mûsâ'ade etmez.

sırrı zâhir olması cihetinden hadîs-i şerîfte: "لا تسبوا الدهر فان الدهر هو الله" buyuruluyor. Bu hakîkati, erbâb-ı keşfin zevk-i selîmine havâle ederiz.

Her neye baksa gözün, bil sırr-ı Sübhân andadır.

Her ne işitse kulağın, mağz-ı Kur'ân andadır.

Her şeye mahlûk gözüyle baksan ol mahlûk olur;

Hakk gözüyle bak ki bî-şek nûr-i Yezdân andadır.

Kesret-i emvâca bakma, cümle deryâ birdürür.

Her ne mevci kim görürsün, bahr-ı ummân andadır.

Vahdeti kesrette bulmak, kesreti vahdette hem;

Bir ilimdir ol ki cümle 'ilm ü 'irfân andadır.

İbret ile şeş cihetten görünen eşyâya bak!

Cümle bir âyinedir kim vech-i Rahmân andadır.

Niyâzî-i Mısırî

Zîra bu hakîkat, hâl ile bilinir. Bunu ifâdeye kâl ü kalemin müsâ'adesi yoktur. Bu zevkin ta'rîfinden ehl-i hibret hayrette kaldı. Kimi sâhib-i kıt'a gibi sürüldü, kimi ene'l-hakk yüzünden ber-dâr edildi, kimisi Şeyh-i Ekber gibi katl olundu. Nesîmî gibilerin derisi yüzüldü; kadde-sallâhu esrârehüm. Fakat ashâb-ı vicdâna şu kadar işârette bulunabildiler.

وجود قد بدا في كل موجود	نقوش قد بدت من عين مشهود
و ما في الكون غير الحق اصلا	و ما في الظاهر الا اصل مقصود
يرى بحر له الاف موج	هو الموجود و الامواج مفقود
لفانوس المظاهر انت شمع	لكل الواردات انت مورد
لك القاف لك العنقا جميعا	لك القهر لك اللطف لك الجود
و في دعواك معروض الامانة	و في معنك معروف و مسجود
قللا سماء ليست عين اصلا	مسمى الكل عين غير معدود
و ما المصري الا باعتبار	و اني كل موجود و معهود ¹

Niyâzî-i Mısırî

[106] (لسانك) hoş olsun, âfiyet olsun (فلينع) (البال) hâl.

1. Bu kasîde-i hikmet-âminin meâlîni, ehlinin ehliyyet ve zevkine havâle ediyoruz.

Terceme ve Şerh: Bu beyit ve mâ-ba'dı;

و ان استطع في الحشر انك زائرا و هيهات لي يوم القيمة اشغال

beytinin kâili Ebi'l-'Alâ' el-Ma'arrî'dir. Bağdâd'dan Ma'arrâ'ya geldiğinde söylemişti. Her ikisinin meâli: "Ey vatanım! Dehrden doğup sende geçen havâdis veya eyyâm-ı mütetâbi'a, eğer beni öldürür veya mehcûr ederse, üzerinde yaşayanların hâli iyi olsun. Eğer gücüm yetse mahşerde seni ziyârete gelirim; lâkin yevm-i kıyâmette başıma çok meşgûliyyet gelmekle, bu ziyâretin imkânı yoktur" demektir; "قال تعالى: لكل امرئ منهم" ¹ "يومئذ شأن يغنيه". Yevm-i kıyâmette küffâr-ı pür-eşrâr dünyâdaki vatanlarını arzulayıp ² meâlini ³ "arz u istirhâm ederlerse de rucû'a imkân yoktur. ⁴ "قال تعالى: "ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه". Nasıl istemesinler ki dâr-ı âhiretin azâp ve 'ikâbına nisbeten dünyây-ı denîyye cennet sayılır. O gün mü'minler dünyâyı bir 'acûze hey'etinde görüp, ondan kurtulduklarına hamd ü senâ ederler. Zîra onlar vatan-ı dünyâda garîp, muvakkat ve rencide idiler. Vatan-ı hakîkî-i lâ-mütenâhî, kurb-ı İlâhî ve cennât-ı âliyâtır.

Çü seyr ede ede erdim yedinci mavtına girdim.

O yerde bir vatan gördüm ki görmedi anı diyâr.

Gözün aç, tut kulak bana diyem cennet ilin sana.

Cum'a gün giriser ana, ne denlü var ise ahyâr.

Yazıcıoğlu

Bu beyit *Telhîs*'te; müsnedin kelâmında zikrinden, fiilin mukayyed olduğu hurûf-i şarttan, "ان" edâtının, şartın 'adem-i vukû'unu, cezmi asıl olmakla, dâimâ müstakbelde isti'mâl olunursa da bazan da mâzide müsta'mel bulunduğu misâl getirilmiştir. Müsned "ان فاتى", "ان" edât-ı şartı dâhil oldukca "ان يفوتى" olması lâzımken, müstakbel olmayıp mâzî olmuştur. Fakat yine müstakbel ma'nâsı verilir. Türkce'den;

Göz gayrıya baktı ise,

Dilden hatâ çıktı ise,

Hakkı gönül yıktı ise,

Estağfirullâhe'l-'azîm.

İsmâ'îl Hakkı

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Nûshada bir âyet yazılması için gerekli yer bırakılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
3. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)
4. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

kıt'asında harf-i şart hem mâzî sîgasına dâhil oluyor, hem de fiilin vukû'unda şekk ediliyor. Halbuki bu şekk "Eğer gönül yıkarsa" gibi edât-ı şartın muzâri' sîgasına girmesiyle olacaktı. Zîra şekk müstakbelde olur, mâzî görülmüş, demektir.

42

وَلَوْ طَارَ ذُو حَافِرٍ قَبْلَهَا لَطَارَتْ وَلَكِنَّهُ لَمْ يَطِرْ¹

[107] Müfredât: (لو) ve eğer : Şartın imtinâ'ından nâşî cezânım imtinâ'ı içindir. (طار) uçandı (ذو حافر) tırnak sâhibi hayvân. Gerek çatal olsun, sığır gibi; gerekse topak olsun, at gibi.

Hayvânât-ı fıkariyye-i zâtü's-sedyeden:

a) Çatal tırnaklı: Sığır, koyun, deve, keçi, geyik, karaca, ceylân, zürâfa... gibi.

b) Tek tırnaklı: At, fil, zebra², gergedan, su aygırı... gibi.

(قبلها) kendisinden evvelki (لطارت) muhakkak atım da uçardı (ولكنه لم يطر) ve lâkin tırnaklı hayvânlar evvelce uçmadı.

Terceme ve Şerh: Kâili Ubeyyü'bnü Râbi'atü'l-Hamâsî'dir. Atını öğer. Meâli: "Evvelce tırnaklı hayvânların uçması âdet olaydı, atım da uçardı. Ne çâre ki tırnaklı hayvânın uçması yoktur". Onun için atım da uçmuyor, demektir. Hakk Te'âlâ yürüyen hayvânlara tırnak, uçanlara kanat, suyun yüzünde gezenlere yüzgeç, tabanda yüzenlere süzgeç, yılan gibi sürünenlere vücûdunda halka ... ilh yaratmış, "الذي أعطى كل" "شيء خلقه ثم هدى". Hayvânâtın bu vaziyeti her ne kadar yekdiğerine zıd bulunuyorsa da herkesin hâli kendisine iyidir.

İktizây-ı hikmetin izhâr-ı kudret kılmağa,

İhtilâf-ı tab' ile ezdâdı etmiş hem-nişîn.

Fuzûlî

Bu beyit *Telhîs*'te; "لو" edât-ı şartının, kelâmda "لامتناع الاول لامتناع" "لامتناع الاول لامتناع" gelmesine misâl getirilmiştir. "ولو طار ذو حافر" demekle, şarttaki

1. Arûzdan Bahr-ı Mütেকârib'in darb-ı sâlis-i mahzûfundandır. Ölçüsü: "Fe'ülün, Fe'ülün, Fe'ülün, Fe'ilü * Fe'ülün, Fe'ülün, Fe'ülün, Fe'ilü"dür.

2. zebra : زه بر (y)

tayerânın imtinâ'ı sebebiyle, cezâdaki atın tayerânını da mümteni' kılmıştır. Âmili "لو" edâtudur. Şu beyit de öyledir;

و لو دامت الدولات كانوا كغيرهم رعايا و لكن ما لهن دوام

Ebi'l-'Alâ' el-Ma'arri

"Şahs-ı ma'zûlden me'mûriyyetin imtinâ'ı için "lev" edâtı, selââtın-i mâziyyeden devâm-ı devleti mümteni' kılmıştır".

43

إذا قُبِحَ الْبُكَاءُ عَلَى قَتِيلٍ رَأَيْتُ بُكَاءَكَ الْحَسَنَ الْجَمِيلَ²

Müfredât: (على قتيل) sesli ağıt (البكاء) çirkin addedilse (إذا قُبِحَ) çirkin addedilse (رأيت) görmüş olurum (بكاءك) sana ağlamağı (الحسن الجميل) gâyet güzel.

Terceme ve Şerh: Kâili Hansâ nâm şâ'iredir. Sahabiyâtın idi. Birâderi Sahr'ın katlinde söylediği mersiyelerdendir. Meâli: "Maktûl üzerine ağlamak ayıp ve günâh ise de, sana ağlamağı münâsip ve güzel görürüm" demektir. Şâ'ire-i mezbûre, ölüye ağlamağın ayıp olduğunu bilmekle beraber, bu fecî'adan duyduğu teessürü izhâr ediyor. Ağlamak: Â'sâbın bi't-tasallub hissettiği korku ve bi't-tevaccu' hisseylediği elemi harice izhar içindir. Ulemâ, dünyâda çok ağlayan hemen beş kişidir, diyorlar. Âdem 'aleyhi's-selâm, zellesinden; Yakûb 'aleyhi's-selâm, Yûsuf derdinden; Yûsuf 'aleyhi's-selâm, Ya'kûb hecrinden; Fatimatü'z-Zehrâ, Rasûl 'aleyhi's-selâmın firâkından, ağlamış. İmam Zeynel'âbidîn de vak'a-i Kerbelâ'dan sonra kırk yıl lâ-yenkâtı' gözyaşı dökmüştü.

Kerbelâ deşinde şâh-ı Kerbelâ'nın hâline
İttifâk-ı âmm olup mecmû'-i âlem ağladı.

Pâye-i arş-ı mu'allâda döküp Cibril eşk,
Ravza-i rıdvânda rûh-i Nûh ve Âdem ağladı.

Evet, haklıdır. Dünyâda ağlamak gülmekten çoktur. Her ömür ağıt ile başlar, ölümle nihâyete erer.

1. Eski hükümdârların saltanatı zamânımıza kadar devâm ede idi, bugün dünyâ yüzünde olan hükümdârlar diğer halk gibi onlara ra'iyye olurlardı; lâkin o hükümdârlar ve devletler [sol taraftaki 108 numaralı yaprağa bak!] devam etmediği için bugünkü hükümdârlarda ra'iyye olmamışlardır.
2. Arûzdan Bahr-i Vâfir'in darb-ı evvel-i maktû'undandır. Ölçüsü: "Müfâ'aletün, Müfâ'aletün, Fe'ülün * Müfâ'aletün, Müfâ'aletün, Fe'ülün"dür

Bin bülbülü nâlende-i hâr-ı sitem eyler,
Bir goncayı güldürme murâd etse zamâne.

İzzet Molla

Bu beyit *Muhtasar*'da; kelâmda mûsnedin ta'rîfinden, mu'arrafa bi'l-lâm olmak hasra delâlet ederse de bazan bu hasrın mevcûd bulunmayacağına misâl getirilmiştir. (رايت بكاء الحسن) de mûsned (الحسن), (بكاء) ya munhasır bir sıfat ise de (اذ اقيح البكاء على قتيل) şartıyla meşrû olmağa, hüsnü bükâyâ hasretmek yoktur. (الصبر محمود الا عنك) de böyledir. Ama Türkcede; ta'rîf hasra delâlet etmeyeceği zamân mûsned, nekreten irâ'e olunur. "Eğer köstebek aydınlıkta yaşasaydı, (ona da göz verilirdi)" gibi.

44

لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَى لِكِبَارِهَا وَ هِمَّتُهُ الصَّغْرَى أَجَلٌ مِنَ الدَّهْرِ
لَهُ رَاحَةٌ لَوْ أَنَّ مِعْشَارَ جُودِهَا عَلَى الْبَرِّ كَانَ الْبَرُّ أَتَدَى مِنَ الْبَحْرِ

Müfredât: (له) Rasûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem sallallâhu 'aleyhi ve sellem için vardır. (هم) 'uluvv-i himmetler, yüksek maksadlar (لا منتهى) nihâyet yoktur (لكبارها) büyüklerine (و هيمته الصغرى) o zâtın küçük himmeti. Büyüğe nisbeten küçük demektir. Yoksa o zât-ı kâmilü's-sıfât'ın her mekâsıd ve metâlibi 'azâim-i umûrdandır. [108]

Cem'iyet-i beşeriyenin bidâyet-i teşekkülünden beri bu âlem-i bî-bekâda pek çok devletler gelip geçmiştir. Az çok saltanat sürüp munkeriz olan bu hükûmetlerden tahkik olunabilenlerin isim, mevki', müessis, târîh-i teessüs ve inkırâzlarını şu cedvel gösteriyor²:

Hükûmetlerin İsmi	Mevki'leri	Tesîs Eden Kimseler	Tesîs Ettikleri Tarih	Munkeriz Oldukları Tarih
Birinci Bâbil	Bâbil	Nemrûd b. Kûş	2285 H	----
Pîşdâdyân	İran, Türkistân	Keyümers	2285 H	----
Ferâ'ine-i Mısıriyye	Mısır-ı 'Ulyâ	Mısır-ı Eyemm	2298H	----

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı evvelidendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün"dür.
2. *Lugât-ı Târihiyye ve Coğrafya*, Eser-i hâme-i Ahmed Rif'at, cild 3 "Hükûmât" mâddesine bak.

'Âd-ı Ülä	Ahkâf	'Âd	2500 H	3044 H
Hina	Çin	Huang-ti	2896 H	-----
Ninova	Mûsul	Âsur	2954 H	-----
Himyeriyye ve Tebâyi'a	Yemen	Himyer b. Yeşcüb	3044 H	-----
Arya	Bakteryân, yani Belh	Yâfesiler	3194 H	3394 H
Ferâ'ine-i Mısriyye	Mısır-ı 'Ulyâ ve Vustâ	Selânis	3380 H	3964 H
Turan	-----	Turanîler	3394 H	3577 H
Benî Cürhüm	Hicâz	-----	3526 H	-----
Ermeniyye	Ermenistân	Hayık	3563 H	3928 H
İsrâiliyye	Şenhaym	Yorbe'âm	3633 H	
Ferâ'ine-i Mısriyye	Mısır	Amosis	3894 H	4094 H
Hukkâm-ı Benî İsrâil	Filistin	Yûşa' 'aleyhi's- selâm	3949 H	4515 H
Truva	Çanakkale	Dardanos	4026 H	4324 H
'Amâlîka	-----	'Arab	4034 H	-----
Finike	Teyr-i Filistin	Ajanor	4036 H	-----
Ferâ'ine-i Mısriyye	Mısır	Ramses	4094 H	4211 H
Girid	Girid Adası	Minos	4160 H	-----
Ferâ'ine-i Mısriyye	Mısır	Ramses	4211 H	-----
[109] Âsur	Âsurya	Belus	4294 H	3806 H
Çe-u	Çin	Fa	4472 H	-----
Yehûda	Kuds-i Şerîf	Şavol	4515 H	-----
Kartac	Tûnus	Eliz Didon	4734 H	5448 H
Makedonya	Selânîk	Faranos	4785 H	-----

Madi	Medya	Arpakses	4806 H	-----
Âsur	Ninova ve Babil	Bagal Zarföl	4806 H	4988 H
Roma	İtalya Pala	Romulus	4641 H	5565 H
Ferâ'ine-i Mısırye	Mısır	Bir sâhib-i hurûc	4944 H	5069 H
Bâbil	Bâbil ve Ninova	Nabupulasar	4988 H	-----
Keyâniye	İran	Keyhusrev	5056 H	-----
Selosid	Irak ve Sûriye	Selefkos	5271 H	5500 H
Bataise	Mısır	Pitolomesotri	5271 H	5564 H
Aşkanya	İran ve Türkistân	Erşek	5338 H	-----
Haşmanay	Filistin	Matatya	5429 H	5663 H
Saykat	Hind-i Çinî	Saykat Tâifesi	5454 H	-----
Roma İmparatorluğu	İtalya	Oktav	5565 H	0476M
Gassâniyye Âl-i Cefne	Sûriye	'Arab	5800 H	0016 H
Kinde	Diyârbekir	'Arab	5800 H	-----
Benî Lahm Âl-i Münzir	Bahreyn ve Hîre	-----	0012 H	0634 H
Daboys	Taberistân ve Geylân	-----	0040 H	0881 H
Emeviyye	Şâm	Mu'âviye	0041 H	0132M
Hun	Bahr-i Hazar	Tâife-i Hûn	096 M	-----
Abbâsiyye	Bağdâd	Ebâ Müslim	0132 H	0656 H
Benî Rüstem	Magrib	Rüstem	0138 H	0297 H
[110] Emeviyye	Endülüs	Abdurrahmân	0139 H	0422 H
Benî Midrâr	Mağrib ve Selçmase	Berberî	0155 H	0297 H
Edârise-i Şûrefâ	Fâs	İdrîs el-'Âlevî	0172 H	0307 H
Benî Ağleb	Şimâlî Afrika, Trablus	İbrâhim b. Ağleb	0184 H	0297 H

Benî Ziyâd	Yemen	Muhammed b. İbrâhîm	0203 H	0407 H
Benî Tâhir	Horasân ve Herât	Tâhir	0204 H	0259 H
Sâmâniyye	Mâverâünnehir	Ahmed b. Esed	0204 H	0389 H
Sâsâniyye	İ r a n ve Türkistân	Erdeşir	-----	-----
Benî Kelb	Sicilya	Esed	0232 H	0444 H
Saffâriyye	Horasân ve Irâk	-----	0248 H	0296 H
Benî Tulun	Mısır	Ebu'l - Abbâs Ahmed	0254 H	0292 H
Tatungfur	Çin	Toba Tatarları	0261M	-----
Tedmür	-----	-----	-----	0272 M
Purgam	Asyâ-yı Sugra	Fileter	0283M	-----
Benî Tabâtabâ	Yemen ve Irak	Yahyâ el-Hâdî	0288 H	0345 H
Siyânî	Tataristân Çini	Aya Okı	0295 H	0514 H
Fâtımiyye	Mağrib ve Mısır	Mehdî	0297 H	0569 H
Şark İmparatorluğu	Roma ve İstanbul	Kostantin-i Kebîr	0305M	-----
Benî Ziyâd	Taberistân ve Deylem	Merdaviç	0315 H	0405 H
Benî İlyâs	Kirmân	İlyâs	0317 H	0357 H
Âl-i Büveyh	Bağdad ve Şîrâz	Hasan b. Büveyh	0320 H	0448 H
Ça-u	Çin	Hunlar	0320 H	0352 H
Âl-i Hamdân	Mûsul ve Haleb	Nâsıru'd-Devleti	0323 H	0368 H
İhşîdiyye	Sûriye ve Mısır	Ebübekir İhşîd	0324 H	0357 H
Benî Bâdis	Magrib ve havâlisi	Yûsuf b. Zîrî	0362 H	0543 H
[111] Humeydiyye	Mûsul	Şücâ'	0373 H	0478 H

Benî 'Akîl	Mûsul	'Akîl	0380 H	0495 H
Benî 'Annâz	Hulvân	Ebu'l-Feth Muhammed	0380 H	0510 H
Ferî'ûn	Harzem	-----	0386 H	0406 H
Türk Hâkâmı	Semerkind	İlek Hân	0389 H	0690 H
Âl-i Sebüktekin	G a z n e ve Horasân	Sebüktekin	0390 H	0549 H
Mervâniyye	Diyârbekir	Mervân	0392 H	0478 H
Kâkûye	İsfahân	'Alâuddevleti	0393 H	0437 H
Benî Mezîd	Hille	Senedüdevleti	0403 H	0558 H
Benî Esed	Hille Bâdiye	Esed	0407 H	0558 H
Benî Hamûd	Endülüs	Hamûd	0407 H	0449 H
Gol yahut Galya	Fransa ve İtalya	Tâife-i Gol	0409M	-----
Benî Necâh	Yemen ve Zebîd	-----	0412 H	0553 H
Benî Mirdâs	Haleb	-----	0414 H	0472 H
Selçûkkiyye-i Horasân	İran	Tuğrul Bey	0428 H	0588 H
Selçûkkiyye-i Kirmân	Kirmân	Kavurd	0433 H	0583 H
Şeyankâre Kürd	Fâris	Fadlun	0448 H	0678 H
Murâbitîn yahut Mûlsimîn	Magrib ve Endülüs	Ebubekir	0448 H	0542 H
Benî Salîh	Yemen	Salîh İsmâ'îlî	0455 H	0484 H
Benî Haşim	Haremeyni's-şerîfeyn	Ebû Hâşim Muhammed	0460 H	0598 H
Dânişmendiyye	Karaman ve Sivas	Emîr Dânişmend	0464 H	0570 H
Mardin	Mardin ve Kudüs	Emîr Artuk	0464 H	0810 H
Mengüç	Kemâh ve Erzincan	Emîr Mengüç	0464 H	0598 H
Bâvendiyye	Taberistân	Hüsâmüdevleti	0466 H	0606 H

Selçûkiyye-i Şâm	Şâm ve Haleb	Tutuş	0470 H	0511 H
[112] Benî Artuk	Diyârbekir ve Haleb	Artuk b. Eksik	0477 H	0810 H
Anadolu Selçûkîleri	Konya ve Orta Anadolu	Süleymân b. Kutalmış	0477 H	0703 H
Alamutiyye	Rudbâr ve Rey	Hasan es-Sabbâh	0483 H	0654 H
Harzemşâh	Mâveraünnehir	Kutbeddîn Muhammed	0490 H	0622 H
Malva	Hindistân	-----	0500 H	-----
İlgâziyye	Mardin	İlgâzî	0500 H	0811 H
Muvahhidîn	Fâs	Mehdî	0514 H	0666 H
Atabekiyye	Musul ve Haleb	İmâdüddîn Zengî	0521 H	0630 H
Mîvar	Hindistân	Gücüratlılar	0529 H	-----
Atabekiyye	Fâris ve Kirmân	Sungur	0542 H	0682 H
Gûriyye	Gazne ve Horasân	Alâuddîn Gûrî	0549 H	0604 H
Türk	Türkistân Çini	Tomoen Altay	0551 M	0593 M
Hafsiyyûn	Tûnus	Ebû Hafs 'Ömer	0555 H	0982 H
Atabekiyye	Azerbaycân	Şemsüddîn	0555 H	0622 H
Eyyûbiyye-i Hıms	Hıms	-----	0555 H	0661 H
Benî Salîk	Erzurum	-----	0556 H	0598 H
Benî Müeyyed	Herât	Müeyyedüddîn	0567 H	0595 H
Lombard	Şimâlî İtalya	Albevan	0568 M	-----
Eyyûbiyye-i Mısır	Mısır	Selâhaddîn	0569 H	0649 H
Eyyûbiyye-i Haleb	Haleb	-----	0569 H	0691 H
Eyyûbiyye-i Yemen	Yemen	-----	0569 H	0600 H
Atabekiyye	Lûristân-ı Sagîr	-----	0570 H	0710 H
Eyyûbiyye-i Hısn	Hısnkehf	-----	0582 H	0865 H

Eyyûbiyye-i Hama	Hama	-----	0586 H	0742 H
Hamzaviyye-i Şürefâ	Yemen	Mansûr Abdullah	0600 H	1038 H
[113] Benî Katâde-i Şürefâ'	Hicâz	Ebû 'Azîz Katâde	0598 H	-----
Benî Hâşim-i Şürefâ'	Medîne-i Münevvere	-----	0599 H	0855 H
Cengiziyye	İran ve Turan	Cengiz Hân	0599 H	0692 H
Lâtin	İstanbul	Krovozadlar	0601 H	0660 H
Gûriyye	Hindistân	Kutbeddin Aybek	0602 H	0682 H
Hıtay Hânlığı	Türkistân Çinî	Şark Yûtîleri	0603 H	-----
Yu-an	Çinde Şensey ve Tibet	Garp Tatarları	0603 H	-----
Eyyûbiyye-i Şâm	-----	-----	0615 H	0644 H
Kirmânşâh	Kirmân	Kutluğ Râk	0620 H	0706 H
Âl-i Burak	Kirmân	Kara Hitâyîler	0621 H	0693 H
Telemsan	Cezâir	Yağmuras b. 'Abdülvâd	0621 H	0901 H
Benî Rasûl	Yemen	Rasûl	0626 H	0859 H
Gırnata	Endülüs	İbn-i Hûd	0627 H	-----
Benî Ahmer	Endülüs	Ebî Abdullâh	0630 H	0672 H
Benî Mezyen	Merâkeş	'Abdülhakk	0630 H	0876 H
Bâvendiyye	Taberistân	Erdeşir	0635 H	0750 H
Kürt	Gürcistân	Şemsüddîn Muhammed	0643 H	0783 H
Etrâk-ı Mısır	Mısır	Mu'izzüddîn Aybek	0649 H	0784 H
İlhâniyye	İran ve Anadolu	Hülâgu	0651 H	0740 H
Keşmîr Hânlığı	Seringer	Zeynüddîn Hasan	0654 H	0814 H
Abbâsiyye-i Mısır	Mısır	-----	0659 H	0923 H

Karaman	Karaman ve Lârende	Karaman Bey	0700 H	0793 H
Çobaniyye	Azerbaycân ve Kayseri	Timurtaş	0718 H	0758 H
Tegalkaşâhiyye	-----	Gıyâsüddîn	0718 H	0816 H
Benî Muzaffer	Fâris ve Horasan	Mübârizuddîn	0718 H	0812 H
[114] Benî ‘Ammâr	Trablusgarb	Sâbit b. ‘Ammâr	0724 H	0803 H
Celâyiriyye	Irak ve Ermenistân	Şeyh Hasan-ı Kebir	0736 H	0836 H
Serbedârân	Nişabur ve Sebzvâr	Abdurrezzâk	0736 H	0788 H
İncuyân	Şîrâz	-----	0736 H	0758 H
Biskra	Magrib	Emîr Ali	0740 H	0804 H
Behmeniyye	Hindistân'da Deken	Alâeddîn-i Belhî	0748 H	0930 H
Kaşgar	Kaşgar	Tuluk Oğlan	0760 H	0893 H
Timûriyye	Belh ve Semerkand ve Hindistân	Timurlenk	0771 H	-----
Şîrvâniyân	Şîrvân	-----	0774 H	0945 H
Karakoyunlu	Azerbaycân	Kara Yûsuf Türk-mânî	0777 H	0873 H
Ramazânoğlu	Adana	Türkman Ahmed Bey	0780 H	0966 H
Çerâkise-i Mısıriyye	Mısır	Berkûk	0784 H	0923 H
Guçerat	Hindistân	Muzaffer Hân	0793 H	0979 H
Cunbur	Hindistân	Hâce Cihân	0796 H	0900 H
Akkoyunlu	Azerbaycân	Türkman	0809 H	0908 H
Bayındırıyye	Diyârbekir ve Azerbaycân	Kara Osmân	0809 H	0919 H
Keşmîr	Keşmîr	Zeynel‘âbidîn	0814 H	0993 H
Zülkadriyye-i Türkman	Mar‘aş	Zeyneddîn Karaca	0840 H	0921 H
Lûdiyye	Afganistân	Emîr Behlûl	0855 H	0947 H

Âl-i Tâhir	Yemen	Tâhir	0858 H	0923 H
Benî Rasûl	Yemen	'Âmir b. Tâhir	0859 H	0945 H
Kırım Hânlığı	Kırım	-----	0868H	0880 H
Kapçak Hânlığı	Ejderhân-ı Şimâlî	Sülâle-i Cengî-ziyye	-----	0886 H
Nogay Hânlığı	Azak Sevâhili	Sülâle-i Cengî-ziyye	0868 H	0891 H
Sind	Kâbil ve Kandehar	Zünnûn Timûrî	0873 H	0962 H
[115] Benî Vattâs	Fâs	Vattâs	0876 H	0956 H
Geylâniyye	Geylân	-----	0890 H	1025 H
Nizâmşâhiyye	Hindistân'da Devletâbâd	-----	0890 H	-----
Özbekiyye	Mâverâünnehir	Şeybek Hân	0906 H	1056 H
Safeviyye	İran	İsmâ'îl-i Safevî	0906 H	-----
Zeydiyye Nüvvâbı	Yemen	Zeydîler	-----	0940 H
Zeydiyye İmâmları	San'a ve 'Aden	Zeydîler	1038 H	-----

[116] Cemî' dertlere dermân Muhammed!

Cihân ten gibi ana cân Muhammed!

Zemîn û âsuman olmazdı peydâ,

Seninçün oldu bu eyvân Muhammed!

Vücûdun mazhar-ı nûr-i İlâhî,

Yüzündür Sûre-i Rahmân Muhammed!

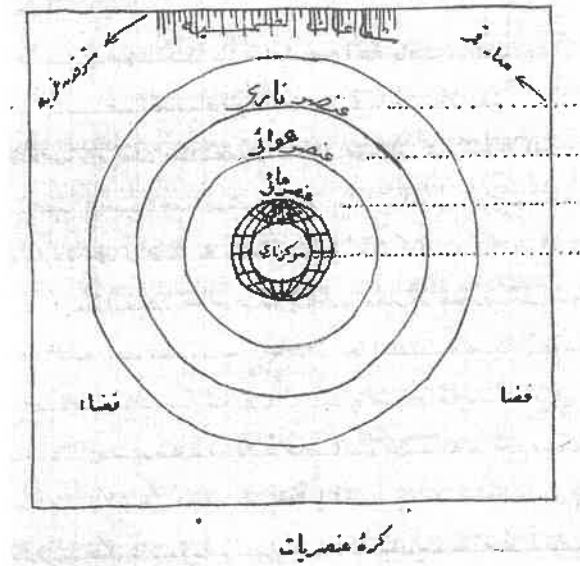
Senin Seyyid Nizâmoğlu kulundur,

Hiç âzâd eyleme sultân Muhammed!

Nizâmoğlu Seyyid Seyfullâh

(اجل من الدهر) ezel ve ebed arasında güzêrân olan zamândan daha büyük (له راحة) Peygamber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in mübârek bir râha-i sa'âdetleri vardır ki (لوان) eğer olsa (معشار جودها) sehâvetinin onda biri (على البر) kara yer üzerinde (كان البر) kara topraklar

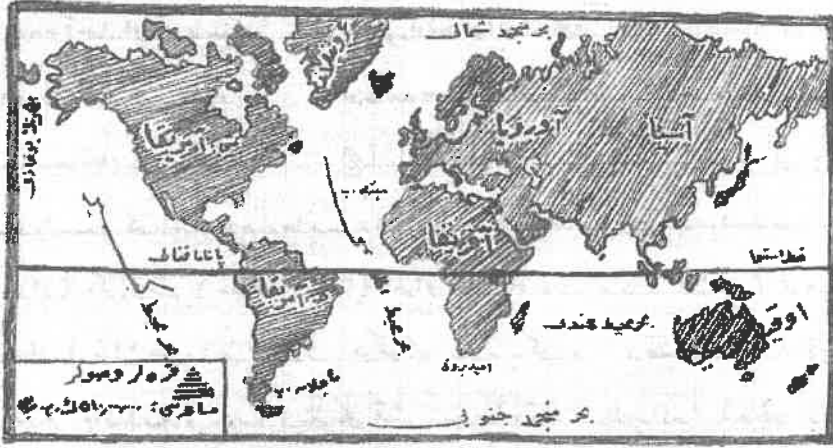
olurdu. Karalar arzın toprak kısmıdır. Bugünkü nazariyyeye göre vaktiyle güneşten ayrılan küre-i arzın, soğuyarak "???" kilometre kalınlığında peydâ ettiği kışırdan ibârettir. Toprak, ölçü ve taksîm kabûl etmez, renksiz, lezzetsiz, fakat kesîf, sakîl, bir kuvve-i mihanikiyye ile yekdiğerini imsâke, merkezine cezbe harîs zerrelere mürekkeptir. Karıştığı ecsâmın ta'm ve rengiyle televvün eder. Terkîbinde boyaların, hâmızların, yağların ve sâir emlâh ve me'âdinin her envâ'ı bulunur. Anâsır-ı erba'anın râbî'i, en kesîf ve sakîli olduğu için vasatta, küre-i anâsırın kuvve-i 'anî'l-merkeziyyesiyle incizâb ve temerküz etmiştir. Zîra bir kitlenin eczây-ı hafifesi muhîtime çıkıp, en sekîli merkezine istinâd eder. Vaziyeti şu şekildedir:

Küre-i 'Unsuriyyât

Alem-i şems altında kamer ve mahreki, kamer altında unsur-i nâfî, aşağısında tabaka-i zemherîr ve hava, onun aşağısında su, yani denizler, hepsinin aşağısında toprak vardır. Merkezi ateştir. Küre-i 'anâsır fezâda, şu'â'ât-ı şemsiyye karşısında ufak bir top gibidir.

Muhît-i arzın dörtte üçünü kaplayan su unsuru, öbür kara kısmını da parça parça ayırmıştır. Bu parçalar nihâyet şu beş isimde toplanır: Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya. Şu harîta bunu gösteriyor; [117]

Küre-i Musattaha

Bu beş kıt'adan Avrupa 10, Asya 44, Afrika 30, Amerika 42, Okyanusya 9, arazî-i Kutbiyye de 14 milyon kilometro murabba'ıdır. Hatt-ı istivâ civârları sıcak, şimâl ve cenûb kutuplarına gittikçe soğuktur. (اندی) gâyet yaş (من البحر) denizden. Deniz, kara mukabili ve anâsırdan küre-i mânin mümessilidir. Su, her mahlûkâtın sebab-i hayâtı ve asl-i asîlidir; "وكان عرشه على الماء", "وجعلنا من الماء كل شيء حي" ¹.

Cihân, nakş-ı ber-âb olduğun anla, âkıbet-bîn ol!

Su üzre vaz' olunmuştur esâs-ı muhkem-i 'âlem.

Mûnir

Fâideler:

1. Denizler ta'affünden korunmuş ve sıklet-i sefâine mukâvemet etmek için tuzlu ve kesîf, fakat ırmaklar şûrb ve iskâ için tatlı yaratılmıştır.

2. Kutupların teshîn ve ta'dîli için golfistirimler isâle edilmiştir. Bu sıcak su cereyânları, deniz içinde ırmak gibi akar. Hatt-ı istivâdan aldığı miyâh-ı hârreyi Bering Boğazı'na, İskandinavya'ya kadar götürür. Oralarda erittiği cumûdiyyelerle tezâd husûle gelerek sis olur.

3. Aysberg denilen soğuk su cereyânları, kutuplardan çıkarak hatt-ı istivâya doğru cereyân eder.

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

4. Ay ve güneşin tulû'larıyla Mart ve Eylül'de bazı mahallerde med ve cezirler peydâ olur ve her biri altı saat sürer.

5. Fırtınalar sebebiyle muhtelifû'l-irtifâ' dalgalar husûle gelir. Atlas Denizi'nde "6" metroya kadar yükselirse de Kap Burnu açıklarında, 15-16 metroya kadar yükseldiği görülmüştür.

6. Büyük fırtınalarda denizin sükûn-i tâmmı ancak "30" metrodan aşağıda bulunabilir.

7. Siklonların, zelzelelerin, indifâ'ât-ı burkâniyyenin tesîriyle deniz bazan yatağından çıkarak sâhilleri süpürür ve birçok tahrîbât yaptıktan sonra tekrâr yatağına döner. Buna Razdomara derler ki 1903 milâdide Tuamoto adalarında vâki' olmuştur.

8. Karalardaki 'avârız, denizin tabanında da mevcûd ise de, su şeklini tagyîr etmiştir.

9. Denizlerden Atlasî'nin en derin mahalli [118] 8500, Okyanus'un Tonga adaları civârında 8860, Hindî'nin 6460, Müncemid-i Şimâlî ve Cenûbî'nin 4840 metrodur.

10. Hayât-i beşer {için} müsâ'id olan hizâ-i bahr, arzın sath-i vasatîsi olup, sath-i bahrdan itibâren denizin en derin yeri 8860, karanın en yüksek noktası da (Gavrisangar Tepesi) 8840 metro irtifâ'ındadır.

11. Okyanus'un mesâha-i sathıyyesi 175.000.000, Atlasî'nin 89.000.000, Hindî'nin 74.890.000, şimâl ve cenûb müncemidlerin 26.089.400 kilometro murabba'ıdır. Küçük denizler bu mesâhada dâhildir.

12. Denizlerde hayât karadan çok fazladır.

13. Her mıntıkanın hayvânâtı ayrıdır. Binâen'aleyh, Fok, Mors, Balina, Morina balıkları şimâllerde; Jimnot, Kaşalot ve birçok uçar balıklar cenûbda; Mercân, İnci hayvanları ve sâireler menâtık-ı hârrede; Som, Karagöz, Dülger, Sardalya, Ringa, Uskumru, ve Dil ... balıkları mu'tedil mıntıkada bulunduktan başka, muhtelif yerlerde de kara hayvanının her nev'i bulunur.

14. Okyanus ve Hindî'de geceleri, denizin yüzünü kar gibi bürüyen mavimtırak alevler, içerisindeki hayvânâtın av için neşrettiği fosfordandır.

15. Bazan deniz otları ve yosunlar suyun yüzünü bürümekle, nihâyetsiz çemenzârî bir manzara tevîd eder.

16. Denizin 50 metro 'umkunda bir nev' fecir ziyâsı, 200 metro 'umkunda karanlık hüküm-fermâ olur.

17. 400 metro aşağıda nebâtâtan, 500'den aşağıda hayvânâtan eser bulunmaz.

18. Antil Denizi, Sansalvador'dan; Baltık, Danimarka'dan; Akdeniz, Sebte'den Bahr-i Muhît-i Atlâsî'ye merbûtturlar. Karadeniz, Akdeniz'e merbûttur. Bahr-i Ahmer, Bâbü'l-Mendeb'den Ummân'a, Ummân da Hind Denizi'ne mülhaktır. Şimâlden Kara ve Ebyaz denizleri Müncemid-i Şimâlî'ye, Müncemid Bering'den; Sarıdeniz, Formoz'dan; Muhît-i Atlâsî, Ateş Adası ve Panama'dan; Muhît-i Hindî, Umit Burnu'ndan, Okyanus'a mülhaktırlar.

19. Hazar, Süperiyor, Viktorya, Aral, Horon, Mişigan gölleri de dünyânın en büyük göllerindendir. Amerika'nın Amazon ve Misisipi; Afrika'nın Nil; Asya'nın Bangça-kiyang, Huan-hu, Amur; Avrupa'nın Tuna, Volga nehirleri de dünyânın en büyük nehirleridir.

20. Denizlerde, arzın her tarafından hatt-ı istivâya doğru hafif ve dâimî bir hareket bulunuyor ki bu da, sıklet ve câzibe-i merkeziyyeden ve hatt-ı istivâda tebahhurâtın fazla olmasındandır.

21. Kavâ'id-i fizikiyyeye tevfikân mâyi'ât muvâzenesini gâib-etmezse de, havây-ı nesîminin her taraftan tazyik ve tedâfü'i ile sular, küre-i arzın sath-ı müstedirine sarılmış, denizlerin sathı da sath-ı arz gibi muhaddeb bulunmuştur.

Aceb vaz' eylemiş bu kârgâh-ı hikmet-âmizi,

Ki her bâr sun'unu derk eyleyince 'akl olur bernâ.

Nâbî

22. Denizin suyu artıp eksilmez; zîra deniz ırmaktan, ırmak denizdendir. Yağmur buhârdan, buhar bihârdandır. Hiçbir şey dâire-i kâinâtın hârice çıkmış değildir. Şu kadar ki, arzın suyu yerini değiştirmekte¹ ve devr-i dâim yapmaktadır; sübhânallah!..

Zihî zâtın nihân ve ol nihândan mâsivâ peydâ;

Bihâr-ı sun'una emvâc peydâ, ka'r nâ-peydâ.

Kemâl-i hikmetin izhâr-ı kudret kılmağa etmiş,

Gubâr-ı tîreden âyine-i gîfî-nûmâ peydâ.

1. değişmekde : دكشكده (y)

Gehî toprağa eyler hikmetin bin mehlîkâ pinhân,
Gehî sun'un kılar topraktan bin mehlîkâ peydâ.

Fuzûlî-i Bağdadî

[119] Ne Sâni'sin ki sun'un seng içinden âb eder peydâ,
Dıraht-i hârdan gül-gonca-i sîrâb eder peydâ.

Busîrî-i Bağdadî

Terceme ve Şerh: Kâilî Hassân b. Sâbit radiyallâhu 'anhıdır. Peygamberimiz sallallâhu 'aleyhi ve sellemi medhinde söylemişti. Meâlî: "Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz'in öyle himem-i kebîre ve kesîresi vardır ki, büyüğüne nihâyet yoktur, küçükleri ise dehrden büyüktür. O Zât-ı Risâletpenâh'ın bir râha-i sa'âdetleri vardır ki, cûd u sehâsının onda biri kuru yerlere konulsaydı, karalar denizden daha yaş olurdu" demektir. Evet himem-i 'âliyesine nihâyet yoktur; "وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين" "و لسوف يعطيك ربك فترضى" ¹.

فانسب الى ذاته ما شئت من شرف و انسب الى قدره ما شئت من عظم
فان فضل رسول الله ليس له حد فيعرب عنه ناطق بغم ²

İmam Bûsîrî

Evsâf-ı sâire-i 'âliyesinin dehrle mukâyesesine sebep, dehrin herşeyden büyük ve nihâyetsiz olmasıdır. Yani sıfât-ı sâire ve himem-i kâmileleri, ezel ve ebedin istî'âb edemeyeceği kadar çok ve büyüktür. Onu ancak Hakk Te'âlâ medh eder; "وانك لعلى خلق عظيم" ³

اكرم بخلق نبى زانه خلق بالحسن مشتمل بالبشر متمم
كالزهر فى ترف و البدر فى شرف و البحر فى كرم و الدهر فى همم ⁴

İmâm Bûsîrî

Her işte zikrederdi ism-i Rahmân ol kerem kânı,
Senâ ve hamde Peygamber idi kân ol kerem kânı.

1. Rabb'in sana razı olacağı şeyi verecek, sen de râzı olacaksın.
2. Habîb-i Kibriyâ sallallâhu 'aleyhi ve sellem'in zâtına istediğin şerefi, istediğin {kadar} lâıyk gör! Kadr-i 'âlî ve sıfât-ı kâmilelerine dilediğin 'ulviyyeti dilediğin kadar münâsib gör, yani medh et! Zîra lâıyktır. O zâtın fazl ü kemâline nihâyet yoktur ki medh edenler ağızlarıyla söyleyebilsinler.
3. Ve sen büyük bir hüsn-i hulk üzerindesin! Âyet: "Sûre-i Nun".
4. Ahlâk-ı hasenesi kendini tezyîn eden Cenâb-ı Peygamber'e Hakk Te'âlâ ne acıp ikrâm eylemiştir. Her güzelliği şâmil ve güler yüzle nişânelenmiştir. O Zât-ı Risâletpenâh; letâfette, çiçek; şerâfette, ay; kerâmette, deniz; himmetlerde dehr gibidir.

Ol idi mazhar-ı eltâf ve ilm ü hilme hem menbâ',
 Ki hüsn-i hulkla dolmuştu ol cân, ol kerem kânı.
 Hakk'ın mahlûkuna rıfk u tevâzu' eyleyüp lillâh,
 Ederdi cümle halka lûtf u ihsân ol kerem kânı.
 Hemân Allah için halkı severdi, buğz ederdi hem,
 Ne dost olmuştu nefsiyçün, ne düşman, ol kerem kânı.
 Ne güldü kahkaha ile ne söğdü nesneye hergiz,
 Güzel sözlü, gülec yüzlüydü pür-ân, ol kerem kânı,
 Hayâ ve ilim ile mevsûf idi, hem lûtf u hürmetle,
 Gelip yalvaranı koymazdı giryân, ol kerem kânı.
 Kabûl eylerdi özrü suçlulardan afv u lûtf ile,
 Azîmü'l-hulk idi, şefkatli, hannân, ol kerem kânı.
 Gınâyı sevmeyip fakrı severdi, fahr ederdi hem,
 Kılıp miskinleri kendüye ihvân, ol kerem kânı.
 Yamalıklar dikip esvâbına, na'leyn giyip dahi,
 Varıp her hastaya eylerdi dermân, ol kerem kânı.
 Hem Ehl-i beyt'in hidmetlerin kendi görürdü hoş,
 Kamu müşkillerin eylerdi asân, ol kerem kânı.
 [120] Eğer hubz-i şa'îr ve mercüme çorbası ekliyçün,
 Olunsa da'vet, olurdu ol mihmân, ol kerem kânı.
 Binerdi gâh deve, gâh at ve gehî merkep,
 Ya'ın ayak yürürdü gâh o sultân, ol kerem kânı.
 Murabba' otururdu, ya diz üzre, ya dikerdi diz,
 Dolu âdâb idi peydâ vü pinhân, ol kerem kânı.
 Yiyip üç parmağıyla, hem yalardı ânu lezzetle,
 İçerdi üç nefeste âb-ı reyyân, ol kerem kânı.
 Severdi bal ve helvâ hem kabak, sirke-i serîd amma,
 Doyunca yememişti arpadan nân, ol kerem kânı.
 Mübârek batnına taş bağlar idi gâhi açlıktan,

Fuâdım olmasın der idi lerzân, ol kerem kânı.
 Sa'âdethânesinde niçe aylar yanmaz idi od,
 Kanâ'atle yer idi temr u rummân, ol kerem kânı.
 Güzel işlerde sağ yanın severdi eyleyip takdîm,
 Vuzûya olsa ya lübse şitâban, ol kerem kânı.
 Yatarı sağ yanı üzre, yüzü müstakbilü'l-kible,
 Ederdi her nefeste gaybı seyrân, ol kerem kânı.
 Firâşı sahtiyân idi, içi lif yastığı dahi,
 Gece yatsa az uyurdu o yakazân, ol kerem kânı.
 Uyurdu gözleri, hiç uyumazdı gönlü dostuyla,
 Ezelde hüsnüne olmuştu hayrân, ol kerem kânı.
 Hevâdan söylemezdi, nutk-i pâki cümle vahy idi;
 Dürr-i hikmetle idi bahr-i ummân, ol kerem kânı.
 Teni halk içre idi, gönlü dostuyla tek ü tenhâ,
 Bulurdu vahdeti kesrette her an, ol kerem kânı.
 Salât ve çok selâm olsun ana, hem âl u sahibına,
 Ki kılmuş anları kendüye yârân, ol kerem kânı.
 Gel ey Hakkı, unut halkı, Habîb-i Hakk'tan al hulku!
 Ki Hakk'tan hüsn-i hulk almıştı meccân, ol kerem kânı.

İbrâhîm Hakkı

Sehâ ve keremde, 'atâ ve himemde hadden ziyâde olup, niçe kim-
 selere niçe yüz develer ve koyunlar bahşetmiş, etrâf-ı memâlikten gelen
 mallardan bir habbe almayıp adâletle taksîm ve lütfunu ta'mîm eylemişti.

و لم يدانوه في علم و في كرم فاق النبيين في خلق و في خلق
 محمد معدن الانعام والحكم محمد حاكم بالعدل ذو شرف

İmâm Bûsîrî

1. Hazret-i Peygamber 'aleyhi's-selâm, yaratılış ve ahlâkta her peygamberden üstündür. Hiçbirisi ilim ve keremde onun derecesine yaklaşamaz. Zât-ı Risâlet-penâhîleri, adâletle hâkim ve sâhib-i şereftir. Zâhir ve bâtın ni'metlerin veya sehâvet ve hikme-
 tin ma'denidir.

Müddet-i ömürlerinde erbâb-ı hâcâta asla lâ demeyip, bulunursa i'tâ ederler; bulunmazsa, hicâblarından sükût ederlerdi.

لو لا التشهد كانت لاؤه نعم!

ما قال لا قط الا تشهده

Ferazdak

Bütün hayâtını, mevcûdiyyetini, ümmet-i merhûmesi uğruna bezl ü fedâ eyleyen Cenâb-ı Seyyid-i Kâinât Efendimiz'in sehâ ve keremini, Hazret-i Hassân suya teşbîh eylemiştir. Bir mahalle su akarsa, âsâr-ı um-rân ve bihişti orada nümâyân olur. Kezâ o Zât-ı mekârim-simât'ın âb-ı revân-ı sehâ [121] ve zülâl-i 'atâsı hangi semte cârî ve munsarif olsa, orasını ya mâlen, ya ilmen veya hidâyeten îgnâ ve iskâ buyururlardı.

Ya Habîballah! Ya Hayra'l-beşer, müştâkinem!

Öyle kim leb-teşneler yanup diler hemvâre su.

Bîm-i dûzah, nâr-ı gam salmış dil-i sûzânıma,

Var ümmîdim ki bir ihsânın sepe ol nâre su.

Umduğum oldur ki rûz-i haşr mahrûm olmayam;

Çeşme-i vaslın vere ben teşne-i dîdâre su.

Fuzûlî-j Bağdâdî

Nişânın buldu çün cânım, nişanım bî-nişan oldu,

Esirge yâ Rasûlallah! 'Atâ kıl bahr-i âlâdan.

Kapundur mesned-i devlet, benim kapunda bir toprak;

Ne eksile eğer katre ererse bahr-i ni'emâdan.

Yazıcıoğlu

Bu kıt'a *Telhîs*'te; müsnedin, müsnedün ileyh üzerine takdîmine misâl getirilmiştir. Müsnedün ileyh'in takdîmi ehemmiyyetine binâen, müsnedin takdîmi, müsnedün ileyhe husûsiyyetinden ileri gelir. Mukaddem haber ve müsned olan "ل" müsnedün ileyh ve muahhar mübtedâsı "هم" üzere tekaddüm eylemiştir. Nitekim "لا ريب فيه" nazm-ı celîlinde müsned, tekaddüm; müsnedün ileyh zarfıyyet teahhur eylemekle, şek ve reybin sâir kütüb-i semâviyyeden de kat'ı ifâde edilmiştir. Eğer "لا فيه ريب" gelseydi, yalnız Kur'ân'da şek edilmeyeceği ifâde olunurdu. Meselâ Türkce'den;

1. Erbâb-ı hâcâta asla "yok" demeyip, var ise verirler; yok ise "inâyet ola" derlerdi.

Etmez tarîk-i Hakk'ta olan halka ser-fürû,
Eğmez minâre kâmetini bâd eserse de.

Arifî Ahmed Paşa

beytinde "etmez", "eğmez" müsnedleri, "tarîk-i Hakk'ta olan", "minâre" müsnedün ileyhleri üzerine tekaddüm etmişlerdir. Şâ-beyitler de öyledir;

(Harîs olur) kişi pek men' olunduğu fiile,
Revâc-ı bâdeye, fart-ı yasakdurur bâ'is.

Nâilî

(Bî-tâbî-i tehâlük ile yolda kaldı) hep,
Ser-menzil-i merâma vakitsiz şitâb eden.

Râgıb Paşa

Müsnedin, müsnedün ileyh üzere takdîmi, bazan tefe''ül için icrâ edilir Sultan Mahmûd b. Sebüktekin, Sicistan'ı, Halef b. Ahmed'den aldığımda, kendisine gözyadınlığı yapılan şu;

وسعدت بغرة وجهك الايام وتزينت ببقائك الاعوام¹

beytinde müsned "سعدت", müsnedün ileyh "الايام" üzerine tefe''ülen takdîm edilmiştir. Türkce'den şu beyit de öyledir;

(Yok medhali hiç) baht-ı siyâhın bilirim ben,
Sensin beni bu hâle koyan âh gönül âh!

Şeref Hanım [122]

45

ثَلَاثَةٌ تَشْرِقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا شَمْسُ الضُّحَى وَابْرُ اسْحَقَ وَالْقَمَرُ²

Müfredât: (ثلاثة) üç şey vardır ki (تشرق الدنيا) dünyâ nurlanır. Denâettten müştaktır. Zîra kıymetsiz ve alçaktır.

Eden taht-ı tasarruf ekser ednâdır bu dünyâyı,
Tezekkür kıl ki ednâ lafzının te'nîsi dünyâdır.

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Arûz'dan Bahr-i Basîr'in darb-ı evvel-i mahbûnundandır. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.

Lebîb-i Âmidî

(بیهجتها) bu üçün güzelliğiyle (شمس الضحی) kuşluk güneşi. Çünkü bu sırada tabî'at-ı hava, hâr ve râtib olmakla, hayât ve sıhhati te'mîn eder. Öğle zamânı hâr ve yâbis, ikinci güneşi bârid-i yâbis, akşam bârid ve râtib oldukları için idâme-i hayât ve âhenge müsâ'id değillerdir. (وابراسحق) ve Mu'tasım billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd, Hulefây-i Abbâsiyye'nin sekizincisi olup 180 târihinde doğmuş, birâderi Me'mûn'un vefâtında 218'de halîfe olmuş, 8,5 sene hilâfetten sonra Sâmer râ'da vefât etmiştir. Mehûb, cesûr, pehlivan ve fakat birâderi gibi Mu'teziliyyü'l-mezheb ve hilkat-i Kur'ân'a kâil idi. Anadolu'da Ankara'yı feth ve İmparator Teofil'i mağlûp ederek 30.000 askerini itlâf etmişti. Osmanogulları'ndan Ahmed-i Evvel gibi bu da müsemmendir. (والقمر) ve aydır.

Terceme ve Şerh: Kâilî Muhammed b. Vüheyb'dir. Mu'tasım billâh'ın medhinde söylemişti. Meâlî: "Üç şey vardır ki dünyâ bunların ziyâsıyla nurlanır. Bir kuşluk güneşi, birisi Ebû İshak, diğeri de kamer-dir" demektir. Memdûhun vasat-ı kelâmında zikri "خير الامور اوسطها" kâ'idesine tevffikandır. Şems, kamerden efdal olduğu için zikren tekaddüm etmiştir. Şems ve kamer 'uzâma'-i ni'met ve menâbi'-i envârdan olmakla, memdûhun bunlara mukârin ve müşâbih kılınması, kemâl-i medhi îmâ eder. Nitekim Şems-i Hudâ ve Misbâh-ı Dücâ sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz hakkında söylenmişti;

و وجهك من ماء الملاحه ازهر	شبيهك بدر الليل بل انت انور
فمن ذا الذى عن حسن وجهك يبصر	فيا زينة الدنيا و يا غاية المنى
و خمسك يا قوت و باقيك جوهر	فتلك كافر و ربعك عنبر
و لا بجنان الخلد مثلك اخر	فما ولدت حواء من صلب ادم
و قى سر قلبك مثلهن مصور	ثلاثة اضواء تضيئ من السماء
و ثالثه بدر منير مدور	[123] فاوله شمس و ثانيه كوكب
و معرفة الرحمن بدر منور	علوم نجوم القلب و العقل شمس

Hassân b. Sâbit

1. Yâ Rasûlallah! Senin benzerin ancak aydır. Belki ondan daha güzelsin. Yüzün melâhât suyundan güzeldir. Ey dünyânın zîneti ve arzuların nihâyeti! Yüzünün güzelliğinden bakmağa kim tâkat getirebilir? Zîrâ sülûsün kâfur, rub'un anber, humusun yâkut ve diğer kısmın cevher gibidir. Ne senin gibisini Havvâ, Âdem'den doğurdu, ne de cennet mislini gördü. Semâda güneş, ay ve yıldız gibi üç ziyâdâr-kevkeb varsa, senin kalbinde de bunun misli vardır ki envâ'-ı ilimler, yıldızlar; aklın, güneş; ma'rîfetullâh, aydır.

Bu beyit *Telhîs*'te; mûsnedin, teşvîk ve ismâ' için takdîmine misâl getirilmiştir. "ثلاثة" mûsnedinin takdîmiyle, "شمس الضحى..." mûsnedün ileyhi istimâ'ına muhâtap teşvîk edilmiştir. Nitekim Türkce'den;

(Ey kılan her dem şikâyet) gerdiş-i eyyâmdan!
Herkesin döndürmeğe gönlünce bir tedbiri yok.

Tayyâr Paşa

(Yazıklar kim) cihân olmuş firîb-âlûd-i âlâyış,
Ricâlin hâlini hem şîve-i turna gördüm.

Ârif Hikmet Bey

beyitlerinde olduğu gibi.

46

شَجَوُ حُسَادِهِ وَغَيْظُ عَدَاةِ أَنْ بَرَى مَبْصَرٍ وَ يَسْمَعُ وَاعٍ¹

Müfredât: (شجر) keder (حساده) memdûhun hasûdları. Memdûh, hulefây-i Abbâsiyye'den Mu'tezz billâh Muhammed'dir. Amucası Müsta'in billâh'ın hal'inden sonra halîfe olarak mûmâ ileyhi 252 Ramazân'ında katl ettirmiştir. Kendisi de 4,5 sene hilâfetten sonra hakâretle hal' ettirilerek susuz bir hamamda 5 gün kapatılmış, iyice susadığında buzlu şerbet verilerek itlâf edilmiş, yerine amuczâdesi el-Mühtedî billâh Ca'fer b. Vâsık billâh geçmiştir.

Kimi gördün garaz icrâsına düşmüşlerden,
İşinin evveli sa'd, âhiri nevrûz oldu.

Defterdâr Behcet

(و غيظ عداة) ve düşmnenlerinin öfkesi (ان يرى) görmesi (مبصر) görücünün, (و يسمع) ve işitmesi (واع) duyduğunu hıfz edicinin.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû 'Ubâde el-Buhturî'dir. Müsta'in billah'a ta'rîzan, Mu'tezz'i medh eylediği kasîdesindendir Meâli: "Mu'tezz'i kıskananların hüznü, düşmenlerinin hiddeti, görenin görmesi, işitenin işitmesidir". Yani hilâfete istihkâkı [124] ve mehâsin-i kesîresi herkes tarafından görülüp duyulduğu hâlde, kimsenin münâza'a ve taleb-i hilâfete yol bulamamasından ileri geliyor, demektir. Başkasının nâil olduğu bir ni'meti çekemeyen bir kimse, o ni'metin zevâline kâdir olacağını bilirse,

1. Arûz'dan: Bahr-i Hafîf'in habn vâki' olan ebyât-ı zihâfâtındandır. Ölçüsü: "Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün * Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün"dür.

sâhib-i ni'mete ve hatta kendi nefesine zarar ikâ'ından çekinmez. Kâdir olamadığı takdîrde, bir hüzn-i dâimî içerisinde kalıp kendisini telef eder.

Hasedperverlerin hâli yamandır,

Sarılmış nefse bir mûz'ıc yılandır.

Ki yoktur bir belâ bedter hasedden,

Ki gitmez çıkmadıkca cân cesedden.

Recâizâde Ekrem

Aristoteles-i hakîme "Hasedciler niçin kederli olur?" diye sorduklarında, "Mesrûların gamını yüklediği için" cevâbını vermiştir. Zemahşerî'nin Nevâbigü'l-Kelim'de ¹ "الحسد حسك و من تعلق به هلك" dediği gibi, hasûd dâima mutazarrırdır.

د فان صيرك قاتله
ان لم تجد ما تأكله²

اصبر على حسد الحسود
كالنار تأكل بعضها

Mustatraf

Hakk Te'âlâ hadîs-i kudûsînde "الحاسد منكر نعمتي ، مسخط لفعلی ، غیر" 3 buyuruyor. Peygamber 'aleyhi's-selâm Efendimiz de "استعينوا على حوايجكم بالكتمان فان كل ذي نعمة محسود" hadîs-i şerîfinde ni'metin hasûdlardan ketmiyle emir buyuruyor. Ma'a-hâzâ hasedciye sır söylemek, nasîhat talebinde bulunmak ma'kûl değildir.

İsteme beş nesneyi, beş nesneden olmaz revâ,

Biri hâsidden nasîhat, biri müflisten 'atâ.

Düşmen olan kişiden kat'iyyen hâcet dileme!

Sırf câhilden okuma, umma avrattan vefâ!

Hased: Şürekâ ve meslekdaş arasında cârîdir. Bir marazdır ki, kıskandığı ni'metin yarısı kendisine verilse yine şifâyâb olmaz.

Reşk-i hâsîd, hâtır-ı dâniâyı gamgîn eylemez;

Sûret-i bed, cebhe-i mir'âtı perçîn eylemez.

1. Hasedcilik demir dikenine benzer. Ona kim uğrarsa helâk olur.
2. Hasedcinin hasedine sabr eyle ki onun kâtîli senin sabrındır. Hased, ateşe benzer, yakacak şey bulamazsa kendi kendini yakıp tüketir.
3. Hasedci, ni'metime münkir, fi'l-i İlâhîme müşhîr; kullarım arasında taksîm ettiğim kismetime râzî değildir. Hadîs.

Tûrş-rûyân-ı hased, ihsan ile olmaz beşûş,
Telhî-i zehri, mizâc-ı kand şîrîn eylemez.

Rahmî-i Kırımî

Hased-i kalb-i 'adûv, lütf ile zâil olmaz,
Sengde muzmer olan âteşe âb etmez eser.

Râşid

Bu 'âlem-i şuhûdda ilk turfanda günâh haseddir ki, İblîs tarafından işlenmiştir. Kur'ân'ın nihâyetinde son zikrolunan huy haseddir ki, "وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ" buyurulmuştur. Demek ki 360 ahlâk-ı zemînenin bidâyet ve nihâyeti haseddir.

Bu beyit *Telhîs*'te; kelâmında, mef'ûlü terk etmek için fi'l-i müte-'addîyi lâzım makâmında îrâda misâl getirilmiştir. "ان يرى مبصر و يسمع واع" fi'l-i müte-'addîlerin, lâzım makâmında îrâdıyla, mef'ûl-i mukadder olan "İstihkâk-ı imâmet" terk edilmiştir. Meselâ Türkce'den; "Hasûdlarını nasıl yakmasın, herkes sende ehliyyet görüyor" diyecek yerde "Hasûdlarını nasıl yakmasın, herkes sende görüyor" deyip [125] "ehliyyet" mef'ûlünün hazfiyle, "görüyor" fi'l-i müte-'addîsini lâzım makâmında îrâd etmek gibi. Bu usûl-i edebî ile ta'bîrden, memdûhun fazlı meydâna çıkar. Meselâ "Fılan kimse öyle bir 'âlim-i nûrânîdir ki, bir defa görmek kâfîdir", "Meksiko gölündeki seyyâr bağçeler ne kadar şirindir, hayret!" cümlelerinde olduğu gibi.

47

وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِي دَمًا لَبَكَيْتُهُ عَلَيْهِ وَلَكِنْ سَاحَةَ الصَّبْرِ أَوْسَعُ¹

Müfredât: (ولو شئت) dileseydim. "Vâv", beyt-i matla'a atf içindir. (عليه) müte-veffâ üzerine (ان ابكى دما) kan ağlamağı (لبيكته) muhakkak ağlardım kanı (ولكن ساحة الصبر) velâkin sabrın meydânı. Sabır; a'sâbın metâneti ve kalbin genişliğindendir. "واستعينوا بالصبر", "بالصبر يتوقع الفرج", "وإنا يوفى الصابرون أجرهم بغير حساب" şâhidlerince, sâbirler felâh ve rahmetle mübeşşer, nusrat ve inâyet-i îlâhiyye ve ecr-i mâ-lâ-nihâye ile me'cûr ve mükerrerdirler.

Hasedin muktezâsı kibir, sabrın muktezâsı şükürdür, dediler. Hadîs-i şerîf'te; "İmânın yarısı sabır, yarısı şükürdür" buyuruluyor. Hadîs-i kudsîde; "Kim ki kazâma teslîm olur, belâma sabreder, ni'metime

1. Arûzdan: Bahr-i Tavîl'in darb-ı sanîsindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlû, Mefâ'ilün * Fe'ûlû, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.

şükürde bulunur, hükmüme râzı olursa, onu siddîklardan kılarım". Hadîs-i Nebevî'de; "Sabır sıkıntıları örter, belâlarda yardım olur" buyurulmuştur.

إذا ضاق الزمان عليك فاصبر ولا تياس من الفرج القريب
و طب نفسا فان الليل جلي عسى تأتيك بالولد النجيب¹

Ma'rifetnâme

(وسع) ziyâde geniş. Yani sabrın meydanı olan sadr geniştir. Sadrı hacmen dar olanlarda ve kadınlarda sabır az bulunur.

Sadrı eğer olsa dar,
Gam yer o leyl ü nehâr.
Sîne 'arîz olsa ol,
Gönlü hic olmaz melûl.

İbrâhîm Hakkı

Terceme ve Şerh: Kâili Huzeymî'dir. Oğlu Leys'in vefâtında söylediği mersiyelerdendir. Meâli: "Eğer oğlum üzerine kan ağlamak dilesem ağlardım. Velâkin sabır meydanı çok geniştir" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; fi'l-i meşîetin, mecâzî bir mef'ûle ta'allukunda garâbet olmakla, mefhûmun zihn-i sâmi'de takarruru için mef'ûlün behemehâl zikrolunmasına misâl getirilmiştir. Eğer "ولو شئت" dediğinde, "ان ابكى دما" mef'ûl-i mecâzîsini zikretmeseydi, fâ'ilin murâdı bilinmezdi. Yani "Eğer kan dileseydim ağlardım" deyince, "Kanı ne etmek dileseydin" suâline meydân bırakmamak için, mef'ûl-i [126] mecâzî olan "kan ağlamağı" zikirle, "Eğer kan ağlamağı istesem ağlardım" demek lâzımdır. Eğer mef'ûl hakîkî ise, zikri lâzım gelmez.

48

فَلَمْ يَبْقَ مِنِّي الشَّوْقُ غَيْرَ تَفَكُّرِي فَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِيَ بَكَيتُ تَفَكُّرًا²

Müfredât: (فلم يبق) kalmadı (منى) bende (الشوق) arzu. Şevk, iştîyâk, muhabbet, aşk yekdiğerinin murâdifi gibi görünürlerse de, ehl-i tasavvufa

1. Zamânın mihnetleri seni sıkarsa sabret ve yakınca halâs olmaktan ümidini kesme; gönlünü serin tut ki geceler yavrulayıcıdır; ihtimâldir ki günün birinde bir hayırla tcellî eder.
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sântsindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlû, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlû, Mefâ'ilün"dür.

göre birbirinin gayridir. Sevgi ma'nâsına gelen muhabbet bir ağaca teşbîh edilirse, şevk onun yaprağı olur, aşk meyvesi olur. Şevk, netice-i muhabbetir; şevk, hakikat-i muhabbetir. Şevk muhabbetten e'ammdır; iştîyâk da şevkten e'ammdır, zîra şevk gâibe olur. Mahbûb meşhûd olsa zevâl bulur; lâkin iştîyâk gıyâb ve huzûrda müsâvîdir ve 'ayn-ı aşktır, dâimîdir, sermedîdir. Şevkin alâmeti; mahbûbun zikrinde kalbin heyecânıdır. Muhabbet, şevk makâmına varır dayanırsa, sâhibini hayretlere uğrak, dehşetlere ihrâk eder.

الشوق حيرنى الشوق احرقنى
الشوق فرقتى بين الجفن والوسن
الشوق قربنى الشوق اغرقنى
الشوق اقلقتى الشوق ادعشتنى

Muhabbet-i hakikî denilen şevk, ancak Zât-ı Pâk-i İlâhî'ye olur; hidmet ve sevâbına olmaz. 'Îsâ 'aleyhi's-selâm bir yerden geçerken, za'îf, solgun üç kişiye uğrayıp, niçin bu hâle uğradıklarını sorduğunda, cehen-nemden korktuklarını söylediler. 'Îsâ 'aleyhi's-selâm da, Allah Te'âlâ hâifleri azâptan emîn kılacağını onlara müjde eyledi. Bir zamân sonra gâyet za'îf ve nahîf üç kişiye daha uğrayıp sebebini sorduğunda, cennât-ı 'âliyâta müştâk olduklarından bahsettiler. Onlara da "Allah umduğunuzu ihsân eylesin" diye du'âda bulundu. Giderken üç kişi daha görüp, bunların za'f ve teğayyürü evvelkilerden ziyâde ise de âsâr-ı muhabbet yüzlerinde nümâyân, sîmâları gümüş âyîneler gibi leme'ân olmakta idi. 'Îsâ 'aleyhi's-selâm onlara "Bu dereceye ne sebeple kavuştunuz?" dediğinde; "Yâ Rasûlallâh! Zât-ı Pâk-i İlâhî'ye muhabbet etmekle" cevâbını verdiler. Hazret-i 'Îsâ hitâben: "Müjde olsun! Siz yevm-i kıyamette Hakk Te'âlâ'nın mukarrebisiniz" buyurdu. *Tefsir-i Kebîr*, cild 2, s.106.

Bil âşıkı yüzünden, gitmez nemi gözünden;

Gözü yaşı yüzünden seyelân olur hemîşe.

Aşk erinin nişânı bilmek dilersem ânı,

Ana bu mülk-i fânî zindân olur hemîşe.

Eşrefoğlu

(ان ابكى) eğer dileyeydim (فلو شئت) düşüncemden başka (غير تفكرى) ağlamağ (بكيت تفكرا) düşünceyi ağlardım.

1. Şevk beni hayrân ve nâr-ı mecâziye sûzân eyledi. Şevk beni uykudan alıkodu. Şevk beni makâm-ı kurba îsâl ve garîk-ı deryây-ı visâl eyledi. Şevk beni vecd ü ıztırâba ilkâ ve dâire-i dehşette aklımı imhâ etti.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Cevherî'dir. Kalb-i şerifinde mahzûn olan aşk ve iştîyâkı tavsîf [127] ediyor. Meâlî: Kemâl-i muhabbet ve aşktan gelen za'f ve tahavvül dolayısıyla; "Bende tefekkürden başka birşey kalmadı. Hattâ ki eğer ağlamak murâd eylesem tefekkürü ağlardım". Yani aşk-ı Hakk, gözümün yaşına varıncaya kadar bütün sermâye-i mevcûdiyyetimi târâc eyledi, ancak tefekkür kaldı. Gözyaşıyla ağlamak üzere gözlerimi sıksam bile yaş çıkmayıp, ona bedel gözlerimden ma'sûku tefekkür çıkar, demektir. Zîra aşk kalpte olur; gözyaşı onun tercümânıdır.

Gözyaşıdır dildeki aşkı nümâyân eyleyen,

Hânedan ma'lûm olur mu, olmasa revzen-i çerağ?

Nüzhet

ما بين منسجم منه و مضطرب
أ يحسب الصب أن الحب منكتم

İmâm Bûsîrî

Âşıklar gözden a'mâ olsa bile, a'mâk-ı derûnda muzmer olan aşk yine mevkî'ini gâib etmeyip, tefekkür-i dâimî ile mevcûdiyyetini izhâr eder ve haşre kadar sâhibiyle gider. Tefekkür ve semâ' ile tezâyüd, cimâ' ile tenâkus eyler. Aşk matlûbdur, maksûddur. Aşk, ahlâk-ı hamîdenin menba'ı, ulûm ve fûnûnun mahzenidir. Ehl-i aşkın hayâtı, câvidânı; kelâmı, kâmurânîdir.

Şem'-i aşka Mısriyâ yandır özün, yoğ ol müdâm!

Âşıka her yokluğun üstünde var eksik değil.

Niyâzî-i Mısırî

Âşıklar ölmezden evvel ölmüş, en kısa yoldan sâhâ-i ma'rifeti bulmuştur. Onlar dünyâ ve 'ukbâya nazar etmez, Hakk'tan gayrıya gönül vermezler.

Mûtû kable en temûtû sırrına mazhar olan,

Haşrı neşri bunda gördü, nefha-i sûr olmadan.

Âşıklar nazar-ı basîretle dü-cihânı seyr edip zerre misâli görürler. Çünkü mâsivânın fenâsını hakka'l-yakîn bilirler. Aşk, fânûs-i kalbin kandîlidir.

1. Âşık zanneder mi ki akar gözyaşı ile yanık kalp arasında muhabbet gizli kalsın. Yani gizli kalmaz, demektir.

Dil rûşen olmaz Ahmed, aşk odu olmayınca,
Bî-revzen olsa hâne, muhtac olur ziyâya.

Ahmed Paşa

'Avâlim-i 'ulviyye ve sufliyyenin âsâyiş ve âhengi aşkla kâimdir; ondan mahrûm olanlar zevk ve hayâtta mahrûm ve hâimdir. Aşkın noktası kitâb, zerresi âfitâbdır. Katresinde kevn ü mekân gark olur, iki cihân zerresinde gizlenir. Âşıklar ma'sûkunun aşkıyla mukâbele ederler, onun rızâsı yolunca giderler. Aşkın bidâyeti muhabbet, nihâyeti müşâhededir. Alâmeti: Cemî' mâ'adânın rağbet ve rahbetinden kalbi muhâfazadır. Bîgâneye derd ü gam görülen belâ, âşık helvadır. Çünkü gönderen ma'sûku Mevlâ'dır. Âkıl-i bî-hazzın okuduğu [128] niçe bin mücelled, âşık-ı bî-gayza göre ebceddir.

Tabîbâ! Derd-i aşkın ben devâsın yârdan öğrendim;

Hayât-ı câvidânî vermesin Lokmân'dan istersem!

Felâtûn'un Aristo'nun kemâlâtında meylim yok,

Dirîğ etsin eğer İskender-i Yûnan'dan istersem!

Şevkî Efendi

Âşık, ma'sûkunun zikrinde dâim, hizmetinde kâim olmak lâzımdır. Nitekim *Şifâ-i Şerîf*'te gelir;

هذا لعمرى فى القياس بدیع

تعصى الاله و انت تظهر حبه

ان المحب لمن يحب مطيع¹

لو كان حبك صادقا لاطعته

Abdullâh b. Mübârek

Evet, Cenâb-ı Hakk'a giden yollar aded-i enfâs-ı halâyıktır. Lâkin şâhrâh-ı aşk u muhabbet hepsinden lâyıktır. Zîra âşık kendisini fânî bilir, bekâyı bulur ve Bâkî-i Lem-yazel'le kalır. Nâsûtta çıkıp lâhûtun nûruyla münevver olur. İbâdeti cennet ve cehennem için değildir.

İbâdetle diler kim cenneti teshîr ede zâhid,

Ânınçün zümre-i zühhâdı ben ehl-i sivâ buldum.

Ârif Hikmet Bey

1. Allah Te'âlâ'ya muhabbet izhâr edersin. Halbuki 'âşî olursun. Yemîn ederim ki şu hâlin çok tuhaftır. Eğer muhabbetinde sâdık olaydın, ibâdet ve tâ'atta bulunurdun; çünkü muhib, mahbûbuna mutî' olmak gerektir.

Kim ki Hakk celle ve 'alâ hazretlerinin aşk u muhabbetini ihrâz etmek dilerse, şu on şeyi iltizâm etsin: Tevbe, zühd, tevekkül, kanâ'at, 'uzlet, zikir, teveccüh-i tâm, sabır, murâkabe, rızâ.

Aşk ve muhabbetten mahrûmiyyet, düserâda neket ve kürbettir. Zîra aşk, tarîk-ı vuslatı tenvîrde mânend-i âfitâb ve kevkebdir. Rızâ ve likâ isteyenler için bir tarîk-ı akreb ve ensebdir. Aşk dünyâdan eb'ad, 'ulyâ'ya akrebdir.

هر که را جامه ز عشق چاک شد او ز حرص و عیب کلی پاک شد
ای دواى نخوت و ناموس ما ای تو افلاطون و جالونوس ما
جسم خاک از عشق بر افلاک شد کوه در رقص آمد و چالاک شد¹

Mevlânâ Celâleddîn

Aşk-ı hakîkî "و الذین امنوا اشد حبا لله" nazm-ı cemîlinden müstebân olur.

Mübtelây-ı mihnet-i dildâr eder aşk âdemi,

Gâh olur Mansûr-veş, ber-dâr eder aşk âdemi.

Perde-i nâmûs u 'ârı mahveder her lem'ası,

Sıdk ile pür-ru'yet-i didâr eder aşk âdemi.

Aşka bend ol sen de Yahyâ, koyma elden câm-ı Cem!

Bir gün olur, vâkıf-ı esrâr eder aşk âdemi.

Yahyâ Efendi

Mutasavvıfın hazarâtının keşf ve tertîbince, muhabbetin tezâyüdünden sabâbet tecellî edip gözyaşı revân olur. Biraz daha terakkî ettiğinde garâm devresi zuhûr eder. Yani muhabbet-i şedîde, borclu gibi kalbe mülâzemette bulunur. [129]

قالت لترب عندها جالسة فى قصرها هذا الذى اراه من
قالت فتى يشكو الغرام عاشق قالت لمن قالت لمن قالت لمن²

1. Her kimin elbise-i nefsanîyyeti aşktan paralanmışsa, o kimse hırstan ve her türlü ayıptan pâktır. Ey kibrin devâsı ve ey nâmûsumuz olan aşk! Sen bizim Eflâtun ve Calinos'umuzsun! Şu toprak cism-i te'sîr-i aşktan semâya ağar ve dağlar bile cism-i câmid olduğu halde raksa gelip cevelân eder.
2. Seyyide köşkünde oturarak huzûrunda oturan Tûrab'a, "Şu benim gördüğüm kimdir?" dedi. Tûrab: "Şâki-i garâm u aşk olan âşık-ı fetâdır" cevâbını verdi. Seyyide: "Kime âşiktir?" deyince Tûrab, "Kime diyen zâta âşiktir" dedi.

Garâmdan sonra aşk tecellî eder. Ondan sonra "şeğaf", şeğaftan sonra "hayret" makâmı tulû' eder. Du'ây-ı Nebevî'de "رب زدني بحيرا" vâki' olmuştur.

Yek cür'a ile şöyle harâb eyle İlâhî!
Fark etmeyeyim haşre kadar menzil ü râhı.

Pertev Edhem Paşa

Hayret, hadd-i i'tidali tecâvüz ederse "هيمان" makâmı zuhûr edip, eğer 'âşık bu makâmda "sahv"a çıkarsa, meydânı açılır. Çıkamadığı takdirde, meczûb olarak kalır ki cünûndan bir nev'dir.

Aşk mıdır cân u dil mülkûn yağma eyleyen?

Aşk mıdır sînemin içre gelip câ eyleyen?

Aşk mıdır boynuma takıp belâ zincirini,

Gezdirip Mecnûnleyin 'âlemde rüsvâ eyleyen?

Aşk mıdır bî-vefâ güller elinden geceler,

İnledüp bülbülleri ta subh gûyâ eyleyen?

Aşk mıdır fenn-i derdi okutup âşıklara,

Fasl u bâbı sînemin levhinde peydâ eyleyen?

Aşk mıdır bu Muhibbî sînesine dağ urup,

Âhır ânın gözleri yaşını deryâ eyleyen?

Kânûnî Sultân Süleymân

Nefs-i emmâre âlem-i nâsût için bir semm-i kâtildir. Onun tiryâk-ı muslihi, aşk-ı hakîkîdir.

Âteş-i aşka yananlar gıl u gıştan pâk olur,

Potada kâl olmayınca, sîm ü zer bulmaz 'ayâr.

Kânûnî Sultân Süleymân

Bahâeddîn-i 'Âmilî, Ebû Ali b. Sînâ'nın *Risâle-i Aşk*'ından naklen diyor ki: "Aşk yalnız nev'-i insâna muhtass değildir. Felekiyyât, unsuriyyât, mevâlîd-i selâse ve rûhâniyyâtın cümlesi, bir câzibe-i tabî'yye tahtında, esîr-i teessür ve mahkûm-i aşktır.

Âgûşa çeker kehrubâ gâhi görünce,
Ma'sûkunu bulmuş o da sîmasına lâyık

Âgâh

Aşkınla dönüp rûz ile şeb raks eder eflâk,
Şevkinle yanar şems ü kamer sâbit ü seyyâr.

Hayrette kalır hâk,
Eyler devrânı.

Eflâk ü 'anâsırla mevâlîde çü hemrâh,
Zerrâtı kamu eyledi sergeşte çü perkâr.

Nûrundur ey Allah;
Aşkın hafakânı.

[130] Aşkınla hava cûş edip, emvâc olur ebhur,
Aşkın düşürür şevkle vâdilere nâ-çâr,

Şevkinle kamu per,
Her âb-ı revânı.

Aşkınla mu'ammây-ı cihân hallolur ancak,
Bir şu'le imiş âlem, edermiş ânı tekrâr;

Ey Vâhid-i Mutlak,
Aşkın cevelânı.

Her cân u gönül tab' iledir nûruna mâil,
Zerrât-ı cihân vahdetini eylemiş ikrâr;

Nûr ânlara şâmil,
Bî-nutk lisânı.

Nûrunla dil ü dîdemize göster İlâhî!
Tâ seyr edelim şânların ey kulzüm-i zehhâr!

Eşyâyı kemâ-hiye,
Her ân u zamânı.

Ger aşk cihângîrine meyl eylese zâhid,
Hem Kâ'be misâli sevip etmezdi ol inkâr;

Olurdu müşâhid,
Her seng nişânı.

Hakkâ ki olan aşk-ı safâ-bahşına vâkîf,
Hoş cânı gibi şefkat eder cümleye her bâr;
Olmuştur o 'ârif,
İncitmez o cânı.

İbrâhîm Hakkı

Bu beyit *Telhîs*'te; kelâmında, fi'l-i meşîetin mef'ûl-i hakîkiye ta'allukunda, mef'ûlün hazfine misâl getirilmiştir. "فلو شئت" fi'l-i meşîeti, "ان ابكى"deki bükâ-i hakîkî mef'ûlüne ta'alluk etmekle, mukadder olan "بكاء حقيقيا" mef'ûlü hazf olunmuştur. Zîra mef'ûl-i hakîkîde garâbet olmadığı için, hazf olunsa bile sâmi' anlayabilir. Nitekim Türkçe'den;

Harâm oldu bu mezkûrât işit bir bir hazer eyle!
Tekellüm eyleme hergiz umarsan hûr u gılmânı.
Kelâm-ı dünyâdır biri, fecirden gün doğana dek,
Veyâ helâda söylemek dahi ta'rîzi-i lisânı.
Cimâ' 'indeinde söylemek taleptir biri vasâyâ
Dahi kesret-i hulf oldu gerek olursa sıdk ânı

Halîlî

kıt'asında hazf olunan mef'ûl-i hakîkîler "(bunlardan) hazer eyle", "helâda (söz) söylemek", "(halka) ta'rîz", "cimâ' 'indeinde (söz) söylemek", "(hâkimden) taleptir", "(herhangi bir şeye) kesret-i hulf", "(bunları) tekellüm eyleme"dir.

Mef'ûlün hazfi bazan da sâmi'in tevehhümünü def' için icrâ edilir. Meselâ;

وكم ددت عني من تحمل حادث
و سورة ايام حزن الى العظم

Buhturî

beytinde "اللحم" hazf olunmakla, bıçağın doğrudan doğruya kemiğe dayandığı ifâde edilmiştir.

1. قطعن (حزن) şiddet (سورة) zulüm (تحمل) دفع (ددت) . Ma'nâsı: "Ey Ebu's-Sakr! Kemiğe kadar kesen bıçak gibi beni hurpalayan her bir hâdis-i kesîr ve 'azîmin zulmünü ve her bir eyyâm-ı şedâidin savlet ve şiddetini çok kere benden def' eyledin" demektir. Bu beyitle Ebu's-Sakr medh olunmuştur.

[131] Eğer bi-lâ-hazf "حزن اللحم الى العظم" denilseydi, sâmi', bıçağın kemiğe dayanmayıp ette kaldığını tevehhüm ederdi.

Fiilin vukû'unu beyânda i'tinâ göstermek için ise, mef'ûl evvelen hazf, sâniyen zikr olunur. Meselâ;

قد طلبنا فلم نجد لك في السود و المجد و المكارم مثلاً

Buhturî

beytinde "مثلك" fiilinin mef'ûl-i mukadderi olan "قد طلبنا" hazf olunup, cümle-i sâniyenin mef'ûlü "مثلاً" zikr olunmuştur. Eğer mef'ûl-i evvel "مثلك" hazf olunmasaydı, memdûhun misli bulunmak tevehhüm olunurdu. Yani "Nazîrîni aradık ise de, nazîrîni bulamadık" hitâbına, "Nazîrîm var mı idi ki aradınız" 'itâbı lâzım gelir. Bunun için evvelki nazîrîn hazfiyle, "Çok aradık ise de sana nazîr bulamadık" demek lâzımdır. Bu kâ'ideye tevfi'kan, nass-ı Mübîn'de "لا شريك له" vârid olmuş, "لا شريكه" gelmemiştir. Bu sebepten "Cenâb-ı Hakk'ın şerîki yoktur" denilmeyip, ancak "Cenâb-ı Hakk için şerîk yoktur" denilir.

49

أَنَا الذَّائِدُ الْخَامِي الذَّمَّارُ وَإِنَّمَا يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا أَوْ مِثْلِي²

Müfredât: (أنا الذائد) Ben def' ediciyim, (الهامي) koruyucuyum (الذمار) âbid ve ecdâdın şereflerinden (أنا أو مثلي) ben yahut benim gibiler. (أنا) 'ahid, gayret (وإنما) ve ancak (يدافع) def' eder. (عن أحسابهم) âbâ ve ecdâdın şereflerinden (أنا أو مثلي) ben yahut benim gibiler.

Terceme ve Şerh: Kâili Ferazdak'tır. Kendisinin ecdâd ve akrabâ gayreti güttüğünü, onları müdâfa'a ettiğini bildiriyor. Meâli: "Ben 'ahd-i karâbet ve gayreti himâye ve müte'arrızı def' ediciyim. Ta'arruz-i a'dâ ve havâdisi akrabâ ve ecdâddan def' eden ancak ben veya benim gibilerdir". Yani ancak ben ve benim gibiler akrabâ şerefini muhafaza eder, demektir. Yeknesak bir şecere-i sülâleye mensûp akrabâ ve aşîretin efrâdı, yekdiğerine nisbeten bir ağacın dalı veya bir vücûdun a'zâsı gibidir. Birisine 'âruz olan 'âr ve 'ârizadan, diğerkileri de mutazarrır olacağından, o aileyi hâricî ta'arruzlardan müdâfa'a etmeğe efrâdının hepsi de borçludur. Ihve-i Yûsuf 'aleyhi's-selâm kabîle-i nübüvvet-pâyelerini sıfat-ı sir-

1. Bu beyit Buhturî'nin Müsta'in Billâh'a ta'rîzan Mu'tezz Billâh'ı medh eylediği kasidesindendir. Meâli: "Efendim! Çok aradık, siyâdet ve mekârimde ve şerefte sana benzerini bulamadık" demektir.
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı evvel-i sâlimindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûl, Mefâ'ilün * Fe'ûl, Mefâ'ilün, Fe'ûl, Mefâ'ilün"dür.

katten tenzîh etmişlerdir. Atalar: "El içinde köy gayreti, köy içinde soy gayreti gütmeli" demişler. Muhibb-i sâdık da akrabâdan geri kalmaz. [132]

Gelür zevk u sefâ, dostun bana cevri u cefâsından,
Muhibb-i sâdıkı yeğdir kişinin akrabasından.

Ma'rifetnâme

Bu beyit *Telhîs*'te; kasra misâl getirilmiştir. "Kasr": Bir şeyi diğer bir şeye tahsistir. Edât-ı kasr olan "اِنا", maksûr "müdâfa'a-i ahsâb"ı, maksûrun aleyh "انا او مثلى"ye kasr ve hasr etmiştir. Türkce'den edevât-ı kasr "ancak, yalnız, başka, belki, özge ve Türkce'leşen illâ, gayrı, mâ'adâ"dır. Nitekim "Azıksız ve tevbesiz vefât eden ehl-i îmânın işi, ancak meşîet-i îlâhiye kalmıştır", "Almanyalı Leibniç, yalnız terbiye-i etfâlî bana tevdi' etsinler, ahvâl-i âlemi ıslâh edeyim, diyor", "Türkler'den başka, târihin a'mâkında iz bırakmış bir millet tasavvur olunmaz" cümlelerinde olduğu gibi.

Türkce'mizde isbâtın nefyi ta'kîp etmesi de bir nev' kasrdır. Nitekim;

Bilmedim zevk-i visâlin çekmeyince firkatin,
Olmayınca hasta, kadrin bilmez âdem sıhhatin.

Fıtnat Hanım

beytinde, mısra'-i evvelin nefyi, mısra'-i sâninin isbâtını takip ile kasr eylemiştir.

50

سَاغْسِلْ عَنِّي الْعَارَ بِالسَّيْفِ جَالِبًا عَلَى قَضَاءِ اللَّهِ مَا كَانَ جَالِبًا

Müfredât: (ساغسل) yakında yıkarım (عنى العار) benden şerefsizliği (بالسيف) kılınc ile (جالباً على) üzerime çekerek (قضاء الله) Allah Te'âlâ'nın hükmünü. قضا , "على" kelimesiyle ictimâ' ederse, "mevt" ma'nâsına gelir. "فقتضى عليه" âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Kezâ burada da ölüm ma'nâsındadır.

Kazâ: Cenâb-ı Hakk'ın ber-vefk-ı 'ilm hükm-i icmâlî ve irâdesine denilir. Kader ise, ber-vefk-ı kazâ hükm-i tafsîlîsiyle, eşyây-ı gayr-ı mec'ûlenin mâhiyyetini takdîr ve tahdîd ve levh-i mahfûza tasfîridir.

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sanîsindendir. Ölçüsü: "Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün"dür.

Halk da ber-vefk-ı takdîr, eşyây-ı mukaddere-i gayr-ı mec'ûleyi ademden vücûda getirmesidir. Şu hâlde halk, kadere; kader, kazâya; kazâ, ilme; ilim, ma'lûma tâbî'dir. Bu sıfatlar hep sıfât-ı kadîme-i İlâhiyyededir. Bunlar ta'alluk etmedikce hiçbir şey vücûd bulmaz.

Hakîm-i Mutlak'ın olmaz ise bir işte takdîri,

Müfid olmaz hezâr erbâb-ı aklın re'y ü tedbîri.

Hezârân cevşen-i fülâd ile kat kat zırh giyse,

Kişî def' edemez kavs-i kazâdan atılan tûri.

Dervîş Çelebi

[133] Kazâ iki türlüdür. Birisi kazây-ı mübremdir ki, esbâb ve irâdeye bağlı değildir. Behemehâl olur; kazây-ı âsumânî, ecel-i kazâ gibi.

Hazer, men'-i kazâ kılmaz ne denlû gûşîş eylerse,

Kazây-ı mübremin mümkün değil sa'y ile tağyîri.

Dervîş Çelebi

Müsellem olsa dahi dest-i ihtiyâra fi'âl,

Yine muvâfık-ı hükm-i kazâ sudûr eyler.

Ârif Hikmet Bey

Diğeri kazây-ı mu'allaktır ki, esbâb ve irâdeye bağlıdır. Tâ'at ve isyân ve ecel-i müsemma gibi. Her iki kazânın da hâlikı Hakk Te'âlâ'dır. Yalnız kazây-ı mu'allakta abdin kesbi vardır. Bunun için Hakk Te'âlâ hazretleri kazây-ı isyâna râzî olmaz

هو الحق المقدر ذو الجلال

هو الحق المدبر كل امر

و لكن ليس يرضى بالمحال¹

مرید الخیر و الشر القبیح

Sirâceddîn Ali el-Emâlî

Binâen'aleyh, dâimâ hüsn-i tedbîr ve istikâmet üzere olmalıyız ki, hakkımızda mukadder olan kazây-ı mu'allak ise, kesb ve ihtiyârımız yüzünden mes'ûl ve mu'âteb olmayalım.

Etme tedbîrinde noksân, gerçi takdîrindir iş,

Hüsn-i tedbîrinle emrinde Hudâ takdîr eder!

1. Allah Te'âlâ Hayy'dır. Her işinde Müdebbir'dir. Ma'bûdun bi'l-hakk'tır. Umûru takdîr eder, celâl sâhibidir, hayır ve şer Allah Te'âlâ'nın dilemesiyle olur; şu kadar ki şerr-i kabîhi rızâsız diler ve halk eder.

Râgıb Paşa

(ما كان) oldukça (جالبا) celb edici hâlinde.

Terceme ve Şerh: Kâili Sa'd b. Nâşib b. Ömer b. Temîm'dir. A'dâsından ahz-i sârı ta'ahhüd ma'razında söylemişti. Meâlî: "Hükm-i İlâhînin celb ettiği ölümü gözüme alarak, yakında 'âr ve aybı kendimden kılınca ile izâle ederim". Yani ta'n ve ta'arruz-i a'dâdan, bana âriz olan 'âr ve aybı, ahz-i intikâmı kendimden def' ederim, ölümden korkmam, demektir. Dünyâda en mühim maksad, idâme-i hayât, himâye-i harîm u 'ismet ve iffettir. Sermâye-i hayât ve nâmûs herşeyden azîz ve eşreftir. Bu iki hakka ta'arruzun uyandırdığı hiss-i intikâm ve kasvet, ahz-i sâr etmedikçe sâkin olmaz. Her neye mâl olursa olsun, sahib-i Hakk ahz-i intikâmdan vazgeçmez. Binâen'aleyh halkın bu iki husûsiyyetine tecâvüzden çok sakınmalıdır.

Bak ne müşkil levha teşkîl eylemiştir intikâm!

Gark-ı hûn maktûl, kâtil muztarip, hançer hazîn.

Mu'allim Nâci

[134] Bu beyit *Muhtasar*'da; hâlin fâ'ile mukâreneti hîn-i tekel-lümde olmayıp, hîn-i vukû'-i fülde olacağına misâl getirilmiştir. Fâ'il "ساغسل عنى العار بالسيف جالبا" ibâresiyle, ahz-i intikâmı ta'ahhüd ettiği sırada "جالبا" hâliyle mevsûf değil idi. "ساغسل" demekle, bu celb-i mevt hâlini, ancak müstakbelde ihrâz edeceğini, yani bu sözü söylerken ölümü göze kestirmek hâliyle mevsûf olmayıp, ancak ahz-i sâr ederken o hâlde bulunacağını ta'ahhüd eylemiştir. Nitekim; "سيدخلون جهنم (داخرين)"¹, "انما يؤخرهم ليوم تشخص فيه الابصار (مهيضين)"² nazm-ı cemîllerinde ve "Demir zincirlerle bağlanıp denizlerin tabanına atılan sırlar, gizli ayıplar, günün birinde (bütün şa'sa'asıyla) meydâna çıkar" cümlesinde olduğu gibi.

51

بصبح وما الاصباح منك بامثل² الا ايها الليل الطويل الا انجلي

Müfredât: (الا) sana derim (ايها الليل الطويل) ey uzun gece (انجلي) âgâh ol, açıl! (بصبح) sabah aydınlığı sebebiyle (وما الاصباح) halbuki sabah ağarması değil (منك بامثل) senden efdal.

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sanîsindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûl, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûl, Mefâ'ilün"dür.

Terceme ve Şerh: Kâili İmru'u'l-Kays'dır. Meşhûr Kasîde-i Lâmiyye'sindendir. Meâlî: "Sana derim! Ey uzun gece sana! Sabahın ziyâsıyla açıl! Hoş ... sabâh da senden pek hayırlı değil ya!.." Yani her ne kadar, beni gecelerde istîlâ eden zihâm-ı ahzân ve ihtirâk ve nâire-i aşk u iştiyâk, gündüzlerde de istîlâ ediyorsa da ... ey gece ... hele açıl bakalım! demektir. Dert ve belâ ehline gece ile gündüz müsâvî ise de, gecelerin zulmet ve vahşeti zâid olduğu için, o anda gönül hastalıkları tezâyüd eder. Zîra "Leyle-i sevdâda çekilen sevdâ, bir dâ-i bî-devâdır" diyorlar.

Göz yaşlı, gönül zülf-i perîşânlar içinde,
Kaldım karanu gecede bârânlar içinde.

Tâcî

Bu beyit *Telhîs*'te; fi'l-i inşâiden, emrin temennî mevki'inde îrâdına misâl getirilmiştir. "Emir": Bir iş işlemeği taleptir. "Temennî": Vukû'u müte'assir olan bir işi taleptir. Şâ'ir "انجلي" hitâbıyla, her ne kadar geceye emr etmiş ise de, gecenin hemen açılması kendi elinde olmadığı için, bu emir "temennî" mevki'ine tenzîl edilmiştir. Türkçe'den;

Yapılsın türbe-i kabrim, güzergâhında ol şâhın,
Gelip geçtikce (sorsun hâlimi hâk-i mezârımdan).

Zekâî

[135] Aceb mi özlesem, yansam sabâh-ı mahşer-engizi,
Uzandı leyle-i hasret (yetiş ey Şems-i Tebrîzî!).

Pertev Paşa

beyitlerinde olduğu gibi. Mutlak emre misâl;

Zehre sükker, hâra gül, cevre vefâ ol dâimâ!
Âlem-i fânîde resm-i zindegânî böyledir.

Cevrî

beytinde olduğu gibi.

52

زَعَمْتَ هَوَاكَ عَمَّا الْغَدَاةَ كَمَا عَمَّا
عَنْهَا طُلُوْلٌ بِاللَّوَايِ وَرُسُومُ
لَا وَالَّذِي هُوَ عَالِمٌ أَنَّ النَّوَى
صَبْرٌ وَأَنَّ أَبَا الْحُسَيْنِ كَرِيمٌ
مَا زِلْتُ عَنْ سَنَنِ الْوَدَادِ وَلَا غَدْتُ
نَفْسِي عَلَى أَلْفِ سَوَاكِ تَحُومُ¹

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı sâni-yi maktû'undandır. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün * Müstef'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilâtün"dür.

Müfredât: (زعمت) ma'şûkam zannetti ki (هواك) senin arzun, yani aşkın (عفا) mahvetti (الغداة) sabâh (كما عفا) mahvolduğu gibi (عنها) diyâr-dan (ظلول) o eserler (باللوای) Livâ nâm mevki'de (ورسوم) ve şekiller. (لا) yok (والذى) ol Allah Te'âlâ hakkı için ki (هو عالم) ol bilicidir (ان النوى) ayrılığın olduğunu (صبر) acı, (وان ابا الحسين) ve İbn-i Heysem'in olduğunu (ولا غدت) iyi (ما زلت) ayrılmadım (عن سنن الوداد) muhabbet yolundan (كريم) ve olmadı (نفسى) kendi nefsim (على الف) ülfet üzere (سواك) senin gayrın. Bedî'a: Bir âşık ma'şûkunu, elinde misvâk ağacı tutarken görmüş, mahbûbesi mütenekkiren, "Kimi arayorsunuz?" diye âşık sorup, o da "اريد اراك" [Seni görmeği isterim] cevâbında bulunmuştu. Fakat "اراك" misvâk ma'nâsına gelmekle, mezbûre kadın elindeki misvâkı uzatarak "Buyurunuz" demişse de, bu sefer delikanlı "لا اريد سواك" [Senden başkasını istemem] cevâbını vermiştir. Zâhir-i ma'nâ "Misvâk istemiyorum" demektir. (تحوم) döner değil.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebî Temmâm'dır. Ebî'l-Hüseyn Muhammed b. Heysem'i medh eylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Ma'şûkam yanlışı zanla bana Livâ mevki'inde bulunan harâbeden âsâr-ı 'umrân ve eşkâl mahvolduğu gibi, senin bana olan muhabbetin de hicrân sabâhında mahvoldu, dedi. Ben, hayır dedim, Zannettiğin gibi değil! Aşkın acı ve Eba'l-Hüseyn'in kerîm olduğunu bilen Cenâb-ı Hakk'a kasem ederim ki, ben tarîk-i muhabbetten ayrılmadım. Nefs-i âşıkânem, senden gayrısının ülfetine dönmüş değildir" demektir.

Aşk ve ma'şûk ve âşık oldu yâr,

Leyse fi'd-dâri gayruhû diyâr.

Sabûhî Dede

[136] Bu kıt'a *Telhîs*'te; bir cümleyi diğer bir cümleye "vasıl"-dan, atfın sıhhati için cihet-i câmi'anın bulunmasına, bulunmadığı takdirde atfın makbûl olmayacağına misâl getirilmiştir. "Cihet-i Câmi'a", ma'tûf ve ma'tûfun 'aleyhin müşârik oldukları hükümdür. "ان النوى صبر" ile "وان ابا الحسين كريم" arasında, yekdiğerine atfa sebep, cihet-i câmi'a bulunmadığı için bu atf makbûl düşmemiştir.

(Faide): "Cihet-i Câmi'a" ya aklî, ya vehmî veya hayâlî olur. "Aklî alâka"; kuvve-i 'akliyyenin cem' edeceği eşyâ beynindeki alâka-i hakîkiyyedir. Bu da üçtür: Temâsül, tezâd, tezâyüf.

Temâsül: Nev'de ittihâd; tezâd: iki şey beyninde zıddiyyet; tezâyüf: illet ve ma'lûl gibi şeyler arasında bulunan münâsebet-i mahsûsadır.

Meselâ: "Ekşi ve tuzlu ve tanenli gıdalar bedeni za'fa sürüklerse de yağlı ve tatlı ve oldukça sulu mâddeler vücûdun inbisâtına hâdimdir" cümlesinde, nev'-i gıdâiyette müttehid bulundukları için, muhtelif lezzetli mevâd, alâka-i temâsül ile yekdiğerine atf olunmuştur. Kezâ tezâd nev'inden olarak da "za'f ve inbisât" birbirine vasl edilmiş, "Gece ve gündüz 24 saattir" misâli gibi olmuştur. Tezâyüf'e misâl:

"Bu âlem-i kevn ü fesâdda her mi'mâr ölür ve her ma'mûr harâp olur" cümlesinde ve "Kâtil ve maktûl nârdadır" hadîs-i şerîfinde; mi'mâr, kâtil illetleri zikrolunurken, mâ'mur, maktûl ma'lûllerine aklın verdiği nisbet-i mahsûsa gibi.

"Alâka-i Vehmiyye": Kuvve-i Vehmiyye'nin cem' edeceği eşyâ beynindeki alâka-i vehmiyyedir. Bu da üçtür: Şibh-i temâsül, şibh-i tezâd, şibh-i tezâyüf.

Şibh-i Temâsül: Aklın tezâd bulduğu hükme, vehmin temâsül zehâbında bulunması. Şibh-i Tezâd: Aklın mütemâsil bulduğu hükme, vehmin tezâda zâhib olması. Şibh-i tezâyüf: Aklın tezâd hükmü verdiği şeylere, vehmin tezâyüf hükmünü vermesidir. Meselâ: "Hâssiyet-i ihrâkı şâmil iki şey vardır ki, biri âteş-i sûzân ve biri hakâret-i ihvândır" cümlesinde, âteş ile hakâret, yekdiğerine aklen zıd ise de, vehmen şibh-i temâsül vardır.

Şibh-i tezâda misâl: "Fezây-ı bî-intihâ içerisinde şems, fevkânî; lâkin arz, tahtânîdir" cümlesinde, aklen fezânın aşağısı yukarısı olmayıp, arz güneş etrafını mütesâviyen devr ettiği ve hatta güneşten bakılsa arz yukarıda, güneş aşağıda görüldüğü hâlde, vehmen arzın aşağıda, şemsin yukarıda, bir hâlet-i tezâd hükmünü almış görülmesi gibi.

Şibh-i tezâyüfe misâl: "İnsânın bedeni her beş senede bir defa değişirse de rûhu bâkîdir" cümlesinde, bedenle rûh aklen zıd ise de, vehmen yekdiğeri arasında bir nisbet-i mahsûsa olmakla, yani bedenın zikrini müteâkip rûhun da zikri, vehimde bir mevki' işgâl etmekle, birbirine atf olunmuştur. "Alâka-i Hayâliyye": Herkesin kendi hayâl-i müstakillince müte'addit şeyler arasında bulduğu cihet-i câmi'adır ki, başka birisinin hayâlinde bu türde¹ münâsebet bulunamaz. Meselâ: Âlim, mi'mâr, tüccâr, çapkın kimselerden müteşekkıl bir cemâ'at huzûrunda, bir kimse "Âh İstanbul âh" dese, bu kelimenin mefhûmu âlime göre, İstanbul'un üniversiteleri, kütüphâneleri, câmi'leri, akademiya merkezleri hâtıra gelir. [137] Mi'mârın hâtırına bu şehrin manzara-i umûmîsi, tarz-ı

1. türde : توارده (y)

mi'mârîsi, mebânî-i cesîme ve âsâr-ı tarîhiyyesi; tüccârın hâtırına, kendisinin güzergâh olmakla beraber, berrî ve bahrî ticâretleri, Avrupa ile olan ticârî münâsebeti, çarşu ve mağazaları sıra ile dizilir. Çapkın kimse, İstanbul ismini duyunca tiyatrolarını, dansözlerini, park ve balo ve sâîr eğlence mahallerini hâtırlar. İşte "cihet-i câmi'a-i hayâliyye" muhtelif hâtıraların, hâtıra vürûd eden müte'addit şeyleri kendi hayâlinde cem' etmesidir.

Bu cihât-ı câmi'anın (aklî, vehmî, hayâlî) her hangisi müte'addit şeyler arasında bulunursa, o cümlelerin ikincisi birincisi üzerine atfolunur. Cihet-i câmi'a bulunmazsa, atfı sahîh değildir; mâ-nahnû fîhimiz "و ابا الحسين كريم" gibi. Çünkü "aşk" ile "Eba'l-Hüseyn", "merâret" ile "kerâmet" aralarında atfa değer hiçbir cihet-i câmi'a yoktur.

53

وَقَالَ رَأَيْتُمْ أُرْسُوا نِزَاوِلَهَا فَكُلَّ حَتَفٍ أَمْرِي يَجْرِي بِمِقْدَارِهَا

Müfredât: (وقال رائدهم) ordunun öncüsü dedi ki (ارسوا) haydin, kalkın! (نزاولها) müdâfa'a edelim, harp edelim (فكل حتف امرئ) çünkü her kişinin ölümü (يجرى) cârî olur (بمقدار) kaderince. Kader: Cenâb-ı Hakk'ın kazâdan sonra hükm-i tafsîliyle eşyây-ı gayr-ı mec'ûleyi ta'yîn ve takdîr ve levh-i mahfûza tasâtîridir; 2 انا كل شيء خلقناه بقدر. Hakk Te'âlâ hayır ve şerri ezelde takdîr etti. Ama bu takdîr, lâ-yezâlde gelecek abdi şerre mecbûr etmez. Çünkü takdîr-i mezbûr, lâ-yezâlde gelecek abdin kesbine tâbi' ve mu'allak olarak mukadder kılınmıştı.

Müdebbirdir, mukaddir her umûra Hazret-i Bârî,

Eder tedbîr ve takdîri ezelden ilmi var ânâ.

'İbâd-ı ef'âli tahrîr oldu gerçi levh-i mahfûza,

Değil hüküm ve kazâ ile fakat vasf iledir imlâ

Ezelde etmesi takdîri, cebri iktizâ etmez,

Ki bilir herkesin fi'li olur dünyâda ne gûnâ.

Rızâ ve hubb ve emriyle değil küfr ü me'âsî hiç,

Eğerçi ilm ü takdîrinden olmazsa da istisnâ.

1. Bahr-i Basît'in darb-ı sanî-yi maktû'undandır. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Mefâ'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.
2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

Vecîhî Paşazâde

Terceme ve Şerh: Kâili Ahtal'dır. Askeri harbe teşvîk eden bir kumandanın sıhhat-i akîdesini medh eder. Meâli: "Ordunun öncüsü, haydin muhârebe edelim. Zîra herkesin ölümü mukadderâta göre cereyân eder, dedi". Yani korkmak, kaçmak mevte mâni' olmadığı gibi, harbe girmekle de hemen ölmek lâzım gelmez. Mukadder ne ise o olur, demektir; [138]

و لا يقدم حيوان على اجل و ان تقطع في انياب غيلان

Monla Hızır Bey

Her şey ecel-i mukadderiyle ölür. Ecel gelmedikçe vefât etmez. Meydân-ı muhârebede katl olunan bir kimse, harbe girip katl olunmasa bile, yine o ölecekti. Şu kadar ki, eceli esnây-ı harbe ta'îk edilmiştir. Ecel nöbeti birdir.

Ecel geldiktedir maktûl-i meyyit,

Ve lâ yestakdimûne nass-ı müsbit.

Ecel birdir, ecelsiz kimse ölmez,

Bu hükme î'tizâfî Ka'b uymaz.

Der: "Ol katl ü mevt iki eceldir",

Bu söz nassa muhâlif pür-haleldir.

İshâk Zencânî

Bu beyit *Telhîs*'te; aralarında cihet-i câmi'a bulunmayan iki cümlelin vâv-ı âtûfa ile ma'tûf olamayacağına ve beyne'l-cümleteyn kemâl-i inkitâ'a misâl getirilmiştir. Lafzan ve ma'nen inşâî olan "ارسوا" cümlesi, haber olan "تراولها" üzerine atf olunmamıştır. Zîra emirle haber arasında, atfa müeddî hiçbir hüküm yoktur. "Kalkınız ve harp edelim!" denilmeyip ancak "Kalkınız, harp edelim!" denilir. Türkce'den evvelki mısra'ı emir, ikinci mısra'ı haber olan;

Bî-vefâ yârin Muhibbî cevri ni ma'zûr tut!

Yârsız kalır cihânda 'aybsız yâr isteyen.

Kânûnî {Sultân} Süleymân

beytinde olduğu gibi.

1. Hiçbir hayvân ecelinden evvel ölmez; her ne kadar canavar dişlerinde parçalanırsa da...

Bir ibârede yekdiğerini te'kid eden veya sâni'si evvelinden bedel sûretinde görülen iki cümle arasında da atıf câiz değildir. Şu beyitte " لا تقيمن " cümle-i sâniyesi, " ارحل " cümle-i ûlâsını te'kid etmekle veya " ارحل " den bedel olmakla, araları bi-lâ-'atf fasl olunmuştur.

اقول له ارحل لا تقيمن عندنا و الا فكن في السر والجهر مسلماً

Ahtal

Yani "Haydi git ve yanımızda durma!" denilmeyip ancak, "Haydi git, yanımızda durma!" denilir. Türkce'den;

(Musırrım, sâbitim) tâ cân verince halka hizmette,

Fedâkârın kalır ezkârı dâim kalb-i millette.

Nâmık Kemâl

[139] (Atılma, dur) sühan-ı ehl-i irfânı anlamadan,

Cevâba etme tesaddî, suâli anlamadan.

Mu'allim Nâci

Cedelkârâna, hâmûşî kadar rengîn cevâp olmaz,

Sükûtun merd-i dâna, hasmını ilzâm için saklar.

Müerrih Râşid Efendi

beyitlerinde olduğu gibi.

Sâni'si evvelini izâh eden iki cümle'nin de yekdiğerine atfı sahîh değildir. Şu beyitte " ابو حفص " cümle-i ûlâsının hafâsına binâen, " عمر " cümle-i sâniyesi mûzih olarak gelmekle, aralarında atf câiz olmaz.

أقسم بالله ابو حفص عمر ما مسها من نقب ولا دبر

اغفر له اللهم ان كان فجر 2

Bir A'râbî

1. Ona derim ki: Haydi git, yanımızda durma! Yoksa içli dışlı müslüman ol, münâfik olma!...
2. Bir gün Ömeru'l-Farûk radiyallâhu 'anh'a bir A'râbî gelip "Ya Ömer! Yerim uzak, devam artık, azığım yok! Beni bir sağlam deveye bindir de köyüme gönder" demişse de, o zât, A'râbî'yi kâzib zanıyla aldırış etmemiş idi. İşte A'râbî, "Ebû Hafs Ömer, bu deveye, ne yağır değmiş ne de tabanı aşınmış, diye yemin etti. Yâ Râb! Eğer o zât bir yanlışlıkla hakikaten temâyül etmişse mağfîret eyle" meâlinde olan bu beyti irâd etmekle, müşarun ileyh A'râbî'ye kendi devesini takdîm ve zâd ü zahîre memleketine göndermekle tekrîm eyledi; çünkü A'râbî yalan söylememişti.

Zîra ikisi de bir zâtın ismi olmakla "ابو و حفص عمر" denilmez. Mısrâ'-i sâni'si evvelini izâh eden,

Cihân ender harâb, ender harâbest,
Türâb ender türâb, ender türâbest.

Yazıcıoğlu

beyti de böyledir.

54

و تَظُنُّ سَلَمَى أَنِّي أَبْغَى بِهَا بَدَلًا أَرِيهَا فِي الضَّلَالِ تَهِيمًا

Müfredât: (و تظن سلمى) ma'sûkam Selmâ zanneder (اننى ابغى بها) kendisine ister idiğimi (بدلا) karşılık, misil (اراها) ma'sûkamı görürüm (فى الضلال) yanlışlıkta (تهيم) şaşar.

Terceme ve Şerh: Kâili ma'lûm değildir. Meâlî: "Sevdiğim Sel-mâ, kendi yerine başka bir ma'sûk bulacağımı zanneder. Ben kendisinin yanlış fikirlerde mütehayyir olduğunu görmekteyim" demektir. "ما جعل الله لرجل من قلبين فى جوفه" mazmûnunca insânda kalp birdir. [140] Bir kalp ancak bir muhabbete makarr olabilir. Bir kalpte iki muhabbet cem' olmaz.

Âşık-ı sâdıkta dil birdir, olur mu yâr iki?

Hiç bir taht üzre mümkün mü ola hünkâr iki?

Sultân Selîm-i sâni

İki mehpârenin bir dilde aşkı dil-nişîn olmaz,

Müsellemdir ki bir gözde iki merdüm mekîn olmaz.

Hâmî-i Âmidî

Bu beyit *Telhîs*'te; iki cümle arasında kemâl-i inkıtâ' ve fasla misâl getirilmiştir. "ابغى بها" ile "ارها" nefs-i mütekellim muhib tarafından îrâd olunmakla, yekdiğerine atfolunacak gibi görülürse de, "ابغى بها" Selmâ'nın zannından doğan cümle-i haberiyye; "ارها" ise muhibbin ifâdesinden doğan cümle-i haberiyye olduğu için yekdiğerine mugâyir ma'nâyı iştimâl etmişler; bu sebepten beynleri fasl olunmuştur. Meselâ şu

1. Arûzdan: Bahr-i Kâmil'in darb-ı sâni'sindendir. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Müstef'ilün, Müstef'ilün * Mütefâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilâtun"dür.

kıt'a, kâmilten bir mütekellim tarafından îrâd edildiği için, her mısra' birbirine 'atf olunacak gibi görülürse de, mısra'ların nısfı bir mahbûbe tarafından îrâd edilmekle, bu mısra'ların hiçbirisi yekdiğerine 'atf olunmaz:

Bir güzel sevdim, dedi ki tende cânın yok mudur?
 Ben dedim ki, leblerinden bir ihsânın yok mudur?
 Ol dedi kim, gayrı senin nevcivânın yok mudur?
 Ben dedim ki, ey güzel aslâ kemâlin yok mudur?
 Ol dedi kim, ya ne yüzden nâil oldun sen bana?
 Ben dedim ki, seni alıp kaçabilsem bir yana.
 Ol dedi kim, fâide yoktur yürü benden sana;
 Ben dedim ki, ey güzel tatlı lisânın yok mudur?
 Ol dedi kim, bir ilac bul sen benden ayrılmağa,
 Ben dedim ki, ya ne tezden başladın darılmağa.
 Ol dedi kim, yok benim gönlüm sana sarılmağa,
 Ben dedim ki, ey güzel ahd ü emânın yok mudur?
 Ol dedi kim, senin gibi seng olanlar dağıla,
 Ben dedim ki, seng olursan senin başın sağ ola,
 Ol dedi kim, öldürürüm ben seni pıçağıla,
 Ben dedim ki, ey güzel dînin, îmânın yok mudur?

Âşık Ömer

(Kâ'ide): Lisânımızda bir cihet-i câmi'a altında toplanan cümleler bazan li-ecli'l-fesâha edevât-ı atıftan¹ tecrîd edilir. Meselâ;

[141] Zen merde, civân pîre, kemân ûrine muhtâc;
 Eczây-ı cihân cümle biribirine muhtâc.

Busayrî-i Bağdâdî

Pîr isen kılma Habeş câriyesin istifrâş,
 Sefer-i Bahr-i siyâh etme Kâsım'dan sonra!

Nasrî

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır.

Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır!
Durmak zamânı geçti, çalışmak zamânıdır!

Tevfik Fikret

Hâl-i gurbet, tâli'î bed, âh evlâd acısı!
Gönlümü üç şeydir Âkif dâimâ pür-hûn eden.

Âkif Abdüllatîf Bey

beyitlerinde olduğu gibi.

55

قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتَ عَلِيلٌ سَهَرٌ دَائِمٌ وَحُزْنٌ طَوِيلٌ¹

Müfredât: (قلت علي) nasılsın (كيف انت) bana dedi ki (قال لي) hasta-
yım dedim (سهر دائم) dâim uyanıklık (وحزن طويل) ve uzun merak sebe-
biyle.

Terceme ve Şerh: Kâili ma'lûm değildir. Meâli: "Ma'sûkam bana, ne hâldesin, dedi. Ben de cevâben: Hastayım, seher-i dâim ve hüzn-i tavîl sebebiyle, dedim". Yani, kemâl-i aşk ve firâkınla uykuyu gaybettim, dâimâ mahzûnum, demektir.

Hafta geçmez kûyüne mihmân eden sensin beni,

Belki şeb subha dek nâlân eden sensin beni.

Dest-i tedbîr ile çâk olsun mu dâmân-ı firâk?

Âfitâb-ı hüsnüne hayrân eden sensin beni.

Emetullah Hanım

Bu beyit *Telhîs*'te; istînâfa, yani² suâl-i mukaddere cevâp olmakla, cümleteyn arası âtîfesiz bulunmağa misâl getirilmiştir. İstînâf üçtür: Hükmün mutlak sebebinden suâl, hükmün sebab-i hâssından suâl, sebab-i mutlak ve sebab-i hâssanın gayrısından suâl.

Hükmün mutlak sebebinden suâl: Bu misâldeki hüküm "عليل" dir; sebep ise "سهر دائم وحزن طويل" dir. Sâil-i mahbûb: "كيف انت" deyip, [142] âşık cevâben "عليل" dedikten sonra, sâilîn "ما بالك حال كونك عليلًا"

1. Arûzdan: Bahr-i Hafîftendir. Ölçüsü: "Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün * Fe'ilâtün, Mefâ'ilün, Fâ'ilâtün"dür.

2. yani : + yani (y)

suâl-i mukadderiyle, sebep-i illetini soracağını bilmiş olmalı ki, âşık "seherdâim" ile "elîl" arasında cevâbını vermiştir. "seherdâim" ile "elîl" arasında suâl girmekle, yekdiğerinin atfına mâni' olmuştur, yani "قلت عليـل و سهر" "قلت عليـل سهر دائم" gelmeyip "دائم و حزن طويل" gelmiştir. Türkçe'den: "Amerika'da Niyagara Şelâlesi dünyânın en çağlak akıntısıdır. İrtifâ'ı 50 metrodur" misâlinde "... akıntısıdır" ile "irtifâ'ı ..." arasında, "Niçin bu kadar çağlaktır?" suâl-i mukadderi girdiği için yekdiğerine atf edilmemiştir. Yani, "... çağlak akıntısıdır ve irtifâ'ı ..." denilmemiştir. Sebeb-i mutlakdan suâlde te'kid ve tahsis ma'nâsı bulunmaz.

Hükümün sebep-i hâssından suâl: Cevâp cümlesinde te'kid bulunan suâl-i mukadderdir. "وما ابرئ نفسي ان النفس لامارة بالسوء" 1 âyetinde "هل النفس اماره بالسوء" suâl-i mukadderi, "ان النفس ..." den evvel gelmekle; "Ben yemekten sonra iki saat altı dakika geçmedikçe, su içmem. İçersem hazmı muhakkak ifsâd eder" cümlesinde, "Niçin içmezsiniz?" suâl-i mukadderi, "içersem muhakkak ..."dan evvel gelmekle, cümleleri arasını âtifesiz vasl etmişler, yani "و ان النفس ...", "ve içersem ..." kılma-mışlardır.

Sebeb-i mutlak ve hâssın gayrisından suâl, beyt-i âtî gibidir.

56

رَعَمَ الْعَوَاذِلُ أَنِّي فِي غَمْرَةٍ صَدَّقُوا وَلَكِنْ غَمْرَتِي لَا تَنْجَلِي²

Müfredât: (رَعَمَ فِي غَمْرَةٍ) kinayanlar zannetti ki (انني في غمرة) ben gâ-yet sıkıntı içindeyim (صدقوا) doğru dediler (ولكن غمرتي) velâkin benim sıkıntım (لا تنجلي) açılmaz.

Terceme ve Şerh: Kâili Cündüb 'Ammâr Hamâsî'dir. Meâlî: "Beni levm edenler, benim belâ ve şiddet içinde bulunduğum kanâ'atinde oldu-lar. Kanâ'atlerinde doğrudurlar. Velâkin benim şiddet ve musîbetim bir türlü açılmaz". Zamânın germ ü serdini görmüş, envâ'-ı şedâide göğüs germiş, pişkin bir kimseyim, demektir. Evet!

Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-i fenâdan,

Başını alamaz bir dahi bârân-ı belâdan.

1. Ben kendimi hatâ ve zeledten tenzîh ve tezkiye edemem. Zîra ki nefis bittab' şehe-vâta mâile olduğu için kötülükle emredicidir.
2. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in muzmerr olan ebyât-ı zihâfâtundandır. Ölçüsü: "Mütefâ-ilün, Mütefâ'ilün, Müstef'ilün * Mütefâ'ilün, Müstef'ilün, Müstef'ilün"dür.

Âsûde olam dersin eğer gelme cihâne,
Meydâna düşen kurtulamaz seng-i kazâdan.

Ziyâ Paşa

müfâdınca, hayât demek mücâdele demektir. Belâ ve mesâible hayât-ı dünyâ o kadar tev'emdir ki, insân bu iki mefhûmdan hangisini hatırlasa, diğeri birisi dahi ta'ayyün eder. [143]

Hayâtı bence teessürdür eyleyen isbât,
Ta'ayyün eyleyemez nevm içinde reng-i hayât.

Tevfik Fikret

Bu beyit *Telhîs*'te; istînaftan sebebin gayrından suâle misâl getirilmiştir. "... زعم العراذل " dedikten sonra, "Levm edenler sende şiddetin bulunduğu sâdık mı, yoksa kâzib midirler?" suâl-i mukadderine cevâben "صدقوا" dedi ki, ne sebeple tasdik ettiler, demek değildir. Bunun için "صدقوا" cümlesi "... زعم " cümlesinden fasl olunmayıp vasl olunmuştur. Yani yekdiğeri atf edilmemiştir. Türkce'den;

Eyyâm-ı inbisâtladır lezzet-i hayât,
Tûfân-ı gamda âdeme lâzım mı ömr-i Nûh.

Hüseyin

beytinde, iki mısra'ın birbirine vaslı gibi.

Bazan suâl-i mukadderin cevâbı dahi hafz olunup, bunların hepsine bedel illet îrâd edilir. Meselâ: "Sühufâ, tiyatro hayât-ı 'âileyi tarsîn eder, diyorlar. Kable'l-mîlâd 540'ta doğan Tisippis nâm bir Yunanlı tarafından bulunan tiyatro, zevk u sefâheti iksâr, ahlâk-ı umûmîyi ifsâd eder" misâlinde, "... tarsîn eder, diyorlar" cümlesinden sonra, "Sühufâ bu iddi'âda doğru mudurlar?" suâliyle, "Hayır doğru değildirler. Çünkü" cevâbı, her ikisi de hafz olunmuş, mukadder kılınmışlar, yalnız bunlardan bedel olarak, illet bulunan "Kable'l-mîlâd ..." cümlesi ibkâ edilmiştir. Nitekim;

لهم ألف وليس لكم الاف¹

زعمتم ان اخوتكم قریش

Müsâvir b. Hind-i Hamâsî

1. Bu beyitle Kabîle-i Benî Esed hicvolunmuştu. Ma'nâsı: "Siz Kabîle-i Kureyş'le kardaşlık iddi'âsında bulundunuz. Siz bu iddi'ânızda haksızsınız; zîra onlar yazın Şam'a, kışın Yemen'e sefer ederler. Halbuki siz bundan mahrûmsunuz."

beytinde her iki mısra' arasında, "Peki, biz zu'mumuzda sâdık mıyız, kâzib miyiz?" suâliyle "Evet! Kâzibsiniz" cevâbı, her ikisi de hazf olunup, ancak sonraki mısra', o mukadderlere bedel illet olarak ibkâ edilmiştir.

57

فَلَمَّا خَشِيتُ أَظَافِيرَهُمْ نَجَوْتُ وَارْهَنْهُمْ مَالِكًا

Müfredât: (فلما خشيت) korktuğum zamân (اظافيرهم) tırnaklarından, silâhlarından (نجت) kurtuldum (وارهنهم) halbuki rehin vermekle onlara (مالكا) Mâlik nâm feresi.

Terceme ve Şerh: Kâili Abdullah b. Hemmâm b. Selûlî'dir. Muhârebede müşkil mevki'de kaldığını hikâye eder. Meâlî: "Düşmenin silâh ve kuvvetlerinden korktuğum zamân, Mâlik'i onlara rehin vermekle necât buldum" demektir. [144]

Bu beyit *Telhîs*'te; vâv-ı hâliyye misâl getirilmiştir. "نجوت" dedikten sonra, ne hâlde necât bulduğu, suâl-i mukadderine cevâben "وارهنهم مالكا" demiştir.

Türkce'de cümle-i hâliye "diyerek, etmekle, olarak, hâlinde, halbuki" gibi kelimelerle ifâde edilir. Mukadder ve gayr-ı mukadder suâl mukâbilinde îrâd olunur. Meselâ;

Âşık ağlar cânân diye,
Asker ölür vatan diye,
Ders okunur irfân diye,
Murâd sensin Yüce Tanrım.

Ziya Gökalp

kıt'asında "Âşık ağlar" dedikten sonra, ne diyerek ağlar?, suâl-i mukadderine cevâben "Vatan diye" denilmesi gibi.

(Kâ'ide): Vâv-ı hâliye sîga-i muzâri'le ictimâ' ederse, mübtedâ olan zamîr bazan hazf olunur. "وارهنهم" de mukadder cümle-i ismiyye "انا" iken, vâv-ı hâliye sîga-i muzâri'le ictimâ' etmekle, "انا" hazf edilmiştir. 2 "لم تؤذوني وقد تعلمون اني رسول الله اليكم" nazm-ı celîli de böyledir. Mukadder olan cümle-i ismiyye "وانتم تعلمون" dür.

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

58

اِذَا اُنْكُرْتَنِي بِلَدَّةٍ اَوْ نَكْرَتَهَا خَرَجْتُ مَعَ الْبَازِي عَلَى سَوَادٍ

Müfredât: (اِذَا اُنْكُرْتَنِي بِلَدَّةٍ) Bir şehir halkı beni tanımamış olsa (اَوْ نَكْرَتَهَا) yahut ben onları bilmemiş olsam (خَرَجْتُ مَعَ الْبَازِي) doğan kuşuyla birlikte çıkmış olurum. Doğan, av için terbiye edilir bir kuştur. Hârru'l-mizâc olduğu için susuzluğa dayanamaz, sulu ve gölgeli sâhalardan ayrılamaz. Makbûlü tüyü az, gözleri gâyet kırmızı, boynu uzun, göğsü geniş olanıdır. Zevât-ı mihlebden olmakla eti harâm, lâkin avı helâldir. Erken uçmakta, serî' koşmakta darb-ı meseldir.

اِذَا مَا اعْتَزَ ذُو عِلْمٍ يَعْلَمُ فَعَلِمَ الْفَقْهَ اَوَّلِي يَاعْتَزَا
وَكَمْ طَيِّبٌ بِطَيِّبٍ وَلَا كَمْسَكٌ وَكَمْ طَيْرٌ بِطَيْرٍ وَلَا كِبَازٌ

Hayâtü'l-Hayvân

(على) üzerimde olduğu hâlde (سواد) karanlık.

Terceme ve Şerh: Kâili Beşşâr b. Bürde'dir. Meâli: "Bir şehir halkı kadrime takdîr etmediği veya ben onları tanımadığım zamân, daha gece karanlığı üzerimde iken, er kuşu şâhîn ile beraber hemen şehirden çıkarım" demektir. Bundan dört hakikat anlaşılıyor: [145]

(1). Kıymet takdîr edilmeyen yerlerden hicret meşrû'dur.

(2). Mu'ârizlardan kaçanlar bir ucunu geceye getirmişlerdir. Benî İsrâil'in Fir'avn'dan, Hazret-i Lût'un kavminden, Ya'kûb'un 'Îs'den ayrılığı gibi.

(3). Hadîs-i şerîfte: "Yola gecenin sonunda çıkınız ki çabuk kat' olunur" buyuruluyor.

(4). Arkadaşsız yola çıkmamalıdır. Hadîs-i şerîfte: "Eğer yalnızlığın âfetini nâs bilelerdi hiçbir atlı gece yalnız yürümezdi" buyuruluyor. Burada şâhinin arkadaşlığı mecâzîdir.

Bu beyit *Telhis*'te; hâl, cümle-i zarfiyye üzerinde vâki' olmakla, vâv-ı hâliyyenin terkine misâl getirilmiştir. "على سواد" cümle-i zarfiyyesi, aslen hâl olduğu için, vâv-ı hâliyye terk olunmuş, "و على سواد" denilmemiştir. "جاءني زيد على كتفه سيف" de böyledir. Türkce'den; "Hiçbir

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Fe'ûlün"dür.
2. İlim sâhibi eğer 'azîz olmak ve izzet bulmak isterse, İlm-i Fıkıh okusun ki izzete bu ilim elverişlidir. Niçe güzel kokular vardır ki, kokarsa da misk gibi değildir. Niçe kuşlar vardır ki, uçsalar da şâhin kadar uçamazlar.

Eclâ sıfât zâtına azamet azar azar,

İ'lây-ı Zât-ı ekberine kibriyâ ridâ, ridâ.

Yazıcıoğlu

kıt'asında olduğu gibi.

Bu beyit *Telhîs*'te; cümle-i ismiyye-i hâliyyenin, hâl-i müfred akîbinde vukû'uyla, vâv-ı hâliyyenin terkinde misâl getirilmiştir. " ... برداك " cümle-i ismiyye-i hâliyyesi, "سالمًا" hâl-i evvel, müfredi akîbinde gelmekle, aralarındaki vâv-ı hâliyye terk edilmiştir. Yani " ... برداك " gelmeyip "سالمًا برداك " gelmiştir. "سالمًا" ile " ... برداك " her ikisi de müterâdif hâldirler. Meselâ: "Mi'mâr Sinân'ın (kemâl-i metânetle zarîfâne) yaptığı âsâr-ı mi'mârîsi, dört yüzü mütecâvizdir" misâlinde "kemâl-i metânetle", "zarîfâne" hâlleri arasından "olmak üzere" karîne-i hâliyyesinin terki de böyledir.

60

وَالْعَيْشُ خَيْرٌ فِي ظِلِّهِ
لِالتَّوَكُّلِ مِمَّنْ عَاشَ كَيْدًا

Müfredât: (التوك) gölgesinde (فى ظلال) iyidir (خير) geçim (والعيش) ahmaklık (من عاش) geçinen kimseden (كيدًا) zorluk hâlinde.

Terceme ve Şerh: Kâilî Hâris b. Hillizete'l-Yeşkûrî'dir. Kabîle-i Benî Yeşkûr, kabâil-i Benî Bekr b. Vâil'dendir. Fakr u zarûretten şikâyet ma'razında söylemişti. Meâlî: "Hamâkat sâyesinde geçinmek, meşakkat hâlinde yaşayanın geçiminden hayırlıdır". Yani âlim ve 'âkıl olup da, ta'b ve meşakkatla yaşamaktansa, câhil olup da râhat yaşamak daha hayırlıdır, demektir. Şâ'irin murâdî, cehâleti akıl üzerine tercih değildir. Demek ister ki, sırf boğazıyla sırtından başka bir şey düşünmeyen, ancak zevkini tatmîne çalışan câhil ve ahmak kimselerin yaşaması; her ciheti sayan, her şeyi düşünen, mâni'lere, engellere göğüs geren, dimağ yoran akılların yaşamasından daha râhattır. المقربون على خطر عظيم kâ'ideseince, büyük dağın kışı büyük olur.

Her 'âkile bir derd bu âlemde mukarrer,

Râhat yaşamış var mı gürûh-i 'ukalâdan.

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in mücezz ve muzmer ve murfilindendir. Ölçüştü: "Müstef'ilün, Müstef'ilün * Müstef'ilün, Müstef'ilâtün"dür.

Halletmediler bu lugazın sırrını kimse,
Bin kâfile geçti hükemâdan fuzalâdan.

Ziyâ Paşa

[147] Ne sırdır bu ne hikmet, ehl-i hakta dert, belâ çoktur;
Ki ânın dostlarının ekserinde mübtelâ çoktur.

Ne 'illetten, ne killetten, ne zilletten olur hâlî,
Hûda ehlinde gam-ı gussa, elem-i renc ü 'anâ çoktur.
Münâfık, mülhid ü zındık, mürâî şâd u handândır;
Muhakkak 'ârif ü kâmilde her türlü cefâ çoktur.

Kuddûsî Baba

Bu beyit *Telhîs*'te; ma'nâyı muhıll olan icâz-ı gayr-ı vâfiye misâl getirilmiştir. Kelâm maksûdu edâya kâfi olmazsa, ma'nâyı ihlâl eder. Asıl ibâre, "و العيش الناعم في ظلال النوك خير من عيش من عاش كذا في ظلال العقل" geleceği yerde, "الناعم" ile "في ظلال العقل" ibâreleri ityân edilmediğinden, kelâm, ifâdede gayr-ı vâfi bulunmuştur. Meselâ Türkçe'den;

Libâs-ı nev-be-nevle ey olan ârâyişe mâil!
Kemâlınden haber ver kimse senden ihtişâm almaz.

Tâlib

beytinde asıl ibâre "yoksa bu çalım ile kimse senden ihtişâm almaz" geleceği yerde, "yoksa bu çalım ile" ibâresi bulunmadığından, kelâmda icâz-ı gayr-ı vâfi vâki' olmuştur.

61

وَفَاجَأَهَا وَقَدْ جَمَعَتْ جُمُوعًا عَلَى أَبْوَابِ حَصِينٍ مُصَلِّينَا
وَقَدَدَتْ الْأَدِيمَ لِرَاهِشِيهِ وَالْقَى قَوْلَهَا كَذِبًا وَمَيْتَا

Müfredât: (وفاجأها) ve Cezîme, Zebbâ'ya ansızın geldi. Vâv, mâ-kabl-i kâsideye atıf için. فاجأ 'den mâzîdir. Zuhûr-i İslâm'dan tahmînen dört-beş yüz sene evvel, hıttâ-i Sebe' ve nevâhî-i Yemen'i Seyl-i 'Arim basıp târumâr ettiğinde, kabâil-i Kahtânî'den, Kabîle-i Benî Himyer de sâir kabâil gibi göçüp Irâk-ı Arab'da Kûfe'ye yakın Hîre şehrinde yerleştiler. Reisleri Mâlik b. Fehm b. Ezd b. Kehlân b. Sebe' b. Ya'rub b.

1. Arûzdan Bahr-i Vâfir'in darb-ı evvel-i maktûfundandır. Ölçüsü: "Müfâ'aletün, Müfâ'aletün, Fe'ülün * Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Fe'ülün"dür.

Yeşcüb b. Kahtân, kemâl-i tegallüb ve satvetle pâdişâh olmuş, vefâtında birâderi Amr b. Fehm saltanat sürmüştü. Cezîme b. Mâlik b. Fehm amucasından sonra pâdişâh olup, kemâl-i kuvvet ve istiklâl ile kırk sene saltanat sürmüştü. Hemşîrezâdesi ve halefi 'Amr b. 'Adiy b. Nadr b. Rebî'atü'l-Lahmî'yi yirmi sene gaybûbetten sonra bulan Mâlik ve 'Akîl nâm iki nedîmiyle birlikte zevk u 'işrete koyulup, mevki'-i musâhabeye konulan sohbeti bir daha tekrâr etmemişlerdi. Cezîme, Diyârbekir Meliki 'Amr b. ez-Zarb ile harp edip mûmâ ileyhi katl etmiş, ismi geçen Zebbâ, peder-i maktûlu yerine el-Cezîre melikesi olmuştu. Zebbâ gâyet güzel, genc bir kız olduğu hâlde [148] pederinin intikâmını Cezîme'den almadıkca tezeyyün ve tıraş etmeyeceğine, evlenmeyeceğine yemîn etmişti. Hod-be-hod izhâr-ı 'adâvetle ahz-i sâra muvaffak olamayacağını anlayan Zebbâ, işi dostluğa uracak, Cezîme'ye mektûp göndermiş, mektûbunda; Tâife-i nisânın umûr-i saltanattan aczini, behemehâl bir erkeğin sâye-i kuvvet ve hamîyyetine muhtâc olduğunu, bu hamîyyet ise ancak Cezîme gibi bir sâhib-kırân Dârâ-yı devrân'ın zât-ı şevketine mahsûs bulunduğunu, zîra o devirde müşârun ileyhden başka kendisine küfüv ve mesîl bulunmadığından, doğrudan doğruya Cezîme'nin izdivâcına tâlibe, haremseray-ı hüsrevânelerine duhûl ve ilticâya râgibe olduğunu ve böylece her iki mülkün yekdiğerine zammıyla yed-i Cezîme'ye terk ve tevdi'ini dermeyân eylemişti. Zâten evvelce Zebbâ'nın hüsn ü ân ve cemâlini, debdebe ve dârâtta kemâlini Cezîme işittiği için gitmeğe karâr verdi. Esnây-ı meşverette, nüdemâsından birçokları gitmesini münâsip gördüler. Fakat içlerinden vezîr-i me'âlî-semîrî "Kusayr" bu işin hîleden hâlî olmadığını ve hiç olmazsa Zebbâ'nın buraya gelmesini, zîra Hazret-i Şehrîyârî'nin oraya gitmesinde behemehâl bir tehlike olmak ihtimâlini söylemişti. Lâkin ne çâre ki esîr-i hevâ vü heves olan, nâire-i şehvet ve ihtirâs ile dolan Cezîme'ye söz tesîr eylemiyordu. Nihâyet Diyârbekir'e Zebbâ'nın nezdine gitti. Kurulan dâm-ı hîleyi, Cezîme ilk istikbâl merâsiminde anlamışsa da iş işten geçmişti. Zebbâ'nın işâretiyle bir nat' döşenip, fassâdlar Cezîme'nin iki kol damarlarını kestiler. Zebbâ fassâdlara; "Kanı yere akıtmayınız, zîra pâdişâh kanıdır" diye istihzâ ederken, Cezîme: "Sâhibinin zâyi' eylediği kan nereye akarsa aksın" deyip vefât eyledi.

Hâk olur bir gün serîr-ârâ-yı şâhî olsa da,

Gâh devlet, gâh zillet, böyledir de'b-i felek.

Na'îm

Cezîme'nin tahtına cülûs eden yeğeni 'Amr b. 'Adiyy, vezîr Kusayr'ın tedbîriyle Zebbâ'yı bizzât öldürmüş, dayısının intikâmını almıştır. Birçok tafsîlâta muhtâc olan bu vak'a-i fecî'a-i 'ibret-meâl mîladdan bir buçuk asır sonra vâki' olmuştur.

(وقد جمعت جموعا) halbuki muhakkak Zebbâ birikintiyi topladı (على ابواب) kapıların uğruna (حصين) kalenin. Zebbâ'nın tahtgâhı Diyârbekir veya Hille (مصلتين) kılınca kından çıkarıcı oldukları hâlde (وقد ددت الاديم) ve derisini yardı (لراشيه) iki bilek damarlarına mülâsık (والفى قولها) ve Cezîme, Zebbâ'nın va'dini buldu (كذب) yalan (ومينا) ve yalan.

Terceme ve Şerh: Kâili 'Adiyy b. Zeyd el-'Abbâdî'dir. Cezîme ile Zebbâ arasında geçen mâcerâyı hikâye eder. Meâlî: "Cezîme Zebbâ'ya ansızın geldiği sırada, Zebbâ kılınca sıyıran pehlivânları kale kapıları uğrunda ihzâr etmişti. Ve hemen Cezîme'nin bilek damarlarını kesti. Velhâsıl Cezîme, Zebbâ'nın va'dini gâyet hılâfında buldu" demektir. Bu kıssadan şu hikmetler anlaşılır;

- 1.Eski düşmen dost olmaz.
- 2.Az tama' çok ziyân verir.
- 3.Sâika-i hevâ vü hevesle işlenen işten behemehâl ziyân gelir.

Âdem 'aleyhi's-selâm hîn-i ihtizârında oğlu Şît'i çağırıp şu beş nasîhatı vermişti. "Oğlum! Fânî dünyâya i'timâd etme. [149] Ben bâkiye i'timâd ettim, o bile yanıma kalmadı. Meşveretsiz iş görme! Hîn-i zellede ben meleklerle danışmadım bu iş başıma geldi. İşin sonuna nazar et! Ben nazar etmedim, böyle oldu.

İbtidây-ı amelde âhır der-pîş gerek,

Kâr-ı evvelde kişi âkıbet-endîş gerek.

Seyyid Vehbî

Nefis emmâredir. Her neye meylederse kendini ondan uzak tut. Ben tutmadım, nedâmet çektim. Avrat sözüne i'timâd etme! Ben ise i'timâd ettim, cennetten çıktım.

(Fâide): Kadın kısmının hayât-ı beşere açtığı yaralar henüz onulmuş değildir. Beşeriyetin bidâyetinde Hazret-i Âdem'in cennetten hurûcu, Hâbil-Kâbil, Hârut-Mârût hâdiseleri, Nûh ve Lût 'aleyhi's-selâmın ibtilâsı, Süleymân ve Yûsuf ve Dâvud 'aleyhi's-selâmın beliyyeleri, Zekeriyyâ, Yahyâ 'aleyhi's-selâmın, Hamzâ, Hasan radiyallâhu 'anhümânın

şehâdetleri hep kadın yüzünden vâki' oldu. Bizanslılar'dan Konstantin oğlu Krippos, analığı Fauste'nin, Kiyâniler'den Keyhusrev oğlu Siyâvuş hep analığı Sevdâbe'nin, Âsurîler'den Titus zevcesi Semiramis'in, Sasânîler'den Ferruhzâde Âzer مى دخترک , Fransa Kralı Beşinci Lui zevcesi Blanş'ın, Harzemşâhîler'den Sultân Muhammed anasının keyd ü kemen-dine giriftâr olup boğuldular. Benî İsrâil'in Yehûdâ hânedânından yetmiş nefer şehzâde, mekkâre 'Atalya'nın Mâşita-i merhûme bint-i Fir'avn'ın, Şem'ûnü'l-Gâzî zevce-i fâciresinin si'âyetiyle şehîden katl olundular; " قال الله تعالى : ان كيدكن عظيم "

Bu kıt'a *Telhîs*'te; itnâbdan, "lüzumsuz lafzı hâvî kelâm"a misâl getirilmiştir. "كذباً" ile "مينا" ikisi de yalan ma'nâsına geldiği için, birisi var iken diğerrinin bulunması zâiddir, itnâbdır. Türkce'den;

Ol kadar olmuş rûhun sâf ve latîf ey mehlîkâ!

Mâ-hasal reng-i 'arz bâr-ı girân olmuş sana.

Râsih

beytinde "sâf" ile "reng-i 'arz" merâmı ifâde ettiği hâlde, "latîf" ile "mâ-hasal" lüzûmsuz lafızlardır.

62

وَلَا فَضْلَ فِيهَا لِلشَّجَاعَةِ وَالنَّدَى وَصَبْرَ الْفَتَى لَوْلَا لِقَاءُ شُعُوبِهَا

Müfredât: (ولا فضل فيها) ve dünyâda fazîlet olmazdı. Vâv mâ-kable atıf içindir. (للشجاعة) şecâ'at için (والندى) ve sehâvet için (وصبر الفتى) ve müteveffâ delikanlıya sabır için (لولا لقاء) eğer kavuşması olmayaydı (شعوب) ölümün [150] parçalayıcı ma'nâsından me'hûzdur. Ölüm, rûhun bedenden ayrılmasıdır. Kıyâma kuvveti olmayana za'îf, oturmaya kudreti olmayana hasta, söylemeğe mecâlî bulunmayana muhtazar, teneffüse tâkati kalmayana meyyit denilir.

"الذى خلق الموت والحياة" mazmûnunca, ölüm hayâta zıd bir şey'-i mevcûddur, ma'dûm değildir. Ma'dûm olaydı, mahlûk olmazdı. 'Akîb-i hayâtta bedene 'âriz bir arazdır (*Tefsîr-i Kebîr*, cild 8, s.241). Ölüm, 'adem ve fenâ değildir. 'Ayn-ı bekâdır. İnsân ölmekle anâsırdan mürekkep cism-i kesîfi unsur-i aslîsine giderse de, sultânî rûh, nefis-i nâtika, akıl, hakîkat-i insânîyye nâmları verilen cevher-i latîf yerinde kalır, ölmez, fenâ

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlîsindendir.. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlu, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlu, Fe'ûlün"dür.

bulmaz. Ve hatta kından çıkan kılınç gibi berrân, kafesten uçan kuş gibi perrân, kılıftan çıkan âyîne gibi mücellâ vü pür-ân olur. Bu tengnâ-yı tenden kurtularak seyrân eder.

و غدت مفارقة لكل مخلف عنها حليف الترب غير مشيع
سجعت و قد كشف الغطاء فابصرت ما ليس يدرك بالعيون الهجع¹

İbn-i Sînâ

Ya âlem-i envârda veya âlem-i âfâtta karârgîr olan bu rûh-i mücerred, anâsıra kalb olunan beden-i aslîsine bir râbîta-i ma'neviyye ile merbûttur. Kabrin ni'met veya azâbını ikisi müşterek bulur. Ve ba'de'l-ba's bi-'aynihi teşahhus etmek için yine ikisi bir olur.

"الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا" hadîs-i şerîfince insân, hayât-i müste'âr-ı dünyâda iken mahcûb ve mağbûndur. Öldüğü zamân meydânı açılır ve aklı başına gelir.

İnsânın dünyâdan âhirete 'urûcu, nevzâdın rahm-i mâderden dünyâya hurûcuna benzer. Eski yatağını son derece beğenip, böyle geniş bir dünyânın mevcûdiyyetine inananmayan nev-zâd, doğduğu anda dünyâyı görüp hakka'l-yakîn inandığı gibi, dünyâyı aldanıp âhireti inkâr edenler de ölünce görüp inanırlar.

Zanneder gâfil olan bâkî bu 'ayş-i zâili,

Sanma âlimdir bu dünyâ zînetine mâili.

Kuddûsî Baba

Ölüm iyilere ni'met, kötülere nekbet ve âfettir. Hadîs-i şerîflerde "Ölüm, mü'minin râhatıdır", "Ölüm, mü'minin bayrâmıdır", "Dünyâ mü'minin zindânı, ölüm ise tahliyesidir", "Ölüm ile dost dosta kavuşur", "Mü'mini ölür gider zannetmeyiniz, ancak bir evden bir eve intikâl eder" buyurulmuştur. Evet mü'min ölmez, ancak nefis, hevâ, şeytân, dünyâ gibi dört büyük düşmenden halâs olur. Halktan 'uzlet edip Hakk ile halvet bulur. Evveli ağlamak, sonu ölmek olan bu dünyâyı bedel, ebediyyen sa'âdette, sermediyyen selâmette kalır. Esâret-i dünyâdan,

1. Ölüm vaktinde rûh bir hayli zamân birlikte geçindiği ve sâyesinde tahsîl-i kemâl ve telezzüz ettiği bedenden ayrılırken, bedene o kadar yabancı ve soğuk bir tavır ve hâlde bulunurdu ki toprak kalıbın teşyî'i uhuvvet ve hakkıyyetine bile tenezzül etmeyerek ve lüzûm görmeyerek hemen âlem-i ervâh-ı ezelisine doğru yöneldi. Âlem-i a'lâya, yani vatan-ı aslîsine yaklaştıkça, bedenden ile birlikte iken göremediği bir çok dekâyık-ı ledünniyyeye vâkıf olunca, sevincinden terennüm etmeğe başladı.

sıklet ve minnetten halâs olur. [151] Dünyânın ise ma'mûru harâp, mahmûlü türâb, şarâbı serâptır.

Dünyâ dedikleri ne acep pîr-i zâldır?

Leyl ü nehâr pîşesi mekr ile âldır.

Nekbet bucağı, mihnet ocağı, gussa menba'ı,

Derd ü sitem sarayı, mahall-i cidâldır.

Tîmarı mâr, devleti let, dirheminde hemm,

Ona mağrûr olmak hatâ vü vebâldır.

Küffâr-ı bed-kâr ise, ölünce hâk ü âke giriftâr, 'ıkâb u 'itâbla şerm-sâr olur. Ölüm dünyânın mahreci, 'ukbânın medhalidir.

Sayda çıkmış günde yüz bin av şikâr eyler ölüm;

Hâzır ol kardaş, sana da intizâr eyler ölüm.

Sen edersin gerçi dünyâ bahsini tatvîl bugün,

Bu mutavvel bahsi yarın ihtisâr eyler ölüm.

Türlü hayvân lahmini yiyip gıdâlandın bugün,

Lahmini yarın gıdâ'-ı mûr u mâr eyler ölüm.

Şimdi kâr etmez sana pend, yüz kitâp okusalar,

Bir gün olur ki seni hoş-sâzkâr eyler ölüm.

Bunca zînet, bunca haşmet, bu hadem, bu mülk ü mal,

Biri kalmaz, cümlesini târ u mâr eyler ölüm.

Kuddûsî

İnsân dünyâda ne hâlde bulunmuşsa o hâlde ölür. Nasıl öldü ise mahşere de öylece gelir, ve ukbâdaki nasîbini o nisbette alır. Yani dünyâ, berzah, menşer, mahşer, me'vâ veya mesvâdaki hâller hep birbirinin aynı olur. Elhâsıl; "تموتون كما تعيشون وتحشرون كما تموتون" hükmü yerini bulur.

Ölüm olmasaydı ihtiyârlayan insânlar, yoklukta bunalan fakîrler, yatakta inleyen hastalar, esâret ve inkıyâda mahkûm olan mazlûmlar ne hâle girerdi?

Bilmem ne söyleyem ölümün bir kerâmeti;

Kabir olmasaydı biz koparırdık kıyâmeti.

Abdülhak Hâmid

Bu kadar insânı dünyâ alır mıydı ve ne ile geçinirlerdi? Roma İmparatorluğu'nun Kapadokya'ya sefâreten gönderdiği Çiçeron: "Bizi yaşatan dirilerden ziyâde ölülerdir" diyor ki çok doğrudur.

Âlem-i ervâhtan müsâfereten gelip maksad-ı a'lâ, vuslât-ı Mevlâ'ya müştâk olan ebrâr-ı millet ve ahyâr-ı ümmet, bu kadar sûzîş-i hicrân u firâka nasıl tahammül ederlerdi?

لا خير بعدك في البقاء والموت ستر العاشقين¹

Ebrârın hayât-ı dünyâsı, memât; memâtı, hayâtıdır. Onlar mevtle vatan-ı aslîsine vâsıl, her murâdları hâsıl olur. [152]

Köhne cânı kıl nisâr ve tâze cân bul der-kenâr;

İnne fî mevtî hayâtî, inne fî 'ayşî memât.

Onlar "موتوا قبل ان تموتوا" emrine icâbetle, kendi irâdelerini Hakk'ın irâdesinde ifnâ, dünyâ ve ukbâ ve mâ-fihimânın serrâ vü darrâsından istiğnâ edip, mevt-i irâdî ile ölmüşlerdir. Mevt-i tabî'î onlara 'ayn-ı hayâtıdır.

اقتلونى اقتلونى يا ثقات ان فى قتلى حيات فى حيات²

Mevlânâ Celâleddîn

Mü'min öldükten sonra kesretten kat'-ı alâka ederim, garîp kalırım zannetmesin! Mü'min, ilâ-yevmi'n-nüşûr envâr ve ervâh ile beraber bulunur. Ve haftada bir kere gelip âlem-i şehâdeti görür. Bilhassa Hakk Te'âlâ'nın üns-i kudsîsi ona kâffidir.

Bu âlem kim, gönül kaydın çekersin, mihnet ü gamdır;

Fenâsız âlemi seyr eyle kim, bir hoşça âlemdir.

Görüp tenhâlığı kabir içre, nefret kılma ölmekten,

Tarîk-i ünsü tut kim, her avuç toprak bir âdemdir.

Dünyâda iken "وكونوا مع الصادقين" emrince hareket etmeyenler, ba'de'l-mevt yalnız kalır. Veya kendisi gibi bir şeytâna karîn olur. Zîra burada basîretsiz olan oraya basarsız gelir. Ölüm onlar için 'ayn-ı nekbettir.

1. Senin vefâtından sonra yaşamaklığımdan hayır yoktur. Ölüm, âşıkların kurtuluş mahallidir.

2. Ey mürşid-i kâmiller beni terbiye-i nefsâniyyetle öldürünüz ki, bu muvakkat hayât içinde benim için ebedî ve câvidânî bir hayât husûle gelsin.

Cehennem ehli çün mevti göreler,
 Yüzün dönüp bu resme söz vereler.
 Ne şer idin ki bize gelmişidin,
 Bizi hoşluğumuzdan almışidin.

Yazıcıoğlu

Ölüm, dünyâ ile âhireti yekdiğerinden ayıran bir hadd-i fâsıldır. Hayât gibi azîz bir ni'metin kadrini, bu hadde erişmeden evvel takdîr etmelidir.

Hüsnünün bağı hazân olup şehâ bozulmadan,
 Dağılıp sünbül saçın, gül gibi vechin solmadan,
 Hâlet-i nez'a varıp bülbül dilin tutulmadan,
 Bağlanıp son dem dehânın, gözlerin örtülmeden,
 Ağlaşıp yârenlerin hep donların soyulmadan,
 Halk arasında filân ölmüş deyü duyulmadan,
 Kabir içinde taş u toprak gözlerine dolmadan,
 Çürüyüp nâzik tenin hâkile yeksân olmadan,
 Hayf eğer mehcûr olursan yâre vuslât bulmadan,
 Dirliğinde gülme ey dost, başın ağla ölmeden,
 Gel hayâtın kadrini bil, etmeden gâfil vefât.

Halilî

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu't-Tayyib Mütenebbî'dir. Seyfüddevle'nin "Temâk" isminde, Türkiyyü'l-asl bir kölesi vefât etmekle, müşarun ileyhe ta'ziye eylemişti. Meâli: "Eğer ölümün gelmesi olmasaydı, dünyâda şecâ'at ve sehâvete, vefât eden gence sabretmekte meziyyet olmazdı" [153] demektir. Filvâki' ölüm olmayaydı, pehlivanlar dünyâda müebbet kalacağını derk etmekle, şecâ'atin kıymeti olmazdı. Zenginler ebediyyen yaşayacağını düşünmekle, sehâveti terk ederlerdi. Ölüm olmayaydı, ölenin arkasınca sabretmek fazîleti de olmazdı. Zîra şecâ'at, ölüm korkusu var iken; sabır, gidenin geri gelmeyeceğini bilirken efdaldirler.

Bu beyit *Telhîs*'te; haşv-i müfside misâl getirilmiştir. Haşv-i müfsid, bir lafzın, ma'nâyı ifsâd edercesine lüzûmsuz olarak îrâdıdır. "والندى"

kelimesi, ma'nâyı ifsâd eden lüzûmsuz bir lafızdır. Çünkü şecâ'atle sabır, ölüm korkusu varken efdal iseler de, sehâvet ölmek ümidi varken efdaldır. Binâen'aleyh hepsinin bir hükümde cem'i, ma'nâyı ifsâd etmiştir.

63

وَأَعْلَمَ عِلْمَ الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ
وَلَكِنِّي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدٍ عَمِي¹

Müfredât: (علم اليوم) bilirim (علم الأمس) bugünün bilgisini. İlim, vâkı'a mutâbık i'tikâd-ı câzimidir. 'İndel'l-hukemâ, bir şeyin sûretinin akılda husûlûdudur. Bunda üç bahis vardır; ehemmiyyeti, mâhiyeti, menşe'i:

1.İlim, îmân ve takvâ müstesnâ olmak üzere, akıldan, nâfile ibâdetten ve cemî' eşyâdan efdaldır. قال تعالى: "هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون", "و الذين اتوا العلم درجات", "يؤتى الحكمة من يشاء و من يؤتى الحكمة فقد", "لا يعلمون", "أوتى خيرا كثيرا"² nazm-ı celîlîleri ilmin efdaliyyetine delâlet eder.

Rabbi zidnî 'amelen gelmedi ta'lîm-i du'â,
Nass-ı kâtı'dır ânın fazlına zidnî 'ilmâ.
Zümre-i mürde-nihâd-ı cühelâ, 'âlim ile
Hiç müsâvî ola mı, dedi kelâmında Hudâ.
Zât-ı pâkiyle ülü'l-'ilmi ma'an zikr eyledi,
Şehidallâhü'ya kıl sem'î şuhûdun ilkâ.

Adnî

"قال النبي عليه السلام: من يرد الله به خيرا يوفقه في الدين و يلهمه رشده", "العلماء", "ورثة الانبياء", "فضل المؤمن العالم على المؤمن العابد سبعون درجة", "اقرب الناس من درجة", "النبوة اهل العلم والجهاد"³. İhyâ'-i Ulûm'a bak! [154]

Taht-ı akdâmına ferş eyleyeler ecnihasın,
Râh-ı tullâba varup hayli melek-i lâ-yuhsâ.
'Ulemâdır çün nebiyyûn-i Benî İsrâîl,
Enbiyânın dedi vârisleridir hem 'ulemâ.

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

3. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

A'mâl-i kesîre ola cehille kalîl,

Amel-i cüz'î, ilimle olur teksîr u behâ.

Dahî bir yerde buyurdu 'ulemâya deye Hakk,

Sizi evvel bilip ettim yine ilmi i'tâ.

Sizde vaz' etmedim ilmi ki azâb eyleyem,

Cümleniz mağfiret ettim kılıp ihsâna sezâ

Fazl-ı âlim niçedir âbid ile dedi Rasûl,

Ümmetimden racûl-i ahkar ile ben meselâ.

Bâ'is-i 'ismet-i ümmet, ulemâdır dedi hem,

Ümmetim hâlik olur, olmasa sınıf-ı ulemâ.

Hem rivâyet olunur, vezn oluna yevmü'l-mîzân,

Şol midâd-ı 'ulemâ ile dimâ'-i şühedâ.

'Adnî merhûm

3. İlim haşyettir. Tahsîli ibâdettir. Ehline bezli kurbettir. Müzâkeresi tesbîh, mübâhasesi cihâd, ta'lîmi sadakadır. Helâl ve harâma âlâmetcidir. Haşyette enîs, gurbette celîs, halvette muhaddistir. Hemm u gamda felâh, düşmen içinde silâh, dostlar içinde refâhtır. İlim 'âlîdir, sâhibini 'âlî eder. Bir âlim âleme mi'yâr ve şâyân-ı i'tibârdır.

ولا تكن صدرا بغير الكمال

كن عالما وارض بصف النعال

صيرت ذاك الصدر صف النعال¹

فان تصدرت بلا الة

Mustatraf

Genc âlim, ihtiyâr câhile tekaddüm ve tasaddur eder.

Mültekâ.

Tasaddur eylese nâdân çi gam fevkünde dânânın?

Olur cevher dibinde, hâr u hast üstünde deryânın.

Bir âlimin nâmı, emvâc-ı havâdis ü ezmân içinde gâip olmayıp, dühûr ve a'sârın en ücrâ bucaklarına kadar yaşar ve alkışla anılır.

1. Âlim ol da ayakkabılığa otur; sakın câhil olup da baş sadra kurulma. İlimsiz ve kemâlsiz olduğun halde baş mevki'e oturursan, orası senin için ayakkabılıktan aşağı demektir.

Bir zamân bulmaz fenâ dünyâda erbâb-ı himem,
Sâhibi mahvolşa da âsâr kendin gösterir.

Gâlib Bey

İlmî kemâl; kesret-i sinn ü sâl ve mâl u cemâlden elzem ve a'zamdır. Nitekim "و زاده بسطة في العلم والجسم" de ilim akdemdir.

Ne kemâl-i sinn, ne cemâl iledir,
Kıdem-i hakîkî, kemâl iledir.

Abdülhak Hâmîd

4.Hakk Te'âlâ *Tevrât*'ta: "Ya Mûsâ! Sen ilmi öğren ve onunla amel et ve halka bezl eyle ki dünyâ ve âhirette benim kerâmetime bununla nâil olursun" buyurmuş ve *Zebûr*'da: "Ya Davûd, Benî İsrâîl âlimlerine, ruhbânlarına söyle! Ehl-i takvâ ile [155] görüşsünler; bulunmazsa ulemâ ile müsâhabet etsinler; ulemâ da yoksa 'ukâla ile konuşsunlar. Ya Dâvud! Ayakkabı ve âsânı demirden eyle. Bunlar eskiyip kırılıncaya kadar ilmi talep ve ta'kîp et" diye emretmiş idi. İncil'in 17. sûresinde: "Vây o kimseye ki ilmi işittiği hâlde tahsîl etmeyip cühelâ ile beraber cehenneme gider. İlmî talep edin, eğer ilim sizi sa'îd etmezse, şakî de etmez ya; mertebenizi yükseltmezse, alçak da etmez ya; sizi zengin etmezse, fakîr de etmez ya; size fâide vermezse, zarar da etmez ya; biliriz amel edemeyiz, diye korkmayın; bilip amel etmeğe ümidimiz vardır, deyiniz" buyuruluyor.

Kula Hakk'tan 'atâdır ilm-i nâfi',

Kamu derde devâdır ilm-i nâfi',

Ânınladır kıyâmı hem bu dînin,

Ki bir feyz-i Hudâ'dır ilm-i nâfi'.

Hemân sa'y eyle âna gece gündüz,

Sana hoş rehnümâdır ilm-i nâfi'.

Verir ol câna kuvvet, kalbe râhat,

Dahi rûha gıdâdır ilm-i nâfi'.

Kuddûsî Baba

5.İmâm Alî kerremallâhü vecchêhû: "İlim maldan birçok cihetten efdaldır" diyor: (1).İlim sıfâtullâhtandır. Mal, kul sıfatıdır. (2).İlim enbiyâ mîrâsıdır. Mal, fir'avunlar mîrâsıdır. (3).İlim sarf ettikçe artar, mal ise eksilir. (4).İlim sâhibini bekler. Mal ise bekçiye muhtaktır. (5).İlim

âhirete sâhibiyle birlikte gider. Mal ellere kalır. (6).İlm-i nâfi' mü'minde bulunur. Mal ise her millette vardır. (7).İlme bütün âlem muhtâctır. Mala yalnız fakîrler muhtâctır. (8).İlim kıyamette sermâye-i sa'âdetir. Mal, sırat üzerinde sâhibine yüküdür. (9).İlim uhrâda şefâ'atcidir. Malın helâli hesâp, harâmı azâptır...

لنا علم و للاعداء مال
و علم الله يبقى لا يزال¹

رضينا قسمة الجبار فينا
فان المال يفنى عن قريب

Ali kerremallâhü vecchêû

6.İmâm-ı a'zam rahmetullâhi 'aleyh: Eğer ilimdeki zevk ve fazîleti mülûk ve ümerâ bileydi, bizimle muhârebeye kıyâm ederlerdi" buyuruyor. İmâm Şâfi'î: "Fakîr âlim, zengin câhilden hayırlıdır" diyor. İmâm-ı Mâlikî: "Dünyâ ve âhireti arzu eden, ilmi kendisine rehber edinsin" diye tergîbâtta bulunuyor. Ahmed b. Hanbel hazretleri: "İlim azli olmayan bir mansıptır" buyurmuş; İmâm Hasan da: "Eğer ulemâ olmayaydı, nâs vahşî behâim gibi olurdu" demiştir. Şeyh Gazzâlî, *İhyâ's*ında beyânınca, her âlim kendi asrının sirâc-ı münîridir.

Zamân zamân terakkî, cihân cihân ulûm;
Olur mu cehille bekây-ı cem'îyyât.

Sa'dullah Paşa

Süleymân 'aleyhi's-selâm ilim ile mülk beyninde muhayyer kılınıp, ilmi ihtiyâr etmekle, mülk de beraber verilmiş; Hüdhüd'ün beyne't-tuyûr elçiliğe intihâbı, [156] Talût'un Benî İsrâîl mülküne iclâsı, melâikenin Hazret-i Âdem'e sücûdu hep ilim yüzünden ileri gelmişti. *Kitab-ı Kelîle ve Dimne*'de geliyor ki hakkı istihfâf edilmeyecek şeyler 'âlim, sultân, ihvândır. Âlimi istihfâf eden dînini, reîsi istihfâf eden dünyâsını, dostunu istihfâf eden mürüvvetini zâyî' etmiş olur. Dünyânın bekâsı ilimle kâimdir.

Ey muhterem refiklerim! Fart-ı şevk ile,

Tahsîl-i fenn ü dânişe ikdâm-ı tâmm edin!

İhrâz-ı şöhret eylemenin bin tarîki var,

Amma tarîk-ı ma'rifeti iltizâm edin!

Ahmed Hamdi Bey

1. Hakk Te'âlâ'nın bize verdiği kısmetine râzıyız. Bize ilim vermiş, düşmenlere mal vermiştir. Mal çabuk fenâ bulur; fakat ilim sıfâtullahtan olmakla bâkîdir, zevâl bulmaz.

Cehâlet ise her emrâzın fevkinde çâresiz bir derttir. Günâh-ı kebâ-irden ma'düddür. Kalp ölüdür, ihyâsı ilme mütevakkıftır.

و فى الجهل قبل الموت موت لاهله
و اجسامهم قبل القبور قبور
و ان امرا لم يحيى بالعلم ميت
و ليس له حتى النشور نشور¹

Tefsîr-i Kebîr'den

Şakîk-i Belhî kuddise sirruhû der ki: "Hakk Te'âlâ'nın buğz ettiği uyku üçtür. Sabâh namâzından sonra uyumak, ilim meclisinde uyumak, yatsu namâzından evvel uyumaktır. Kezâ mebgûz-ı Hakk olan gülmek de üçtür: Cenâze arkasında, kabristânda, ilim ve zikir meclisinde gülmektir". Fahr-i Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*'inde yazıyor ki: "İlim yağmura benzer; zîra yağmur gibi semâdan inmiştir. Yağmur yeryüzünde eşcâr ve ezhâr ve esmâr inbât ettiği gibi, ilim de nüzûl ettiği kalpte tâ'at ve ma'rifet inbât eder. İlimden büyük daha ne olabilir ki, on sekiz bin âlemi ihâta eden fânûs-i arş, âlimin gözü önünde kapaklı cam gibidir; cümlesinin ahvâl ve esrârını dışından görür".

Câhil ermez bu hikmete,

Câhili koyman sohbete!

Yiye muşulaya yata,

Ahur dolu sahan gerek.

Eşrefoğlu

" العلم علما علم الابدان و علم الاديان " müfâdınca ilmin bidâyeti ma'rifetü'n-nefs, nihâyeti ma'rifetullâhtır.

1. İlim üç derecedir. Birincisi cerbeze, kazâ ve kadere, müteşâbihâta karışacak kadar yüksek olmakla mezmûmdur. İkincisi gabâvettir ki zarûrât-ı dîniyye ve dünyeviyyesini bilemeyecek kadar câhil olmaktır; bu da mezmûmdur. Üçüncüsü hadd-i evsat olan hikmettir ki ilmi amele, ameli rızâyâ muvâfık kılmaktır. Buna ilm-i hâl dahi denilir. Bu derecesi farzdır. İlm-i hâlin ta'allümü hakkında; " طلب العلم فريضة على كل مسلم ", " العلم خزائن و مفتاحها السؤال ", " اطلبوا العلم من المهد الى اللحد " gibi tenbîh ve ter-

1. Cehâlet ehli ölümden evvel ölmüş demektir. Daha kabre girmeden cesedleri rûhlarına kabir olmuştur. Bir kimse ki ilimle hayât bulmamışsa ölüdür. Yevm-i kıyâmete kadar onun için hayât yoktur.

2. İlim ikidir: Beden ilmi, Din ilmi. (Hadîs-i şerîf).

gi-
bi¹ ta'îmi hakkında da terhîbler vardır. [157]

2.Yenâbî'-i ulûm üçtür: Fıkıh, Tefsîr, Hadîs. Fıkıh, Tefsîr ile Hadîs'ten doğar. Hadîs'in mahzeni de Kitâbullâh'tır.

و من شغل القرآن عنه لسانه ينل اجر كل الذاكرين مكملًا²

İmâm Şâtubî

Şu hâlde cihânda cemî' 'ulûm ve fûnûn, sanâyi' ve bedâyi', Kitâbullâh'ta nihâyet bulur; ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين.

جميع العلم فى القرآن لكن تقاصر عنه افهام الرجال³

Abdullâh b. Abbâs

3.İmâm-ı a'zam Fıkh'ı "معرفة النفس ما لها وما عليها" ile ta'rîf eder. Yani dünyâ ve 'ukbâda nefse ârız olacak menfa'at ve mazarratı bilmek demektir. Bu da üçtür. Fıkh-ı ekber nâmıyla 'akâide, Fıkh-ı asgar nâmıyla usûl ve furû'-i a'mâle, vicdâniyyât nâmıyla ahlâk, âdâb ve tasavvuf ve tevhîde şâmilidir. Demek ki ilm-i tevhîdden başlayıp yine tevhîde müntehî olur. İlimde akâid asıldır, 'amel fer'dir, tevhîd zübdesidir. Tevhîd, ma'rifetullâh noktasıdır. Kütüb-i semâviyyenin hulâsasıdır. Küntü kenz'in mantûkudur. Ebrârın maksûdu, ahyârın matlûbudur.

Gönül duymazsa vicdânıyla Allah'ı hakikatca,

Mücerred dildeki ilim veya irfânı neylersin?

Niyâzî! Küntü kenz'in sırrını kendinde buldunsa,

Süleymân tahtını, ya hikmet-i Lokmân'ı neylersin?

Niyâzî-i Mısırî

1. "İlim tahsîli her müslümân üzerine farz-ı 'ayndır", "İlim bir takım hazînelerdir ki anahtarları sorgudur", "Beşikten mezâra kadar ilmi arayınız" (Hadîs-i şerîfler). "فذكر Sen va'z u nasîhat et! Zîra va'az mü'minlere çok menfa'at verir" Âyet; "Kim ki kendisine bir ilimden sorulup o da ketm eylese, ağzına ateşten gem verilir" (Hadîs).
2. Her kimin lisânı Kur'ân okumaklığa meşgûl olursa, cemî' zâkirlerin ecr u mesûbatına bir eksiksiz nâil olur.
3. İlimin her türlüğü Kur'ân'da mevcûddur. Lâkin nâsın idrâki onu tamamen bilmekten âcizdir.
4. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır.

İlmin bu derecesi, nüfûs-i sâfiyye ve zekiyye makâmıdır. İnsân bu ma'rifetullâh noktasını bulmak için insân olmuş, dünyâyâ gelmiştir. Meslek-i Hanefî bu makâmı buldurmak için beş yüz bin meseleyi mevki'-i ictihâda koymuştur. Enbiyâ ve evliyâ bu makâma ermek için varlığı kendisinden soymuştur. İblîs gibi ene diyenler de varlığı kendisinde bilmiş ve belâsını bulmuştur.

Müdde'î sorma ki yoktur sana rü'yetten haber;

Bî-haberlere haber denilse, eder bil zarar.

Görmek istersen o sultânın cemâl-i şem'ini,

Var enâniyyet seyyâlini gözünden sil gider.

Eşrefoğlu

Halbuki ma'rifete erişenler ef'âlini, ef'âl-i Hakk'ta; sıfâtını, sıfât-ı Hakk'ta; zâtını, zât-ı Hakk'ta ifnâ edip, mevcûd ancak Cenâb-ı Hakk olduğunu bilmiş, kendisini ve on sekiz bin mâsivâyı bir nokta-i tevhîd altında ifnâ kılmıştır. Yani ölmezden evvel ölmüş, Bâkî-i Lem-yezel'le bekâ'-i sermedîye ermiştir.

فكا فناؤه عين البقاء

فيغنى ثم يغنى ثم يغنى

Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i 'Arabî

[158] Fenâyî ol, fenâyî ol, fenâyî!

Dilersen bulmağı mülk-i bekâyı.

Yürü sen, senliği terk eyle dervîş!

Müyesser ola tâ görmek Hudâ'yı.

Nizâmoğlu Seyfullâh

Ma'rifetullâh "و علمنا من لدنا علما" yı hulâsa eder. Ma'rifetullâh bir noktadır ki cühelâ onu çoğaltmak ister. Ve bu kadar ulûm ve fûnûn içe-risinde o bir noktayı arayıp gider. Lâkin yine bulan bulur.

Bilir hakîkati bir nokta olduğun ilmin,

Nukûş-i kevni gören nokta-i süveydâda.

Nâbî

1. Abd o makâmında iken evvelâ ef'âlen fânî, sonra sıfâten fânî, daha sonra zâten fânî olur. İşte onun şu fenâsı 'ayn-ı bekâ demektir.

Hakkı bilmek isteyen evvelâ ilm-i hâlini bilir. Bütün a'zâ ibâdete müdâvemetle kalp sükûn bulur. Kuvây-ı aklîye, enfûs ve âfâk üzerinde, âsâr-ı kudret karşısında tefekkürler, mütâla'alar yürüterek bir çok esrâra vâkıf olur. Emmâreden levvâmeye, mülhemeye, mutmainneye terakkî eden nefis, üç yüz altmış ahlâk-ı hamîde ile, yani dokuz a'zâ doğrulukla muttasıf olur. Kavil ve fiili, *Kitâb-ı Kerîm*'e mutâbık gelir. Nefs-i nâtıka acz ve ubûdiyyetini, asıl ve fenâsını bilir, mevt-i irâdî ile ölmekle, aslına vâsıl olur. Ve hayât-ı lâ-yezâliyi bulur. İşte insânlıkta zirve-i hakîkat budur.

Pes ru'yet-i 'ulyâ budur, pes âyet-i kusvâ budur,

Pes gâyet-i mermâ budur, bâkî hevâdır hep hebâ.

Budur hidâyet nüktesi, budur bidâyet hattısı,

Budur nihâyet noktası, budur çü hatt-ı istivâ.

Budur şerî'at mezhebi, budur tarîkat matlabı,

Budur hakîkat meşrebi, bundan açılır incilâ.

Yazıcıoğlu

Alî kerremallâhü vechehû: "Âlim, nefisini bilen; bahâdır, nefisini yenendir" buyurması, "من عرف نفسه فقد عرف ربه" kelâm-ı kudsîsini andırıyor.

Müstağnî-i irşâd olur erbâb-ı hakîkat,

Sükkân-ı Harem neyler imiş kible-nümâyı?

Seyyid Vehbî

4.Ma'rifetu'llâh'a hâdim olan cemî' 'ulûm ve fûnûnun münzil ve mu'allimi Hakk celle ve 'alâ hazretleridir; "قال الله تعالى : و علم ادم الاسماء كلها", "و يعلمكم ما لم تكونوا تعلمون", "علم الانسان ما لم يعلم"

Bütün 'âlemdeki envâ'-ı hırfet türlü san'atlar,

Ânın sun' u kemâlinden hemân bir zerredir ancak.

Zuhûr-i kâinât ve esfel ü a'lây-ı mevcûdat,

Numûne-i celâlınden hemân bir zerredir ancak.

Zübde'den

Nâsın ilmi ise iki cehlin arasındadır. Birisi cehl-i tabî'î-i sugrâ, diğeri mâ-'arafnâke hakka ma'rifetike'nin sırrıdır. [159]

و غايۃ سعى العالمین ضلال
و لم نستفد من سعینا طول عمرنا
سوی ان جمعنا فیہ قیل و قالوا
و ارواحنا محبوسۃ فی جسوننا
و حاصل دنیانا اذی و ویاہ!

Fahredden-i Râzî

5. Hakk'tan gelen ilim iki türlüdür. Birincisi abdin çalışmasıyla husûle gelir ki şu kıt'a mazmûnundadır;

اخى لن تنال العلم الا بسة
ذکاء و حرص و اجتهد و بلغۃ
سانئک عن تفصیلها ببيان
و صحبة استاذ و طول زمان²

İmâm Şâfi''î

İkincisi ilm-i ledünnîdir ki min-tarafillâh emeksiz gelir. Peygamberlere ve bazı 'âriflere geldiği gibi.

صاحب علم لدنی راجع حاجت خط و لفظ؟

صفحه دل مصحفست ان را که قران ازبرست³

Monla Câmi

6. İlmin şerâiti: Havf, hayâ, vekâr, tevâzu', tevekkül, îsâr, âhireti dünyâyâ tercîh, bildiğiyle amel etmek ve sâiredir.

İlim ve amel gönülde âlime bir meş'aledir;

Amelsiz olan ilim, başta bir meşgaledir.

Dilde olup bir amel kalbe duhûl etmese,
Guftla gûsu anın bir kuru velveledir.

Âmil olan 'âlimin, 'âlî olur menzili,

Dünyâ için âlimin meyli hep esfeledir.

Nizâmoğlu Seyf

1. Bütün 'ukûl ve efkârın çabalaması ilerilemek değil, bilâkis ayak bağıdır. Ve bütün âlem-i beşeriyetin bilgi sâhasında uğraşması, ilm-i ilâhîye nisbeten bir nev' şaşkınlıktır. Ömrümüz müddetince ilme çalışmaktan bir istifâde görmüş değiliz. Ancak ilimden bir kaç parça cem' edebilmişsek o da ulûm-i Rabbâniyye'ye nisbeten kâl u kâlden ibâret demektir. Şimdilik rûhlarımız cesedimizde bulunmakla, yolu, kolu bağı bir mahpûstur. Velhâsıl şu vaziyete göre mahdût ve muvakkat dünyâ hayatımız ezâ ve vebâlden başka bir şey değildir.
2. Kardeşim! Şu altı şey olmadıkca ilmi elde edemezsin! Sana onların tafsilinden haber vereyim: Zekâ, hırs, gücü yettiği kadar çalışmak, emeğini esirgememek, üstâz ile musâhabet etmek, bütün hayatınca devâm etmektir.
3. İlm-i ledünnî sâhibi için okuyup yazmağa ne hâcet vardır. Onun kalbi kitâp olmuştur. Kur'ân'ı kalbinden bilir ve okur.

Fahr-i Râzî der ki: "Ulemâ helâle münhemik olsa, cühelâ şüpheli-lerde vâki' olur. Ulemâ şüphelilerde bulunsa, cühelâ harâmı, ulemâ harâm yese, cühelâ küfürde vâki' olur. Hakk Te'âlâ ilim verdiği yere halâvet, heybet, muhabbet dahi verir. Eğer âlim dünyâya meylederse halâveti; gizli günâh işlerse, heybeti; el malına tama' ederse, muhabbeti o âlimden nez' eder. İlimin bir şartı da ihlâstır¹. Her şeyin ilmi cehlinden evlâdır. İlme aleyhdâr olan bazı mutasavvıfın fikirleri yanlıştır. Tarikat-ı Birgivi'ye bak! Bir âlimin mevti, âlemin mevtidir. Lâkin ne çare ki vefât etmeyince kıymeti bilinmez. Bulunduğu yerde ri'âyet kılınmaz...

Bilinmez 'ârifin fevtinden evvel kadr u âsârı,

Mihakk-i hâk ile sencîdedir hüsn-i hîred şimdi.

Vassâf Abdullah Efendi

[160] Bilinmez kıymeti rûşen-i dilânın vakt-i feyzinde,

Güneş tâ batmadıkca zulmet-i leyl âşikâr olmaz.

İzzet Molla

1. Ulûm ve ma'ârifin envâ'ı sayılmayacak kadar çoktur. Bunlardan ilm-i hâl farzdır. Fıkıh, Tefsîr, Hadîs, Akâid, Hesâp, Sarf, Nahiv farz-ı kifâye; Tıp müstehap; Siyâset-i medeniyye, Tedbîr-i servet, Tevârîh, Arûz, Kâfiye, Mantık, İnşâ-i nesr, Kozmografya, Coğrafya, Hendese, Fizik, Mihanik, Kimya, Zirâ'at, Târîh-i tabî'î ... mübâh; herkes için kendi meslek ve san'atının usûlünü öğrenmek lâzım; sihir ve manyatizma harâmdır. Cifr, Remel, Tefe''ül gibi esrâr-ı hurûfa âit bilgiler, kalb-i selîm erbâbına lâ-be'sdir. Simyâ, Kırtâsiye gibi şeylerin aslı yoktur. İstinâdgâhı dîn olan bir ilim, dünyâ için de medâr-ı intizâm ve sa'âdetdir.

حکمت ایمانیان فرموده پیغمبرست

حکمت یونانیان پیغام نفست و هوا

حاصل مضمون آن خسران روز محشرست²

نامه کش عنوان نه قال الله يا قال النبی ست

Monla Câmî

2. Çünkü zâten Cenâb-ı Hakk, beşerîyyetin muhtâc olduğu usûl-i sanâyi' ve esâsâtı, kavânîn-i tabî'ata bahşetmiş, ta'rîf ve ta'lîmini de kütüb-i semâviyyesinde bast eylemişti. Ulûm ve elsinenin menşei kütüb-i

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır (Haz.)

2. Yunanlılar'ın hikmet-i amelîyye ve nazariyyeleri, nefis ve hevânın tesvîlâtındandır ki sırf nefsanî ve dünyevîdir. Hukemây-ı İslâmiyye'nin ilim ve fen ve sanâyi'i peygamberler buyruğudur. Muhteviyâtı ilm-i ilâhî ve ilm-i Nebeviyye'ye ta'alluk etmeyen bir kitâbın mazmûnuyla amel etmek, yevm-i kıyâmette nedâmete sebep olur.

semâviyyedir. Suhuf-i Âdem Süryanîce olup, içerisinde bugünkü ma'ârif, sanâyi' ve elsinenin mebâdîsi kemâ-kân ta'lîm ve tafsîl edilmişti. Kezâ Şît 'aleyhi's-selâm dağlardan ma'den çıkarıp sikke kesmek, kılınc yapmağı, İdrîs 'aleyhi's-selâm terzilik, hesâp, nücûm ve sâireyi kendi suhflarından ahz u telakkî etmişlerdi. Beşerî hayât yeryüzünde başlarken, envâ'-ı sanâyi' de beraber başlamıştı. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlüne kadar zamân zamân beşerî isti'dâd yükselerek, bu mebâdîler terakkî ve tekâmül etmiş, Kur'ân-ı Kerîm'de bu tekâmül eden sanâyi'in ve terakkî edecek bedâyi'in hepsini câmi' ve şâmil olarak nâzil olmuştur¹. Kur'ân-ı Kerîm gelmiş ve gelecek her zamân ve devrin îcâb ettiği sanâyi' ve ma'ârifî mübeyyin ve her birinin hâl ve îcâbâtına uygundur.

لم تقترن بزمان و هي تخبرنا
عن المعاد و عن عاد و عن ارم
دامت لدينا ففاقت كل معجزة
من النبيين اذ جانت و لم تدم²

İmâm Bûsîrî

Meselâ; âyet-i kerîmesinde demire âit san'atlara, "و اسئلنا له عين القطر" da bakırcılığa, "و يعملون له ما يشاء" da sanâyi'-i nefîseye, [161] "طيرا ايا بيل ترميهم بحجارة" de tayyâreye, "و لسليمان الريح غدوها شهر و رواحها شهر" de tayyârelerin sâha-i harbe ateşli mermiler atmasına, "da rad-yoya, "انه صرح مرد" da elektrike, "يرسل عليكم شواظ من نار و نحاس فلا تنتصرون" da "فاوقدلى", "و يخلق ما لا تعلمون" da şimendifere, "يا هامان على الطين فاجعل لى صرحا لعلى اطلع الى اله موسى" da mi'mârî-i hadâika, "جعلنا لاحدهما جنتين من اعناب ..." de zirâ-'at işlerine, "و اثاروا الارض و عمروها" de muntazam yollara, "و سلك لكم فيها سبلا" da fosfor gibi mevâdd-i ziyâiyyeye, "الذي جعل لكم من الشجر الاخضر نارا" de mevâdd-i nâfi'a ile istitbâba, "اما السفينة فكانت" de "و بالنجم هم يهتدون", "لماكين يعملون فى البحر" de Kutup Yıldızı'nın cezb ettiği pusulaya, "كلما اوقدوا نارا للحرب اطفأها الله" de muhârebelerin ateşle olacağına ve bu ateşin ilk defa küffâr tarafından îcâd ve îkâd edileceğine, "و يسعون فى الارض فسادا" de harp sahnesinde, tahrîp için sür'atle yürüyecek bir takım vesâite, "فسيحوا فى الارض اربعة اشهر" de bugünkü vesâitle devr-i âlem seyâhatinin hemen dört ayda biteceğine ve

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
3. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

coğrafyaya, "وهم من كل حذب ينسلون" da en vahşî diye telakkî edilen Moğol ve Tatar gibi akvâm-ı şimâliyyenin tayyâre ve trenlere malik olacağına, "مثل نوره كمشكاة فيها مصباح في زجاجة الزجاجه كانها كوكب درى ..." da in'ikâs ve inkisâr-ı ziyâyâ, "{da} تعاونوا على البر والتقوى" te'âvün ve tenâsura, teşârük ve tesânüde ilh, işâret ve delâletler vardır; "و نزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شيء" 1.

İşbu resme cümle Kur'ân ma'den-i hikmet durur;

Kim hakâyık-ı cevheri andan bize menşûr olur.

Ger midâd olsa denizler, cümle ağaçlar kalem,

Hakk kelâmın yazmağa ger yer ü gök menşûr olur.

Cümle âlem kâtip olsa küllî sözü'n yazmaya,

Yazarım her kim der ise yazamaz mahcûr olur.

Pes bu deryâdan süzüp bir katre aldım ben dahi,

Zîra bir katre yeter kim bâde-i 'usfûr olur.

Yazıcıoğlu

(عن علم) velâkin ben (ولكننى) bundan evvel (قبله) ve dün (و الامس) ilimden (ما) şol ilimden ki (فى غد) yarınki gündedir (عسى) a'mâyım, câhilim. Burada cehâlet a'mâlukla ta'bîr ediliyor.

Terceme ve Şerh: Kâili Züheyr b. Ebî Sül mâ'dır. Meâli: "Ben bugün ile bugünden mukaddem dünkü günün ilmini bilirim. Lâkin yarınki günde ne olacağını bilmekte câhilim". Yani geçen vukû'âtı bilirsem de, geleceği bilemem, demektir. Esbâb-ı ilim: Akıl, havâss-ı [162] selîme, haber-i mütevâtirdir. Geleceği bilmek tevâtüre müstenid olup, bu da bulunmadığı takdîrde ahvâl-i müstakbele mechûl kalır. "ان الله عنده علم الساعة ..." âyetinde kıyâmetin kopacağı, yağmurun yağacağı günler, rahm-i mâderdeki nevzâdın sıfatı, kişinin yarınki göreceği iş ve nerede öleceği, ancak Hakk'ın bileceği umûr-i müstakbeleden olduğu gibi.

و سواه فى جهلاته يتغمغم

يسعى ليعلم و انه لا يعلم²

العلم للرحمن جل جلاله

ما للتراب و للعلوم و لنا

Mahmûd ez-Zemahşerî

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

2. İlm-i hakîki-i lâ-yetenâhî, Hakk Te'âlâ hazretlerine mahsûstur.

Enbiyâ, evliyâ ve sulehâdan bir kısımları, Hakk'ın ilhâmıyla umûr-i âtiyeden haber verebilirler. Onlara göre mâzî ve müstakbel bir hâlin içindedir. İlim, bahr-i muhîte benzer. Herkes daldığı kadar cevher çıkarır. Her bilicinin fevkinde bir bilici vardır.

İlim bir deryâdır al anın iyi incilerin!

Yoksa insâna göre mümkün değil cem'-i ulûm.

Bu beyit *Telhîs*'te; ma'nâyı ifsâd etmeyen haşve misâl getirilmiştir. "واعلم علم اليوم والامس" dedikten sonra "قبله" kelimesi zâid ise de, bu ziyâdelik ma'nâyı ifsâd etmez. Bilâkis îzâh-i tâm husûle getirir. Nitekim Türkçe'den;

Tâ vakti gelmeyince umûr eylemez zuhûr,

Devr eyler âsiyâb-ı felek nevbet üstüne.

Nâbî

beytinde "tâ" gâyet edâtı zâid ise de, ma'nâyı ifsâd etmeyip, bilakis îzâh etmektedir.

64

فَانْكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مَدْرَكِي وَأَنْ خَلْتُ أَنْ الْمَتَّأَى عَنْكَ وَاسِعٌ¹

Müfredât: (فانك) muhakkak sen (اللي الذي) öyle bir gece gibisin ki (وان خلت) o gece bana yetişicidir. (هو مدركي) eğer ki boşanmış olsam, kaçsam (ان المتأى عنك واسع) senden uzak olan yer geniştir diye.

Terceme ve Şerh: Kâili Nâbigatü'z-Zübânî'dir. Mülûk-i Hîre'den Nu'mân b. Münzir'e hitâben söylemişti. Meâli: "Efendim! Sizden uzak mahaller daha geniştir diye firâr etmiş olsam, beni çevirmekte, bana yetişen bir gece gibisin"; yani en uzak ve geniş memleketler bile, senin sît-i satvet ve kahrınla tanîn-endâz olup, her tarafta bulunan kuvve-i inzibâtıyyeniz, siyâh bir gece gibi arkamdan yetişip beni tutar, demektir. Bir hükümetin kemâl-i âsâyış ve sükûnla pâyidâr olması, hâricî gavâilden ziyâde, dâhilî [163] ihtilâttan masûn bulunmasına vâbestedir. Çünkü cem'iyetler bir meyve gibi içinden yumuşar ve bozulur. İhtilâl ve inkı-lâpları hükümetten ziyâde milletin efrâdı yapar. Bir millette efkârı tevhit, âheng-i 'umûmiyi te'mîn için halk efrâdından her birinin göz önünde

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-i sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.

bulundurulması, hiçbirisinin fiil ve hareketinden bile gaflet edilmemesi lâzımdır.

Durur ahkâm-ı nusrat ittihâd-ı kalb-i millette,
Çıkar âsâr-ı rahmet, ihtilâf-ı re'y-i ümmetten.

Nâmık Kemâl

Teşettüt-i efkâr ve ahvâle dâimâ müsta'id bulunan efrâd-ı milleti zabt u rabt ve ittihâd altına almayıp başıboş, ta'kipsiz bırakmağın netâyi-cini anlamak için, birçok milletlerin safahât-ı inkılâbını sahâif-i târihiyye üzerinde temâşâ etmek kâfidir.

Bu beyit *Telhîs*'te; müsâvâta misâl getirilmiştir. "Müsâvât": Evsât-ı nâs ve ehl-i örf, yani halkın orta tahsîl erbâbı beyninde müte'âref olan sözlerdir. Bu sözler elfâzın vaz'ıyyet-i tabî'iyyesine göre, me'ânî-i asliyyenin edâsından ibâret olup, ne fâideli, fâidesiz bir lafz-ı zâidi hâvî, ne de mâ-vuzî'a lehinin hâricinde bir fâide-i ma'neviyyeyi şâmil bulunur. Bu beytin lafız ve ma'nâsının yekdiğerine tesâvî ve tevâzünü işte bu kabîldendir. Müsâvâta Türkce'den misâller;

Hakîr olduysa millet, şânına noksân gelir sanma!
Yere düşmekle cevher sâkût olmaz kadr u kıymetten.

Nâmık Kemâl

Âşinâlık bilmeyenlerden kıyâs etmen bizi!
Âşinâyâ âşinâ, bîgâneye bîgâneyiz.

Rûhî-i Bağdâdî

Sâdık ol kavlinde kimse sana bühtân etmesin!
Yüzü ağ, alnı açıktır subh-veş sâdıkların.

Zâtî

'Ârif isen sohbet eyle sözünden hisse alsınlar,
Câhil isen sükût eyle, seni bir adam sansınlar.
Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma;
Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir.
Bed-mâye olan anlaşılır meclis-i meyde,
'İşret, güher-i âdemi temyîze mihektir.

Nush ile yola gelmeyi denemeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir.

Ziyâ Paşa

[164] Cihân bağında ey âkıl! Budur makbûl-i ins ü cin;
Ne kimse senden incinsin, ne sen bir kimseden incin.

İbrâhîm Hakkı

Zâhidâ! Yüz yıl eğer durmaz ibâdet eylesen,
Eremezsın menzile tâ kılmayınca kalbi sâf.

Kânûnî Sultân Süleymân

Tâ ezelden akrabaydık, akrep olduk biz bize,
Çünkü cümle bahîl olduk, bakmaz olduk yüz yüze.

Tonyalı Ahmed

Ehl-i Hakk hergiz cihânda kimseye yâr olmadı,
Meşrebine çün muvâfık yâr bulunmaz neylesin.

Râsih

Âlimin ihtiyârı kocadıkca koç olur,
Câhilin ihtiyârı kocadıkca hiç olur.

Gınây-ı nefse mâlik olmadıkca er ganî olmaz;
Hakîkatte gedâdır mâlik olsa ma'den-i sîme.

Mes'ûd Lütfî Efendi

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler, kâşâneler gördüm;
Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün vîrâneler gördüm.

Ziyâ Paşa

İyilik eyle çıksın istersen adın,
Alma anı kim elinle koymadın.

Düştüm belây-ı aşka hîred-mend-i 'asr iken,
El şimdi benden aldığı pendî bana verir.

Fuzûlî-i Bağdâdî

[165] Kelâm-ı hakkı her kimden işitsen istimâ' et kim,
Bozulmaz ma'nî-i Kur'ân, olsa da bed-sadâ hâfız.

Sünbülzâde Vehbî

Ta'mîr-i Ka'be, hedm-i sanemhâne iş değil,
Aç dîde-i basîreti kalb-i harâba bak!

Na'îm Tezkireci

Eğer âteş-perest eylerse yüz yıl ateşe hidmet,
Düşerse ana bir dem, yakar anı eylemez hürmet.

Râsih

Kulluğa bel bağlar isen, şâm u seher ağlar isen,
Sular gibi çağlar isen, tiz bulunur 'ummân sana.

Niyâzî Baba

Suçunu bulup tevbe eden buldu selâmet;
Kibr eyleyenı adlle mîzâna çekerler.

Sen nefsinı alçakta gözet, etme teraffu',

Fir'avn gibi "ben" diyeni 'ummâna çekerler.

Tûr Dağı tevâzu' edüben buldu tecellî,

Yükseklik eden dağları hürmâna çekerler.

İlm ü ameale etme gurûr misl-i 'Azâzîl,

Mağrûr olanı vâdî-yi hızlâna çekerler.

Kuddûsî Baba

Söz içinde 'ârif ol, elden önden söyleme!

Kimse senden sormayınca, söze âgâz eyleme!

Kulağı Hakk iki kılmış, dili bir,

İki dinle, birden artık söyleme!

Beni candan usandırdı, cefâdan yâr usanmaz mı?

Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı?

Değildim ben sana mâil, sen ettin aklımı zâil,

Bana tâ'n eyleyen câhil, seni görse utanmaz mı?

Şeb-i firkat yakar cânım, döker kan çeşm-i giryânım,
 Uyardı halkı efgânım, kara bahtım uyanmaz mı? [166]
 Gamım pinhân kılarken ben, dediler yâre kıl rûşen,
 Desem ol bî-vefâ bilmem inanır mı, inanmaz mı?
 Fuzûlî rind u şeydâdır, hemîşe halka rûsvâdır;
 Sorun kim bu ne sevdâdır, bu sevdâdan usanmaz mı?

Fuzûlî-i Bağdâdî

Sultân isen koyma boynunda vebâl,
 Her işin sonunda var elbet zevâl.
 Bir mezâristâna git eyle suâl!
 Kimdir o hâkle yeksân olanlar.
 Niçin garîp oldu hükm-i şerî'at?
 Kâdının, hâkimin yediği, rüşvet.
 İçkiden, zinâdan, câhile nevbet
 Vermiyor hâfız-ı Kur'ân olanlar.

Seyrânî

Gönül yıkmağa kasdetme!
 Yola a'mâ gibi gitme!
 Megesle mûru incitme!
 Eğer dervîş isen dervîş.
 Sözünü lütüfla söyle!
 Yüzünü hâk-i râh eyle!
 Deme şu şöyle, bu böyle!
 Eğer dervîş isen dervîş.
 Elin öp kim seni döğse!
 Du'â eyle sana söğse!
 Gurûr etme seni öğse!
 Eğer dervîş isen dervîş.
 Sehâvet eyle kilette!

Şecâ'at eyle fırsatta!

Kanâ'at eyle zillette!

Eğer dervîş isen dervîş.

Halîlî

nazımlarında ve "İnek sütüyle beslenen bir çocuğa, ilk doğduğu aylarda üçte bir su, üçüncü ayda dörtte bir, beşinci aydan sonra sâfî süt vermek çok muvafıktır. Yalnız süte katılacak suyun da yüzde on nisbetinde şekeri katılmış olacaktır. Sâfî süt ile [inek sütü] beslenen çocuklarda, bir kaç ay sonra inkıbâz, karın şişliği husûle gelir" nesrinde olduğu gibi. Kezâ Arabî'den "و لا يحق المكر السي إلا باهله" ¹ kavl-i kerîmiyle;

اسمع بنى وصيتى و اعمل بها	فالتب معقود بنص كلامى
لا تشرب عقيب اكل عاجلا	فتقود نفسك للاذى يزمام
و اجعل غدائك كل يوم مرة	و احذر طعاما قبل هضم الطعام
و احفظ منيك ما استطعت فانه	ماء الحياة يراق فى الارحام ²

İbn-i Sînâ

kıt'asındaki lafız ve ma'nâlar da müsâvâta uygundur. [167]

65

أَنَا ابْنُ جَلَا وَ طَلَعَ الثَّنَائَا مَتَى أَضَعَ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُونِ ³

Müfredât: (و طلاع) ben açık işli bir kimsenin oğluyum (أنا ابن جلا) ve gâyet varışlı (الثنايا) yokuşlu yollarda, büyük işlerde (متى اضع العمامة) ne zamân ki peçeyi yere koysam (تعرفوني) beni bilirsiniz.

Terceme ve Şerh: Kâili Abdullah el-'Arciyyü'bnü 'Amr b. 'Osmân b. 'Affân'dır. Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî Irak'a geldiğinde bir hutbe okumuş ve 'Arcî'nin beyt-i mezkûrunu esnây-ı hutbede îrâd eylemişti.

1. Dîpnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Oğlum! Sözüme kulak ver ve mücebince amel eyle! Doktorluğun bütün ahkâm ve kavâ'id ve esâsâtı şu sözlerimin içindedir: Suyu yemek akîbinde içmeğe acele etme ki, kendini kendi elinle hastalık tarafına götürmüş olursun. Yemeği her yirmi dört saatte bir defa ye! Evvelki yediğin hazm olmadıkca, tekrâr yemekten sakın! Menînin isrâfından mümkün mertebe sakın ki, o hayât suyudur. İstimnâ gibi yolsuz ve muzır hallerden de gâyet sakın ki, o su ancak erhâm-ı nisâyâ irâka olunur.
3. Arûzdan Bahr-i Vâfir'in darb-ı evvel-i maktûfundandır. Ölçüsü: "Müfâ'aletün, Mefâ'ilün, Fe'ülün * Müfâ'aletün, Müfâ'aletün, Fe'ülün"dür.

Çünkü Irak'a duhûlünde yüzünde peçe bulunuyordu. Meâlî: "Ben temiz işli, güc ve büyük işlerde elverişli bir zâtın oğluyum. Yüzümün perdesini ne zamân bırakırsam, o vakit beni bilirsiniz." demektir. Sunûf-i halktan temeyyüz etmiş kimselerin peçe ile gezmesi evvelce âdet idi. Meselâ Mûsâ 'aleyhi's-selâm mükâleme-i Rabb-i İzzet'ten fâriğ oldukta, tecelliyyât-ı İlâhiyyenin in'ıkâsından vech-i münevverine âriz olan nûrâniyyete bakmağa kimse tâkat getiremediği için, mübârek yüzüne perde asardı.

Dîdarına ey dilber, Mûsâ niçe sabretsin,

Dağlar ki karâr etmez yüzündeki envâra.

Yusûf 'aleyhi's-selâm da Mısır sokaklarına çıktığı zamân perde isti'mâl ederdi. İbrâhîm el-Halebî merhûm gözünü harâmından sakınmak için yüzünü örterdi. Haccâc b. Yûsuf gibi bir takım cebbâr-ı 'anîd, si-temkâr-ı pelîd mülûk ve ümerâ da kemâl-i tekebbür ve temeyyüzünden nâşî peçe kullanır, âbâ ve ecdâdının asâlet ve şerâfetiyle iftîhâr ederlerdi. Bu ise kuru bir da'vâdır.

Eylemez îrâs-ı hüsn, ârâyişi bed-tıynetin;

Zînet olmaz mâra, endâmundaki nakş-ı nigâr.

Râgıb Paşa

Bu beyit *Telhîs*'te; îcâzdan hazf-i mevsûfa misâl getirilmiştir. "İcâz": Kelâmın elfâzı, ibâre-i müte'ârifeden noksân olmaktır. 'İbâre-i müte'ârifeden ziyâde olursa, itnâb; maksûd, ibâre-i müte'ârifeye ile başabaş edâ edilirse, müsâvât denilir

İcâz iki türlüdür: İcâz-ı Kasr, İcâz-ı Hazf.

İcâz-ı Kasr: İhtisârı lafzın hazfinden neş'et etmeyendir. Lafzan muhtasar, ma'nen müfîd durûb-i emsâl gibi. Meselâ;

İçinde hânenin bir sâhip oldukca harâp olmaz.

Belîğ

Şâne-i zülf-i sühandır i'tirâz.

Cevdet Paşa

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi.

Sultân Süleymân Kânûnî

[168] mısra'larıyla "Ma'rifetin başı tecrübedir", "Az söyle, öz söyle", "Gülme komşuna gelir başına", "Buğdayı çamura ek, çavdarı toza" cümlelerinde olduğu gibi.

Îcâz-ı Hazf: Bir cümleinin ya bir cüz'-i muzâfı, ya mevsûfu, ya sıfatı veya şartı, veyahut cevâb-ı şartı gibi lafızların hazfiyle olur.

Cüz'-i muzâftan birinin hazfine misâl;

Esme ey bâd-ı sabâ! Zülf-i dilârâ sarsılır;
Ağarnorsa bir teli rûyunda, dünyâ sarsılır.

Bursalı Şeydâ

beytinde "zülfünün bir teli" gelecekken, "zülfünün" muzâfun ileyhi hazf edilerek îcâz vâki' olmuştur.

Hazf-i mevsûf ile îcâza misâl;

Sevgilim bassa kadem rûy-i zemîni titretir,
Bir azîm hengâm olur, fi'l-cümle eşyâ sarsılır.

Bursalı Şeydâ

beytinde ve "Hâl-i sıhhatta olanın dakıkada nabzı 60, teneffüsü 20, harâret derecesi 36'dır" cümlesinde olduğu gibi.

Cümle-i şartıyyeden cevâbın hazfiyle olan îcâza misâl;

Bu aşkın câmını bezm-i elestten,
İmle', imle' içtik mercânelerden.
Mest u sermest olan o bir güzelden,
Özünü ayırır mı dîvânelerden?

Seyrânî

kıt'asında cevâb-ı şart "sarhoş olduk" hazf edilerek, ancak şartla iktifâ olunmuştur. Sıfatın, şart ve sebebin hazfi de böyledir.

(Zeyl): Cümle-i vasfiyyeden mevsûfun hazfiyle yapılan îcâza, "Îcâz-ı hazf-i mevsûf" denilir. "انا ابن جلا" aslen "انا ابن رجل جلا" iken, mevsûf "رجل" hazf olunarak ihtisâr olunmuştur. Türkce'den yukarıdaki misâllerde ve;

Kıymet u kadr-i hayât-ı pederi bilmeyene,
Gösterir sonra zemâne ne imiş kıymet-i eb.

Es'ad Muhlis Paşa

beytinde mahzûf olan "bilmeyen kimseye" mevsûfu gibi. Şu beyit de öyledir;

Bunu yazmış İbn-i Âzer yaptığında Ka'be'ye,
Hâne-i dil kim yapar, olur beraber Ka'be'ye.

Kânûnî Sultân Süleymân [169]

66

وَإِنْ صَخْرًا لَنَأْتِمُّ الْهَدَاةَ بِهِ كَأَنَّهُ عَلِمَ فِي رَأْسِهِ نَارًا

Müfredât: (وان صخرًا) ve muhakkak birâderim müteveffâ Sahr ki (لنأتّم الهداة به) yol gösterenler ona uyardı. (كأنه علم) Sahr sanki bir dağ gibidir (في رأسه نار) başında ateş yanar. Ateş ânâsır-ı erba'adan birisidir. Ecsam-ı basîtadandır; latîf ve nûrânîdir. Tabî'atı hârr ve yâbistir. Envâ'ı;

Birincisi: Unsur-i nârîdir ki, şems ve şemsin nihâyetsiz fezâ içerisinde etrâfına mütesâviyen neşrettiği ziyânın, hesâpsız ecrâm üzerinde yaptığı harâret ve ihtirâkıdır; buna küre-i nârî denilir. Bütün ateşlerin münşakkı menhîdir (منهيد).

İkincisi: Elektriktir ki demir, taş, ağac, bulut gibi ecsâmın yekdiğerine delk ve temâsından husûle gelir. Sâ'ika bu nev'dendir. Bu ateş, me'âdini su gibi eritir, eşcârı kül eder.

Üçüncüsü: Nâr-ı şecere-i Mûsâ'dır ki, yaş ağaçta görülmüş, fakat ağacın yapraklarına bile zarar vermemişti.

Dördüncüsü: Volgan ateşidir ki, arzın merkezinde bulunun seyyâl ateş kitlesi, arzın nihâyet 50-60 kilometro kalınlığında olan sathını şakk ile feverân eder. Yahud kireç gibi suya harîs me'âdinin harâretiyle rutûbetin tesîrinden işti'âl eden karpit, kükürt, petrol gibi mevâdd-ı ma'deniyyenin patlamasından ileri gelir. Japonya'da Fujiyama, Türkistan'da Demâvend, İtalya'da Veztîv, Sicilya'da Etna, İslanda'da Hekla ... ilh. yanardağları ve arâzî-i Burkânîyye'de kaynayan mevâdd-ı gâziyye ve ılıcalar bu kabîldendir. Bu indifâ'ât bazan hareket-i arza da sebep olur.

Beşincisi: Her zamân yakıp söndürdüğümüz ateştir ki, esnâf-ı nârın en za'îfidir. *Tezkire-i Kurtubî*'de, hadîste "Sizin dünyâda yaktığınız ateşin harâreti, nâr-ı cehennem harâretinin yetmişte bir cüz'üdür" buyuruluyor.

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

Altıncısı: Nâr-ı cehennemdir ki, şiddet ve gızzatta, devâm ve kesrette hepsinin fevkindedir.

Ehl-i nâr içre kıyâmette ehven olan o kim,

Konacak iki ayağına birer köz ateş.

Galeyân eyler o ateşle dimâğı da ânın,

Ayağında iken ol rütbe olacak serkeş.

Vecîhî Paşazâde

Cehennem, âhirete geçmedikçe görülmez:

Yedincisi: Hummâ ateşidir ki, sebepleri; bakteriler, protozoerler ve bunların iğtidâ mahsûlleri, bedendeki albüminî maddeler ve bunların tehallü{lü}nden husûle gelen cisimlerdir: Albümoz, jelatin, fibrin, ferman gibi. Kimyaca terkîpleri mu'ayyen bazı cisimler de verîd içine zerk edildikleri zamân harâret yaparlar: Tuz, kolloid, ma'denler, [170] atoksil ve salvarsan gibi arsenik müstahzarları... ilh gibi, ihlîle şırınga yapılması, safra veya kilye taşı sancısı, hiddet, çok giyimli iken şiddetli hareket, hava, çok yemek, gibi şeylerdir.

Derecesi: İnsânda keşfedilen en yüksek derece-i harâret 49,9'dur. [Bârgîrden düşerek edlâ'ı kırılmış, vücûdu sarsılmış genc bir kadında görülmüş, yedi termometro ile ölçülerek bu derece-i harâret müşâhade olunmuş, bilâhire kadın iyi olmuştur.] En aşağı derece-i harâret de dimâğ veremlerinde görülmüştür. Bir vak'ada 23, diğer bir batîn-i râbî' veremi vak'asında 30-32 derece bulunmuştur. Sıhhat derecesi 36-37'dir. Harâret gece yarısından sabâha kadar tenezzül, öğleden akşama kadar istidâd eyler. Veremlilerde ma'kûs tarz devâm eder. Müte'addit sebepler bazan bu harâret devrelerini tahvîl eder. Hummâ: Yüzün kırmızı, sıcak, ekseriyya terli, nabzın sür'atli, dolgun ve yumuşak, teneffüsün serî', 'atşın ziyâde, iştâhânın az, idrârın az ve koyu renkli, harâret derecesinin yüksek olmasıyla muttasıftır. Hummâ: İntânî hastalıkların hemen cümlesinde bulunan bir 'arazdır.

Sekizincisi: Nâr-ı mecâzîdir ki, aşk ve muhabbetten neş'et eder. Rûhu'l-Beyân'da, Cüneyd-i Bağdâdî'den mervîdir ki, cehennem; "Ya Rabbi! Sana itâ'at etmemiş olsaydım bana ne ile azâp eder idin?" deyince, Cenâb-ı Hakk; "Sana büyük ateşimi musallat ederdim" buyurmuş, cehennem; "Ya Rab! benden büyük ateş var mıdır?" dediğinde, Hakk Te'âlâ; "Vardır. Kulûb-i evliyâda iskân ettiğim nâr-ı muhabbettir" buyurdu.

Gönül bir boyadan rengin almadı,
Her boyaya tâvûs gibi dalıyor.
Cehennem nârına hâcet kalmadı,
Aşk odu içimde dâim yanıyor.

Seyrânî

Terceme ve Şerh: Kâili Hansâ'-i Sahabiyye'dir. Birâderi Sahr'ın vefâtında söylediği mersiyeledendir. Meâli: "Birâderim Sahr öyle bir rehber-i tarîk-i müstakîm idi ki, yol gösterenler bile behemehâl ona iktidâ ederlerdi. Kendisi başında ateş yanan bir dağ gibi idi". Yani dağ başına yakılan ateşler, geceleri yolunu şaşıran kimselere nasıl ki yol gösterirse, birâderim de öyle yol gösterici idi. Ve hatta rehber-i tarîk-i müstakîm olan mürşidler bile onun gösterdiği yoldan giderlerdi, demektir. Benî Âdem içerisinde ilmen, amelen, ahlâken temeyyüz etmiş öyle eşhâs-ı kirâm bulunur ki, yine kendisi gibi insânları irşâd etmek husûsunda dağ başına yakılmış ışıklara, deniz fenerine benzerler. Peygamberler ve mürşid-i kâmiller bu vasfı hâizdirler.

ظهور نار القرى ليلا على علم!

دعنى و وصفى ايات له ظهرت

Îmâm Bûsîrî

Kendisinden bihakkın istifâde edilecek mürşid-i kâmilde şu sıfatlar bulunmalıdır: "İ'tikâd-ı tâm, akl-ı kâmil, sehâvet, hilim, ilim, afv, hüsn-i ahlâk, tevekkül, teslîm ve tefvîz, vekâr, heybet, teennî, killet-i ta'âm ve kelâm ve niyâm ve enâm, mücâhede, tevâzu', tefekkür, ihlâs, sıdk, hayâ, huzûr, hudû', kanâ'at, dünyâ ve alâikından zühd, ef'âl ve akvâl-i [171] mâ-lâ-ya'nî ve mâ-lâ-be'sten perhîz, hırs ve şehvet ve hıffetten, tevakkî, silsile-i ilmiyye ve irşâdî, 'Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'e tenâhî etmek ve sâire...

Böyle bir zât-ı 'azîmü'l-kadre intisâp edip, insâniyyetin kemâlini bulmak hakkında Hakk Te'âlâ "وكونوا مع الصادقين" buyuruyor. Cenâb-ı Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz de; "كن مع الله وان لم" buyuruyor [Hazine-tü'l-Esrâr s.182{'ye} bak]. Böyle bir 'azîzden istikbâr eyleyenin şeyhi şeytândır. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî kudûse sırruhû buyurur: "من لم يكن له شيخ فشيخه شيطان".

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Dâim Hakk ile huzûr eyle. Böyle yapamazsan o makâma vâsıl olmuş zât ile müsâhip ol ki, o zât seni vâsıl-ilallâh eyler. (Hadîs).

Akla mağrûr olma! Eflatûn-i vakt olsan eğer,
Bir edîb-i kâmilî gördükte tıfl-ı mektep ol.

Nef'î

Bu beyit *Telhîs*'te; îgâl ile olan itnâba misâl getirilmiştir. "İgâl": Sözü bir nükte-i zâide ile hatm eylemektir ki, eğer o nükte olmasa da yine söz tamâm olur. Şâ'ire "كأنه علم" deyip, memdûhu hidâyetle ma'rûf olana teşbîhi kâfi iken "فى راسه نار" diye mübâlağada bulunması, îgâl ile itnâbdır. "اتبعوا من لا يستلکم اجرا وهم مهتدون" nazm-ı celîlinde "وهم مهتدون" kavli, bi-dûnihi ma'nâ tamâm olmakla îgâldir demişler. Çünkü mürselûn behemehâl mühtedîdir. Meselâ;

كان عيرونَ الرّخش حول خيانتنا و أرحلنا الجزع الذي لم يثقب¹

İmru'u'l-Kays

beytinde "الجزع" delinmemiş göz boncuğu olup, vahşî hayvân gözüne benzemekle, zikri kâfî iken "لم يثقب" ibâresi bi-dûnihi ma'nâ tamâm olan îgâl vâki' olmuştur. Türkce'den;

Etme tahkîr, hırka-pûş dervîşleri yoksul diye!

Bilmez misin zîr-i 'abâda belki sultân gizlidir.

beytinde, "hırka-pûş dervîş" ibâresinden sonra, "yoksul diye" nükte-i zâidesinin gelmesi gibi. Şu beyit de öyledir;

فلا تنكحني ان فرق الدهر بيننا اغم القفا والوجه (ليس بانزعا)²

Hüdbetü'bnü Haşrem [172]

67

وَلَسْتَ بِمُسْتَبَقٍ أَحَا لَا تَلْمَ عَلَى شَعَبِ أَى الرِّجَالِ الْمَهْدَبِ³

Müfredât: (اخا) her zamân durdurucu değılsin (ولست بمستبق) (لا تلمه) toplayıp (مكadder muzâfı meveddettir) kardeşinin dostluğunu (على شعب) dağınık saçı üzerine. Murâd: Perâkende ve perîşân ahlâk-ı zemîme ve hisâlât-ı gayr-ı marziyyedir. Ahlâk-ı zemîme

1. Yaban sığırının gözleri, oba ve çadırlarımızın etrafında, delinmemiş petlek Yemen boncuğu gibi parlar. (خباء) deri çadır (أرحل) obalar (جزع) aklı karalı bir nev' Yemen boncuğu.
2. Ey zevcem! Eğer zamân bizim aramızı ayıracak olursa, sakın çıplak ve geniş alınlı olmayıp da dar alınlı kimselerle evlenme! demektir.
3. Arûzdan Bahr-ı Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün"dür.

akıl, gazap ve şehvetin ifrât ve tefrîtlerinden neş'et eder. Hey'et-i umûmîsi 466 huy olup, dokuz a'zâya taksîm edilmiştir. 60'ı kalpte, 14'ü kulakta, 9'u gözde, 94'ü dilde, 107'si elde, 56'sı ayakta, 4'ü karında, 32'si fûrûceynde, 90'ı cümle bedendedir. Tarîkat-ı Muhammediyye'ye bak! (ای الرجال) hani o erenler ki (المهذب) bezenmiş, ıslâh olunmuş.

Terceme ve Şerh: Kâili Nâbigatü'z-Zübeynî'dir. Mülûk-i Hîre'-den Nu'mân b. Munzîr'e nasihat ettiği kasîdesindendir. Meâlî: "Ahbâbının ahlâk ve ahvâlini ıslâh etmedikçe dostluğunu imzâ ve ibkâ edemezsin. Hani o tezhîb-i ahlâk etmiş kimseler". Yani kendi elinle ıslâh ve bir gûnâ i'timâd edemediğin eşhâsa, vev ki kardaşın olsun, vehleten teslim olup, onlardan hulûs ve meveddet bekleme! Şimdi dost gayreti güdecek, hukûk-i insânîyyeyi ta'kîp edecek kimseleri bulmak çok müşkildir, demektir.

Ya meşrebi, ya matlabı, ya sıkleti vardır;
Her bezme gelen kimseyi ahbâp mı sanırsın?

Pertev Paşa

Tecârib bulmadan mir'ât-ı hüsn, sûret-i hâli,
Değil şâyân nigâh-ı rağbete bir şahsın ahvâli.

Ârif Hikmet Bey

Binâen'aleyh yerine ve âdemine göre i'timâd ve sadâkat göstermelidir.

Zamân ve asrı heman tamâm anladık biz de,
Hulûsuna göre halkın sadâkat eyleyelim.

Rahmî-i Kırımı

Sadîk-i kâmilde aranılacak evsâf, şu kıt'ada tecellî ediyor.

إذا ما المرء لم يحفظ ثلاثاً فبعضه ولو بكف من رما
وفاء للعهد وبذل مال وكتمان السرائر في الفؤاد¹

[173] Bu beyit *Telhîs*'te; te'kîd ile olan itnâba misâl getirilmiştir. "و لست بمستيق أخا لا تلمه" ibâresi, ihvân-ı bî-vefâ'nın bekây-ı meveddetini nefyde kâfi iken "ای الرجال المهذب" ibâresi bu ma'nâyı te'kîd eylemiştir. Fârisî'den;

1. Bir kimse şu üç güzel huyu kendisinde bulundurmazsa, onu bir avuç kül bahâsına dahi olursa da sat! O güzel huylar: Ahde vefâ, şehâvet ve sırları gizlemektir.

احتيا جست احتيا جست احتيا ج1

انچه شیرازا کند روبه مزاج

beytinde ve Türkce'den;

Senin hüsnün cihâna güft-gûdur,

Bu ne hüsn ve bu ne vech ve ne rûdur!

Acep olmuş görüp anber, saçın müşk?

Bu ne kâkûl, bu ne zülûf ve ne bûdur!

Dimâğım bûy-i zülfünden doludur,

Bu ne tîb ve bu ne 'ıtır ve ne bûdur!

Taşıp emvâc-ı eşkim baştan aştı,

Bu ne bahr ve bu ne nehr ve ne cûdur!

Muhibbî nâgehân dîvâne oldu,

Bu ne aşk ve bu nedir ve ne hûdur!

Kânûnî Sultân Süleymân

kıt'asında olduğu gibi. [Mısrâ'-i sâniler mısra'-i evvellere te'kîden itnâb vâki' olmuştur.]

68

صَوَّبُ الرَّبِّيعِ وَ دَيْمَةُ تَهْمِي2

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدَهَا

Müfredât: (فسقى ديارك) senin ilini suvarmış olsun (غير مفسدها) ifsâd etmediği hâlde (صوب) yağmurun yağması (الربيع) İlkbahar: Güneşin hatt-ı istivâ hizâsında bulunduğu 9 Mart gününden, güneşin medâr-ı seretâna vâsıl olduğu 9 Haziran'a kadar geçen mevsimdir. Burc-i hamelin ilk gününden, cevzânın son gününe kadar devâm eder. Tab'an hârr ve râtib olup, mizâca muvâfık gelmekle, bu mevsimde her şey neşv ü nemâ bulur. İlkbahâr, yevm-i nûşûra benzer; hayât mevsimidir. Her mevsimden güzeldir.

Bir gülîstâna gitsek bu yıl birlikte barî,

Hep zevkle geçirsek bu fasl-ı nevbahârı.

1. Arslan tabî'atlı kimseleri, tilki huylu kılan ihtiyâctır. İhtiyâctan başka bir şey değildir; ancak ihtiyâctır.
2. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı hâmis-i ahz-ı muzmerindendir. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün Mütetfâ'ilün, Fa'lün * Mütetfâ'ilün, Mütetfâ'ilün, Fa'lün"dür.

Seccâdeler serilmiş zümrüt gibi çemende,
 Bezm-i safânın olmuş câyı pınar kenârı.
 [174] Bir yanda güller açmış bir yanda yasemenler,
 Bir yanda nağmelerle turna gözü su cârî.
 Hoş-bû benefşelerle iki yanı morarmış,
 Taze çemenle olmuş zümrüt gibi kenârı.
 Bir yanda erguvanlar açmış yere dökülmüş,
 Gûyâ ki sâyesinde pembe hasır bahârı.
 Bir yanda tarh-ı sünbül, bir yanda tarh-ı zerrîn,
 Bir yanda cûlar etmiş tezyîn, lâlezârı.
 Bir yanda bir çayırılık, mânend-i bahr-i ahdar,
 Dalgalanır giyâhı buldukca rüzgârı.
 Yazık ki bu letâfet kalmaz temmuz içinde,
 Bu âlem-i safânın san ol zemân humârı.

Ali Haydâr Efendi

(و ديمة) ve sağanaklı yağmur (تهمى) akar.

Terceme ve Şerh: Kâili Tarafetü'bnü 'Abd'dır. Katâde b. Sâlime'yi medh eylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Ey gönlümün eğlencesi! Bahâr yağmuru ve sağanaklı yağmurlar senin yurdunu ifsâd etmemek üzere suvarsın, zümrüd gibi yeşillendirip ihyâ eylesin" demektir. Arzın ihyâsı, nisan yağmuruna bağlıdır. O ayda harâretle rutûbet, toprak üzerinde mütesâviyen imtizâc ederler. Senenin bolluk veya darlığı, nisanındaki yağmuruyla ölçülür. Mevâlîd-i selâse, nemâ ve tekâmülden nasîbini o mevsimde alır.

Ebr-i nîsândan sade-i dürdâne ef'î-yi semm kapar.

Belîğ

Bu beyit *Telhîs*'te; tekmîl ile olan itnâba misâl getirilmiştir. Buna ihtirâs dahi derler. Zîra ahlâf, maksûdu îhâm eden ma'nâyı, lafz-ı âharla def' eder. Şâ'ir "فسقى ديارك صوب الربيع و ديمة تهمى" diye du'â etmişse de, eyyâm-ı bahârın devâmlı yağmurları, memâliki bazan harâp etmekle, diyâr-ı mahbûbun aleyhine olması îhâmını def' için "غير مفسدها" lafzını

ilâve ile ma'nâyı tekml eylemiştir. Türkce'den: "Câzibe-i arziyye, sâbit bir kuvvettir. Çevresindeki kâinâtı sathına ilsâk eder. [Bu kuvveti ona bahşeden Hakk Te'âlâ hazretleridir.]” misâlinde olduğu gibi. ("Bu kuvveti ona bahşeden Hakk Te'âlâ'dır" cümlesinin ilâvesiyle, câzibenin cism-i câmide isnâdı ihâmını def' ediyor.) [175]

69

إِنَّ الثَّمَانِينَ وَبَلَغَتْهَا قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجَمَانٍ

Müfredât: (ان الثمانين) muhakkak seksenlik yaş ki (و بلغتها) ben o çağa yetiştim. Bundan "Sen de o sinne bâliğ olasıñ" ma'nâsı çıkar. (قد أحوجت) muhtâc eyledi (سمعي) işitmekliğimi. Sem'in zikri, diğer hislerden efdaliyyetine binâendir. Vücûh-i âtiye üzere kulak gözden efdaldır:

1. Zikirde mukaddemdir; "انه هو السميع البصير", "ان السمع والبصر والفؤاد".

2. Hidâyet, semâ'a tevakkuf eder; peygamberi görmeğe tevakkuf etmez.

3. Anadan sağır olanlar mükellef değildir, a'mâlar mükelleftir.

4. Behâime ilk defa sağırılar teşbîh edilir; "صم بكم عني فهم لا", "يعقلون".

5. Sağırın lisânı olmaz; ahres olur. A'mâ ise fasîhtir.

6. Kulak, cihat-ı sitteden işitir. Ona cihet yoktur. Göz yalnız uğrundan görür.

7. Kulağa hâil olamaz. Göze hâil, mâni'dir.

8. Mesmû'ât gayr-ı mer'î, mubserât mer'îdir. Gayr-ı mer'inin keşfi, mer'î olanı keşiften ekmeldir.

9. Sâmi'aya ârız olan sekteden, akıl ve nutk muhtell olur. A'mânın kuvây-ı akliyye ve nutkiyyesi kuvvetlidir.

10. Kulak, arzın herhangi bir noktasındaki sadâyı ahz ve telakkî edebilir. Göz ayârinca görür.

11. Sâmi'adan mahrûm bir hayvân henüz görülmüş değildir. Gözden mahrûm olanlar pek çoktur. Köstebek gibi.

1. Arûzdan Bahr-i Serf'in darb-ı evvel-i matvîyi mevkûfundandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Müstef'ilün, Fâ'ilün * Müstef'ilün, Müstef'ilün, Fâ'ilât"tır.

12. Kalbin kapısı kulaktır.

(الى ترجمان) tercümâna. Pek bağırmaktan müste'âr.

Terceme ve Şerh: Kâili 'Avf b. Muhallim eş-Şeybânî'dir. Abdullah b. Tâhîr'e du'â ma'razında söylemişti. Meâli: "Ben seksenlik sinne bit-temâm vâsıl oldum. İnşâallah sen de yetişirsin! Bu yaş benim kuvve-i sâmi'amı çok bağırmağa muhtâc eyledi" demektir. Etubbânın takrîrince ömr-i insânın mertebeleri, hâl ve tabî'atları ber-vech-i zîrdır.

00 — ilâ 25 hârr ve râûb, müsta'idd-i nemâ, hüküm kanda, tabî'at ilkbahâra müşâbih.

25 — ilâ 40 hârr ve yâbis, tevakkuf devri, hüküm safrâda, yaz gününe müşâbih, vücût ve havâss yerinde, akıl mütekâmil.

40 — ilâ 70 bârid-i yâbis, tedennî devri, hüküm sevdâda, sonbahâr gibidir, kuvâ ve havâss tedennîde, akıl zayıf.

70 — ilâ 125 bârid-i râûb, za'af ve fenâ devri, hüküm balgamda, kış mevsimi gibidir, kuvâ ve havâss müsta'idd-i fenâ, erzel-i akl, şeyb ke's-selc ...

Tıfıllık sanki ilk yazdır, yiğitlik yaz günü gibi,

Yaşın ortası güz gibi, kocalık günleri sermâ.

Yazıcıoğlu

İşte erzel-i ömür bu son devre-i sinndir. Hadîs-i kudsîde; "الشيب" "نورى وانا استحيى ان احرقه بنارى" buyuruluyor. [176] Hadîs-i Nebevî'de: "اذا بلغ المؤمن ثمانين سنة أسيرا الله فى الارض تكتب له الحسنات و تحصى فيه السيئات" geli-yor.

Ağardı mûy, sevdây-ı câha kalmadı hâhiş,

Kapandı serteser râh-ı emel, kuhsâra kar yağdı.

Ziyâ Yûsuf Paşa

Şu beyit buna nazîredir;

Ağardı saç sakal, dünyâyâ Sırrı, kalmadı sevdâ,

1. Sakal aklıgı benim nûrumdur. Ben Allahu 'azîmüştân, nûrumu nârıma yakmağa hayâ mu'amelesi kılarım. Hadîs.
2. Mü'min seksen yaşına vardığında, Hakk Te'âlâ'nın yeryüzünde esîri demektir. Hakk Te'âlâ onun defter-i a'mâline hasenât yazıp, yazılmış günâhlarını da afveder. Yahut günâhını hiç yazmaz.

Saçıldı serteser feyz-i Hudâ, rahmetle kar yağdı.

Ali Sırrı Efendi

Erzel-i ömre resîde olan ihtiyârlar nasıl ma'zûr olmasın ki za'af ve tahavvülde son mertebeyi bulmuşlardır.

كبرت و دق العظم منى و عقتى بنى و زالت و زالت عن فراشى العقائد
فاصبحت اعشى و اخطت الارض بالعصا تقودننى بين البيوت الولائد¹

Ali b. Rebî' el-'Abbâdî

Şu kadar ki ihtiyârlar pîrliğin kıymetini takdîr edip, hevâ ve heves-ten kendisini çekip çevirmelidir².

چون پیری شدی ذکر دکی دست بدار بازی و ظرافت بجوانان بگذار³

Sa'dî-i Şîrâzî

Zîra ölûme ihtiyârlık, genclikten daha yakın ve onun elçisidir.

موى سپید از کفن ارد پیام پشت خم از مرك رسانده سلام⁴

Ömrün uzun, amelin güzel olması, sa'âdet alâmetindendir. Ve ebnây-ı cinsine ayn-ı menfa'attir.

E'âzımın hayâta muhabbeti,

Nefsinden ziyâde ümmet içindir.

Abdülhak Hâmid

Bu beyit *Telhîs*'te; i'tirâz ile olan ıtnâba misâl getirilmiştir. "İ'tirâz": Esnây-ı kelâmda def'-i ihâmın gayrı bir nükteden dolayı, bir veya iki cümle ilâve etmektir. "و بلغتها" ibâresi, "ان"nin ismiyle haberi arasında cümle-i mu'tarızadır. Bilhassa "و", vâv-ı i'tirâziyyedir. Bir nükte-i mu'tarîza söz arasında du'â vazîfesi görüyor. Nitekim "و يجعلون لله" "و يجلون لله" nazm-ı kerîminde, "سبحانه" cümle-i i'tirâziyyesi kelâm arasında tenzîh vazîfesi görüyor.

1. İhtiyâr oldum, kemiklerim inceldi. Çocuklarım sözümü tutmaz oldu. Cârîyelerim yatağıma gelmez oldu. Sabâhları akşamlamış gibiyim. Yani gözüm gündüz dahi görmüyor. Yere değnekle dayanıyorum. Kız çocuklarım beni salonda elimden tutarak yederler.
2. İmâm Neha'î buyurmuş ki: Bir kimse bir huyu bırakamayıp kırk yaşına kadar devâm edecek olursa, ölünceye kadar o huyu bir daha bırakamaz. Mustatraf fî fasli's-şeyb.
3. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
4. Beyâz tüy, beyâz kefedenden haber getirir. Bel kamburluğu ölümünden selâm yetiştirir.

[177] Türkçe'den: "Her tesîr aks-i tesîre müsâvîdir. (Bu kânûn-i mihanikî Hakîm Newton'undur.) Lastik topun duvara değerek geriye sıçraması, bir silâh atılırken geriye tepmesi buna bir delîldir" misâlinde, kâ'ide ile temsîl arasında gelen cümle-i mu'tarîza gibi.

Nükte-i mu'tarîza bazan da tenbîh için gelir. Meselâ;

و اعلم فان العلم ينفعه ان سوف يأتي كل ما قدرا¹

beytinde tenbîh olan "واعلم" emr-i hâzırı ile "ان سوف يأتي كل ما قدرا" mef'ûlleri arasında fâ-i i'tirâziyye bulunmakla, mef'ûl-i evvel "فعل المرء ينفعه" ibâresi, cümle-i mu'tarîza vâki' olmuştur.

Kelâm arasında geçen cümle-i mu'tarîzalar, cümle-i hâliyyelere şebîhtir. Türkçe'den;

Leylâ'yı helâk eyledi bir gözleri âhû,
Eğlence bana şimdi heman âh-ı sehergâh.

Leylâ Hanım

Bir zülf-i semen-bû,
Ta subha kadar vâh!

beytindeki müstezâdlar, hâle benzeyen bir nükte-i mu'tarîzadır.

70

بَصْدٌ عَنِ الدُّنْيَا إِذَا عَنِ سُودْدٍ وَلَوْ بَرَزَتْ فِي زِيٍّ عَذْرَاءٌ نَاهِدٌ²

Müfredât: (بصد) yüz çevirir (عن الدنيا) dünyâdan. Bu kelimenin üç medlûlü vardır. Birisi: Küre-i arzın kendisidir. İkincisi: Hilkat-ı âlemin bidâyetinden nefha-i uhrâya kadar geçen zamândır. Üçüncüsü: Herkesin doğduğu günden ölümüne kadar hayâtta nasîbedâr olduğu müddettir. Burada murâd olan da budur; "قال الله تعالى: وما الحياة الدنيا الا لعب"

1. Bil! Bunu bilmek insâna çok fâidelidir. Ezelde mukadder ne ise hepsi kişinin başına gelecektir. "ان سوف يأتي كل ما قدرا" cümlesi, iki mef'ûl makâmına kâimdir. "فان العلم ينفعه" üçüncü bir cümledir.
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.

"ب و لهو و للدار الآخرة خير للذين يتقون أفلا تعقلون" و "أرضيتم بالحياة الدنيا من الآخرة فما لـ¹
 2. "متاع الحياة الدنيا في الآخرة الا قليل

Ribât-ı köhnedir dünyâ, göçer çün kârban-ı gam,
 Buna dil bağlamaz dâna, gönül vermez buna 'âkıl.

Muhibbî tarh kıl dilden bu hây u huy-i dârâtı,
 Sana ancak bu sevdâdan belâ vü gamdurur, hâsıl.

Kânûnî {Sultân} Süleymân

Hakk Te'âlâ ehâdis-i kudsisinde buyuruyor ki: "Ey Âdemoğlu! Ömrünü dünyâ talebinde çürüttün. Cenneti ne zamân talep edeceksin. Kim ki sabâhleyin kalkıp dünyâ için gam çekse, bana gazap etmiş gibidir", "Ey Âdemoğlu! Dünyâyâ taptın. Bana gelmeği unuttun. Sizin meseleniz, hârici kireçle ma'mûr, dâhili harâp kabre benzer", "Ey Âdemoğlu! Kalbinizi hubb-i dünyâ ile öldürmeyiniz! Zîra zevâlî yakındır", "Kullarım, eğer dünyâyâ rağbet ettiğiniz gibi bana rağbet edeydiniz, dünyâ ve âhirette sizi mes'ûd ederdim", "Ey Âdem [178] oğlu! Eğer beni sevmek murâd edersen, dünyâ sevgisini kalbinden çıkar! Zîra Ben kendi muhabbetimle dünyâ muhabbetini bir kalpte cem' etmem. Ateşle su bir çanakta cem' olmadığı gibi", "Ey Âdemoğlu! Sende muhabbet-i dünyâ var iken benim muhabbetime nasıl tama' ediyorsun. Muhabbet ve rızâmı dünyâ terkinde ara ve ibâdetime meşgûl ol ki kalbini ginâ ile, elini rızıkla, cesedini râhatla doldurayım", "Ey Âdemoğlu! Dünyâyı bilip terkeden ondan halâs olur. Âhireti bilip çalışan ona vâsıl olur", "Ey Âdemoğlu! Senden fevt olan dünyâlığa hüznün çekme ve verilen dünyâlığa ferahlanma", "Ey Âdemoğlu! Dünyâyâ nasıl bel bağlarsun! Zîra fânîdir. Ni'meti zâil, hayâtı munkat'ıdır. Benim 'ind-i ulûhiyyetimde mutî'ler için sekiz kapılı cennetler vardır. Kim ki rızâmı, cennetimi isterse, dünyâyı terk edip aza kanâ'at etsin", "Ey Âdemoğlu! Helâl sana damla damla gelir. Harâm sel gibi gelir. Eğer sel gibi harâmı terk edip, katrelere istikbâl edersen, vaktin sâfî olur ve kalbin benimle bulunur", "Ey dünyâ, bana hizmet edene sen hizmet et!" Sadakallahu'l-'azîm.

و عاشقها اذل من الذليل
 فهم محيرون بلا دليل³

هى الدنيا اقل من القليل
 تصم بسحرها قوما و تعمى

1. (y) فمتاع الحياة : من الآخرة فما متاع الحياة

2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. (Haz.)

3. Dünyâ kalîlden daha kalîl, müşterisi ise zelîlden daha zelîldir. Lâkin ne çâre ki ona tâlip olanlar onun efsûnuyla sağır ve kör olmuşlar, kemâl-i hayret ve dalâletle rehbersiz kalmışlardır.

Ehâdis-i Nebevî 'aleyhi's-selâmda geliyor ki: "Her gün bir münâdî üç kere nidâ edip, dünyâyı ehline tevdi' ediniz ve âhiret yoluna gidiniz! der", "Kim ki dünyâdan kifâyet mikdârından fazla ahz ederse, ancak helâkine ahzetmiş olur, lâkin bilmez", "Nâsın en zâhidi, zînet-i dünyâyı terk ve âhireti derk eyleyen ve yarınki günü ömürden saymayıp kendisini mevtâdan bilendir" Şu kıt'a da bir hadîs meâlidir:

Dedi dünyâda şöyle ol nitekim bir garîp insân,
Ki yani hiç vatan tutma Semerkand u Buhârâ'dan.
Veya bir yolcu gibi ol, ikâmet eyleme aslâ!
Ki yani hiç karar etme, elin çek zîr u bâlâdan.
Veyahud kendü kendüzün kubûr ehlerinden olmuş bil!
Ki yani terk-i dünyâ kıl, geçip serrâ vü darrâdan.

Yazıcıoğlu

Ve buyurmuş ki: "Dünyâ mü'minin zindânı, kâfirin cennetidir", "Dünyâ bir saattir, onu tâ'atle geçir!", "Rızık-ı kâfî ile kanâ'at eden felâh bulmuştur", "Âdemoğlu malım malım der. Yiyip, giyip, tasadduk ettiğinden başka nesi vardır", "Zengin malı çok olan değildir, ancak 'atâ-i Hakk ile kanâ'at edendir", "Dünyâyı terk et ki, Hakk Te'âlâ muhabbet etsin. Halkın malından tama'mı kes ki halk sana muhabbet eylesin", "Hakk Te'âlâ dünyâyı üç cüz'e ayırıp, bir cüz'üyle mü'min tezevvüd, ve bir {cüz'üyle} [179] münâfık tezeyyün eder ve diğer bir cüz'üyle de kâfir temettu' eder", "Nâs dünyâda uykudadır. Öldüğü anda uyanır", "Vallâhi ben sizin için fakr u zarûretten korkmam, ancak geçen ümmetlere olduğu gibi dünyâ sizin de üzerinize bast olunup, onlar gibi sizi de helâk etmesinden korkarım", "Kimin ki kast ve arzusu âhirettir, Hakk Te'âlâ onun gınâsını kalbinden kılıp, işini cem' ve teshîl eder. Mu'îni olur ve dünyâyı ona hizmetkâr eder. Kimin ki arzusu dünyâ olur, Hakk Te'âlâ onun fakrını gözü önüne ihzâr eder. İşini parçalayıp hayrette bırakır ve yine de dünyâca mukadder olan gelir". Şu kıt'a da bir hadîs-i şerîf meâlidir;

Amel kıl dedi dünyâ çün cihânda durduğun mikdâr,
Amel kıl dedi ukbâ çün bekâ buldukca me'vâdan.
Amel kıl dedi Tanrı, çün katında hâcetin mikdâr,
Amel kıl dedi od için oda sabrınca mesvâdan.

Yazıcıoğlu

‘Îsâ ‘aleyhi's-selâm: "Dünyâ bir köprüdür, ondan geçiniz; fakat imâret etmeyiniz!" buyurmuştur.

تجرد من الدنيا فانك اما خرجت الى الدنيا وانت مجرد
تفرد من الدنيا فانك اما ستخرج من الدنيا وانت مفرد¹

Fakîr derim ki: "Dâr-ı fenâ ve ‘anâ olan bu cihân-ı bî-vefânın safâsı cefâ, ni‘meti nikmettir. Şerâbı serâb, ma‘mûru harâptır...

Bir sâyedir ihtîşâm-ı dünyâ,
Tevkîf olunur mu sâye, aya.

Abdülhak Hâmid

müfâdınca, bir zıll-i zâil ve ru'yây-ı bî-devâmdır.

Devlet-i dünyâ ile ‘âkıl olur mu şâd-kâm?
Âdeme vermez ferâh, gencîne bulsa hâbda.

Râşid

Messi leyyin, fakat semmi kâtil, münakkaş bir yılandır. Bir tabak baldır ki müşterisi megestir. Bir lâşeye benzeyip tâlipleri bir bölük gergestir.

Baldan geç, çekmeyem dersen megeslerden belâ,
Yani nûş-i dehre aldanma! Bu nûşun nîşî vardır.

Rûhî-i Bağdâdî

Cîfe-i dünyâ değil, gerges gibi matlûbumuz,
Bir bölük Ankâlarız, Kâf-ı kanâ‘at bekleriz.

Fuzûlî-i Bağdâdî

Dünyâ oldukça denî ve her fenâlığın ma‘denidir. Sıhhati sekam, ferahı sitem, emeli elemdir. Kesreti killet, râhatı illet, lezzeti zilletir.

[180] Çün dünyânın keder ü hemmi ve deminden;
Usandım ânın mihnet-i hüzn ü eleminden.

Baktım dün ü gün hiç koğası dükenmez,
Çektim elimi şimdi kamu yahşî keminden.

1. Dünyâ varlığından ve muhabbetinden vaktiyle soyun ki, dünyâdan çıplak ve yalnız çıkıp gideceksin. Dünyâda yalnız bulun, yani kimseye muhabbet etme ki, buradan yalnız olarak gideceksin!

Kuddûsî Baba

Dünyâ, muhibbinden i'râz; târikine ikbâl eyler. Yani rûy-i râğbet göstermeyene hidmet, kendisini sevenlere mihnet eder. Dünyâyı bilen belâsına gam yemez ve kıyâmette "رَبَّنَا شَغَلْتَنَا أَهْلُونَا" demez. Kim ki nefsinden habîrdir, dünyâ onun nazarında hakîrdir. Dünyâ eşkıyâya dâm-ı nekbettir, lâkin sü'adâyâ mahall-i tezevvüd ve ibâdetdir, o sebepten ayn-ı ni'mettir. Dünyâ lâşe gibi lâ-şeydir. Eğer nazar-ı Hakk'ta bir sinek kanadı kadar kıymeti olaydı, kâfire bir içim su vermezdi. Yarattığı günden beri, kendisine bir defa olsun rahmetle nazar etmemiştir.

Cihân baştan başa cümle harâp ender harâp ancak,

Bu kadd ü çeşm ü ebru, türâb ender türâb ancak.

Bu giymeler, kuşanmalar, bu atlaslar, döşenmekler,

Bu binmekler, bu inmekler, serâb ender serâb ancak.

Bu kasr u tâk ve bu eyvân, bu sîm u zerle bu seyvân,

Bu bağ u bağçe vü bostan, habâb ender habâb ancak.

Bu devletler, bu izzetler, menâsıbla bu rif'atler,

Bu türlü türlü şöhretler, hayâl-i ham ve hâb ancak.

Nizâmoğlu! Bu âlemler değildir bin demi bir dem,

Buna gönül veren âdem, kilâb ender kilâb ancak.

Nizâmoğlu

'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz dünyâ ve mâ-fihâsına la'net edip, ancak zikrullâha dâir şeyleri istisnâ eylemiştir. Hadîs-i şerifinde "Sizin dünyânızdan bana sevgili olan ancak sâliha kadın, güzel râyiha, gözümün nûru namâzdır" buyuruyor. Dünyâ muhabbeti her fenâlığın başıdır. 'Âkıl olan, âhiret var iken bu dâm-ı mâ-dâme ve dâmâ-yı âlâma bel bağlamaz. Ehlullâh-i kirâm dünyâyı hiç görmekle beraber, âhirete bile ağlamaz. Onların evrâdı "الهي انت مقصودي و رضاك مطلوبي" du'âsıdır. Dünyâ mü'min ve kâfirin ve cemî' halkın düşmenidir. Herbirinin başını bir belâyâ koymuş ve koyacaktır.

Verir bir kâseyi ol içi dolu şeker ânın,

Sunar bir sâğarı sonra karışmış zehirle âfât.

Yüzünü dönderir bizden, bulur bin bin yeni 'aşık,

Okur hüsnünde bunların hezârân türlü hüsnüyyât.

Ma'a hâzâ yedi başlı bir ejderhadır ol cellâd,
 Ki çengalinde dârinun asılmıştır niçe emvât.
 Seni hoş tuttu sanırsın, yüzüne güldüğü için ol,
 Sana rûhlar verir, yani ki sayd ede, kıla şehemât.
 Çû bildin dünyâ ahvâlin, ana aldanma pes zinhâr!
 Kim önü ağlamak, sonu ölümdür âhla 'âhât.

Yazıcıoğlu

Meşâyih der ki: Dünyâda üç şeye meşgûl ol! Dünyâ seni terk et-
 meden sen dünyâyı terk et! Kabre varmadan evvel kabrini i'mâr eyle!
 Rabbine kavuşmadan evvel kendinden râzı kıl! Zîra burası âhiretin
 ekinliğidir.

Çün harâp olup gider son demde bu dünyâ evi,
 Anda î mân u amelden gayrı yapma ey gönül.

İsmâ'îl Hakkı [181]

Yevm-i kıyâmette dünyâ huzûr-i Hakk'a gelip, en ednâ kuluna ol-
 sun bağışlanmasını ricâ ederse de, Cenâb-ı Hakk ona: "Ben senden râzı
 değilim. Sen benim düşmanımsın. Lâ-şeyysin. Hebâ-i mensûrsun. Kullarım
 evvelce sana râğbet ve i'timâd göstermemişler iken şimdi seni nasıl ister-
 ler. Sen bunları pota-i mesâibde eritip, hall ettin" buyurur.

Nelerden geri kalmıştır denî dünyâyı söyletsen!

Kimi kadı, kimi müftî, yatan mevtâyı söyletsen!

Beğenmez ehl-i î mânı, kaçan şeytânı söyletsen!

Geçerim der küheylanı, çemendâr-ı harı söyletsen!

رب شرب قد اتاخوا حولنا يمزجون الخمر بالماء الزلال
 ثم اضحوا عصاف الدهر بهم و كذاك الدهر حالا بعد حال

'Adiyy b. Zeyd

1. Hîre mülûkünden Nu'mân b. Munzîr, şu'arâdan 'Adiyy b. Zeyd ile kırdı bir yapraklı ağacın gölgesinde otururlar. Nu'mân: "Ey şâ'ir, bu ağaçlar şimdi bize ne diyor?" deyince 'Adiyy, ağacın tarafından bu kıt'ayı okudu. Ma'nâsı: "Niçe keyifci kimseler develerin etrâfımızda çökertip, şarâbı sâfi su ile katarak içtiler. Ve bu zevk ile kuşluk vaktine dâhil oldular. Zamân onları göçürdü. İşte dünyânın bir hâlden sonra diğer hâli budur".

Dünyâ sehhâr bir 'acûzedir. Füsûnkâr âlâyişiyle 'âlemi teshîre çalışır.

Uyan gafletten ey gâfil, seni aldatmasın dünyâ!

Yakanı al elinden kim, seni sonra kılar rûsvâ.

Ne sandın sen bu gaddârı ki tâ böyle anı sevdin;

Ânu her kim ki sevditse, dînini eyledi yağma.

Niyâzî Baba

Yevm-i kıyâmette dünyâyı gâyet ihtiyâr, çirkin, kokmuş bir karı sûretinde getirirler. Ehl-i mahşer bu kerihü'l-manzar sûretten rencîde vü bîzâr olduklarını arz ve iştikâ etmekle, melâike cevap verirler: "Bu karı sizin dünyânızdır. Nâzenin dilberler gibi sevdiğiniz, geceleri gündüz, çırayı yıldız edip çalıştığınız, dağlar geçip belenler aştığınız dünyâdır. Binlerce rezâlet ve şenâ'atle hâtır gönül yıkıp, yüzsuğu döktüğünüz, sermâye-i ömrünüzü uğrunda çürüttüğünüz, gayretini güdüp iftihâr ettiğiniz dünyâdır. Artık şimdi şikâyet mi ediyorsunuz? Ne çabuk usandınız?" derler. Ve hayât-ı ûlâda kendisine tâbî' olan ehli ile birlikte dâr-ı cahîme ilkâ ederler.

Bu dünyânın hayâline sakın aldanma ey gönlüm!

Ânın mekrine, alına sakın aldanma ey gönlüm!

Belâdır balı dünyânın, fenâdır devleti, tahtı,

Bunun mülküne malına, sakın aldanma ey gönlüm!

Bu dünyânın hevâsına heves etme, hebâdır hep,

Yalandır kıl u kâline, sakın aldanma ey gönlüm!

Olursan âlemin şah-ı cihânı, âkıbet mevttir,

Fenâdır, ittisâline sakın aldanma ey gönlüm!

Elin çek şeyh Nizamoğlu bu dehr-i pîre-zenden sen!

Azâp çoktur, vebâline sakın aldanma ey gönlüm!

Nizamoğlu

Dünyâ gelecek nesillere nasîp olmak için, geçmiş nesilleri toprağa katar. Bir arâzî yüzünden bir asrın neslini yekdiğerine kırdırır. Onları toprağa gömdükten sonra diğér asrın nesline geçer. Devr-i Âdem'den kıyâmete kadar gâlip ve mağlûptan hiçbirisine vefâ [182] etmeyerek, bu

ma'nâsız rolü oynayan dünyâ, nihâyet yevm-i kıyâmette sûret-i aslîsine girerek kendini herkese gösterir. Ehlullâh-i kirâm dünyânın mu'tâdını bilirler de ona i'tibâr etmezler. Onlar değil dünyâ, cennete bile gönül vermezler. Maksûdları rızâ ve likâdır.

Hubb-i dünyâyı zamîrinden gider!

Ta alasın 'âlem-i cândan haber.

Nûr u zulmetten yağurmuşlar seni,

Cânını nûr anla, zulmet bu teni.

Ten murâdî, ekî ü şûrb, mülk ü mal,

Cân temennâsı, cemâl-i Zü'l-Celâl.

Lâ-cerem ednâ yeri ednâ sever,

Yani ten dünyâ ve cân Mevlâ sever.

İbrâhîm Hakkı

Gel dilersen kim olasın dû cihânda bahtiyâr;

Terk-i dareyn eyleyip fakr u fenâ kıl ihtiyâr.

Halîfî

Dünyâ dört düşmenden birisidir. Silâhı: Tûl-i emel. İlâcı: Hubb-i dünyâdan keseldir. Bir gün kendisini Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz'e 'arz edip, o Zât-ı Risâletpenâh kabûl etmemekle, dünyâ: "Sen beni kabûl etmedin ama, senden sonra hiçbir kimse benden halâs olmayacaktır" demişti.

Tama' kılma bu âlem dânesine,

Ki od düşmeye varlık hânesine.

Cihân, dâm-ı dalâlettir, dalâlet,

Sakın düşme, melâlettir, melâlet.

Vîrânî

Dünyânın hakîkî ma'nâsı; Allah'tan gaflet ve 'adem-i ma'rifettir;
ما شغلك عن مولاك فهو دنياك .

نی قماش و نقره و فرزند وزن!

چست دنیا از خدا غافل بدن

Mevlânâ Celâleddîn

1. Dünyâ nedir? Dünyâ Allah'tan gâfil olmaktır. Yoksa emti'a, para, avrat, uşak ve oğul değildir. Yani gaflet olmazsa mal, para, avrat, oğlan zarar vermez, demektir.

(اذا عن) açıklanmış olsa (سودد) beylik, siyâdet (ولو برزت) eğer zâhir olursa da (في زى) boyunda, şeklinde (عذراء) bâkire kız (ناهد) memesi henüz belirmiş.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû Temmâm'dır. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Heysem'i medh eylediği kasîdesindendir. Meâlî: "Beylik kendisini Ebu'l-Hüseyn'e gösterse [müşârun ileyh beyliği görünce] dünyâdan vazgeçer; isterse dünyâ ona memesi henüz bitmiş kız hey'etinde görünsün". Yani Ebû Hüseyn siyâdet ve riyâsetten başka dünyânın hiçbir şeyini kabûl etmez, demektir.

Sakın aldanma, eser bir gün muhâlif rûzgâr!

Kibr u kîni terk kıl, germe göğüs yelken gibi.

Ey Muhibbî, dâr-ı dünyâ kimseye kılmaz vefâ!

Gösterir kendini ol zînet ile zen gibi.

Kânûnî Süleymân [183]

Dünyây-ı deniyye 'Azrâ'-i nâhid değil, hakîkatte bir 'acûze-i fâciredir. Ârifler; ¹"الدنيا كالمرأة الفاجرة ولا يرضى بصحتها الا المحنت" diyorlar.

Hûbân-ı bî-vefâ gibi bu dehr-i desîse-bâz,

Nâz ehline niyâz eder, ehl-i niyâza nâz.

Cevdet Paşa

Şâ'ir dünyâyı avrata teşbîh eylemiştir. Delâil-i âtiye bunu te'yîd etmektedir:

1. 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz leyle-i mi'râcda Mekke'den Kudüs'e gelirken, bir mer'e-i cemîle kendisine karşı gelip, nefsinî arz eylemişse de, Fahr-i 'âlem Efendimiz ona rûy-i iltifât göstermemişti. Nihâyet, Kudüs'e dâhil olduklarında, yolda rast gelen kadının kim olduğunu Cebrâil 'aleyhi's-selâma sormuş, o da: "Yâ Rasûlallâh! O dünyâ idi. Eğer ona i'tibâr edeydin, ümmetin âhireti terk edip dünyâya tâbî olurlardı" buyurmuştu.

2. 'Îsâ 'aleyhi's-selâm dünyâyı, bir yol üzerine oturmuş gâyet müzeyyen, genc bir kadın sûretinde görmüş ve aralarında bazı sözler ce-reyân etmişti.

3. Yevm-i kıyâmette kocakarı sûretinde tecessüm eder.

1. Dünyâ âşufte kadına benzer. Ona deyyûstan başkası gönül vermez.

4. Rüyâda görülen avrât, dünyâ ile ta'bîr olunur.

5. "زين للناس حب الشهوات من النساء." âyetinde kadınlar, zînet-i dünyâ serlevhasında geliyor.

6. "الرجال قوامون على النساء." mefhûmunca¹ kadınlara gâlip olmak, mertlik; "لن يفلح قوم تملکهم امرأة" hadîs-i şerîfince² mağlûp olmak, nâmertlik. Kezâ dünyâ gibi deniyye-i bî-kıymet, fâcîre-i bî-iffet ve acûze-i bî-lezzete mağlûp olmak, bâ'is-i nekbet ve bâdî-i nedâmettir.

نیست از مردی عجز دهر را کشتن زبون

زان که فائق کشته بر شوهر بمعنی شوهرست³

Monla Câmi

Bu gece rüyâda gördüm dünyâyı,

Bir kocakarıdır ama bâkire.

Dedim ona bunca erlerden aceb,

Nasıl kurtuldun eyâ sâhire.

Dedi: Bana er olan meyl etmedi,

Meyleden nâmerd idi her vechile.

Şöyle bil nâmerdin olmaz erliği,

Ânın için kalmışım ben bâkire.

Bu beyit *Telhîs*'te; îcâzdan sonra gelen itnâba misâl getirilmiştir. Mısrâ'-i evvel "يصد عن الدنيا إذا عن سودد" kıllet-i hurûfuyla beraber, her iki mısırâ'-ın ma'nâsına müsavî olup, îcâz vâki' olmuş iken, mısırâ'-i sâni "ولو برزت في زى عذراء ناهد" [184] ile birlikte beyt-i mezkûr itnâb edilmiştir. Nitekim Türkce'den;

İbret gözüyle berk-i dirahâtân-ı sebze bak!

Huşyâr olana her varakı bir cerîdedir.

Bâkî

1. Erkekler kadınların te'dbîne kıyâma musallatlardır. *Tibyân*.

2. Kadının bağ u bendine giriftâr olan ve taht-i inkıyâdına giren erkekler kat'iyen felâh bulamazlar.

3. Kocakarıya benzeyen şu zamâna ve dünyâyı mağlûp olmak, insânlık değildir. Zîra kocasına gâlip olan kadın, hakikatte erkek; kadına mağlûp olan koca da hakikatte kadın demektir.

beytinde mısra'-ı evvel, her iki mısra'-ın ma'nâsını havî olup, killet-i hurûfuna binâen îcâz ise de, mısra'-ı sâninin inzımâmıyla her ikisi de itnâb edilmiştir. Zîra kesret-i hurûfa mâliktirler.

Hafî buyurulmasın ki, îcâzdan sonra gelen itnâb, îzâh-ı tâm ve te-'kîd gibi bir fâide-i ma'neviyyeyi mutâzammın olmakla makbûldür. Meselâ;

Yüz sene evvelce o miskin Avrupa,
Gözünü açtı da başladı koşmaya.
Orada her gün bir şey çıkar yeniden,
İllerler zirâ'at, ticâret, san'at, fen.
O zamân Türkiya derin bir cehâlet,
İçinde yaşırdı gülmezdi bu millet.
İlim yok, asker yok, para yok, vicdân yok,
Dışarda bozgunluk, içerde isyân çok.

Tevfîk Fikret

kıt'asında birinci beyit var iken ikinci beytin gelmesi, üçüncü beyit var iken dördüncü beytin gelmesi, itnâb-ı muvazzih ve makbûldür. Şu kıt'a da öyledir;

و انى لصبار على ما ينوبنى و حسبك ان الله اثني على الصبر
و لست بنظر الى جانب الغنى اذا كانت العلياء فى جانب الفقر

Mu'azzel b. Geylân

Üçüncü mısra'-ı, killet-i hurûfuyla beraber beyt-i sâninin 'umûm ma'nâsına mûsâvî ise de, mısra'-ı râbî' inzımâm ederek, kesret-i hurûftan dolayı itnâb vâki' olmuştur. "لا يستل عما يفعل وهم يسئلون" nazm-ı kerî-miyle, Arabî ve Türkî;

و تتكر ان شئنا على الناس قولهم و لا ينكرون القول حين نقول²

Hamâsî

1. Başıma gelen nevâib-i dehr ve belâyâ çok sabırlıyım. Hakk Te'âlâ'nın sabrı senâ etmesi, senin gibi sâbirlere elverir. Her türlü fezâilin fakirlikte olduğu ta'ayyün ettikçe, artık ben de zenginliğe kat'iiyen bakar değilim.
2. Şâ'ir kendi nüfûz ve tahakkümünü medh edip der ki: "Eğer dilersek biz halkın sözünü inkâr eder veya bozabiliriz. Halbuki onlar biz söylerken sözümüzü tebdîl veya inkâra cesâret edemezler".

Tecâhül kıl bu eyyâmda hüner-i düşmende âkıl sen;

Sakın izhâr-ı ilim etme Atâ, gâyet cehâlettir.

Arabzâde Atâ'ullah

beyitlerinin mısra'-i sâîleri de böyledir; vallâhu a'lem. [185]

Allah Te'âlâ'nın 'inâyeti ve hüsn-i tevîkiyle fenn-i evvel me'ânîye istişhâd edilen ebyâtın şerhi burada bitti. Fenn-i sâî beyânın ebyâtı şerhine başlandı. Zât-ı Ecell ü A'lâ'sından dâimâ hüsn-i hâtimeler dileriz; ve sallallâhu 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecma'in ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-'alemîn. [186]

1

وَكَأَنَّ مُحَمَّرَ الشَّقِيقِ إِذَا تَصَوَّبَ أَوْ تَصَعَّدَ أَعْلَامُ يَاقُوتٍ تُشْرِئُ عَلَى رِمَاحٍ مِنْ زَبَرْجَدٍ¹

Müfredât: (الشقيق) gelin-
cik çiçeği. Bu isim dâimâ cem' sîgasıyla müsta'meldir ki "şakâyık-ı
nu'mân" denilir. Zarûret-i şiir için "شقيق البرق" den
me'hûzdur.

لتحصى و ما تحصى حقايق نعمان

حقايق نعمان شقايق نعمان²

ايا جبلى نعمان ان حصاكما

جلال كتب القوم طالع تجد بها

Mahmûd ez-Zemahşerî

Mülûk-i Hîre'den Nu'mân b. Münzir şükûfe-i mezkûreyi çok se-
verdi. Bir şakâikistân-ı dilistânı mesîre ittihâz eyleyip, onu ra'y ve kat'dan
himâye etmekle ismine izâfe edilmiştir³.

Keldanî hükümdârlarından Buhtunâr, zevcesi nâmına, Âsûriler'den
Titos'un zevcesi Semiramis, kendi zevkine, Babil ve Ninova'da⁴ asma

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'dendir. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilâtün * Müstef'ilün, Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Müstef'ilâtün"dür.
2. Cebeley-Nu'mân: Irak'ta iki dağdır. Ma'nası: Ey Nu'mân dağları! Sizin kum ve çakıllarınız sayılır. İmâm-ı a'zam rahmetullâhi 'aleyhin a'dâd-ı ilim ve kemâlatı sayılmaz. Müellifin-i kirâmın kütüb-i mu'teberesini okursan Hazret-i İmâm'ın mesâil-i müstenbatasını anlarsın ki herbiri bir şükûfe-i lâle gibi câlib-i kulûb ve latîftir.
3. Yahut kan gibi kırmızı olmasına binâen şakâyık-ı nu'mân denilir. Nu'mân, kan demektir.
4. Bâbil, Keldânîlerin; Ninova, Âsûriler'in makarr-ı idâresi idi.

bağçeler vücûda getirmişler; bu bağçeleri ve Babil'in civârlarını şakâk çiçeğiyle tezyîn etmişlerdi¹.

(اذا تصوب) aşağıya eğildiği zamân (او تصعد) yahut yukarıya kalktığında (اعلام) bayraklar yakuttan. Cevâhirden kıymetli bir taştır. En iyisi kırmızı olanıdır. Tabî'atı mu'tedildir. Kemâl-i safvet ve humret ve teharuzünden dolayı Hakk Te'âlâ hûrîleri buna benzetmiştir; قال تعالى: "كانهن الياقوت والمرجان". Yakut, zümrüt, elmâs, fîrûze, akîk, billûr ve sâir ahcâr-ı şeffâfe; derûn-i arzda, sert tabakalar arasında, binlerce sene hapşolunup kalan ufak su parçalarının donmasından, tabî'at-i ma'deniyye ve harâret-i arzıyye ile pişip tahaccur etmesinden husûle gelir. (نشرن) dağıtılanlar (على رماح) mızraklar üzerine. Ucu demirli, yeşil boyalı bir harp âletidir. (من زبرجد) zebercedden. Açık yeşil renkte bir taştır. Tabî'atı bârid-i yâbistir. Hâssası çoktur.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu's-Sanevberî'dir. Meâli: "Kırmızı gelincik çiçeği, aşağı ve yukarı meylettiğinde, sanki yeşil zebercedden mızraklar üzerine dağıtılmış yakut bayraklara benzer". Yani yemyeşil sath-ı zemîn üstünde kırmızı gülün dalgalanması, zeberced mızrak üstüne asılmış al bayrak gibidir, demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; ba'îd-i garîb olan teşbîhten, teşbîh-i hayâlîye misâl getirilmiştir. "Ba'îd-i Garîb": Bir teşbîhtir ki [187] tedkîk ve temmül etmedikce vech-i şebek kolay kolay anlaşılamaz. Bu da hayâlî, aklî, vehmî ve killet-i zikir gibi aksâma ayrılır. Ezcümle yakut taşından bayrak, mahsûs ve ma'kûl olmayıp, ancak hayâlî² olduğu için vech-i şebehe "hayâlî" denilir. Türkce'den; hûrîlerin medhiyyesi hakkında söylenen;

Kimi la'le, kimi yakuta benzer,

Kimisi kûta ve yâkûta benzer.

Kimi lû'lû', kimi mercâna benzer,

Kimi mermer, ne mermer, câna benzer.

1. Osmanoğulları'ndan Lâle Devri 1125 h. Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşa ma'rife-tiyle başlamış. Moda olan bir lâle soğanı bin {nüshada = bir} altına çıkmıştı. Nihâyet bu devr-i sefâhet, Patrona Halîl'in teşvikiyle kapanmış, Sultân Ahmed'in hal'i, İbrâhim Paşa'nın katliyle nihâyete ermiştir.

2. Kuvve-i hayâlîyye, havâss-ı hamse-i bâtunadan birisidir.

Kimi şemse, kimi bedr-i aya benzer,
Kimine lala ay, gün dâye benzer,

Yazıcıoğlu

kıt'asındaki teşbîh-i hayâlîler gibi.

2

اِ يَقْتُلْنِي وَ الْمَشْرِقِي مَضَاجِعِي وَ مَسْنُونَةُ زُرُقٍ كَانِيَابِ اَعْوَالِ

Müfredât: (اِ يَقْتُلْنِي) beni öldürür mü? (وَالْمَشْرِقِي) halbuki meşârif, yani Yemen'e mensûp kılıncı (مَضَاجِعِي) yanımda oturucudur, refâkatimdedir (وَ مَسْنُونَةُ) ve bileğilenmiş (زُرُقٍ) mevsûfu mahzûf gök renkli mızrak (كَانِيَابِ) rubâ'iyenin arkasındaki sivri köpek dişleri gibi (اَعْوَالِ) guller; beyânı geçti.

Terceme ve Şerh: Kâili İmru'u'l-Kays'tır. Mahbûbesi Selmâ'yı müdâfa'a ma'razında söylemişti. Meâli: "Gül dişleri gibi, keskin ve mücellâ, gök mızrak ve Yemen kılıncı yanımda iken, rakîbim beni nasıl öldürebilir? Ve hubb-i Selmâ'dan dolayı beni nasıl tehdît edebilir" demektir. Lâkin şâ'irin bu düşüncesi yanlıştır. Nitekim;

از ان کز تو ترسد بترس ای حکیم و اگر با چو او صد بر ای بیجنک²

Sa'dî-i Şîrâzî

buyuruluyor. Hiçbir kimse silâh ve kuvvetine mağrûr olup, düşmenden gâfil bulunmamalı, en za'îf husamâsına bile dâimâ tetik ve saygılı davranmalıdır. [188]

Bulamadım aradım bu cihânı,

Yememiş ola bir kimse tabanca.

Sakin mağrûr olma ve görme kendin!

Eğer hasmın olursa da karınca,

Kânûnî Süleymân

Bu beyit *Telhîs*'te; ba'îd-i garîb olan teşbîhten, teşbîh-i vehmî kısmına misâl getirilmiştir. Bu teşbîh de vech-i şebek "مَسْنُونَةُ" olup, mü-

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı evvel-i sâlimindendir. Ölçüsü: "Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülû, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mütefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün"dür.

2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

şebbehün bih "انبیاء اغوال" vücûd-i hâricîsi görülmedik bir şey olduğundan vehmî¹ vâki' olmuştur. Türkçe'den;

Ey Muhibbî, olma dünyâya meges gibi harîs!

Mesken et Kâf-ı kanâ'at kühünü Ankâ gibi.

Kânûnî Sultân Süleymân

beytinde müşebbehün bih "Ankâ" gelmekle, teşbîh vehmîdir.

3

وَكَاَنَّ النُّجُومَ بَيْنَ دَجَاهَا سُنَنَ لَاحَ بَيْنَهُنَّ ابْتِدَاعَ²

Müfredât: (وكان النجوم) sanki yıldızlar (بين دجائها) gece karanlığı arasında (سنن) sünnetler gibidir ki Sünnet; Hazret-i Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz'in kavil, fiil ve sükûtuyla sâbit bir hükm-i şer'î olup "وما اتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا" nass-ı celfîyle müdeleldir. Farz ve vâcip olmayarak muvâzabatta bulunmuşlar ve nâdiren terk ettikleri görülmüştür.

Hükmü: Fiiline farz ve vâcipten az sevâp verilmek, 'amden terkine 'ıkâb değil 'itâb terettüp etmektir. Musırran terk eden fâsık, istihfâf eden kâfir olur.

Envâ'ı on birdir:

1.Sünnet-i Hasâis: 'Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in kendilerine mahsûs bulunup agyâra câiz olmayan sünnettir. Dokuz menkûhayı cem' etmek, uyuyup abdesti bozulmamak, orucuları yekdiğerine iftârsız ulamak gibi.

2.Sünnet-i Ayn: Misvâk, cemâ'at, velîme, hıtân gibi.

3.Sünnet-i Kifâye: Ezân, ikâmet, i'tikâf gibi.

4.Sünnet-i Hedy: İbâdet cinsinden olan sünnetler; guslün, abdestin ve namâzın sünnetleri gibi. Bunların da kimisi müstehabbe, kimisi müekkededir³.

1. Kuvve-i vâhime, havâss-ı bâtinadandır.

2. Arûzdan Bahr-i Haffî'nin darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fe'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün * Fe'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün"dür.

3. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır (Haz.)

5.Sünnet-i Zevâid: Tıraş, tahâret, ekl ve telebbüste teyemmün, istincâda teyessür gibi.

6. [189] Sünnet-i Kasdî: Fahr-i âlem Efendimiz'in (slm) "Gelecek seneye erişirsem, muharremin dokuzunu sâim olayım" buyurması gibi.

7.Sünnet-i Ebâ Bekir es-Siddîk: Kur'an'ı cem'i gibi.

8.Sünnet-i Ömeru'l-Fârûk: Terâvîhi hâl-i cemâ'ate ifrâğı gibi.

9.Sünnet-i Osmân: Cuma günü mescid hâricinde ezân okutması gibi.

10.Sünnet-i Alî radiyallâhu 'anhum: Her hafta tıraş olmak gibi.

11.Sünnet-i Bilâl: Sabah ezânında "es-Salâtü hayrun mine'n-nevm" okuması gibi.

Şifâ-i şerîfte: Muhabbetullâhın alâmeti; muhabbet-i Râsul 'aleyhi's-selâm, muhabbet-i Râsul'un alâmeti de sünnetiyle amel etmektir, buyuruluyor.

O şâh ki halka olup zâtı kurretu'l-a'yün,

O şâh ki ekmel-i ahlâka mazhar oldu bütün.

Hemîşe sünnetine eyle iktidâ dün ü gün.

بالحسن مشتمل بالبشر متمم

اکرم بخلق نبی زانه خلق

Nahîfî

قال تعالى : " قل ان كنتم تحبون الله فاتبعوني يحببكم الله " , " من يطع الرسول فقد اطاع الله "

Ehâdis-i şerîfede: "Benim sünnetim ve benden sonra Hulefâ-i râşidîn'in sünneti üzerinize lâzım olsun. Ona sıkı sarılınız, diş ve tırnakla tutunuz", "Bana uyan benimledir. Sünnetimden yüz çeviren benden değildir", "Sünnetimi ihyâ eden beni ihyâ etmiş, beni ihyâ eden de benimle cennete girmiş olur", "Eğer Mûsâ 'aleyhi's-selâm sağ olaydı, bana ittibâ'dan başka yol bulamazdı" ... buyurulmuştur.

Feyz-i envâr-ı Hudâ sünnettedir,

Hem terakkî, hem rızâ sünnettedir.

Kat'-ı aksây-ı merâtibdir sünen,

Ehl-i zevk u hâle vâciptir sünen.

Bâ'is-i vasl-ı İlahîdir sünen,

Ârifî'nin özge hâlidir sünen.

Sünnet-i seniyye, edille-i erba'adan ikincisidir. Kur'ân-ı Kerîm güneş; hadîs, yani sünnet aydır; bunların ışığında giden yolu bulur.

الا الحديث والا الفقه فى الدين

كل العلوم سوى القرآن مشغلة

وما سوى ذلك وسواس الشياطين¹

فالعلم ما فيه قال النبى حدثنا

Şifâ'dan

Çünkü kitâp ve sünnet, din ve dünyâyâ yarayacak, sa'âdet-i beşerîyyeyi te'mîn edecek bilumûm ilim ve amelleri ihtivâ ve emretmektedir². Tarîkat, 'ayn-ı şerî'at; şerî'at, 'ayn-ı sünnettir.

عن العمل الجارى على وفق شرعنا³

ا لم تعلموا ان الطريق كناية

Muharrem 'Amrûsî [190]

Her ne zamân ki bu ümmette bir bid'at zuhûr eder, ona mukâbil bir sünnet terk olunur. İlk terk olunan sünnet cum'ânın tekbîri, ilk bid'at ise lokmanın teksîridir, demişler.

Dîni tahkîr etmeğe her kim ki addeder mübâh,

Âkıbet bir nekbete dûçâr olur, bulmaz felâh.

(يبتدع) yeni bir şey îcât etmek. Bid'at: Ahd-i Râsul'de vukû' bulmayan, kitâp ve sünnete uymayan ve hikmet-i meşrû'ası olmayan bir şeyin kavlen, fiilen veya i'tikâden ihdâsıdır. "اليوم اكملت لكم دينكم واقمت عليكم نعمتى ورضيت لكم الاسلام دينا". müfâdıncâ, Haccetü'l-Vedâ' zamânına kadar tekâmül edip, karârını alan ve hiç bir eksiği kalmayan İslâm Dîni'ne, sonradan bir takım şeyler ilâve etmek dalâletten başka bir şey değildir.

Ehâdis-i şerîfede: "Her bid'at dalâlettir", "Kim ki dînimiz cinsinden olmayan bir şeyi ihdâs eylese, o şey merdûttur", "Allah Te'alâ sâ-

1. Bu kıt'a remel, cifr, sihir, manyetizma ve lu'biyyâtın her nev'i gibi kitâp ve sünnete müstenid olmayan ilim ve işlerin beyhûde olduğundan, Kur'ân ve hadîsin bu gibi müzahrafâtan 'ârî ve 'âlî bulunduğundan haber veriyor.

2. Sünnetin menbâ'ı ve medârı Kitâbullah'tır. Ehâdis-i şerîfe her hükümde ona tâbi' ve mutâbıktır; "قال تعالى : ان هو الا وحى يوحى".

3. Bilmiyor musunuz? Tarîkat, şerî'at-i İslâmiyye'mizin muktezâsınca amel etmekten ibârettir. Tenbîh: Şu kadar ki furûzâtı îfâ ve muharremâtı şer'iyyeden ictinâb, şerî'at; şübühâtın ihtirâz, tarîkat; mâ-sivallâhtan i'râz, hakîkattir. Şerî'at, fetvâ; tarîkat, takvâ tarafıdır.

hib-i bid'atın savmını, haccını, umresini, cihâdını, farz ve neflini kabûl etmez. Kılın hamîrden çıkışı gibi îmândan çıkar", "Bir zamân gelir ki halk sünnete bid'at, bid'ata sünnet derler" ... buyuruluyor.

Bid'at beş türlüdür;

1.Bid'at-i Küfür: Ehl-i sünnet akaidine muhâlefet gibi. Bunun terki farzdır.

2.Bid'at-i Fısk: Sünnet-i hedy ve sünnet-i zevâidin terki gibi. Terki vâciptir.

3.Bid'at-i Mübâh: Kaşık, elek, et'ime-i mütenevvi'a, lamba, soba ve karyola gibi eşyâ, buhârî ve elektrikli tesisât gibi. Bunlarda beis yoktur.

4.Bid'at-i Müstehabbe: Minâre, tasnîf-i kütüb, aşûre çorbası gibi. Fiili terkinden evlâdır.

5.Bid'at-i Vâcibe: Fırak-ı dâllenin ihticâc ve şüphelerinin halli için nazm-ı delâil, tasnîf-i akâid, tenkît-ı Mushaf, zamâna göre esliha-i harbiyye i'mal ve ihzârı gibi. Terki tahrîmen mekrûhtur.

Bid'at-i müstehabbe ile bid'at-i vâcibe "ما رآه المؤمنون حسنا فهو عند" "لا تجتمع امتي على الضلالة" "الله حسن" hadîs-i şerîfleri hükmünce hasendir.

Terceme ve Şerh: Kâilî Kâdî-i Tenûhî'dir. Meâlî: "Gece karanlığı arasında parlayan yıldızlar, arasında bid'at zuhûr eden sünnetlere benzer" demektir. Sâhib-i sünnet Peygamberimiz 'aleyhi's-selâm ile yıldızlar arasında altı-yedi cihetten münâsebet ve müşâbehet vardır.

1.Kevâkib, semânın zînetidir; "ولقد زينا السماء الدنيا بمصابيح". 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz de arzın zînetidir. Bu cihetten arz semâya mübâhât eder.

محمد كاشف الغمام والظلم

محمد زينة الدنيا ويهبتها

İmâm Bûsîrî

2.Kevâkib, küre-i arza neşr-i envâr u füyûzât ettiği gibi, Fahr-i 'âlem Efendimiz de pertev-i risâletle cihânı izâe, küfür ve dalâleti izâle eylemiştir; [191] قال تعالى : وداعيا الى الله باذنه وسراجا منيرا

3.Yıldız vasıtasıyla cihetler bilinir, yollar bulunur. Çinliler pusulayı icât etmezden evvel cihetler yıldızla ta'yîn edilirdi. Kezâ 'Aleyhi's-

1. Cenâb-ı Ahmed 'aleyhi's-selâm dünyânın zîneti ve güzelliğidir. O Zât-ı Risâlet-penâh gamâme-i cehâleti, zalâm-ı dalâleti keşf ve izâle edicidir

salâtu ve's-selâm Efendimiz'in tarîkat ve sünnetine ittibâ' edenler de mak-sad-ı aksâ ve vuslat-ı Mevlâ'ya kavuşurlar.

محمد نوره الهادی من الظلم¹

محمد يوم بعث الناس شافعنا

İmâm Bûsîrî

4.Kevâkıbde vücûd-i Bârî ve kudret-i İlâhîye 'alâmetler vardır; "وعلامات وبالنجم هم يهتدون" Yıldızlar Rasûl-i Ekrem Efendimiz'-in nûr-i tâbânından münşakk ve mahlûk olmakla, bizzât kendisi vücûd-i Bârî'ye 'alâmet olmuş olur; "خلقك من نوري و" "خلقت الاشياء من نورك"

5.Bütün yıldızlar neyyir-i münîr şems-i a'zamdan istinâre ederler. Kezâ bütün peygamberler ve velîler de 'uluvv-i şân ve menzileti, o Zât-ı Kâmilî's-Sıfât'tan bulmuşlardır.

يظهرن انوارها للناس فى الظلم²

فانه شمس فضل هم كواكبها

İmâm Bûsîrî

Elyevm ricâl-i gaybın, tehzîb-i nefis etmiş aktâbın, iktisâb-ı lezâiz-i rûhânî ve istîzân-ı irşâd-ı 'ibâdî yine ondandır.

غرفا من البحر اورشفا من الديم³

وكلهم من رسول الله ملتسم

İmâm Bûsîrî

6.Kevâkıble şeyâtûn recm olunur; "وجعلناها رجوما للشياطين". Kezâ 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz'in bi'setinden sonra, ebâlisenin semâvata su'ûd ve istirâk-ı sem'ine kat'iiyyen nihâyet verilmiştir. "Şifâ-i ... "و النجم اذا هوى" , "والسما والطارق وما ادرك ما الطارق النجم الثاقب" Şerîfe bak!

7.Güneşten ahz-i nûr eyleyen ecrâm-i lâmi'a [şemsin kuyruklu yıldızlarıyla birlikte]'nın adedi 313'tür. Cenâb-ı Nübüvvet-meâb Efendimiz'in muhît-i risâletine halîc olan mürseller de 313 adeddir.

فانما اتصلت من نوره بهم⁴

وكل اى اتى الرسل الكرام بها

İmâm Bûsîrî

1. Peygamber 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz yevm-i kayâmette şâfi'imizdir ve onun nûru, cehil ve dalâlette yol göstericidir.
2. O Zât, fazîlet semâsının merkezinde güneş; diğer peygamberler onun çevresinde yıldızlar gibidir. Onlar o güneşten aldıkları ziyâyı halka neşrederler.
3. Peygamberlerin cümlesi bizim Peygamberimiz'den iltimâs umarlar; denizden bir avuç, yağmurdan bir damla nisbetinde ahz-ı feyz ederler.
4. Peygamberlerin getirdikleri mu'cizeler Bahr-i risâlet 'aleyhi's-selâmdan birer halîc mesâbesindedir ki o zâtan kendilere erişmiştir.

Bu beyit *Telhîs*'te; müşebbehin hissî, müşebbehün bihin hayâlî olmasına misâl getirilmiştir. "النجوم بين دجائها" müşebbehi, hissî; "سنة لاح" müşebbehün bihi, hayâlî olup, "كان" edât-ı teşbîhi ile, "karanlık arasında görülen yıldızlar, bid'at arasında görülen sünnetlere" teşbîh edilmiştir. Nitekim Türkçe'den; [192]

Şerâb-ı nehrin andırır sûretin 'aks-i lâleden,
Dolar derûn-i murgzâr tarabla, âh u nâleden.

Recaîzâde Ekrem

beytinde müşebbeh; "Reng-i lâlenin mün'akis olduğu sûret-i hüsnâ", müşebbehün bih; "Şarâp nehri"dir.

Eğer her iki tarafı da mahsûs olursa, ona "teşbîh-i hissî"¹ denilir. Nitekim şu beyit öyledir;

Ne zîba benzer ol mahbûb-i dil-cû bağ-ı âlemde,
Oturş şem'a, dursa nahle, gitse mâh-ı tâbâna.

Veysî

Müfred ve mahsûs olan müşebbeh ve müşebbehün bihten her birisi, kendi zâtında mürekkebe bulunursa, vech-i şebek "mürekkebe-i hissî" olur Meselâ;

وقد لاح في الصبح الثريا كما ترى كعنقود ملاحيه حين نورا²

Kays b. Eşlet

beytinde müşebbeh, müfred olan "süreyyâ" mahsûs ve mürekkebe olduğu gibi, müşebbehün bih, müfred olan "عنقود ملاحيه" de mahsûs ve mürekkebe olmakla, vech-i şebek "mürekkebe-i hissî"dir.

Her iki tarafın gözle görünmesi hissî, tanelerin yekdiğerine tekârunu dolayısıyla mürekkebe, lâkin yeknesak manzara teşkîl etmeleri müfreddir. Türkçe'den; "Dimağdan ayrılarak vücûdun her tarafına giden cümle-i asabiyye, bir santral merkezinden ayrılıp her tarafa giden telefon telleri mesâbesindedir" cümlesinde olduğu gibi.

1. Havâss-i hamse: Görmek, işitmek, koklamak, tatmak, dokunmaktır. Binâen'aleyh teşbîh-i hissîde, benzetilen şeylerin görülen, işitilen, kokan, tadılan, dokunulan şeylerden olması şarttır ki buna "maddî ve hissî" denilir.
2. Beyâz Parmak üzümü salkımının çiçek açtığı bir sırada parladığını nasıl ki görüyorsan, işte seher vaktinde Ülker Yıldızı da böylece parlamıştı.

4

كَانَ مَثَارَ النَّفْعِ فَوْقَ رُؤْسِنَا وَآسِيفَاتِنَا لَيْلُ تَهَاوَى كَوَاكِبُهُۥ

Müfredât: (فوق رؤسنا) gibidir (مثار) kaldırılmışı (النفع) toz (آسيفاتنا) kılıncılarımız. Kılınc: Şit 'aleyhi's-selâm tarafından ihtirâ' edilmiş bir harp âletidir. Hadîs-i şerîfte "الخير في السيف" buyuruluyor. Atalar, "Bir milleti mes'ûd eden kılınc, kalem ve paradır" demişler.

لم أر شيئا حاضرا نفعه للمره كالدهرم والسيف
يقضى له الدرهم حاجاته والسيف يحميه من الحيف2

İbnü'r-Rûmî [193]

Dünyâda kılınca ehemmiyyet veren Arab ve Türk milletidir. Arabın en meşhûr kılıncı, Amr b. Ma'dîkerib'in Samsam'ı ile Zülfekâr'dır. Nitekim Hayber Muhârebesi'nde bakıp;

Heybet-i seyfin görenler dediler bî-ihtiyâr,

Lâ fetâ illâ Ali ve lâ seyfe illâ Zülfekâr.

Hazret-i Baba

(ليل) bir gece gibidir ki (كواكب) düşer (تَهَاوَى) yıldızları. Yıldızlar: Fezâ-i lâ-mütenâhî içerisinde milyarlarca sene evvel, emr-i İlâhî ile tekevvün eden mevâdd-ı gâziyye-i muzîeden müterâkim sehâbelerin tekâsüfünden husûle gelmiştir. Yahut güneş nihâyetsiz boşluk içerisinde gâzât-ı munteşire merkezinde ilk teşekkül ettiği sırada, hîn-i hareketi mihveriyyesinde sıklet ile'l-merkezîden hâric kalarak etrâfında terâküm ve tekâsüf eden mevâdd-ı muzîeden hâsıl olmuşlardır³. Veyahut güneşe tâbî seyyâreler güneşten, diğer seyyârelerin her biri de tâbî bulunduğu sâbitelerinden ayrılmışlardır. Güneş, ay ve arz dâhil olmak üzere bütün ecrâm-ı semâviyyeye esâs olan bu eczâ'-i ferdîyye-i asliyye⁴nin nereden

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.
2. Kılınc ve para gibi sâhibine fâidesi peşin bir şey görmedim. Dirhem, kişinin ihtiyacını temîn eder, kılınc da mehâlikten himâye eyler.
3. "Şindeşâş" sehâbe-i helezonîsi buna bir nümüne olabilir.
4. Ta'rîften, tecezzî ve taksîmden 'ârî, evsâf ve eb'âddan berî olduğu için "Heyûlâ" denilen bu eczâ'-i ferdîyye, mücerredât kabilinden bir takım mevâdd-ı mudîedir ki, 'ulvî ve suflî bilumûm ecsâm, cevâhir ve a'râz bundan terekkeb eder. Buna ulemâ "nûr-i arş" [Arş: Nihâyetsiz fezânın ta kendisidir], meşâyih "nûr-i Nebî 'aleyhi's-selâm"; hukemâ "mevâdd-ı unsuriyye-i tabî'iyye" derler.

ve nasıl ve ne zamândan beri fezâ içinde tekevvün ettiğini aramaktansa, onu yaratan Cenâb-ı Hakk'ın ilm-i İlâhîsine havâle etmek daha kolaydır.

Yıldızlar bir kaç nev'e ayrılırlar;

1.Sâbiteler: Bulundukları yerden ayrılmayan ve aralarındaki me-sâfeyi değiştirmeyen yıldızlardır. Sâbiteler arza pek uzak olduğu için ufak görünürler. Ziyâyı kendilerinden neşrederler ve herbirisi burcları ismiyle anılırlar. Bu burclar ve tâbî'leri olan kevâkib şu cedvelde gösterilmiştir.

Burclar

Kevkebler

1.Dübb-i ekber:	:Zahru'd-düb, Merakku'd-düb, Fahizü'd-düb, Magrazü'd-düb, 'Înâk, Sühâ, Kâid.
2.Dübb-i asgar	:Necm-i Kutbî [Her dâ'im şimâl cihetini gösterir, Kutup Yıldızı'dır], Nevvâru'l-ferkadeyn, Ahfe'l-ferkadeyn
3.Zâtü'l-Kürsî	:Sadru Zâtî'l-Kürsî, Keffü'l-Hazîb, Fahiz, Rükbe, Sâk.
4.Mâsikü'l-'Înân	:Ayyûk-i Yüsrâ, Ka'bu zi'l-'Înân.
5.Cebbâr	:Menkibü'l-Cevzâ, Racülü'l-Cevze'l-Yüsrâ, Racülü'l-Cevze'l-Yümnâ, Menkibü'l-Yesâr, Tâcü'l-Cevzâ, Nîtâku'l-Cevzâ
6.Sevr	:ed-Dübürân, Süreyyâ, Elfü Sevr.
7.Kelb-i ekber	:Şu'arây-ı Yemânî, Merzem-i Yemânî [Arza en yakın olan kevâkib "Şu'arây-ı Yemânî"dir].
8.Kelb-i asgar	:Şu'arây-ı Şâmî, Merzem-i Şâmî. [194]
9.Şelyâk	:Nesrû'l-vâki'
10.'Avâ	:Simâku'r-Râmih, Rumhu's-Simâk, Sâku'l-'Avâ.
11.Esed	:Kalbü'l-Esed, Cebhetü'l-Esed, Zenebü'l-Esed, Zahru'l-Esed, Rukbetü'l-Esed, Re'sü'l-Esed-i Cenûbî, Re'sü'l-Esed-i-Şimâlî
12.Hût	:Femü'l-Hût, 'Ukdetü'l-Hût.

13.Câsî 'alâ Rûkbetihî :[Ehl-i Hey'et: Şems işbu burcun kevâkibinden birine yaklaşmaktadır, diyorlar].

Mıntıka Burçları: Hamel, Sevr, cevzâ, seretân, esed, sünbûle, mîzân, akreb, kuş, cedy, delv, hût.

Bunlar ve bunlara benzeyen milyonlarca sâbitelerin her birisi bizim güneşimiz gibi bir güneştir. Her birisi teşkil ettiği manzûmesinin merkezinde, tâbî'lerine neşr-i envâr u füyûzât ederler. Ehl-i hey'etten meşhûr "Herşel" in yirmi kademlik, teleskopuyla icrây-ı rasad eden "Strow" 20 milyon kevâkib-i sâbite ta'dâd etmişse de, son zamânlarda mezkûr adet seksen milyona kadar çıkmıştır. Şems onlardan bir tanesidir.

Ecrâm-ı bî-nihâye ile pürdür âsumân,

Nisbet olunsa zerre değildir bu hâkdan.

Bin şems-i tâbdâr ve hezârân meh-i münîr,

Yüz bin sevâbit ve niçe seyyâre 'ayân.

Ziyâ Paşa

2.Seyyâreler: Bir yerde durmayıp hareket eden ve bir sâbite etrâfında deverân eyleyen yıldızlardır. Manzûme-i şemsiyyemiz hâricinde kalan milyonlarca güneşlerin, yani sâbitelerin seyyâresi saymakla bitmez. Onlardan sarf-ı nazar edeceğiz.

Şemsimize tâbî' seyyârelerden "Utarid", güneşe en yakın bulunduğu için ziyây-ı şemsten görünmeyip, ancak gurûbdan sonra görülür. Buna "Çoban yıldızı" derler. Şemsin en uzak seyyâresi de "Neptün"dür. Hicretin on üçüncü asrı evvellerinde Paris Rasathanesi Müdürü Mösyö Löverye tarafından keşf olunmuştur. Seyyârât-ı şemsin cedveli:

Esâmî-i Seyyârât	Güneşe Olan Mesâfeleri Kilometre	Arza Nisbeten Hacm-ı İzâfîleri	Peyk Adedi	Hareket-i İntikâliyyeleri Müddeti				Mihveriyyeleri Müddeti		
				Sene	Gün	Saat	Dk.	Saat	Dk.	Sn.
Utârid	57.500.000	9	—	—	87	23, 1/4	—	24	5	
Zühre	107.500.000	9/10	—	—	224	17	—	23	21	22
Arz	148.600.000	1	1	—	365	6	49	23	56	4

Merih	226.500.000	?	2	—	687	—	—	24	37	23
Müşteri	773.500.000	1400	7	11	317	—	—	9	55	37
Zuhal	1.418000000	755	9	29	167	—	—	10	14	24
Uranüs	2.801300000	72	4	84	7	12	—	?	?	?
Neptün	4.467500000	48	1	164	285	—	—	?	?	?

[195] Zühal'in etrâfında: 28.000 kilometro aralığında bir halka bulunup, kalınlığı 70 kilometrodur. 1657'de “Hobjen” tarafından bulunmuştur.

Her cümle merkezinde eder seyr-i bî-vukûf,

Her kıt'a mihverinde bulur feyz-i câvidân.

Her cümle-i vesî'ada mebsût bin vücûd,

Her kıt'a-i fesâhada meşhûd bin cihân.

Ziyâ Paşa

3.Peykler: Bir takım seyyârelerdir ki, bir sâbite etrâfında dönen seyyârelerin etrâfında dönerler. Ve onlar nereye giderse onunla beraber sürüklenirler. Bütün peykler efendisiyle birlikte garptan şarka doğru dönerlerse de, Uranüs'ün peykleri şarktan garba doğru seyr ederler. Her seyyârenin peykleri adedi cedvelde gösterilmiştir. Arzın peyki kamerdir. Peykler, fennin keşfiyyât-ı ahîresindendir.

4.Kuyruklu Yıldızlar: Bunlar da güneş etrâfında dönerler. Her vakit görünmeyip arasına zuhûr ederler. Adedi 13'tür. Bunlarla birlikte meslek-i şemsîyi teşkil eden ecrâm-ı lâmi'anın adedi 313 kadardır ki tam bir âiledir. Diğer sâbiteler de böyle müstakil birer âilelerdir.

5.Kehkeşan: Yani Saman Uğrusu: Müstakil bir yıldız olmayıp, “Herşel”in beyânına göre on sekiz milyon yıldızdan mürekkep bir kitle-i ziyâiyyedir. İçerisinde sehâb-ı muzî' şeklinde öyle perâkende ve ufak yıldızlar vardır ki, mezkûrâtın henüz teşekkülde bulunan âlemlerin tohumları olduğuna ehl-i fen kâni' olmuşlardır.

6. Şehâbeler: Gökyüzünde munbasıt ve münteşir, bulutumsu bir takım mevâdd-ı gâziyye-i muzîedir. Kudret-i İlâhîyyenin ta'alluku ve kuvve-i câzibe-i merkeziyyenin tesîriyle mütেকâsif ve bu tekâsüften bir harâret-i zâtî-i elektrikî ile muhterik ve müşta'il olur. Şu istihâle devirle-

rini milyonlarca senelerde ancak başedip, nihâyet bir yıldız olarak görülen bu sehâbeler: Ufkî, 'amûd, helezonî, mütevâzin veya gayr-ı muntazam vaziyetlerde bulunurlar. "Oryon", "Andromed", "Esed", "Dragon", "Şeyndeşâş" "sehâbelerini bu meyânda sayabiliriz. Bugün gökyüzünde görülen bu kadar avâlim-i mu'azzama böyle sehâbelerden teşekkül etmiştir. Şu hâlde bu sehâbelere: "Müstakbel âlemlerin ikinci istihâle devresi" demekten başka ta'rîf yolu yoktur; vallâhu a'lem.

(İstitrâd): Ecrâm-ı lâmi'a-i semâviyye hakkında cedîd ve atîk iki meslek vardır. Milâddan dört yüz sene evvel gelen Pisagoros, Heraklit, Tisetas, Aristo, Filolatis, Efkantos ve Eflâtun arzın havl-i şemsde devrânına ve âlem-i ecrâm için şemsin sübût ve merkeziyyetine kâil olmuşlardı. Buna "meslek-i cedîd" derler. Fisagor'dan az sonra gelen Batlamyus "el-Macisî" nâm kitâbında bu kavli reddederek arzın merkez-i âlemde sübûtuyla ecrâmın devrini iddi'âl [196] ve isbât eylemiş ve bilâhire bir çok hukemâ da bunu te'yîd etmişlerdi. Buna da "mes-lek-i 'atîk" derler.

İmtiyâz-ı sâbit ü seyyârı müşkildir hayâl,
Zanneder keştî-nişînân, sâhil-i deryâ yürür.

Râgıb Paşa

1473 mîlâdîsinde "Kopernik", 1564'te "Galile" yetişerek Pisagor'un mesleğini, yani hey'et-i cedîdi tekrâr ihyâ ettiler. Hey'et-i cedîde, son zamânlarda yapılan bir çok keşfiyyât ve müşâhedâtın delâletiyle kesb-i sübût eylemiş, hey'et-i 'atîkin nazariyyeleri ise neticesiz bir da'vâ fezlekesi gibi ancak kağıt üzerinde kalabilmiştir.

Son zamânlarda teleskopların icâdı, fenn-i hey'etin inkişâfına çok yardım etmiş ve en büyükleri seksen bin lira kıymetinde bulunmuştur. Hatta 19. asır nihâyetinde, Amerika'da, Dik Rasathânesi'nde bulundurulmuş bir dürbün yüz seksen bin liraya yapılmış ve bunu bir zât hediye etmişti.

Eski zamânların gayr-ı münkeşif bir hâlde olan rasadları [Batlamyus'un İskenderiyye'de, Eflâtun'un Roma'da, el-Bettânî (Elbistânî?)'nin Rakka'da, Ebu'l-Hasen es-Sûfî'nin Şîrâz'da, Ebu'l-Vefâ'nın Bağdâd'da, Muhakkık Tûsî'nin Merâğa'da, Uluğ Bey'in Semerkand'daki rasadları] asrın erbâb-ı hey'et ve ehl-i hikmet rasadları miyânesinde hiç demektir.

Kârîm-i kirâma şurasını da arz ve ifâde ederim ki, Hakk Te'âlâ hazretleri ulviyyât ve süfliyyâtı öyle bir tarz-ı acîb ve üslûb-i bedî' üzere halk

1. Ma'rifetnâme s. 153{e} bak!.

eylemiş ki, onu bilmek isteyen akıllar her ne meslek ve efkâra atf-ı nigâh etse ma'kûl görünür. Hikmet-i tabî'yye ve ilmiyye kânûnlarına muvâfık düşer. Hakk celle ve 'alâ hazretleri, semâvât ve mâ-fihâsını öyle bir nizâm ve âhenk üzerine kurmuş ki, bu kadar genişliğine göre yine arasında iğne girecek yer yoktur. Avâlim-i envâr ve melekût ile mâlâmâl doludur. Evet, fezâ bî-nihâye, eflâk bî-pâyân, ecrâm bî-adeddir. Arzımızdan milyonlarca defa büyük olan milyonlarca ecrâm, yekdiğerine bu kadar girift olduğu hâlde, yine de birbirine dokunmaksızın sür'atle cevelân ediyor, vazîfelerini yapıyorlar. Halbuki akıllı, uslu insânım diyenler, bir âile salonunda geçinemiyorlar. Cenâb-ı Hakk'ın kudret-i kâhiresine bundan büyük delîl mi olur?

Hâricten eğer olsa temâşâsına imkân,

Müdhiş görünür heykel-i müsta'ceb-i âlem.

Almış yükünü şöyle ki seyrinde halelsiz,

Bir zerre dahi kaldıramaz merkeb-i 'âlem.

Ziyâ Paşa

"إذا السماء انفطرت وإذا الكواكب انتشرت" nazm-ı celfî müfâdınca, yevm-i kıyâmet vukû'unda semâ yarılıp, bozulup, yıldızlar mevki'inden sukût ederler. Ulviyyâtı serteser ihâta eden nihâyetsiz kâinât mevte mahkûm olmağla, şu görülen mavi boşluk içinde âlem-i şuhûd nâmına hiç bir mevcûd kalmaz; "كل شيء هالک الا وجهه" hükmü yerini bulur. Bilâhire hüküm ve kazâ için tekrâr halk olunurlarsa da, haşirden sonra ay, güneş ve yıldızlar tekrâr intifâ ederler. Bu hakîkati tasdîk eden Avrupa âlimleri şu ifâdede bulunuyorlar; "Her seyyârenin tufûliyyeti, şebâbeti ve sinn-i kemâli olup, nihâyet mevt ile [197] hitâm-pezîr olur. Bir gün gelecektir ki, pek çok defa mazhar-ı tahavvûlât olan beşeriyet, münhanî terakkî-yâtının tûlünce nüzûl ederek, seyyâresinin son anâsır-ı hayâtiyyesiyle beraber müntafî olacak ve artık kuş ötmeyen, çiçek açmayan, rüzgâr esmeyen, su akmayan, ıssız, vahşet-efzâ-yı tenhâ-nümâda son nevm-i amîkına dalacaktır. Bizim kuvvetli, latîf şemsimiz bile, manzûmesinin merkezinde müntafî olacak ve hiçbir makber, hiçbir mezâr taşı beşeriyetin ömr-güzâr olduğu mevki'i gösteremeyecektir. Zâten hukemâ, mâyi', seyyâl, kızgın güneşin tahte's-sıfır yüz derece soğuk olan fezâda gitgide soğumakta olduğunu ispât etmektedirler. Her nasıl olursa olsun, her şey gibi ecrâm-ı felekiyyenin de ömrü bir gün hitâma ereceğini ehl-i fen kabul ediyorlar ve âlemlerin bekâsını kat'iyen reddediyorlar ki çok doğrudur.

Bir kez nazarda âlemi kıldın mu'allâ-tübâk,

Bir kez nazarda Âdem'i câm-ı cihân-nümâ nümâ.

Bir kez nazarda nokta-i deyhâr, sahn-ı müstedîr, Bir
kez nazarda kubbe-i deyhûr, ber-semâ semâ.

Bir kez nazarda eyledin ibdâ'-ı kâinât,

Bir kez nazarda geri dilerse hebâ, hebâ.

Yazıcıoğlu

Terceme ve Şerh: Kâili Beşşâr b. Bürd'dür. Bulunduğu bir muhârebeyi vasfeder. Meâli: "O gün başımızın üzerine kalkan toz ve kılıncılarımız, yıldızları biribiri üstüne düşen geceye döndü" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; tarafeyni mürekkep olan teşbîh-i hissîye misâl getirilmiştir. Müşebbeh-i mürekkep "مثار النقع واسيافنا" ile, müşebbehün bih-i mürekkep "ليل تهاوى كواكب"dür. Hepsî de mahsûs olmağla, vech-i şebeh mürekkeb-i hissî vâki' olmuştur. Nitekim Türkçe'den;

Değil üşkûfeler eşcârdan rîzân olan hâke,

Letâfetle zemîn âyinedir, bu aks-i ahterdir.

Sâmî

beytinde "eşcârdan hâke saçılan şükûfeler"ın "âyine-i zemîn içinde görünen aks-i ahtere" teşbîhi, her iki tarafta mürekkeb-i hissî vâki' olmuştur.

Tarafeyni mürekkeb-i hissî olan teşbîhte, hey'et-i mürekkebeler bazan bedâ'iy'den ma'dûd olur. Yani tarafeyn arasında vech-i şebeh, cisim, şekil, hareket, levn gibi evsâf-ı bedî'ayı şâmil bulunur. Meselâ;

والشمس كالمرأة في كف الاشل¹

صب عليه قانص لما غفل

İbnü'l-Mu'tezz

beytinde müşebbeh-i hissî "والشمس"deki hey'et-i mürekkebe-i bedî'a olan "cismiyyet, şekl-i müdevver, levniyyet, ihtizâz", müşebbehün bih olan "مرأة في كف الاشل"deki evsâf-ı bedî'aya teşbîh edilmekle, vech-i şebeh "mürekkeb-i hissî-i bedî'î" vâki' olmuştur. [198] Hafî buyurulma-

1. (صب) ırsâl etti. Ma'nâsı: Yaban öküzünün gâfil olduğu bir sırada avcı köpeğini yolladı. O anda güneş, çolak elde tutulan ayna gibi münevver ve müdevver ve titrer idi; yani artık gurûb etmek üzere idi.

sın ki mürekkeb-i hissî-i bedî'î iki türdür. Birincisi: Hareket ve sâir evsâf-ı sâirece yekdiğerine olan müşâbehettir. Bu geçen beyitte olduğu gibi.

İkincisi: Evsâf-ı cisimden hiçbir vasfı şâmil olmayıp, yalnız harekât-ı muhtelifeyi hâvî bir hey'et-i mürekkebedeki müşâbehettir. Meselâ;

فانطباقا مرة و انفتاحا¹

و كأن البرق مصحف قار

İbnü'l-Mu'tezz

beytinde: Müşebbeh "البرق"ın, müşebbehün bih "مصحف قارى"ye teşbîhi yalnız intubâk ve infitâh gibi harekât-ı muhtelifeden dolayı olup, yoksa evsâf-ı sâire-i cismiyyeden dolayı değildir. Nitekim Türkçe'den: "Hayâlî gözde kalmağla, dâimî bir nümâyış gösteren sinema filminin dönmesi, halkavî bir ateş göstermek için ucu âteşli bir çubuğun sür'atle çevrilmesine benzer" misâlinde olduğu gibi.

Tarafeyni mürekkeb-i hissî olan teşbîh-i bedî'î bazan sükûnda olur. Meselâ;

بأربع مجدولة لم تجدل²

يقعى جلوس البدوى المصطفى

Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî

beytinde müşebbeh "اقعاء كلب بارع مجدولة", müşebbehün bih "جلوس البدوى المصطفى"ye teşbîh olunup, bu teşbîh harekât ve evsâf-ı sâirece olmayıp, ancak sükûn-i a'zâ ve kavâim-i erba'a ile vâki' olmağla, vech-i şebih olan "mürekkeb-i hissî-i bedî'î", hey'et-i sükûnda bulunmuştur.

5

فَلَمَّا رَأَوْهَا أَقْشَعَتْ وَ تَجَلَّتْ³

كَمَا أَبْرَقَتْ قَوْمًا عَطَاشًا غَمَامَةً

Müfredât: (كما) şöyle ki (ابرقت) şimşek urdu. Sebeb-i tabî'îsi: Mâiyyü't-tab' buhâr gibi yağmurlu, nâriyyü't-tab' duhân gibi yağmursuz [müsbet, menfî] bulutların yekdiğerine temâs ve tesâdümünden husûle gelen şerâre-i elektrikyyedir. Uzakta vâki' olursa arza yetişmeyip, hevâyı nesîmî içerisinde söner. Yakın olursa, gayr-ı mücessem bir şerâre

1. Şimşegin açılıp kapanması, kâriin Mushaf'ına benzer; bir kere kapanır ve bir kere açılır.
2. Kelp, ateşte ısınan bedevînin oturduğu gibi dört ayak üzerine oturur. (يقعى) oturur (لم تجدل) nâs tarafından kurulmuş (مجدولة) ısınan (مصطفى) kurulmuş değil.
3. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-i sântsindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.

hâlinde yere inerek [199] temâs ettiği eşyâyı yakar, me'âdini eritir. Kedi veya köpeklerin tüyünü sıvadığımız zamân ses çıkaran ve görülen kıvılcımlar bunun ufak bir nümûne-i elektrikîsidir. Ekseriyyâ mıknaatı me'âdin üzerine veya elektrik merkezlerine isâbet ettiği için, Amerikalı "Franklin" siper-i sâ'ıkayı icâd etmiştir. Âciz derim ki, sebeb-i şer'î ile sebeb-i mihanikî arasında tenâkuz yoktur. Teemmül lâzımdır¹.

(نوما) neseben halk kitlesi (عاشا) susuzlar (غامة) bulut. Bulutlar: Denizlerden ve sair yaş yerlerden, harâret-i şemsle buhâr olup semâya çıkan ve havanın burûdetinden tekeyyüf ve tekâsüf eden dumanlardır. Hakk Te'âlâ hazretleri onu yağmura alâmet ve âlet kılmıştır. Ve onu bahr-i rahmetten, yani aşağıdan küre-i mânın, yukarıdan küre-i hevânın, burûdet ve rutûbetiyle doldurup, yağmur lüzûm eden yerlere sevk ile yeryüzünü i'mâr ve tezyîn eylemiştir. Cenâb-ı Hakk yağmuru bulutsuz da yağdırabilirdi. Fakat kâinât, tertîb-i hâl ve tedâbir husûsunda müşkilât çekerlerdi.

(فلمارواها) ahâlî bulutu gördüklerinde (اقشعت) hemen dağıldı (وتجلت) ve açıldı.

Terceme ve Şerh: Kâilî Küseyyir 'Azze'dir. Elzem olan bir şeyin zuhûr edip, lâkin kable'l-intifâ' fevt olmasına darb-ı mesel getirmiştir. Meâlî: "Arzu edilen bir şeyin zuhûr edip, kable'l-intifâ' tekrâr fevti, bulutun susuz kimselere şimşek gösterdikten sonra yine hemen yağmursuz dağılıp açılmasına benzer" demektir. Ümid ve intizâr, âteş-i sûzâna benzer. Zıddı, tevekkül ve kanâ'attir. Tama' ve intizâr ile muhtarip olan kalp, hulûl-i ye's ile râhat bulur. Nitekim İmâm Ali kerremallâhu vec-hehû: "استراحة النفس في اليأس" ve "اليأس إحدى الراحةين" buyuruyorlar. Ümid ve mücâdeleden mürekkep olan hayât-ı dünyânın serrâ ve darrâsına gü-şâde-i perr u bâl ile hüma-yı himmetini yormaktansa, hadd-i sükûn-i tevekkül ve i'tidâle mülâzemette bulunmak daha evlâdır.

Olmasa ye's, ümidi eder ihlâk,

Mahveder ye's ânı, keserse ümid.

Abdülhak Hâmid

وفي العيش فلا تطمع

فلا تدري لمن يجمع

وكذا المرأ لا ينفع

دع الحرص على الدنيا

ولا تجمع من المال

فان الرزق مقسوم

1. Hakk Te'âlâ ra'd ve berkin husûlünü, kavânin-i fizikiyye-i tabi'iyeye ta'lik ettikten sonra, icrâât ve idâresini bir meleşin uhdesine tevdi' etmiş olabilir.

غنى كل من يقنع¹

فقير كل من يطمع

İmâm Ali kerremallâhu vecchêû

Bu beyit *Telhîs*'te; teşbîhten “mürekkeb-i aklî”ye misâl getirilmiştir. “Arzu edilen bir şeyin ba‘de’z-zuhûr kable’l-intifâ‘ fevti”, müşebbehinin, “كما ابرقت ... الخ” müşebbehün bihine teşbîhi, aklî düstûrlara² muvâfık bulunduğu gibi, her iki taraftaki ma’nâ [200] ve haller de mürekkeptir. Türkçe’den meselâ;

Bir hasta nâ-ümîd ise bakmaz tabîb olan,

Nâ-kâbilânı terbiye etmez lebîb olan.

Es‘ad Muhlis Paşa

beytinde mısra‘-ı evvel, mısra‘-ı sâniye aklen müşâbih ve karşı karşıya hey‘eten mürekkeptirler. “مثل الذين حملوا التوراة ثم لم يحملوها كمثل الحمار يحمل” “اسفارا” nazm-ı celîlindeki teşbîh aklî olup, “Yehûd’un hımâra, hâmil ve mükellef bulunduğu Tevrât’ın hımâra yüklenen kitap yüküne, Tevrât’la amel etmeyip bir şey anlamadıkları, hımârın kitap yükünden bî-nasîb olduğuna” benzemesi mürekkeptir.

6

قَسْلٌ تَغْيِرُ الضَّحَاكَ جَسْمِي³

أَتَانِي مِنْ أَبِي أَنَسٍ وَ عَيْدٌ

Müfredât: (أتاني) bana geldi (من أبي أنس) {Ebû Enes} künyeli. Dahhâk nâm şâ‘irden (وعيد) korkulu haber (قسل) sill-i zahrî marazına uğramış gibi uyuşturdu. Sill-i zahrî [Tabas dorsalise]: Emrâz-ı asabiyye-dendir. Alâim-i teşhîsiyyesi: Hadekanın refleks olarak sebâtı, mi‘de buhrânı, butlân-ı elem, dalâlet-i ihtisâs, adem-i iktidâr, taraf-ı suflîlerde ağırlardır. Mâyî-i dimâğ-ı şevkîde lenfositler fazla ve esserman müsbettir. Hastalık üç devrede seyr eder: Asabî ağırlar devri, ataksi devri, felc-i süflî devri. Tenbîh-i a‘sab ve mi‘de ilaclarıyla tedâvî edilir.

1. Dünyâya harîs olma! Geçim husûsunda tama‘ etme! İhtiyâcından fazla mal biriktirme ki, kim için biriktirdiğini bilmezsin. Yani sevmediğin vârise veya zevcenin kocasına kalmak muhtemeldir. Rızık ezelde taksîm olunmuştur. Ziyâde, noksân kabûl etmediği için kişinin hîleye sülûk etmesi rızkı arttırmaz. Tama‘ eden kimse aç gözlü olduğu için actır. Kana‘atkâr âdem, tok gönüllü olduğu için toktur.
2. Zîra bu gibi teşbîhlerde akıl tasarruf ediyor. Mahsûs ve muhayyel değildir.
3. Arûzdan Bahr-i Vâfir’in darb-ı evvel-i maktûfundandır. Ölçüsü: “Mefâ‘ilün, Müfâ‘aletün, Fe‘ûlün * Müfâ‘aletün, Mefâ‘ilün, Fe‘ûlün”dür.

(تغیر الضحاک) Dahhâk'ın öfkelenmesi (جسمى) bedenimi. Beden: Rûhtan 'ârî olan kalıptır. Yani sûret ve heykeldir. Rûh gibi dâimî ebedî olmayıp mütehavvil ve hâliktir. Meselâ: İhtiyâr bir kimsenin bedeni evvelce delikanlı, daha evvel çocuk idi. Ondan evvel rahm-i mâderde, daha evvel ebeveynin nutfesinde idi. Ondan evvel hayvânî gıdâlarda, daha evvelce nebâtâtta, anâsır-la karışık toprakta, suda bulunuyordu. Ondan evvel hevâ-yı nesîmîde, avâlim-i neyyire-i muzîede, eczâ'-i ferdiyye-i lâ-yetecezzâda, daha evveleri kudret-i İlâhiyyenin ta'alluk ettiği bir cevher-i mücerredde gizli bulunuyordu. O ihtiyârın bedeni bu uzun yolculuk esnâsında çok merhalelere uğramış, çok istihâleler geçirmiştir. Bundan sonra da ölüp, çürüyecek, eczâ'-i ferdiyye-i bedeniyyesi ["Âlemde hiçbir şey gâib olup gitmez, ancak tebeddül eder" kâ'idesinde] yine anâsır-ı aslîsine inkılâb edecek ve yevm-i âhîret için tekrâr rûhla birleşip, dünyâdaki kalıbını ahz edecektir. Cevher-i mücerredten münşakk olduğu günden haşre kadar pek çok hâllere uğrayan şu beden; dünyâ hayâtında da dâimâ tegayyür içindedir. Gâh sağlam, gâhî ma'lûl olur. Gençlikten ihtiyârlığa geçer. Tecezzî, tenâkus, tezâ'uf, tegayyür eder. Doğduğu günden ölüncüye [201] kadar her beş senede bir defa değişir, hâlden hâle uğrar. Ölen eczây-ı beden, doğan eczây-ı beden gayrıdır. Lâkin nefis-i nâtıkayı temsil eden rûh hâlâ eski rûhtur; o hiç değişmez. Tecezzî, tezâ'uf, tebeddül, tegayyür kabûl etmez. Kibeli İlâhîden, âlem-i ervâhtan nasıl tenezzül etmişse, öylece nefis olunur ve bedenle öylece birleşir. Ve sonunda öylece hurûc eder.

Anâsır-ı erba'adan mürekkep olan beden eczây-ı ferdiyyesi, ba'de'l-memât yine unsur-i aslîsine rucû' eder, fenâ bulur. Lâkin "و نفخت فيه من روحي" den doğan rûh, Rabb'isine rucû' edip, bâkî kalır.

Yevm-i kıyâmette rûh ve cesed, sûret-i aslîsi üzere tekrâr i'âde edilip, her biri işlenen günâhı yekdiğerine 'atf ve isnâd ettiklerinde, Hakk Te'âlâ hazretleri onlara: "Siz birbirine müzâheret ve mu'âvenetle hırsızlık eden kör ve kötürüme benzersiniz. Her ikiniz de seyyiâtтан mes'ûlsünüz!" buyurur. Ma'amâfih kabirde suâlden, azâp veya ni'metten her ikisinin de hazzı vardır¹. Rûh: Latîf ve nûrânî, beden: kesîf ve zulmânîdir. Beden, rûhun zindân-ı bî-emânıdır. Rûh, 'ulviyyu'l-asl olduğu hâlde, cesedin bağ u bendine giriftâr ve hadîd-i esfelde mahpûs ve bîzâr olmuştur. Ne zamân ki kayd u kafes-i tenden müfârakat eder,

1. Her ne kadar rûh-i tayyibe 'illiyînde, rûh-i habîs siccînde ise de, bunların bir râbita-i ma'neviyye ile cesed-i makbûra irtibatları vardır. Nitekim güneş semâda bulunup ziyâ ve harâreti yerde olduğu gibi.

hemen meydânı açılıp, envâr u a'lâya pervâz eyler. Cesed ise teessüf ve gayzından bed-şekil ve mahv olup gider.

Ey bülbül-i cân kalma,	Ey bülbül elhânı,
Haps-i kafes-i tende.	Koydun o gülistânı.
Fânî olanı alma,	Kaldın unudup anı,
Bâkî ara sen sende.	Âvâre bu külhanda.
Ol gülşeni unuttun,	Bu ten kafesin kesr et!
Külhanda mekân tuttun.	Bu mezbeleden uç git!
Çok toz u tütün yuttun,	Ol gülşen-i aşka yit!
Çık zevk et o gülşende.	Mest ol tene, ten tende.
Ey tâ'ir-i eflâkî!	Bu ceng cihânıdır,
Terk eyle ten-i hâkî!	Her havfın mekânıdır.
Bu dâne-i ten ta ki,	Var ol vatan sulha,
Zevk eyle o harmende.	Râhat bul o me'mende.
Çün cisimden ey mutlak!	Hakkı, ko bu eşbâhı,
Hükmünde değil çıkmak.	Bul 'âlem-i ervâhı,
Dil penceresin aç bak!	Nûş eyle sen ol râhı,
Seyr eyle o revzende.	Bâkî ol o meskende.

İbrâhîm Hakkı

Terceme ve Şerh: Kâili Hamâsî'dir. Ebî Enes künyeli Dahhâk nâm şâ'iri istihzâ mevki'inde söylemişti. Meâlî: "Ebî Enes'ten bana tehdîd geldi. Mûmâileyhin hakkımda vaziyet alması sanki vücûdumu tutmaz etti". Yani edemez, demektir. Kim ki diğer bir kimsenin hürriyet-i vicdânîsine tecâvüz eder, onu ta'n ve teşnî' ve istihzâyâ kalkışırsa, mukâbilinde göreceği mükâfât yine ta'n ve ta'rîz ve istihzâdır. İstihzâ, râbîta-i meveddet ve mürûreti kat', nâire-i 'adâveti iş'âl eder. Nitekim demişler; [202]

Kendi aybın görmeğe âyîne, gayrın aybıdır,
Halka ta'n etme! Hele bir kere var gör sen seni.

Nüzhet

Zıddı müdârâdır. Hadîs-i şerîfte: "امرت بمدارة الناس كما امرت بالفرائض" ¹ buyuruluyor. Müdârâ, ahlâk-ı hamîdedendir.

اسایش دو کیتی تفسیر این دو حرفست با دوستان تطف با دشمنان مدارا²

Hâfız-ı Şîrâzî

Bu beyit *Muhtasar*'da; zıddıyyetten husûl ederek, istihzâ mevkî'inde vâkî' vech-i şebehe misâl getirilmiştir. "Dahhâk'ın öfkesi vücûdumu tutmaz etti" ibâresi müşebbeh olup, zıddı ve müşebbehün bihi olan "onun öfkesi vücûdumu tutmaz edecek kadar değildir" ma'nây-ı hakîkîsine teşbîh edilmekle, vech-i şebehten istihzâ revellüd etmiştir. Meselâ korkak bir kimse hakkında "Filân, arslan gibi cesûrdur", bahîl bir kimse hakkında "Yaşı benzemesin Hâtem'e benzer" istihzâsında bulunmak gibi.

7

فَإِنْ تَقَى الْإِثْمَ وَأَنْتَ مِنْهُمْ فَإِنَّ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمِ الْغَزَالِ³

Müfredât: (فان تقى) eğerçi yüksek oldun (الاثام) dünyâ halkı üzerine (وانت منهم) halbuki sen enâmdan ma'dûdsun (فان المسك) muhakkak ki misk de. Misk: Özbek, Hırâ ve Tibet gibi şark dağlarında bulunan geyiklerin göbeğinde hâsıl olur. Misk kedilerinden ve taklîden bazı otlardan da istihsâl edilir. Misk-i âhû, hârr ve yâbistir. Terkîbinde kool bulunduğu için münebbih bir tesîri vardır. Em'âdaki riyâh-ı galîzayı dâfî'dir. Cimâ'ı mukavvî ise de çok koklamak insânı çabuk kocaltır, dediler. (بعض دم الغزال) geyik kanından bir kısımdır. Gazâl = Âhû: kokusu güzel, endâmı zarîf, gözleri latîf bir hayvân olmağla, şu'arâ ve üdebânın temsiline sermâye olmuştur.

Şîrlere pençe-i kahrından olurken lerzân,

Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek.

Yavuz Sultân Selîm

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu't-Tayyib Mütenebbî'dir. Seyfud-devle'nin vâlidesi vefâtında mersiye ettiği kasîdesindendir. Meâlî: Ey Valide-i

1. Ferâizle emr olunduğum nâsa müdârâ ile dahi emr olundum. Hadîs.

2. İki cihânın âsâyışı, şu iki harfle kâimdir: Dostlarla hoş geçinmek, düşmene müdârâ eylemek.

3. Arûzdan Bahr-i Vâfir'in darb-ı evvel-i maktûfundandır. Ölçüsü: "Mufâ'aletün, Mufâ'aletün, Fe'ülün * Mefâ'ilün, Mufâ'aletün, Fe'ülün"dür.

Sultan! Gerçi sen ahâlî-i enâmdan isen de cümlesine fâ'ik idin. Şüphe yok ki misk, geyik kanından ma'dûd ise de misktir". Yani misk [203] dem-i gazâldan bir parça olduğu hâlde miskiyyetiyle teferrüd ettiği gibi, sen de her ne kadar zümre-i âdemden isen de asâlet ve şerefine cümlesine fâ'ik idin, demektir. Her zamân kıyâs ve sûrete bakılmayacağı vâreste-i şerhtir.

لا تمدن امرء من غير تجربة فرما قام انسان مقام فئدة
الدال و الذال فى التصوير واحدة الدال واحدة و الذال سبعمة

Bu beyit *Telhîs*'te; garaz-ı teşbîhten, teşbîhin müşebbeh üzerinde imkânına misâl getirilmiştir. Sâmi', müşebbeh olan mısra'-ı evveli işitiğinde, kendi hayâlinde "efrâd-ı âdemden bir ferdin diğerleri üzerine tefavvuku"nun imkânında tereddüt gösterirse de, mısra'-ı sâninin müşebbehün bih olarak vürûdunda hemen şüpheyi izâle, imkânı irâ'e eder. Zâten garaz-ı teşbîhten birisi de bu imkânı ispâttır. Meselâ;

Hayâl-i 'arızın cevalân eder bu çeşm-i pür-nemde,

Nitekim mevcelenmiş suda aks-i âfâtâb oynar.

beytinde, mısra'-ı sâni bu imkânı bi't-teşbîh irâ'e ediyor.

8

و لا زوردية تزهو بزرقتهما بين الرياض على حمر البواقيت
كانها فوق قامات صغفن بها أوائل النار فى أطراف كبريت

Müfredât: (ولا زوردية) niçe lâcivert renkli menekşe çiçeği vardır ki. Menekşe: Tab'an bârid ve râtibdir. Kokulaması, sıcağın olan baş ağrısına; şurûbu, zâtülcenbe, böbrek ağrısına, kuru öksürüğe gâyet elverişli ise de mi'deyi gevşeltir. (تزهو) iftihâr eder (بزرقتهما) mavi rengiyle (بين الرياض) bağçeler arasında (على حمر البواقيت) yakut gibi kırmızı şakâyık güllerine (كانها) sanki menekşe (فوق قامات) ince boylu saplar üzerinde. Öyle saplar ki (صغفن بها) menekşenin ağırlığıyla za'îf olmuşlardır (أوائل النار) ateşin ilk mavimtrak alevleridir (فى أطراف كبريت) kükürdün kenârlarında. Kükürd:

1. Tecrübe etmedikce kimseyi medh eyleme: Âdem var ki bir bölüğe mukâbil gelir. Her zamân görünüşe aldanma! Her ne kadar "د" ile "ذ" harfleri yazılıştâ birbirine benzerlerse de "د" birler hanesinde, "ذ" yedi yüz adedindedir.
2. Arûzdan Bahr-i Bâsit'in darb-ı sâni-i maktû'undandır. Ölçüştü: "Mefâ'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün Fa'lün * Müstef'ilün, Fa'lün Müstef'ilün, Fa'lün"dür.

Nâriyyü't-tab', fosforî bir ma'dendir. Hukemây-ı kudemâdan bazıları, ecnâs-ı ma'denîyenin unsur-i aslîsi civa ile kükürttür. Zîra civa maî ve bârid, kükürd ise nârî ve yâbistir, demişlerdi. Arazî-i burkâniyyede, kaplıcalarda miyâh-ı hârre ile karışık kaynadığı gibi, toprak içinde de bulunur. Bazı ehl-i fen, yanardağların altında kireç ve karpit taşı gibi ahcâr-ı gâziyye ile mümtezic kibrit bulunup, rutûbet-i arzıyye sebebiyle işti'âl ve feverân ettiğine kâni' olmuşlarsa da, bu volganik [204] hâdise, merkez-i arzda bulunan ateşten ileri geldiği kesb-i sübût etmiştir.

Kükürd: Müshil ilaçlar meyânında mühim bir mevki' işgâl ettiği gibi, uyuz illetine de mürekkeben veya münferiden kullanılır.

Kibrîtiyyet-i Atropin: Tenbîh-i kalp için ya dâhilen veya cilt altından isti'mâl edilir. Kibrîtiyyet-i nühâs ve kibrîtiyyet-i tutya: Bel soğukluğuna gâyet nâfi'dir.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu'l-Kâsım b. Hüzeyl, yahut Ebi'l-'Atâhiye'dir. Menekşeyi tavsîf eder. Meâli: "Niçe menekşeler vardır ki bütün maviliğiyle, bağçelerde biten kırmızı güllere boy gösterir. Kendisini tartamayan sâkının üzerinde, henüz ateşlenen kırmızı kükürd etrafındaki mavimtrak alev gibi parlar" demektir.

Bu kıt'a *Telhîs*'te; garaz-ı teşbîhten, istitrâfa misâl getirilmiştir. "İstitrâf": Müşebbehi zarîf ve tarîf göstermektir. Şâ'ir, "kırmızı gül arasında menekşenin mavi manzarasını", "kibrîtin bidâyet-i işti'âlde zuhûr eden alevine" benzetip, müşebbehi zarîf göstermiştir. Zâten teşbîhten garazın biri de budur. Nitekim Türkce'den;

Zülfün düşünce gerdan-i berrâkın üstüne,

Câm kadeh içinde sünbül-i sîrabı andırır.

Şinâsî

beytinde olduğu gibi.

Garaz-ı teşbîhten birisi de müşebbehi zihn-i sâmi'de kararlaştırmaktır. Meselâ;

Benzer erbâb-ı riyânın hâli ol kâşâne,

İç yüzü vîrân, dışı ma'mûr şeklin gösterir.

beytinde olduğu gibi.

9

وَبَدَأَ الصَّبَاحَ كَانَ غَرَّتَهُ وَجْهَ الْخَلِيفَةِ حِينَ يَمْتَدِّحُ

Müfredât: (وبدا الصباح) sabâh açıldı, parladı. Vav mâkabline atf içindir. (كان غرته) beyâzlığına benzer (وجه الخليفة) Me'mûn b. Reşîd el-'Abbâsî'nin yüzü. Halîfe, "الخليفة من بعدى ثلاثون سنة ثم تصير ملكا عضوضا" hadîs-i şerîfî mantûkunca 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz'in vefâtından İmâm Hasan zamânına kadar otuz sene müddet zarfında gelip geçen beş zâttır. Onlardan sonra gelen mülûk ve ümerâ halîfe değil, melik-i 'adûd idi. Zîra hilâfette esâs şart, [205] halkın rey ve intihâbına mürâca'atla efrâd-ı millettten birisinin ta'yînidir. "واذ قال ربك للملكة انى" "جاعل فى الارض خليفة" nazm-ı münîfinden müstebân oluyor ki, Hakk Te'âlâ Âdem 'aleyhi's-selâmı yaratıp, rûy-i zemîne halîfe kılacağı zamân, melâikeden bir cemm-i gafire hitâp eyledi. Ondan sonra Hz. Âdem'i rûy-i zemîne halîfe kıldı. Zâten emr-i intihâpta icâb eden usûl de budur. Yoksa Emevîler gibi, millet-i İslâmiyye'nin kanını Şam ve Irak çöllerine akıta akıta, kahr ve ceberûtla hilâfete geçmek, Abbasîler gibi eslâfının gözüne kızmış mil çeke çeke, altınlı debdebelere, müzeyyen kâşânelere mâlik olmak, Osmanlı pâdişâhları gibi saltanatı yed-i ihtirâsına geçirmek için kardaşlarının cesed-i bî-rûhunu merdiven yapıp tahta çıkmak hilâfetten sayılmaz. Selefinin izini ta'kîp etmek de şerâittendir.

Zer gibi erbâb-ı câh olsaydı muhtâc-ı mihakk,

Bilinürdü lâıyk-ı ser-i kâr kim, 'ayâr kim.

Es'ad Muhlis Paşa

Kurûn-i vüstâî zihniyyetle, hilâfet telakkî edilen bu silsile, hicretin 41 târîhine kadar sahîh ise de, bu târîhte Emevîler'e, hicretin 132. sene-sinde Bağdâd Abbâsîleri'ne, 656'da Mısır Abbâsîleri'ne, 925'de Osmanlı İmparatorluğu'na geçip, 1340'da umûmiyyetle lagv edilmiştir. Hicretin kırk birinden bu ana kadar, hilâfet perdesi altında işlenen rezâlete, şenâ'ate artık nihâyet verilmiştir.

Ama kutbiyyet-i ma'neviyye kıyâmete kadar bâkîdir. Her asrın yirmi dört bin evliyâsı hiç eksik olmaz. Birincisi kutb-i âlem, ikincisi gavs-ı a'zamdır. Bunlara ricâl-i gayb, ricâlullâh denilir. İlmi-nâfi', amel-i sâlih ve ahlâk-ı hamîde ile ittisâf, muhabbet-i Hudâ, terk-i mâsivâ, muhâlefet-i nefis ü hevâ ve muhâsebe-i subh u mesâ ile imrâr-ı hayât

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darbı râbî'-i ahzındandır. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Fe'ilün * Müstefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Fe'ilün"dür.

ederler. Tasarrufları on sekiz bin âleme 'âmm ve şâmindir. Cümlesinin yüzü özüne, özü sözüne mutâbıktır. Himmet ve şefkatleri bir mertebedir ki; bütün ümmet-i Muhammed'in azâbı kendisine tahmîl edilip, din kardaşlarının kurtulacağını bilseler hemen memnûniyyetle kabûl ederler.

Himmeti gör, çeşm-i insâf ile sen ihsâna bak!
Râh-ı hakta bezl-i mâl ü cân eden merdâna bak!

Nefs-i şûmun arkasında rûz u şeb koşmaktasın,
Cânını cânâna kurbân eyleyen sultâna bak!

Zîra onların hamîr-i fıtratı, âb-ı şefkatle yoğrulmuştur. "أما المؤمنون أخوة" müfâdınca, müslûmanların ve belki cümle benî-Âdem'in efrâdını bir vücûdun a'zâsı mesâbesinde bilirler.

بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش زیك جوهرند¹
Sa'dî-i Şîrâzî

[206] Onların gözü ibretle, sözü hikmetle, özü ma'rifetle doludur. Bu zevât-ı kirâmın hâlleri hâl ile bilinir, onu kâl u kalem tavsîf edemez. Dünyâ ve âhirette onların 'avn u şefâ'at, himmet ü nusretini dileriz. Rabb'im mazhâr eyleye. Radiyallâhü 'anhüm ve 'annâ.

عباد الله رجال الله	اعينونا بعون الله	و كونوا عوننا الله	عسى نحظى بفضل الله
بحق الله رجال الله	اعينونا بعون الله		
فيا اقطاب و يا اوتاد	و يا ابدال و يا اسياذ	اجيبوا يا ذوى الامداد	و فينا اشفعوا لله
بحق الله رجال الله	اعينونا بعون الله		
الى من غيركم اذهب	و ما لى دونكم مذهب	و منكم يحصل المطلب	و انتم خير اهل الله
بحق الله رجال الله	اعينونا بعون الله		
تعالوا و انظروا بالله	تعالوا و انصروا لله	بحق الله بجاء الله	بحب الله بعون الله
بحق الله رجال الله	اعينونا بعون الله		
اجيبوا يا كرام القوم	و خلوا عنكموا ذا النوم	و هبوا و انصرونا اليوم	و كونوا عوننا لله
تقصدنا كرام الحى	و زادت نار اهل الفى	و انتم باب رب الحى	و مالى غير باب الله
بحق الله رجال الله	اعينونا بعون الله ²		

1. Benî Âdem yeknesak bir vücûddur ki her birisi yekdiğerinin a'zâsı demektir. Zîra onun hepsi tek bir cevherden yaratılmıştır.

2. Muhyiddîn-i Arabî'nin *Fütûhâr*'ta yazdığına göre, ricâl-i gayb bir ayın her gününde bir başka semtte bulunup ictimâ' ederler. Onlarda isti'âne edecek kimse şu dâirede yazıldığına göre bulundukları semti öğrenip onları kendisine arka ve hâmî ittihâz et-

İmâm Zeyne'l-Âbidîn

(حين يتدح) öğüldüğü zamân.

Terceme ve Şerh: Kâili Muhammed b. Vüheyb'dir. Me'mûn-i 'Abbâsî'yi medh ettiği kasîdesindendir. Meâli: "Şafak yeri ağardığı sırada görülen beyâzlığı Me'mûn Halîfe'nin öğüldükçe ağaran yüzlerine benzer" demektir. Bir kimseyi yüzüne karşı öğmek fenâ bir âdet olduğu hâlde, yine de Emevîler, Abbâsîler ve diğer tavâif-i mülûk kendilerini yüze yüz medh ettirirler, şu'arâya hesâpsız bahşîşler vermekle, hazîneler telef ederlerdi. Bu fenâ âdet Osmanlılar'a da sirâyet etmişti. Meselâ Nevşehirli İbrâhîm Paşa, kayınatası Sultân Ahmed'i müzeyyen bir bağ-çeye da'vet edip, esnây-ı intizârda şu medhiyyeyi söylemişti.

Nigâh-ı iltifâtın mâyedâr-ı 'izz ü şân oldu,

Hitâb-ı müstetâbın rûh-bahş-ı cism ü cân oldu.

Aceb mi kulsan ihyâ mukaddem lütfunla Hünkârım,

Kulun bir zerreyim, zâtın bana mihr-i cihân oldu.

Dâmâd İbrâhîm Paşa [207]

Bu beyit *Telhîs*'te; garaz-ı teşbîhten, müşebbehün bihin müşebbeh-ten etemm olduğunu göstermeğe misâl getirilmiştir. "وبدا الصباح كان" müşebbeh, "وجه الخليفة" müşebbehün bih olup, kâ'ide-i teşbîhte müşebbehün bih, müşebbehten etemm olmağla, halîfenin yüzü şafaktan daha beyâz olduğu iddi'a olunmuştur. Zâten teşbîhten garaz da budur. Nitekim Türkce'den;

Reng u bûda zülf-i cânâna müşebbeh olmasa,

Kim bakar gülzâr-ı dehrin sünbül ü şebbûsuna.

Fîtnat Hanım

beytinde, sünbül ve şebbûy, renk ve bûda zülf-i cânândan etemm olduğu hâlde, "zülf-i cânân" müşebbehün bih olduğu için, müşebbeh olan "sünbül ve şebbûy"dan daha renkli ve kokulu iddi'â olunmuştur.

sin; yani arkasını o tarafa çevirip ve şu du'âyı okusun: "السلام عليكم يا ارواح المقدسة" اعيونى بعونته وانظرونى بنظره يا رقباء يا بدلاء يا اوتاد يا قطب يا غوث اعيونى بعونته و ارحموني برحمته وحصلوا مرامى ومقصودى وقوموا على حاجتى بحرمة محمد صلى الله عليه وسلم. Ve bu du'âyı okumakla murâdını Cenâb-ı Hakk'tan istirhâm eylesin. (Târîh ve Coğrafya Lügâtı, eser-i hâme-i Ahmed Rif'at'ten, s. 287, "Ricâl-i Gayb" mâddesi).

Bu kabîl vech-i şebehte nâkıs olan şey müşebbehün bih kılınıp, müşebbehün bihlîğine binâen de müşebbehten ekmel ve etemm iddi'â edilmesine "teşbîh-i maktûb" dahi denilir. Meselâ;

Sînesi destindeki peymânenen berrâk u sâf,

Rıhları destindeki sahbây-ı terden kırmızı.

Nedîm

beytinin her iki mısra'ındaki teşbîhlerde ve;

تشابه دمعی اذ جرى و مدامتی فمن مثل ما فی الکأس عینی تسکب
فوالله ما ادری ابا الخمر اسبلت جفونی ام من عبرتی کنت اشرب!

Ebû İshak Sâbî

kıt'asında müşebbeh ve müşebbehün bih yekdiğerine teşâbüh etmekle, "teşbîh-i maktûb" vâki' olmuştur. Bu teşâbühten dumû'un humrette ekmeliyeti dahi görölmüştür.

Fâide: Teşâbühte on bir şekil vardır:

Birincisi: Beyân edilen teşbîh-i maktûbdur.

İkincisi: Tarafeynin müfred olmasıdır. Şu kıt'ada olduğu gibi;

Beyhûde niçün şekvâ edersin felekten?

Sen gibi o şergeşte de mahkûm-i kazâdır.

Hallâk-ı cihân, kulluğa şâyestedir ancak,

Kendin gibi bir şahsa tabasbus ne belâdır.

Sünbülzâde Vehbî

Üdebâ "هن لباس لكم وانتم لباس لهن" kavî-i kerîmindeki "Her bir racûl ve mer'e, yekdiğerine sîne-sâf olmasının libâsa teşbîhi"ni de bu şekilden addetmişlerdir.

Üçüncüsü: Tarafeynin mürekkeb-i hissî olmasıdır. Meselâ şu beyt-i 'Arabî'de müşebbeh ve müşebbehün bihin eczây-ı mürekkebeleri yekdiğerine müşâbih ve mahsûsdür. [208]

1. (مدامته) şarâp (اسبلت) tetâbu'an aktı, seyelân etti (عبرة) gözyaşı. Ma'nâsı: Sevgilimin firâkından ağlayıp akmakta olan gözüm yaşı ve elimdeki kırmızı şarâp allıkta birbirine benzedi. Safvet ve letâfette kâsedeki şarâba benzeyen sevgilimin dudakları aşkımdan gözlerim yaş döker. Yemin ederim ki bilmiyorum! Göz kapaklarım şarâbı mı seyelân ettirdi, yoksa gözyaşımı mı?

و کان اجرام نشرن لوامعاً درر نشرن علی بساط ازرق¹

Dördüncüsü: Tarafeynin mürekkeb-i aklî olmasıdır.

Kitâb-ı ‘âlemin evrâkıdır eb‘âd-ı nâ-mahdûd,

Sütûr-i hâdisât-ı dehr, a‘sâr-ı nâ-ma‘dûd.

Basılmış dest-gâh-ı levh-i mahfûz tabî‘atta,

Mücessem lafz-ı ma‘nidârdır ‘âlemde her mevcûd.

Hoca Tahsîn Efendi

kıt‘asında olduğu gibi.

Beşincisi: Müfredin mürekkebe teşbihidir. Meselâ şu beyitte müşebbeh “zât” müfred, müşebbehün bih “etrâf-ı dıraht” müfrekkeptir.

Değildir zâta mâil halk, mala ve câhadır rağbet;

Dıraht etrâfını kimse dolaşmaz bârdan sonra.

Nâbî

Altıncısı: Mürekkebin müfrede teşbihidir. Meselâ şu kıt‘ada müşebbeh “نهار مشمس قد شابه” mürekkep, müşebbehün bih “مقمر” müfred-dir:

با صاحبی تَقْصِيًّا نَظَرِيْكُمْ تَرَيَا وَجْهَ الْاَرْضِ كَيْفَ تَصَوَّرُ
تَرَيَا نَهَارًا مَّشْمِسًا قَدْ شَابَهُ زَهْرُ الرَّبِّا فَكَاثِمًا هُوَ مَقْمَرُ²

Ebû Temmâm

Yedincisi: Tarafeynin mukayyed olmasıdır. Meselâ şu beyitte müşebbeh ve müşebbehün bih fâidesizlikle mukayyedirler:

Zâhidin hâlî,

Cezbeden hâlî,

Benzer a‘mâlî,

Nakş-i dîvâra.

Kuddûsî Baba

1. Kubbe-i semâda merkûz olan ecrâm-ı lâmi‘anın serpilmiş pırlanta gibi görülen manzarası, mavi döşeme üzerine saçılmış inciler gibidir.
2. “تَقْصِيًّا” son dereceye iletiniz (نهار مشمس) güneşlenici gündüz, güneşli gündüz (رَبِّ) ‘alâ vezn-i ھدی; Yüksek yer, yayla (قد شابه) çiçek, güneşli gündüze karışmış (مَقْمَر) ism-i fâ‘il. Aylı gece. Ma‘nâsı: “Ey ahbâbım!.. İyi tanıyınız! Görüyorsunuz ki yeryüzü ne sûrete bürünmüş!.. Görüyorsunuz ki güneşli gündüz, yüksek yerin sarı çiçeğine ununca, mehtâplı bir gecenin sarı aydınlığı gibi olmuştur.

Sekizincisi: Tarafeynden biri mukayyed, diğeri gayr-ı mukayyed olmasıdır. Meselâ şu beyitte “erbâb-ı kemâl” ile “meyve” birbirinin mukâbili ise de müşebbehün bih “meyve”nin puhte olması kayıddır.

Erbâb-ı kemâlin yeri vîrâne-i gamdır;

Hâk üzre düşer meyve eğer puhte olursa.

Emîn

Şu kıt'a da öyledir;

Benim gönlüm (kış günü aç

Kalan bülbül) gibi muhtâc.

Rûhum hasta sensin ilâc;

Beni dertten kurtar Tanrı'm!

Ziya Gökalp

Dokuzuncusu: Tarafeynin müte'addid olmasıdır. Bu da ya melfûf, ya mefrûk olur. Melfûf olan meselâ; [209]

كأن قلوب الطير رطباً و يابساً لدى و كثرها العناب و الحشف البالي¹

İmru'u'l-Kays

beytinde, müşebbeh “قلوب الطير رطباً و يابساً” müte'addid ve birbirine melfûf olduğu gibi, müşebbehün bih “العناب و الحشف البالي” de müte'addid ve melfûfdur; yani hepsi bir cümle-i teşbîhiyyenin içindedir.

Teşbîh-i Mefrûk: Müte'addid cümle-i teşbîhiyyelerin ayrı ayrı îrâd edilmesidir. Meselâ;

النشر ميسك و الوجوه دنا نير و اطراف الا كف عنم²

Benî Sedûs'ten 'Avf b. Sa'd

beytinde, “نشر = neşr” miske, “وجوه = vücûh” dînârlara, “اطراف اكف = etrâf-ı eküff” ‘anem'e ayrı ayrı teşbîh olunmuştur. Türkce'den şu beyit ve kıt'a da böyledirler;

Meyhane gülistândır, peymâne gülfeşândır,

1. (حشف = Haşef) Çürümüş hurma çağlası. Ma'nâsı: Atmacanın yuvasında avladığı kuşların yürek parçaları, çürümüş hurma ve üzüm korukları gibi yaşlı kurulu bulunmaktadır.
2. ('Anem) Yumuşak ve kırmızı bir ağaçtır. Ma'nâsı: “Sevgilimin saçları misk gibi kokulu, yüzleri gümüş gibi aydın, ellerinin ucu yani parmakları 'anem ağacı gibi kınalı ve yumuşaktır

Sâkî, nihâl şûhî; mutrib, hezâr zârî.

Nâmık Kemâl

Oluyor çeşm-i şerî'atte, tarîkat dûrbîn,

Kim ki hak üzere tutar ise verir feyz-i yakîn.

Eğri tutan göremez, aksi bakan dûr kalır,

Hâline göre açıp etmelidir, mürşidi telkîn.

Vecîhî Paşa-zâde

Onuncusu: Müşebbeh müte'addid, müşebbehün bih gayr-ı müte'addid olmasıdır. Buna "tesviye" dahi denilir. Meselâ;

صَدَغَ الْحَبِيبِ وَحَالِي كِلَاهُمَا كَالْيَالِي وَثَغْرُهُ فِي صَفَاءٍ وَأَدْمَعِي كَاللَّالِي¹

Reşîdüddîn Vatvat

beytinde "صدغ الحبيب وحالي" ve "و ثغره و ادمعي" müşebbehleri ikiyeşer olduğu hâlde, "كالليالي", "كاللالی" müşebbehleri bireridir. Türkce'den şu kıt'a da böyledir;

Dil âteş, dîde âteş, sîne âteş, rûy-i yâr âteş,

Gül âteş, bülbül âteş, gülşen âteş, cûybâr âteş.

Rehâ bulmak ne mümkün sûziş-i mihnetten 'uşşâka,

Firâk âteş, visâl âteş, belây-ı intizâr âteş.

Re'fet

On birincisi: Müşebbeh gayr-ı müte'addid, müşebbehün bih müte'addid olmasıdır. Buna "teşbîh-i cem" dahi denilir. Meselâ; [210]

بات ندیا لی حتی الصبح اغید مجبول مکان الوشاح

كانما يبسم عن لؤلؤ منضد او برد او افاح²

Buhturî

beytinde "mahbûbenin dişleri" müşebbeh-i gayr-ı müte'addid olup, müte'addid müşebbehün bihlere teşbîh edilmiştir ki; "lü'lü"-i munaz-

1. Sevgilimin zülfü ve benim meftûn hâlim her ikisi gece gibi siyâhur. Onun diş ve ona mütehassiran akan gözümün yaşı beyâzlıkta inciler gibidir.

2. (اغيد) vücûdu yumuşak (مجبول) muhkem, metin (وشاح) cevâhirden yapılmış göğüslük. Ma'nâsı: "Yumuşak ve dolgun göğsü, göğüslükle süslü mahbûbem sabâha kadar beraberimde geceledi. Mahbûbem tebessüm ettiğinde sanki dişleri dizilmiş inci veya dolu yahut papatya çiçeği gibi latîf ve nâzik idi.

zam, berd, ekâh" olmak üzere üçtür. Şu Türkce kıt'a da, bir mahbûb-i müşebbeh, müte'addid müşebbehün bihlere teşbîh ediliyor;

Nebâtım, sükkerim, gencim, cihân içinde bî-rencim,

Turunc u nâr u nârencim, nîm-şem'-i şebistânım.

Neşâtım, 'işretim, bezm-i çerâğım, neyyirim, şem'im,

'Azîzim, Yûsuf'um, varım, gönül Mısır'ındaki hânım.

Sitanbul'um, Karamân'ım, diyâr-ı milket-i Rûm'um,

Bedeşânım, Kıpçağ'ım, Bağdâd'ım, Horasân'ım.

Sâcı vârim, kaşı yâyım, gözü pür-fitne-i bîmârım,

Ölürsem boynuna kanım, meded hey nâ-müslimânım!

Kapunda meddâhım senin, seni medh ederim dâim,

Yürek pür-gam, gözüm pür-nem, Muhibbî'yem ve hoş-hâlim.

Kânûnî Sultân Süleymân

10

سَيَصْبِحُ الْعَيْسُ بِي وَاللَّيْلُ عِنْدَ فَتَى كَثِيرُ ذِكْرِ الرِّضَى فِي سَاعَةِ الْغَضَبِ
صَدَقَتْ عَنْهُ وَلَمْ تَصْدُبْ مَوَاهِبَهُ عَنِّي وَعَاوَدَهُ ظَنِّي فَلَمْ يَخِبْ
كَالْعَيْثِ إِنْ جَنَّتْهُ وَأَقَاكَ رَيْقَهُ وَإِنْ تَرَحَّلَتْ عَنْهُ لَيْجٌ فِي الطَّلَبِ¹

Müfredât: (سَيَصْبِحُ الْعَيْسُ بِي) beyâz deve beni sabâha kadar mahal-lime kavuşturur. (وَاللَّيْلُ عِنْدَ فَتَى) halbuki bu gecem bir delikanlı yanında geçmiştir ki (كَثِيرُ ذِكْرِ الرِّضَى) kendisi çok râzı olur, yahut 'afv ile râzı eder (فِي سَاعَةِ الْغَضَبِ) öfke zamânında. Gazap: Nefse ezâ veren bir şeyin görüldüğü sırada, a'sâbın tekeyyüf ve tahassüsüyle kalbin darabânı sıklaşıp, bu kesret-i darabân ve sür'at-i deverândan ateşlenen kan, bütün harâretiyle a'zâyâ ve bilhâssa yüze ve dimâğa hücum etmesi ve hârice karşı müdâfa'a sûreti göstermesidir. Nefs-i nâtukanın silâhı mesâbesinde bulunan kuvve-i gazabiyye, melekât-i nefsiyyenin üç menşeinden biri olup; ifrâfı tehevvr, tefrîti cebânet, i'tidâli şecâ'attir. Şecâ'at, memdûh; ifrât ve tefrîti, mezmûmdur.

Ziyâde sert olan âhen ile hacir kınılır,

1. Arûzdan Bahr-i Basî't'in darb-ı evvel-i mahbûnundandır. Ölçüsü: "Fe'ûlû, Müstef'ilün, Fe'ilün * Mefâ'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.

Ziyâde nerm olan sürünür sular-âsâ.

Gazapla hilim arasında da i'tidâl elzem,

Ola bu bâbda da hayru'l-umûr evsatuhâ.

Vecîhî Paşa-zâde

Hadîs-i şerîfte "Sabır otu, balı ifsâd ettiği gibi, gazap da îmânı ifsâd eder" buyuruluyor. Hukemâ, nâriyyü't-tab' şeytânın tesvîlâtından ileri gelen gazap ateşi, aklın üçte ikisini ihrâk eder, diyorlar. [211]

Sonradan hayf u nedâmet ne müfîd,

Âdemi nâdim eder tab'-ı hadîd.

müfâdınca hiddetle kalkan zararlar oturur. Gazap ateşi dört mertebedir. En hafîfi geç yanıp çabuk sönendir; ondan eşeddi, çabuk yanıp çabuk sönen; daha zararlısı, geç yanıp çabuk sönendir. Hadîs-i şerîfte: "Halîm kimsenin gazabından sakınınz" buyuruluyor.

Allah'a sığın şahs-ı halîmin gazabından!

Zîra yumuşak huylu atın çiftesi pektir.

Yaktı niçe cânlar o nezâketle tebessüm,

Şîrin dahi kasd etmesi câna, gülerekdir.

Ziyâ Paşa

Hayat mücâdeleden ibârettir. Nüfûs-i insâniyye, def'-i mazarrat, celb-i menfa'at ve temâyül-i rif'ate meclûb olduğu için gazap tabî'î bir hâldir. Onu def' eden, yani öfkesini yutan kimseleri Hakk Te'âlâ cennet ve rahmetle taltîf buyurur; "وَالكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ". Gazap: Noksân-ı akıl âlametindendir, hatâ'-i mahzûd. Zıddı olan hilim, sıfât-ı İlâhîdendir. Ehline zînet, kuvvetli bir kalkandır. Ârifler her şeyi yolunda görüp, her işi Hakk'dan bilmek, dünyâ ve mâ-fîhâyı hiçe sayıp varlığını ifnâ etmekle, gazaba meydân vermezler. Onlar şöyle derler;

Vücûd, cûd-i İlâhî; hayât bahş-i Kerîm!

Nefs, 'atıyye-i rahmet; kelâm, fazl-ı Kadîm!

Beden, binây-ı Hudâ; rûh, nefha-i Tekrîm!

Kuvâ, vedî'a-i Kudret; havâss, sun'-i Hakîm!

Bu kâr-hânede bilsem neyim, benim nem var?

Bu kâr-hânede bir başka kâr u bârım yok,

Ne varsa cümle ânındır, bir özge vârim yok.

Cihâna gelmede, gitmekde ihtiyârım yok,

Benim neyim diyecek elde bir medârım yok.

Bu kâr-hânede bilsem neyim, benim nem var?

İbrâhîm Hakkı

(ولم تصدف) yüz çevirdim (عنه) memdûhdan. Hasan b. Sehl (صدفت) halbuki o 'atâsını geri çevirmedi. (عنى) benden (و عاوده ظنى) ve hüsn-i zannım onun 'atâsına mürâca'at etti (فلم يخب) aldandmış olmadı. Yani zannım gibi çıktı. (كالغيث) memdûh yağmura benzer (ان جنته) eğer ona gelirsən (وافاك) sana vefâ eder (ريقه) gençliği, ilk sağanağı (وان ترحلت عنه) her ne kadar ondan uzak gitsen bile (لج) uğraşmış olur (فى الطلب) seni istemekte.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû Temmâm'dır. Hasan b. Sehl'in sehâvetini medh ettiği kasîdesindendir. Meâlî: "Beyâz deve sabâha kadar beni mahallime kavuşturur. Ben şimdiye kadar, hîn-i gazapda bile afv ve irzâsı çok, âlîcenâp bir gencin yanında gecelemedeydim. Ben kendisinden istiğnâ ettiğim hâlde o benden ihsânını çevirmedi. Hüsn-i zannımla mürâca'at ettim, zannım gibi çıktı. Bu zât-ı mükrim yağmura benzer. Kendisine karşı gelirsən ilk sağanağıyla seni kandırır, bilakis uzak bulursan yine seni vefâsıyla ta'kîb eder" demektir. Nasıl ki yağmur, hâl-i karar ve firârda bi-lâ-inkûtâ' yağarsa, erbâb-ı sehâ vü 'atâda, zillet-i suâl ü meskeneti ihtiyâr eden fukarâya ihsân ettikleri gibi hayâsından dilenmeyip istiğnâ eden devlet düşkünlerine bile yardım ederler. [212]

Her hangi yer ki fazl ona pâ-yi kerem bassa,

Gays-i semâhat ol yeri gülzâr-ı feyz eder.

Mustatraf mütercimi Es'ad

Hakk Te'âlâ hazretleri "ما انفقتم من شئ فهو يخلقه" kavî-i kerîminde cömertlerin malı eksilmeyip, bilakis "مثل الذين يتفقون أموالهم..." müfâdınca yüzlerce misli artacağını va'd buyurduğu gibi, sehâveti olmayan kimse-
lere azâb-ı elîm hazırladığını haber veriyor.

وانت مالك مالك

قدم لنفسك خيرا

ولون حالك هالك¹

من قبل تصيح فردا

1. Malının mâliki sen iken hayır işlerde bulun! Yalnızca kabre girmeden ve hâlin he-
lâke varmadan hayra devâm et!

Ehâdîs-i şerîfede: "Cenâb-ı Hakk kerîmdir, kerem sâhiplerini sever. Hasîs ve alçak tabî'atlılardan i'râz eder", "Allah Te'âlâ buyurdu ki: Ey kulum, sen infâk et, ben de sana infâk edeyim", "Nâsın muhabbetini isteyen malını bezl etsin", "Malınızı zekât ile, hastanızı sadaka ile iyi-leştiriniz", "Cömerdin ta'âmı şifâ, bahîlin ta'âmı marâzdır" buyuruluyor.

ای پسر هرگز مخور نان بخیل کم نشین در عمر بر خوان
نان خوانندن بخوان کس مرو و زیبی مردار چو کرکس سرو¹

Şeyh Attâr

Ve yine hadîs-i şerîflerinde: "Allah Te'âlâ'nın velî kulu sehâ ve hüsn-i hulk üzere olur", "Sehî kimse Allah Te'âlâ'ya ve nâsa ve cennete yakın, cehennemden uzak olur. Bahîl ise Allah Te'âlâ'dan ve nâsdan ve cennetten uzak, cehenneme yakın olur" buyurmuşlardır. Şu kıt'anın mazmûnu da bir hadîs-i sahîh meâlidir;

Sehâ cennet içinde bir ağaçtır,
Sehî olan tutar ânın budağın.
Budak anı komaz elbet âhir,
Götürüp cennet eyler son durağın.
Buhl dahi cehennemde ağaçtır,
Bahîl olan anın tutmuş budağın.
Budak anı komaz hatta ediser,
Cehennemde anın dahi durağın.

Vedâdî

İ'tânın ifrâtı isrâf, tefrîti nefsinden bile esirgemek, i'tidâl-i mem-dûhu sehâ, daha a'lâsı îsârdır. Îsar: Âharın ihtiyâcını kendi ihtiyâcına tercîhan bezl etmektir. Evvelâ akrabasından başlamak, menn ü ezâ et-mek, züll-i suâle tahammül edemeyen devlet düşkünlerine, hatta kendisini bile göstermeyecek derecede gizli vermek, sehânın şerâitindendir.

بلوت الناس قرنًا بعد قرن فلم ار غير ختال و قالى
و ذقت مرارة الاشياء طرا قما شئ امر من السؤال²

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

Abdullâh b. Zübeyr

[213] İmâm Ali kerremallâhu vechehû: "Benden hâceti olanlar ma'rûzâtını tahrîren bildirsin. Zîra herkesin yüzünü zillet-i talepten sı-yânet ederim" diye i'lân etmişti.

وعد من الرحمن فضلا و نعمة
عليك اذا ما جاء للخير طالب
ولا تمنعن اذا حاجة جاء راغبا
فانك لا تدري متى انت راغب¹

Belîğ-ı 'Arabî

Zamân-ı fetrette, cûd ü 'atâda meşhûr üç kişi gelmiştir. Hâtem-i Tâî, Ka'b b. Ümâmetü'l- Eyâdî, Herim b. Sinân. Kâ'b bir arkadaşıyla çölde giderken yanlarında bir içimden başka su yok idi. Onu refîkine içirip kendisi helâk oldu.

Sehâ ile anılır hep ekâbir-i eslâf,

'Atâdır eyleyen erbâb-ı devleti meşhûr.

Süleymân Vehbî

Hâtem b. Abdullâh b. Sa'd et-Tâî ise cihân mislini görmemiş es-hiyâdandır. Bir delikanlı amucası kızına âşık olur. Fakat amucası delikanlıya Hâtem'in başını getirmedikçe kızını vermeyeceğini bildirir. Nihâyet o genç Hâtem'i ararken âlîcenâb bir kimseye refîk olur, lâkin Hâtem olduğunu bilmez. Hâtem bir dağ başında kendisini delikanlıya bağlattıktan sonra kim olduğunu tanıttırıp, hatta başını kesip ma'sûkuna vâsıl olmasını delikanlıya teklîf ve isrâr etmişti. Bereket versin ki o genc kabûl etmedi. İşte semâhat ve îsâr böyle olur. Evet, mâl ve mülk üzerinde yapılan çok sehâları işittik. Lâkin böyle cânına kıyan merdân-ı meydânı da doğrusu hiç duymadık. Hâtem'in zevcesi bahîle ve nâşize idi. Şu kıt'ayı ona hitâben söylemişti;

امارى ان المال غاد و رائج
و بيقى من المال الاحاديث و الذكر
و قد علم الاقوام لوان خاتما
اراد ثراء المال كان له وفر²

Hâtem-i Tâî

Hukemâ: "En geniş sehâvet suç bağışlamaktır" dediler. Yani ahz-i intikâma kâdir iken afvetmektir.

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
2. Ey Mâri! Mal dediğin gelip geçici şey değil midir? Mal gider, yerinde güzel nâm ve şeref kalır. Herkes bilir ki, eğer ben malı vermeyip biriktirmek dileyeydim, çok birikinti peydâ ederdim. Lâkin benimki böyle gelir, böyle gider.

Hâtem oldur ki günâhından geçe bir mücrimin,
Âlemin mâl ü menâlinde geçen Hâtem değil.

Kavsî-i Tebrîzî

Bu kıt'a Telhis'te; teşbîh-i mücmelden, kendisinde müşebbeh ve müşebbehün bihin vech-i şebahi gösteren vasıfları îrâd olunmasına misâl getirilmiştir. "Mücmel": Vech-i şebahi zikrolunmayan teşbîhtir. Meselâ: "فلان كالحاتم" de vech-i şebah olan "sehâvet" zikrolunmadığı için mücmeldir. Müşebbeh, "صدفت عنه ولم تصدف مواهبه" ile müşebbehün bih, "كالغيث ان جثته ..." ye vech-i şebah olan [214] "bol sehâvet" zikrolunmaksızın mücmelen teşbîh olduğu gibi, tarafeyn "talep ve i'râzda müsâvât ve devâm ve ifâza" ile de muttasıf bulunmuşlardır. Nitekim Türkçe'den;

Derûn-i pîrehende gizlenince sîne-i sâfın;

Gören ma'nî-i dil-cû zanneder lafz-ı latîf içre.

beytinde vech-i şebah olan "hüsn ü melâhat"ın zikrolunmaması mücmel olup, tarafeynin vasıfla îrâdı bu kabildendir.

11

حَمَلْتُ رُدَيْنِيَا كَأَنَّ سِنَانَهُ سَنَا لَهَبٍ لَمْ يَتَّصِلْ بِدَخَانِ

Müfredât: (حملت ردينيا) Rudeyne adlı avrata mensûp oku ve mızrağı yükledim. (سَنَا لَهَبٍ) sanki (سنانه) mızrağın ucundaki sivri demiri (سَنَا لَهَبٍ) bir ateş yalınının alevine benzer ki (لَمْ يَتَّصِلْ بِدَخَانِ) tütüne ilişmez.

Terceme ve Şerh: Kâili İmru'u'l-Kays'dır. Âlât-ı harbiyye ile ârâste idiğini söyler. Meâlî: "Ma'mûlat-ı Rudeyniyye'den olan mızrak üzerimdedir. Onun ucundaki demir, tütüne karışmayan hâlis ateş alevine benzer" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; teşbîh-i mufassaldan, kesret-i evsâf ile ba'id-i garîb olmasına misâl getirilmiştir. "Mufassal": Vech-i şebahi zikrolunan teşbîhtir. Meselâ;

Gitti eyyâm-ı şebâb elden, dem-i vuslat gibi,

Geldi hengâm-ı meşîb, erdi şeb-i firkat gibi.

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlis-i mahzûfundadır. Ölçüsü: "Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün * Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Fe'ülün"dür.

Çöktü bünyâd-ı beden, bozuldu timsâl-i cism,
Deyr dîvârında yer yer mahvolan sûret gibi.

Ebussu'ûd 'Îmâdî

kıt'asında vech-i şebah "çökmek, bozulmak" zikrolunmakla mufassaldır. "Ba'îd-i Garîb": Vech-i şebahi te'emmül etmedikce kolay kolay anlaşılacaktır. Meselâ;

Nesîm-i rûh-bahş esdi, dîraht-i mürde cân buldu;
Olanlar haşrı münkir seyre gelsin, sahn-ı gülzârı.

Kelîm

beytinde, vech-i şebah olan "hayât bulmak", müşebbehün bihin evsâf-ı müte'addidesine ta'alluk etmekle, teemmülsüz anlaşılabilir. "سنان مع رديني" müşebbeh, "سنا له لم يتصل بدخان" müşebbehün bih, "tütünsüzlük, beyâzlık, sivrilik" vech-i şebahlerinin zikriyle teşbîh-i mufassal, vech-i şebahteki garâbete mebnî ba'îd-i garîb vâki' olmuştur.

Ba'îd-i garîbin zıddı "karîb-i mübtezel"dir ki, vech-i şebahin bi-lâ-te'emmül hemen zihne vürûd etmesidir. Şu beyit öyledir; [215]

Edip sarf âb-ı rûyun, umma lûtf ehl-i denâetten!
Ne denlü âb versen nahl-i huşke meyvedâr olmaz.

Fıtnat Hanım

Karîb-i mübtezel olan teşbîh-i mufassalda bir tasarruf-i cedîd daha icrâ olunursa, garîb-i mübtezelden çıkıp ba'îd-i garîbe girer. Meselâ;

Dürr hayâl ettikce gül-berg-i ruhun bu çeşm-i ter,
Şîşe-i inbik-i dilden gülsuyu taktîr eder.

Belîğ

beytinde mısra'-ı evvelde "ruh-ı mahbûbun gül-berge teşbîhi", karîb-i mübtezel ise de, mısra'-ı sâni bu ibtizâlî garâbete çıkarıp, teşbîhi su'ûbete iblâğ etmiştir. Zîra "gözyaşının gülsuyuna", "ruhsâr-ı yâri hayâle alan kalbin inbik şişesine" teşbîhi kolay kolay hâtıra gelecek şeylerden değildir. Nitekim;

لا بوجه ليس فيه حياء

لم تلق هذا الوجه شمس نهارنا

1. Ümerâdan Hârûn b. 'Abdîl'azîz'in yüzüne gündüz güneşi dokunmadı. İllâ şu kadar ki hayâsız bir şu'le ile dokunabildi.

Ebu't-Tayyib Mütenebbî

beytinde öğülen Hârûn b. Abdül'azîz el-İzdivâcî'nin yüzü "şemse" teşbîhi, mümkünâtan ve karîb-i mübtezelden ise de iddi'ây-ı müşâbehe-tinden dolayı "güneşte hayâsızlık tasavvuru", ba'îd-i garîbe hurûc etmiştir. Zîra bu mümteni'dir. Kezâ;

لو لم يكن للثاقبات افول¹

عزماته مثل النجوم ثواقبا

Reşîdüddîn Vatvat

beytinde memdûhun "azm ü sebâtını nücûm-i sevâkıba teşbîh" karîb-i mübtezel ise de, nücûmun adem-i gurûb ile meşrûr olması mümteni' bulunduğu için ba'îd-i garîbe hurûc etmiştir. Bu kabîl teşbîhlere "teşbîh-i meşrûr" dahi denilir.

12

و الریحُ تَعْبَثُ بالغصونِ و قد جَرَى ذَهَبُ الاصيلِ على لجَيْنِ الماءِ²

Müfredât : (و الریح) rüzgâr (تَعْبَثُ) oynatır (بالغصون) dalları (و قد جَرَى) bununla beraber akmış gibidir (ذَهَبُ) altın, altına benzetilen ikinci sarılığı (لجَيْنِ) ikinci ile akşam arası (على) üzerinde (الماءِ) hâlis gümüş (الماء) su. Asl-ı ibâre: كَاللجَيْنِ على ماء 'dir. [216]

Terceme ve Şerh: Kâili belli değildir. Bahâr günleri letâfet-i âb u hava ve menâzır-ı bukâ'-ı dil-küşâ o kadar latîf ve ferâh-fezâdır ki "rüzgar bile ağaçların dallarını her tarafa oynatır. O meyânda ikinci güneşi gümüş sular üzerinde sarı altın gibi cereyân eder". Yani ikinci güneşi, akan sulara aksedince, gümüş derya üzerinde altın ırmağı akıyor gibidir, demektir. Nitekim buyurmuşlar;

Nesîm ol denlü nâzik tarh eder âb üzere emvâcı,

Ki levh-i sîme üstâd eylemez öyle kalemkârı.

Sanur temgâ-yı zerrîndir gören bir mâî hârâda,

Miyân-ı âba düşmüş aks-i hurşîd-i pür-envârı.

Konup çeng edicek bülbül, nihâl-i gülbün-i sebzi,

Gümüş telden düzer ebr-i bahârı ana evtârı.

1. Bizim Bey'in re'y ü efkârı yıldızlara benzerdi, eğer yıldızlara gurûb olmasaydı.

2. Arûzdan Bahr-i Kâmil'dendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün * Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Mef'ûlün"dür.

Nef'î

Bu beyit *Telhîs*'te; teşbîh-i müekkede misâl getirilmiştir. Teşbîh; mürsel ve mü'ekke olmak üzere ikidir. Teşbîh-i mürsel: Edât ile îrâd olunan teşbîhtir; "Filân arslan gibidir" gibi.

Edevât-ı teşbîh: Arabî'den, "مثل , كان , كا" ...; Türkçe'den, "gibi, sanki, nitekim ..."; Fârisî'den, "وَش , اِسا , مانند , كويا" ... gibi lafızlardır.

Müekkede: Böyle edâtlarla îrâd olunmayan teşbîhtir; "الفلان اسد", "الامن كفر" gibi.

"على لجين الماء" [suyun gümüşü üzerine] sıfatın mevsûfa, müşebbehün bihin müşebbehe izâfesi kabîlinden olarak edât-ı teşbîh hazf olunup, suyun mahzâ gümüş, asîlin mahzâ altın olduğu iddi'â ve te'kid edilmiştir. Nitekim Türkçe'den;

Ni'âmla hân-ı 'âlem serteser ârâstedir amma;

Tenâvül eyleyüp zevk alacak sende dehen yoktur.

Valî-i Âmidî

beytinde, müşebbeh ve muzâfun ileyh "âlem", müşebbehün bih ve muzâf olan "sofra"ya bi-lâ-edât müekkeden teşbîh edilmiştir. Kezâ;

Hak ilmine bu âlem bir nüsha imiş ancak,

Oî nûshada bu âdem bir nokta imiş ancak.

Oî noktanın gizli niçe bin deryâsı var, .

Bu âlem o deryâdan bir katre imiş ancak.

Âdemliğini her kim bulduysa odur âdem,

Yoksa görünen sûret bir gölge imiş ancak.

Bu zevke yâr, herkes bulmaz velî her nâ-kes,

Bulan onu âdemde bir fırka imiş ancak.

Niyâzî-i Mısırî

kıt'asında, kesret-i 'avâlimle meşhûn olan mâverây-ı dü-cihân, ilm-i Hakk'da dürülmüş bir nüshaya, milyarlarca nüfûs-i insânı temsîl eden âdemiyyet o nüsha içinde ancak bir noktaya, o noktada gizli niçe bin kalb-i insânî niçe bin deryâya, ve kesret-i avâlimle meşhûn olan dü-cihânı, ârifin deryâ-yı kalbinde ancak bir katreye, bu zevk u şereften mah-

rûm olan zümre-i cehelenin sûreti, gölgeye edâtsiz olarak bi'l-mübâlâga teşbîh olunmuştur. Feteemmel! [217]

13

لدى اسد شك السلاح مقذف له ليد اظفاره لم تقلم

Müfredât: (لدى اسد) arslanın yanında (شك) keskin, hiddet ve şevket sâhibi. Aslı شايك 'dir. (السلاح) müdâfa'a âleti. Bir silâhın mevki-i müdâfa'ada kâbil-i isti'mâl olabilmesi için harbin şekli, zamânın hâl ve şânıyla mütenâsip bulunması şarttır.

"و اعدوا لهم ما استطعتم من قوة و من رباط الخيل ... " âyeti tefsîrinde 'Aley-hi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz: "الا ان القوة الرمي الا ان القوة الرمي الا ان" "القوة الرمي" buyurmuşlar. Yani "Düşmene karşı hazırlanacak kuvvet at-maktır" kelâm-ı münîfini üç defa tekrârlamışlar. Üç defa tekrâr etmele-rinde hikmet; taş devrinde sapan, mancınık gibi basît silâhlarla; demir devrinde ok, kılınc, bıçak gibi âlât-ı hadîdiyye ile, kurûn-i cedidede kurşun, top, zehirli gaz gibi âlât-ı nâriyye ile harbe işârettir. Âlât-ı har-biyye ne kadar tekâmül ederse etsin, kısm-ı sâlis olan ateşten hârice çıkmayacaktır. Buharlı vesâit, elektririk, ziyâ in'ikâsı gibi şeyler de bu kısımda dâhildir. Yahud üç defa buyurmaları karada, denizde, havada en-daht etmek lazım geleceğini îmâ eder.

İslâmiyyet harbe, silâhcılığa büyük ehemmiyet verir. O İslâmiyet ki ilk zuhûrunda Medîne'den başka barınacak bir yeri yok iken, nihâyet altmış sene zarfında toprağın hudûdu şarkan Himalaya dağlarına, garben Septe Boğazı'na dayanmış, Hazar Denizi'nden Hind Denizi'ne kadar istilâ etmişti.

EY MİLLETİM

Senin her bir kuvveti râm edici ellerin,

Bütün mağrûr başlara yıldırımlar saçacak.

Sâna Çin'in, İran'ın, Hind'in, Mısır'ın, her yerin,

Er isteyen tahtları, kollarını açacak.

Mehmed Emîn

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülû, Mefâ'ilün * Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülû, Mefâ'ilün"dür.

O İslâmiyyet ki, târihin a'mâkında bıraktığı izlerden, terceme-i hâline kaydettiği vekâyi'den Medâyin'ler, Ehl-i Salîp'ler, Çaldıranlar, Sakaryalar... sahne-i âlemde misli pek nâdir görülen, azîz Türk Milleti'nin târihî ulviyyetini cihâna tanıttıran vak'alardandır. Türk Milleti ki îmân kalbinde, irfân dimâğında, asâlet kanında, zafer süngüsünün ucundadır. Yegâne emeli: Türk istiklâlini, Türk cumhûriyyetini ilelebed muhâfaza etmektir. Binâen'aleyh dînini, milletini, vatanını korumak için her türlü silâha sarılmağa dâimâ hâzırdır.

دانی چه گفت زال با رستم کرد دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد

Sa'dî-i Şîrâzî

(مقذف) atılmış, vekâyi'-i mühimme ve muhârebelere gönderilmiş (لد) arslan için vardır (لد) omuzunda erkek tüyler. Dehâmetten kinâ-yedir. (اظفارہ) arslan pehlivânın tırnakları (لم تقلم) kesilmemiş. Muhârebede tırnak, bıyık bırakmak, [218] sakal kazımak, ipekli giymek câizdir.

Tırnak kesmek sünnettir. Hadîs-i şerifte: "Beş şey fitrî levâzımdandır: Hitân etmek, tırnak kesmek, bıyık, koltuk, kasık tıraş eylemektir" buyuruluyor. Tırnağı pençşenbe veya cuma günü kesmek efaldır. "Tırnaklarını cuma günü kesen kimseyi Allah Te'âlâ gelecek cumaya ve üç gün sonuna kadar cemî' belâlardan saklar", "Pençşenbenin ikindi sonu tırnağını kesen kimse göz ağrısı, cinnet ve barastan berî olur" hadîs-i şerîfleri meşhûrdur. Tırnak ve tıraş kılını defni, atmaktan evlâdır.

Terceme ve Şerh: Kâilî Züheyr b. Ebî Sûlmâ'dır. Muhârip bir kahramânı medh eder. Meâlî: "Bir çok muhârebelere atılan, keskin silâhlı arslanın yanında ne mühim vak'alar zuhûra gelmiştir. O pehlivânın omuzu tüylü, tırnakları da kesilmemiştir" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; isti'âre-i tahkîkiyyeye misâl getirilmiştir. "İsti'âre": Alâkası müşâbehet olan, yani ma'nây-ı mecâzîsî, ma'nây-ı hakîkîye teşbîhi sebebiyle itlâkı kasd olunan mecâzdır. Bu sûrette müşebbeh, müste'ârun leh; müşebbehün bih, müste'ârun minh; isti'âre mevki'inde müsta'mel lafız da müste'âr olmuş olur. Meselâ; الصلاة عماد الدين "hadîs-i şerîfinde Dîn-i İslâm, bir dâr-ı emâna, çadıra; namâz o çadırın direğine; namâzı kılmak çadırı kurmağa; terk etmek direği çekip çadırı yıkmağa teşbîh olunmuştur. "Direk, çadır, kurmak, yıkmak" örf ü âdetde birer mânây-ı hakîkî ise de, namâz üzerinde isti'mali, alâkası müşâbehet olan mecâzdır, yani isti'âredir. Meselâ;

Makâlî! Ta'n-ı a'dâdan ne gam erbâb-ı irfâna,
Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyvedâr üzre.

Makâlî

beytinde, “meyvedâr ağaca taş atmak” hakîkat ise de, “erbâb-ı irfâna ta'n etmek”, teşbîh-i mecâzî olarak ondan isti'âre edilmiştir.

Eğer isti'ârenin ma'nâsı hissen veya aklen tahakkuk ederse ona “isti'âre-i tahkîkiyye” denilir. “لدى اسد”de esed lafzı, bir pehlivan için müste'âr olup, hissen mütehakkaktır. Aklen tahakkuk eden isti'âre meselâ; “اهدنا الصراط المستقيم”de “sırât-ı müstakîm” hak dîn için müste'âr olup, Dîn-i İslâm ise aklen mütehakkaktır. Yani dîn ü millet mahsûsattan değildir.

Hafî buyurulmasın ki, müste'ârun bih olan müşebbehün bihde edât-ı teşbîh dâimâ mukadderdir. Meselâ;

Arş-ı Rahmândır, tecellîgâh-ı Sübhân'dır gönül,
Anda sultân eylemek lâayık mı merdüm-zâdeyi.

Mes'ûd Lütfî Efendi

beytinde, “Tecellîgâh-ı Sübhân olan kalb-i âdemi” arş-ı A'zâm'dan isti'âre edilmekle, arş müşebbehün bih olmuştur ki, mâ-hasal ma'nâ: “Hakk'ın [219] tecellî ettiği kulûb-i ârifân arş-ı âlâ-yı İlâhî gibidir” demektir. Kezâ Haccâc-ı Zâlim hakkında söylenilen;

اسد على و فى الحروب نعمة فتخاء تنفر من صفيير الصافر¹

İmrân b. Hittân

beytinde, müste'ârun minh “اسد” müşebbehün bih olmağla, asıl ma'nâ “رجل شجاع كالاسد”dir. Kezâ Ebû Ahmed Müsevî'ye mersiye olunan;

و الطير أغربة عليه بأسرها فتخ السراة وساكنات لصاص²

Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî

beytinde “و الطير اغربة عليه” ibâresi “الطير باكية مثل الغربان” mefhûmunda ise de, edât-ı teşbîh “مثل” mahzûftur. “اغربة” müste'ârun minh, “و الطير” müste'ârun lehdir.

1. Haccâc'ın harbinde arslan gibi yiğit üzerine saldırmakta idi. O harplerde devekuşu gibi atlar var idi ki hemen bir ısılcının ısığından bile ürüp kaçarlardı. (فتخاء): Karımayacak kadar su içen at.
2. Bütün kuşlar müteveffânın üzerine kargalar gibi ağlaşıp kara giydiler. Doğmadık nutfeye leyyineler ve dağ başında yaşayanlar bile onun üzerine ağladılar. (فتخ): yumuşak (صراة) nutfeye muhtebise (لصاص) dağ.

14

قامت تظللني من الشمس نفس اعز على من نفسي
قامت تظللني و من عجب شمس تظللني من الشمس¹

Müfredât: (من الشمس) bana gölgelik etmeğe kalktı (قامت تظللني) güneşten (اعز على) o mahbûb öyle bir zât-ı meslûbu'l-'uyûbdur ki (نفس) bana azîzdir (من نفسي) kendimden (قامت تظللني) beni gölgelendirmeğe kalktı ise de (و من عجب) şu kadar ki şaşılacak şeylerdendir (شمس تظللني من الشمس) bir güneşin beni güneşten gölgelendirmesi.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebî'l-Fadl b. 'Amîd'dir. Mânend-i nihâl-i mevzûn, sâye-nümûn bir mahbûbe hakkında söylemişti. Meâli: "Bana nefsimden daha azîz bir mahbûbe beni güneşten gölgelendirmek için kalkmıştır. Bana sâyebân olmak üzere kalkan bir güneşin beni güneşten koruması, ta'accüb olunacak şeylerdendir" demektir.

Bu kıt'a *Telhîs*'te; isti'âre-i aklîden, ism-i müşebbehün bihin müşebbeh üzere itlâkı, müşebbehin cins-i müşebbehün bihde duhûlünü iddi'âdan sonra olmağla, bu iddi'âda ta'accübün sahîh olmasına misâl getirilmiştir. "شمس تظللني" mahbûb-i müşebbeh, "نفس اعز" müşebbehün bih olup, mahbûbenin güneşe teşbîh ve isti'âresinde akıl ta-sarruf ettiği gibi, bu teşbîh mahbûbenin cins-i şemsden ma'dûdiyyeti iddi'âsından sonra vukû' bulmuş ve bu iddi'â ta'accübü mûcib olmuştur. Meselâ: Türkçe'den; [220]

Katre katre dökülenler dürr müdür, bârân mıdır?

Zerre zerre görünenler hat mıdır, reyhân mıdır?

Tâze tâze açılan gül mü, cemâlin mi senin?

Yâne yâne inleyen bülbül mü, yahut dücân mıdır?

Halka halka salınan kâkül mü, ya hablû'l-metîn?

Sûre sûre yazılanlar hat mıdır, Kur'ân mıdır?

Pâre pâre eyleyüp bağrım kızıl kan edeli;

Kâne kâne içtiğim sahbâ mıdır, ya kan mıdır?

Dâne dâne görünen hâl mi, ya vahdet sırrı mı?

Lâle lâle kızaran haddin mi, ya mercân mıdır?

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı sâlis-i ahz-ı muzmerindendir. Ölçüsü: "Müstef-'ilün, Mütefâ'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Fe'ilün"dür.

قال الله تعالى : " ان الله يامر بالعدل " , " و اذا حكمتم بين الناس ان تحكموا بالعدل " , " واذا قلتيم " " يا داود انا جعلناك " . [221] Ehâdîs-i şerîfede; "Adâlette geçen bir saat yetmiş sene ibâdetten hayırlıdır", "İmâm-ı âdilın du'âsı reddolunmaz" buyurulmuştur. Ehl-i keşiften birisi der ki: Ufk-ı semâda bir levh gördüm. Fevkında " لا اله الا الله محمد رسول الله " yazılmış, tahtında şu beyit kazılmıştı;

فلم ار مثل العدل للسرء رافعا ولم ار مثل الجور للسرء واضعا¹

Şerâit-i riyâsetten biri de adâlet olduğu için Hakk Te'âlâ Dâvûd 'aleyhi's-selâma adâletle hükmetmek emrini vermişti; " يا داود انا جعلناك " Nübüvvetin de şart-ı a'zamı adâlet olmağla, a'del-i ümmet Ömeru'l-Fârûk hakkında Hz. Peygamber: "Eğer benden sonra bir peygamber daha olaydı, Ömer b. el-Hattâb olurdu" buyurmuştur.

نکند جور پیشه سلطانی که نیاید زکړک چو بانی
پادشاهی که طرح ظلم افکند پای دیوار ملک خویش بکند²

Sa'dî-i Şîrâzî

520 milâdîde adâletle teşehhür edip, eski dünyânın yarısını zabteden Nûşîrevân b. Kubâd-ı Sâsânî: "Pâdişâhlık askerle, asker para ile, para millet ile, millet adâletle kâimdir" diyor.

Adlin zıddı zulümdür. Zulüm, beşerîyyet için bir dâm-ı belâ ve dâ-i bî-devâdır. "Zulmün sonu zevâldır" Bu düstûr, zulmü i'tiyâd eden Romalılar'da, Yunânîler'de, İranîler'de ve sâir tavâif-i mülûkte hükmünü pek a'lâ ispât etmiştir.

Bulunmazsa adâlet milletin efrâdı beyninde,
Geçer bir gün zemîne, arşa çıksa pâye-i devlet.

Nâmık Kemâl

Adliyyesi zulüm ve rüşvetle âlûde olan bir millet pâyidâr olamaz. Atalar "Zulümle âbâd olanın âhiri berbâd olur" demişler.

Lâyık mıdır insân olana hükm ü kazâda,
Hak zâhir iken bâtul için hükm-i imâlet.

Kâdı ola da'vâcı ve muhzır dahi şâhid,

1. Adâlet gibi, bir milleti yükselten şey görmedim. Zulüm gibi kişiyi indiren şeye teşâdüf etmedim.
2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet?
 Ey mürtebib-i har, bu ne zillet ki çekersin;
 Birkaç kuruşa müddet-i ömrünce hacâlet.
 La'net ola ol mala ki tahsiline ânın,
 Ya dîn ola, ya ırz veya nâmus ola âlet.

Ziyâ Paşa

Hak ve adâlet dâimâ a'lâ, zulümden akvâ ve mahzâ takvâdır;
 "قال تعالى : "اعدلوا هو اقرب للتقوى"

Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa,
 Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır.

Tevfik Fikret

[222] (والايمان) ve îmânı. İmân lügatta inanmak, şer'de Hazret-i Peygamber Efendimiz'in Allah Te'âlâ'dan getirip haber verdiği şeyleri dil ile ikrâr, kalp ile tasdik etmektir. İmânsız amel, amelsiz îmân tahakkuk etmediği için îmân ve İslâm şey'-i vâhiddir.

Dedim îmân ve İslâm oldu vâhid,
 Bu hükme ehl-i sünnet cümle şâhid.
 Bulunmaz birbirinsiz hiç tesâduk,
 Bu ma'nâ ile vahdet oldu sâdik.

İshâk Zencânî

Lâkin yine de amel îmânda dâhil değildir. Yalnız kalbin tasdiki kâfidir. İkrârın bi'l-lisân furû'âtı ve ahkâm-ı dünyeviydedir.

ان الكلام لفي الفؤاد وانما جعل اللسان على الفؤاد دليلا

Ahtal

Bir gün Cebrâil 'aleyhi's-selâm beyâz elbiseli bir şahs-ı edîb sûretinde gelip; Ya Rasûlallâh! İmân nedir? diye sorduğunda, Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz: "İmân: Allah Te'âlâ'ya ve meleklerine ve kitâplarına ve peygamberlerine ve âhiret gününe, hayır ve şer, kazâ ve kader Allah Te'âlâ'dan olduğuna inanmaklığıdır" buyurdu. Bu cevâbın

1. Söz ancak kalptedir. Şu kadar ki lisân kalbe tercemân olmuştur.

muhteviyâtını "لا اله الا الله" kelime-i tevhîdi cem' eder ki Kur'ân'da 33 mevzi'de zikrolunmuştur.

Îmân, fazîlet itibârıyla dört mertebedir:

1-Îmân-ı fitrî "كل مولود يولد على فطرة الاسلام" hadîs-i münîfince, dünyâyâ gelen her çocuk îmân-ı fitrî ile doğar. Âkıl olunca, ya îmân-ı fitrîsinde sâbit kalır, ya küfr-i ihtiyârî ile kâfir olur. Îmân-ı fitrî, etfâl-i müşrikîne, etfâl-i mü'minîne, mecnûnlara, küfr-i ihtiyârî ile kâfir olmayan ashâb-ı fetrete, şevâhık-ı cebelde kalanlara kâfidir. Yalnız şu beytin hükmü hârictir:

لا عذر من عاقل في جهل خالقه ان نال مدة فكر عند نعمان¹

Monla Hızır Bey

2-Îmân-ı Taklîdî: Delîlini nâsdan işitip, tafsîline kâdir olamayanların îmânıdır. Tahsîl görmeyen köylüler, bâdiye-nişîn kimseler gibi. Eğer bunlar;

Ne kim kılmış Habîbullâh bize tebliğ-i ahkâmı,

Kabûl ettim anı âmentü billâh ve hükmillâh.

Dilim ikrârını kalbimle tasdik eyledim cândan,

Senin huzûnda îmânım emânet olsun ey Allah!

İbrâhim Hakkı

mazmûnunca, "Peygamber Efendimiz, Allah Te'âlâ'dan ne ki getirmiş ve haber vermişse inandım ve kabûl ettim; ve neden nehyettiye müntehî oldum" derlerse, îmânları makbuldür. Zîra mukallidîn îmânı sahîhtir. [223]

و للمقلد ايمان بثاب به و ان يكن عاصيا بترك امعان²

Monla Hızır Bey

3-Îmân-ı İstidlâlî: Mü'menün bihleri edille-i aklıyye ve nakliyyesiyle bilip tahsîline kâdir olanların îmânıdır. Ulemâ'-i zâhirî gibi.

Tâc, ma'rifet tâcıdır, sanma gayrı tâc ola,

Taklîd ile tok olan tahkîk ile ac ola.

1. Akıllı kimsenin Hâlık'ını bilmemesi özür değildir; eğer Hakk varlığını düşünecek kadar yaşayacak olursa.
2. Mukallidîn îmânı sahîhtir. Onunla cennet ve sevâba nâil olabilir; her ne kadar îmân-ı tafsîliyi terk etmek isyânını irtikâb ettiyse de.

Zübdetü'l-Hakâyık'tan

4-Îmân-ı Hakîkî: Bir îmândır ki kendisinde asla şek, şirk-i hafî ve sâir zemîme bulunmaz. Enbiyây-ı zîşân, tahkîk ve yakîne erişen erbâb-ı irfân gibi.

Gece gündüz sa'y eder hâss-ı 'ibâd,

Zâhir u bâtında eyler ictihâd.

Terk-i ahlâk-ı zemîme eyler o,

Mahv-i ahvâl-i redîe eyler o.

Bunlara göre tevhit: Iskât-ı izâfet, ifnây-ı kesretün fi'l-vahdet ve hakkâ ma'rifettir. Bu makâm "Lâ mevcûde illâ Hû" makâmıdır. Burası mertebe-i nihâyet olup, dereceleri; ma'rifet, fenâ, bekâ, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem', cem'u'l-cem'dir.

" قال الله تعالى : يا ايها الذين امنوا اتقوا الله حق تقاته ولا تموتن الا و انتم مسلمون "

Bu makâmın keşfi ehline ma'lûmdur.

تیغ لازن بر سر غیر خدا	کشف این معنا اگر خواهی بیا
تا که کردی عین بحر ذات حق	بعد نفی خلق کن اثبات حق
پس کدا کردد بحق شاه و غنی	از میان بر خیزد این ما و منی
انچه کفتم جمله باور ایدت ¹	عالم تو حید رو بنمایدت

Mevlânâ Celâleddin

Ne diyelim?.. Bu makâmda işârât mahv, ibârât fânî oluyor. Bu mertebenin sözü sükût, sükûtu tevhit bulunuyor.

Îmânın alâmetleri: Namâz, zekât, oruc, hacc, tevhit olmak üzere beştir. Şu'beleri yetmiş yedidir. Evvelkisi Lâ ilâhe illallâh demek, sonuncusu yol temizliğidir. Buhârî-yi şerîf Aynî'sine bak!

Kemâlinin şartları: Farzları ve sünnetleri işleyip, harâm ve mekrûhlardan ve hatta mâ-lâ-be'sden bile ictinâb etmektir. Farziyyetinin şartı, iyi ve kötüyü temyiz edecek kadar akıldır. Bekâsının şartı, şer'-i şerîfin tekzibine alâmet kıldığı şeylerden [istinkâr, istihfaf, istihzâ', teşebbüh ve istihbâb] sakınmaktır. Kabûlünün şartı, cân hulkûma gelmezden, gün mağribden doğmazdan evvel mü'min olmaktır. [224]

1. Eğer bu ma'nânın keşfini istersen gel, Lâ kılınıcı mâsivanın başına vur!? Halkı nefyden sonra Hakk'ı isbât et ki deryây-ı Zât-ı İlâhînin aynı olasın! Aralıktan biz ve benlik kalksın. Şu i'tibârla fakir, Cenâb-ı Hakk ile şâh ve ganî olur. 'Âlem-i tevhit sana tecellî eder; o zamân dediğimin cümlesi sana tasdik gelir.

بمقبول لفقد الامتثال¹

وما ايمان شخص حال ياس

Sirâcüddîn Emalî

Sebepleri: Akıl, irsâl-i rusûl, inzâl-i kütübdür. Hükümleri: Dünyâda katl, musâdere ve esâretten kurtulmak, âhirette ashâb-ı yemîn ve ehl-i cennetten bulunmaktır. Lâzımları: Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münkerdir. Mekânı kalp ise de, alâmetleri cevârih üzerindedir; "كشجرة طيبة اصلها ثابت وفرعها في السماء".

Îmânı hıfzeden kal'alar: Yakîn, ihlâs, edâ'-i farz, itmâm-ı sünnet, hıfz-ı edebdir. Îmânı selbeden sebepler: Yirmi kadarı *Mutavvelât*'ta beyân buyuruluyor, oraya mürâca'at edilsin!..

Îmân-ı kâmilin fâideleri: Firâset, kerâmet, du'âda icâbet, dâreynde selâmet, neyl-i şefâ'at ve sâiredir.

(Fâideler):

a) Amel îmandan cüz' değildir. Zîra îmân tecezzî kabûl etmez. Binâen'aleyh bir kimse ameli terk etmekle îmandan çıkmaz. İlk mes'ele-i i'tizâlî "çıkart" lafzının vukû'udur.

b) Hüküm-i zihnî, i'tikâdın aynı; ilim, i'tikâdın gayridir. Zîra i'tikâd: Tasdîk-i câzimi mutazammın ilimdir; lâkin her ilim tasdîke mukârin olamaz.

c) Bir kâfir beyne'l-cemâ'at namâz kılariken görülse, îmânıyla hükmolunur; "من صلى صلاتنا واستقبل قبلتنا فهو منا"².

d) Kalben tasdîk edip de telaffuza veya amele vakit bulmaksızın ölen kimse mü'mindir; "يخرج من النار من كان في قلبه مثقال ذرة من الايمان"³.

e) Îmân artıp eksilmez; ancak ilim, amel ve ahlâk ile kuvvetlenir, cehil ve isyânla za'af bulur. "لو وزن ايمان ابي بكر مع ايمان جميع الخلق لرجح" "ايمان ابي بكر رضى الله عنه"⁴.

1. Hâlet-i nez' ve ye'se gelen kimsenin îmanı makbûl değildir. Hâl-i sıhhatte iken îmân teklîfine imtisâl etmediği için.
2. Kim ki me'mûr olduğumuz namazı kılar ve kıblemize istikbâl ederse, o kimse mü'mindir. Hadîs-i şerîf.
3. Kalbinde zerre-i miskâl kadar îmanı olan kimse cehennemde ebedî kalmayıp çıkar. Hadîs-i şerîf.
4. Eğer Ebûbekir es-Siddîk'ın îmanı bütün halkın îmânıyla tartılmak lâzım gelse, Ebûbekir es-Siddîk'ın îmanı ağır gelirdi. Hadîs-i şerîf.

f) Ebi'l-Leys es-Semerkandî rahmetullâhi 'aleyh: İmân, abdin ikrârı olması cihetinden mahlûk, Hakk'ın hidâyeti olduğu haysiyetten gayr-ı mahlûktur, dedi.

g) İmân ile İslâm arasında umûm ve husûs-i mutlak vardır.

h) "İnşâallah mü'minim", diye îmânını meşîete ta'likde küfür kokusu vardır. "Mü'minim hakkâ", demek lazımdır.

i) İmân, farz-ı dâim; amel, farz-ı muvakkattır.

j) Bir kâfirin dâire-i İslâm'a girmesi için "لا اله الا الله محمد رسول الله" demesi farzdır. Kasden "محمد رسول الله" demese müslümân olamaz.

"Lâ ilâhe sivâllah, Lâ ilâhe gayrullâh, Lâ ilâhe illa'r-Rahmân, Ebu'l-Kâsım Rasûlullah, Ahmedü Rasûlullah ..." gibi elfazı okumakla bir kâfirin müslümân olabilmesi muhtelefun fihtir. Evlâsı "Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh" demektir.

k) Ehl-i îmâna küfür isnâdı, küfürdür. Rızây-ı küfür, küfürdür.

l) Kebâir, abdi îmândan çıkarmaz. Mü'min ne kadar günahkâr olsa yine ebedî cehennemde kalmaz. Lâkin gelecek bir zamânda îmândan çıkacağını niyyet etse, bu fikre zâhib olduğu anda îmândan mahrûm olur. [225]

و لا يقضى بكفر و ارتداد	بعهر او بقتل و اختزال
و ذو الايمان لا يبقى مقبلا	بسوء الذنب فى دار اشتعال
و من ينو ارتداد بعد دهر	يصر عن دين حق ذا انسلال ¹

Sirâcüddîn Emalî

(نيرانا) ateşler bizim de sağ ellerimizde (فان فى ايماننا) muhakkak vardır; ateş gibi leme'ân eden kılınclar vardır.

Terceme ve Şerh: Kâili bir Arab'dır. Meydân-ı muhârebede küffâra karşı söylemişti. Meâlî: "Ey kâfirler! Eğer siz adâlet ve îmânı kerîh göreceksiniz, muhakkak biliniz ki bizim elimizde de ateşler vardır". Yani kılınclar vardır, demektir; "وان نكثوا ايمانهم من بعد عهدهم" قال الله تعالى: "و طعنوا فى دينكم فقاتلوا ائمة الكفر انهم لا ايمان لهم لعلهم ينتهون"².

1. Mü'min zinâ ve katl-i nefis ve sair günâh işlemekle kâfir ve mürted olmak lâzım gelmez. İmân sâhibi, kebâir yüzünden ebedî cehennemde kalmaz. Kim ki bir zamân sonra mürted olmağı -ne'ûzü billâh- niyyetine alsa, şimdiden itibâren İslâmiyet'ten çıkmış olur.
2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

دست یگیرد سر شمشیر تیز¹

وقت ضرورت چو نمائد کریز

Sa'dî-i Şîrâzî

Harp etmek [lüzûmunda] evâmîr-i İslâmiyyedendir. Her neye mal olursa olsun harbe gitmek, dîn, vatan, millet ve bütün mukaddesatımızı düşmene karşı müdâfa'a etmek bizim için mühim bir vazîfedir...

Dîn için, devlet için, cân çekişen millet için,

Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi.

Nâmık Kemâl

Bu beyit *Telhîs*'te; karîne-i isti'âreye misâl getirilmiştir. İsti'âre mecâz olup, her bir mecâz için mâ vuzı'a lehini irâdeye mâni' bir karîne lâzımdır. Meselâ: "Bu zaferi Kocatepe'de kumanda eden arslanların sâyesinde kazandık" cümlesinde, "kumanda" arslanın evsâfından bulunmadığı için, mezkûrun hakîkî arslan olmayıp insân olduğuna karînedir. Şartın "وان تعافوا العدل والایمان" vâki' olması, cezâdaki "نیرانا"nin seyf-i lâmi' demek olmasına karîne bulunmuştur. Meselâ;

Keşî-ümmîd mi sâhil-res-i kâm etmeyen?

Rüzgâr eksikliğidir, rüzgâr eksikliği!..

Bursalı Şeydâ

beytinde: "Gemi, rüzgâr, sâhil" mâ-vuzı'a leh elfâzdan iseler de, "ümmîd" lafzı karîne olmağla, "rüzgâr" mâ-vuzı'a lehinin gayrında isti'âreten isti'mâl olunmuştur. Mânây-ı beyit: "Benim kâm-yâb olmağa istihkâkım var iken ne çâre ki zamân müsâ'ade etmiyor" demektir. Bu nev' karîne, karîne-i vâhidedir. [226]

Bir lafz-ı müste'ârın karînesi, bazan da müte'addid bulunur. Meselâ;

Aks-i gül olur zâhir, mir'ât-ı sühan içre,

Ol lâle-i şebnem-hîz oldukça hicâb-âlud.

Fehîm

beytinde: "Lâle-i şebnem-hîz" müste'ârın minh, "terlemiş ruhsâr" müste'ârın leh olup, "mir'ât-ı sühan", "hicâb-âlud" iki karînedirler. Sûretinden "Hicâbın teşîriyle yüzü kızarıp terlediği ve şu hâl ile mahcûp

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

mahcûp söz söylediği vakit, sözleri âyîneye akseden gül gibi latîf görünür" meâlî anlaşılabacaktır. Kezâ;

و صاعقة من نصله تنكفي بها على رؤس الاقراں خمس سحائب¹

Buhturî

beytinde, "صاعقه"dan murâd; seyfin ihrâkı, "خمس سحائب"den murâd; bulut gibi cömert olan beş parmağıdır. Bu ma'nâya gelmesinin karîneleri "نصل" ile "على رؤس الاقراں" dır.

16

عَوْدَتُهُ فِيمَا أَزُورُ حَبَائِبِي اِهْمَالُهُ وَكَذَاكَ كُلُّ مَخَاطِرِ
وَإِذَا احْتَبَيْ قُرْبُوسَ بَعْنَانِهِ عَمَلَكِ الشُّكِيمِ إِلَى انْصِرَافِ الزَّائِرِ²

Müfredât: (حبابى) ziyâretimde (فيما ازور) ata âdet kıldım (عودته) câriyelerimi (اهماله) atın başıboş bırakılmasını (و كذاك كل مخاطر) işte her tehlike böyledir (و إذا احتبى) dizlerini dikip ellerini dizinden kavuşturan, yani top oturan dervîş gibi bağladığında (قربوسه) eğerin uğru kaşını (الى انصراف الزائر) ziyâretci mahallinden dönünceye kadar.

Terceme ve Şerh: Kâilî Yezîd b. Meslemetü'bnü Abdilmelik'dir. Atını medh ediyor. Meâlî: "Başıboş salıvermeği atıma âdet edindim. İşte tehlike buna benzer. Bir kimse atının dizginini eğer kaşına asıp, dizini bağlayıp top oturan dervîş gibi bıraksa, ziyâretci gelinceye kadar gemini gever" ve bir tarafa ayrılmaz demektir. Şâ'ir fikrinde haksızdır. Çünkü hadîs-i şerifte: "Deveni bağla ondan sonra tevekkül et" buyuruluyor. Hayâtını bir hayvânın gördüğü terbiyeye emniyyet etmek tevekkül değil, teseyyübdür. "و كذاك كل مخاطر" kâ'idesince, büyük tehlikeler küçük teseyyüblerden ileri gelir.

Bu kıt'a *Telhîs*'te; isti'âre-i garîbeye misâl getirilmiştir. "İsti'âre-i garîbe": Havâssın idrâk edebileceği bir nev' [227] teşbîhtir. "İhtibâ'-i dervîş" müste'ârun minh, "احتباء قربوس بعنانه" müste'ârun leh olup, dizginin eğer kaşına takılması teyakkuz için dizlerini çatıp top oturan çile-

1. O pehlivanın kılıncı namlusundan çıkan yıldırım ateşini, cûd u sehâda beş bulut mesâbesinde bulunan beş parmaklı eli emsâli pehlivânlar başına çevirip yağdırır.
2. Arûzdan Bahr-i Kâmil'dendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Müstef'ilün, Mütefâ'ilün * Müstef'ilün, Müstef'ilün, [yahud Mütefâ'ilün] Mütefâ'ilün"dür.

hâne dervîşinin vaziyetine teşbîhi, isti'âre-i garîbe vâki' olmuştur. Nitekim;

Şeb-i vuslatta ol mihr-i melâhat nâz ettikce,
Görüp çâk-ı girîbânım, şafak kan ağlasın gülstün.

Cevdet Paşa

beytinde; "Şemsin zulmete in'ikâsından kızarıp müte'âkiben de tulû'-ı âfitâb ile açılan şafak" müste'ârun minh ve müşebbehün bih, "te'sîrât-ı muhtelifeden müteessiren gözlerinden kanlı yaş döküp müte'âkiben de ümide mazhariyyetle gülün yüz" müste'ârun leh ve müşebbeh ise de teşbîhde garâbet bulunduğuna için te'emmülsüz anlaşılmaz.

Bazan isti'âre, ibtizâlden garâbete insîrâf eder. Meselâ;

اخذنا باطراف الاحاديث بيننا و سالت باعناق المطى الا باطع¹

Küseyyir 'Azze

beytinde; "Seyelân-ı ebâtıh" müste'ârun minh, "seyelân-ı a'nâk-ı me-tâyâ" müste'ârun leh olup, "derelerin sür'atle akmasından develerin sür'at-i seyri" isti'âre-i mübtezele ise de, bu akmakta i'tibâr "hareket-i müstakilleye tâbi' deve boyunlarına olması", isti'âre-i garîbedir.

17

1 عَبْرَتَنَا الْبَانَهَا وَ حَوْمَهَا وَ ذَلِكَ عَارًا يَا ابْنَ رِبْطَةٍ ظَاهِرٍ²

Müfredât: (اِعْبِرَتَنَا) bizi 'arlandırır mısın? Hadîs-i şerîfte: "Bir kimse dîn kardeşini bir günâhla ta'yîb eylese, kendisi de o günâhı işle-medikçe ölmez" buyuruluyor. (البَانَهَا وَ حَوْمَهَا) devenin süt ve etinin kes-retiyle (و ذَلِكَ عَارًا) halbuki bu ta'yîbin (رِبْطَةٍ) ey Reyttatü binti Ka'b b. Sa'd b. Temîm b. Murre oğlu Damrettü'bnü Nehşel! Anasının adıyla hitâbda tahkîr vardır. (ظَاهِرٍ) açık, ayıp olmadığı belli, zâil.

Terceme ve Şerh: Kâili Sebretü'bnü 'Amr'dır. Kendisini Damrettü'bnü Nehşel deveçilikle kınamakla, cevâben söylediği kasîdesin-dendir. Meâlî: "Ey Reyta oğlu Damre! Bizi develerimizin et ve sütünün çokluğuyla ta'yîb mi ediyorsun? Senin bu ta'yîbin bizden açılmış". Yani

1. Biz Hicâz'dan gelirken aramızda türlü türlü konuşmağa başladık. Biz sohbet içinde eğlenip gelirken dereler de develerin boyununu akıttı. (اِبْطَاعٍ) dereler.
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlu, Mefâ'ilün * Fe'ûlu, Mefâ'ilün, Fe'ûlu, Mefâ'ilün"dür.

zâil olmuştur, demektir. Zîra deve ve mahsûlü bir ni'mettir; nekbet ve âr değildir. Devenin yapağı ve sütünden, boy ve kuvvetinden, itâ'at ve inkiyâdından istifâde edildiği kadar, sâir hayvânâtta istifâde edilemez. Çünkü onlarda [228] bu külliyyâtın hepsi birden bulunamaz. Bununla beraber çöllerde seyyâr kum tepeleri arasında gâib olup gitmemek için boyu yüksek, kuma batmamak için ayakları arız ve mülâhhamdır. Karnında ihtiyât su keseleri olmağa, uzun zamânlar susuzluğa, hörgücündeki yağı sarfetmekle acılığa, dahâmetine binâen soğuğa tahammül eder. Dikenle me'lûf olmak için üst dudağı yarıktır. Kolayca yükletilmesi için oturması, kalkarkan fizik hâdisesi yapmak üzere boyunun uzun olması büyük bir hikmettir. Yapağısı boyamak ve yunmaktan müstağnîdir. Gâyet hassâs ve sevmediğine kindârdır. Anasına ve hemşîresine mücâma'at etmez. Ödû yoktur. Eti intî'âzı artırır, gâyet mukavvîdir. İşte bu kadar hikmetlere binâen Hakk Te'âlâ umûmun enzâr-ı ibret-âsârını deveye tevcih ederek "افلا ينظرون الى الابل كيف خلقت" buyurmuştur.

Bu beyit Muhtasar'da; tarafeyni hissî ve câmi'î 'aklî olan isti'âreye misâl üzerinde "zuhûr"un zevâl ma'nâsına gelmesine misâl getirilmiştir. Meselâ; "واية لهم الليل نسلخ منه النهار" kavî-i kerîminde müste'ârun minh "Derinin koyundan yüzülmesi", müste'ârun leh "Ziyâ-i nehârın gece mahallinden kaldırılması"dır ki, her ikisi de mahsûsün bi'l-basardılar. Aralarındaki câmi', yani vech-i isti'âre "Derinin yüzülmesiyle altındaki etin zuhûru gibi, gündüz perdesinin gece mahallinden kaldırılmasıyla zulmetin zuhûrudur"dur ki, bu kıyâs ve teşbîh aklın tasarrufuyla oluyor. Şu isti'ârede "Zulmet-i leylin zuhûru", "Dav'-i nehârın zevâlî" demek oluyor. Nitekim: "ذلك عار يابن ربطة ظاهر"da "ظاهر = zâhir" açık ve belli ma'-nâlarına geliyorsa da, "açılıp giden" mefhûmu verildiğinden "عيب زائل" ma'nâsına gelir. Ve meselâ;

و تلك شكاة ظاهر عنك عارها ۱

و غيرها الواشون اني احبها

Ebî Züeyb b. Hâlid es-Sahâbî

beytinde, "و تلك شكاة زائل عنك"da bu'diyyet bulunduğu için ma'nâ "و تلك شكاة زائل عنك" demektir. Nitekim "النكاح سنتي فمن رغب عن سنتي فليس مني" hadîs-i şerifiyle, "قال: راغب انت عن الهوى يا ابراهيم" âyet-i kerîmesinde "عن" bu-lunmağa "rağbet"lere i'râz ma'nâsı verilmiştir.

1. Benim sevdiğimden dolayı mahbûbemi ta'yîb ettiler. Ey sevgilim! Onların seni ta'yîbi bir şikâyetidir ki senden uzaklaşmıştır, müteessir olma!..

18

جَمَعَ الْحَقُّ لَنَا فِي إِمَامٍ قَتَلَ الْبُخْلُ وَأَنْ أَحْيَى السَّاحَا¹

Müfredât: (جمع الحق لنا) bizim için adâlet cem' olundu. (في امام) bir re'sde ki (قتل البخل) buhlü öldürdü. Buhl: [229] Emrâz-ı kalbiyyedendir. Ahlâk-ı zemîmenin aslı: Küfür, hubb-i dünyâ, riyâ, kibir, hased, buhlüdür. Buhl: Verilmesi lâzım gelen bir şeyi, kâdir iken vermemektir. Esbâbı: Fakîrlikten korkmak, malı sevmek, başkasının intifâ'ını istememektir. İlâcı: Tevekkül, kanâ'at, tezekkür, mevt-i akrân, tefekkür-i ihtiyâc-ı fukarâ, tahattur-i fezâil-i sehâ gibi şeylerdir; "قال الله تعالى: الذين يبخلون و يأمرون "الناس بالبخل و يكتمون ما اتاههم الله من فضله و اعتدنا للكافرين عذابا مهينا"

Dûzehin ehl-i keremle kârı yok,

Mümsikin yeri cehennem, zârı çok.

Ehl-i buhlun pîşesi telbîsdurur,

Dûzeh içre hemdemi İblîs'durur.

Ehâdîs-i şerîfede: "Bahîlin bi-lâ-'azap cennete giremeyeceğine Hakk Te'âlâ yemîn etmiştir", "Buhl ve kizb sıfatları, îmân ile cem' olmaz" buyuruluyor.

Buhl, âlimde bulunursa cehle, zenginde bulunursa fakra sürüklediği gibi, ashâb-ı 'izzet ve iktidârı da zillet ve hakârete mahkûm eder. Buhl sehâvet ve murûetin zıddı; şükrün terki, azâb-ı kabrin sebebidir.

En fenâsı nefsinden bile imsâkdır ki, ma'âssız hazîne bekcisine benzer. (و ان احبى الساسا) ve cömertliği ihyâ etmiş oldu.

Terceme ve Şerh: Kâili İbn-i Mu'tezz'dir. Pederi Mu'tezz Billâh'ı medh ettiği kasîdesindendir. Meâli: "Hak ve adâlet lehimize olmak üzere bir re'sde tecellî etti ki, o zât buhlü imâte, sehâveti ihyâ eyledi" demektir. 2 "البخل جامع لساوى العيوب و هو زمام يقاد به الى كل سوء" hadîs-i şerîfi meâlince, buhl her türlü me'âyib ve mesâlibi câmi' fenâ bir huy olmağla, riyâsetle mütenâsip değildir. Bir kimsenin ilmi, serveti, nüfûz ve tahakkümü ne kadar yükselse, sehâ ve semâhati de o nisbette tezâyüd etmelidir ki herkes ondan istifâde edebilsin. Atalar; "İnsân, ihsânın kuludur" demişler.

1. {Arûzdan} Bahr-i Medîd'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fe'ilâtün, Fe'ilün, Fâ'ilâtün * Fe'ilâtün, Fe'ilâtün, Fâ'ilâtün"dür.

2. Buhl her fenâ huyları câmi'dir. Bu kötü huy insânı her fenâlığa çeken bir yular gibidir.

که سلطان بلشکر کند سروری!

همان به که لشکر بجان پروری

Sa'dî-i Şîrâzî

Bu beyit *Telhîs*'te; isti'âre-i teba'iyyeye misâl getirilmiştir. Teba'iyye: Fiil ve fiilden müştak isimlerde, masdara teba'iyyetle yapılan isti'âredir. Meselâ: Şiddetle döğülen bir kimse hakkında "Herif öldü gitti" cümlesinde, darbın tesîri, mevtin tesîrine teşbîh edilerek, ölmek masdarı dövülmek masdarı yerinde isti'mâl olunmuş ve bu isti'mâl masdara tebe'an fiilde dahi cereyân ederek fiil-i mâzî, mecrây-ı isti'âre bulunmuştur. Burada isti'âre-i teba'iyyenin karînesi fiildir.

İsti'âre-i teba'iyyenin karînesi bazan da ism-i fâ'il olur. Meselâ; "Fılan'ın mekârim-i ahlâk ashâbından bulunduğunu nâsiye-i hâli nâtık-dır" cümlesinde, masdara teba'iyyetle ism-i fâ'ilde "nâtık" isti'âre cereyân etmiştir. [230]

İsti'âre-i teba'iyyenin karînesi bazan da mef'ûl olur. "Buhl ve semâhat" mef'ûlleri, katl ve ihyâya sâlih şeyler değilse de, katl ve ihyâ masdarlarından "izâle-i buhl ve îfây-ı sehâ" için isti'âre-i teba'iyye vâki' olmuştur. Nitekim;

ما خاط عليهم كل زراد2

نقريهم لهذميات نقد بها

Kutâmî

beytinde, "Kılıncların vücûda girmesi", "Ziyâfetin mi'deye girmesi"ne teşbîh olunup " "قرى" ve " "طعن" masdarlarına teba'iyyetle "نقريهم", "لهذميات" için isti'âre olunmuştur. Karînesi mef'ûldür.

İsti'âre-i teba'iyyenin karînesi bazan da emir sîğası olur. Meselâ;

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye 'âlî,

Tac-ı ser-i 'âlemdir o kim, hâk-i kademdir.

Rûhî-i Bağdâdî

beytinde, "Muhâtabın tevâzu'u", "Toprağın süfliyyetine" teşbîh olunup, "Tevâzu' ve tesseffül" masdarlarına teba'iyyetle "Toprağın süfliyyeti" muhâtabın tevâzu'u için isti'âre olunmuş ve karînesi fiilden "eyleye 'âlî" emir sîğası bulunmuştur.

1. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

2. {قرى} süngüler (زيافه زراد) dokuyucu, nessâc gibi. Ma'nası: Düşmenlere süngü ziyâfeti verip onunla terzilerin diktiği zırh ve sâireyi yarıp parçalarız.

19

غَمَرُ الرَّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا غَلَقَتْ لِضَحَكْتِهِ رِقَابُ الْمَالِ ۱

Müfredât: (غمر الرداء) o zâtın cübbesi geniştir, 'atâsı çoktur. Cübbe, lâbisinin vücûdunu setr u himâye ettiği gibi, sehâvet de sahib-i ihtiyâcı zarûretten muhâfaza eder. (إذا تبسم ضاحكا) gülmek üzere tebessüm eylediği zamân.

Gülmek izhâr-ı ferah ve ta'accüb içindir. Derecesi üçtür:

1-Kahkaha: Fevkal'âde gülmektir. Sagâirden ma'dûddur. Namâzda vâki' olsa, hem namâzı, hem de abdesti bozar. Bu derecesi kesret-i ta'accüb ve killet-i akıldan ileri gelir.

2-Dıhk: Azı dışı görünecek kadar gülmektir. Bir gün Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz, Ebû Hureyre radiyallâhu 'anhın elinden tutarak ona: "Harâm olan şeylerden sakın ki halkın ziyâde 'âbidi; kısmet-i Mevlâ'ya râzı ol ki nâsın ganîsi olasın. Komşuna ihsân et ki mü'min, nefsin için sevdiğini el için de sev ki müslim olasın. Ve çok gülme! Zîra çok gülmek kalbi öldürür" buyurmuştu. Çok gülmek yüzden mehâbeti, kalpten meserreti izâle eder.

3-Tebessüm: Hem câiz, hem de ahlâk-ı hasenedendir. Şu beyit Fahr-i 'âlem [231] Efendimiz hazretleri hakkında buyurulmuştu;

بسم افلح الانسان قد ضاعت ثنياه وفي الاقوال والضحك يرى كالنور اسنان²

Vânî merhûm

(رقاب) kapanır (لضحكته) mütebessimâne gülmesi sebebiyle (غلقت) boyunları, kulpları (المال) metâ' ve nakdin. " المال والبنون زينة الحيرة الدنيا " müfâdınca, mal muvakkat bir dünyâ için zînet olmaktan başka bir şey olmayıp, dünyâ ise " اعلموا انما الحيرة الدنيا لعب ولهو " fehvâsınca, bir oyuncak mesâbesindedir.

و جميع ما حصلته و جمعته حقًا بقينا بعد موتك ينهب
تبًا لدار لا يدوم نعيمها و مشيدها عما قليل يخرب³

İmâm Ali kerremallâhu vechehû

1. {Arûzdan} Bahr-i Kâmil'in darb-ı sâni maktû'-i muzmerindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün * Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Mef'ûlün"dür.
2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
3. Muhakkak ve şüphesizdir ki toplayıp tahsîl ettiğin malın vefâtından sonra paylaşılacaktır. Yûf ol hâneye ki, ni'metleri dâim değildir. Tûf ol kâşâneye ki 'imâreti çok geçmeden harâb u yebâb olacaktır.

Ehâdis-i şerîfede: "Şeytân-ı la'în demiştir ki: Şu âfetin birinden birini mal sâhibi üzerine akşam, sabâh havâle ettiğim için benden kat'ıyyen halâs olamazlar. Evvelâ; helâl olmayanı kabûl ettiririm. Sâniyen; mahallinin gayriye sarf ettiririm. Sâlisen; malı o kadar sevdirim ki hakkını edâ etmeğe kıyamaz", "Her ümmetin bir fitne ve belâsı olup, benim ümmetimin fitnesi de maldır", "Dînar ve dirheme tapanlara la'net olsun" buyuruluyor.

النار اخر دينار نطقت به و الهم اخر هذا الدرهم الجارى

Harpûtî'den

" نعم المال الصالح للرجل الصالح " mefhûmunca, vücûh-i hayra sarf etmek üzere menâbi'-i meşrû'adan kazanılan mallar sâhibine 'ayn-ı ni'met ise de, sû-i emele makrûn olan, muhabbeti kalpte gezen, fenâ yollarda kazanılan servetler ni'met değil, nekbet; emel değil, elem; ikbâl değil, lâ-bekâdır.

Emel ü mal ü elem birbirinin maktûbu,

Sakınıp olmayasın hiçbirinin mağlûbu.

Lâ-bekâya varıyor kalb-i ma'lûmla ikbâl,

Câh u câhında sakın olmayasın mekrûbi?

Vecîhî Paşa-zâde

Bu nev' mal, "ماله"dan me'hûz olup sâhibine vefâsı olmadığını gösterir. Zen gibi malın, zengîne ne vefâsı olur? Servette vâhid-i kıyâsî altın olup, Arabîsi "ذهب" gider, gelmez; Farisî'si "زر" elde durmaz; Türkce'si "Altın" hayır gelmez, demektir. [232]

معنى زرا ترك امد مقبلى كونى تو

ز امتثال امر زر در ترك دنيا بو درست

كرچه خوش باشد زر ابراكى كه خود ابر است تاج

بهر ابراهيم و زر نعلين پاى از رست

Monla Câmi

1. Dînâr lafzını söyleyecek olursan anlarsın ki bu kelimenin son hecesi ateş ma'nâsına gelen "nâr" lafzıdır. Gam ve sitem demek olan "hemm" de dirhem kelimesinin son hecesidir.
2. "زر" in ma'nâsı Arapça "ترك" demektir. Senin yanında hani bir ikbâl ve devlet sâhibi ki "زر" emrine imtisâlen dünyâyı terkte Ebû Zer radiyallâhu 'anh gibidir. Altın hoş ise de sen anı kendinden uzak kıl. "İbrâ" lafzı, İbrâhim lafzının tâcı, "zer" ise Âzer kelimesinin ayağı na'leynidir.

Hukema, zenginlik ağıyâra muhtâc olmayacak kadar servettir. Bundan aşağısı fakîrlik olduğu gibi, yukarısı da fakîrliktir demişler. Bu sebepten hadîs-i şerifte "Zengin, malı çok olan değildir, ancak 'atâ'-i Hakk ile kanâ'at edendir" buyruluyor. Atalar da: "Harîsin gözünü bir avuc toprak doldurur" diyor.

Meşâyih: "Kalbini muhabbet-i mal cereyânına kaptıran ehl-i servet ü yesâr, dâimî bir kasvet içindedir. O tahakküm altında kalpleri ölüp gitmektedir" demişlerdir. Muhyiddîn-i Arabî kuddise sırruhû bir defîne üzerine ayağını basarak "Sizin taptığınız benim ayağımın altındadır" buyurmuştu.

Mürde-dildir agniyây-ı rüzgâr,
Zinde isen mürdelerle olma yâr.

و ساکننا وطن مال و طغیان
هما رضيعا لبان حکمة و تقی

Ebu'l-Hasen el-Büstî

Terceme ve Şerh: Kâili Küseyyir 'Azze'dir. Ashâb-ı sehâdan birisini medh eder. Meâlî: "Efendinin paltosu gâyet geniştir, yani sehâveti boldur. Güteryüz gösterdiği bir sırada malı kapanın elinde kalır" demektir. Tabî'îdir ki, güteryüzün az 'atâsı, doruk çehrenin çok sehâsından ef-dâldir.

Bu beyit *Telhîs*'te; isti'âre-i mücerredeye misâl getirilmiştir. "İsti'âre-i mücerrede": Müste'ârun minhde, müste'ârun lehî mülâyimlerinden bir şey bulunmaktır. Müste'ârun minh "غمر الرداء"da müste'ârun leh "كثير العطا"nın mülâyimi "zarûretten korumak" bulunuyor. Nitekim;

Bin şîvesi vardır bu Züleyhâ-yı cihânın,
Ey Yûsuf-i hüsn eyleme zindânı ferâmûş!

'İzzet Molla

beytinde müste'ârun minh "Züleyhâ"da, müste'ârun leh "cihân"ın mülâyimi "adem-i karâr" vardır.

Bazan da müşebbehün bihin levâzımından bir şey müşebbehle beraber zikrolunursa da müşebbehün bihin kendisi bulunmaz. Meselâ;

1. Takvâ ile hikmet ikisi sût karındaşıdır. [Yani takvanın bulunduğu yerde ilim ve hikmet de bulunur.] Servetle azgınlık, ikisi vatan hemşehrisidir. [Yani hangi kalbe mal muhabbeti girerse, o kalpte azgınlık niyetleri de eğleşir.]

بأن له حاجة في السماء¹

و يصعد حتى يظنّ الجهول

Ebû Temmâm [233]

beytinde müşebbeh "uluvv-i himmet", müşebbehün bihin lâzımı "صعود" ile zikrolunmuşsa da, müşebbehün bihin kendisi zikrolunmadığı için lâzımı olan "صعود" müşebbehin aynı bulunmuştur. Buna da "İsti'âre-i Terşîhiyye" nâmı verilir. Eğer müşebbehün bihin kendisi bulunsaydı şu kıt'adaki gibi olurdu;

Ey milletim sen bundan tamâm beş bin yıl evvel,

.....Altay'larda yaşarken,

Tanrı'n sana dedi ki, ey Türk ırkı bu yerden,

Güneşlere süzülen kartal gibi uç yüksel.

Mehmed Emîn

"Orta Asya'dan garba doğru yürüyen eski Türk oymakları" müşebbeh olup, müşebbehün bih "kartal" ile, lâzımı "uçmak" hep bir arada zikrolunmuştur. Eğer terşîhiyye olaydı, müşebbehün bih "kartal" hazfolunup "uçup yükselmek" müşebbehin 'ayniyyetine verilmiş olurdu.

Esasen teşbîhlerde müşebbeh ile müşebbehün bihin ayrı ayrı bulunduğunu i'tirâf ederek müşebbehün bihin ahkâmını müşebbehde yürütürler. İsti'ârede ise, müşebbeh hizâsında bulunan müste'ârun leh, müşebbehün bihten başka bir şey olmayıp, ikisi bir şey hükmünde olduğu iddi'â edilir. Bu sebepten isti'ârede edât-ı teşbîh bulunmaz. Meselâ;

فَعَزَّ الْفُؤَادَ عِزَاءَ جَمِيلَا

هِيَ الشَّمْسُ مَسْكَنُهَا فِي السَّمَاءِ

وَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْكَ النُّزُولَا²

فَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْهَا الصُّعُودَا

Abbâs b. Ahnef

kıt'asında: Müste'ârun minh "شَّمْسُ مَسْكَنُهَا فِي السَّمَاءِ", müste'ârun leh "vuslatı mümkün olmayan mahbûbe" olup, söz müste'ârun minh üzerine binâ edilmekle edât-ı teşbîh bulunmadığından, her ikisi bir hükümde tutulmaktadır. Nitekim Türkçe'den;

1. Hâlid b. Şeybânî'nin o derece uluvv-i kadr u himmeti vardır ki, en câhil kimseler bile onun semâda bir işi var ki o derece yükseliyor. zanneder.
2. O dilârâ-yı hasnâ bir güneştir ki meskeni semâdadır. Sen bunun 'adem-i vuslatına epeyce sabret. Zîra ne sen oraya çıkabilirsin, ne de o yanına inebilir. Vuslatınız mümkün olmayıp, ancak o sana sarayın penceresinden cemâlini gösterir; sen de görüp kanâ'at edersin.

Gören der rûy-i âteştâbı mâî libâs içre,
Nümâyân, ma'den-i firûzede la'l-i bedehşandır.

Âgâh

beytinde: "La'l-i bedehşân" müste'ârun minh, "mahbûbenin kırmızı yüzü" müste'ârun leh olup, edât-ı teşbîhden 'ârî olmağla, söz müste'ârun minh üzerine mebnî, hâsılı her ikisi de vech-i şebehde bir hükümdedir. Kezâ;

(Bir üstada olsam çırak),
Bir olurdu yakın ırak.
Etseler kemiğim tarak,
Yâr zülfünün tellerine.

Seyrânî

kıt'ası da böyledir. [234]

20

وَاِذَا الْمَنِيَّةُ اَنْشَبَتْ اَطْفَارَهَا اَلْفَيْتَ كُلَّ تَمِيْمَةٍ لَا تَنْفَعُ

Müfredât: (واذا المنية) ölüm olsa. Takdîr eyledi ma'nâsına gelen "منى الشيء"den me'hûzdur. Zîra ölüm dahi mukadderât-i İlâhiyyedendir. (انشبت اظفارها) tırnaklarını batırmış (الفيت) bulursun (كل قيمة) her nazar bağını. Hadîs-i şerifte: "Efsûn yapmak, göz boncuğu ve iplik takmak, şîrînlik alâmeti bulundurmak şîrktir" buyuruluyor. Tesîri Allah Te'âlâ'dan bilerek Kur'ân ve ed'ıye-i me'sûre yazılı hamâil taşımak, hastaya okumak, suya okuyup teberrüken içirmek câizdir [İbn-i Âbidîn, *Hazar ve İbâha*, s.319]. Elfâz-ı mühmele yazılmış nüshalar, iplik, boncuk, hayvân dişi gibileri taşımak câiz değildir. Ama göz değmemek veya korkuluk olmak için bağlara, ekinlere hayvân başı asmak câizdir. [*Câmi'u's-Sagîr*, Buhârî şerhi Aynî, İbn-i Âbidîn]. Zîra isâbet-i 'ayn haktır. (لا تنفع) fâide vermez.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû Züeyb Hüzelfî'dir. Bir sene zarfında beş oğlu tâ'ûndan vefât etmekle, berây-ı teellüm inşâd eylediği kasîde-sindendir. Meâlî: "Ne zamân ki ölüm bir şeye tırnaklarını batırsa, olanca nüshaların fâidesiz olduğunu görürsün" demektir.

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in ebyât-ı zihâfâtındandır. Ölçüsü: "Mütefâ'ilün, Mütefâ-'ilün, Müstef'ilün * Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Müstef'ilün"dür.

Kudret koçunu koyununa,
Katmış seyreder oyununa,
Ecel kolların boynuna,
Habersizce dolar bir gün.

Seyrânî

Ölüm mukadderât-ı İlâhiyyedendir, tabî'î bir âkıbetir. Vakt-i mev'ûdundan inhirâf etmez. Ne doktora görünmekle, efsûn yapmakla taahhur; ne de laûbâlî bulunmakla tekaddüm eder. Yalnız eğer o âdemin ömrü "doktorun tedâvîsiyle izdiyâd bulacaktır" diye ta'lîk ve takdîr edilmişse, behemâl o kimse esbâbına tevessül etmekle ömrü ziyâde olur. Yok ta'lîk edilmemişse, esbâbına tevessül etse bile fâidesi olmayıp, hatta esnây-ı tedâvîde terk-i hayât eder. Eğer efsûn ve tedâvî ölüme mâni' olaydı, hâzik doktorlardan bir kaç tanesi şimdiye kadar yaşaması veya hiç olmazsa sıhhi meslek erbâbının sâir nâsdan biraz fazla ömür sürmesi lâzım gelirdi. Halbuki seylâb-ı mevtin herkesi -tefrîk ve istisnâsız- mütesâviyen ahzettğini görüyoruz.

Ve hele bir tabîbin mütehasısı bulunduğu marazdan müteessiren vefât etmesi, hayret-efzâ bir mu'ammâdır. Lokmân'ın ishâlden, İbn-i Sînâ'nın kulunctan, Ebû Bekir Râzî'nin 'amâdan gitmesi gibi.

Bu beyit *Telhîs*'te; isti'âre-i tahyîliyyeye misâl getirilmiştir. "Tahyîliyye": Müşebbehün bihe muhtass olan emrin müşebbehe isbâtıyla, müşebbehün bihin hayâlen mukadder kılınmasıdır. "وإذا التبتة" müste'ârun leh ve müşebbeh olup, müşebbehün bih "yırtıcı hayvân" hayâlen mukadder [235] kılınarak, ancak lâzımı "انشاب", müşebbeh "ölüm"de isbât edilmiştir. Nitekim Türkce'den;

Bir gün evvel kurtarın teng-esâretten beni!

En büyük hasmım hayâtumdır, refikân öldürün.

Mu'allim Nâcî

beytinde, "Esâret" müşebbeh, "mekân darlığı" müşebbehün bih ise de, lâzımı olan "darlık" müşebbehe verilerek müşebbehün bihin kendisi hayâlen mukadder kılınmıştır. Kezâ;

Hâlis olmazsa zertâb gibi asl-ı mekâl,

Girse bin (pota-i ta'bîr) yine kâl olmaz.

Müerrih Râşid Efendi

beyti de böyledir.

"وإذا المنية أنشبت أظفارها" da "yırtıcı hayvân"ın hayâlen mukadder kılınmasıyla, yalnız lâzımı olan "turnakların batırılması"nı ölüme teşbîhi, isti'âre-i tahyîliyye; ölümün yırtıcı hayvâna teşbîhi, isti'âretün bi'l-kinâyedir. Meselâ;

و لن نطق بشكر برك مفصحا فلسان حالى بالشكاية انطق¹

‘Utbi

beytinde "şâkinin hâli" müşebbeh ve müste'ârun leh, "insân-ı mütekellim" müşebbehün bih ve müste'ârun minh olup "lisân-ı hâlin şahs-ı mütekellimden kinâye olması" isti'âretün bi'l-kinâye, müşebbehün bih "insân-ı mütekellim"i hayâlen mukadder kılıp, ancak lâzımı olan "lisân"ı müşebbeh "hâl"e isbât etmesi isti'âre-i tahyîliyyedir. Nitekim; "الذين ينتقضون عهد الله" nazm-ı kerîminde ahd, hable teşbîh edilip, "habl" müşebbehün bih ise de zikr olunmayıp, ancak lâzımı "nakz" ile müşebbeh "ahd"ın zikrolunması tahyîliyye, "ahdin bozulması, hablin kırılmasından kinâye olması", isti'âretün bi'l-kinâyedir. Kezâ;

صَحَا الْقَلْبُ عَنْ سَلْمَى وَأَقْصَرَ بَاطِلُهُ وَعَرَى أَفْرَاسَ الصَّبِيِّ وَرَوَّاحِلُهُ

Züheyr b. Ebî Selmâ

beytinde, "Şebâbetin hıfvet ve şehveti" müste'ârun leh, "Şebâbetin atları ve yükleri" müste'ârun minh olup, "atları ve yükleri"ni şebâbetin âvân-ı kuvvet ve cehâletine teşbîh, isti'âre-i tahyîliyyedir. "Kuvvetten, şehvetten kalması", "at ve yüklerden üryân olmağla, hacc ve ticâretten kalmasından kinâye olması", isti'âretün bi'l-kinâyedir. [236]

21

الضَّارِبِينَ بِكُلِّ أَيْضٍ مَخْذَمٍ وَالطَّاعِنِينَ مَجَامِعِ الْأَضْغَانِ³

Müfredât: (الضَّارِبِينَ) onlar vurucudurlar (بِكُلِّ) herbirisiyle (أَيْضٍ) beyâz ve mücellâ (مَخْذَمٍ) keskin kılıncın (وَالطَّاعِنِينَ) ve yarıcıdırlar

1. Eğer pek az olan iyiliklerini teşekkülle yâd etsem bile lisân-ı hâlim dâimî fenâlığı şikâyetinde daha üstündür.
2. (صَحَا) muhabbetten kesildi (عَرَى) soyuldu. Ma'nâsı: Kalbim sevdiğim Selmâ'nın muhabbetinden kesilip, hevâ ve hevesati (= هَوَاسَتِي) nihâyet buldu. Ve gençliğin atları ve yükleri soyuldu. (أَقْصَرَ) nihâyete erdi (بَاطِلُهُ) kalbin hevesât ve şehevâtı.
3. Arûzdan Bahr-i Kâmil'dendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütetfâ'ilün, Mütetfâ'ilün * Müstef'ilün, Mütetfâ'ilün, Mef'ûlün"dür.

(مجامع الاضغان) kinlerin birikinti mahalli olan kalpleri. Kin, emrâz-ı kalbiyyedendir. Nefsânî veya dünyevî bir garaz dolayısıyla tutulan kin harrâmdır. Zıddı meveddet, muhabbet ve ziyârettir.

Döndürürse akrabâdan her ki rû,

Eksilir ömrü ve bulmaz rahmet o.

Ne kadar bed de olursa akraba,

Kat'ı rahm andan da beddir ey fetâ.

Hadîs-i şerîfte: "Bir mü'minin diğer bir mü'minden üç günden fazla kesilmesi helâl değildir. Hemen söyleşsinler! Selâmını alırsa sevâpta müsterektiler; almazsa günâh söylemeyende kalır" buyurulmuştur.

صبر و علم و حلم ترياق دلند حرص و كينه بغض زهر قاتلند

Şeyh 'Attâr

Nûşîrevân-ı 'Âdil, oğlu Hürmüz'ü velî'ahd edinmek üzere müsteşârlarıyla meşveret eder. Onlar Hürmüz'ün anası Acem olmayıp Türk olduğunu iddi'â etmişlerse de, Nûşîrevân: "Pederim Kubâd'ın vâlidesi de Türk idi. Ne zarar gördünüz?" der. Boyunun kısalığını ihtâr ettiklerinde: "Kısalık bacaklarındadır; gören oturuyor zanneder" cevâbını verir. "Efendim, Hürmüz'ün halka buğzu çoktur" dediklerinde, Nûşîrevân: "Hürmüz'ün hâli şimdi tebâh oldu" demiştir.

Gıl u gıştan eyle kalbin pâk ü ter!

Kini tutma, bu iki haslet yeter!

Her ne denlü hayır kılsan etme 'add,

Her ne kim görsen iyi gör, görme bed.

Yalnız ahlâk-ı zemîme ve evsâf-ı rezîle sâhiplerine kalben buğz câizdir; "أحب الأعمال إلى الله الحب في الله والبغض في الله". Câmi'u's-Sağîr hadîs-lerindendir.

Terceme ve Şerh: Kâili 'Amr b. Ma'dîkerib'dir. Muhârip bir müfrezeyi medheder. Meâli: "Onlar keskin ve mücellâ kılıncıla düşmeni urucu, kin ve hased yatağını, yani düşmenin kalplerini yarıcıdır" demektir.

1. Sabır, ilim, hilim kalbin tiryâkı; hırs, kin ve buğz da zehr-i kâtildir.

Hikmet: Buğz ve hased besleyen bir kalbin cezâsı, buğz ettiği kim-senin kılıncıdır.

Bu beyit *Telhîs*'te; kinâye-i müfreddeye misâl getirilmiştir. "Kinâye": Lugatta, tasrîhi terk etmeğe; istılahta, mânây-ı aslîsinin irâdesi [237] de câiz olmak üzere ma'nây-ı lâzımı murâd olunan lafızdır. Meselâ;

Bezm-i ikbâlini târ eylesesün derse felek,

Kişi yaktığı çerâğ üstüne pervâne gerek.

Veysî

beytinde, ma'nây-ı aslîsi de murâd olunuyorsa da, murâd olan "Ferdâ-yı istikbâlîm karanlıkta kalmasın diyen, yaktığı îmân çirasını sönmekten muhâfaza etsin!" ma'nây-ı lâzımîsidir. İmân, mekniyyün anı; çerâğ, mekniyyün bi; mü'min, mekniyyün 'anı; pervane, mekniyyün bihtir.

Kinâyede mekniyyün anı ya zât olur, ya sıfat olur, yahud mekniyyün anı nisbet olur. Zât olan mekniyyün 'anı, ya müfred veya mürekkep olur. "مجامع الاضغان" kalpten kinâyedir. Kalp ise bir mevsûftan ibâret bulunmağla, kinâye-i müfred vâki' olmuştur. Nitekim Türkçe'den;

Dehr içinde bir sınık duvar görsen şöyle bil!

Bir Süleymân mülküdür kim, çarh vîrân eylemiş.

Fuzûlî

beytinde: "Süleymân", mülkün ilk sâhibinden kinâye ve müfreddir.

Kinâye-i mürekkebe: Muhtelif sıfatların bir mevsûftan kinâyesidir. Meselâ insândan kinâye olarak "diri, doğru boylu, söyleyici" gibi. Murabba'dan kinâye olarak "müşekkel, dört dıl'ı yekdiğerine müsâvî, zâviyeleri kâime" denilmesi gibi.

Müfred olsun, mürekkep olsun mekniyyün 'anı olan zât bazan tasrîh edilir; bu geçen misâllerde olduğu gibi. Bazan da iyice mülâhaza edilmedikçe anlaşılmaz. Meselâ Süleymân 'aleyhi's-selâmı babası ve ahbâr-ı Benî İsrâîl imtîhâna çekip, şu on suâli sorduklarında bî-tekellüf verdiği cevâplar gibi;

Suâl [Mekniyyün bih]	Cevâb [Mekniyyün 'anh]	Bazı izâhât
1.En yakın şey nedir?	Ahirettir.	Zîra hemen bir sâ-niye sonra öleceği-mizi bilemiyoruz.
2.En uzak şey nedir?	Dünyâdan nasîbimiz olmayan şeydir.	
3.Ahsen-i eşyâ nedir?	Cesed bâ-rûhtur.	
4.Evhaş-i eşyâ nedir?	Cesed bi-rûhtur.	
5.Akbeh-i eşyâ ne-dir?	İmândan sonra küfürdür.	
6.Muhtelifât nedir?	Gece ile gündüzdür.	
7.Mütebâgizât nedir?	Hayât ile memâttır.	Yekdiğerini istemez-ler.
8.Sonu fenâ gelen şey nedir?	Hiddettir.	[238]
9.Sonu iyi gelen şey nedir?	Hilmdir.	
10.Salâhı, vücûdun salâhına; fesâdı, fesâ-dına sebep olan şey nedir?	Kalptir.	Zîra idâre-i vücûdun mer-kezi, irâdenin menba'ı idârenin makârrıdır.

Buna ikinci bir misâl olmak üzere Trabzon Vâlisi ‘Âlî Bey’in “Lehçetü'l-Hakâyık” nâm kitâbındaki bazı lugatların, zamân ve hâle, ‘âdet ve ıstılâha uygun kinâî ma’nâlarını görelim.

Lugat [Mekniyyün anih]	Kinâî ma'nâsı [Mekniyyün bih]	Bazı izâhât
İhtiyât	Gençlikte lâzım iken ihtiyârlıkta yapılan ...	
În-şâallâh	Cevâb-ı redd	Başından def' veya iskât için.
Âferîn	Ucuz ihsân	Fekat kıymette ağır
Bâkire	Beyâz sahîfe	
Tokat	Burhân-ı mü'essir	Sânı'-ı 'âlemin münkirine ur! Tokada sâni' arar.
Cesâret	Korktuğunu belli etmemek	
Hayır du'â	Ucuz hizmet	Fekat behâda ağır!..
Dost	Hidmetimize hâzır zann ettiğimiz kişi	Bakalım! Başımıza bir iş ge-lince sınavacağız!..
Dostluk	Fırtınalı bir havada içi dışına dönen bir şemsiye	Ağır gelen tarafta bulunur

Rüşvet	Hidmet mukâbili hediye	Sevdiğinden değil ya!..
Sır	Sâhibinin saklayabileceği bir şey	Sâhibinin saklayamadığı sır sayılmaz
Sirkat	Çalınan ekmek ise “Vay utanmaz herif!..” Milyon ise “Aşk olsun” dedikleri...	Çünkü ekmeği fukarâ, mil-yonu zengin çalar.
Sefâhet, yani haşarılık	Kadınlar nazarında kiymetdâr bir kusûr ...	
Darb-ı mesel	Kira arabası	Yapılmış çatılmış ... hâzır söz
Diken	Gül bekcisi	
Top	Medeniyetin son sözü	Zehirli gaz gibiler daha son söz ise de ...
‘Âlim	Bir şey bilmediğini bilen	Zâten bilirim diyen câhildir.
Ömr-i insân	‘Avdet bileti satılmaz bir seyâhat	İnsân mesâfe-i ömrünü bir kere kat’ eder.
Falçı	İstediğimizi söyleyen	İstediğimizi söylemezse para vermeyeceğiz!
[239] Libâs	Pek çok def’a kitâba müreccah bir cild ...	İnsânlar ilimden ziyâde parlaklığa bakıyor!..
Mahkeme	Matbah-ı adâlet..., karnım tok.	Adâlet yemeği orada pişerse de sen tok ol!.. Yanaşma!..
Moda	Maymunlar ma’bûdu	İyiliği, fenâlığı belli değil!..Fekat el yapıyor, ben de yapayım!..
Vâ’iz	Sermâyesini yemez tâcir	İlim sarf etmekle eksilmez
Yaş	Kadınların ketmine muktedir ola-bildiği bir sır	Sakalsızlık ve zîb ü zînet oldukça ...

Bu kelimelerde kinâye o kadar gizlidir ki meselâ; “Kira arabası” darb-ı meselden, “ucuz ihsân”ın âferînden, “burhân-ı mü’essir”in to-kaddan kinâye olduğunu” evvelce öğrenmemiş olsak, kolay kolay anlayamazdık.

Mekniyyün ‘anhın sıfat olması: “Kinâye-i karîbe”, “kinâye-i ba’ide” olmak üzere ikidir. Karîbeye misâl;

‘Înâyet her kime yüz tutsa, ‘isyânı hicâb olmaz;

Güneş doğdukta zîra perde-i zulmet nikâb olmaz.

‘Âlî

beytindeki “hicâb”, mâni’den kinâyedir. Ba’ideye misâl;

Nâr-ı gam, nûr-i safâ hep bir çerâğın perてvi,

Çeşm-i insâf ile baksan arada bîgâne yok.

Âlî

beytinde, "Gam ve safânın bir masdardan sudûrunu bilip, mâsivayı aradan kaldırmak", tevhîd-i hakîkîden kinâye olmuş olur.

Mekniyyün 'anha nisbet olmak da sıfat-ı kinâî mevsûfa ya isbât veya andan nefy olunur. Meselâ; "Filân'ın eli açıktır" cümlesinde, "Filân'ın eli" mekniyyün 'anh, "açıktır" sehâvetten kinâye sıfat olup mekniyyün 'anha nisbet olunmuştur. İsbâta misâl;

Huzûra varmağa bâr-i günâhdan yok mecâlim âh!

Şebâbette dönüp kaddim kemâne ya Rasûlallah!

Bu kara yüzle dûzahda dahi şerm eylerim billâh,

Değil Leylâ kulun lâyük cinâna yâ Rasulallâh.

Leylâ Hanım

kıt'asında, "kara yüz" günâhdan kinâye sıfat olup mevsûfa nisbet ve isbât edilmiştir. Nitekim şâ'ir;

فى قبة ضريت على ابن الحشر ا

ان الساحة والمروة والندى

İbn-i Ziyâd b. A'cem

beytinde, sıfât-ı selâseyi İbn-i Haşrec'in otağ-ı hümayûnuna isbâtı, "o kubbe altında mekîn olan İbn-i Haşrec'e" nisbet eylemesi kinâyedir. Nefye misâl; [240]

Kurbiyyet-i gül, bülbüle de hâre de kalmaz;

Hengâm-ı târâb, meste de huşyâre de kalmaz.

Vâlî-i Âmidî

beytinde, "gül" yârdan, "bülbül" âşıktan, "hâr" âğyârdan, "kurbiyyet-i gül" ma'sûka mensûbiyyetten kinâyedir ki, "bu kurbiyyetin kalmaması" vuslat sıfat-ı kinâîsini ma'sûkdan nefydir. İkinci mısra' da ayrıca bir misâldir.

Kinâyede bir cihet gösterilip de diğer cihetin kasr olunmasına "ta'rîz" denilir. Meselâ eliyle, diliyle halkı inciten bir kimseye karşı; "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" hadîs-i şerîfini okumak; sonradan görmüş bahîl bir âdeme karşı;

1. Kerem, insâniyyet ve sehâ, İbn-i Haşrec'in üzerine kurulan tâk-ı zaferde ictimâ' etmiştir.

Örtülmüşü açma, açığı örtme!
 Er isen Seyrânî bir cân ürkütme!
 Hasîsin, bahîlin gayretin glutme!
 Sonradan görmüşten alma emânet!

Seyrânî

kıt'asını okumak gibi. Ve bir mazlûmu tesellî etmek üzere yanında;

Ne kadar şu'le-fürûz olsa da şem'-i zâlim,
 Âh-ı mazlûm ile elbette söner çok sürmez.

Mehmed Rif'at

beytini okumak gibi.

İmâm Sekkâkî, kinâyenin telvîh, remz, îmâ ve işâret şeklinde de îrâdına kâildir.

Telvîh: Mevsûfa münâsîp sıfatların îrâdıyla, mevsûfun mekniyyün 'anh olmasıdır. Meselâ: "Ebû Hanîfe", çok divit kullandığı için İmâm-ı a'zam'dan; "Kesîru'r-ramâd", çok yakıp pişirdiği için misâfirperverden; "ümmü'l-habâis", şaraptan; "habbetü's-sevdâ", çörek otundan; "Filân'ın arkası kalındır", kesret-i etbâ'dan kinâye olması gibi. Şu kıt'a da öyledir;

Çal Seyrânî, durma, sazı,
 Hakk'a eyle sen niyâzı!
 Sana (secdesiz namâz)ı
 Kismet olan kılar bir gün.

Seyrânî

Remz: Mevsûfu az ve gizli bir ma'nâ ile belli etmektir. Meselâ; "Filân'ın başı yukarıdadır" sözü, gurûrundan; "boyu kısadır" kelâmı, hîlesinden; "kolu uzundur" denilmesi, tahakküm ve nüfûzundan; "cebi deliktir" kelâmı, isrâfından kinâyedir. Kezâ; "Hıncır eti yiyen bir millette 'ırz kıskancılığı olmaz" kâ'idesi, hıncırın dişisini kıskanmadığına remzen kinâyedir. Ve kezâ şu beyitte "Günâhın Kâf Dağı olması" bü-yüklüğünden kinâyedir.

Ger günâhım Kûh-i Kaf olsa ne gamdır yâ Celîl!
 Rahmetin bahrine nisbet; innehû şey'ün kalîl.

İmâ ve işâret: Kısa fakat açık bir vâsita ile mevsûfun gösterilmesidir. Meselâ: İlm-i Fizik ve Mihanik, Arşimed'in [241] medresesine bağdaş kurmuş idi" cümlesinde, ulûm-i riyâziyye ve tabî'iyyenin o medresede temekkün ve istikrârından ve o vâsita ile hikmet-i tabî'iyyeyi Arşimed'e nisbetten kinâyedir. Nitekim;

او ما رايت المجد القى رحله فى ال طلحة ثم لم يتحول ا

Buhturî

beytinde, "İlkâ'-i rihlet" 'izz ü şerefîn Âl-i Talhâ'da ikâmetinden, "لم يتحول" orada istikrârından kinâyedir. Kıt'a-i âtiyede bunların cümlesi mevcûddur;

امام المسلمين ابو حنيفه	لقد زان البلاد و من عليها
كابات الزبور على الصحيحه	باحكام و اثار و فقه
و لا بالمغربين و لا بكوفه	فما بالمشرقين له نظير
اماما للخليفة و الخليفه	فقيها كان فى الاسلام نورا
على من رد قول ابى حنيفه2	فلعنة ربنا اعداد رمل

İmâm Şâfi'î

"İmâmü'l-Müslimîn Ebû Hanîfe", Nu'mân b. Sâbit rahmetullâhi 'aleyhden kinâye olup, telvîhe; "Eski ve yeni dünyâların maşruk ve mağriblerinde ve Kûfe'de emsâli bulunmaması", umûm dünyâda emsâlsizliğinden kinâye olup remze; "İslâm'da nûr olması", yakılmış kandîl gibi beyne'l-İslâm istikrarına ve o vâsita ile de o kandîli müslümanlara nisbetten kinâye olup imâ ve işârete, "من رد قول ابى حنيفه" firak-ı dalleden kinâye olup, mekniyyün 'anhın zât olmasına misâl olabilirler...

Allah Te'âlâ'nın 'inâyeti ve hüsn-i tevfikıyla fenn-i sâni Beyân'a istişhâd edilen ebyâtın şerhi burada bitti. Fenn-i sâlis Bedî'in ebyâtı şerhine başlandı. Rabbi'm Te'âlâ beyt-i derûnumuzu şerhle hüsn-i hâtîmeler müyesser eyleye.

1. Ben bilmedim mi? Yani şüphesiz bildim ki 'izzet ve şeref göçünü Âl-i Talhâ'ya konurdu, yani orada ikâmet etti ve oradan ayrılmadı.
2. Bu muhakkak ki İmâmü'l-Müslimîn Ebû Hanîfe rahmetullâhi 'aleyh doğup yetişti, bütün dünyâ ve mâ-fihâyı tezyîn eyledi; Kitâb-ı Zebûr'un âyetleri gibi ahkâm, âsâr ve mesâil-i fıkhiyye ile âlem-i İslâmiyyet'i tenvîr ve ihyâ eyledi. Eski ve yeni dünyâların şark ve garbında mesâli gelmemiştir. Fakîh-i a'zam hazretleri dâr-ı İslâm'da yakılmış, asılmış kandîl gibidir. Avâmm u havâss-ı nâsa imâmdır. Hakk Te'âlâ'nın kum taneleri sayısınca la'net ve azâbı o zât-ı velâyet-penâhın kâvil ve ic-tihâdını reddeden firak-ı dâllenin üzerine olsun... [Mezhebini kabûl edenler de rahmet-i Rahmân'a kavuşsun!.. Âmin.]

و صلى الله على سيدنا محمد و آله و صحبه اجمعين و الحمد لله رب العالمين

[242]

1

تَرَدَّى ثِيَابَ الْمَوْتِ حُمْرًا فَمَا أَتَى لَهَا اللَّيْلُ إِلَّا وَهْيَ مِنْ سُنْدُسٍ خَضِرًا

Müfredât: (تردى) Ebû Nehşel arkasına giydi (ثياب الموت) ölüm elbisesini. Kuru kandan isti'âredir. (حُمْرًا) kırmızı olarak (فَمَا أَتَى لَهَا) kan elbisesi üzerinden geçmeksizin (اللَّيْلُ) bir gece (إِلَّا وَهْيَ) ancak o kanlı kefen (خَضِرًا) yeşil ipekten. (مِنْ سُنْدُسٍ) ince ipekli elbise (سُنْدُسٍ) yeşil ipekten.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebû Temmâm'dır. Ebû Nehşel Muhammed b. Hümejd'in şehâdetinde söylediği mersiyyedendir. Meâlî: "Ebû Nehşel kırmızı ölüm elbisesini giymişse de, üzerinden bir gece geçmeksizin o libâs hemen yeşil cennet hullesi oldu" demektir.

"و لا تحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون ... " nazm-ı kerîmi müfâdınca şehîdler ölmezler. Hayât-ı ebedî-i rûhânî ile hayydır. El'ân tena'um ve telezzüz içindedirler.

Hadîs-i şerîflerde: "Şehîdlerin rûhu cennette yeşil kuşlar kursağındadır", "Her bir şehîd ehl-i beytinden yetmiş kimse için şefâ'at etmeğe me'zûndur" buyuruluyor. Diğer bazı ehadîse göre; "Şehîdler kamıyla defnolunup, ona bedel yevm-i kıyâmette murassa' elbiseler, envâ'-ı kerâmetler verilecek, onlar için cennette yüz derece tahsîs edilecektir".

Şehîdlik otuz üç mertebedir. En efdali muhârebeye ölmektir.

Buyurdu hem gele bir kavm esûp bâd-ı sabâ gibi,

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün. {Cümle nûshada tamamlanmadan bırakılmıştır. Haz.}

Ki görmeye hisâb ânlar, hem etmeye azâb-ı ihrâk.

Dediler kim durur bunlar, beyân et yâ Rasulallah!

Buyurdu kim, gazâlarda edendir kanların ihrâk.

Buyurdu hem şehîd olan geliserler kıyâmette,

Şecâ'atte, salâbette, mehâbette kamu açvâk.

Kılıncların omuzunda asûben yürüye bunlar,

Ger İbrâhim ile Mûsâ görürlerse çekeler sâk.

Görüp haşr ehli, edeler, bular kimlerdürür yâ Rabb!

Diyeler kim şehîdlerdir oluptur kanları mihrâk.

Yazıcıoğlu

Rütbe-i şehâdetin fazîletini anlamak için Yahyâ, Zekerîyyâ, Şu'ayyâ, Cîrîs, Muhammed 'aleyhimü's-salâtü ve's-selâmın, çehâr- yâr-ı güzîn ve seksen bin sahâbe ve bunca eimme ve meşâyihün şeref-i şehâdete kavuştuğunu kıyâsa getirmek kâfidir.

Bu beyit *Telhîs*'te; ilm-i bedî'den, san'at-ı tıbâka misâl getirilmiştir. "Bedî": Muktezây-ı hâle mutâbık olan kelâmdaki vücûh-i tahsîni bildirir. Vücûh-i mezkûreye sanâyi'-i bedî'îye denir ki, ma'nevî ve lafzî olmak üzere iki kısımdır. Sanâyi'-ı ma'neviyyeden birisi san'at-ı tıbâk-dır. "Tıbâk": Aralarında tezâd veya tekâfûdan biriyle tekâbü'l olan iki ma'nâyı cem'dir. "تردى ثياب الموت حمرا" ile "وهي من سندس خضر" tezâd sû-retiyle yekdiğerine mutâbıktır. Nitekim Türkce'den; [243]

Tev'em olmuş sûruna kahbe cihânın mâtemi,

Duhterin tezvîc eden mâder (hem ağlar), (hem güler).

'Aynî

Dost medhinden ne hâsıl, zemm-i düşmenden ne gam,

Fâriğ u âzâdeyim, birdir yanımda (medh) u (zem).

beyitlerinde olduğu gibi.

Cem'-i mütezâddeyn ile tıbâk bazan ismeyn arasında olur. "و تحسبهم ايقاظا وهم رقود" kavî-i kerîminde ve;

Derûnu (âşinâ) ol, taşradan (bîgâne) sansınlar,

Bu bir özge revîşdir ('âkıl) ol, (dîvâne) sansınlar.

Dervîş Şinâsî

beytinde olduğu gibi.

Ve bazan fi'leyn arasında olur. "يحيى و يميت" kelâm-ı münîfiinde ve;

Ehl-i mâtem (giryede), kitâb-ı kismet (handede),
Cân-sitânın verdiği ma'cûn dü-hâssıyyetlidir

Nâbî

beytinde olduğu gibi.

Ve bazan da harfeyn arasında olur. "لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت" nazm-ı cemîlinde ve;

(Bî)-nikâb ve (bâ)-nikâb arz-ı cemâl eylerdi yâr,
Gâh hilâli bedr ve gâh bedri hilâl eylerdi yâr.

beytinde olduğu gibi.

Biri diğerine mukâbil görünmezse bile, alâka-i mecâziyye ile mukâbil görünen iki ma'nâ beynini cem' etmek de tıbâktandır. Meselâ;

لا تَعْجَبِي يَا سَلَمَ مِنْ رَجُلٍ ضَحَكَ الْمَشِيبُ بِرَأْسِهِ فَبَكَى ۱

Di'bil Huzâ'î

beytinde: "meşîb" ile "bükâ" ma'nen mütekâbil değillerse de, zuhûr-i meşîbden kinâye olan "ضحك" ile "بكا" beynini cem' etmek tıbâktandır. Böylesine "îhâmu't-tezâd" denilir.

Tekâfû sûretiyle tıbâka misâl: Rubâ'ıyyât-ı Ömer Hayyâm tercemesinden; [244]

(Gam yemek)le (cân çekiştirmek)ten ibârettir hayât;

Böyle şûrişten ümmîd-i haz dahi beyhûdedir.

Nevbet-i ömrü savan eslâfa gıpta eylerim,

Doğmayanlarsa doğanlardan daha âsûdedir.

Hüseyn Rif'at

rubâ'îsinde olduğu gibi.

1. (ضحك المشيب) saç ağarması güldü; yani gülen kimsenin beyâz dişleri görüldüğü gibi, beyâz saçlar ağarıp görüldü. Ma'nâsı: Ey mahbûbe Selmâ! Başımdaki tüyler gülerken, yani ağarırken benim ağladığıma ta'accüb etme. Meyil ve muhabbetim sana bağlı iken, aşk ve iştiyâkından yıpranıp ihtiyâr sîmâsını vurduğuma ağlarım, demektir. Racûlden murâd şâ'irin kendisidir.

Yekdiğerine mukâbil düşen lafızlara hâs olan me'ânînin mütekâbil-
len îrâdî dahi tıbâktandır. Buna "tekâbül" denilir. Meselâ: "فليضحكوا"
" قليلا وليبكوا كثيرا " âyet-i kerîmesinde dıhk'ın mukâbili bükâ, kıllet'in mu-
kâbili kesrettir. Kezâ; " فاما من اعطى واتقى وصدق بالحسنى فسنيسره لليسرى واما "
" من بخل واستغنى و كذب بالحسنى فسنيسره للعسرى " nazm-ı celîli ile;

ما احسن الدين والدنيا اذا اجتماعا و اقيح الكفر و الافلاس بالرجل¹

Ebû Dülâme

beytinde olduğu gibi.

Bir mevsûfun mütekâbil sıfatlarla yâd olunmasına "tedbîc" dahi
denilir. Nitekim "تردى ثياب ..." beytinde olduğu gibi.

2

كالقسي المعطّات بل الأسهم مبرية بل الأوتار²

Müfredât: (بل الاسهم مبرية) eğilmiş yaylar gibi (كالقسي المعطّات) ve
belki yontulmuş oklar gibi (بل الأوتار) ve belki yay kirişleri gibidir.

Terceme ve Şerh: Kâili Buhturî'dir. Bir takım develerin za'fiyyetini
beyân eder. Meâlî: O develer o kadar za'iftir ki, "eğilmiş yaylara, yon-
tulmuş oklara, gerilmiş kirişlere dönmüştür" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; mürâ'ât-ı nazîr san'atına misâl getirilmiştir.
"Mürâ'ât-ı Nazîr": Bir şeyi kendine münâsip şeylerle cem' etmektir.
"Kasiyy, eshûm, evtâr" birbirine mütenâsip olarak bir beyitte cem' ol-
muşlardır. Nitekim; [245]

Nazm-ı Firdevsî eğer olmasa, olmazdı 'ayân,

Bezm-i Keykavus u rezm-i Rüstem ü İsfendiyâr.

Nâm-ı Behrâmî olup nazm-ı Nizâmî'den bülend,

Oldu şi'r-i Enverî'den vâsf-ı Sencer âşikâr.

Na'imâ

kıt'asında "Firdevsî, Nizâmî, Enverî" müerrihlerin zikri gibi.

1. Dîn kuvveti ile dünyâ zenginliği bir kimsede ictimâ' ederlerse ne kadar güzeldir! Bilakis 'iyâzen billahi Te'âlâ küfürle dünyâ fakirliği de bir araya gelirse ne kadar fe-nadır!
2. Arûzdan Bahr-i Hafîf'in beyt-i teş'îşindendir. Ölçüsü: "Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'i-lâtün * Fe'ilâtün, Mefâ'ilün, Mef'ûlun"dür.

3

اِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعَهُ وَجَاوِزَةً اِلَى مَا تَسْتَطِعْ ۱

Müfredât: (اِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا) bir şeye gücün yetmediği zamân (فَدَعَهُ) onu bırak (وَجَاوِزَةً اِلَى مَا تَسْتَطِعْ) gücün yeteceği şeye geç!

Terceme ve Şerh: Kâili 'Amr b. Ma'dikerib'dir. Meâli: "Gücünün yetmediği bir işi o anda bırak, yeteceğine geç!" demektir. Hikmet: Yapamayacağın işin başına varma!

Mânend-i şecer nâbit olur sâbit olanlar,

Her kangı işin ehli isen anda devâm et!

Noksânını bil, bir işe ya başlama evvel!

Ya başladığın kârı pezîrâ-yı hitâm et!

Ziyâ Paşa

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-i irsâda misâl getirilmiştir. "İrsâd": Lügatta gözcü nasbetmeğe denilir. İstılâhta, kelâmın sonunda gelecek vaziyeti bildiren bir ta'bîrin, ibtidâda gelmesidir. Beytin sonunda "وَجَاوِزَةً" "اِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعَهُ" geleceği, ibtidâen söylenen "اِلَى مَا تَسْتَطِعْ" ta'bîrinden anlaşılıyordu. Meselâ;

Dest-i kudretle yoğiken âlemi vâr eyledin,

Halkını müslim kılıp kimini küffâr eyledin.

Kimine verdin bihişt ü hil'at ü tâc ü kemer,

Kiminin yerin cehennem, menzilin nâr eyledin.

Kânûnî Süleymân

kıt'asında, mısra'-ı râbî'de "cehennem ve nâr" geleceği, mısra'-ı sâliste "bihişt" ta'bîrinin gelmesinden belli oluyordu. Bunun mâba'di;

Kiminin kaddini kıldın servi vü ar'ardan yüce,

Kiminin gözü yaşını cûy u enhâr eyledin.

Rûzu rûşen eyledin emrinle, gün etti tulû',

Geceyi encümler ile zeyn edip târ eyledin.

Güller ile gülşen içre hârı kıldın hem-nişîn,

Geceler ta subha dek bûlbülleri zâr eyledin.

1. Arûzdan Bahr-i Hezec'dendir. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Fe'ülün * Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Fe'ülün"dür.

Zâhîde erzânî kıldın kevser u hûr u bihişt,
Bu Muhibbî kulunu müştâk-ı dîdar eyledin.

Kânûnî Süleymân

kıt'asında dahi böyledir. Kezâ; " يضل من يشاء و يهدى من يشاء " nass-ı celîlinde " يضل من يشاء " geleceği, ibtidâen " يضل من يشاء " gelmesinden belli idi. " الى ما لا يريك " دع ما يريك الى ما لا يريك " hadîs-i şerîfinde âhir-i kelâm " الى ما لا يريك " buyurulmasından ma'lûm oluyordu. Kezâ; " وما كان الله ليظلمهم ولكن كانوا انفسهم يظلمون " âyet-i celîli ve;

Mazîye kılma teessûf, yeme müstakbel gamın,
Hâlini hoş gör ki, ömrün hâsılı imrûzdurur.

Mahmûd Hüdâyî

Tutuştı gam oduna, şâd gördüğün gönlüm,
Mukayyed oldu, ol âzâd gördüğün gönlüm.

Diyâr-ı hecrde seyl-i sitemden oldu harâb,
Fezây-ı aşkda âbâd gördüğün gönlüm.

Fuzûlî

Ben gördüğüm, bu dâr-ı fenânın fenâsıdır,
Bâkî, Hakk rızâsı; bekâ, Hakk bekâsıdır.

Gâlib Dede

Dil-hâne harâb oldu,
Yıkıldı türâb oldu,
Her cânibi bâb oldu,
Vîrâne miyim bilmem!

Nûrî

kıt'alarında olduğu gibi.

4

قَالُوا اقْتَرِحْ شَيْئًا نَجِدُكَ طَبِخَهُ قُلْتُ اطْبَحُوا لِي جَبَّةً وَقَمِيصًا ۱

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı sâni-yi maktû'undandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Müstef'ilün, Mütefâ'ilün * Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Fe'ilâtün"dür.

Müfredât: (قالوا اقترح شيئا) bana dediler ki, her ne şey istersen iste (نجد لك طبخة) senin için güzelce pişirelim (قلت اطبخوا لي) dedim ki, bana pişiriniz! (جبة) bir palto (وقميصا) ve bir gömlek.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû Nu'mân'dır. Soğuk bir havada, ırmak kıyısında nüdemâsıyla sohbette bulunuyordu. Aşçıbaşı gelip, "Efendim ne isteyorsunuz, buyurunuz, pişirelim!.. diye sorduğunda, ona cevâben söylemişti. Meâlî: "Bana gelip, her ne isterseniz buyurunuz! Arzûnuza muvâfık pişirelim!.. dediler. Ben de onlara bir palto ile bir gömlek pişiriniz, dedim" Yani, gâyet soğuktur. Elbiseye ihtiyâcım, yemekten fazladır. Elbise pişiriniz, demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı müşâkele-i tahkîkiye misâl getirilmiştir. "Müşâkele": Bir söze münâsebeti olmayan bir lafzı, o [247] şeyin vukû'unda isti'mâl etmektir. Bu da ya tahkîkî, ya takdîrî olur. Tahkîkiye misâl: "اطبخوا لي جبة وقميصا" da, "اطبخوا" lafzı "خيظوا" mevki'inde isti'mâl olunmuştur. Nitekim: "Romanya ovasında ve Kanada'da buğday biterse, bizim memleketimizde de ulûm ve sanâyi' biter" cümlesinde, "biter" [sonraki gelme] lafzı "yükselir" mevki'inde isti'mâl olunmuştur. Takdîriye misâl: "Hasta yanında çok oturan bir kimse hastaya "Cânım ne yemek istiyor" diye sorduğunda, hastanın "Kalkıp gitmekliğini yemek istiyorum" demeyip, ancak "Kalkıp gitmekliğini" demesi gibi.

5

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِي الْهَوَىٰ أَصَاخَتْ إِلَى الْوَاشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجَرُ

Müfredât: (إذا ما نهى الناهي) her ne zamân ki bir mâni' beni aşktan men' ederse (فلج بي الهوى) yine aşk bana mülâzemette bulundu idi. Fakat (اصاخ) dinledi, kulak verdi (إلى الواشي) koğucuya. Koğuculuk âfât-ı li-sândandır; " قال تعالى : و لا تطع كل حلاف مهين همار مشاء بنميم "

Kimse aybın görmeyip göstermegil,

Bî-'ayb hiç kimse olmaz şöyle bil!

Âkıl olan kizb ü gıybet eylemez,

Zemme ebleh gibi râğbet eylemez.

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilü, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün"dür.

Ehâdis-i şerîfede: "Nemmâm kimse kable'l-'azâb cennete giremez", "Meclisteki sözler emânettir", "İkiyüzlü, ikidilli mel'ûn olsun" buyurulmuştur.

يسعى اليك كما يسعى عليك فلا تأمن غوائل ذي وجهين كباد¹

Mustatraf

Hikmet: Nemîme dinleyip kabûl etmek, nemîmeden beterdir.

Hikmet: Nemmâma kulak asmayan kimsenin düşmeni az olur.

Bir hakîm: Nemmâm sözünde sadık ise "ان جاء كم فاسق نبأ" hükümünce fâsık, kâzib ise "همار مشاء بنميم" hükümünce münafıktır, dedi.

Hikmet: Koğucunun bir saatte ifsâd ettiğini, sihirbâz bir senede ifsâd edemez.

Hikmet: Koğucuya söz düşüren kimse, kendi eliyle kendini katletmiş demektir.

Sırrı düşmenden dilersen ger nihân,

Dostuna dahi sakın etme 'ayân!

Kaç yanından sen ânın ey yâr-i cân!

Her kim esrârın senin eyler 'ayan. [248]

إذا ضاق صدر المرء عن سر نفسه فصدر المرء الذي يستودع السر اضيق²

Ahnef b. Kays

(الهجـ) ayrılık (فلج بها) nemmâmın koğulamasıyla mülâzemet etti

Terceme ve Şerh: Kâili Buhturî'dir. Mütevekkil billâh'ın vezîri Feth b. Hâkân'ı medh ettiği kasîdesindendir. Meâli: "Mâni'-i vuslat, beni muhabbet-i mahbûbdan men' ettikçe, aşkım daha ziyâde arttıysa da, o yâr-ı bî-vefâ nemmâmın sözüne inanmakla, aramızda ayrılık yüz gösterdi" demektir.

Bu beyit Telhis'te; san'at-ı müzâvece'ye misâl getirilmiştir. "Müzâvece": Şart ve cezâyı hâvî her iki cümlelerin yekdiğeri beyninde müzâvece bulunmaktadır. Birinci cümlede şart: "إذا ما نهى الناهى", cevâp: "فلج بى الهوى"; ikinci cümlede şart "اصاخت الى الواشى", cevâp

1. İkiyüzlü koğucunun hîlesinden sakın ki, elin koğunu sana getirdiği gibi senden de ele götürür.
2. Bir kimse kendi sırrını kalbine sığdıramayıp hârice söyleyecek olursa, söylediği kimse hiç sığdıramaz; onun kalbi daha dardır.

"فلج بها الهجر" olup, şu iki cümle yekdiğersiz olamamakla aralarında bu sûretle izdivâc vâki' olmuştur. Meselâ; "Suya düşen bir cismin hacmi sıkletinden fazla gelirse, yüzünde yüzer; fakat sıkleti hacminden ziyâde gelince tabana çöker" cümlesinde, şartlı cezâlî iki cümle birbirine mukâbil ve müzdevicdirler. Kezâ; "Muhdes ile su arası dört bin adımdan eksik ise abdest almak, ziyâde ise teyemmüm etmek lâzımdır", "Bir dâire içerisinde bulunan zâviye 90 derece ise, o muhîtin rub'una, 60 derece ise südüsüne müsâvîdir" misâlleri de böyledir.

6

طَوَيْتُ بِأَحْرَازِ الْفَنُونِ وَنَيْلَهَا
رِدَاءَ شَبَابِي وَالْجَنُونُ فَنُونُ
فَجِئْتُ تَعَاظِيْتُ الْفَنُونُ وَحَظَهَا
تَبَيَّنَ لِي أَنَّ الْفَنُونُ جُنُونُ ۱

Müfredât: (طويت) dördüm (أحراز الفنون) ulûm-ı akliyye ve nakliyyeyi elde etmek için (ونيلها) ve fûnûna nâil olmak için (رداء شبابي) gençlik hırkasını (والجنون) halbuki delilik, şu'ûr bozukluğu, dimâğda fakr-ı dem, dimâğ frengîsi. Dimâğın şeklen tagayyürü ve dimâğ urlarından husûle gelir.

Dimâğda fakr-i dem: Tesemmüm, âni sevinme, sıkılma, korku, birden bire kıyâm, bazı şeylerin [kan, cinâyet, yılan ... gibi] görülmesi, bazı cisimlerin temâsı gibi asabî tesîrlerle olur. Bu hâllerde dimâğ şiryânlarının muharrik-i a'sâbı taharruş ve şiryânlar teşennücî olarak tekallus ediyor, dimâğda fakr-i dem husûle geliyor; kalp hastalıkları da fakr-ı dem yapabilir. Histeri [249] ve sâir sar'alarda zuhûra gelen "gaşy"ler bu sınıftandır.

Dimâğ deverânlarında birden zuhûra gelen bozukluklar dahi tekallus ve ihtilâc nöbetleri yapar. Bu hâl küçük çocuklarda çok olur. Bu yaşta dimâğın tenebbühe kâbiliyyeti ziyâde olmağla, ufacık bir 'ârıza [Meselâ bir intân veya hazım bozukluğu, diş çıkarma gibi] tekallus ve ihtilâc yapabilir. Havâle bundan ileri gelir.

Fazla kan zıyâ'ından, tebevül-i zülâlden husûle gelen mukavvî ve irticâcî tekalluslar lohusalarda bulunur.

Dimâğın kendisi ve nevâhî-i 'ızâmından biri şeklen tegayyür eder, veyahud "ur" gibi müzmin bir 'ârıza peydâ olursa, tedricî sûrette mele-

1. Bu beyit metn-i Telhîs'te yoktur; şerh-i muhtasarında getirilmiştir.

kât-ı akliyyeyi za'fa uğratar ve ebediyyen şu'ûru iptâl eder. Çok kimseler bazı cinnetlerde, cin tasallutu olduğuna kâni' olmuşlardır.

Sar'a ve histeri, muhtıl-i elem ilâclarla [afyon müstahzarları gibi], müsekkîn ve muzâdd-ı teşennüc devâlarla [Valeryan müstahzarları gibi] ve Azotiti-i Âmil gibi bazı ev'ıye ilâclarıyla tedâvî edilir.

Hükmü: Akıl mefkûd olduğu için [ebediyyen şu'ûrsuzluklarda] mecnûnun îmânı müstakillen sahîh olmayıp, ancak ebeveynine veya velisine tebe'an mü'mindir. Veyahud îmân-ı fıtrî ile mü'mindir. Cinnet-i ebedî, 'ibâdeti muskittir. Bir gün, bir gece imtidâd eden cinnet [goma], o günkü namâzları, Ramazân'ı kâmilten kaplayan cinnet, o senenin savmını, bütün seneyi kaplayan cinnet, o senenin zekâtını sâhibinden iskât eder. Mecnûn, akvâliyle muâheze olunamaz. [Mir'ât'a bak!] (فنون) fûnûndur (فحين تعاطيت) alıp kabûl ettiğim zamân (الفنون وحظها) fenleri ve zevkini (تبين لي) bana belli oldu ki (ان الفنون جنون) fenler cinnet imiş.

Terceme ve Şerh: Kâili Sa'deddîn-i Teftâzânî'dir. Kendi zamânında halkın ulûm ve ma'ârifeye 'adem-i rağbetini görmekte teessûfünden söylemişti. Meâli: "Bu ilimleri kazanmak uğrunda gençlik hırkasını soyunup dürdüm. O fenlerden biri de cinnettir. [Yahud, cünûnda birkaç nev'dir]¹. Fûnûn-i mütenevvi'adan nasîbimi ahz u ihrâz ettikten sonra anladım ki, fenler cinnetten bir nev' imiş". Yani ma'ârif ehline kıymet verilmeyen şu devirde sermâye-i ömrü ilme sarf etmek cinnetten sayılır, demektir.

E'âzım-ı 'ulemâ-i İslâm'dan olan Teftâzânî 722 hicrîsinde Horasân'ın "Nesâ" şehrinde doğmuş, 792'de Semerkand'da vefât etmiştir. Tefsîr, hadîs, usûl-i fıkıh, akâid ve edebiyâtta asrının ferîdi olup, bu fenlerin cümlesinde te'lîfâtı vardır. Kendisinden evvel medeniyet-i İslâmiyye'ye Moğol tahrîbâtı bir fâsıla verip, ulemâ ve hukemâdan hemen kimse kalmayan bir devirde gelmekle, ma'ârif-i İslâmiyye'de yeni bir devir açmış, kendisinden evvel geçenlere mütekaddimîn, sonra gelenlere müteahhirîn nâmı verilmişti. Timurlenk'in hizmetinde bulunmuş ve bu cihângîr tarafından pek çok hürmet ve ta'zîmlere nâil olmuştu.

Te'lîfâtı şunlardır. "Şerhu Akâid-i Neseî", "Şerhu li'l-Fettâh li's-Sekkâî fi 'İlmi'l-Kelâm", "Şerhu Nevâbiğ'i'l-Kelim", "Mekâsıd", ve bunun şerhi, "Keşfû'l-Esrâr" nâm bir Tefsîr-i şerîf-i Fârisî, "Şerhu Mûnteha's-Su'âl ve'l-Amel fi 'İlmi'l-Usûli ve'l-Cedel", "Kitâbü'l-Fetâveyi'l-Hanefiyye", [250] hadîste "Kitâbü'l-Erba'in", nahivde

1. "Yahud nev'dir" kısmı sonradan satırın üstüne yazılmıştır. (Haz.)

"İrşâdü'l-Hâdî", mantıkta "Tehzîb", "Şerhu Şemsiyye", sarfta "Şerhu 'İzzî", me'ânide "Telvîh", "Mutavvel" ve "Muhtasar" nâm şerhler ve sâiredir.

Yâ Rab! Nedir bu dehrde her merd-i zû-fünûn;

Belây-ı akılla olmuş ârâmdan masûn.

Yâ Rab! Niçün bu arsada her şahs-ı 'ârifin,

Mikdâr-ı fazlına göre derdi olur füzûn.

Ziyâ Paşa

Bu kıt'a Havâşî-i Bedî'de; san'at-ı akse misâl getirilmiştir. "Akis": Kelâmda bir cüz'ü diğer cüz' üzerine takdîm ettikten sonra, cüz'-i mukaddemi te'hîr, cüz'-i muahharı takdîm etmektir. Meselâ; "عادات السادات سادات العادات" ¹ gibi. Evvelki beyitte "والجنون فنون", ikinci beyitte "الفنون جنون" gelmekle akis vâki' olmuştur. Nitekim; "يخرج الحى" "من الميت ويخرج الميت من الحى" âyetinde, "Dünyâ, âhiret ehline; âhiret, dünyâ ehline harâmdır, her ikisi de ehlullâha harâmdır" hadîsinde ve;

ولو لا الهوى لم تكن لى دموع

فلو لا دموع كتبت الهوى

Hârûn er-Reşîd

beytinde de böyledir.

Şu cümleler de akse birer misâl olabilir: "İsrâfta hayır yoktur, hayırdâ isrâf olmaz", "Yağmur buhârdan, buhâr yağmurdandır", "Sözlerin büyüğü, büyükler sözüdür", "İnsân yaşamak için yemeli, yemek için yaşamamalıdır", "Mi'de doyarsa dokuz a'zâ acıkır, mi'de acıkırsa dokuz a'zâ toktur", "Sehînin malı artar, malı artan sehînin sehâsı da artar", "El sana uymazsa, sen ele uy!", "Septe Boğazı tabanından Atlas'tan Akdeniz'e, yüzünden Akdeniz'den Atlas Denizi'ne akar", "Devlet ve ikbâle i'timâd olmaz, i'timâd olunmayan şeyde devlet ve ikbâl olamaz", "Kemâlin sonu zevâl, zevâlin sonu kemâldir", "İbrâhim-i Ca'berî, gülen cemâ'ati ağlatmak, ağlayanı güldürmek kuvve-i fesâhat-kâranesine mâlik idi", "Her mahlûk hâdistir, her hâdis de mahlûktur", "Kâbil-i hudûs olan kâbil-i fenâdır, kâbil-i fenâ olan da hâdistir", "Fâtih, Bizans'ın debdebe ve dârâtını fethetti, Bizans'ın debdebesi de Fâtih'i fethetti", "Bu bir ilm-i ledünnîdir: Bilen demez, diyen bilmez".

1. Büyüklerin âdeti, âdetlerin büyüğüdür.

2. Eğer gözyaşım olmayaydı aşkımı gizler idim. Aşk olmasaydı gözlerim yaş dökmez idi.

"Gâh bülendi pest eder, gâhî eder pesti bülend,
Muktazây-ı gerdiş-i dolâb-ı âlem böyledir".

Nâbî [251]

7

قَفْ بِالْدِّيارِ الَّتِي لَمْ يَعْفَهَا الْقَدَمُ بَلَى وَغَيْرَهَا الْأَرْواحُ وَالْدِّيمُ

Müfredât: (قف) dur! (بالديار التي) o mahbûbenin yurdunda ki (لم يعفها القدم) geçen zamânlar orayı mahvedemedi (بلَى) evet! Şu kadar ki (و غيرها) o yurdu bozdu (الارواح والديم) rüzgârlar ve yağmurlar.

Terceme ve Şerh: Kâili Züheyr b. Ebî Selmâ'dır. Eshyâdan Herim b. Sinân'ı medh ettiği kasîdesinin matla'ıdır. Meâli: "Sen ma'sûkamın yurdunda eğleş ki, o yerleri dühûr ve a'sârın gelip geçmesi harâb etmemiştir. Evet! Şu kadar var ki oraları rüzgârlar veya yağmurlar bozup dağıtmıştır" demektir.

Küre-i arzın ilk teşekkülünde ovalar gâyet çukur, dağlar yüksek, dereler gayr-ı mevcûd idi. Milyonlarca senelerden beri yağan yağmurlar, karlar, esen rüzgârlar, soğuk ve sıcakın tesîri, yükseklikleri enginlere sürükleyerek dereleri vücûda getirmiş, ovaları, çukurları doldurmuş, bir taraftan dağlar, tepeler küçülürken, diğer taraftan da düzler yükselmeğe başlamıştır. Tepesi kayalık olan dağlar pek o kadar aşınmayıp ancak kepez, kertme hâlinde kalabilmişse de, toprak tepeler ziyâde aşınmış, yamyassı, yayvan bir şekilde eriyip gitmiştir.

Her sâhanın toprağı civârındaki dağların rengine, ma'denine benzemesi, dağların ve bazı granitlerin etrâfı oyularak, başındaki kayasıyla minâre gibi dikilip kalması, küre-i arzın ne kıyâmetlerden geri kaldığını bize bildiriyor.

Kim umar senden vefâyı, yalan dünyâ değil misin?
Muhammed Mustafa'yı alan dünyâ değil misin?

Yürü hey bî-vefâ yürü! Sensin hod bir köhne karı,
Niçe yüz bin erden geri kalan dünyâ değil misin?

İşin gücün dâim yalan, çok kişiden arta kalan,
Niçe kerre boşaluben dolan dünyâ değil misin?

Hüdâyî

1. Arûzdan Bahr-i Basît'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fa'lün * Mefâ'ilün, Fa'lün, Müstef'ilün, Fa'lün"dür.

Bir gün arz Âdem 'aleyhi's-selâma: "Ya Âdem! Sen benim şebâbet ve tarâvetim, bereket ve letâfetim gidip, pîr-zâl-i köhne-sâl olduğum zamâna rast geldin!" demişti.

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı rucû'a misâl getirilmiştir. "Rucû": Bir söz söylendikten sonra, nükte üzerine o sözün nakzıyla nakîza rucû' etmektir. Şâ'ir hayretten nâşi "لم يعفها القدم" deyü evvelâ tahakkuku olmayan şeyle haber vermişse de, bilâhire derk-i hâtır ederek kelâmını mısra'-ı sâni ile nakz eylemiştir. Meselâ;

Kendimi bir hesâba saymaz iken,
'Ârif oldum ki hep hesâb imişim.

İbrâhîm Hakkı [252]

beytinde olduğu gibi. Şu misâller de öyledir: "Tütünün en a'lâsı yüzde iki nikotini hâvî olandır, fakat servet ve sıhhati ihrâk eden bu mazarrâtı hiç içmemek daha a'lâdır", "Hiçbir hayvânın müddet-i hamli bir buçuk seneyi geçmez, şu kadar ki fil iki sene götürür", "Bir 'ârif-i billâh diyor ki: Nihâyetsiz âlemler içerisinde kendimi bir zerreye saymazken, bilâhire anladım ki on sekiz bin âlem bende mevcût imiş", "Ankara şehri, bir belde-i dilâra ve bir mevki'-i müstesnâdır ki hiçbir yerde misâli görülmez; meğer ki züvvârın dîde-i tahassüründe kalan aks-i bî-misâlidir".

"Ruhsârını cânânın âyineye benzettim,

Vâh, vâh! Ne hatâ ettim, ayı neye benzettim!"

"Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi,
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi".

Kânûnî Sultân Süleymân

8

رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غَضَابًا إِذَا تَزَكَّى السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ

Müfredât: (إذا نزل) indiği zamân (السما) semâ = yağmur (بارض قوم) bir kavmin arâzîsine (رعيناه) semâyı, yani semâdan yağan yağmurla biten otu otlatırız (وان كانوا غضابا) her ne kadar onlar buna gazaplanırlarsa da.

1. Arûzdan Bahr-i Vâfir'in darb-ı evvel-i maktû'undandır. Ölçüsü: "Mufâ'alelün, Mufâ'alelün, Fe'ülün * Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Fe'ülün"dür.

Terceme ve Şerh: Kâili Cerîr'dir. Kendi kavminin tagallübünü senâ eder. Meâlî: "Bir kavmin arâzîsine semâ yağdığında, hayvânlarımızı onunla otlatırız. İsterse onlar darılmış olsun" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı istihdâma misâl getirilmiştir. "İstihdâm": İki ma'nâsı olan lafız ile ma'neyeynden birisi murâd olunup, o lafza râci' zamîr ile de diğer ma'nâ murâd olunmaktadır. "إذا نزل السماء" da semânın ma'nây-ı murâdîsi yağmur olup, "رعيناه"daki semâyâ râci' zamîr ile de ot murâd olunmuştur. Meselâ: "Mahallemizde Filân Efendi odasını yakar, komşular varıp ışığında otururlar" cümlesinde, "odasını yakar" lafzının mânây-ı murâdîsi "lamba" olup, "ışık"ın âit olduğu zamîr de odaya değil lambaya âittir. Nitekim;

"Kutb-i şimâlî tahte's-sıfır elliye inmiş, Seyyâh Nanse'nin elbisesi üzerine cam gibi buz olmuş idi" cümlesi de böyledir. [253]

8

كَيْفَ اسْأَلُوا وَأَنْتَ حَقْفٌ وَغَصْنٌ وَغَزَالٌ لِحْطًا وَقَدْ وَرَدْنَا

Müfredât: (كيف اسألوا) senden nasıl vazgelebilirim ki (وانت حقف) halbuki sen kum tepesisin (وغصن) ve dalsın (وغزال) ve geyik gibisin (لحطا) göz güzelliğinde (وقد) ve boyda (وردنا) ve oturmada.

Terceme ve Şerh: Kâili İbn-i Hayyûs'tur. Mahbûbunu medh eder. Meâlî: "Senden nasıl geçebilirim ki sen oturunca kum tepesi, boyda dal, gözde geyik gibisin" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; leff ü neşr san'atının gayr-ı mürettep kısmına misâl getirilmiştir. "Leff ü neşr": Müte'addid şeyleri zikrettikten sonra bunlardan herbirisine ta'alluk eden bir şeyi sâmi'in mâ-hüve-lehine red-deceğine i'timâden ta'yîn etmeksizin zikretmektir. Bu da iki türlüdür. Mürettep, gayr-ı mürettep.

Mürettep: Derece-i sâniyedeki vasıf, derece-i ûlâdaki mülâyimi hizâsında bulunmaktır. Meselâ;

Maslahat-ı 'âlemi derde kılmışlar binâ,

Ben yiyeyim sen yeme, ben iyiyim sen fenâ.

1. Arûzdan Bahr-i Hafîf'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fâ'ilâtün * Fe'ilâtün, Müstef'ilün, Fâ'ilâtün"dür.

beytinde "ben yiyeyim", ben iyiyim hizâsında, "sen yeme!", sen fenâsın hizâsındadır. Kezâ; "و من رحمته جعل لكم الليل والنهار لتسكتوا فيه ولتبتغوا" "من فضله" nass-ı kerîminde "sükûn", gece hizâsında, "ibtigâ'-i fazl", gündüz hizâsındadır. Kezâ: Şehnâme'de, Rüstem-i Zâl'in Afrâsiyâb'la ettiği mübârezeyi tasvîr eden;

بروز نبرد ان يل ارجمند بيشمير و خنجر و بکرز و کند
بريد و دريد و شکست و بست يلاترا سر و سينه و پا و دست

Firdevsî-i Tûsî

beytinde, "بريد"; kesmek, kılınca "دريد"; yırtmak, hançere "شکست"; kırmak gürze, "بست"; bağlamak kemende mukâbil ve muhazî düşmüş-tür. Kezâ şu beyit ve kıt'a da öyledir;

Bağa gel, kadd ü rûh u hâlin görüp olsun hacîl,
Servi gülden, gül karanfilden, karanfil lâleden.

Nâbî

Mazarrât, mazarrât, mazarrât, mazarrât!

Yaşlı karı, fazla cimâ', hem oburluk, tuzlu et.

Menfa'at, menfa'at, menfa'at, menfa'at!

İlm ü para, sahîh vücûd, bâkire, hem rahvân at.

[254] Gayr-ı Mürettep: Derece-i sâniyedeki vasıf, derece-i ûlâdaki mülâyimi hizâsında bulunmamaktır. İşte bu beyitte "وانت حقف" derece-i ûlânın başında bulunup, bunun mülâyimi "ردف", derece-i sâniye başında gelecekken ayakta gelmiştir. Nitekim; "Olgun bir müsliman kalbini, lisânını, mi'desini riyâdan, harâmdan, kizbden, muhâfaza eder" cümlesinde "kizb", derece-i ûlâdaki lisânın mülâyimi olmakla vasatta, "harâm" mi'denin mülâyimi olmakla nihâyette geleceği yerde gayr-ı mürettep vâki' olmuştur.

9

مَفْسَدَةٌ لِلْمَرْءِ أَيْ مَفْسَدَةٌ إِنَّ الشَّبَابَ وَالْفَرَاعَ وَالْجُدَّةَ

Müfredât: (ان الشبَاب) muhakkak ki genclik (والفراع) ve el boşluğu (والجدة) ve mal bulmak (مفسدة) fesâda sevk edicidir (للمرء) kişiyi (أى مفسدة) yani kişinin ahlâkını bozucudurlar.

1. Arûzdan Bahr-i Recez'in mestûrundanır. Ölçüsti: "Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Mefâ-'ilün * Müstef'ilün, Mefâ'ilün, Mefâ'ilün"dür.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu'l-'Atâhiye'dir. Mücâşi' b. Mes'ade nâm kimseye nasîhat eder. Meâli: "Gençlik, el boşluğu ve zenginlik gibi şeyler insânı fesâda sürükler, bulunduğu kimsenin ahlâkını bozar" demektir. Şebâbet, ferâgat, servet büyük ni'metlerdendir. Bunlarla âhiret azığı tedârik edilir. Fakat bu ni'metleri sû-i isti'mâl ve yolsuzluğa âlet eylemek de her türlü fesâdâtın yegâne temelidir.

لقتلهم قتيلا	ما اقبل الدنيا لخطابها
يعمل فى جسمى قليلا قليلا	انى لغترو ان البلاء
نادى المتادى الرحيل الرحيل	تزدودوا للموت زادا فقد

İbn-i Hacer 'Askalânî

Hadîs-i şerîfte: "Beş şey gelmezden evvel beş şeyin kıymetini bil! Mevt gelmezden evvel hayâtın, hasta olmadan evvel sıhhatin, meşgûliyetten evvel boşluğun, ihtiyârlıktan evvel gençliğin, fakîrlık gelmezden evvel servetin kadrini bilip fırsatı fevt eyleme! buyuruluyor. Ve bir hadîste: "Kıyâmette ömür, mal, şebâbet ve amel gibi dört büyük ni'metten sorulacaktır" geliyor. [255]

Ey hayâtından habersiz isteyen âb-ı hayât!

Sendedir âb-ı hayât ve selsebil, ey pâk zât!

Sendedir Seyhûn u Ceyhûn, sendedir Nîl ü Fırât;

Sendedir nevrûz u 'îd ve sendedir Kadir ü Berât.

Sendedir keşf ü kerâmet, sendedir sırr-ı mu'cizât,

Âlem-i kübrâ özündür, ekrem-i her kâinât.

Ma'nevî âyinesin bak sendedir hep mümkünât;

Gel hayâtın kadrini bil, etmeden gâfil vefât.

Halîlî

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı cem'a misâl getirilmiştir. "Cem'": Mütte'addid şeyleri bir hükümde toplamaktır. Meselâ: "İnsânı helâke sevk eden dünyâ muhabbeti, şeytâna mutâba'at, müslime ezâ etmektir" cümlesinde üç şey, "helâk" hükmü altında cem' olunmuştur. "Şebâbet,

1. Bu kâtil dünyâ müşterilerine nasıl davrandı ve onları katletmek için ne kadar insâfsız bulundu. Eyvâh aldanmışım! Halbuki bu denî dünyânın âlâm ü eskâmı beni yavaş yavaş eritmekte imiş!.. Kardaşlarım! Ölüm için azık hazırlayınız ki tellâl her gün "göçünüz, göçünüz!", diye çağırılmaktadır.

ferâgat, servet" gibi şeylerin, "ifsâd-ı mer'" hükmü altında toplanması da böyledir. Kezâ;

توق شرب الماء فى خمسة فانها جالبة للسقام
عقيب حمام كذا باء ة والنوم والاعيا واكل الطعام¹

beytinde ve "Hadîd müstahzarâtı ile Arsenik mürekkebâtı, teşekkül-i deme hâdimdir" cümlesi de böyledir.

10

مَا نَوَالَ الْغَمَامَ وَقْتُ ربيعٍ كَنَوَالَ الْأَمِيرِ يَوْمَ سَخَاءٍ
فَنَوَالَ الْأَمِيرِ بَدْرَةَ عَيْنٍ وَ نَوَالَ الْغَمَامَ قَطْرَةَ مَاءٍ²

Müfredât: (ما نوال الغمام) bulutun verdiği olamaz bahâr (وقت ربيع) bahâr mevsiminde (كنوال الامير) reîsin 'atıyyesi kadar olamaz (يوم سخاء) ihsân gününde (فنوال الامير بدرة) zîra reîsin verdiği bir kesedir ki (عين) on bin dirhemlik bir çıkıdır (و نوال الغمام قطرة ماء) halbuki bulutun verdiği su damlasıdır.

Terceme ve Şerh: Kâili Reşîdüddîn Vatvat'tır. Ümerânın sehâsını medh eder. Meâlî: "Bulutun bahâr mevsiminde 'atâsı, beyin bahşîş günündeki sehâsı kadar olamaz, çünkü beyin 'atıyyesi, altın kisesi; bulutun verdiği, su damlasıdır" demektir.

Bu kıt'a *Telhîs*'te; san'at-ı tefrîka misâl getirilmiştir. "Tefrîk": Nev'-i vâhiden iki şey' arasında tebâyün îkâ' etmektir. Nev'-i vâhiden iki "nevâl"ın arasında "bedre" ile "katret-i mâ'" getirmekle, yekdiğerinden tefrîk etmiştir. Meselâ Türkce'den: "Ruslar'la Finler milliyette bir değildir. Ruslar, İslav ırkına, Finler ise kavm-i necîb-i Türk ırkına mensûptur" cümlesinde, iki milliyetin arasında "İslav" ile "Türk" girerek birbirinden teferruk etmiştir. Kezâ: "Tulû", zevâl, gurûb vakt-i kerâhetleriyle, ikindi sonu ve şafak sonu vakt-i kerâhetleri hükmen bir değildir. Evvelkilerde hem farîza, hem de nevâfil kılmak mekrûh, sonrakilerde yalnız nevâfil mekrûhtur" cümlesinde, iki vakt-i mekrûhun arasını "farz ve nâfile kılamamak" ile [256] "yalnız nâfile kılamamak" tefrîk etmiştir. Kezâ şu kıt'a da öyledir;

1. Beş yerde su içmekten sakın ki hastalığı celbeder: Hamâm ve cimâ' akîbinde, uykudan kalkınca, yemekten fâriğ olunca ve mi'de ac iken.
2. Arûzdan Bahr-i Hafîf'in ebyât-ı zihâfâtındandır. Ölçüsü: "Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün* Fe'ilâlün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün"dür.

Fare, serçe, sam, abras misli düşerse çâha,

Delv-i vasatla yirmiden otuzdur muntehâ.

Misl-i sennûr u hamâme, deccâce ger düşerse,

Dediler ey müttakî, haddini kırktan altmışa.

İntifâh u fesh-i hayvân, âdemî, kelb, misl-i şât,

Küllîsin çekmek gerek mümkün ise derler ruvât.

Süleymân Vehbî

11

وَلَا يَقِيمُ عَلَى ضِيمٍ يَرَادُ بِهِ إِلَّا الْإِذْلَانُ عَيْرَ الْحَيِّ وَالْوَتْدُ
هَذَا عَلَى الْخُسْفِ مَرْبُوطٌ بِرَمْتِهِ وَذَا يَشِجُّ فَلَا يَرْتِي لَهُ أَحَدًا

Müfredât: (وَلَا يَقِيمُ عَلَى ضِيمٍ) hiç kimse zulümle birlikte eğleşemez, o zulüm ki (يَرَادُ بِهِ) o kimseye murâd olunur. (إِلَّا الْإِذْلَانُ) ancak iki zelîl eğleşir (عَيْرَ الْحَيِّ) onun birisi kabîle hımârı, (وَالْوَتْدُ) diğeri çividir (هَذَا عَلَى الْخُسْفِ) hımâr hakâret üzere (مَرْبُوطٌ بِرَمْتِهِ) çürük bir iple bağlı bulunur (وَذَا يَشِجُّ) çivi ise urmakla yarılır (فَلَا يَرْتِي لَهُ أَحَدٌ) ona hiç bir kimse acımaz.

Terceme ve Şerh: Kâilî Cerîr b. ‘Abdülmesîh'dir Zulüm ve zilleti zemm edip diyor ki: "Göçebe hımarıyla çivi gibi iki zelîlden başka hiç bir kimse kendisine zulüm olunan yerde eğleşmez. Hımar, zillet ve hakâretle bir çürük yulara bağlanır, çivi de başı yarılincaya kadar urulup, kimse merhamet etmez" demektir.

Her ferd anasından hür doğar, hür yaşar. İnsânın hürriyeti muhtâr olduğundan, muhtâr olması da sâhib-i fikir bulunduğundandır. İnsânlıkta zulüm ve istibdâdın mevki'i yoktur! Kayd-ı zillet ve esârete mahkûm olan ferd ve cem'iyetler yaşayamazlar. Dîn-i Mübîn-i İslâmiyyet zulmün, esâretin, engizisyonun kat'iiyen aleyhindedir.

Kemend-i cân-güdâzı ejder-ı kahr olsa cellâdın,

Müreccahtır yine bin kerre zencîr-i esâretten.

Nâmık Kemâl

1. Arûzdan Bahr-i Basî'tin darb-i evvel-i mahbûnundandır. Ölçüsü: "Mefâ'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.

Atatürk Gâzî Mustafa Kemal Paşa hazretleri: "Ne kadar zengîn ve müreffeh olursa olsun, istiklâlden mahrûm bir millet, beşerîyyet-i mütemeddimenin içerisinde uşak olmak mevki'inden yüksek bir mu'âmeleye kesb-i liyâkat edemez!.. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!... Binâen'aleyh ya istiklâl, ya ölüm !.." demişti.

Âfiyet istersen ey yâr-ı azîz!

Ara ânı çâr-çîz içinde tiz.

Biri eymenlik, biri ni'metdurur,

Biri hürriyet, biri sıhhatdurur.

[257] Bu beyitler *Telhîs*'te; san'at-ı taksîm için misâl getirilmiştir. "Taksîm": Müte'addid şeyleri zikirden sonra, herbirisine ta'alluk eden bir şeyi kendisine tahsîs ve nisbet eylemektir. Beyt-i evvelde "عبر الحى" "والود" zikrolunmuş, beyt-i sâni'de bunlardan her birisine âit olan hâli kendilerine nisbet etmekle taksîm vâki' olmuştur. Nitekim Türkçe'den; "İnsânı yaşatan su ile havadır. Su havadan sekiz yüz defa ağır, hava ise daha ziyâde seyyâl ve nâkıldır", "Farz ve vâcip her ikisi de Hakk'ın buyruğu ise de, farz delîl-i kat'î ile sâbit, inkârı küfür; vâcip, delîl-i zannî ile sâbit, inkârı fısktır", "Sür'at-i serî'a sâhibi sadâ, ziyâ, elektriktir. Bir sâniyede sadâ 335 metro, ziyâ 300.000 kilometro, elektrik 400.000 kilometro mesâfe kat' eder", "Talâk ikidir: Ric'ıyye, mugallaza. Talâk-ı ric'î: Bir talâk veya iki talâk boşadıktan sonra, 'iddet içinde tekrâr karıya mürâca'at etmek; mugallaza ise üç talâk ile boşamak ve tahlîl ettirmedikce ebediyyen harâm olmaktır", "... bilhâssa tereyağı, pirinc, fasulye zengîn bir kaloriye mâliktirler. Şu kadar ki tereyağında yağ, fasulyede azot, pirincede karbonatidrat pek ziyâdedir" misâlleri de böyledir.

12

فَوْجُهَا كَالنَّارِ فِي ضَوْئِهَا وَقَلْبِي كَالنَّارِ فِي حَرِّهَا

Müfredât: (فوجها) senin yüzün ateş gibidir (في ضوئها) aydın-
lığında (وقلبي) benim kalbim ise ateş gibidir (في حرها) harâretinde.

Terceme ve Şerh: Kâili Reşîdüddîn Vatvat'dır. Mahbûbunu medh eder. Meâli: "Ey sevgilim! Senin cemâlin ateş gibi aydın, benim kalbim ise ateş gibi yanıktır" demektir.

1. Arûzdan Bahr-i Hafîf'in darb-ı sâlis-i mahzûfundandır. Öçüsü: "Mefâ'ilü, Müstef'ilün, Fâ'ilün * Mefâ'ilü, Müstef'ilün, Fâ'ilün"dür.

Bu beyit *Telhîs*'te; cem' ma'a't-tefrîk san'atına misâl getirilmiştir. "Cem' ma'a't-tefrîk": İki şey bir ma'nâyâ idhâl olunduktan sonra her birisini bir cihetle tefrîk etmektir. "Vech" ile "kalb"i ateş sıfatında cem' ettikten sonra, vech-i mahbûbu, ziyâ cihetine; kalb-i âşıkâneyi, harâret-i aşk cihetine tefrîk eylemiştir. Nitekim: "Cebriyye Allah Te'âlâ'ya zulüm isnâd etmekle, Kaderiyye de şirk koşmakla kâfir oldular" misâlinde, iki fırkayı hüküm-i küfürde cem'den sonra birini "isnâd-ı zulüm", diğerini "şirk" cihetine tefrîk eylemiştir. Kezâ: "Dünyâda müflis, malı olmayan; âhirette müflis, ameli olmayandır" cümlesi de böyledir. [258]

13

حَتَّى أَقَامَ عَلَى أَرْيَاضِ خَرْشَنَةَ تَشَقَّى بِهَ الرُّومَ وَالصَّلْبَانَ وَالْبَيْعَ
لِلسَّبْيِ مَا نَكَحُوا وَالْقَتْلِ مَا وَلَدُوا وَالنَّهْبِ مَا جَمَعُوا وَالنَّارِ مَا زَرَعُوا

Müfredât: (حتى) mâ-kabline atıf içindir. (أقام على أرياض) surları üzerinde eğleşti (خرشنة) Amasya şehri (تشقى) meşakkat çektiler (٤) Seyfüddevle'nin eğleşmesiyle. Seyfüddevle Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullâh b. Hamdân, 325'ten 380'e kadar Sûriye ve el-Cezîre'de hüküm süren Âl-i Hamdân Devleti'nin üçüncü meliki ve âb-ı rûyu olup, 303'te doğmuş, birâderi Nâsıruddîn Hasen'den sonra Halep ve Adana üzerinde iş yürüterek, bilâhire Bizans Rumları'yla Anadolu'da, Ehl-i Salîb'le Sûriye boylarında çarpışarak bir çok yerler almış ve hatta Amasya'ya kadar ilerlemişti. 'Âlim, 'âdil, şâ'ir, sehî bir zât idi. Ulûm ve fûnûnun ta'ammüm ve terakkisine pek çok hizmeti görülmüştü. Sarayı mecma'-ı ulemâ ve üdebâ olup, şâ'ir-i şehîr "Mütennebî", ve mu'allimi hakîm-i meşhûr "Fârâbî" bu cümleden idi. Ettiği muhârebelerde üstüne konan tozları toplatıp kerpiç yaptırmış, kabrinde baş altına konmasını vasiyyet etmişti. 356'da Halep'te vefât edip, Meyyâfârikîn kasabasına nakl ile vâlidesi yanına defn olunmuştur. (الروم) Üçüncü asr-ı hicrîde Anadolu'da, Bizans Kraliyyeti tarafından idâre edilen Rum milleti. Rumlar eski Yunanîler'in ahfâdındandır. Yeryüzünde dört milyon kadar tahmîn ediliyorsa da, şimdi Romanya'da, Yugoslavya'da, Rusya'da, Fransa ve İngiltere'de ve bazı yerlerde dağınık bulunuyorlar. Kurûn-i vüstâdan beri Slav, Arnavut, Ulah, Yunan, Bulgar ve Cermenler'le ihtilât etmektedirler. Lisânları Yunanî-i kadîm lisânına benzer. Âhlak ve 'âdetleri pek de müstakil olmayıp ihtilât ettikleri milletlerin vaziyetiyle mütenâsiptir. Umûmen Hris-

1. Arûzdan Bahr-i Basît'in darb-ı evvel-i mahbûnundandır. Ölçüsti: "Müstef'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Müstef'ilün, Fâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.

tiyân'dırlar. Rumlar târihte iz bırakmış, eski bir millettir. İnce fikirli, temiz tabî'atlı, öz elli, ma'ârifperver âdemler olup, vaktiyle bunlardan "Virgil, Horas, Tasit, Çiçeron" gibi şâ'irler, hatîpler ve bir çok 'âlimler yetişmiştir. Roma ve Bizans imparatorluklarının devre-i satvet ve galebesinde Anadolu'ya dahi hâkim oldukları için, Anadolu'ya Rum nâmı verildi. Rumlar'ın anavatanı Balkan Yarımadası olmak dolayısıyla hâlâ orasına "Rumeli" denilir. Rum unsurunun, Rum b. 'İs b. İshak b. İbrâhim 'aleyhi's-selâm neslinden gelmesi yanlıştır. (و الصليان) ve haçlar. Hristiyanlar'ın zu'm-ı fâsidince 'İsâ 'aleyhi's-selâmın darağacındaki çâr-kûşe vaziyetini andıran dört kanatlı bir şekildir. Halbuki 'İsâ 'aleyhi's-selâm semâya çekilmiştir. (و البيع) ve kiliseler (و للبي) esâret içindir (و النهب ما جمعوا) çocukları katl içindir (و القتل ما ولدوا) kadınları (و النكحوا) malları yağmâ içindir (و النار ما زرعوا) ektikleri ateş içindir.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu't-Tayyib Mütenebbî'dir. Seyfûddeve- 'yi medh ettiği kasîdesindendir. Meâli: "Seyfûddeve, askeriyle gidip [259] Amasya nâhiyelerinde bir zamân eğleşti; Rumlar bu yüzden çok ziyân gördü. Putlar, kiliseler harâp oldu; zevceleri esârete, çocukları katle, malları yağmaya, اكركه لرى yangına uğradı" demektir.

Bu kit'a *Telhîs*'te; cem' kable't-taksîm san'atına misâl getirilmiştir. "Cem' Kable't-taksîm": Müte'addid şeyleri bir hüküm altında cem' ettikten sonra taksîm eylemektir. Beyt-i evvelde "seby, katl, neheb, ihrâk" gibi müte'addidi "تشقى" hükmü altında cem' ettikten sonra, beyt-i sâni'de bu ziyânı taksîm [kadınlara, çocuklara, mallara, اكركه به] eylemiştir.

Nitekim Türkce'den; "Bilumûm muhtera'ât 1100 mîlâdîden sonra gelen garp meşâhîri tarafından meydâna konmuştur. Denis Payen tazyîk-ı buhârîyi, Toriçelli tazyîk-ı nesîmîyi, Galile barometreyi, Gutenberg matba'ayı, Edison gramafon ve sâireyi keşfetmiştir", "Yeryüzünde Ehl-i kitâp 880 milyondur; bunun 320 milyonu İslâm, 271 milyonu katolik, 110 milyonu ortodoks, 168 milyonu protestan, 11 milyonu da müsevîdir", "Mâsivâyı terk et! Dünyâyı ehline, cenneti sâhibine ver! Sen rızâ tarafında bulun!", "Beş şeyde hayır yoktur: Huşû'suz namâzda, tedbîrsiz kırâ'at-i Kur'ân'da, sehâsız servette, muhâfazasız uhuvvette, bekâsız devlette!" misâlleriyle;

و موسى بن عمران و عيسى بن مريم

فروح بن ملك و الخليل بن ازر

İmâm Şâfi'î

kıt'ası da böyledir.

Bazan da taksîm kable'l-cem' vâki' olur. "Taksîm kable'l-cem'": Evvelce taksîm edilen müte'addid şeyleri bilâhire bir hükümde cem' etmektir. Meselâ: "Sağlam bir vücûdla sâlim bir fikir, hayâtta yegâne sermâyedir" cümlesinde, "sıhhati" vücûda, "selâmeti" fikre taksîmden sonra, her ikisini "yegâne sermâye" vasfıyyetiyle cem' etmiştir. Nitekim;

او حاولوا النفع في اشياهم نفعا
ان الخلائق فاعلم شرها البدع

قوم اذا حاربوا ضروا عدوهم
سجية تلك منهم غير محدثة

Hassân b. Sâbit

kıt'asında, bir kavmin "kemlik kasdı" düşmen cânibine, "iyilik kasdı" dost cânibine taksîm edildikten sonra, şu iki huy "seciyye" ta'bîri altında cem' olunmuştur. Kezâ;

"A'mâl-i hayriyyeden mesrûr ve günâhtan münfa'il olmak sa'âdet 'alâmetidir", "Hâdde, doksândan eksik; kâime, doksân; münferice, doksândan ziyâde derecelik birer zâviyedirler", "Evsâf-ı selâsesi tegayyür etmeyen bir havuz, mudalla' ise yüz arşın [260] murabba'ında, müdevver ise çevresi 36 arşın tûlünde olmağla deniz hükmünü alır", "Şimalî Amerika'dan akan Misisipi, Cenûbî Amerika'dan akan Amazon nehirleri, dünyânın en büyük vâdîsidir", "Üç yaşından aşağı çocuklara 'adem-i kâbiliyyetten, kırktan yukarı ihtiyârlara sû-i hazımdan dolayı sâde et yemek yaramaz" misâlleriyle;

Âşık ağılar cânân diye,

Asker ölür vatan diye,

Ders okunur irfân diye,

Murâd sensin yüce Tanrı'm.

Ziya Gökalp

1. Ülü'l-azm peygamber beş zâttır. Birincisi: Hazret-i Muhammed salavâtullâhi Rabbi'l-'arşı ve selâmühü ve 'aleyhim ecmaîndir ki diğer hepsi bununla tekmîl olundular. İkincisi: Nûh b. Lemek; üçüncüsü: Halîl b. Âzer, dördüncüsü: Mûsâ b. 'İmrân, beşincisi: 'İsâ b. Meryem'dir
2. Gassânî kavmi düşmenleriyle harp etseler zarar verirler. Dostlarıyla güzel geçinmek murâd etseler, menfa'atleri dokunur. Bu onlar için cibillî bir tabî'attır. Sonradan öğrenilmiş bir huy değildir. Ma'lûm ya... halkın en şerlisi sonradan huy belleyendir.

kıt'ası da böyledir.

Bazan da bir şeyin ahvâlinden herbirisi lâıyk olduğu lâzımına taksîm edilir. Meselâ: "Ramazânın evveli rahmet, ortası mağfiret, âhiri ateşten kurtulmaktır", "Su tebahhur edince gaz, donunca salb, eriyince mâyi' olur" cümlelerinde olduğu gibi. Kezâ;

"Vaktinde doğan sahîh bir çocuğun vasatı boyu 50 santim, altı aylık iken 60, bir yaşında 70, iki yaşında iken 78 santimetrodur", "Bir kimse nefis-i emmâre makâmında iken küfre, levvâmede iken kebâire, mülhimede iken sagâire müsta'id olup, mutmainnede iken de "irci'î ..." hitâbına lâıyktır", "Semâya ağan buhâr eczâ'-i mâiyyesi, girift olmadan şiddetli soğuşa uğrarsa kar olur, girift olduktan sonra uğrarsa dolu, az soğuşa uğrarsa yağmur olur" misâlleriyle;

سأطلب حقى بالفتى و مشايخ
كانهم من طول ما التثموا مرد
تعال اذا لا قوا خفاف اذا دعوا
كثير اذا شدوا قليل اذا عدوا 1
Ebu't-Tayyib el-Mütennebi

kıt'ası da böyledir.

Bazan da bir şey kendi aksâmına taksîm olunur. Meselâ; "Müselles, ya mütesâviyü'l-adlâ', ya muhtelifü'l-adlâ' veya mütesakayn olur" cümlesinde, "müselles şekil" ancak kendi envâ'ına taksîm olunmuştur. Kezâ;

"Ecsâmın bazıısı hareket-i külliyye ile müteharriktir; atılan taşın nakli gibi, bazıısı hareket-i cüz'iyye ile müteharriktir; çelik zenbereğin ihtizâzı gibi, bazıısı da hareket-i müstakille ile müteharriktir; ayağın yürümesi gibi", "Meyvelerden onunun çekirdeği, onunun kabuğu, onunun da hem çekirdeği hem kabuğu yenir", "İbâdetin kimisi bedenîdir; namâz gibi, kimisi mâlîdir; zekât gibi, kimi de hem malî, hem bedenîdir; hac ve cihâd gibi" misâlleri ile; " بهب لمن يشاء اناثا ويهب لمن يشاء الذكور او " " يزوجهم ذكرانا و اناثا و يجعل من يشاء عقيما " kavî-i celîli de böyledir. Kezâ; [261]

(Kimi doğar, kimi gider, kimi biter, kimi yiter)

Hafî kenzen gelir cümle, yine âhir ona gider.

1. "Bir müşkil mevki'de kaldığım zamân kabîlemin genc ve kocasıyla birleşerek hakkımı ararım. Kabîlemiz çok maske takınmaktan yüzleri delikanlı yüzü gibi çıplamıştır. Kabîlemiz düşmene girişince ağır, harbe çağrılınca çevik, sayıda az fakat saldırdıta çokturlar". Bu kıt'a ümerâdan Ali b. Muhammed b. Mükrim Temimî'yi medihte söylenen kasidedendir.

Kamûsu hep birer isme olup mazhar, zuhûr eder,
Hüve'l-Mübdi, Hüve'l-Muhyî, Hüve'l-Muhsî, Hüve'l-Fâtır.

Sa'dî

kıt'ası da buna bir mesîldir.

14

و شَوْهَاءَ تَعْدُوْبِي إِلَى صَارِخِ الْوَعَى بَسْتَلِمِ مِثْلَ الْفَنِيْقِ الْمَرْحَلِ¹

Müfredât: (وشوہاء) çirkin suratlı at. Bu sıfat at için makbûldür. (تعدوْبِي) benimle birlikte yürür (الى صارخ) yardım isteyeneye (الوعى) harpte. Zarfiyyet mukadderdir. (بَسْتَلِمِ) o at lâme giymiş olduğu hâlde. Lâme zırhtır. (مثل الفنيق) pohur gibi (الرحل) eğrlenip gönderilmiş.

Terceme ve Şerh: Kâili Gaylân b. 'Ukbe'dir. Kendi pehlivanlığını öğer. Meâlî: "Azgın çehreli atım eğrlenmiş pohur gibi demir elbiseyi giyerek, beni alıp muhârebede çağıranın imdâdına yetiştirir" demektir. Esnây-ı harpte müşkil mevki'de kalanların imdât istemesi, meşrû' ve lâzım olduğu gibi, bu istimdâda icâbet etmek de farîza-i zîmmettir. Nitekim Tebûk harbinde Hazret-i Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz Hazret-i Ali'yi imdâda çağırmışlar, o da ta Medîne'de duyduğu bu nidâyı icâbet eylemişti. 1036'da Hâfız Paşa 'Acemler'le ettiği Bağdâd muhârebesinde bunalmış, şu kıt'ayı Sultân Murâd-ı Râbî'a göndererek imdâd talep etmişti:

Aldı etrâfı 'adüvv, imdâda asker yok mudur?

Dîn yolunda baş verir merdâne server yok mudur?

Hasmı bir kişi oyunda ruh be-ruh şeh-mât eder;

Cengde at oynatır ferzâne bir er yok mudur?

Ne aceb girdâba düştük, çâresiz kaldık meded!

Âşinâlar zümresinde bir şinâver yok mudur?

Cengde hempâmız olup baş verip baş almağa,

Arsa-ı âlemde bir merd-i hünerver yok mudur? [262]

Def'-i bî-dâda tekâsülden garaz ne bilmezüz;

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâñsindendir. Ölçüsü: "Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün"dür

Derd-i mazlûmân suâl olmaz mı, mahşer yok mudur?
 Ateş-i sûzan-ı a'dâya bizimle girmeğe,
 Dehr içinde imtihân olmuş semender yok mudur?
 Der ki, Sultân Murâd'a nâmemiz îsâline,
 Bâd-i sarsar gibi bir çâpük kebûter yok mudur?

Hâfız Paşa

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı tecrîde misâl getirilmiştir. "Tecrîd": Meselâ sehâvet ve şecâ'at gibi sıfatlarla mevsûf bir zî-sıfat üzerinde, aynı sıfatı hâiz diğer bir mevsûf nez' ve tahayyül etmektir. "بستلتم" de şâ'ir kendi vaziyetini atında gösterip, hayâlinde atını pehlivân sırasına koymuşsa da, murâd ettiği mevsûf kendisidir. Meselâ bir kimse kendi işgüzarlığını göstermek için "Bizim Arab çok uyanıktır", "Bizim atımız ticâret günlerinde uykuyu da gâib eder" demesi gibi. Tecrîdin altı nev'i vardır.

Birincisi: Bî-rûha zî-rûh gibi hitâp etmektir. Şu beyit öyledir;

Ey şane! Kîl u kâl ile tel kırmadan varıp,
 Şerh eyle yâre hâl-i perîşânı mû-be-mû.

Cevdet Paşa

İkincisi: Hayvâna insâna hitâp eder gibi hitâp etmektir. Şu beyit öyledir;

Ne teshîr etti gülzârı, ne urdu âteşe hârı,
 Yine durmaz okursun rûz u şeb evrâdın ey bûlbûl!

Behâî

Üçüncüsü: Mütেকellim kendisine gâibe hitâp eder gibi hitâp etmektir veya kendisini gâib makâmında göstermektir. Şu misâller böyledir;

Tut bu Kuddûsî garîbin gönlünü cezbet sana,
 Eyle ihsân aşkını çün (eylesin başına tâc).

Kuddûsî

Ger azâb-ı âhiretten bulmak istersen halâs,
 'Ârif ol ki cehl odundan kopuser cümle azâb.

(Bu Niyâzî kendiden demez) bu sözü ey puser!
Hep onu söyler duyarsın gökten inen dört kitâp.

Niyâzî-i Mısırî

و لئن بقيت لأرحلن بغزوة تحوى الغنائم او يموت كريم¹

Katâdetü'bnü Mesleme-i Hanefî

[263] Dördüncüsü: Mutekellim kendisini muhâtap yerine koy-
maktır. Şu misâller öyledir;

لا خيل عندك تهديها ولا مال فليسعد النطق ان لم تسعد الحال²

Ebu't-Tayyib Mütenebbî

Riyâ, şirk-i hafîdir, gel bu müşriklikten et tevbe!

Mürâî 'âbidin kalbinde çün îmân u dîn olmaz.

(Temellük eyle Kuddûsî hemân sür yüzünü hâke!)

Kebîre bendelik eden kişide kibr u kîn olmaz.

Kuddûsî Baba

Beşincisi: Kinâye tarîkiyle olmaktır. Şu beyitler öyledir;

يا خير من يركب المطى ولا يشرب كأسا يكف من بخل³

A'şâ

Sebzeyi yabanda mı buldu sanırsın nev-bahâr!

Çekti hamsînin içinde niçe niçe erba'în.

Mahmûd Hüdâyî

Altıncısı: Müşârun ileyhi müşebbehün bih kılıp, müşebbeh murâd
etmektir. Timurlenk, Yıldırım Bâyezîd'e hitâben: "Pâdişâhım müsterîh ol!
Eğer dünyâ teessûf ve i'timâda şâyân bir şey olaydı, Hakk Te'âlâ koca
dünyâyı (senin gibi kör ile benim gibi topala) teslim etmezdi" demesi
gibi.

1. Allah'a kâsem ederim ki eğer sağ olursam elbette bir harbe giderim. Ya ganâim har-
manı harbde bulunurum, yahud ki bu kara ağân ganâime bakmaksızın dîn ü millet
uğrunda telef olur gideri{m}.
2. Şâ'ir kendisine hitâben diyor ki: E cânım! Atın yok ki efendiye hediye edesin.
Malın yok ki peşkeş çekesin. Efendiyi memnûn etmek için hâlin müsâ'id değilse
bari nâtıkan müsâ'id olsun da efendiyi dâimâ medh eylesin.
3. Ey ata binenlerin merdânesi ve bahîl elinden bâde içmeyenlerin bir dânesi efendim,
demektir. Yani, ey cömertlikle mevsûf olan zât demektir.

15

فَعَادَى عِدَاءَ بَيْنِ ثَوْرٍ وَ نَعِجَةٍ دَرَاكَهَا فَلَمْ يَنْضَحْ بِمَاءٍ فَيُغْسَلِ ۱

Müfredât: (فعادی عداۛ) bir koşmakla koştı: سرعاً (بین ثور و نعجۛ) ya-ban öküzü ile yaban ineği arasında (دراکا) ayrılmayarak (فلم ينضح) terle-medi ki (بماء) ter suyu ile (فيغسل) yıkansın. Ter: Vücûdun eczây-ı fer-diyye-i uzviyyesini iskâ ve telyîn eden sulardan vücûda yaramayan kısmının deri ensâcî arasından hârice çıkmasıdır.

İstiskâlarda, kilye iltihâbında, sulbe-i ‘ayn iltihâbında, soğuk alma ve romatizmada [cildde deverânı ıslâh için] terletmek çok iyidir. En emîn tesîr eden terletici ilâc “Klormait Pilokarpin”dir. Ya dâhilen, ya cilt altından kullanılır. Teri azaltmak veya kesmek için “Atropin, Agarisin, Hâmız Kâfûr” gibi maddeler tavsiye olunur. [264]

Hükm-i şer’îsi: Her hayvânın teri ve lü’âbı, eti hükmündedir. Eti harâm olanın teri de necis, helâl ve pâk olanın teri ve lü’âbı da pâktır. Binâen’aleyh atın teri ve lü’âbı tâhirdir.

Terceme ve Şerh: Kâili İmru’u'l-Kays’tır. Bir at vasfında söylemişti. Meâli: “O at bir çift yaban sığırı arasında hiç ayrılmaksızın o kadar sür’atle koştı, yine de terlemedi, tere batmadı” demektir.

Bu beyit *Telhîste*; mübâlagâ-i makbûle san’atına misâl getirilmiştir. “Mübâlagâ-i makbûle”: Hadd-i istib’âd ve imtinâ’a varan bir vasfın yine de aklen ve ‘âdeten mümkün olmasıdır. Şu atın “Sevr ve na’ce” ile birlikte omuz omuza koşup, yine de terlemeksizin her ikisini de avladığı biraz mübâlagalı ise de, aklen ve âdeten mümkün olmakla makbûl düş-müştür. Bu gibi mümkün olan mübâlagaya “Tebliğ” denilir. Şu kıt’a öyledir;

Varlığın aşk potasında eritip ifnâ olan,

Âzim-ı râh-ı bekâ olup, ebed ânda kalan,

Âb-ı Hızır’ı mürşidinden nûş edip ihyâ olan,

Nakş-ben{d}dir, nakşiyândır, nakşîlerdir, nakş-bend.

Sa’dî

Eğer aklen mümkün, ‘âdeten mümteni’ olursa, “iğrâk” denilir. Meselâ: “Endülüs Emevîleri o kadar ma’ârifperver idiler ki, ulemâyı el

1. {Arûzdan} Bahr-i Tavîl’in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: “Fe’ûlün, Mefâ’ilün, Fe’ûlün, Mefâ’ilün * Fe’ûlün, Mefâ’ilün, Fe’ûlün, Mefâ’ilün”dür.

üstünde tutarlardı" cümlesinde yapılan hürmet ve ri'âyet aklen mümkün ise de "el üstünde durdurmak" 'âdeten mümteni'dir. Şu misâller de öyledir;

Cânları hasret oduna yandırır,
Ayrılık, âh ayrılık, vâh ayrılık!
Lezzetinden 'âlemin usandırır,
Ayrılık, âh ayrılık, vâh ayrılık!
Yandırıp pervâneyi sûzân eder,
Bülbül-i şûrîdeyi nâlân eder,
Dilleri ma'mûr iken vîrân eder,
Ayrılık, âh ayrılık, vâh ayrılık!

Mahmûd Hüdâyî

و نكريم جارتنا ما دام فينا و نتبع الكرامة حيث مالا 1

'Amr b. Eyhem-i Taglibî

Eğer mübâлага aklen ve 'âdeten mümteni' olursa, "guluvv" denilir. Şu beyitler öyledir;

Tathîr için zemâneyle kanlar döken, yıkan,
Ma'füvv olur melâikeden almış olsa kan.

Abdülhak Hâmid [265]

و اخفت اهل الشرك حتى انه لتخافك النطف التي لم تخلق 2

Ebû Nuvâs

Guluvda tahayyül edilen sıfat eğer parlak ve güzel olursa, "guluvv-i müstahsen" denilir. Meselâ: "Gece namâzına devâm edenin yüzü, kuşluk güneşi gibidir" cümlesinde ve;

Kurşuna gülleyle sîne gereriz;
Düşmeni hâk-i helâke sereriz.

1. Biz öyle sehî ve asil bir âileye mensûbuz ki komşularımıza civârımızda bulundukları müddetçe iyilikte bulunduğumuz gibi, her nereye giderlerse hediyeimizi arkaları sıra da yatırırız.
2. Ey Reşid! Ehl-i şirki o kadar korkuttun ki halk olunmadık nesiller bile senden çekinir oldu. (نطف) nutfeler, meniler.

(Dere teşkîl ederiz al kandan),

Farkı yok göğsümüzün kalkandan.

İsmâ'îl Safâ Bey

عقدت سنا بكها عليها عثراً لو تبتغى عتقاً عليه لأمكننا¹

Ebu't-Tayyib Mütenebbî

يَحْيِلُ لِي أَنْ سَمَرَا الشَّهْبُ فِي الدُّجَى وَ شَدَّتْ بِأَهْدَابِي الْيَهَنَ اجْفَانِي²

Kâdî-i Errecânî³

neşîdelerinde olduğu gibi.

Eğer guluv dâire-i âdâb ve merâsimi tecâvüz ederse, "hezl ve hıf-fet" şeklini alır. Meselâ bir kimse "Bir zamânlar Avrupa'yı târumâr eden Atıla, kahramanlığı benden öğrenmişti" dese, bu söz dâire-i âdâb ve hakîkatten çıkmış bir safsata şeklini alır. Şu beyitler de öyledir;

Âdem olsun diye evlâdım tek,

Atıyordum ikide birde kötek.

Öyle yerleşti ki zihninde sopa,

Elifi görürse sanır bir mertek.

İsmâ'îl Safâ Bey

أَسْكُرُ بِالْأَمْسِ أَنْ عَزَمْتُ عَلَى الشَّ رِبْ غَدًا إِنْ ذَا مِنَ الْعَجَبِ⁴ [266]

16

حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرِكْ لِنَفْسِكَ رِبَةً وَلَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ لِلْمَرْءِ مَطْلَبٌ
لَنْ كُنْتُ قَدْ بَلَغْتَ عَنِّي جَنَابَةً لِمَلْعُوكِ الْوَأَشَى أَغَشَى وَ أَكْذَبُ
وَلَكِنِّي كُنْتُ أَمْرًا لِي جَانِبٌ مِنْ الْأَرْضِ فِيهِ مُسْتَرَادٌ وَ مَذْهَبُ
مُلُوكٍ وَ إِخْوَانٍ إِذَا مَا مَدَحْتَهُمْ أَحْكَمُ فِي أَمْوَالِهِمْ وَ أَقْرَبُ

1. (سنا بك) atın turnakları (عثراً) toz. Ma'nâsı: Bedr b. 'Ammâr fırkasının atları tır-nağından çıkan toz, süvârî lümeni üzerinde öyle toz kaldırdı ki, eğer atlar mütekâsif toz üzerinde yürüyüş yapsalar, yolda gider gibi yürümek mümkün idi.
2. Uzun gecelerde hayâlime öyle gelir ki, karanlık gecelerde yıldızlar semâya mih-lanmış, gözümün kapakları da kirpiklerimle o mihlara bağlanmış. Bir türlü gözlerimi yumup uyumak mümkün değildir, demektir.
3. Ercân: Erzincân'dır.
4. Yarın şarâp içmeğe bugün niyyet etsem, dün sarhoş olurum, demektir.

كُنْعُكَ فِي قَوْمِ أَرَاكَ اصْطَنَعْتَهُمْ فَلَمْ تَرْهَمْ فِي مَدْحِهِمْ لَكَ أَذْنِبُوا¹

Müfredât: (حلفت) yemîn ettim ki (فلم اترك لنفسك) senin için bırakmadım (ريبة) şüphe, buğz (وليس وراء الله) halbuki Allah Te'âlâ'dan başka (المراء مطلب) maksûd yoktur, yemînde bir kimse için. Yani, bilirsin ki bir kimse Allah'tan başkasına yemîn edemez. (لئن كنت قد بلغت عني) eğer benden sana tebliğ olunmuşsa (جناية) bir suç (لمبلغك الراشي) bunu sana yetiştiren koğucu (اغش واكذب) gâyet aldatıcı ve yalancıdır (ولكننى كنت امرء) velâkin ben bir kimseyim ki (لى جانب من الارض) dünyânın hangi tarafında olsam (ومذهب) orada benim için rızık kapısı ve gidecek yer bulunur (ملوك واخوان اذا ما مدحتهم) bunların kimi rüesâdır, kimi ihvândır. Bunları her ne zamân ki medhetsem (احكم فى امرالهم واقرب) mallarında tasarruf eder ve kendilerine mukarreb olurum (كُنْعُكَ فِي قَوْمِ) senin bir kavme yaptığın gibi ki (اراك اصطنعتهم) seni onlara iyilik yaparken görürüm (فلم ترهم) halbuki görmedin (فى مدحهم لك اذنبوا) seni öğerken hatâ ettiklerini.

Terceme ve Şerh: Kâili Nâbiga-i Zübyânî'dir. Evvelce Irak meliki Nu'mân b. Münzir'in şâ'iri iken bilâhire Şam'da hüküm-fermâ olan Âl-i Cufne'ye intisâp etmiş idi. Nâbiga'nın a'dâsı Nu'mân'a "Seni zem ve gıybet ve Âl-i Cufne'yi medhetmeğe gitti" diye ithâm etmişler, Nâbiga da tebrîe-i zimmet ve i'tizâr için bu kasıdeyi Nu'mân'a göndermişti. Meâlî: "Efendi hazretleri! Hakk Te'âlâ'ya kasem ederim ki kalbimde sana karşı sû-i niyet beslemem". Bu yemînim büyük yemîndir. Bir kimse Allah'tan gayriye yemîn edemez. Eğer benden sana sû-i niyyeti müş'ir bir şey haber vermişlerse, şüphesiz bu koğuculuğu yayan kimse oldukça hâin bir yalancıdır. Ben de öyle bir âdemim ki, rızık aramak ve sığınmak için hangi tarafa gitsem orada benim için yer vardır. Her ne zamân ki ümerâ ve ashâbı medhetsem, servetlerine mutasarrıf ve kendilerine mukarreb olurum. Nitekim nüdemâ ve şu'arânız görmediğiniz yerde sizi zemm etmişken yine onlara in'âm ve ihsân ettiğinizi görüyorum". Yani nasıl ki şu'arânız sizi zemmettiği hâlde yine ihsânınıza mazhar oluyorsanız, ben de Âl-i Cufne'yi medhimden dolayı mazhar-ı ihsân oluyorum; bunu çok görmeyiniz! demektir.

Bu beyit *Telhîs'te*; mezheb-i kelâmî san'atına misâl getirilmiştir. "Mezheb-i Kelâmî": Mutekellimîn usûlünce kelâmda matlûb için hüccet îrâd etmektir. "كُنْعُكَ فِي قَوْمِ" de "Nüdemây-ı Nu'mân gibi nankörlerin mazhar-ı ihsân olduğunu", şâ'ir kendisi gibi ehl-i vefânın

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sanisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.

[267] müstahakk-ı ihsân olmasına hüccet getirmiştir. Nitekim: "Âlem hâdistir, zîra müteharriktir" cümlesinde, 'âlemin kâbil-i hareket olması, hudûsüne hüccet vâki' olmuştur. Kezâ;

"Artezyen kuyularından da bellidir ki mâyi'ât muvâzenesini hiçbir zamân gâib etmez", "Çocuklara ve kemiği za'îf kimselere fasulye yemeği çok iyi gelir; zîra terkîbinde fosfor vardır", "Zehirle balın bir sinek, kinin ile şekerin, tanin ile müşhilin birer meyvede, su'ûdla sukûtun cüzûrda, ateşle suyun bulutta bi't-tezâd ictimâ'ı, kudret-i İlâhiyyenin büyüklüğünü gösterir", "الحير لا يؤخر" hadîs-i şerîfi fehvâsınca, gece tırnak kesmek câizdir", "Bir millette ma'ârif ve medenîyyetin yükselmesi, yazısının kolaylıkla okunup yazılmasına vâbestedir. Çin kitâplarının şekil ve imlâsı zor olmayaydı, bugünkü medenîyyetin buralarda da ta'ammüm ve terakkî etmesi lâzım gelirdi" misâlleriyle;

'Aceb haddince Mevlâna sözü Türkîce nazm eyler,

Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı.

Mevlânâ Celâleddîn

beyti de mezheb-i kelâmîye birer nümûnedir.

17

لَمْ تَحْكُ نَائِكَ السَّحَابُ وَإِنَّمَا حَمَّتْ بِهِ فَصَيَّبَهَا الرُّحَصَاءُ

Müfredât: (لم تحك) benzemedi (نائك) senin (السحاب) bulut (وإنما حمت به) ancak ihsânınızdan utanmakla sıtmaya yakalandı. Sıtma en ziyâde "Malarya Plazmodisi" [sivrisinekten geçer] nin fa'âliyyete geçmesiyle husûle gelen bir hastalıktır. "Tresyana" [günaşırı gelen sıtmanın mikrobi], "Kuvartana" [iki günde bir gelen sıtma mikrobi], "Tropika" [sıtma nöbeti gayr-ı muntazamdır] gibi âmillerin küreyvât-ı hamrâyı işgâl ve tahrîp etmesinden de husûle gelir.

Sıtmanın bütün şekillerinde hummâ nöbetleri, bir nesil plazmodi devirlerini ikmâl edip inkisâm ettikten sonra, yeni ve genc plazmodilerin kana döküldüğü zamân başlar.

Sıtmalı hastalarda Malarya plazmodisinin kanda görülmesi, hummânın tarzı, tihâl-i dahâmesi, kininin şâfi teşîri, teşhîse kat'îyyet verir. Memâlik-i hârrenin husûsî sıtması vardır. Küreyvât-ı hamrâyı imhâ, fakr-ı

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı sanîsindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün * Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Fe'ilâtün"dür.

demî intâc eden sıtma, bir çok hastalıkların zuhûruna sebebiyyet veren bir âfettir. En emîn ilâcî, Kınakına'dan istihsâl olunan "Kinin müstahzarları"dır. (فصبيا) bulutun döktüğü yağmurlar (الرحضاء) ısıtma teridir. [268]

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu't-Tayyib Mütenebbî'dir. Seyfûddevele'nin sehâsını medheder. Meâlî: "Sizin gibi bir zât-ı kerîmin sehâvetine bulut bile çıkıştıramaz. Şu kadar ki bulut sehâ ve kereminizden utanmakla sıtmaya yakalanır. Yağmur hâlinde döktüğü damlalar o sıtmanın teridir" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; hüsn-i ta'lîl san'atına misâl getirilmiştir. "Hüsn-i Ta'lîl": Bir vasıf için gayr-ı hakîkî bir i'tibâr-ı latîf ile o vasfa münâsip bir illet iddi'â etmektir. Yağmurun buluttan yağması, bulut için tabi'î ve hakîkî bir sıfat ise de, "atâ"-i memdûhdan utanıp sıtma teri dökmesi" gayr-ı hakîkî bir i'tibâr-ı latîf ile yağmurun yağmasına isnâd edilmiş illet olmaktadır. Nitekim Türkce'den;

Ruhların hecriyle cânâ şol kadar kan ağladım,

Lâlezâr oldu serâser, sîne-i sahrâyâ bak!

Hayâtî Dede

beytinde "âşığın kan ağlaması", lâlezârın al renge boyanmasına bir illet-i gayr-ı hakîkî olmuştur. Kezâ;

Bülbül oldu giriftâr lisânıyla kafese,

(Tûl-i ömrün 'illettir samt ü sükût gergese).

beyti de böyledir.

Bazan 'illet pek 'âdî olup, yine de 'illet-i hakîkî belli olur. Meselâ;

يَتَّقِي اخْلَافَ مَا تَرَجَو الذَّنَابُ

مَا بِهِ قَتْلُ اعَادِيهِ وَلَكِنْ

Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî

beytinde illet-i 'âdî "düşmen etiyle kurtları doyurmak va'dinde hulf etmemek" ise de, illet-i hakîkî "düşmenin zararını def' etmek" olduğu bellidir. Nitekim;

Dayanmaz tâb-ı ruhsârına nûr-i dîde ey meh-rû!

1. Seyfûddevele kurtlara: "Ben sizi düşmen etiyle doyuracağım" diye ettiği va'dinde hulf etmemek için Amasya halkıyla muhârebe etti. Yoksa düşmenleriyle hiç de harbe kıyâm etmezdi. (ما) yok (به) Seyfûddevele için (قتل اعاديهِ) düşmenlerini öldürmek, yani muhârebe etmek.

Ânınçün çeşmimiz muhtâc-ı câm-ı dürbîn olmuş.

Cevdet Paşa

beyti de böyledir.

Hüsn-i ta'lilde 'illet ya mümkün olur, ya gayr-ı mümkün olur. Mümküne misâl;

نَجَى حِذَارُكَ إِنْسَانِي مِنَ الْغَرَقِ

يَا وَاشْبِا حَسَنَتِ فِينَا إِسَاءَتَهُ

Müslim b. Velîd [269]

Başıma sevda getirmişti siyâh kâküllerin,

Şerbet-i la'lin halâs etti o sevdâdan beni.

beyitlerinde ve "Tiryâkiliğin gözünü seveyim! Sabâha kadar öksürürüm eve hırsız gelmez" cümlesinde olduğu gibi.

Gayr-ı mümkün misâl;

لَا رَأَيْتَ عَلَيْهَا عَقْدَ مُنْتَطِقٍ

لَوْ لَمْ تَكُن نِيَّةَ الْجُوزَاءِ خَدِمْتَهُ

Sâhib-i Telhîs Hatîb-i Dimeşkî Muhammed b. Abdurrahmân

Erişir Ka'be-i maksûda kalmaz râh-ı mihnette,

Âna kim pertev-i nûr-i cemâlin reh-nümûn oldu.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi

beyitleri gibi.

18

أَحْلَامُكُمْ لِسَقَامِ الْجَهْلِ شَافِيَةٌ كَمَا دِمَاؤُكُمْ تَشْفِي مِنَ الْكَلْبِ 3

Müfredât: (احلامكم) akıllarınız (لسقام الجهل) cehâlet hastalıklarına (شفا) şifâ verir (كما دماؤكم) nitekim kanlarınız (تشفى) şifâ verir (من الكلب) kuduz hastalığından [Rage]. Kuduz, hayvânların ısırmasıyla sirâyet eder. Makarrı merkezi cümle-i asabiyyedir. Tefrîh devresi 14-60

1. (حذار) korku (إنسان) gözbebeği. Ma'nâsı: Ey koğucu herif! Sendeki bu fenâ huyun bize çok iyi geldi. Koğuculuğundan korkmaklığımız, gözümüzü ağlamaktan kurtardı. Yani, gider koğular diye korktuk sonunda ağlayacağımız işi yapmadık.
2. Eğer cevzâ burcunda o zâta hizmet niyeti olmayaydı, o burcun yıldızlarını kemer-vârî kavşurulmuş görmezdin. Nitâku'l-Cevzâ'nın kemer gibi vaziyetini memdûha ta'zîm ve hizmet için oluyor, diyen şâ'ir, hizmet-i memdûhu intitâk-ı Cevzâ'ya illet bilmiştir.
3. Arûzdan Bahr-i Basît'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün * Mefâ'ilün, Fe'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilün"dür.

gündür. Kâbiliyyet-i tenebbühiyye-i harekiyyenin iştidâdına âit a'râz ile muttasıftır. Son devirde felcî 'alâim bulunur. Bel' esnâsında umûmî ihtilâclara binâen hasta şiddetli ateşe rağmen su içemez. Âmili ma'lûm değildir. Eski etubbâ derlerdi ki: "Ruesâ ve mülûkden birisinin sol ayağı parmağından bir kaç damla kan alınıp bir hurma tânesine dökülerek dâ-i kelebe uğrayan kimseye yedirilse ve kırkinci gün kat'iyyen uyutulmasa, o kimse enik yapar, kudurmaz. Bu beyit onu teşmîl etmektedir.

{Terceme ve Şerh:} Kâili Kümeyt nâm şâ'irdir. Ehl-i beyt-i Rasûl'ü medhettiği kasîdesindendir. Meâli: Ey Âl-i Rasûl! "Sizin kanlarınız hastayı dâ-i kelebten kurtardığı gibi, ukûl ve zekâmız da cühelâyı cehil marazından halâs eder" demektir. Hazret-i Ali ve 'Akîl, Ca'fer ve 'Abbâs radiyallâhü 'anhüm kollarından gelen sülâleye Âl-i Rasûl, Âl-i Hâşim denilir. Bunlardan Âl-i Ali kerremallâhu vechehû diğerlerinden daha efdal olup "قل لا استلکم علیہ اجرا الا المودة فی القرى" müfâdınca, muhabbetleri cümle mü'mine farzdır. [270]

Kim ki sevmez Mustafa evlâdını,

Bilmemiştir dîninin bünyâdını.

Etmeyen Âl-i Rasûl'e 'izzeti,

La'netî'dir la'netî'dir la'netî.

Nizâmoğlu Seyfullâh

Âl-i Rasûl 'aleyhi's-selâm ahlâk-ı hamîde ve evsâf-ı cemîle ile mevsûf ve mümtâz bir sülâle-i tâhiredir. Hicâz, Mısır, Sûriye, Anadolu ve Türkistân gibi yerlerde dağınık bulunan bu nesilden, derece-i kutbiyyete vâsıl olmuş evliyâ ve ulemâ hiç eksik olmayıp, çok zamân ricâl-i gayba da dâhil olurlar. Sadaka-i vâcibe, evsâh-ı nâs olduğu için evvelce bu sülâleye zekât ve fideye verilmezdi. Şimdi ise almaları muhtelifün fihîr.

علی بعده حسان و زین و باقر و جعفر

و موسی و الرضا محمد و علی و ذو العسکرا

Mir'ât-ı Kâinât'tan

beytinde mezkûr on bir imâm-ı hüâm ile zuhûru 'alâmet-i kıyâmetten olan Muhammed el-Mehdî, Âl-i Alî'dendir. Şecere-i mübâreke-i Rasûl'e mensûb bulunmak, dâreyinde medâr-ı iftihârdır.

1. On iki imâm denilen zâtlardan on bir tanesi Ali b. Ebî Tâlib, Hasan, Hüseyin, Zeynel'âbidîn, Bâkır, Ca'fer-i Sâdık, Mûsâ Kâzım, Rızâ, Muhammed, Ali, Hasan el-Askerî'dir.

اصبحت لا ارجو ولا اتقى
 الا الهى وله الفضل
 جدى نبى و امامى ابى
 ومذهب التوحيد والعدل

Âmir bi-ahkâmillah el-Fâtımî

medh-i cemîline² "2" اما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهيرا
 sezâ olan Âl-i Rasûl 'aleyhi's-selâm nasıl şâyeste-i medh ü iftihâr olmasının
 ki asr-ı sa'âdetten kıyâmete kadar okunan salavât ve tahıyyâtta haz ve
 nasîpleri vardır.

Şeh-i kevneyne, cümle âl ü sahbi, ümmeti üzere,
 Salât-ı bî-'aded olsun kemâ-yerdâ biha'l-Mevlâ.

Rızâsında ede kâim Kemâl'i, Hâlık u Kayyûm,
 Tûrâb-ı cismîni bâd-ı füyûzât eylesün ihyâ.

Vecihî Paşazâde

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı tefrî'a misâl getirilmiştir. "Tefrî'": Bir şeyin iki müte'allakından birisi için hüküm verildikten sonra, diğer müte'allak için o hüküm başka bir fer' gösterecek sûrette kelâmda tasarruf icrâsıdır. "Âl-i Rasûl'ün aklını maraz-ı cehle şifâ olmakla" tavsîfi üzerine "kanlarının dâ-i kelebe şifâ olmasını" ayrı bir vasf olarak tefrî' etmiştir. Yani, Âl-i Rasûllüğün hükmü, akıl müte'allakına "maraz-ı cehle şifâ" olmakla ispât olunduktan sonra, aynı hüküm kan müte'allakına da "dâ-i kelebe şifâ" olmakla ispât olunmuştur. Nitekim: "Câhil kimseler ehl-i fazîletle âşinâ olamadığı için bittab' ehl-i kemâlin kiymetini bilemezler" misâlinde, "câhilin ehl-i fazîletle âşinâ olamaması" cehâleti özüne hükmedilmiş ve sonra bu hükümden "câhilin kiymet-i fuzalâyı bittab' bilemeyeceği" sûret-i tefrî' olunmuştur. Kezâ: "Allah'a şirk koşan bir kimsenin îmânı selb, ameli habt olur", "Hatmi çiçeği envâ-ı mukşî'adandır; sadrı kızdırır, öksürüğü keser", "Namâz ibâdâtın cemî' aksâmını câmi'dir. Onu hakkıyla kılan bir kimse kat'iyyen günâh işlemez" misâlleri de böyledir. [271]

1. Sabâhleyin kalktığımda bana öyle bir hâl gelir ki, ne kimseden bir menfa'at umarım, ne de bir şeyden korkarım. Ancak Zü'l-Fadlî'l-'azîm olan Rabb'imden ittikâ ve recâ ederim. Ceddim Hazret-i Peygamber 'aleyhi's-selâm, imâmım Ali b. Ebî Tâlib, mezhebim Ehl-i Sünnet ve 'Adâlet'tir.
2. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır (Haz.)

19

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سَيُوفَهُمْ بِهِمْ قُلُوبٌ مِنْ قِرَاعِ الْكُتَّابِ¹

Müfredât: (غیر ان سیوفہم) onlarda kusûr yoktur (ولا عیب فیہم) kılınclardan başka (بہم قلوب من قراع الکتاب) kılıncları ağızında gedikler vardır. Bâ zarfiyyet içindir. (من قراع الکتاب) düşmen askerleriyle uruşmaktan. Ketîbe: Asker.

Terceme ve Şerh: Kâili Nâbiga-i Zübyânî Ziyâd b. Mu'âviye'dir. Amr b. Hâris-i Asgar'ı medheylediği kasidesindendir. Meâli: "Onlarda hiç ayıp yoktur. Şu kadar bir ayıp var ki, düşmenlerle çok çarpışmaktan kılınclarının ağızı kırıktır" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; te'kîdül-medh bi-mâ-yüşbihü'z-zem san'atına misâl getirilmiştir. Bu san'at: Bir şeyi medh ettikten sonra onu zemme benzeyen bir sûretle bir kat daha medh eylemektir. "Kılıncların kırık olması" zemm gibi görülüyorsa da, düşmenlerle çarpışmaktan dolayı husûle gelen kırıklık, medh-i müekkedden başka bir şey olamaz. Nitekim Türkce'mizden;

"Keşmîr güzel bir memlekettir, yalnız şu ayıpları var: Geniş ovaların, yamaçların yeşilliği, çiçeklerin rengi gözleri kamaştırır; bağların uğultusu, çağlayanların gürültüsü, kuşların cıvıltısı kulakları sağır eder; ahâlisi para saymaktan usanır; Avrupa seyyâhlarını hayretlerde, Hind ve İran şu'arâsını dehşetler içinde bırakır", "Hörmin 'adem-i iktidârda mukavvî bir ilâctir. Lâkin çok hamam yapmaktan usandırır", "Şikago'nun binâlarında baş döndürecek kadar yükseklikten başka kusûr görülemez", "Filân 'âlim bilumûm mekârim-i ahlâkı kendisinde cem' etmiştir. Yalnız bir kusuru vardır ki, ekseriyyâ sükût üzere bulunur" misâllerinde olduğu gibi. Şu beyt-i Arabî de böyledir;

نواهد لا يعدلهن عيب سوى منع المحب من العناق²

Mustatraf

Te'kîd-i medihte, eğer medhiyyeler birbirini ta'kîben gelir ve araları istisnâ-i munkatı'la kesik olursa, "istidrâk" denilir. Nitekim: "İmâm Ali kerremallâhu vecchê gâyet mütevâzî", lâkin mehb, oldukça 'âlim velâkin fevkal'âde zâhid idi" misâlinde olduğu gibi. Şu beyit de öyledir:

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün"dür.
2. Sevgilimin memelerinde hiç bir kusûr görülemez. Ancak bir kusuru var ise, o da pek topak olmasına rağmen kucaklaşmağa mâni' olmasıdır.

سوى انه الضرغام لكنه الوثيل

هو البدر الا انه البحر زاخرا

Bedî'uzzamân Hemedânî

[272] Bazan da "te'kîdü'z-zemm bi-mâ-yüşbihü'l-medh" olur. Bu san'at, medhe benzeyen bir ibâre ile zemmi te'kîd etmektir.

Meselâ: "Şarap zararlı bir içkidir. Yalnız şu fâideleri var: Akıl ve ahlâkı ifsâd, serveti itlâf eder, nesli cılız bırakır", "Bî-namâzlığın en büyük fâidesi, erken yatırıp geç kaldırmaktır", "Filân kimsenin elinden ârâyı ifsâd etmekten başka bir iş gelmez", "Filipin adası ahâlîsi başka bir yüzden teşehhür etmiş değillerdi. Ancak Seyyâh Macellan'ı katletmek sûretiyle iştihâr ettiler", "Tütünü Amerika'dan getiren Kristof Kolomb'a ne mutlu! Parasız kalan tiryâkîler her zamân onun ismini yâd ediyorlar" cümleleriyle;

Fahr-i 'âlemsin velâkin fâsı yok;

Gevher-ı kânsın velâkin râsı yok.

Dilerim Barî Hudâ'dan rûz u şeb,

Sana bir merkep vere kim pâsı yok.

Sürûrî

kıt'asında olduğu gibi.

Eğer bir medhiyye diğer bir medhiyyeyi de mutazammın olursa, buna "istitbâ'" denilir. Nitekim: "Eski Türk hükümdârlarından Cihângîr Oğuz Hân, sırf mekârim-i ahlâk ve şecâ'atiyle akvâm-ı şarkıyyeyi teshîr etmiş idi" misâlinde "hâkimîyyet, mekârim-i ahlâk, şecâ'at, teshîr-i ümem" gibi medhiyyeler bir cümle içinde yekdiğerini istitbâ' etmiştir. Kezâ: "Salavât-ı şerîfenin iksârı, def'-i hümmûm u gumûm ve izdiyâd-ı rızık u sevâba bâdî olduğu için hangi du'ânın evvel ve âhîrinde okunsa kabûle karîn olur", "Yumurta ve mercimeğin terkîbinde çelik mevcûd olduğundan kansızlığa çok iyi gelirler", "Filân zât mât-i ganîmetten aldığı para ile kendi nâmına bir eczâhâne açıp, hükümetten aldığı ruhsat üzerine hastaları meccânen tedâvî ediyor" misâlleriyle;

Kadınlar olmasaydı öksüz kalırdı, eş'arım,

1. Ümerâdan Halef b. Ahmed es-Sicistânî'ye güzellikte aydır diyeceğim, fakat o ilim ve fazlda deryâya benzeyor. Daha bundan başka cesâret ve şecâ'atte kendisine arslan di-yesim geliyor, lâkin bakıyorum ki sehâ ve keremde yağmur kadar bol ve cömerttir.

Kadın bu sisli hayâtın yegâne yıldızıdır.

Celâl Sâhir

لهنت الدنيا بانك خالد

نهبت من الاعمار ما لو حوته

Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî

beyitlerinde olduğu gibi.

Eğer zemm, evsâf-ı memdûhaya; medih, evsâf-ı mezmûmeye sarma yapılarak îrâd edilirse, "idmâc" denilir. Evsâf-ı memdûhaya sarılmış zemme misâller: "Dîn ü devlete yaramazlık edenlere yerin altı üstünden hayırlıdır", "Pislik ile oburluk, hastalığın en zengîn sermâyesidir", "Zulüm ve istibdâd havagazı lambasına benzer. Hangi milletin salonunda parlarsa, hürriyet ve sa'âdetini yakıp yandırır", "Protestan-lığın mücidi Martin Luter, i'tikâdında sâbit, küfründe sağlam [273] bir kimse idi", "Rabbi'm Te'âlâ islâh kabûl etmeyen düşmenlere bekâsız devlet, hayırsız evlâd, sıhhsiz ömürler nasîb eylesin", "Filân mi'mâr çok 'âlimdir, elifi görünce direk, dâl'ı görünce köprü, zannediyor", "Lâle Devri'nin süfehâsı, zevk ü safâ bezminin yegâne kahramânı idiler". Şu nazîre de öyledir;

اعد بها على الدهر الدنيا

اقلب فيه اجفاني كاني

Ebu't-Tayyib Mütenebbî

Evsâf-ı mezmûmeye sarılmış medhe misâller: "Sokrat-ı hakîm gâyet mahviyyetkâr bir zât idi", "Filân kimse idrâk-i me'âlîde dâimâ aczini i'tirâf eder", "Oruc şehevât-ı nefsiyyeyi öldürür". Şu beyitler de öyledir;

Gayr-ı nakşın mahv kılmıştır Fuzûlî sîneden,

Mâ lehû fi'd-dehri matlûbün ve maksûdün sivâke.

Fuzûlî-i Bağdâdî

Mihneti kendine zevk etmektir 'âlemde hüner,

1. Bu beyitle Seyfûddeve medh olunuyor. Ma'nâsı: "Efendi hazretleri! Düşmenleri kırıp ömür defterlerini dürdün. Eğer öldürdüğün düşmenlerin ömrünü kendin için toplayıp ebediyyen yaşayaydın, senin gibi bir hükümdârın hulûd ve hayâtından dolayı dünyâya göz aydınlığına gidilirdi".
2. Ben geceleri uyumayıp sabâha kadar gözümün kapaklarını çevirir oynatırım ve öylece bitip dükenmeye{n} gecelerde vefâsız devirlerin inkılâplarını sayar dururum. Şâ'ir geceyi uzunlukla medh ederken, bu uzunluğun kendince iyi olmadığını beyân ediyor.

Gam u şâdî-i felek böyle gelür, böyle gider.

Vâsıf

Bir sözün hem medhe hem de zemme şümûlü olursa, "tevcîh" veya muhtemilü'z-zıddeyn denilir. Meselâ bir kimseye: "Bugün barometre kaç gösteriyor? Bak!" denildiğinde, o kimsenin "Derece 10'dur" demesi gibi. Şu sözün hem "Soğuk, tahte's-sıfır derece 10", hem de "Sıcak fevka's-sıfır derece 10" sûretlerinin her ikisine de ihtimâli vardır. Şu nazireler de öyledir;

Oldu, olacak, olmayacak, olmadı, aslâ,
'Âlemde niçin yok yere sa'y ü hazer ettim.

Tayyâr Paşa

خاطر لی عمر و قباء
لیت عینیہ سوء
قلت شعرا لیس یدری
ام مدیح ام هجا 1

Beşşâr b. Bürd

Eğer medih eğlence tarzında îrâd edilirse, onun cidden zemm olduğu anlaşılır. Buna "hezl" denilir. Nitekim kaba topraktan yapılmış bir çanağa "Japonya saksısı, Çin vazosu" demek, çirkin sesli bir kimseye "bülbül sadâlı", [274] kara câhil bir âdeme "efendi" ta'bîrinde bulunmak gibi. Şu beyit de öyledir;

إذا ما تيمى اناك مفاخرنا
فقل عدّ عن ذا كيف اكلك للضب2

Ebû Nüvâs

20

آيا شجر الخابور مالك مورقا
كانك لم تجزع على ابن الطريف3

Müfredât: (ايا شجر الخابور) ey Habur'un kıyında biten ağac! Habur: Diyârbekir tarafında bir mahaldir ki, Leylâ'nın birâderi orada katlölün-

1. Terzi Amr bana bir takye dikti. Keşke o şâş harfin iki gözü bir olaydı!.. Ben bir şiir söyledim ki terziyi medih mi, yoksa zem midir? belli değil. Bu sözün "İkisi de şâş, ikisi de sağ olsun" du'â ve bed-du'âlarına ihtimâli vardır.
2. Şâ'ir Benî Temîm kabîlesini korkaklıkla zemmedip der ki: "Benî Temîm'den biri sana gelip şecâ'atini öğünse ona de ki: Şu cesâret lakırdısını bırak, tüm yaban keçisini yalnız başına bir oturmada nasıl yersin, bize onu söyle?" demektir.
3. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülû, Mefâ'ilün * Fe'ülû, Mefâ'ilün, Fe'ülû, Fe'ülün"dür.

muştı. Ve bir nehir ismidir. (مالك مورقا) Sana n'oldu ki yapraklı bulunuyorsun (كانك لم تجزع) sanki hiç feryâd etmemiş gibisin (على ابن طريف) Velîd b. Tarîf'in üzerine. İbn Tarîf Şeybânî, el-Cezîre'de boybeyi idi. Yezîd b. Mu'âviye tarafından katlolunmuştu.

Terceme ve Şerh: Kâilesi Leylâ binti Tarîf eş-Şeybânî'dir. Birâderinin katlinde mersiye ettiği kasîdesindendir. Meâlî: "Ey Habur'un ağacı, sana n'oldu ki taze yaprak açıyorsun? Herhâlde kardeşim İbn Tarîf'e ağlamıyorsun!" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; tecâhül'l-'ârif san'atına misâl getirilmiştir. "Tecâhül": Mütakellim bildiği bir şeyi bilmiyor gibi söylemektir. Şâ'ire ağacın ölüye ağlamayacağını bildiği hâlde, "مالك كانك لم تجزع" diye ondan hüznün beklemesi tecâhüldendir. Nitekim: İbrâhîm 'aleyhi's-selâm Nemrûd'un putlarını kırdığı sırada, putların yapıp söylemeğe kudreti olmadığını bildiği hâlde yine onlara hitâben: "الا تاكلون ما لكم لا تنطقون" bu-yurması gibi. Kezâ;

Büyük Bonapart nehyolunduğu Sent Helen Adası'nda, dalgaları kadar geniş ve hazîn Atlas Denizi'nin adaya çarpan kısmını seyrederken "Ey kalbim gibi şiddetle çarpan yüce dalgalar! Siz de benim kadar hazîn görülüyorsunuz. Niçin hüznüme iştirâk etmiyorsunuz?" diye hitâp etmesi gibi. Kezâ şu kıt'a¹ da öyledir;

Âh kim pîrâyemin işte bu yerdir meskeni,

Şu siyâh topraklar olmuştur o nûrun mahzeni.

Gelmedim on beş sene bilmem ne yanda medfeni,

Ey mezâristân bana ettirme âh u şîveni!

Rahm edip âgâh edin ey serviler, taşlar beni!

Bî-nişân terk eyledim eyvâh ki, evlâdım seni.

Söyle yavrum, eyleyem şâdâb-ı giryem hâkini!

Hangi topraktır senin örten vücûd-i pâkini?

Recaîzâde Ekrem [275]

Eğer "tecâhül" medhe ta'alluk ederse, mübâlaga edilmiş olur. Şu beyitler öyledir;

Kelb kelb iken yavrusundan geçmiyor,

1. Ekrem Bey on beş sene evvel vefât eden bir kız çocuğunun kabrini ziyâretinde, kabri tanıyamadığı esnâda söylediği mersiyesidir.

Hakk, Seyrânî'sinden geçer mi bilmem?

Seyrânî

ام ابتسامتها بالمنظر الضاحى¹

المع برق سرى ام ضوء مصباحى

Buhturî

ابروح ام بمال ام بدم

يا حبيبى قبله منك بكم

فى فراش بوضع فم بقم

يا ليتنا نجمع ليلا واسعا

ا هلال وجهك ام قمر ؟

يا حبيبى املك ام بشر

ا حديد قلبك ام حجر ؟²

كلما امدحك تشتمنى

Züleyhâ [ağzından Yûsuf 'aleyhi's-selâma hitâben]

Eğer "tecâhül" zemme ta'alluk ederse, yine mübâlaga edilmiş olur. Nitekim verdiği başa kakan bir kimseye hitâben: "Yoksa bütün rızkımı sen mi veriyorsun?" demek; lüzumsuz lakırdı sarfeden bir câhile: "Efendim afv ediniz!.. Hukûk'tan mı mezûnsunuz, yoksa Edebiyyât'tan mı?" hitâbında bulunmak gibi. Şu beyit de öyledir;

اقوم ال حصن ام نساء³

وما ادرى و سوف اخال ادرى

Züheyr b. Ebî Sül mâ

Eğer "tecâhül" tahayyürden ileri gelirse, "tedellüh" denilir. Nitekim: "Acaba Mi'mâr Sinân bu kubbeyi semânın sakf-ı müstedîrin-den mi kopya etmiştir?" cümlesinde olduğu gibi. Şu nazîreler de öyledir;

ليلاى منكن ام ليلا من البشر⁴

بالله يا طبيبات القاع قلن لنا

Mecnûn

[276] Bilmem ki muktazây-ı nizâm-ı cihân mıdır?

1. Şâ'ir mahbûbesinin tebesstümünü medihte bilmezcelikten gelerek diyor ki: Şu görünen beyâzlık, geceleri parlayan şimşek mi; şafak beyâzlığı mı? Yoksa tebesstüm eden sevgilimin görülen yüzleri midir?
2. Ey sevgilim! Bir defa olsun senin büse-i vuslatına kavuşmağı, tatlı rûhuma mı, ser- vetime mi, kanıma mı, her neme mâl olursa olsun minnetle arzu eylerim. Âh! Uzun gecelerde, ikimiz bir döşek üzerinde, dudak dudağa geceleseک n'olur! Ey sevgilim! Melek misin, beşer misin? Bu nûrânî yüz ay mıdır, hilâl midir, nedir? Her ne zaman güzelliğinden bahsetsem iltifât etmiyorsun. Benden imtinâ' eden kalpler demir mi- dir, taş mıdır? Bilmiyorum!..[Son mısra'daki muhâtap zamîrini Peygamber'e ircâ'dan sarf-ı nazar edilmiştir.]
3. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)
4. (قاع) düz yer. Ma'nâsı: Ey düz ovanın ceylânları! Allah için bize söyleyin!.. Benim Leylâ'm sizlerden mi, yoksa beşer cinsinden midir? Bilmiyorum, hayretteyim!..

Dâim cihânda câhil olur mes'adet-nümûn.

Cârî, cihân cihân olalıdan bu kâ'ide,

Bir ahmak-ı denîye olur ehl-i dil zebûn.

Ziyâ Paşa

21

قَالَ ثَقُلْتُ كَاهِلِي بِالْأَيَادِي

قُلْتُ ثَقُلْتُ إِذَا أَتَيْتُ مَرَارًا

Müfredât: (قلت ثقلت) ağırlık verdim dedim (إذا أتيت مرارا) bir kaç defa geldiğim zamânlarda (قال ثقلت) o dedi ki, Evet!.. ağırlık verdin (كاهلي) omuzuma (بالأيادي) ellerinle. Mecâzen hediyeyle demektir. Ziyâretin müddetini uzaklaştırmak ve hediye ile gitmek aradaki muhabbeti tezyîd eder. Hazret-i Peygamber 'aleyhi's-selâm Efendimiz her gün ziyârete gelen Ebû Hüreyre radiyallâhu 'anha hitâben: "Yâ Ebâ Hüreyre! Günaşırı gelersen muhabbet daha ziyâde olur" buyurmuşlardı.

إذا كثرت صارت على الهجر مسلكا

عليك باقلال الزيارة انها

و يستل بالأيدي إذا هو امسكا2

الم تر ان الغيث يسأم دائما

Mustatraf

Hediyeyle gelince: Ehâdîs-i şerîfede "Hediyeleşiniz! Hediye, muhabbeti tezyîd, kin ve garazı izâle eder", "Hediyeleşiniz ki birbirinizle muhabbet edesiniz. Müsâfaha ediniz ki buğz ve 'adâvet aranızdan gitsin", "İstemeksizin gelen hediye reddetmek, Cenâb-ı Hakk'tan reddetmek gibidir", "İstemeksizin gelen hediye, Hakk'ın gönderdiği rızaktır" buyuruluyor.

Tekâpûsuz gelen ni'mette vardır lezzet-i diğer,

Ne denlü mûna'am olsa âdem, eyler armağandan hazz.

Râşid

Süfyân-ı Sevrî hazretleri; "3 إذا اردت ان تتزوج فاهد للام" buyurmuşlardır. Abdülmelik b. Mervân el-Enevî "Mektûb, kâtibinin; elçi, mürsilinin;

1. Arûzdan Bahr-i Hafîf'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fe'ilâtün * Fâ'ilâtün, Mefâ'ilün, Fâ'ilâtün"dür.

2. Ziyârete az git ki çok ve sık ziyâret insanı usandırıp ayrılığa sebebiyyet verir. Görmez misin? Yağmur çok yağarsa usandırır, az yağarsa "gel!" diye el açılıp istenir.

3. Bir kadın ile evlenmek istiyorsan, ilk defa anasına hediye gönder ki muvâfakat etsin...

hediye, sâhibinin kemâl-i 'ulviyyet ve aklına delâlet ederler" demiştir. Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hediye, kabûl ederler ve karşılığını ondan ziyâde gönderirlerdi. Me'mûrîn sınıfında bulunan zevâtın hediye almasının bazı şerâiti vardır.

Bu beyit *Telhîs*'te; kavli bi'l-mûceb san'atına misâl getirilmiştir. "Kavli bi'l-mûceb": Mütakellimin sözünü, mütakellimin murâd etmediği bir ma'nâyâ çekmektir. Mısra'-ı evvelde, mütakellim "ziyârete çok gelmekle sıklet verdiğini i'tirâf" etmiş iken, mısra'-ı sâinde, muhâtap bu sıkleti "hediye çokluğunu"na hamletmiştir. Nitekim Türkçe'den, 1207 hicrîsinde İran'a giden Türk müfrezesinden için Acemler: "Bunlar segbân mıdır?" [277] dediklerinde, orada Türk seffîri bulunan Sünbülzâde Vehbî'nin "Evet!.. Sizin taclı hanımın segbânıdır" demesi gibi. Kezâ; "Kaf Dağı'nı bilir misin?" suâline, "Evet, Kafkâs Dağları'nı bilirim" cevâbını vermek gibi.

22

بَعْتِيَّةُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ شِهَابٍ اِنْ يَقْتُلُوكَ فَقَدْ ثَلَّثْتَ عَرُوشَهُمْ

Müfredât: (ان يقتلوك) onlar seni öldürürse (فقد ثلثت) muhakkak ki sen de yıktın öldürdün (عروشهم) kürsîlerini = onların büyüklerini (بعتيبة بن الحارث بن شهاب) Şihâboğulları'ndan Hâris oğlu 'Uteybe'yi öldürmekle.

Terceme ve Şerh: Kâilî Rübey'atü'bnü 'Ubeyd'dir. 'Uteybe'yi katliyle iftihâr eder. Meâlî: "Onlar seni katlederse de artık beis yoktur. Sen evvelce, reisleri 'Uteybetü'bnü Hâris b. Şihâb'ı öldürmekle evlerini başlarına yıktın" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı ittîrâda misâl getirilmiştir. "İttîrâd": Bir kimsenin veya bir şeyin künye ve 'an'anesini tekellüfsüz olarak tertîb üzere îrâd etmektir. "بعتيبة بن الحارث بن شهاب" bu şekilde vâki' olmuştur. Nitekim;

"Birinci karn-ı hicrîde fıkıhî ihyâ eden Sirâcü'l-Eimme İmâm-ı a'zam Hümâm-ı efram Nu'mân b. Sâbit b. Tâvus b. Hüzmüz b. Nüşîrevân'dır", "İlmü'l-arz ile tevaggul eden ulemânın tedkikinden anlaşılıyor ki, merkez-i nârinin tasallübünden kayalar, kayalardan kumlar, kumdan topraklar, topraktan da nebâtlar ve hayvânlar husûle gelmiştir", "1882

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün * Mütefâ'ilün, Müstef'ilün, Fe'ilâtün"dür.

senesinin 12. ayının 6. günü Zühre Yıldızı, kurs-ı şemsten bir defa mürûr etmişti", "Ehl-i şenâ'atten olmamak için ilmi amele, ameli ihlâsa, ihlâsı müşâhedeye rabt etmek lâzımdır", "Röntgen şu'â'ı ma'dene nisbeten tahtaya, tahtaya nisbeten 'udlâta, 'udlaya nisbeten ahşâya daha kolay nüfûz edebilir".

23

مَا مَاتَ مِنْ كَرَمِ الزَّمَانِ فَإِنَّهُ يَحْيَى لَدَى يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ 1

Müfredât: (ما مات) bir şey ki öldü (من كرم الزمان) zamân iyiliğinden işte o iyilik (يحيى) dirilir (يحيى بن عبد الله) [278] nâm bir kimse yanında, zamânında. Bu Yahyâyı, Yahyâ el-Bermekî olarak kabûl ediyorlarsa da o değildir. Yahyâ el-Bermekî'nin künyesi Yahyâ b. Halîd'dir. Hem de Hârûn er-Reşîd, Bermekîler'i 187 hicrîsinde târumâr eyledi. Kâil-i beyt Ebû Temmâm et-Tâî ise 195'te henüz doğmuş bulunuyordu.

Terceme ve Şerh: Kâil-i Ebû Temmâm'dır. Ehl-i nüfûz ve sehâdan bir zâtı medheder. Meâlî: "Gelip geçen eski devirlerin iyiliği, Yahyâ b. Abdullâh'ın zamânında yine hayât bulur" demektir.

Bu beyit *Telhis*'te; san'at-ı cinâsın kısm-ı tâmmından, müstevfâ olanına misâl getirilmiştir. "Cinâs": İki lafzın vücûh-i muhtelifle ile hey'et ve hurûfca yekdiğerine müşâbehetidir. "يحيى لدى يحيى" da biri isim, diğeri fiil iki "يحيى", hey'et ve hurûfca yekdiğerine müşâbih düşmüştür. Şu nazîreler de öyledir; "سنة الوصل سنة سنة الهجرة سنة" 2.

Ruhların böyle dirîğ etme dil-i divâneden!

Şem' için bu mertebe (pervâ neden) (pervâneden)?

Dünyevî zâid-i (kusûr) inşâsıdır re's-i (kusûr);

Anı yapmak kendüyi yıkmak demek bî-irriyab.

Vecihî Paşa-zâde Kemâl

Gel edeb öğren, edeb öğren, edeb!

Olmak istersen eğer makbûl-i Rab.

Kimde olsaydı, (ulu) oldu edeb,

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in kısm-ı muzmerindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Mütetfâ'ilün, Mütetfâ'ilün * Müstef'ilün, Müstef'ilün, Mef'ûlün"dür.
2. Dostla buluşunca geçen zamânın senesi, bir uyku zamânı kadar gelir. Lâkin ayrılığın bir gecesini, bir sene hükmünü verir.

Kimde olmazsa, (ölü) oldu edeb.

Yâdlarda olsaydı (yâd) oldu edeb,

Akrabada yoksa (yâd) oldu edeb.

Halîlî

Cinâs ya tam veya nâkıs olur.

Tam: İki lafız envâ' ve a'dâd-ı hurûf, hey'et ve tertîbce yekdiğerrine benzemektir. Bu da müstevfâ, mûmâsil, müteşâbih, mefrûk, muharref olmak üzere beş türüdür.

Cinâs-ı müstevfâ: Birisi isim diğeri fiil olmak gibi iki nev'den olan lafızlar ictimâ' etmekle, tam hakkı verilmiş olmaktır. Nitekim: "يحییٰ لدى یحییٰ ... " mısra'ında vâki' olmuştur. Kezâ: "Arza onun için (yer) dediler ki, gelmiş ve gelecek hiçbir kimseyi yerip seçmez, (yer), çürütür" cümlesi de böyledir.

Cinâs-ı mûmâsil: Lafızların ikisi de isim olmaktır. Nitekim; "و یوم تقوم الساعة یقسم المجرمون ما لبثوا غیر ساعة" nazm-ı celîlinde, evvelki (saat) kıyâmet, ikinci (saat) gün saati olmakla, her ikisi de isimdir. Şu misâller de öyledir; [279]

هَذَّبَ إِذَا قَلَّتْ قَبْلَ النَّطْقِ (اقوالك) و الا فلزوم الصمت (اقوى لك)
و لا تخفف ببذل السر (اثقالك) فمن سواك لسرك منك (اثقى لك) 1

Vefâî Dede

Sâ'id-i sırr-ı menzil, eflâk-i 'izzet olsa da,

Kara (yer)dir 'âkıbet mecmû'-ı insânın (yer)i.

Siyâhî Dede

Cinâs-ı müteşâbih: Birisi müfred, diğeri mürekkep iki lafzın yazılıştadır biribirine benzemesidir. Şu beyitler öyledir;

إِذَا مَلِكٌ لَمْ يَكُنْ (ذاهبة) فدعه فدولته (ذاهبة) 2

Ebu'l-Feth el-Büstî

Her kimin olsa evinde (dû-zeni),

1. Sözüni söylemezden evvel iyice tashîh et! Düşünmeden söylemektense sükût daha evlâdır. Sırrını dışarıya dağıtıp da haysiyyetini toplama! Sırrını kendin saklayamazsan başka kim saklayabilir?
2. Bir hükümdar ki kendisinde cömertlik olmazsa, ona güvenme, bırak! Hiçbir kimse-den teveccüh kazanamadığı için onun hükmü çabuk söner.

Bozulur elbette ânın (düzeni).

Şâkir

Cinâs-ı mefrûk. Birisi müfred, diğeri mürekkep iki lafzın yazılıştâ muhtelif olmasıdır. Şu bedî'alar öyledir;

Yâr eğer 'arz-ı cemâl eyleye (gülzâre güle),
Çâk ede yakasını gonca ve (gülzâre gele).

Hayâtî Dede

Çünkü bildin tâc ü tahtı dağıtır bu rüzgâr,
Âkıl isen kendin eyle raht u bahtı târumâr.
Tâc u tahtı neylesin kim âkıl olan (tâcdâr),
Çün oluptur başına çok tâcdârın (tâcî dar).

Halîlî

كَلِّكُمْ قَدْ اخَذَ الْجَامَ وَلَا (جَامَ لَنَا) مَا لَذِي ضَرَّ مُدِيرَ الْجَامِ لَوْ (جَامَلْنَا)

Ebu'l-Feth el-Büstî

Cinâs-ı muharref: İki lafzın ancak hareke i'tibârıyla muhtelif olmasıdır. 2 "من لا يرحم لا يرحم"، "إذا حضر العشاء والعشاء فقدّموا العشاء على العشاء" 2 hadîs-i şerîfleriyle "البدعة شرك الشريك" 3, "أول من ناس أول من ناس" kelâmlarında olduğu [280] gibi. Şu beyit de öyledir;

Küçük irâde-i cüz'iyeye gerçi ismi gibi,
Olur onun ile amma ki (cirmü cürm-i) ekber.

Vecîhî Paşa-zâde Kemâl

Nâkıs: A'dâd-i hurûfta muhtelif olan cinâstır. Şu ihtilâf ya bir harfle, ya da ziyâde hurûfla cereyân eder. Bir harfli olan cinâs-ı nâkıs üç türdür.

1. Sizler sâkînin elinden bardağı alıp şarâbı içtiniz, bize bardak yoktur. Bu vazîfeyi idâre eden sâkî bir de bize doldurup vermek gibi bir hüsn-i mu'âmelede bulunsaydı ne mani' var idi?
2. Akşam ta'âmı akşam namâzıyla bir araya gelse, yemeği evvel yiyip namâzı sonra kıılız!
3. İlk unutan kimse, ilk insân olan Âdem 'aleyhi's-selâmdır. Bid'at kısmı, şirk tuzağıdır.

1. Gönül sıkıntısı, kocalığın yarısıdır.
2. Ebu Dülef el-İclî'nin ordusu ellerini uzatınca, düşmenlerini kırıp dostlarını himâye ederler. Hakk ile bâtlı tefrikle hükmeden ve düşmenin kuvvetini kesen bir kılıncla hamle ederler. (عواص) 'âsîfer, düşmenler (عواصم) dostlar (قواض) hâkimler.

- 1-Hurûf-i zâide başta bulunur. Şu bedî'alar öyledir;
 Du'â güher gibi makbûldür (çile)keşlerden,
 Bed-du'â (güherçiledir), baruttur yakar.

Vecîhî Paşa-zâde Kemâl

Ridâ levlâke, le'amruke (tâc),
 Kamu şâhlar sana (muhtâc).
 Benim kapında yalın ac,
 Aç üstüme cenâheyn.

Yazıcıoğlu

(فلسفه) چون اکثرش امد (سفه) پس کل ان
 هم سفه باشد که دارد حکم الحجا اکثرست 1

Monla Câmi

- 2-Hurûf-i zâide ortada bulunur. Şu beyit öyledir;
 Gönül kim sâf ola (kibr u riyâdan)
 Âna feyz erer elbet (Kibriyâ'dan)

Nizâmoğlu Seyfullâh

- 3-Hurûf-i zâide nihâyette olur. Buna "cinâs-ı müzeyyel" denilir. Şu beyitler öyledir;

من الجوا بين الجوانح 2

ان البكاء هو الشفاء

Hansâ' es-Sahâbiyye

هر که را (خر) ساخت شهوت نیم (خردل) کو بعقل

خود بفهم خرده دانان نیم خردل هم خرست 3

Monla Câmi

1. Madem ki "felsefe" lafzının ekser-i harfi "sefeh"dir. Öyle ise mezkûr lafzın hepsi de sefeh [sefâhetten gelir] olmuş olur. Bu hâl "ekser için hükm-i küll vardır" ka-zıyyesine mebnîdir.
2. (جوا) kalp yanıklığı (جوانح) eğe kemikleri. Ma'nâsı: Birâderim Sahr gibi bir yığitin vefâtına ağlamak, eğelerim arasında gizlediğim kalp yanıklığına şifâdır.
3. Her kim ki şehveti kendini bî-idrâk eyledi, ona akılcı yarım hardal de. Çünkü ehl-i dikkatin fehminde hardal kelimesinin yarısı "خر" lafzıdır. el-Hâsıl shehevâta tâbi' olan kimse merkep kalpli ve bî-idrâkdir, demektir.

[282] Cinâsta ihtilâf ancak bir harfin nev'ine ta'alluk ederse ya muzârî' veya lâhık olur.

Cinâs-ı Muzari': Nev'an muhtelif olan harflerin mahrecen mütekârib olmasıdır. Bu da üç türdür:

1-Mütekâribü'l-mahrec harfler kelimelerin evvelinde bulunur. "ما جمع شئ الى شئ احسن من حلم الى علم" hadîs-i şerîfindeki ilim ve hilim gibi. Şu beyit de öyledir;

(Fence) mehtâb eyliyormuş arza doğru incizâb

(Bence) cezb eyler kulûbü hüsn-i rûy-i mâhtâb

İsmâ'il Safâ Bey

2-Mütekâribü'l-mahrec harfler kelimelerin ortasında bulunur. "و هم (ينهون) عنه (و ينثون) عنه" nazm-ı celîlinde olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

Kıbâb-ı dehre şân u menzilette sığmayan gâfil,

Giriftâr-ı nişîmengâh-ı (mâr) u (mûr) olur bir gün.

Azmî-i Âmidî

3-Mütekâribü'l-mahrec harfler kelimelerin âhîrinde bulunur. "الخبيل معقود بنواصيها الخير" hadîs-i şerîfinde olduğu gibi.

Cinâs-ı lâhık: Nev'an muhtelif olan harflerin mahrecen de uzak olmasıdır. Bu da üç türdür:

1-Mütebâ'idü'l-mahrec harfler kelimelerin evvelinde bulunur. "ويل لكل همزة لمزة" nass-ı kerîminde olduğu gibi. İmâm Ali kerremallâhu vechehûnun buyurduğu "شرط الالف ترك الكلفة", "من كثر كلامه كثر ملامه" 2 düstûrları da böyledir. Kezâ şu bedî'alar da buna birer mesîldir;

Nizâmu'l-âlemîn oldur, hitâmü'l-mürselîn ol şâh,

(İmâm)ü'l-müttakîn oldur, (hümâm)ü'l-ekmelîn ol şâh

Yazıcıoğlu

Ümmîd-i vefâ eyleme her şahs-ı (dagalde),

Çok hacıların haçı çıktı zîr-i (bagalde).

Ziyâ Paşa

1. At hayırlı bir mahlûktur. Hayır onun alınına ta'lik edilmiştir.

2. Halk ile güzel geçinmek ve konuşukluğun şartı kimseye yük ve ağırlık olmamaktır", "Çok söyleyenin ayb ü 'ârı çok olur".

عزلتی بی عین علم ان (ذلتست) عزلتی بی زاد زهد ان (علتست) 1
Bahâüddîn ‘Âmilî

کل علم لیس فی القرطاس (ضاع) کل سرجاوز الاثنین (شاع) 2

[283] 2-Mütebâ'idü'l-mahrec harfler kelimelerin ortasında bulunur. “âyeteyn-i celîleteynde olduğu gibi. Şu kıt'a da öyledir;

(Yâ Ze'l-Celâl celâlûke celîlû'l-celâl!)

Fazl eyle ben zelîle edip sen sina sina.

(Ya Ze'l-Cemâl cemâlûke cemîlû'l-cemâl!)

Lütfeyle ben kelîle saçıp sen ziyâ ziyâ.

Yazıcıoğlu

3-Mütebâ'idü'l-mahrec harfler kelimelerin âhırinde bulunur. “kavl-i kerîminde olduğu gibi. “hadîs-i şerîfi de böyledir.

Cinâsta ihtilâf, hurûfun tertûbinde cereyân ederse, “cinâs-ı maklûb” denilir. Bu da kalb-i küll, kalb-i ba'z, kalb-i mücennah, kalb-i müstevâ olmak üzere dörttür.

Kalb-i küll: İki lafzın her iki taraftan okunması yekdiğerine müsâvî olan cinâstır. Şu beyitlerde olduğu gibi;

(Arş), (şer'-i) Rasûl, cümle milel,
Emevîler devrinde buldu hâlel.

Mir'ât-ı Kâinât'tan

کأنهم (هربا) ابطال (ابرهة) او عسكر بالحصى من راحتيه رمى 3
Îmâm Bûsîrî

حسامك فيه للاجاب (فتح) و رُحُكُ فيه للاعداء (حَتَفُ) 4

Ahnef b. Kays

Kalb-i Ba'z: Lafzın bazı harflerinde in'ikâs olan cinâstır. “اللهم” “du'âsında olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

1. İlmsiz, edebsiz 'izzet istemek zillettir. Takvâsız, ibâdetsiz uzlet âdeme iletir.
2. Kaleme alınmayan, kitâba yazılmayan ilimler çabuk unutulur. İki kişi arasını te-câvüz eden surlar her tarafa dağılabilir.
3. Hazret-i Peygamber doğduğunda cinler Ebrehe'nin askeri gibi dağıldı. Yahud mübârek avucundan attığı toprakla mağlûb düşen Uhud düşmenleri gibi münhezim oldu.
4. Ey pehlivân! Senin kılıncın dostlar için fetih ve nusrat, düşmenler için de ölüm ve hasrettir.

Senden ednâları görüp (şükr) ile demsâz olmak,
Senden a'lâlara (reşk) eylemenin merhemidir!

Nâbî

(Fâide): Bazan, lafzan kalb olunan kelimeler, ma'nen de kalb olunur. Meselâ; "Küdûret" [bulanıklık] ile "rukûdet" [durgunluk], "asel" [bal] ile "İesa'" [zehir], hem lafzan, hem de ma'nen yekdiğerine mün'akistir. [284]

Bazan da bir kelime tertîb-i hurûfca ne kadar tebeddül etse yine asıl ma'nâda sâbit kalır. Nitekim: "جذب" kelimesi, "جذب" ve "بذج" şekillerine inkılâb ettiği hâlde yine "çekmek" ma'nâsından çıkmamıştır. Kezâ: "لكم ، لك ، ملك ، مكل ، كمل ، كلم" kelimeleri, tesîr-i kuvvet ve şiddet ma'nâsında, "وقل ، ولق ، لوق ، لقو ، قلو ، قول" kelimeleri, sür-'at-i hareket ve hıffet ma'nâsında, "ولغ ، لوغ ، لغو" kelimeleri, karışıp fesâda gitmek ma'nâsında, "جعل ، عجل ، لعج ، جلع" kelimeleri, hareket ve sür'at ma'nâsında müttefik ve sâbittirler.

Lisân-ı Arab'da bu kâ'ideye "iştikâk-ı kebîr" denilir ki, meydânı gâyet geniş olup humâsî ve sūdâsîden gelen bazı kelimelerin yüz şekle kadar inkılâb ettiği görülür.

Kalb-i mücennah: Elfâz-ı maktûbeden birisi beytin evvelinde, diğeri sonunda bulunmasıdır. Şu beyit öyledir;

(لاح) انوار الهدى من كفه فى كل حال (1)

Kalb-i mücennah, mısra'ların evvel ve sonunda da mer'ıyyü'l-icrâdır. Nitekim Sultân Mustafa hakkında söylenen;

(Mûr) gibi emrine kılmıştır itâ'at halk-ı (Rum)

(Râm) oluptur nitekim Mûsâ'ya ey şâh-ı seher (mâr).

Sürûî

beytinde olduğu gibi.

Kalb-i müstevâ: Bir cümle veya beyti soldan okumakla, aynı lafız ve ma'nânın zuhûr etmesidir. "كل فى فلك" , "و ريك فكبر ..." nazm-ı cemîl-rinde olduğu gibi. Şu beyitler de öyledir;

رای نيك زور بخت كنچ زار و حور شوخ
خوش روح وراز جنك و تخب روز كين يار

1. (لاح) zâhir oldu. Ma'nâsı: İnsânı cennât-ı âliyyâta götüren şehâvet nûrları her dâim o zâtın elinden zuhûra gelir.

Sürûrî

و هل كل مودته تدوم¹

2 مودته تدوم لكل هول

Kâdî-i Errecânî

[285] Cinâsta ihtilâf bazan ittisâl ve infisâlde olur. Bu da üç tür-
lüdür: Munfasıl, müzdevic, mükerrer.

Cinâs-ı Munfasıl: Lafz-ı mütecânislerin arası açık olmaktır. Şu beyit
öyledir;

(Mârân) gibi birbirini sokmada (yârân),

Bir semm-i hilâldir adı sohbet-i ahhâb.

Vâsıf

Cinâs-ı Müzdevic: Cinâs-ı nâkıstan iki mütecânisin yan yana bu-
lunmasıdır. "و جئتك من سبا بنبا يقين" kavf-i kerîminde olduğu gibi. Şu
bedî'alar da öyledir;

Ey mekteb!

Medeniyet senin şanlı kucağında uyanır!

İnsâniyyet senda doğar, vatan sana dayanır.

Senin koynun bu milletin irfânına bir ocak,

(Ocağında) (kucağında) ne şu'leler doğacak.

Ali Ulvî

3 كمن يرجو (شرابا) (من سراب)

و من يرجو من الدنيا وفاء

İmâm Zeynel'âbidîn

Cinâs-ı Mükerrer: Cinâs-ı tamdan iki mütecânisin yanyana bulun-
masıdır. Şu nâzireler öyledir;

Akrabanın hasedidir meşhûr,

(Hasmı, hısımlı) bilir ehl-i şu'ûr.

'Amm u gam, bir yazılır imlâda,

Farkı bir noktadır ancak sâde.

(Hâlî hâlî) dediler şefkatten,

1. Küremâdan Necmüddîn Ebû Abdullâh'ın muhabbeti, dostluğu sıkıntı günlerinde de dâimdir. Halbuki her dostun dostluğu bön gününde devam eder mi? yani etmez.
2. Arabî'den: "ارانا الله هلالا انارا"; Türkçe'den: "Anastas mum satsana" cümleleri de kalb-i müstevâyâ birer misâldir.
3. Kim ki vefâsız dünyâdan vefâ beklerse, serâptan su ummuş gibidir.

Gâfil olma bu hafî hâletten.

Hep akâribdir, ekârib bilesin!

Birbirine mütekârib bilesin!

Sünbülzâde Vehbî

Ey nebîler hâtemi, vey nûr-ı (mühri mehr-i) dîn!

Sâhib-i mühr-i nübüvvet, mihribân-ı bî-misâl!

Hüccetin i'lâm buyuruldu biri Furkân'durur,

Anda her ilm ü haber mektûbdurur misl-i muhâl.

Vecîhî Paşa-zâde

يا خلى البال قد بلبت بالبلبال بال

بالنوى زلزلتنى و العقل فى الزلزال زال

يار شيق القد قد قوست قدى فاستقم

فى الهوى و افرغ قلبى شاغل الاشغال غال

يا اسيل الخدخد الدمع خدى فى النوى

عبرتى و دق و عينى منك يا ذا الحال خال

كم تسقى زمرة العشاق غساق الجوى

كم تسوق الختف من ساق عن الخللخال خال

Ebu Nasr Ahmed Tantarânî

[286] Eğer lafızlar okunuşta biribirine mugâyir, halbuki yazılış sûretinde müşâbih olurlarsa, “cinâs-ı hat” denilir. “والذى يطعمنى ويسقئى و” “عليكم بالابكار فانهم اشد حبا و اقل خبا” nazm-ı kadîmiyle, “إذا مرضت فهو يشفين” hadîs-i şerîfinde² olduğu gibi. Kezâ Aliyyül-Murtazâ'nın Hazret-i Mu'âviye'ye gönderdiği; “غرك عزك فصار قصار ذلك فاختش فاحش فعلك فعلك فعلك” “تهدا بهذا”³ nâme-i nasîhat-âmîziyle, Mu'âviye'nin cevâben gönderdiği

1. Ey ki aşktan bâl-i hâlî âşık ettin bal al. Fırkatınle zâil ettin aklımı ey kâlf bal. Ey ki ahsen boylu server, yay gibi kıldın benî. Aşkın ile koy beni, zîra ki aşkın bala bal. Ey ki gülyüzlü! Beni şakketti dem'im hademi. Fırkatınle yağmur olup aktı yaşlar misl-i hâl. Çok suvarırsan soğuk su ile âşıkları şâh. Çok sürersin sen helâke hem süvârdan sâkî hâl.

2. Siz bâkire alınız ki onların sevgisi çok, hîlesi az olur.

3. İzzet ve mansıbın seni mağrûr etti. Bu gurûrun sonu zillet olacaktır. İşinin fenâlığundan kork! İhtûmâl ki bu fenâ huylarla huzûr-i Rabbül-Âtemîn'e gönderilirsin.

"غلى قدرى على قدرى" ¹ i 'tirâznâmesinde olduğu gibi. Kezâ emsâlden:
 "من طلب وجد وجد و من قرع بابا ولج ولج" cümlesiyle şu beyitler de öyledir;

Harâbâtîye hor bakma, özünü odlara yakma!
 Sakın hiç bir gönül yıkma, eğer dervîş isen dervîş.

Halîlî

Ver serini Niyâzî, verme sırrını yâda!,
 Nâdâna sırrın veren kalır vebâl içinde.

Niyâzî-i Mısırî

Merhabâ yâ Müctebâ, ya Murtazâ,
 İn tegab câe'l-kazâ dâka'l-fezâ.

Mevlânâ Celâleddîn

Eğer lafızlar bir cevherden müştâkk iseler "cinâs-ı iştikâk" denilir.
 "فاقم وجهك للدين القيم" nazm-ı cemîlinde olduğu gibi. Kezâ
 "الاسلام يعلم ولا يعلم عليه" ² hadîs-i şerîfleri de böyledir. Kezâ şu beyitler de buna bir mesîl olabilir;

Böyledir Râgıb mükâfat-ı amel kim fi'l-mesel,
 Sorsalar (mağdûrunu), (gaddâr) kendin gösterir.

Râgıb Paşa

Gerçi (esbâb) ile herkes vâsıl-ı maksûd olur,
 Nerde gördün bî-(müsebbib) bir (sebep) mevcûd olur.

Azmî-i Âmidî

Güneşte varsa (câzibe), senin yüzünde yok mudur?
 Cemâlinde gönül gibi cihânın (incizâbı) var!

İsmâ'îl Safâ Bey

(Mûtû) kable en (temûtû) sırrına mazhar olan,
 Haşrı neşri burda gördü, nefha-i sûr olmadan. [287]

İffetâ! Eyle (ta'allüm-i) aşkı,
 Mekteb-i aşkda (mu'allim) Mecnûn.

1. Çömleğim miktârıma, yahud kadrime göre kaydı.

2. "Herkesi lâyık olduğu mevki'ine indiriniz", "İslâm Dîni dâimâ 'âlidir; başka şey ona üstün olamaz".

İffet Hanım

Bütün serâiri tedkîk edin Hüdâ (zâhir),

Bütün (mezâhiri) ta'mûk edin Hüdâ mazmûn.

Abdülhak Hâmid

(فتشبهوا) ان لم تكونوا مثلهم (فان التشبه) للكرام فلاح 1

24

سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطَمُ وَجْهَهُ وَلَيْسَ إِلَى دَاعِيِ النَّدَى بِسَرِيعٍ
حَرِصٌ عَلَى الدُّنْيَا مُضِيعٌ لِدِينِهِ وَلَيْسَ لِمَا فِي بَيْتِهِ بِمُضِيعٍ 2

Müfredât: (سَرِيع) çabuktur (الى ابن العم) ammisi oğluna (يلطم وجهه) yüzüne şamar urur (و ليس الى داعي الندى) halbuki atıyye isteyene yardımında (حَرِص) çabuk değildir (حريص على الدنيا) dünyâyâ harîstir. Hırs, âfât-ı kalp-tendir. Hubb-i dünyânın alâmetindendir. Kanâ'atin zıddıdır. Hadîs-i şeriflerde; "Eğer Benî Âdem'e iki dere dolusu mal verileydi, üçüncüsünü dahi isterdi", "Dünyânın helâli hesâp, harâmı azâptır" buyuruluyor.

Her kim artırmak diler emvâl ü mâl,

Zevkini eller sürer, ol çeker vebâl.

Kimde kim yoktur kanâ'atten nişân,

Ânı doyurmaz şehâ mâl-i cihân.

Attâr tercemesi

Hırs, zevkin miktârını arttırmaz, ancak insânın miktârını tenkîs eder. İskender: "Dünyânın gam ve gussası ancak hırs ve tama' yüzündendir" buyuruyor.

Tûl-i emel ile neden dünyâyâ mağrûr olalım,

Âkıl olan ihtiyâr, kılmaz ânı hiç ihtiyâr.

Mütercim-i *Mustatraf* Es'ad

Dünyâyâ mağrûr olan dînini zâyî' eder. İmâm Ali kerremallâhu vecchêhû: "Dînimizden kesip dünyâmıza yamıyoruz. Ne dînimiz ma'mûr

1. İyilere benzemeğe gayret edin! Onlar gibi olmasanız bile onlara benzemeğe çalışmak sizin için sa'âdetir.
2. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sâlisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün * Fe'ûlü, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Fe'ûlün"dür.

oldu, ne dünyamız bekâ buldu" demiştir. (مضیع لدینہ) dînini zâyî' edicidir (و لیس لما فی بیتہ بمضیع) halbuki evindekini zâyî' edici değildir.

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu'r-Rakîş'dir. Amucazâdesinden tese''ül ettiğinde, "Atiyyelerimi lüzûmsuz yere sarf ediyorsun. Bundan sonra bir şey vermeyeceğim. Defol!.. " diyerek el içinde birkaç şamar urmakla, cânı yanan [288] şâ'ir bu kıt'ayı söylemişti. Meâlî: "Amucazâdem am-misi oğluna şamar urmakta pek çeviktir. Sâilin dileğini vermekte çevik değildir. Dünyâya harîs olduğu için dîninin ziyâ'ına râzı oluyor da malının gitmesine razı olmuyor" demektir.

"للسائل حق و لو جاء على فرس" hadîs-i şerîfince, kapıya gelen sâilî boş göndermek doğru değildir. Âdâb-ı insâniyyeye mugâyir, kavâ'id-i ic-timâ'iyyeye muhâlifdir. Malı isrâftan, sa'y ü gayreti tenbellikten sıyânet esbâbına mebnî olarak verilmemesi icâb ediyorsa, bir tarîk-i ehvenle başından savmak lâzımdır. Yoksa züll-i suâl ve ihtiyâcla cerîhadâr olan bir fakîre, bir de 'unf u şiddet darbesi urarak ma'mûre-i kalbini yakıp harâb etmek, mal himâye ederim derken kendi dîn ve dünyâsını harâp etmek demektir.

Ey eden Perverdigâr'ın lütf ü ihsânın ümmîd!
Bir şikeste sîneden def'-i melâl ettin mi hiç?

İffet

Sâyesin dervîş-i bî-berg ü nevâdan devr eden,
Saklasın ârâyiş-i tabuta nahl-i kâmetin!

Mantukî

Bu kıt'a *Telhîs*'te; reddü'l-'aciz ale's-sadr san'atına misâl getirilmiştir. Bu san'at nesirde, lafız ve ma'nâca müttefik veya bir sûretle mütecânîs iki lafzın birisi bir fıkranın başında, diğeri sonunda olmaktadır. "استغفروا ربكم انه كان غفارا" " قال انى لعملكم من القالين " âyet-i celîlelerinde ve "المؤمن مرآة المؤمن" ¹ hadîs-i şerîfinde olduğu gibi. Keza; "Soylar içinde til-kiden hilekârı yok iken yine onun postu soyulur", "Olur-olmaz hâllerini dostuna söyleme ki, sonunda düşmen olur", "Hırsıza yatak olmak hırsızlıktır" cümleleri de böyledir.

Nazımda, on iki türlüdür. Bunun dördü elfâz-ı mükerrere, dördü elfâz-ı mütecânîse, dördü de elfâz-ı müştakka arasında cereyân eder.

1. Mu'min, mü'minin âyinesidir.

1-Lafz-ı mükerrerden birisi beytin evvelinde, diğeri âhirinde bulunur. Nitekim iki "سريع"den birisi beytin başında, diğeri nihâyetinde gelmiştir. Şu beyitler de öyledir;

Âfiyet ister verirsin, çünkü hep halk-ı cihân,
Ver bana hem ey Gânî, Hannân, Mennân 'âfiyet!

Kuddûsî Baba

اليواقيت لتشتري بالمواقيت والمواقيت لا تشتري باليواقيت

[289] 2-Lafz-ı mükerrerden birisi mısra'-ı evvelin arasında bulunur. Şu beyitler öyledir;

Gece pervânelerle bezmi germâ germ idi şem'in;
Seher gördüm ne şem'-i meclis-ârâ var ne pervâne.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi

فتع من شميم عرار نجد فما بعد العشية من عرار

Ebû Sameti'l-Kuşeyrî

3-Lafz-ı mükerrerler mısra'ların âhirinde bulunur. Şu nazîreler öyledir;

Dil-i dîvâne hayfâ vâdî-i mihnettedir şimdi,
Cüdâ oldu vatandan âteş-i firkattedir şimdi,
Mekânı gülşen iken külhan-ı zillettedir şimdi,
Belâ-keş âşık-ı şûrîde-dil, gurbettedir şimdi.

Leylâ Hanım

Gel ey nâsıh, ko pendî hâl-i dilden bî-habersin sen,
Benî dîvâne kıldı ol perî, bilmem ne dersin sen?

Râmîz Paşa

Terk-i nush eylese hem sûreti hoş olsa bile,
Zâhidin sıkleti var bezme hamûş olsa bile.

Fîtnat Hanım

1. Yakut gibi kıymetli servetler, mallar, gençlik günlerinde, fırsatlı zamânlarda kazanılır. Gençlik çağı ve müstesnâ vakitler, altınla, yakutla elde edilemez.
2. Arkadaş! Şimdi Necid İli'nin güzel kokulu, yumuşak, sarı gülünü kokla! Zira akşamdan sonra böyle güzel kokulu sarı gültü bulamazsın!.. (عرار) üç gül denilen çiçek.

و من كان بالبيض الكواعب مفرما فما زلت بالبيض القواضب مفرما¹

Ebû Temmâm

4-Lafz-ı mükerrerler ikinci mısra'ın evvel ve âhirinde bulunur. Şu beyitler öyledir;

Kemâl-i hüsn-i meşreb 'ârî olmaktır ta'arruzdan,

Riyâ ehline hem çok i'tirâz etmek riyâdandır.

Fuzûlî-i Bağdâdî

وان لم يكن الا مُعَرَّجَ سَاعَةٍ قليلا فاني نافع لى قلبها²

Zü'r-Rummeti [290]

5-Lafz-ı mütecânîler beytin evvel ve sonunda bulunur. Şu beyitler öyledir;

Bu halvete bakma, güzâf-ı zevk u sefâ halvettedir;

Halvetle kıl içini sâf, nûr u ziyâ halvettedir.

Niyâzî-i Mısırî

دعاني من ملاكمها سفاها فداعي الشرق قبلكما دعاني³

Kâdî-i Errecânî

6-Lafz-ı mütecânîsten birisi mısra'-ı evvelin arasında bulunur. Şu beyitler öyledir;

İhrâmım odur ki edem hevâdan tecerrüdü,

İllâ senin hevâna uçam, isteyen hevâ hevâ.

Yazıcıoğlu

و اذا البلايل افسحت بلغاتها فانف البلايل باحتساء البلايل⁴

Ebû Mansûr Abdûlmelik Se'âlibî

1. Memesi henüz beliren beyâz kadınlara kim âşık olur? Yani olmam. Ben ancak beyâz, keskin kılınlara âşıkım.
2. Çok değil... Az bir saat olsun kalınız ki o kadarcık eğleşmeniz, kalbimde açılan ceriha-i aşk u iştîyâka şifâdır.
3. (دعاني) ey iki kişi beni bırakınız! Ma'nâsı: Arkadaşlar! Beni hıfvet-i akıl ve galebe-i aşk ile kınamaktan vazgeçiniz. Şevk u muhabbetin müsebbibi mahbûbe beni sizin levminizden daha evvel çağırırdı.
4. (بلايل) bülbüller (بلايل) keder, elem (احتساء بلايل) şarâpları içmek. Ne zamân ki bülbüller kendi lûgat ve sadâlarıyla ötmeğe başladılar... Sen de şarâbını içmenle hicrân ve aşk elemelerini bertaraf eyle!..

7-Lafz-ı mütecânisler mısra'ların âhîrinde bulunur. Şu kıt'a her iki nev'e bir misâl olabilir;

Didemin envârı (Hû'dur), aklımın fermânı (Hû),
Dilimin ezkârı Hû'dur, nâlemin efgânı (Hû).

Gönlümün esrârı Hû'dur, cânımın cânânı Hû,
Sırtımın esrârı Hû'dur, mihrimin tâbânı Hû.

Âşık u sermest olanlar (Hû) iledir Hû ile,
Savmı Hû'dur, 'îdi Hû'dur, zühdle erkânı (Hû).

Nakd-i vârin harc kılmış yoluna dildârının,
Vaslı Hû'dur, faslı Hû'dur, derdle dermânı Hû.

Var ise aşktan nasîbin Abdiyâ (Hû) de müdâm!
Âşinâ ol bahr-i aşka, gör nedir ümmân-ı (Hû).

'Abdî

[291] Şu parçalar da öyledir;

و مفتون برنات المثاني

فمشغوف بآيات المثاني

Sâhib-i Makâmât Harîrî

Gelirse de bâd-i hevâdan bâde,

Harmen-i aklını sen verme bâde.

Bilmeyip haddini nûş eden şarâb,

Hadd-i şürbile çeker sonra azâb.

Sünbülzâde Vehbî

8-Lafz-ı mütecânisler, mısra'-ı sânînin evvel ve âhîrinde bulunur. Şu beyitler öyledir;

Etti idhâl bir türab-ı unsurda bin bir ma'deni,

Âb, bâd, bârını bu vechile sen et hesâb!

Seyrânî

1. Basra halkının kimisi âyât-ı Kur'âniyye'nin tilâvetine harîs, kimisi de çifte telli saza meftûndur.

أَمَلْتَهُمْ ثُمَّ تَأَمَّلْتَهُمْ فَلَاحَ لِيْ إِنْ لَيْسَ فِيهِمْ فَلَاحُ¹

Kâdî-i Errecânî

9-Müştak mütecânisler, beytin evvel ve sonunda bulunur. Şu beyitler öyledir;

Rızkına kâni' olan ehl-i mezâk,
Oluser hem mazhar-ı ism-i Rezzâk.

İbrâhîm Hakkı

Kerem-i Hakk'a sebep lâzımdır efendim yoksa,
Gökten indirmez imiş bir dirhem, Allah kerîm.

Fâzıl Bey

Muhibb-i mahbûba Kuddûsî ânıyla olur vâsıl,
Sebeb-i vasla muhabbettir, muhabbettir, muhabbet!

Kuddûsî Baba

ضُرَائِبُ اِبْدَعْتُهَا فِي السَّمَاحِ فَلَسْنَا نَرَى لَكَ فِيهَا ضَرْبًا²

Ahmed Seriiyy-i Mavsîlî [292]

10-Müştâk mütecânislerden birisi mısra'-ı evvelin arasında bulunur. Şu beyitler öyledir;

Gel ey sûfî çıkar sûfu kıl insâf!
Ko sûret düzmeği, kıl içini sâf!

Niyâzî-i Mısırî

Hükm eden her yerde birdir pâdişâhlar vâsıta,
Her dilin bir tahtı var, gerçi umûmun şâhı bir.

Rahmî-i Kırımî

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَخْزَنْ عَلَيْهِ لِسَانَهُ فَلَيْسَ عَلَى شَيْءٍ سِوَاهُ بِخَزَانٍ³

İmru'u'l-Kays

1. (لاح) zâhir oldu. Ma'nâsı: Ey Şemsülmülk Paşa! Ben evvelce onlardan yardım dile-dimse de bilâhîre düşündüm ki bize onlardan yardım ve bu mehlekedeki kurtuluş yok-tur. Ben de başımın çâresine baktım.
2. (ضرائب) tabî'atlar (ضرب) darb-ı mesel. Ma'nâsı: Beyim! Sehâvet ve semâhatta öyle güzel huylar ihrâz ettin ki, şimdiye kadar mislini görmüş değiliz.
3. Bir kimse kendine zararlı sözlerden lisânını saklamazsa, başkalarına zarar veren sözlerden hiç saklamaz.

لو اختصرتم من الاحسان زركم و العذب يهجر للافراط في الخصر
Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî

11-Müştak mütecânisler mısra'ların sonunda bulunur. Şu kıt'a öyledir²;

Elâ ey Hazret-i Zât'a delâlet isteyen insân!

İşit pes-i intihâsından.

Veya aksây-ı lezzâta makâlât isteyen insân!

Diyem ben müntehâsından.

O birrullâh a'lâdır vücûdu kibriyâsından,

Kim ol Allah ekberdir.

Ki Sübhânî sarayının serîri, satvet-i sultân,

Ridâ'-i kibriyâsından.

Yazıcıoğlu

12-Müştak mütecânisler ikinci mısra'ın evvel ve sonunda bulunur;
[293]

Muhibbî'ye keremden kıl terahhum,

Kerem çün kimse öğretmez kerîme

Kânûnî Sultân Süleymân

وقد كانت البيض القواضب في الوغى بواتر فهي الان من بعده بتر

Ebû Temmâm

1. (اختصار) kısaltmak (خصر) soğukluk. Ma'nâsı: Beyim! Bizi mahcûp etmemek üzere ihsânınızı biraz azaltırsanız, sizi sık sık ziyârete gelirim. Yoksa tatlı sular soğukluğundan dolayı çok içilemediği gibi, ben de ziyâretinize pek az gelebilirim.
2. Şu beyitte "ضائر" ile "يضير" arasındaki iştikâk da böyledir.

فدع الوعيد فما وعيدك ضائري اطين اجنحة الذباب يضير

Bu beytin kâili Âbdu'llâh b. Muhammed Mühellebî'dir. Âl-i Rasûl'den Ali b. Muhammed b. Ca'fer'e der ki: "Yâ İmâm! Beni tehdit etmecliği bırak! Senin tehdidin bana zarar veren bir şekilde değildir. Sinek kanatlarından çıkan vızıltının ne ehem-miyyeti olur? (ضائر) zarar verici (يضير) zarar verir.

3. (بواتر) bâtireler, kâtı'alar (بتر) eksikler. Ma'nâsı: Müteveffâ Muhammed b. Nehşel'in keskin kılıncı harp meydanında sağlığında keserlerdi. Şimdi ise o vefât etmekle, artık kesmez olmuşlardır.

25

سَاخَمَدُ نَصْرًا مَا حَبِيبٌ وَإِنِّي لَاَعْلَمُ أَنَّ قَدْ جَلَّ نَصْرٌ مِنَ الْحَمْدِ
تَجَلَّى بِهِ رَشْدِي وَآثَرْتُ بِهِ يَدِي وَفَاضَتْ بِهِ ثَمْدِي وَأَوْرَى بِهِ زَنْدِي ۱

Müfredât: (ساحمد) hamd ederim (نصر) Nasr b. Mansûr'a. Bir boy beyidir. (ما حبيب) sağ kaldığım müddetce (واننى لاعلم) ve muhakkak bilirim ki (من الحمد) öğmekten (ان قد جل نصر) Nasr dahi yüksek oldu (تجلى به رشدى) onun sayesinde aklım rûşen oldu (واثر به يدي) onun yardımıyla elime mal girdi (وفاض به ثمدى) onun himmetiyle göleğim, yani azıcık malım taştı (واورى به زندى) ve onun vesâtâtıyla çakmağım ateşlendi.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû Temmâm'dır. Nasr b. Mansûr'a müteşekkiren diyor ki: "Hayâtım müddetince Nasr b. Mansûr'a minet-dârim. Evet, bilirim ki ne kadar medh ü senâ etsem, o zât ondan yüksektir. Onun himmetiyle aklım tekâmül etti, elim servete kavuştu, birikintim çoğaldı, maksûdum hâsıl oldu" demektir.

Bu kıt'a Telhis'te; san'at-ı sec'a misâl getirilmiştir. "Sec'": Nesir ve nazımda, fâsılalar arasında harf-i revîce muvâfakat bulunmaktadır. "رشدی، یدی، زندی، ثمدی" kelimeleri, harf-i revîce yekdiğerine muvâfık bulunmakla müseccâ'dırlar. Nitekim Türkce'den: "Maddeler zerreden, denizler katreden, hatlar noktadan terekküp eder", "Mal için avrat almak, avrata avrat olmaktır", "Ulemâ yanında sözünü, meşâyih yanında özünü, yâr-ı ağıyardan gözüünü muhâfaza et", "Kim ki hânesine hüsn-i nizâm veremez, safâ ve ârâm göremez", "Gülme komşuna gelir başına" cümlelerinde olduğu gibi. Nazımdan şu kıt'alar da öyledir;² [294]

Tecellî-i cemâl ister gönül, eğlenmez, eğlenmez.

Tesellî-i visâl ister gönül, eğlenmez, eğlenmez.

Ne dünyâda, ne 'ukbâda, gönül bir özge sevdâda,

Demâ-dem fikri Mevlâ'da, gönül eğlenmez, eğlenmez.

Ne halvette, ne celvette, ne kesrette, ne vahdette,

Ne tûbâda, ne cennette, gönül eğlenmez, eğlenmez.

Mahmûd Hüdâyî

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün * Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülün, Mefâ'ilün"dür.

2. Nüşanın bu kısmında bir sayfa boş bırakılmıştır. (Haz.)

ای خالق هفت اسمان در مانده ام فریاد رس
 ای رزاق پیر و جوان در مانده ام فریاد رس
 ای قادر هر انس و جان دارنده کون و مکان
 داننده راز و نهان در مانده ام فریاد رس
 ای رحم تو بر نیک و بد احسان تو بی حد
 هر لحظه کویم ای صمد درمانده ام فریاد رس
 ای منعم هر مفلسی ای مونس هر بیکی
 ای خالق هر مخلصی درمانده ام فریاد رس
 ای نام تو بر کام لب خوانم ترا هر روز و شب
 ای کارسازی هر سبب درمانده ام فریاد رس
 ای رازق هر جانور داری ذحال ما خبر
 این نکته مارا در کفر درمانده ام فریاد رس
 ای پادشاه بی نظیر وی پادشاه بی وزیر
 ای دستگیری دستگیر درمانده ام فریاد رس
 ای شمس تبریز هر نفس تو همچو مرغان در قد
 ای قادر فریاد رس درمانده ام فریاد رس!

Şems-i Tebrîzî

İmâm Sekkâkî: "Nesirde secî', nazımda kâfiye gibidir" diyor. Ni-
 tekim Arabî'den; "اللهم انی اعوذ بك من جهد البلاء و درك الشقاء و سوء القضاء و شماتة"
 "الاعداء", "اللهم انی اعوذ بك من علم لا يتفع و عمل لا يرفع و دعاء لا يسمع", "لا صغيرة"
 "جرح اللسان اشد من السنان", hadîs-i şerîfleriyle, "مع الاصرار و لا كبرية مع الاستغفار"
 "من اسرع الجواب اخطا في الصواب", "من امن بالقدر امن من الكدر", "لا يفرنك صحة"

1. Ey yedi semânın Hâlik'ı, âcizim feryâda eriş! Ey pîr u civânın Râzîk'ı, bunaldım dermâna yetiş! Ey ins ü cinni yaratan, kevn ü mekândan haberi olan, gizli ve âşî-kâreyi bilen Allah!.. Ey müflislerin Mün'im'i, bî-keslerin Mûnis'i, muhlislerin hâlikı Rabbi'm, çâresiz kaldım eriş! Ey iyi ve fenâları esirgeyen, in'âm ve ihsânı sayısız olan, dâimâ Samed isminle seni çağırırım, inletme yetiş! Ey ismi üst damâğın üstünde olan Allah, gece-gündüz seni okuyorum. Her sebebin fâ'ilisin, 'âciz kaldım feryâdına eriş. Ey her cânının Râzîk'ı, bizim hâlimizden haberdârsın, bu nükteyi bize bırak, pek bunaldım, dermâna yetiş! Ey nazîrsiz, vezîrsiz Allah! Ey düşmüşlerin elinden tutan Rabbi'm, düştüm, inletme eriş! Ey Şems-i Tebrîzî, sen kafesteki kuşlar gibisin!.. De ki: Ey feryâda erişen kâdir, çâresiz kaldım, imdâdına yetiş!

"نفسك وسلامة امسك فمدة العمر قليلة وصحة نفسك مستحيلة" hikemiyyâtında olduğu gibi. Kezâ Türkce'den: "Lisân-i hâl ile olan rica, zebân-ı kâl ile olan du'âdan daha makbûldür", "Ne 'ârif illetin söyler, ne râgıb hikmetin anlar", "Receb, tevbe ve hürmet; Şa'bân, muhabbet ve hidmet; Ramazân, kurbet ve ni'met aylarıdır", "Dudak harflerinde bâ yaştan, vâv boştan, mim dıştan çıkar" cümleleri de böyledir. [295]

Ama lisânımızda bazan fâsılalar da olur. Nitekim: "Ziyâ âyine gibi mücellâ cisimlerde in'ikâs, toprak gibi donuklarda imtisâs, şeffâfe-i mâileden inkisâr, şeffâfe-i muhaddebden intişâr eder" cümlesinde olduğu gibi.

Bazan da cümlelerin kelimeleri arasında bulunur. Nitekim: "İnsân dünyâyâ yiyip içmek, konup göçmek için gelmez. Ancak kendisini bilmek, Rabbi'sini bulmak için gelir", "Diyeceğini bırak da duyacağına bak!" misâllerinde olduğu gibi.

Seci' üç türlüdür: Mutarraf, mütevâzî, murassa'.

Mutarraf: Vezinleri muhtelif olan seci'dir. "ما لكم لا ترجون لله وقارا" nazm-ı münifinde olduğu gibi. Kezâ; "من اطاع هواه باع دينه بدنياه", "ثمره العلم العمل بالمعلوم", "سكوت اللسان سلامة", "من اطاع هواه باع دينه بدنياه"2, "cümle-i hikemiyyeleri de böyledir.

Mütevâzî: Veznen dahi müsâvî olan seci'dir: "فيها سرر مرفوعة واكواب", "ما خاب من استخار ولا ندم من استشار" âyât-ı cemîlesiyle "موضوعه...", "من اكل الذيب لا يحتاج الى الطبيب", "من اعجب برأيه ضل ومن استغنى بعقله زل"3, "من صبر ظفر" Kezâ; "Meşveretin şartı ikidir: Nâfi' olanı söylemek, hakkı kabûl eylemek", "İşten artmaz, dıştan artar", "Buğdayı çamura at, çavdarı toza kat" cümleleri de buna birer mesâldir. Şu manzûm parçalar da böyledir;

رسول اسمه احمد نبي قدره امجد خليل خلقه اسعد من الخلاق برهان

1. "Dilin yarası kılınctan fazladır", "Cevâpta serî olan matlûba isâbet edemez", "Kadere îmân eden kederden emin olur", "Sağlık ile sıhhatte güvenme, zîra sağlık çabuk geçer, sıhhat çabuk bozulur".
2. "Lisânın sükûtu insânın selâmetidir", "İlmin meyvesi mücebince amel etmektir", "Hevâ-yı nefse tâbi' olan kimse dînini dünyâyâ değişmiş olur".
3. "İlim bir avdır, onun bağlanması kitâba yazmaktır", "Sabreden sonunda muzaffer olur", "Hayırlısını difeyerek iş başına varan ziyân görmez, meşveret eyleyen pişmânlık çekmez" Hadîs-i şerîfler. "Kendi re'yini beğenen sapar, kendi aklına güvenip meşveret etmeyenin ayağı kayar", "Kuru üzümü çok yiyen kimse doktora muhtâc olmaz".

اسيل الخد تام القد لين الرد عالى اليد و لين الكف هل تدري من الديباج ليانا

Vânî merhûm

Uzlette vahdet, vahdette vuslat olmamak olmaz.

Hiltatta şöret, şörette âfet olmamak olmaz.

Kârûn'u çok mal yere batırdı, batmakta hâlâ,

Ruhsatta vüs'at, vüs'atte ni'met olmamak olmaz.

Hakk sevdiğine çok vermez imiş mâl ü evlâdı,

Kuvvette şehvet, şehvette levmet olmamak olmaz.

Sultâna kulluk bendeye farzdır, olmagil keselân,

Hidmette lezzet, lezzette ferhat olmamak olmaz.

Kuddûsî [296]

Sen Ahmed ü Mahmûd ü Muhammed'sin efendim,

Hakk'tan bize Sultân'ı müeyyedsin efendim.

Şeyh Gâlib

Gelmeden dünyâyâ sûfî, kesb-i irfândır garaz,

Yoksa sanma ekl ü şürb ü cem'-i nisvândır garaz.

Kâlâyî

Küllü şey'in hâlik, müştâkun illâ vecheh;

Budur ancak zikr u fikr-i Lâ ve İlâ'dan garaz.

Şeyh Müştâk

Murassa': Nesirde cümlelerin, nazımda mısra'ların hâvî olduğu kelimelerden her birisi, vezin ve kâfiyece mukâbiline muvâfık olan se-ci'dir. Nitekim; "من نظر فى العواقب طفر من النوائب", "كن صموتا و", "العوام كالهوم", "صدوقا فالصمت خرز والصدق عز", "اربعة تؤدى الى اربعة الصمت الى السلامة", "والبر الى", "الكرامة والجلود الى الزهادة والشكر الى الزيادة", "حلى الرجال الادب وحلى النساء الذهب", "من تكلم تزندق ومن تفقه تفسق" 2 hikemiyyâtında olduğu gibi. Kezâ

1. Cenâb-ı Fahr-i 'âlem Seyyid-i veled-i Âdem sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz bir Rasûl-i ekremdir ki ismi Ahmed ve bir nebiyy-i a'zâmdır ki kadri emceddir. Allah'ın sevgilisidir, ahlâkı güzeldir. Hakk'tan gelen bir burhân-ı zâhirdir. O zât-ı Risâlet-penâh hazretleri gül yüzlü, servi boylu, müsâmahakâr ve açık ellidir. Mübârek avucu gâyet yumuşaktır. Halbuki ipekten yumuşak daha ne vardır?..
2. "İlim ve ahlâktan haberi olmayan 'avâm, hevâm gibidir", "İşin sonuna nazar eden her belâdan halâs olur", "Dâimâ sükût et ve doğru söyle! Zîra sükût selâmettir, sadâkat 'izzettir", "Dört şey, dört şeye sebeptir: Sükût selâmete, iyilik kerâmete,

Türkçe'den; "Cennât-ı 'âliyyâtın rahmet ve ni'metleri nasıl ki ilâ ebedî'l-âbidîn dâim ise, derekât-ı cahîmin mihnet ve şiddetleri de ilâ dehri'd-dâhirîn bâkîdir", "Dünyâ selâmeti için dilini, ukbâ sa'âdeti için dînini muhâfaza et", "Sünbülzâde Vehbî: Vesâyet, bâ'is-i nedâmet; velâyet bâdî-i garâmet olduğu için yetîmi evine alma, kendini ateşe atma, diyor", "Dünyâda illet ve zillet, uhrâda killet ve kürbet görmeyem diyenler, kelâm ve ta'âmda, menâm ve enâmda hadd-i i'tidâli iltizâm etsinler" düstûrları da böyledir. Şu bed'î'alar da buna mes'âl olabilir;

Sâdık görünür kısıvede erbâb-ı hıyânet,
Mürşid sanılır vehlede ashâb-ı dalâlet.

Ziyâ Paşa

Sâhibü'l-âyât Muhammed, mu'cizâtı sâtî'ât,
Nâsıbü'r-râyat Muhammed, beyyinâtı kâtî'ât.

Muhammed, feyz-i hikmettir çün oldur âyet-i kübrâ,
Muhammed, mahz-ı rahmettir çün oldur gâyet-i büsrâ.

Yazıcıoğlu

[297] Hiç yetîm olmaz yetîm-i ümm ü eb;
Bil yetîm oldur ki düştü bî-edeb.

Kimde olsaydı basîr oldu edeb,
Kimde olsaydı habîr oldu edeb.

Enbiyâlar hasleti oldu edeb,
Evliyâlar san'atı oldu edeb.

Halîlî

ای سکتدر در سلیمان سطوت داراب دار
وی غضنفر فر نریمان رتبت سهراب دار

Sürûrî

Seci'in sûret-i isti'mâli üç türlüdür:

1-Cümlelerin birbirine müsâvî olmasıdır. "فی سدر مخضود و طلع" "خیر الذکر الحنفی و خیر الرزق ما یکفی" "منضود و ظل ممدود" kavî-i kerîminde ve

sehâvet zehâdete, şükür ni'mette ziyâdeye", "Kadının zîneti altın, erkeğin zîneti edeptir", "İlm-i Kelâm ile çok uğraşan zındık, İlm-i Fık'h'ın esrârına vâkıf olup mehârim-i şer' ile amel eden fâsık olur".

1. Bu beyit Sultân Mustafay-ı sâlis hakkında söylenen bir kasîdenin ilk beytidir.

hadîs-i şerîfinde olduğu gibi. Türkçe'den: "Görülürse bağ, görülmezse dağ olur" sözünde ve Nâmık Kemâl'in bir mektûbundan "Dîde-i tahas-sürüm vapura bakar ve girye-i teessürüm deryâyâ akar idi" fıkrasında olduğu gibi. Şu beyitler de öyledir;

Postu sırtında gezer hayvânın,
İlmi sadrında olur insânın.

Sünbülzâde Vehbî

Kazâ gelmez kula, kul azmayınca,
Belâ gelmez kula, Hakk yazmayınca.

2-İkinci cümlelerin birinciden biraz uzun olmasıdır. "والنجم اذا" "هوى ما ضل صاحبكم وما غوى" nazm-ı cemîlinde ve "الانسان عبيد الاحسان" ke-lâmında olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

Hâsılı oldum harâp, amma ki bilmem âşikâr,
Eyleyen böyle beni cânım mı, cânânım mıdır?

Âkif Paşa

3-Cümleler müte'addid olduğu takdîrde ve en sonraki cümlelerin diğerlerinden uzun olmasıdır. "خذوه فغلوه ثم الجحيم صلوه" kelâm-ı münîfinde olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

Gerek döğsün, gerek söğsün, gerek dergâhtan sürsün,
Visâl-i yâri bir kere talepkâr olmamız vardır.

Sâmî

[298] Eğer nazımda her mısra' seci'de müstakil bulunursa, "taşîr" denilir. Şu bedî'alar öyledir;

Kim ki boyudur tavîl, sâde-dil olur cemîl;
Kim ki boyudur kasîr, hîlesi vardır kesîr.
Kim ki vasat boyludur, âkıl u hoş huyludur;
Kim ki saçı sert olur, akılla cür'et bulur.

İbrâhîm Hakkî

لله مرتقب في الله مرتقب

تدبير معتصم بالله معتقم

1. 222 târihinde Ankara şehrinin İmparator Teofil'den feth olunması, Mu'tasım billâh el-'Abbâsî'nin tedbiriyle oldu. O zât düşmenden intikâm alır, Hakk'ın râzı olduğu işlere râğbet eder, sevâp ve zafere intizâr eder bir kimsedir.

Ebû Temmâm

Vuslatta olan hayrette kalan,
Aklın deremez, kendin bulamaz.

Niyâzî-i Mısrî

Sa'düddîn-i Teftâzânî'ye göre tasrî' dahi seci'dendir. "Tasrî'": Nazımda, arûzu [mısrâ'-ı evvelin sonu] darbın [mısrâ'-ı sâninin sonu] kâfiyesiyle takfiye eylemektir. Nitekim;

İster isen ma'rifette, olasıñ 'âfî-cenâb,
Ehl-i 'irfân eşîğinde yüzünü eyle türâb.

Niyâzî-i Mısrî

beytinde her iki mısrâ'ın âhiri "âb" kâfiyesiyle takfiye ve tasrî' ve bu şekilde tescî' olunmuştur.

Tasrî' şu yedi halden birisine behemehâl uğrayacaktır:

1-Mısrâ'lardan herbirisi kendi ma'nâsında müstakil olmaktır; buna "tasrî'-ı kâmil" denilir. Şu bedî'âlar öyledir;

Garîbim, bî-kesim, yoktur enîsim âhdan gayrı,
Penâhım, dost-gîrim kalmadı Allah'tan gayrı.

Râmiz Paşa

Ben ol hâkim ki bir hâşâke değmem,
Ben ol cismim ki mürde hâke değmem.
Ben ol mestim ki gaflet câmin içmiş,
Ben ol murgum hevâ dâmına düşmüş.

Sinân Paşa

Yüksel! Ki yerin bu yer değildir,
Dünyâya geliş hüner değildir.

Nâmık Kemâl [299]

2-Mısrâ'-ı evvel, sâniye muhtâc olmayıp, lâkin sâninin evvele merbût bulunmasıdır. Şu beyitler öyledir;

Bir büyük hastahânedir bu cihân,
Beşerîyyet içinde nâle-künân.

Hüseyin Sîret

Dildedir dildâr dâim, sanma bir dem dûr olur,
Gerçi gafletle ândan dem-be-dem mehcûr olur.

İbrâhîm Hakkı

Câm-ı meyin safâsı ruhsâr-ı yâre düşmüş,
Sankim ziyây-ı hürşîd bir lâlezâra düşmüş.

Meşkî

Güzel mektep senin adın şerefli dir uludur,
Yürü, yürü! Gittiğin yol istikbâlin yoludur.

Ali Ulvî

Şu cihân zindân mıdır, dünyâ mıdır, bilmem nedir?
Şer midir, mahşer midir, koğa mıdır, bilmem nedir?

Seyrânî

Yüksel ki cihân sefîl ve dündür,
Rağbet ona âdetâ cünûndur.

Nâmık Kemâl

3-Takdîm ve te'hîrle, mısra'ları yekdiğerinin yerine vaz' etmek
sahîh olmasıdır. Şu nazîreler öyledir;

Silip nakş-ı sivâyı şâh-ı aşka tahtgâh ettim,
Derûn-i Râmiz'i ben kâbil-i feyz-i İlâh ettim.

Râmiz Paşa

Düşer mi, ictinâb etmek senin için ağlayanlardan,
Sirişk-i çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan!

Vâsıf

و البحث عن كنه ذات الله اشراك العجز عن درك الادراك ادراك

Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu 'anh

[300] Bu hey'et-i zîr u bâlâ merci'-i aslîye mâildir,
Giderler şâd u handân cümlesi bir feyze nâildir.

Bulutlar, dalgalar, yıldızlar etrâfımda hep mahrem,

Ağaçlar, cûylar, kuşlar çiçekler dâimâ hurrem.

Abdülhak Hâmid

Bahr-i rahmettir Muhammed, ebr-i ihsândır Ali,

Mühr-i hikmettir Muhammed, mâh-i irfândır Ali.

Fahr-i âlemdir Muhammed, şâh-ı merdândır Ali,

Cevher-i cândır Muhammed, nûr-i îmândır Ali.

Bülbül bâğ-ı vesâyettir Hüseyin-i Kerbelâ,

Seyyid-i şübbân-ı cennettir Hüseyin-i Kerbelâ.

Kâzım

Hoş-edâ, hoş-dil, hoş-rûy olagör!

Yeri geldikce mahall-i kûy olagör!

Sünbülzâde Vehbî

Bir akca ziyâ etsen başlarsın vâveylâya,

Yarım pulca kayırmazsın giderse dînin yağmâya.

Mahmûd Hüdâyî

4-Mısrâ'-ı evvelin mefhûmu, ancak mısırâ'-ı sâni ile anlaşılmasındır. Şu bedî'alar öyledir;

Dersen eğer bileyim Hallâk'ı 'ayne'l-yakîn,

Zikre çalış ey beğim, hâb-ı keselden sakın.

Kuddûsî Baba

Değil habt eyleyen tâ'ât-ı nâsı,

Kebâir içre küfrün mâ'adâsı.

Ölürse tevbesiz bir 'abd-i mü'min,

Değildir mümteni' 'avf-ı Müheymîn.

İshak Zencânî

Gül yanağın yâdına bu kan olası dîdeden,

Kanlı yaşımla zemîni lâlezâr etsem di ben.

Cem Sultân [Fâtih'in oğlu]

5-Mısrâ'-ı evvele ta'alluk eden bir sıfatın mısrâ'-ı sâni evvelinde gelmesidir; buna "ta'lik" denilir.

Âdem'e gösteriyor nefis ü hevâ,
Acıyı tatlı, evet zehri devâ.

İsmâ'il Safâ Bey

Vicdânıdır îsâet-i fi'îlinde âdemin ki,
Da'vâcısı, şühûdu, kavânîni, hâkimi.

[301] Elemde olma o hürşîd eder seni îsâl,
Visâle 'âkıbet ey şebnem-i sirîşk-i leâl.

6-Arûz ile darbın lafz-ı vâhiden bulunmasıdır. Buna "tasrî'-i mükerrer" denilir; bu da ikidir. Müttehidetü'l-ma'nâ, gayr-ı müttehîdetü'l-ma'nâ.

Müttehidetü'l-ma'nâya misâl;

Âsâr-ı nûr-i rahmet her bir bahâra düşmüş,
İllâ safâ vü revnak sen gül-'îzâra düşmüş.

Kemâlî

Yüksel, hünerinle kâni' olma!
İhsân-ı Hüdâ'ya mâni' olma.

Nâmık Kemâl

Hayrete var kim yakındır Hakk'a ol yol ey gönül!
Bahr-i aşka dal, deminden dem-be-dem dol ey gönül!

İbrâhîm Hakkı

Düşün ol zâtı kim emriyle zâtından 'ayân olmuş,
Vücûd-i sermedîsinden zemîn u âsuman olmuş.

Düşün deryâyı her bir katre mevc-i bî-giran olmuş,
Hafâyâ-yı İlâhîdir ki yek-dil, yek-zebân olmuş.

Abdülhak Hâmid

Gayr-ı müttehidetü'l-ma'nâya misâl;

Mescid içinde görse müezzîn o kâmeti,

Kendin yetire anmaya hergiz o kâmeti.

Kânûnî Sultân Süleymân

Kim ki isterse üns-i dildârın,

Vermesin mâsivâyâ dildârın.

İbrâhîm Hakkı

7-Tasrî' kâfiyesine muhâlif bulunmasıdır. "Tasrî'-i meştûr" denilen bu kısım, tasrî' kâ'idisinin hâricindedir. Şu bedî'a öyledir;

Pister-nevâz, 'izz ü safâ, ahmak hasîs,

Külhan-nişîn, züll ü âkıl hasîb.

Ziyâ Paşa

[302] Nesirde cümleler, nazımda mısra'lar veznen ve mikdâran mukâbillerine müsâvî olup, yalnız kâfiyeleri muhtelif olursa, "muvâzene" denilir. "و غارق مصفوفة و زرابى مبسوطة" nass-ı kadîmiyle "الصراط أحد" "من السيف و ادق من الشعر" hadîs-i şerîfinde ve "Her huluku kerîm, her tarzı latîf" cümlesinde olduğu gibi. Kezâ: "Ecsâm, harâretten inbisât, burûdetten inkıbâz eder", "Halka sırrını ifşâ eden kendini tahkîr, fakrını izhâr eden kadrini tezlîl eyler" düstûrları da böyledir. Şu kıt'alar da buna birer mesîldir;

Makbûl-i bezm-i sohbet olur, müfsid-i leîm,

Menfûr-i tab'-ı âlem olur, nâsıh-ı musîb.

Gâhî muhakkar cühelâ, şâ'ir-i belîğ,

Gâhî musahhar humekâ, fâzıl-ı edîb.

Ziyâ Paşa

قنا الخط الا ان تلك ذوابل

مها الوحش الا ان هاتا او انس

Ebû Temmâm

1. (مها) yaban sığırı (قنا) mızrak (خط) Yemâme'de bir yerdir. Buraya Hatt-ı Hecer denilir. Ma'nâsı: Vezîr Muhammed b. Abdülmelik'in sarayında salınıp gezen kadınların gözleri, yaban sığırı gözü gibi sürmelidir. Şu kadar var ki onlar ürkek değil, insâna münistir. Boyları mızrak gibi doğrudur. Yalnız onlar mızrak gibi sert ve kuru değil, tâze ve yumuşaktırlar.

26

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدُّنْيَا ائْتَا شَرَكُ الرَّدَى وَ قَرَارَةُ الْاَكْثَارِ ۱

Müfredât: (يا خاطب الدنيا الدنيا) ey alçak dünyâyı isteyen kimse! (و قرارة الاكدار) dünyâ bi-lâ-iştibâh helâk tuzağıdır (انها شرك الردى) ve kederlerin makarrıdır.

Dâr-ı dünyây-ı denînin kim cefâ bünyânıdır,
Mihnet ü derd ü elem ü gam çehâr erkânıdır.

Bursalı Ulvî

[303] Terceme ve Şerh: Kâili Sâhib-i Makâmat Harîrî'dir. Yirmi üçüncü Makâme'sinde söylemişti. Meâli: "Ey dünyây-ı deniyyeyi arzu eden kimse! Muhakkak bil ki dünyâ ziyân tuzağı, elem ve sitem konağıdır" demektir.

Ey çerh-ı dûn n'ettim sana hiç vermedin râhat bana!
Güldürmedin önden sona, âh mihnetâ, vâh mihnetâ!
Bendinden âzâd etmedin, bir dem beni şâd etmedin!
Feryâdım dâd etmedin, âh veyletâ, vâh veyletâ!
Erişmedi dosta elim, Rahmân'a varmadı yolum,
Çıkmadı başa menzitim, âh gurbetâ, vâh gurbetâ!
Kârımdurur derdle gam, gitmez başımdan hiç elem,
Gülden cüdâ bir bülbülüm, âh firkatâ, vâh firkatâ!
Mecnûnveş âh edeyim, Ferhadveş vâh edeyim,
Bu virdi her gâh edeyim, âh hasretâ, vâ hasretâ!
Varmazsa yolum şeyhime, sarmazsa merhem yâreme,
Olmazsa çâre derdime, âh hayretâ, vâh hayretâ!
Yanar Niyâzî derdle, hiç kimse yok hâlin bile,
Nâlân olup girdi yola, âh rihletâ, vâh rihletâ!

Niyâzî-i Mısırî

1. Arûzdan Bahr-i Kâmil'in ebyât-ı zihâfâtındandır. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Müstef-'ilün, Mütefâ'ilün * Mütefâ'ilün, Mütefâ'ilün, Mef'ûlün"dür.

Ey Fuzûlî kalmışam hayrette bilmem neyleyem?

Dehr zâlim, baht nâ-fercâm, talep çok, ömür az.

Fuzûlî-i Bağdâdî

Bu beyit *Telhis*'te; san'at-ı teşrî'a misâl getirilmiştir. "Teşrî'": Nazımda beyti iki kâfiye üzerine binâ etmektir. İki kâfiyeden birisi "ردی", diğeri "دار" dır. Hangisi üzerinde vakfolunsa, ne nazma ve ne ma'nâya hâlel gelmez. Yani Bahr-i Kâmil'den olan bu beyit;

يا خا ط ب الد ن يا الد ن يا ا ن ه ا ش ر ك ال ر د ي و ق ر ا رة ال ا ك د ا ر
م س ت ف ع ل ن م س ت ف ع ل ن م ت ف ا ع ل ن م ت ف ا ع ل ن م ت ف ا ع ل ن م ف ع و ل ن

şeklinde okunduğu gibi,

يا خا ط ب الد ن يا الد ن يا ا ن ه ا ي ة ا ن ه ا ش ر ك ال ر د ي
م س ت ف ع ل ن م س ت ف ع ل ن م ت ف ا ع ل ن م ت ف ا ع ل ن

şeklinde de okunabilir. Şu kadar ki şekl-i ahîre göre "و ق ر ا رة ال ا ك د ا ر" parçası müstezâdda kalır¹.

Ama lisânımızda "zü'l-kâfiyeteyn" üç türlüdür:

1-Müstezâdlı kasîdelerde olur. İki kâfiyeden birisi mısra'-ı sâninin sonunda, diğeri mısra'-ı sâni'den sonra gelen müstezâdlarda bulunur. Hangi kâfiyesinde vakfolunsa, ne nazım ve ne ma'nâya hâlel gelmez. Şu müstezâd öyeledir; [304]

Cihânın cânı ve cânın Muhammed'dir çü cânânı,

Ki kâtı'dır makâlâtı.

Evvel ola çüncü cânânı niçe sevmeye cânânı,

Ki sâtı'dır delâlâtı.

Odur cânânı yaradan, cân edindi ânı cânânı,

Ki mahbûb etti zâtına.

Sever ânı kamu cânân, odur bu cânların cânı,

Ki câmi'dir kemâlâtı.

Odur bu cânların cânı, odur serverlerin hânı,

Çün ol sultân-ı kevneyndir.

1. Evvelki ölçüye göre Bahr-i Kâmil'in darb-ı sâni'sinden, ikinci şekle göre Bahr-i Kâmil'in darb-ı sâminindendir.

Odur gevherlerin kânı, o bildi buldu sultânı,

Ki sâdıktır risâlâtı.

Yazıcıoğlu

2-Musammat gazellerin beyti dört parçadan mürekkep olup, her parçası kâfiyede yekdiğerine müsâvî olmasıdır. Hangi mısra' sonunda vakfolursa, nazım ve ma'nâya hâlel gelmez. Şu kıt'a öyledir;

İlm-i hâlde, her hâlde,

Her kemâlde, her dem ol!

Her hâlde, her kemâlde,

Her dem ol, hem ekrem ol!

Her kemâlde, her dem ol!

Hem ekrem ol, hem mahrem ol!

Her dem ol, hem ekrem ol!

Hem mahrem ol, Allah'a gel!

Erbâbî

3-Gazel ve kasâidde beytin sonu iki kâfiye üzerine binâ edilmesidir. Bu nev'in ancak son kâfiyesinde vakfetmek lâzımdır. Şu parçalar öyledir;

Lebin vafında sultânım, dehân âşık, zebân âşık,

Sana ey mihr ü tâbânım, zemîn âşık, zamân âşık.

Vücûd-i 'âleme bâ'is vücûdun olduğu zâhir,

Mine'l-evvel ile'l-âhir sana kevn ü mekân âşık.

Eğer mahfî, eğer peydâ vü ger âkıl ü ger şeydâ,

Senin şevkân ile cânâ, nihân âşık, 'ayan âşık.

Usûl-i sûfiyân ile budur âyîn ü etvâr,

Döner çarh tahayyürde, döner devr u revân âşık.

Gören âşık cemâl-i bâ-kemâlin görmeyen âşık,

O gül ruhsâre billahî hudâvend-i cihân âşık.

Eyâ sultân-ı mahbûbân, buyur erbâb-ı aşk içre,

Desinler İbn-i Neccâr'a budur İbn-i Filân âşık.

İbn-i Neccâr

Tesliyet-dâd ise de âdemi vâsıl edemez,

Bî-teşebbüs reh-i maksûduna hulyây-ı heves.

Düşmesin kimseler 'âlemde hevâ vü hevese,

Bir cihetle eder el-hak anı rüsvây heves.

Münîb Paşa [305]

Tıfl iken zâhid henüz bu yolda şâb oldum sanır,

Özünü tanımayıp âlî-cenâb oldum sanır.

Mekteb-i irfâna girip ebcedi öğrenmemiş,

İlm-i zâhir okumakla feyzyâb oldum sanır.

Hiç karınca edebilir mi meges-vesîrtifâ',

Ki kanatlanınca ol miskin zübâb oldum sanır.

Ma'rifetten nokta yok kalbinde Kuddûsî'leyin,

Kurulup sadr-ı mecâlisde lübâb oldum sanır.

Kuddûsî Baba

Müslimanlar gönül şehri açılmaz gibi melâmet var,

Nazar edin şu dünyâya aceb türlü alâmet var.

Şerî'at göğsü çekildi, zulümle iller yıkıldı,

Yüzsuyu yere döküldü, kıyâmetten işâret var.

Ne kâdî adl ü dâd eyler, ne kayguluğu şâd eyler,

Ne ümmî i'tikâd eyler, ne imâmî temâmet var.

Sûfî zühde riyâ katar, kalan mahlûk daha beter,

Ne dânişmend okur tutar, ne mescidde cemâ'at var.

Ganîlerin gitti hayrı, fakîrin kalmadı sabrı,

Ne oğula ana kadri ve ne atada şefkat var.

Ne pîrlere ölümün yoklar, ne hatunlar usûl bekler,

Ne kız 'ayâl edeb saklar, yiğitlerde cehâlet var.

Görenler dervîşi kaçır gezer, dervîş kapı açar,

Ne bu halk gözünü açar, ne dervîşte kanâ'at var.

Emîr Seyyid budur erlik, hakkı bilmeklik serverlik,

Âhirete kılın dirlik, bu dünyâda dalâlet var.

Yûnus Emre

Seci' veya kâfiyede harf-i revî [son harf] kâfi iken harf-i revîden evvel gelen harfin de bir nev'den olmasına, "lüzûm-i mâ-lâ-yelzem" denilir. Mesela; "انا اعطيناك الكوثر فصل لربك وانحر ان شانك هو الابر" sûre-i celîlesinde harf-i revînin "re" gelmesi, seci'de kâfi iken, "فاما اليتيم فلا تقهر" "فاما اليتيم فلا تقهر" gibi soldan ikinci harflerin de nev'an müttefik bulunması bu kabîldendir. Lüzûm-i mâ-lâ-yelzem san'atı, nazımda ya iki harf iltizâmıyla olur veya daha ziyâde hurûfla cereyân eder.

İki harf iltizâmına misâller;

دين مبین احمد مرسل بباد داد در سنيان شيخ و در شيعة اجتهاد ا

Nâdir bulunur tıynet-i kâmilde kusûr,

Kim mâyeden eyler ne kim eylerse zuhûr.

Râgıb Paşa

Bu kesret içre eriştin kayuda,

İki üç derdi koy, er bir mu'îde.

Salâhî [306]

Ger dilersen sende bite vird-i pâk,

Meskenetle kendini hâk eyle hâk!

Mahmûd Hüdâyî

Kelâmın fidda ise, sükûtun olsun zeheb,

Kemâl ehli kemâlâtı, sükûtuyla buldu hep.

Nev'-i dilden böyle yazdı bir kerâmet sâhibi,

Sana tâlip olmayanın sen de olma tâlibi.

ساشکر عمر ان تراخت منيتي ابادی لم تقن وان هي جلت

فتی غیر محجوب الغنى عن صدقه ولا مظهر الشكوى اذا النعل زلت

1. Seyyidü'l-mürselîn Ahmed 'aleyhi's-selâmın dîni olan İslâmiyyet'i, sünnilerde şeyhlik; şî'lerde, icthâdın kapanmaması berbâd eyledi.

رای خلّتی من حیث یخفی مکانها فکانت قذی عینیہ حتی تجلت ا
Abdullâh b. Zübeyr

Hem sever şerri, hem de düşmen-i şerr,
Nedir ağreb cihânda? Tab'-ı beşer!

Mu'allim Nâcî

Varlığım kaydından âzâd eyle, kıl ifnây-ı aşk,
Yâ Muğîsü, yâ Mumîtü, yâ Mu'idü, ya Mucîb.
Âlem-i ıtlâka irgör, kıl beni ibkây-ı aşk,
Yâ Kadîmü, yâ Şehîdü, yâ Hafîzü, yâ Rakîb!²

Sa'dî

İki harften ziyâdeyi iltizâma misâller;

Kimsenin aybın görüp zinhâr kılma âşikâr,
Günde yüz bin aybın örterken Cenâb-ı Girdikâr.
Ey dil sakınıp zevkine aldanma cihânın!
Cân gözlerini aç, aslına er sırr-ı nihânın!

Leylâ Hanım

İkiliği silmeyen,
Hakk'ı bunda görmeyen,
Gaybî, kendin bilmeyen,
Rabbi'n bilesi değil!

Gaybî³ [307]

Niçedir bûy-i basal bilmez kabuğun soymayan,
Bir avuç hâke doyar kenz-i cihâna doymayan.

1. (تراخی) mühlet (منية) ölüm (خلة) ihtiyâc (قذی) göze inciten bir şeyin kaçması. Ma'nâsı: Amr b. Osmân b. 'Affân radiyallâhu 'anha teşekkür ederim. Eğer ölüm bana mühlet verirse, onun her ne kadar büyüse de eksilmeyen ihsânlarına minnetdârim. O zât, serveti dosttan esirgemeyen, müşkil mevki'lerde şikâyet yüzü göstermeyen metin bir genctir. Benim ihtiyâcımı sakladığım yerden görüp telâfi etti. Bendeki zarûret derdi bertaraf oluncaya kadar benden ziyâde onun gözüne battı.
2. 307. sayfada ve iki harften ziyâdeyi iltizâma misâller kısmında verilen örnekler arasında bulunan bu kıt'a ile ilgili olarak metnin sağ tarafında "Dikkat! Bu kıt'a iki harfliye misâl olacak. İ-Müellifihî" kaydı olduğundan oradan alınıp ilgili yeri olan buraya kaydedilmiştir. (Haz.)
3. Nüshanın burasında yukarıda yer alan "Hem sever şerri, hem de düşmen-i şerr, Nedir ağreb cihânda? Tab'-ı beşer! Mu'allim Nâcî" kısmı mükerreren yazılmıştır. Zaten üzeri çizilmiş gibi görünüyor. (Haz.)

Mâsivâ yanında benim kıymetimi koymayan,
Eğnim üzre sûfiyâne bir lebâdem yokluğu.

Seyrânî

Mahlasım Ahî'dir, ismim Ali'dir,
Sanma derûnumda dünyâ hâlidir.
Şükür kalbim îmân ile doludur,
Kendi eksikliğim bilelden beri.

Ahî Baba

Erbâb-ı hüner hâk-i mezellette demâdem,
Şimdi cühelâ zümresi şâyân-ı keremdir.
Ahbâbıma arz eylesem ahvâli bunu der;
Ehl-i dile eğlence olan derd ü elemidir.

Leylâ Hanım

Vatan-me'lûf olanlar bî-sebeb terk-i diyâr etmez,
Zarûretsiz cihânda kimse gurbet ihtiyâr etmez.

Ziyâ Paşa

Gerekmez tevbeden gaflet demâdem,
Ki başına ne gelir bilmez âdem.

Yazıcıoğlu

Şerî'atin sözleri hakîkatsiz bilinmez,
Hakîkatin sözleri tarîkatsiz bulunmaz.

Niyâzî-i Mısıfî

Sınıf-ı esnâfta yoktur insâf;
Yani nâdir bulunur sînesi sâf.

Sünbülzâde Vehbî

"Lüzûm-i mâ-lâ-yelzem", müstakil bir san'attır. Yukarıda söylendiğine göre, bu san'at iltizâm olunmasa bile, seci' veya kâfiyede yalnız harf-i revîde kâfî gelebilir. Meselâ: "Umûmî işlere karışan hürriyetini selb, yaramaz ile görüşen haysiyyetini gaybeder" düstûrunda, harf-i revî bulunan (b) yalnız olarak kâfî gelmiştir. Şu manzûmeler de öyledir; [308]

Hâb-ı pür-ızturâbdır bu hayât,

Doğmuşuz ölmek üzre vâ hayfâ!

Var ise zerre zerre zevkiyyât,

Onu da kahr-ı dehr eder ifnâ.

Pertev Paşa [Jan Jak Russo'dan terceme]

Dostluk eyler ise mecmû'-ı ahhâba kişi,

Hubb-i kalb ile tutup ânı düşürmezler yere.

Her taraftan dursa mıkânâtis hadide yek-siyâk,

İttisâlsiz murtefi' durduğu olmuş tecrîbe.

Vecîhî Paşa-zâde Kemâl

27

اِذَا اَنْتَ لَمْ تُنْصِفْ اَخَاكَ وَجَدْتَهُ عَلَى طَرَفِ الْهَجْرَانِ اِنْ كَانَ يَعْقِلُ
وَيَرْكَبُ حَدَّ السَّيْفِ مِنْ اَنْ تُضَيِّمَهُ اِذَا لَمْ يَكُنْ عَنْ شَفْرَةِ السَّيْفِ مَرْحَلًا¹

Müfredât: (اذا انت لم تنصف) sen insâf etmez isen (اذا كان يعل) Eğer aklı ererse (من ان تضيمه) ve kılıncın ağzına biner (و يركب حد السيف) kılıncın namlusundan başka olmadığı takdirde (مرحل) uzak yer, sığınak.

Terceme ve Şerh: Kâili Ma'n b. Evs'dir. Abdullâh b. Zübeyr b. el-'Avvâm radiyallâhu 'anhüma bir gün Hazret-i Mu'âviye'nin yanında bu kıt'ayı okuyup mazhar-ı tahsîni olmuştu. Çok geçmeden Ma'n b. Evs meclise girip, inşâd ettiği;

لعمرك ما ادرى و انى لاوجل على ايتنا تغدو المنية اول²

matla'lı kasidesini bi't-temam okumuş, arasında bu kıt'ayı da getirmişti. Mu'âviye, Hazret-i Abdullâh'a teveccüh ederek "Hani ya, bu şiir benimdir, diyordun?" deyince Abdullâh b. Zübeyr: "Evet! Lafzı da ma'nâsı da Ma'n'ındır. Şu kadar ki, o benim süt kardeşim olmakla eş'ârı bende yakışır" demişti. Meâli: "Yâ Emîra'l-Mü'minîn! Sen arkadaşına hukûk-ı

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ülün, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün * Fe'ülü, Mefâ'ilün, Fe'ülü, Mefâ'ilün"dür.

2. Dîpnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

lâzimeyi îfâ etmediğin takdîrde, eğer akı var ise bir tarafa çekilir gider. Kılınc namlusundan başka sığınak yeri bulamazsa bile senin zulmünü çekmektense, kılıncın ağzına girer" demektir.

Derdle ölmek hayât-ı câvidânîdir bana,

Tek tabîb-i bed-meniş minnetle dermân etmesin.

Cevrî

[309] Bu kıt'a *Telhîs*'te; sirkat-i şî're misâl getirilmiştir. "Sirkat": Bir şâ'ir, diğer bir şâ'irin şiirini kendi nâmına îrâd ve i'lân etmesidir. Ma'n b. Evs'in bu şiirini Abdullâh b. Zübeyr'in îrâd etmesi gibi.

Sirkat üç türlüdür:

1-Eğer şâ'ir lafzı bi't-temâm ve bi-lâ-tağyîr ahzederse, "nesh ve intihâl" denilir ki, gâyet mezmûmdur. Nitekim İmâm-ı a'zam'ın Ravza-i Mutahhara muvâcehesinde inşâd buyurduğu medh-i 'azîm-i Nebvî'yi mutazammın olan ve;

يا سيد السادات جنتك قاصداً	ارجو رضاك واحتفى بحماكا
و الله يا خير الخلائق ان لي	قلبا مشوقا لا يروم سواكا
و بحق جاهك اننى لك مغرم	و الله يعلم اننى اهراكا 1

İmâm-ı a'zam rahmetullâhi 'aleyh

beyitleriyle başlayan kasîde-i kâfiyesini Şihâbuddîn Ahmed el-İbşîhî *Mustatraf*'ında îrâd ve kendi nâmına tahallusla i'lân etmiştir.

2-Lafzın bazı aksâmını veya tamamen alıp tağyîr ve tebdîl ederse, "igâre ve mesh" denilir; bu da asıl kelâmdan ahsen ise makbûl, müsâvî veya ednâ ise gayr-ı makbûldür. Nitekim şâ'ir Beşşâr'ın;

مَنْ رَاقِبَ النَّاسَ لَمْ يَطْفَرْ بِحَاجَتِهِ وَ فَازَ بِالطَّيِّبَاتِ الْفَاتِكِ اللَّهُجِ 2

beytini Selem Hâsir nâm şâ'ir tağyîr ederek;

1. Ey büyükler büyüğü Hazret-i Peygamber 'aleyhi's-selâm, memleketim Bağdâd'dan seni arzulayıp geldim, rızânı isterim, beni himâye eyle!.. Ey cümle halâyıkın hayırlısı kalbim sana o kadar yanık ve âşıktır ki senden gayrısına meyletmek ihtimâlî yoktur. Ey Rasûl-i ekrem ve Nebiyy-i Muhterem sallallâhu 'aleyhi ve sellem! 'İzz u câhına yemîn ederim ki ben sana âşıkmım. Hakk Te'âlâ bilir ki meyl ü muhabbetim muhakkak sanadır.
2. (راقب) korktu (فاتك) kırıp geçiren pehlivân. Ma'nâsı: Nâsdan korkan bir âdem maksadına kavuşmaz. Ama cesûr kimse büyük zevk ve şen hâle kavuşur.

من راقب الناس مات هماً و فاز بالذلة الجسور¹

şeklinde îrâd etmiş ve bu evvelkinden eblağ ve ahsar olduğuna binâen daha makbûl düşmüştür.

3-Yalnız ma'nâyı ahzederse "ilmâm ve selh" denilir. Kezâ aslından eblağ ise makbûl, değilse gayr-ı makbûldur. Nitekim Ebû Temmâm'ın;

هو الصنع ان يعجل فخير وان يرث فللرث في بعض المواضع انفع²

[310] beytini ma'nen tanzîr eden;

و من الخير بطؤ سبيك عني اسرع السحب في المسير الجهم³

Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî

beyti daha mücmel ve ma'nîdâr olduğu için makbûldür. Ve meselâ Türkce'den;

Aşka yâ sabr u seferdir, sabra çünkü çâre yok,

Baş u cân terk eyleyip terk-i diyâr etsem gerek.

Cem Sultân [Fâtih'in oğlu]

beytini tanzîr eden;

Ey Muhibbî aşıkâ yâ sabır derler, ya sefer,

Çünkü sabra çâre yok, lâzım gelir terk-i diyâr.

Kânûnî Sultân Süleymân

beyti daha selfs düşmüştür.

28

ان كنت ازمعت على هجرنا من غير ما جرم فصبر جميل

1. Nâsdan korkan kimse kederinden ölür. Cesûr olan da matlûba kavuşur.
2. ((رث)) betâet. Ma'nâsı: Ali b. Ahmed Horasânî'nin sehâsı âcilen vâki' olursa, hayırdan hâli olmaz. Biraz ağırdan gelecek olursa yine hayır demektir. Çünkü bazı yerde ağırlık, yani teennî aceleden elverişlidir.
3. ((جهام)) yağmursuz bulut. Ma'nâsı: Efendim! 'Atânızın benden taahhurunu hayır adde-derim. Ma'lûm ya, bulutların en serî' gezeni yağmursuz olanlarıdır. ((ميب)) 'atâ.

فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ¹

وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بَنَّا غَيْرَنَا

Müfredât: (على هجرنا) bizden ayrılmaya (من غير جرم) suçsuz olarak (فصبر جميل) bize iyi bir sabır düşer. "Sabr-ı cemîl kendisinde aslâ şikâyet olmayan tahammüldür" hadîs-i şerîfi Kâdî Tefsîri'nde mezkûrdur. (وإن تبدلت بنا غيرنا) ve eğer yerimize başkasını tercih ederseniz (فحسبنا الله) Hakk Te'âlâ hazretleri bize kâfidir (و نعم الوكيل) ve ol ne güzel vekildir. Hadîs-i şerifte: "حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ" kelime-i tayyibesini okumak insânı mesâib ve mehâlikten mahfûz eder" buyurulmuştur.

قل لتأري ابردى يا رب فى حقى كما قلت قلنا يا نار كونى انت فى حق الخليل

انت شافى انت كافى فى مهمات الامور انت ربى انت حسبى انت لى نعم الوكيل²

Ebâ Bekir es-Sıddîk radiyallâhu 'anh [311]

Terceme ve Şerh: Kâilî Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. el-Kâtibî'dir. Meâlî: "Ey sevgilim, kat'ıyyen suçumuz olmadığı hâlde bizden müfâratat etmek istiyorsanız, biz de sabrederiz. Yerimize gayrısını tercih ederseniz Hakk'a tevekkül ederiz, O bize kâfidir" demektir.

Tevekkül: Her umûrda Allah Te'âlâ'yı vekil ve mu'temed bilmektir. Ref'-ı mazarrat ve celb-i menfa'at için esbâba tevessül etmek, tevekküle mâni' değildir. Hattâ tesebbüb etmemek büyük günâhtır. Binâen'aleyh tevekkül demek, irâde ve ihtiyâra ta'alluk eden işlerde gücü yettiği kadar esbâb-ı meşrû'aya sarılıp, fakat işin hayyiz-i husûle gelmesini, yani tesîri Allah Te'âlâ'dan bilmektir. Meselâ deveyi sağlamca bağlamak irâde ve esbâb-ı meşrû'aya ta'alluk ettiği için abde âittir, bağlamazsa mes'ûldür. Fakat bağladıktan sonra hırsızın çözülüp götürmesi, yıldırım düşüp ölmesi... gibi kulun kudreti hâricinde vukû' bulan zararlardan kul mes'ûl değildir. Kezâ bir rencberin tohumu zer' etmek gibi bir takım esbâb ve irâdeye baş urması mecbûrîdir. Fakat o ekinin kemâle ermesi için ekildiği günden hasâdına kadar muhtâc olduğu güneş, hava, yağmur, umus ve hattâ rencberin akıl ve kuvveti bile Hakk Te'âlâ cânibindendir. Rencberin bunlarda dahl u tasarrufu yoktur. Şu hâlde tevekkül, kul ihtiyâren ve tesebbübün hissesine düşen vazîfeyi yaptıktan

1. Arûzdan Bahr-i Serî'in darb-ı evvelindendir. Ölçüsü: "Müstef'ilün, Müfte'ilün, Fâ'ilün * Müstef'ilün, Müstef'ilün, Fâ'ilât" dır.
2. Ya Rabbi! Yarın yevm-i kıyâmette benim ateşime, İbrâhim 'aleyhi's-selâmın ateşine: "Ey ateş soğuk ve selâmetli ol!" dediğin gibi, "Soğuk ol! de. Ya Rabbi, sen şifâ verici ve her umûrunda kifâyet edicisin. Yâ Rabbi! Sen bana kâfîsin, benim için ne güzel vekilsin!

sonra, irâde ve kudreti hâricinde kalan kısmı, yani matlûbun husûlünü Allah Te'âlâ'ya ısmarlamaktır. Burada esbâb ve âlât cüz'î bir vâsıtaadır.

در توکل از سبب کاهل مشو! رمز الکاسب حبیب الله شنو

Mevlânâ Celâleddîn

Havâss tevekkülünde, esbâb ve âlât, havl ve kuvvet, iskât-ı izâfet kâ'idesince bi'l-küllîyye meslûb olup her şey Allah'tandır. Abd bu ma-kâmında, yed-i kudrette, gassâl elinde meyyit gibidir.

Berî oldum Fuzûlî gayriden ol dil-rübâ ancak,

Enîsim, mûnisim, yârim, nigârım, nâzenînimdir.

Fuzûlî

Leyle-i Mi'râc'da vârid olan "Yâ Ahmed! İnd-i ulûhiyyetimde te-vekkülden efdal ibâdet yoktur" hitâb-ı müstetâbı bu nev' tevekkülü iş'âr eder. Yalnız âdet-i İlâhî ekseriyyâ böyle cârî olmuştur ki, kul ihtiyâr-ı cüz'î ve tevessülünü isti'mâl etmedikce, hayır ve şer zuhûra gelmez. Bunun için "Ben Allah'a tevekkül ederim" diye yan gelip yatmak, sa'yi terk etmek İslâmiyyet'te yoktur.

İmâm Ali kerremallâhu vechehû buyuruyor ki: "Dört büyük kitâbı gördüm, dört kelime intihâb ettim: Tevrât'tan "من صمت نجا", İncil'den "من قنع شبع", Zebûr'dan "من ترك الشهوات سلم من الافات", Furkân'dan "و من يتوكل على الله فهو حسبه" dür.

Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da beyân buyurulduğuna göre tevekkül, îmânın kuvvetine, Hakk'ın muhabbetine alâmettir.

Hadîs-i kudsîde: "Ey Âdemoğlu, bana i'timâd et ki yolunu göste-reyim! Bana tevekkül eyle ki, sana kifâyet edeyim! Benden başkasına te-vekkül [312] eder isen semâvât ve arzın sebeplerini kuruturum" vârid olmuştur. Bütün âlem 'ıyalullâhtır. Cümlelerin rızkını kendisi verir. Ehâdis-i Nebeviyye'de: "Allah Te'âlâ hazretleri mütevekkillere her meşakkat ve zahmet zamânlarında kifâyet eder ve zannedilmeyen yerden rızıklarını verir", "Eğer Hakk Te'âlâ'ya tevekkül-i tâm ile mütevekkil bulunsanız, sabâhleyin aç olduğu hâlde uçup akşamleyin yuvasına tok dönen kuşları rızıklandırdığı gibi, sizin de rızkınızı verirdi" buyurulmuştur.

Hudâyâ! Kimini mülkünde sâhib-i hil'at ü tâc et!

1. Ehâdis-i şerîfede "الکاسب حبیب الله" düstûr-i 'âlisini işit de sakın tesebbübde tenbel olma, çalış! Hadîsin ma'nâsı: Kazanan, Allah'ın sevgilisidir.

Kiminin tahtını Şeddâdî kasırdan nukra vü ‘âc et!

Kimin Hârûn, kimini Mu‘tasım, kimini Hallâc et!

Beni ne mübtelâna ibtilâ eyle, ne hod âc et!

Ne senden eyle müstağnî, ne senden gayra muhtâc et!

Safây-ı hâtura mâlik, gınây-ı kalbe kâdir kıl!

Evâmirde mücâhid, lütfa hâmid, derdde sâbir kıl!

Nevâlim-i âb u nân et, himmetim gayrında kâsır kıl!

Libâsım hil‘at-i fakr et, beni tek râzî şâkir kıl!

Ganîler gibi câmem demezem zer-baft-ı dîbâc et!

İşittim ki eşedd-i cevri ulu‘l-‘azma olurmuş hep,

Çekermiş evliyâ dahi belâ vü derdi rûz u şeb,

Alışmazmış safây-ı kalp ile ârâyîş-i kalıb,

Eğer asılma, basılma, medâr-ı kurb ise yâ Rab!

Dile Seyyid Nesîmî kıl, dile Mansûr-i Hallâc et!

“Dervîş Fevrî”

Nevzâdî batn-ı mâderde besleyip büyüten, emeceği sütü doğmadan iki ay mukaddem memede hâzırlayan; akıldan mahrûm kuşlara yuva kurmak, erkek ve dişisi münâvebe ile yavruların hizmetinde durmak, ufacak karıncalara yuvaya nöbetçi koymak hissini veren, pire ve çekirgeye yavrusunu kanadında taşımak hissini ilhâm eden, bülbüllere zemzemeyi, arıya hendeseyi öğreten, taş ve ağaçlardaki kurdu, ot tohumlarındaki sineği, gözsüz köstebekleri, kar ve kış altında kalan tavşanları, kurduları doyuran; baykuşun kuşunu ayağına gönderen Cenâb-ı Vâcibü‘l-Vücûd kendisine tevekkül ve i‘timâd eden kullarını beslemez mi?.. Elbette besler... [313]

Denizde mermer taş içinde kurdun,

Yeşil ot ağzında gıdâ bulunur.

Seyrânî

Kesici dişleri uğruya, ezici azıları arkaya istif eden, lokmayı telyîn için lu‘âb, yutmak için boğaz, hazım ve taksîm için mi‘de, bağırsak ... elhâsıl her şeyi ‘ale‘t-tertib hâzırlayan; dücâciyyenin kağasını düz, cârihanın eğri, sebbâhanın çentikli, şâtiiyyenin uzun halk eden; geviş getiren-

lere dört, getirmeyenlere bir, kuşlara iki mi'de veren ... Cenâb-ı Hakk bunların sarf edeceği gıdayı da şüphesiz verecektir. Şu kadar ki abdin tesebbübü âdeten şarttır; [İhtar: Ma'ahâzâ abdin şu tesebbübü o kadar cüz'î dir ki, tarlaya tohum ekmek gibi bir tesebbübde bulunan bir rencberin şu tevessülü tarladan mahsûl getirmek değil, bilâkis ondaki zahîreyi dışarıya saçmaktır.] zîra rızık ekseriyya sa'y ü gayrete ta'lîk edilmiştir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in bir yıllık nafaka iddihâr ettiği görülmüştür.

Ehl-i tevekkül mazarrattan çekinir, menfa'at için çalışır, her türlü tesebbübde i'tinâ eder; fakat tesîr ve menfa'ati Hakk Te'âlâ'dan bilir. Ehl-i tevekkül tenbel ve 'âtil kalmaz, harîs ve tama'kâr olmaz, dâimâ sâkin ve kâni' olur. Umûrunu Hakk'a tefvîz eder ve Hakk'ın rızâsınca gider. Ve bilir ki, sebeb-i cüz'î çalışmak kendisinden, vermek Allah Te'âlâ'dandır.

Hakk şerleri hayr eyler,
Zannetme ki gayr eyler,
'Ârif ânı seyr eyler,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Sen Hakk'a tevekkül kıl!
Tefvîz et ve râhat bul!
Sabreyle ve râzı ol!
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Kalbin ana berk eyle!
Tedbîrini terk eyle!
Takdîrini derk eyle!
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Hallâk u Rahîm oldur,
Rezzâk u Kerîm oldur,
Fa'âl ü Hakîm oldur,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Bil kâdî-i hâcâtı,
 Kıl ana münâcâtı,
 Terk eyle murâdâtı,
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.

Bir işi murâd etme!
 Olduysa 'inâd etme!
 Hakk'tandır o reddetme!
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler,

Hakk'ın olıcak işler,
 Boştur gam u teşvîşler,
 Ol hikmetini işler,
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.

Hep işleri fâiktir,
 Birbirine lâyıktır,
 Neylerse muvâfıktır,
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.

Dilden gamı dûr eyle!
 Rabb'inle huzûr eyle!
 Tefvîz-ı umûr eyle!
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.

Sen adli zulüm sanma!
 Teslîm ol oda yanma!
 Sabret sakın usanma!
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.

Deme şu niçin şöyle!

Yerinedir ol öyle;
Bak sonuna sabreyle!
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Hoş, sabr-ı cemîlimdir,
Takdîr, kefilimdir,
Allah ki, vekîlimdir,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

İbrâhîm Hakkı [314]

Bu kıt'a *Telhîs*'te; san'at-ı iktibâsa misâl getirilmiştir. "İktibâs": Nesir veya nazımda, Kur'ân veya hadîsten olduğu tasrîh edilmeksizin, bunlardan bir şey îrâd etmektir. "فحسبنا الله ونعم الوكيل" ile "نصبر جميل" âyet oldukları tasrîh edilmeksizin beyne'l kelâm îrâd olunmuşlardır. [Medâr-ı tasrîh: Kâlallâhü Te'âlâ, kâle'n-Nebiyyü 'aleyhi's-selâm gibi kayıtlardır] Nesirden: Meselâ du'â arasında du'âya benzeyen âyetleri okumak, bir işte ta'cîl sûreti gösteren kimseye hitâben: "Niçin acele ediyorsunuz? Acele şeytândan, teennî Rahmân'dandır" demek gibi. Nazımdan âyeti iktibâsa misâller;

Bî-bekâdır bu meclis ey ahabâ!
"Fe't-tekullâhe yâ üli'l-elbâb".

Ahmedî

Kâffeten li'n-nâs meb'ûs oldu fahr-i dü-serâ,
Olmadı irsâli "illâ rahmeten li'l-'âlemîn".

Kimde kim miftâh-ı îmân olsa 'ukbâda denir;
"Hâzihî cennâtü 'adnin fedhulûhâ hâlidîn"

Vecîhî Paşa-zâde

فقد بانت خسارتهم
فما ربحت تجارتهم

قضاة الدهر قد ضلوا
فباعوا الدين بالدنيا

1. Zemâne hâkimleri istikâmetten ayrılmakla zarar ve ziyânları hâricen de belli olmuştur. Onlar dînini verip dünyâyı satın aldıkları için ticâretlerinden hiçbir istifâde görmemişlerdir.

İmâm Şâfi'î

من هجرک یا منیتی انی لعلیل و الدمع من العين علی الخد یسیل
تالله لقد اترك الله علينا عن نعتک یا یوسف انی لکلیل

Derdinle zebûn olduğumu gizlemek olmaz,

القال من البال علی الحال دلیل

Es'ad Erbîlî kuddise sırruhû

Hadîsi iktibâsa misâller;

Kıl nazargâhın hemîşe hâne-i dilde bunu;

Levha-i ra'nâ "lidû li'l-mevti ve'bnû li'l-harâb".

Vecîhî Paşa-zâde

قال لی ان رقیبی سببی الخلق فداره
قلت دعنی وجهک الج نة خفت بالماکاره

Sâhib b. 'Abbâd

İktibâs iki türlüdür: [315]

1-Kelâm-ı muktebes ma'nây-ı aslîsinden diğerk ma'nâya naklo-lunmaz. Geçen misâllerde olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

Sa'y kıl tahsîl-i irfân etmeğre;

"Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â".

2-Ma'nây-ı aslîsinden ma'nây-ı âhara naklolunur. Şu kıt'alar öyledir;

Dedi Fâzıl dile "âhırü'd-devâ'i el-keyyü";

Benim helâkime hem de o dâğdır bâ'is.

Fâzıl

لئن اخطأت فی مدحتک ما اخطأت فی منعی

لقد انزلت حاجاتی "براد غیر ذی زرع" 2

1. Ma'sûk âşıkına dedi ki: "Ey Sevgilim! Rakîbim yaramaz huyludur. Biraz müdârâ et!" Ben dedim ki: "Bana böyle söylemeği bırak! Ona müdârâ edemem. Senin yüzün bana cennet misâlidir. Cennetin yolu müşkilâtla süslendiği gibi, sana kavuşmak için de her şeye katlanabilirim".
2. Komşum! Seni öğmekte hatâ etsem, sen beni koğmakta hatâ etmezsin. Yani hemen koğarsın. Bu böyle iken yine de dilek yağmurumu ot bitirmeyen mehânet tarlasına indirdim. Yani senin gibi iş bitirmeyen mehânet komşuya beyhûde dilek ve nüfûz

İbn-i Rûmî

[وَادْ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ : İş bitirmeyen mehânet ma'nâsı yerine telaffuz ve ictibâs edilmiştir].

İktibâsta tağyîr-i yesîrin zararı yoktur. Şu beyitlerde olduğu gibi;

Dil verdiği sıdk ile ver cânını zîra,

"Men mâte mine'l-'aşkı fekad mâte şehîdâ"¹.

Şehîdî

"انا الى الله راجعون"²

قد كان ما خفت ان يكونا

Bir Afrikalı

Eğer nazım arasında îrâd edilen başka bir şâ'irin şiiri ise, buna "tazmîn" denilir. Nitekim Harîrî'nin Makâmât'ta kıssasını beyân ettiği bir köle {için} söylediği;

اضاعوني و اى فتى اضاعوا³

على انى سانشد عند بيعى

Makâmât-ı Harîrî'den

beytinin ikinci mısra'ını Ümeyyetü'bnü {ebi's-}Salt'ın eş'ârından tazmîn eylemişti. Kezâ;⁴ [316]

Ey Niyâzî! İbtidâsız zevk buldun aşktan,

Yârin isbâtına Lâ'sız zevk buldun aşktan,

Dâim u bâkî fenâsız zevk buldun aşktan.

"Ey Fuzûlî intihâsız zevk buldun aşktan,

Böyledir her iş ki Hakk adıyla ola ibtidâ".

Sûre-i İbrâhîm "ربنا انى اسكنت من ذريتى بواد غير ذى زرع عند بيتك المحرم" sarf ettim. tefsîrine bak!

1. İffet ve istikâmet üzere iken tesîr-i aşktan vefât eden âşık şehîddir.
2. Olur diye korktuğum şey oldu, başıma geldi. Yani çok ahhâb ve emsâlim vefât etti. Âh biz de onlar gibi Cenâb-ı Hakk'a rucû' edecek, geldiğimiz yere gideceğiz. Esâs âyet: "انا لله و انا اليه راجعون".
3. Ümeyyetü'bnü Salt veya 'Arcî, Ebû Zeyd Sürûcî'yi satarken o köle dedi ki: Beni haksız olarak nasıl satarsınız? Eğer satacak olursanız, ben de çağırırım ki: Beni zâyî' ediyorlar, kadrimi bilmiyorlar. Bana olan kadirlik ve ziyâ' şimdiye kadar hangi gence olmuştur.
4. Bu arada, ilgili birkaç misâl yazılıp üzeri çizilen kısmı da ihtivâ eden boş bir sayfa mevcuttur. Üzeri çizilen misâller başka yerlerde kaydedilmişlerdir (Haz.)

Niyâzî-i Mısrî

tahmîsinin son iki mısra'ı, Fuzûlî'nin şiirinden tazmîn edilmiştir. Kezâ;

Bu tekyegâh-ı muhabbette ârif nâgâh,
Olunca himmet-i pederle pür-feyz u dil-âgâh,
Güşâde eyledi çeşm-i derûnu 'avn-i îlâh,
"Siyâhî gibi olunca garka-i nûr-i siyâh,
Fünûn-i sihr ü beyânda dem-i mesihâyım.

'Ârif Dede

tahmîsinin son iki mısra'ı, Ârif'in pederi Siyâhî Dede'nin gazelinden tazmîn olunmuştur.

Tazmîn edilen şiir meşhûr değilse, diğer bir şâ'irden alındığını göstermek lâzımdır. Bu geçen misâllerde olduğu gibi. Meşhûr ise sâhibi-nin ismini tasrîhe hâcet yoktur. Meselâ;

O bağın her dırahtı meyvedâr-ı izz ü devlettir,
"Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyvedâr üzre".

Nedîm

beytinde mısra'-ı sâni, şâ'ir Makâlî'nin ise de 'ulüvv ü şöhretine binâen ilk kâiline işâret verilmemiştir. Kezâ;

Hil'at-i Leylâ'yı gör, Mecnûn-i sergerdâna bak!
Zerrenin âyinesinde mihr-i nûr-efşâna bak!
'Ayn-ı ibretle kemâl-i hilkat-i insâna bak!
"Her za'îfe hor bakma! Merd isen merdâne bak!
Bir karıncayı dilâver gör dilâ, şîrâne bak!"

Dervîş Günâhî

tahmîsinin son mısra'ları "Hayretî"nin ise de kâili gösterilmemiştir. Zîra mısra'lar pek meşhûrdur. Kezâ;

Aşka uyup bunca dîvâneler,
Zerre tehî kalmadı meyhâneler,
Doldu mey-i eşk ile peymâneler,
Nûş ediyor âşık u mestâneler,

Aşk ile söndü niçe bin hâneler.
 Ağladı bu derdle çok âneler,
 "Âh mine'l-'aşkı ve hâlâtih,
 Ehraka kalbî bi-harârâtih".

Leylâ Hanım

müseddesinin son beyti 'Azmî Dede'nin tercî'-i bendinden tazmîn olunmuştur, gâyet meşhûrdur.

Tazmînin en ahseni, asıl ma'nâsından başka tevriye ve teşbîh gibi diğer bir nükte ziyâdesiyle olanıdır. Nitekim;

Ne mâhiyyettir ol mâh-ı melek-sîmâ-yı bilmezler,
 Ne nakşeyler peyâpey ol bût-i zîbâ-yı bilmezler,
 Girer bin şekle ol mahbûb-i bî-himmetâyı bilmezler,
 Doğar her yüzden ol mihr-i cihân-ârâyı bilmezler.

"Cihân-ârâ cihân içindedir, ârâyı bilmezler,
 O mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler".

Dervîş Günâhî

[317] müseddesinin son beyti Hayâlî'nindir. Ma'nen ziyâde edilen tevriye ve teşbîh bir dürr-i meknûn ve bir sırr-ı mahzûn olup, erbâbına ma'lûmdur. Kezâ;

إذا الوهم ابدى لى لها و ثغرها تذكرت ما بين العذيب و بارق
 و يذكرنى من قدها و مدامعى مجر عواليها و مجرى السوابق¹

Ebu'l-Isba'

kıt'asının son mısra'ları [... تذكرت ile ... مجر عواليها] Ebu't-Tayyib'in Seyfuddevle'yi medhettiği bir kasîdesi matla'ıdır. Ma'nen ziyâde edilen tevriye ve teşbîh meâlinden anlaşılmaktadır.

Fâide: "San'at-ı Tevriye", bir lafzın karîb ve ba'îd iki ma'nâsı olup, ma'nây-ı ba'îdin murâd olunmasıdır. Yani ma'nây-ı karîbin verâsında bulunan uzak bir ma'nânın isti'mâlidir. Meselâ; "الرحمن على العرش"

1. (ل) dudak (ثغر) diş (عذيب و بارق) Arap Yarımadası'nda iki ma'rûf yerlerdir. (عوالى) mızrağın üst uçları (سوابق) cirit oynayan atlar. Ma'nâsı: Hayâlîm sevgili-min dudak ve dişlerini bana göstermekle meşgûl iken, 'Uzeyb ve Bârik arasında konak yapan orduyu hatırladım. Boyunu görmekle ordunun mızrağını ve salınıp gemesini ve bundan dolayı gözyaşının cereyân etmesini görünce, koşu atlarının akıp gitmesini bana hatırlattı.

"استوى" âyet-i celîlesinde, istivânın ma'nây-ı karîbi "istikrâr" ise de, hakk-ı İlâhîde temekkün ve istikrâr muhâl olduğu için ma'nây-ı ba'îdi "istîla ve galebe" murâd olunmuştur. Meselâ Türkce'den;

Önün ardın düşün, fıkır-i dakîk et, onda bir söyle!

Öğütme ağzına her ne gelirse âsiyâb-âsâ!

beytinde, "önün ardın düşün" ta'bîrinin ma'nây-ı karîbi "ileriye ve geriye gözden geçir!" demek ise de, burada mekân değil, söz murâd olduğu için ma'nây-ı ba'îdi olan "sözünün evvelini ve sonunu düşün!" murâd olunmuştur. Kezâ;

Hemîşe puhtelerle hâmlar ülfet-nümâ olmaz;

Giyâh terbiyle meczûb-tab' kehrübâ olmaz.

Seyyid Sâlik Dede

Mîzâna ur görüştüğün ihvânı el-hazer!

Rehber tasavvur ettiğin rehzen olmasun.

Nevres-i Kadîm

Âb-rûyun dökme her nahl-i pelîdin pâyine,

Meyve-i matlab ya olmaz ya olur, 'âlem bu ya.

Fîrnat Hanım

beyitlerinde de tevriye sûreti zâhirdir. [318]

29

وَجِبَّةٌ آخِرَةٌ يَفْعَرُ

مَا بَالُ مَنْ أَوْلَهُ نَظْفَةٌ

Müfredât: (ما بال من أوله نظفة) Evveli meni olan bir kimsenin hâli ne olabilir? Meni: Husye, ekyâs-ı meneviyye ve prostat ifrâzâtının hey'et-i mecmû'asıdır. Bu merkezlerde telâfuf eden elyâf-ı 'asabiyye, vücûdun her tarafıyla irtibâtta ve husûsiyle nuhâ'-ı şevkî yoluyla dimâğ ile işti-râktedirler.

Prostat ifrâzı, meniye husûsî kokusunu verir. [Prostat ifrâzında neşâî cüseymât denilen cisimler, yuvarlak, parlak hubeybeler ve prostat billûrları vardır.] Ekyâs-ı meneviyye, meninin toplanmasına mahsûsdur.

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

Jelatinî hubeybelerden ibâret bir de husûsî ifrâzı vardır. Ekyâs-ı meneviyye iltihâbında nâdiren meni kanlı olarak gelir. Prostat iltihâplarında menide mikrop, kayh, küreyvât-ı hamrâ bulunabilir.

İnti'âzın merkezi havsala 'akd-i mesârîkiyyesinde; difka mahsûs merkez ise nuhâ'-ı 'aczdedir. [Nuhâ'-ı 'aczinin aşağı kısmı harâp olursa difk olmaz.] Bu cihâzları dimâğa bağlayan elyâf munkatî' olursa, [nuhâ'-ı şevkî iltihâbı, nuhâ'-ı tazyîkî, curhalar gibi nuhâ'-ı şevkî illetleriyle ve sâir sulb ve terâib ârızalarıyla] mesâne ve me'â'-i müstakîmden gelen ihtisâslar ma'dûm olur. Diyabette, nevrasteniklerde bazan vaktinden evvel adem-i iktidâr yüz gösterir. Mahfaza-ı fevka'l-kilyelerin tenâsül vazîfeleri üzerine tesîr yapmakta olması da pek muhtemeldir.

Meninin en mühim unsurunu huveynât-ı meneviyye teşkil eder. Bunlar takrîben 500 mikra tûlünde ve gâyet parlak bir re's, bir orta kıt'a, bir de sür'atli hareketler yapan kuyruk kısmından müteşekkildir. Bir defada mutarrah olan huveynât-ı meneviyyenin adedi takrîben 200 milyondur. Su ilâvesiyle veya soğumakla hareketleri durur. Ma'amâfih sıcak tuz mahlûl fizyolojisi ilâvesiyle bir müddet daha hareketleri uyandırılır.

Husyelerin vazîfe yapamamasından [Kaşeksi, Geol ibtilâsı, Rontgen şu'â'âtı, Husye urları] dolayı veyahut meni yollarının tıkanması [ekseriyyâ bel soğukluğundan mütevellid iki tarafta berbah iltihâbından dolayı] netîcesi meninin hârice çıkamamasından dolayı menide huveynât bulunmaz. Buna [Azyospermia] nâmı verilir. Bazan da huveynât büsbütün ma'dûm olmayıp, yalnız adedi az ve hareketleri batî olur. Huveynâtın ma'dûmiyyetinde meninin manzarasında bir fark yoktur. Ancak henüz ifrâğ edilmiş bir meni mu'âyenesinde teşhîs olunabilir.

Menide huveynâtın başka husye hücreleri, lesitin hubeybeleri, tek tük neşât cüseymât, epitelyalı hücreler ve lokositler de bulunur. Merkezi cümle-i asabiyye âfetlerinde ve bilhassa nevrasteniye seyelan-ı meni [inti'âz vukû' bulmaksızın def'-i tabî'î ve tebevül esnâsında meni gelmesidir] ârız olabilir.

Fi'l-i tenâsülü sûiisti'mâl etmek, ifrâta vardırmak sıhhat için çok muzırdır.

Cihâz-ı tenâsül ve ifrâzâtını tenbîh için "klormait bohembın, Mobrasitin, Teligan" gibi münebbih; teskîn-i bâh için ise [319] "Mait heroin, Epiglandol, ..." gibi müsekkim müstahzarlar kullanılır. Bunların isti'mâli için doktorun re'y ve müsâ'adesini istihsâl etmek mecbûrîdir.

Muhtelif nev' hayvânlar arasında vukû'a gelen fi'l-i ilkâh, mu'ayyen bir fasîleye mensûp eşcâr-ı müsmirenin birbirine aşılmasına benzer. At, merkep, sığır nev'lerinin yekdiğerine ilkâhından melez ırklar meydana geldiği gibi, ayı, kurt, köpek, maymun, insân, merkep, keçi nev'lerinin birbirine ilkâhından da ya tâmmül'-a'zâ veya 'acîbü's-şekl yavrular doğarmış[?]

İki nutfeden biri verem, frengî, asabî ... gibi irsî bir hastalık mikrobunu hâvî bulunursa, doğacak nesli o irsî hastalığa mahkûm eder.

Hangi tarafın huveynât-ı meneviyyesi kesret ve kuvvette diğeri tarafa gâlip gelir veya ifrâğda sebkât ederse, erkek veya dişi olmakta, sûret ve sîrette hüküm o tarafa âit kalır.

Nutfe-i ricâl, nutfe-i nisâdan daha koyu ve sakîl olmasına binâen hukemâ, vücûdun aksâm-ı yâbisesini babaya, aksâm-ı râûbesini anaya nisbet ederler.

Pes dokuz cevherden olmuştur bu beden,

Dördü atanın menisinden olur hâsıl Emîn.

Biri ol dördün kemik, biri sinirdir, biri kıl!

Birisi dahi deridir, kıl teemmül ey Emîn!

Hem beşi ana menisinden et ile kan, ilik,

Damar ve yağ bu dokuzdur bil beden cevherlerin.

Kuddûsi Baba

Fi'l-i ilkâh tab'an bir amel-i kerîh ise de nev'in bekâsı için en nezîh ve selîm tabî'atları bile bu fiile mâil ve münhemik kılan Hakk Te'âlâ hazretleri murdâr bir sudan kâmil bir mahlûk yaratıp ismini insân koymuş ve onu on sekiz bin âleminden bedel, ezel ve ebed kadar hadsiz, fezâ kadar nihâyetsiz bir şehr-i ferîdü'd-dehr kılmıştır. Arştan ferşe kadar müselsel ve sünger gibi yekdiğerine mümtezig bulunan şu kitle-i kâinâtı hulâsa eden insânın sermâyesi birkaç damla sudan ibârettir.

Zihî âsârı çok Deyyân ki, yoktur cûduna pâyân;

Zihî envârı çok Rahmân ki, nûrundan döner gün ay.

Zihî ihsânı çok Sultân kim, eder toprağı insân;

Zihî Sultân, zihî insân kim, ol Sâni', bu sun'-ârây.

Yazıcıoğlu

(و جيفة اخره) ve sonu lâşe olmaktır (يفخر) yine de kendini beğenir.

Terceme ve Şerh: Kâili Ebu'l-'Atâhiye'dir. İmâm Alî kerremallâhu vechehûnun: " ما لابن آدم والفخر واما اوله نطفة و اخره جيفة " kelâm-ı hikmet-encâmından alıp nazm etmişti. Meâli: "Evvelce bir murdâr meni olup, sonunda da bir kokmuş lâşe hâlini alacak olduğu hâlde, murdârlığına bakmayarak kendini beğenen bir kimsenin ne çirkin hâli vardır" demektir. Evet!.. Evveli bir damla su, âhiri bir avuç toprak olan, olanca varlığı iki kerâhat arasında güzêrân eden insânın varlık¹ [320] iddi'asında bulunması, tekebbür ve tefâhuru bir hâl-i 'acîb ve kavî-i garîbdir.

Rabbini bilmek dilersem sen eğer 'ayne'l-yakîn;

Nefsini bil kim nedir aslın, düşün Hakk hikmetin.

Çün peder sulbünde bir katre su idin bilmiş ol!

Ana rahmine akûben anda durdun niçe hîn.

Anda kırk gün meksedûben kana oldun munkalib,

Gör niçe halk eder imiş kulu Rabbü'l-'Âlemîn.

Pes durup kırk gün dahi oldun heman bir mudga et;

Sonra endâmın seçildi cümlesi hep birbirin.

Sûreti düzen melek düzdü kamu a'zânı hep;

Verdi cân Hallâk-ı 'Âlem, buldun insân hey'etin.

Eyledi ânda gıda kanı sana Razzâk-ı Halk;

Dokuz ay olunca oldun bu cihânda 'izzetin.

Verdi tadrîcile kuvvet, türlü ni'met hem sana,

Kudretiyle eyledi bu cismini hısn-ı metîn.

İç ve dışında olan esrâr u âyâtı kamu;

Aklını başına der, eyle tefekkür cümlesin

Sen de Kuddûsî tefekkür bahrine dal aşkla;

Çün âna her kim dalarsa, ol buluser dürrlerin.

Kuddûsî Baba

Kemâl Paşa-zâde "Âh, âh, âh-nâmesi"nde diyor ki: İlahî, Âdem-oğlu miskin ve biçâre, bî-mikdâr u âvâredir. Ne kemâl eylesin? Çocukluk henüz besteliktir, yiğitlik ise mestliktir, pîrlük 'ateh ve süstlüktür.

1. Nûshada bir sayfa boş bırakılmıştır (Haz.)

Uyur ise cîfe ve gâfil, uyanırsa mütehayyir olup, 'aciz hemîşe karîni, havf dâimî mukârini olur. Eğer ma'rifete çalışsa hitâb gelir ki: "وما قدرُوا" "من ذا الذى يشفع" , eğer şefâ'ate dayansa kulağına erişir ki: "من ذا الذى يشفع" , eğer mukayyed olmasa tehdîd olunur ki "عنده الا باذنه" , eğer görmek isterse 'itâb olunur ki "ان بطش ربك لشديد" , eğer nişânını isterse denilir ki: "لا يدركه الابصار و هو يدرك الابصار" , eğer bilmek dilerse hitâb gelir ki "لا يبلغنه العقول والافكار" , eğer bilmek dilerse hitâb gelir ki "ليس كمثله شئ" . Bircümle âdemoğullarının za'f ve bîcâreliğini, hayret ve hürmânlığını niçe gönül bile?.. Veya nenin gibi diller ta'rîf eyleye?.. Âh..âh..âh ilâ yevmi'l-kıyâmeti..."

Bu kadar 'aciz ü iftikâra rağmen yine de kibr u nahvet yolunu iltizâm edenler, şeytânın âkıbetini der-pîş etsinler! Ucb ve iftihâr gibi iki âteşin telin cereyanına kapılmaktan kendisini alamayanlar, bir sinema filmi kadar sür'atle deverân eden şu silsile-i kâinât içinde cibâl-i râsiyât gibi yükselip boy gösteren ricâl-i tarîhiyyenin, Ferîdûn, İskender, Romanis, Ağustos, Çengiz, Napolyon... gibi şahsiyyetlerin âkıbetini gözönünde bulundursunlar! Ve bilsinler ki, ne Fâtih kaldı, ne Yavuz, ne Hârût kaldı ne Mârût, ne Tâlût kaldı ne Câlût...

Kim bilir?.. Belki bundan yüz sene sonra şu sekene-i arzdan bir ferd yeryüzünde kalmaz; bunun yerini başka nesil doldurur. Öyle bir nesil ki, kendisi eslâfının vücûdundan bir parça olduğu hâlde onların kibr u nahvetle herkesten yüksek tuttuğu vücûdunu ayaklar altında çiğneyecek; daha sonraki nesiller ise selefce herkesten mümtâz görülen vücûdların uzviyyetini kerpiçlere kararak duvar [321] üzerine koyacaktır!.. Demek ki bu kadar tekebbür ve tefâhur bunun için midir?..

Dilâ! Bu dehr-i fânînin nesine şâd u hurremsin?

Aceb bilsem ne maksûda eriştin şöyle bî-gamsın?

Zamânın Hüsrev'i oldun tatalım şâh-ı âlemsin;

Kamer-tal'at, melek-haslet, ya bir sultân-ı a'zamsın.

Ya Dahhâk u Ferîdûn, Behmen ü Dârâ vü ya Cem'sin;

Ne ıssı 'âkıbet! Dest-i ecel erdikte ebkemsin.

Tekebbürlük Hüdâ'ya yaraşır sen nesl-i Âdem'sin,

Vücûdun anla k'ey gâfil ki bir katre menidensin.

Akarsular gibi ömr-i azîzin geçmede her ân,

Eğer bin yaşasan âhir nefeste gelmeye bir ân.

Gerek Aristetalis ol, gerekse Hazret-i Lokmân;
 Cihâna mâlik olsan niçe yıllar ki olup sultân.
 Ecel câmin sunar destine bir gün sâkî-i devrân,
 Elinden rûzgârı zer u kârın eyleme efgân!
 Tekebbürlük Hüdâ'ya yaraşır sen nesl-i Âdem'sin,
 Vücûdun anla ey gâfil ki bir katre menidensin.
 Yaturlar hâk ile yeksân olup herbiri nâ-peydâ,
 Kimi Nûşirevânânın, kimisi Husrev ü Dârâ.
 Niçe benlik hevâsın kullananlar dediler hayfâ!
 Nedir ya bir iki günlük ömre bu kadar kavgâ?
 Serâpâ tutalım olmuş senin dünyâ ve mâ-fihâ,
 Varıcak hâlet-i nez'a birinden çâre yok aslâ.
 Tekebbürlük Hüdâ'ya yaraşır sen nesl-i Âdem'sin,
 Vücûdun anla ey gâfil ki bir katre menidensin.
 Serâser milket-i dünyânın oldun tutalım hânı,
 Tuyûr u vahşe hükmetsen olup dehrin Süleymân'ı.
 Gider kalbinden ihrâc eyle kibr u gınâ vü ünvânı,
 Niçe Sâm u Nerîmân'ın bozulmadı mı erkânı?
 Kapında bende olsa bu cihânın cümle şâhânı,
 Ecel erdikte ermez kimsenin hiç sana dermânı.
 Tekebbürlük Hüdâ'ya yaraşır sen nesl-i Âdem'sin,
 Vücûdun anla ey gâfil ki bir katre menidensin.

Kemâl Paşa-zâde

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı akde misâl getirilmiştir. "Akd": Bir nesri, âyet ve hadîsten bir şeyi nazma çekmektir. "ما لابن آدم ... الخ" ke-lâmının tanzîm edildiği gibi.

Âyeti akde misâl;

Bir âyetin sana mazmûnu rızka zâmindir;
 Erâde Rabbûke en yeblugâ eşüddehüma

Okcu-zâde Şâhî

[322] Hadîsi akde misâl;

عمدة الخير عندنا كلمات
اربع قالهن خير البرية
اتق المشبهات وازهد ودع
ما ليس يعينك ودع (او وتعمل) بنية

İmâm Şâfiî

Bu kıt'ada dört hadîs-i şerîf akd olunmuştur. Hadîs-i şerîfler: "ازهد فى الدنيا يحبك الله", "من حسن اسلام المرء تركه ما لا يعنيه", "انما الاعمال بالنيات", "الحلال بين والحرام بين وبينهما امور متشابهات" dir. Kezâ;

Sâ'at-i vâhidedir ömr-i cihân,

Sâ'ati tâ'ate sarf eyle hemân.

beyti, "Dünya ancak bir saattir, onu ta'atle geçir" hadîs-i şerîfini akdelemektedir. [Bunların âyet ve hadîsten oldukları tasrîh edilmekle, iktibâsdan ayrılırlar]

Kelâm-ı kibârdan birini akde misâl;

احفظ لسانك لا تقول فتبتلى
ان البلاء موزل بالمنطق 2

İmâm Demîrî

Bu beytin son mısra'ı Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu 'anhın kelâm-ı hikmet-ittisâmlarındandır. Kezâ;

Var ise sende eğer akl u mezâk,

Söyleyen kimseye bakma, söze bak!

Mahmûd Hüdâyî

beyti, İmâm Ali kerremallâhu vechehûnun: "لا تنظر الى من قال و انظر ما قال" hikmeti tercemesini akd etmiştir. Kezâ;

Bulmak istersen eğer kadr-i celîl;

Ne vasî ol, ne vekîl ol, ne kefil.

1. Cihânın hayır ve salâhı ve bütün 'ulûmun medârı ve menba'ı Hazret-i Peygamber sal-lallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz'in buyurduğu şu dört hadîsin içindedir: "Helâl da belli, harâm da bellidir. Aralarında bir müştebihât yani, şübehât vardır ki sen ondan sakın!", "Dünyâdan vazgel, yani muhabbetini kes ki Allah Te'âlâ seni sevsin", "Mü'minin İslâmiyyetinin güzelliğinden ve takvâsındandır, lüzûmsuz sözleri ve işleri terketmek", "Ameller ancak niyyetle sahîh olur ve makbûl düşer ve ta'lik olunur ve hüküm verilir".
2. Dilini sakla, çok söyleme ki belâya uğrarsın; belânın nutka bağılı olması muhakkaktır. [افوام الخلق اقلام الحق] kelimesi de bunu te'yid eder.]

Mahmûd Hüdâyî

beyti Hasan-ı Basrî'nin Habîb-i 'Acemî kaddesallâhu esrârehümâya nasihat ederken, "Kimseye vekîl, vasî, kefil ve mütevellî olup da başını kavgaya koyma" diye buyurduğu fıkrayı akdetmiştir.

Emsâlden birini akde misâl;

Mihnete sabret Muhibbî, ta eresin râhata,

Hak demişler bu sözü "es-Sabru miftâhu'l-ferec".

Kânûnî Sultân Süleymân

[323] Sen tarîkinde devâm et bakma kavî-i hâside!

Türkce bir darb-ı mesel var "İt ürür kervân geçer".

ترجو النجاة و لم تسلك مسالكها "ان السفينة لا تجرى على اليابس" 1

Râbi'a-i 'Adeviyye

beyitlerinden her birisi bir mesel akd etmektedir.

Nesren kaleme alınan veya söylenen bir makâleyi, bir ifâdeyi nazma çekmek de böyledir. Nitekim Nâmîk Kemâl Bey'in: "İstanbul bir şehir-i şehîrdir. Sâhili iki deryânın mültekâsıdır ki, zirâ'atin en ma'mûr bostanı olan Asya'nın mahsûlâtını Avrupa'ya ve sinâ'atin en meşhûr dükkânı bulunan Avrupa'nın ma'mûlâtını Asya'ya nakletmekte vâsıta olmuştur. Ve dâhilî ki, kıt'a-i 'uzmânın nokta-i müntehâsıdır ki, câmi'-i diyânet hükmünde bulunan Şark'ın fazîlet-i etvârıyla, mekteb-i hikmet sûretine giren Garb'ın imtizâc-ı mezîyyet-i efkârına râbıta vermiştir. Bu belde-i dilârâ, âlemîn iklim-i i'tidâline zînet vermiş bir mevki'-i müstesnâdır ki, nazar-ı im'ânla bakılsa bir yerde misâli görülmez; meğer ki letâfet-i 'âlem-firîbini temâşâ eden züvvârın dîde-i tahassüründe kalan aks-i bî-misâlidir" makâle-i mensûresini şu kıt'a ifâde-i manzûme ile akd etmiştir;

Sitanbul şehri, reşk-endâz-ı heft-iklim-i devrândır,

İki bahre, iki iklim zîra pertev-efşândır.

Ne şehir-i dil-küşâ kim, şeklini tasvîr eden hâtır,

Ne rütbe mübtelây-ı hüzn ü endûh olsa şâdândır

1. Hem fevz ü felâh istiyorsun, hem de yolunca gitmiyorsun. Bu muhakkaktır ki kuru yerde gemi yürümez.

Ziyâ Paşa

Eğer nazım nesre tahvîl olunursa “hall” denilir. Nitekim;

إذا ساء فعل المرء ساءت ظنونه وصدق ما يعتاده من توهم¹

Ebu't-Tayyib Mütenebbî

beytini Afrikalı bir edîb hallederek: “فانه لما قبحت فعلاته وحنظلت نخلاته لم يزل”² sûretine ifrâğ eylemiştir. Meselâ Türkce'den;

Aşka tebdil eyle zîb ü zîver u sâ mânımı,

Hâr u hâşâk-i sivâyı kulzüm-i ‘ummâna at!

Haşmet

[324] beytinin nesre tahvîli: “Muhabbet-i İlâhîye mazhar olmak istersen hubb-i sivâyı kalbinden izâle et ki vuslata mâni’ olmasın!” gibi bir sûrete çevirmekle olur. Ve meselâ;

Bu tenhâ yerleri gördün mü sen zannetme hâlîdir;

Hâyâlatımla meskûndur; bu yerler pür-me’âlîdir.

Muhât-ı aczdır, hem lâ-tenâhî birle mâlîdir;

Bu mevki’dir yerim, sâhilde bir kürsî-i ‘âlîdir.

Bulutlar, dalgalar, yıldızlar etrâfımda hep mahrem,

Ağaçlar, cûylar, kuşlar, çiçekler dâimâ hurrem.

Abdülhak Hâmid

kıt‘asını nesre tahvîl için: “Sâhil-i deryâda, kürsî-i istiğrâktan temâşâ ettiğim şu fûshat-fezây-ı bî-intihâ hiçbir zamân hâlî zannolunmasın! Bu yerler muhît-i vahdetin merkezinde muhât ve mahsûr ve bir Hâlik-i zû-Kuvvetin yed-i kudretinde ‘âciz ve makhûr, me’âlî-i melekût ile mâlâ-mâldir. Esrârına vâkıf olamadığımız, yakından tanıyamadığımız bu âlemler o kadar gizli, fikr-i beşerin ihâtasından o kadar uzaktır ki, her zamân görüp durduğumuz bulutların, yıldızların, dalgaların bile meâline; sît ü sadâ vü rengi-i gûnâgûnuyle dâimâ şâd ü hurrem görülen ağaçların,

1. Kişinin ahlâkı fenâ olursa, herkese sû-i zann eder. Çünkü herkesi kendi gibi görür ve sû-i tevehhüm ve zanna mu’tâd olduğu şeye de kaviyyen inanır. Yani bu sûzann ve tasavvur bilâhire kökleşerek tasdik hâlini alır.
2. Bir kimsenin işi yaramaz olur, ağacının meyvesi Ebû Cehil Karpuzu gibi acı bulunursa, onun sû-i fikr ve niyyeti kendini dâimâ fenâlığa sürükler ve mu’tâd edindiği sû-i tevehhüm ve zan muktezâsınca fi’len ispât ve tasdîke kalkışır.

ırmakların, çiçek ve kuşların serâir-i hâline ittılâ'dan 'âciziz..." gibi bir şekilde ifâde-i merâm etmek îcâb eder. Ve meselâ;

Ne vakit ki kemiklerim bu toprağa girecek,
Kızım! Şâyet vücûdumdan bir yâdigâr istersen,
Yüreğine gâyet nâzik ve kıymetli bir çiçek,
Gibi benim rûhumu ek... yaşat, büyüt onu sen!
O rûh vatan sevdâsıdır, öğren eğer bilmezsen;
Gece gündüz bunu düşün hâtırla sen babanı!
Hâtırla da onun gibi ümmîdini kesmeden,
Sev bu güzel vatani!

Gün olur vatan, millet iyiliği tanımaz,
Yorulursun, üzülürsün, ezilirsin yoluna,
Lâkin yine sana bakmaz, gülümsemez o biraz,
Hiç sıkılma, gayret edip metânet ver koluna.
Bu uğurda bir mükâfât beklemeden sen çalış;
Bilmez misin o fedâkâr ecdâdını, atanı!
Onlar vatan kaygusuyla çalışmaktan bıkmamış;

Sen de düşün vatani!

Ali Ulvî

[325] manzûme-i 'âlisini nesre çevirmek için: "Ey azîz vatanın muhterem kadını! Bugün yurdunu mes'ûd, şen bir âile yuvası hâline koyan necîb Türk Milleti'nin sana tevdi' ettiği yegâne vazîfe, senden doğacak asîl nesle, müstakbel Türk evlâdına, vatani her türlü mehâlikten korumak ve azîz Türk Milleti'ni lâıyk olduğu şeref ve mevki'e çıkarmak duygusunu telkîn etmecliğidir. Zamân gelir ki, vatan için çalışanlara iyiliğin, mükâfâtın her türlü hıfâfına tecellî edebilir... Lâkin sen o zamânlarda ezilip üzüldüğüne bakma! Bu vazîfe uğrunda, bütün mukaddesâtın nâmına kemâl-i gayret ve metânetle çalış!.. Silâhınla, irfânınla çalış! Milliyyet ve yurd kaygusuyla gelip geçen, çalışmaktan usanmayan ecdâdın gibi dâimâ bu vazîfeyi iltizâm et!.." gibi bir sûrete ifrâğ etmek lâzım gelir.

Nesri nazma, nazmı nesre tahvîl ederken her iki örneklerin mevzû', medîûl, gâye ... i'tibârıyla yekdiğerine mutâbık bulunması şarttır.

30

فَوَاللَّهِ مَا أَذْبَىٰ أَحْلَامَ نَائِمٍ أَلْتَبَيَّنَا أَمْ كَانَ فِي الرُّكْبِ بُوشَعٌ ۙ

Müfredât: (فوالله) Allah Te'âlâ'ya kasem ederim ki. Hurûf-i Kasem: "Vâv, bâ, tâ"dır. Kasem billâhın cevâzı " تالله لاكيدن اصنامكم " gibi âyetler, " والله لاغزون قريشا " gibi hadislerle müdelleldir.

Bir gün olur zâlimlere dedirir Mevlâ,

T'allâhi lekad 'âserakallâhü 'aleynâ.

Ziyâ Paşa

Kulun Allah Te'âlâ'dan gayrına kasem etmesi câiz değildir. Dürr-i Muhtâr sâhibi "Bi-hakkı rusûlike ve evliyâike ev bi-hakkı beytike, gibi du'âlar mekrûhtur. Zirâ mahlûkun Hâlık Te'âlâ'da hakkı yoktur" diyor. Ni'met hakkı için, dînin hakkı için, ismin hakkı için gibi yemînlerden "hürmeti için" ma'nâsı anlaşılırsa bunlar da câiz değildir.

Yemîn billâh meşrû' olmayan yerlerde harâm, meşrû' olan yerlerde de az edilmesi evlâdır. Yemîn: Gamûs, mün'akıde, lağv olmak üzere üç türdür.

Gamûs: Vukû' bulmadık bir şeye: "Vallâhi şu şöyle oldu" gibi bir yalanla yemîn etmektir. Bu kebâirdendir.

Mün'akıde: "Vallâhi şu işi yaparım" gibi bir müstakbel sîgasına ta'lîkan yapılan yemîndir. Hılâfı zuhûr ederse keffâret lâzım gelir.

Lagv: Vukû' bulmadık bir şeye: "Vallâhi şu şöyle oldu" diye zan üzere yemîn edip, halbuki zannı hılâfına zuhûr etse, hiç bir şey lâzım gelmez; ma'fûvdür. [326]

Yemînin en fenâsı, 'adem-i vukû'unu bildiği hâlde, kasden: "Vallâhi şu şöyle oldu. Eğer yalan isem şöyle olayım. Filânı inkâr edeyim" demek gibi küfre ta'lîk edilen yemîndir. Ne'ûzu billâhi min zâli-kümâ...

(ما ادرى) bilmiyorum (احلام نائم) uyuyanın rüyası mı? Uyku: Vücûddaki ağdiye [teneffüs edilen hava dahi] nin rutûbet ve sıkleti

[harâret ve buhârı dahi] veya vücûdun kesret-i hareketi ve diğer bazı 'âmiller [zihnen meşgûl olmak, mu'ayyen uyku nöbetine ayârlaşan tab'ın sâ'at-i mu'tâdı gelip yaklaşmak, havâssın fiile geçemeyeceği tenhâ yerde veya karanlıkta kalmak, muhtıl-i elem, müsekkîn, münevvim tertîpler kullanmak, bazı tesemmümlere uğramak, ıztırâp veren bir elem-den henüz kurtulmuş bulunmak ... gibi] a'sâb üzerine yorucu bir tesîr yapmakla [şiryânları tahrîk eden a'sâbın istirhâsıyla] merkezi cümle-i asabiyye vâsıtasıyla deverânın ta'dîli [teskîn ve ibtâ sûretiyle] ve havâssın ta'tîli [dimâğ tasarruftan kalmakla] ile husûle gelir.

Binâen'aleyh çok yiyip içmek, çok uyku getirir; çok uyku ise a'zâyı ta'tîl, evkâtı tazyî' eyler.

Bu uyku bil ki şeytân tuzağıdır,

Bütün a'zâların uyku bağıdır.

Uyuma gafletile her geceler!

İşittin hiç uyumadı niçeler.

Eşrefoğlu

Uyku makbûl bir şey olaydı cennette dahi bulunması lâzım gelirdi. İ'tidâlin fevkinde uyumak emrâz-ı kalbiyye ve asabiyyeyi iş'âl ve böylece sıhhati ihlâl, fikri idlâl eder. İ'tidâl ile uyumak a'zâyı teskîn, deverânı tanzîm, harâret-i garîziyyeyi ta'dîl, kuvve-i mâ-fâteyi telâfî, vücûdu takviye eyler. Beden-i kesîfin muhtâc olduğu uykunun bu derecesi, gençlerde sekiz saat, ihtiyârlarda altı saattir; lâkin bir kimsenin rûhen tekâmül etmesi için bundan çok az uyuması îcâb eder.

Vuslat-ı İlâhînin süllem-i hakîkîsi{ni} müşâhede, mücâhedeye; mücâhede ise az yemekle az uyumaklığa bağlıdır. Evliyâ'-i kirâm acıkmayınca yemez, galebesiz uyumaz, zarûretsiz söylemez. O zevât-ı kâmilü's-sıfâtın yemesi nûr-i kalp, uyuması huzûr-i Rab, söylemesi sürûr-i muhâtapdır. Uyku, ârife ibâdet; câhile habs-i nefis ve gafletten ibârettir.

Efdal-i evkât ve mevsim-i münâcât olan nısfu'l-leylde kalkıp zikir u fikre, namâz u niyâza şurû' eden bir kimsenin vechi sabîh, sıhhati sahîh olur. Geceleri kalkıp -velev ki bir koyun sağacak kadar olsun-yapılan ibâdet, dünyâ ve mâ-fihâdan ekmeldir. Gece namâzı beş vaktin farz ve sünnetlerinden sonra cemî' nevâfilden efdaldır. Ârifler: "Hakk Te'âlâ ancak sevdiği kulunu geceleyin halvetine kabûl buyurur. Sabaha kadar uyuyan âşık, da'vây-ı iştiyâkda kâzibdir" demişler.

Gözün aç, uykudan uyan, gönül sana demedim mi?

Kalır yoldan uyuyan, gönül sana demedim mi?

Kesel deryâsına daldın ki nevm-in tadını aldın;

Erenlerden geri kaldın, gönül sana demedim mi?

Kuddûsî Baba

Esbâb-ı hıfz u zekâ, dâimâ abdestli bulunmak, misvâk tutunmak, az yemek, gece namâzı kılmaktır. Gönlü öldüren şeyler: Çok söylemek, çok gülmek, çok yemek, zenginlerle görüşmek, geçim kaygusunu çok çekmek ve çok uyumaktır.

Bir hadîs-i şerîfin meâlince uyku altı nev'dir: Nevm-i gaflet: İlim meclisinde uyumak; nevm-i şekâvet: Seher vaktinde [327] uyumak [şafaktan sonra uyumak kalbe kasvet, rızka killet, sıhhat illet verir. Kezâ ikindi ile akşam arası uyku, sıhhat için bir semm-i kâtildir]; nevm-i 'ukûbet: namâz vaktinde uyumak, [akşam ile yatsı arası uykusu gibi]; nevm-i kaylûle: İshrâk namâzıyla zevâl arasında uyumak [bu sünnettir]; nevm-i ruhsat: Yatsıdan sonra gece yarısına kadar uyumak; nevm-i hasret: Cuma gecelerini uyku ile geçirmektir.

Uyku, tab'an bârid ve râtub, vücûdun harâret ve yübûsetini câzibdir.

Kafein ve dijital gibi münebbih müstahzarlar dimâğ ve kalbi tenbîh etmekle uykuyu izâle; maitkloral gibi münevvim tertîpler ise bil'akis uykuyu sâhibine havâle eder.

Afrika'nın sıcak yerlerinde bir nev' uyku hastalığı [Tripanozom hummâsı envâ'ından intânî bir hastalıktır] bulunur ki, âmil-i marazîsi "Trypanosome" denilen sinekten geçer. Mikropları kanda, mâyi'-i di-mâğî-i şevkîde bulunur. Arsenik ve Antimuan tertîpleri ve Bayer'le tedâvî edilir. [Tripanozom envâ'ına müessir olduğu Hamburg Enstitüsü'nde mu'âyene ile ta'ayyün etmiştir.]

Rüya: İnsânı âlem-i şühûd ile alâkadâr eden havâss-ı hamse, uyku esnâsında histen kalır [tesîrât-ı müfritaya ma'rûz kalmadıkça]. Tam o sırada, rûh-i sultânî denilen akıl tasarruftan fârîğ [bâdî-i hayât olan rûh-i hayevânî hâlâ vücûdda mutasarrıftır], her şeyden âzâde ve kendi âlemîne müstakil kalmakla, münâsebet-i asliyyesi olan 'âlem-i melekûta hemen teveccüh eder; âlem-i şühûdun bir nüsha-i icmâlî ve misâl-i hakîkîsi bulunan levh-i mahfûzdan âtiyen gelecek bir vak'anın kısm-i kopyevîsini temâşâ veya Hakk'ın izniyle bir melek irâ'e eyler. İşte rüyây-ı sâdika budur. Gecenin sonuna doğru, kısaca görülmesi sahîh ve kâbil-i ta'bîr

ma'nâsına alâmettir. Mü'minin rüyâsı, nübüvvetin kırk altıda bir cüz'ü nisbetindedir. [Çabuk uyanması bu 1/46 nisbetinin tesîrindendir.]

Diğer rüyalar çok yemek, gündüz bir şeyle meşgûl olmak, a'sâbın ihtilâcâtı ve deverân bozukluğu [bu nev' rüyâyı gören kimsenin tabî'at-i bedeniyyesi demevî ise, dâimâ kırmızı şeyler görür; safrâvî ise sarı, sevdâvî ise kara, balgâmî ise beyâz veya mâî şeylerle uğraşır diyorlar.], ilkâât-ı şeytânîye gibi sebeplerden ileri gelir. Bunların ta'bîri mümkün değildir; zîra her hayvânda bulunur.

İlm-i ta'bîr meşrû'dur. "قضى الامر الذى فيه تستفتيان" nass-ı münîfince rüyâlar dâimâ yorulduğu gibi çıkacağından; onu mu'temed bir zâta hayırla yordurmak, hayır ise sıdka verip; şer ise isti'âze eylemek ve yine sıdka vermek lâzımdır.

(الم) vâki' mi oldu? (بنا) bize (ام كان فى الركب) yoksa kâfile içinde midir? (يوشع) {Yûşa'} b. Nûn 'aleyhi's-selâm, enbiyây-i Benî İsrâîl'dendir. Mısır'da dünyâya gelmiş; Mûsâ 'aleyhi's-selâmın refâkatinde Bahr-i Ahmer'i geçerek Tih sahrâsına girmiş ve hattâ onunla Hızır 'aleyhi's-selâma kadar gitmişti. Mûsâ 'aleyhi's-selâmdan sonra yerine kâimmakâm olup, Benî İsrâîl'i Tih'den çıkardı. Mülûk-i Süryân ve Ken'ân'ı mağlûp etti. Eriha'da harp ederken harbin en fırsatlı bir zamanında, gurûba yaklaşan güneşi durdurduğu büyük mu'cizelerindendir. Mîlâddan 1580 sene evvel 110 yaşında irtihâl edip, Nablus civârında defnolunmuştur. İstanbul'da Beykoz'un üstünde makâmı ziyâretgâhtır. [328]

Terceme ve Şerh: Kâili Ebû Temmâm'dır. Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf'un medheylediği kasîdesindendir. Meâli: "Yemîn ederim ki bilmiyorum. Bize karışık rüyâlar mı vâki' oldu, yoksa kervânın içerisinde Yûşa' 'aleyhi's-selâm mı bulundu?" Yani şimdiye kadar vâdî-i zulmet ve perîşânîde kaldığıma teessüf ve tehayyürde iken, şems-i enver gibi vech-i devletinize kavuşunca, sizi kervân-ı âlem içinde güneşi geri dönderen Yûşa' 'aleyhi's-selâma benzettim, demek istiyor.

Bu beyit *Telhîs*'te; san'at-ı telmîhe misâl getirilmiştir. "Telmîh": kıssayı veya bir kelâmı zikretmeksizin onu bir işâretle iş'âr etmektir.

Telmîh nazım ve nesrin her ikisinde de cereyân eder.

Nazımda, kıssaya, emsâle, âyete, hadîse, ulûm, fûnûn ve sanâyi'e ... ilh. telmîh edilebilir.

Kıssaya Telmîh: Beyt-i ma'hûdda "ام كان في الركب يوشع" ibâresiyle Yûşa' 'aleyhi's-selâmın güneşi geriye çevirmesi kıssasını ihtâr etmektedir. Nitekim Türkçe'den;

Sikender-seyr isen de sedd-i nutk et pîş-i kâmilde;

Felâtûn-i hakikat-bîne nakl-i mâcerâ olmaz.

Fennî Dede

beytinde, milâddan birkaç bin sene evvel Çin hükümdarları¹ tarafından 2500 kilometre tûlünde binâ edilen Çin Seddi'nin [Nefs-i Çin ile Mogolistân arasında binâ edilmiştir] son zamânlarda yıkılan bir gediği, İskender-i Zül-Karney'nin [Bu zât mülûk-i Yemen'dendir. Filip oğlu İskender-i Yûnânî'nin gayridir] ta'mîr etmesi kıssasına telmîh edilmiştir. Ve nitekim;

Muhibbî niçe medh etsin nigârın hüsn-i gülzârın;

Gören der, oldu dünyâda ki san Bâğ-i İrem peydâ.

Kânûnî Sultân Süleymân

beytinde, Şeddâd b. 'Âd'ın San'â ile Hadramut arasında binâ ettirdiği gâyet vâsi', metîn ve müzeyyen bağçeye telmîh olunmuştur. Ve meselâ arılar hakkında söylenen bir medhiyyeden;

Sebâ-reftârlardır leşker-i Tatar-veş ammâ;

Değiller kavm-i Çengiz ü Hülâgû gibi bed-kirdâr.

Kâzım Paşa

beyti, meşhûr-i 'âlem Cengiz Han ve Hülâgû'nun Asya'yı târumâr ettikleri [606 ilâ 670 hicrî sıralarında] vekâyi'-i meşhûresini îmâ etmiştir. [329]

Emsâle telmîh, meselâ;

لعمرو مع الرمضاء والنار تلظى ارق و احفى منك في ساعة الكرب

Ebû Temmâm

beyti;

1. Nûshada birkaç kelimelik yer boş bırakılmıştır. (Haz.)

2. (رمضاء) sıcak arâzî. Ma'nâsı: Ey mehânet komşu! Beyne'l-'Arab kıssası meşhûr olan Amr Cessâs kızgın yazuda, yakıcı ateş altında bulunsa, benim şu darlık günle-rimde kerem ve mu'âvenette senden erham olurdu. Sen ondan daha bahîl imişsin!..

المستجير من الرمضاء بالنار 1

المستجير بعمره عند كربته

mesel-i manzûmuna telmîh etmektedir. [Bu meselin sebep-i vürûdu: Benî Bekir'den Amr Cessâs b. Murre'nin hâlesi "Besûs" nâm kadının devesini rüesây-ı Benî Taglib'den "Küleyb" öldürmüş; nihâyet Amr ıssız bir yazuda Küleyb'i rast getirip katletmiş; Küleyb hîn-i vefâtında Amr'dan su istemişse de suyu vermeyip ancak başını kesmekle bu mesel îrâd edilmiştir. Bu vak'a-i dil-sûzdan sonra Benî Bekir'le Benî Taglib arasına kıtâl girip, kırk sene sürdüğü söyleniyor.] Nitekim Türkce'den;

Nîk ü bed herkes bulur âlemde elbet ettiğin;

Kendi bulmazsa cezâ mîrâs olur evlâdına.

Râsih

beyti, "Soğan yiyen babanın evlâdının ağzı acır" mesel-i meşhûruna işâret etmiştir. Kezâ şu bedî'lerden her birisi birer mesele telmîh etmektedirler;

Miyân-ı güft-gûda bed-meniş îhâm eder kubhun;

Şecâ'at arz ederken merd-i kıptî sirkatin söyler.

Râgıb Paşa

Bir şerî'at şîrine durmuş değil yüz ehl-i şer;

Bir kerâmet ehline etmez şehâ bin sihirkâr.

Sürûrî

Sana ol dost için düşmez cefâ etmek, tahammül kıl!

Gülün didârına lâıyk gerek, hoş göre her hârı.

Mevlânâ Celâleddîn

Akıp gelir sana rızık, etme nâ-sezâ tedbîr!

Kenâr-ı cûy-i firâvânda hafr-i câh 'abes.

Sâmî [330]

Şunu fehm eylemeli budur ibret;

Az tama' getirir büyük mazarrât.

Hâmid Bey [Nâfi'a'ya mensûp]

1. (مستجير) yardım isteyen. Ma'nâsı: Küleyb gibi müşkil vaziyette kalan, susuz bunalan bir kimsenin, 'Amr gibi bir mehânetten su istemesi ve aman dilemesi, Temmuz ayında yanan çöllerden su ummağa benzer.

Kelâm-ı kibâra telmîh meselâ;

Çalışmazsam neye yarar varlığım,

Hayât demek çalışmaktır çocuğum!

beyti, "Hayât demek mücâdele demektir" kelâm-ı hikmet-encâmına telmîh etmektedir. Ve nitekim;

Göz yumma güneşten ne kadar nûru kararsa,

Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır.

Tevfik Fikret

beyti atalar sözünden, "Her yokuşun bir düzü, her gecenin bir gündüzü vardır" cümle-i hikemiyyesine işâret etmiştir. Kezâ şu kıt'alardan her biri de birer kelâma telmîh etmektedirler;

Hiç yeni bir şey semânın kubbesi altında yok,

Bir tekerrürdür müselsel âlemîn târihi hep.

Hayrî'den öğren ger istersen müdârâ mesleğin,

Uğramaz hiç şerlere aslâ müdârâ eyleyen.

Hayrî

Her kime sorsan cihânda tali'inden âh eder,

Ben de şaştım kâinâtın âh-ı bî-ma'nâsına.

Âsaf

Bî-ser ü pâ her gelen bî-derde derdin söyleme!

Çünkü ebnây-ı beşerde saklamak esrârı güç.

Sebâtî

Bilin hâl-i siyâhın düştüğü ol al ruhsâre;

Ki âteştir mekânı her kimin da'vâsı benliktir.

Sürûrî [331]

Leylâ! Edemem yâr için agyâra müdârâ,

Ben uğraşamam doğrusu bu çarh-ı felekle.

Leylâ Hanım

Biri sana işbaşında kalk gidelim deyince,

Ona de ki hayır oğlum benim şimdi iş vaktim,

Ebde çekiç alın teri ondan sonra eğlence.

Mehmed Emîn

Âsaf'ın mikdârını bilmez Süleymân olmayan,
 Bilmez insân kadrini 'âlemde insân olmayan.
 Rızkına kâni' olan sultâna minnet eylemez,
 Âlemin sultânıdır, sultâna muhtâc olmayan.
 Kibriyâ'dan korkmayandan korkar erbâb-ı ukûl,
 Her ne isterse yapar, Hakk'tan hirâsân olmayan.

Ziyâ Paşa

Müslimanlıktan murâd, tutmaktır Allah emrini,
 Müslimanlık bir kuru da'vâ mıdır, bilmem nedir?

Seyrânî

Hiçbir belâ var mı ki gönül ânı bilmeye,
 Seyyâh-ı bî-karârın olur âşinâsı çok.

Yahyâ

Bil illeti, kıl sonra müdâvâta tasaddî,
 Her merhemi her yâreye merhem mi sanırsın?

Ziyâ Paşa

Câhilin dâim murâdınca döner çarh-ı felek,
 İltifât eyler gedâ, ferzend-i nâ-bînâsına.

Sâmî

Şîrâze-bend-i nazm-ı umûr eylemez felek,
 Ta sıkmayınca cendere-ı ıztırâbda.

Hâkî [332]

Genc-i bî-mâr ve gül-i bî-hâr olmaz ey Muhibbî!
 Yârsız kalır cihânda aybsız yâr isteyen.

Kânûnî Sultân Süleymân

Nâdân bezesin kendini elmâs ile Mir'ât!
 Sen nefsini tezyîne çalış ilm ü hünerle!

Mir'âtî

Eyle vazîfen olmadık işten bütün ferâğ,
Vâkıf istersen eğer ki mezâyây-ı 'âleme!..

Servet

Değmez elem külfetine, ülfeti halkın,
Râhat bulur 'âlemde eden 'uzlet-i ahbâb.

Vâsıf

Muvâfıktır yine elbet mizâca şîve-i hikmet,
Tabîbin olsa da kizbi marîzın sıhhatin söyler.

Râgıb Paşa

'İrz-ı züll ü iftikâr etmekle kâimse hayât,
Öldür Allah'ım beni nâ-merde muhtâc eyleme!

Âyete telmîh meselâ;

Esmeyince emr-i Hakk'ın yelinden,
Koku gelmez şefâ'atin gülünden,
İdrîs'in cennette gelse elinden,
Hulle biçer yeşil bana al bana.

Seyrânî

kıt'ası "من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه" nazm-ı kerîmine telmîh etmektedir.[333]

Hadîse telmîh meselâ;

Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhir,
Elbette olur ev yıkanın hânesi vîrân.
Ekser görülür çünkü cezâ cins-i amelden,
Encâmda âhenden olur rahe-i sevhân.

Ziyâ Paşa

kıt'asında, beyt-i evvel "من دق دق" beyt-i sâni ise "الجزاء من جنس العمل" hadîs-i şerîflerine işâret etmektedir.

Ulûmdan bir şeye telmîh, meselâ;

Lütf-i sühan nezâket-i tab'a nümûnedir,
Olmaz nümâyişi 'arazın cevher olmasa.

Sâmî

beyti, İlm-i Fizik'ten: "Arazlar cevher üzerinde sâbit olan bir şeydir" kâ'idesini î mâ ediyor. Ve meselâ;

İstikâmette kalem, yanmada mum olsa kişi,
Yine mikrâs-ı kazâdan serini kurtaramaz.

Vanlı Es'ad

beyti, İlm-i Kelâm'dan "Şuûnât-ı kevnîyyeden hiçbirisi Hakk'ın kazâ ve kaderinden hâric değildir" kazıyye-ı hakîkiyyesini andırıyor. Kezâ;

Fi'l-i nâkıs etme, âmil ol, sahîh alıp haber,
Mübtedây-ı hâlde temyîz eyle zarf-ı niyyeti.

Feth-i bâb-ı feyze kesr-i kibri lâzım cezm edip,
Eyle ref' perde-i cehle müşedded himmeti!

Vecîhî Paşa-zâde Kemâl

kıt'ası, ıstılâhât-ı nahivden birçoklarına telmîh etmektedir.

Fen ve sanâyi'den bir şeye telmîh, meselâ arının mehâreti hakkında söylenen;

Ederler kışlalar inşâ Sinimmâr-ı tabî'atla,
Kalır parmağı ağzında temâşâ eyleyen mi'mâr.
Nedir ol hey'et ü ol hendese, ol san'at ü hikmet,
Nedir ol ittifâk u ittihâd, ol tâ'at-ı serdâr.

Kâzım Paşa

kıt'ası, san'at-ı mi'mârînin tarz-ı Sinimmârîsi [Sinimmâr'ın kıssası meşhûrdur] hakkında bir fikir vermektedir. Ve meselâ;

Kalmasın dünyâ fotoğrafya gibi gözünde kim,
Aksiliktir işbu sûrette karâr verir gubâr.

Vecîhî Paşa-zâde

beyti, fotoğraf makinesi ziyâyı câm-ı merkezden bir " X " şeklinde geçirerek, resmin sağını soluna, aşağısını yukarıya, beyâzını siyâha çevirip aksine tersîm etmesine telmîh etmektedir. Kezâ;

Görtünce rûy-i kibârı hava gibi mağmûm,
Niyâzı eyleme ta'cîl alektrik-âsâ.

Sevâ'ık-ı gazabın cezb eder o da çabuk,

Kavî ise dahi timur-i dil olur ifnâ.

Vecîhî Paşa-zâde

kıt'ası, yağmurlu, yıldırımlı günlerde fa'âliyetle bulunan elektrik merkezleri sâ'ıkâyı cezbedeceğinden, öyle havalarda cereyânların kat' edilmesine işâret etmektedir. [334] Kezâ nesirde de umûr-i mezkûreye telmîh olunabilir.

Kıssaya telmîh meselâ: "Ba's ve haşrı münkir olanlar Sûre-i Kehf'in tefsîrini görmelidir" cümlesi, Ashab-ı Kehf'in 309 sene yatıp tekrâr uyanmalarına işâret etmektedir.

Emsâle telmîh, meselâ bir hakîm oğluna hîn-i nasîhatte: "Oğlum! Müstakbel hayâtında bir âile veya cem'iyetin re's-i kârında bulunduğun zamân ilk önce kendi vaziyetini takın ki, onlar bütün fezâili sende görsünler! Muhakkak bil ki, 'adem-i liyâkatte, iki a'mâ gibi mâ-dûnüyle müsâvî kalan şahsiyyetlerin hiçbir zamân emir ve irşâda ehliyyetleri görülemez", "Kimsenin mekrinden emîn olmamak ve herkese karşı lâyük olduğu tavrı takınmak şartıyla, yine de dâimâ gülyüz, tatlı sözle mu'amele et!", "Nasıl ki elmâs kurşunla; bıçak kayışla ıslâh edilir; yumuşak söz de en hırçın tabî'atları teshîr eder", "Mâ-dûnün hatâlarını te-câhülден gel veya bir cihet-i nâzike ile te'dîb ve tashîh et! Fakat yine de afv ve ihtâr nöbetlerinden evvel tecziyeye girişme!", "Aç koyup hırsızlığa, çok söyleyip yüzüzlüğe alıştırma!.." diye ifâde ettiği fıkralardan evvelkisi "Kör körün gözünden çapak silemez"; ikincisi: "Herkesin sakalına göre tarak ver"; üçüncüsü: "Tatlı söz yılanı delikten çıkarır"; dördüncüsü: "Bir olur, iki olur, üçüncüsü suç olur"; beşincisi: "Ac it firm deler"; altıncısı: "Cânı acıyan eşek, attan ileri gider" misâllerine telmîh etmektedir.

Kelâm-ı kibâra telmîh, meselâ Ebû Sa'îd el-Harrâz hazretlerine: "Yâ Şeyh! Müstakbelde zuhûr edecek fenâlığı ne ile izâle etmeli?" diye suâl ettiklerinde müşârun ileyh: "Evlâd ve ahfâdı, istikbâlin keşfolunabilecek ahvâline göre terbiye ve tahsîl-i ilme tergîb ile.." cevâbını vermiştir. Şeyh kuddise sırruhû bu sözlerinde İmâm Alî'nin: "Evlâdınıza hemen kendi âdâbınızı öğretmekle kalmayın! Zîra onlar sizin zamânınızın gayrı bir zamân için halk olunmuşlardır" kelâm-ı hikmet-âmîzine telmîh buyurmuşlardır. Ve meselâ;

Tenbellik yapan bir kimseye nasîhat olmak üzere: "İmâm-ı a'zam hazretleri: Musîbetin büyüğü ömrü beyhûde geçirmektir, buyuruyor. Evet, insân dünyâya çalışmak için gelir; boş durmak için gelmez";

"Baksanıza tabî'at bile boşlukla ictimâ' edemiyor...", "Hem çalışmalı, hem de işini kendi eliyle görmeli. Kurda niçin boyunun kalındır? demişler; İşimi kimseye inanmayıp kendi elimle gördüğüm için... cevâbım vermiş" şeklinde tavsiyede bulunan bir zât, evvelki fıkrasında "Hayât demek mücâdele demektir"; ikinci fıkrasında: "Tabî'at nerde boşluk bulursa, hemen doldurmağa meyyâldir"; üçüncü fıkrasında; "İşini kendi eliyle gören sıkıntı çekmez" cümlelerine işâret etmiş olur. [335]

Âyete telmîh meselâ esnây-ı va'z u tezkîrde: "Herkes kendi kazancına bağlıdır", "Herkesin iyiliği kötülüğü nefesine râcî'dir", "İyilik dâimâ iyilik getirir" mevâdd-ı ahlâkiyyesini îrâd eden bir zât şu nasihatlerinde "ان احسنتم احسنتم لانفسكم وان اساتم فلها", "هل جزاء الاحسان الا الاحسان", "كل امرئ بما كسب رهين" âyet-i kerîmelerini murâd etmiş olur.

Hadîse telmîh, meselâ kürsî-i hitâbetten: "Bir millet lâıyk olduğu idâreye kavuşur", "Teşettüt-i efkâr ve tefrikaya dûcâr olan bir millet yaşıyamaz", "Beşerîyyetin müstakbel tekâmüle doğru her dakîka dev adımlarıyla ilerlediği şu son asırlarda, her gün için terakkîde bulunmayan ferd ve cem'îyyetler dâimâ aldanmış demektir." düstûrlarını îrâd eden bir hatîb şu hitâbesinde; "يد الله على الجماعة", "كما تكونوا يولى عليكم", "من استوى يوماء فهو مغبون" hadîs-i şerîflerine telmîh etmiş oluyor.

Aksâm-ı ulûmdan bir şeye telmîh, meselâ "Eşbâh {ve} Nezâir" ve "Şerh-i Mecâmî"de mezkûr "Sefer, maraz, ikrâh, cehil, 'usr, nakz, umûmu'l-belvâ" gibi ma'zeretler teysîri celb eden esbâb-ı tahfîfdendirler", "Nitekim gusletmek üzerine vâcib olan bir kadın, erkeklerden hâlî bir mahal bulamadığı takdîrde guslünü te'hîr eder; zîra tahliye, tahliye-den evveldir", "Ve ezmânın tegayyürüyle ahkâm tegayyür eder" mes'e-lelerinden evvelkisi usûl-i fikhın "Meşakkat teysîri celbeder" maddesini, ikincisi "Def'i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır" maddesini, üçüncüsü "Kanunlar zamânın ihtiyâcından doğar" düstûr-i hakîkisini andırıyor. Ve meselâ: "Su müvellidü'l-mâ ile müvellidü'l-hamûdadan mürekkeptir. Müvellidü'l-mânın parmaklara dokunmakla suya inkılâb etmesi, ancak Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'e mahsûs bir hârikadır" kazıyyesini serdeden bir âlim, o zât-ı Risâlet-penâh'ın mübârek parmaklarından sular akıttığı mu'cizelerine telmîh etmiş oluyor.

Şuûnât-ı fenniyye ve sanâyi'den bir şeye telmîh, meselâ bir zâtın esnây-ı sohbette ifâde ettiği: "Bu 'âlem-i röntgen-âsâ muzlim binâda teşhîs-i bâtûnîsini bir tabîb-i hâzik-ı ma'nevîye 'arz eden bir sâlik, ünbûbe-i kalbini hevâdan tahliye etmedikçe şeyh-i kâmilin kalbinden seylân eden eşi'a feyz-i Rabbânî sereyân etmez ki sâlik, sûret-i nefsinin pîş-i

enzârında müşâhede ve maraz-ı ma'nevîsini mu'âyene edebilsin", "Sâlikin sadrı bir gramafon cihâzına benzer; nesîm-i füyûzâtla müteharrik aşk iğnesiyle hakk olunmalıdır ki kendisinden İlâhî sadâlar sudûr eylesin" nûktelerinden evvelkisi "Elektrik cereyânı geçirilecek röntgen borusunun havası tahliye olunmadıkca, vücûdun aksâm ve emrâzını platinosyanör levhası üzerinde teşhîs etmek ve resmini almak [radyografi ve radyoskopi] mümkün olmayacağına"; ikincisi "İhtizâzât-ı nesîmî ile mühtezz bir iğnenin henüz yumuşak bulunan gramafon plâkına helezonî izler yapıp, plâk donduktan sonra iğneyi o izlere [336] bırakınca, evvelce aldığı sadâyı tekrâr etmesine" telmîh etmektedir. Ve meselâ hadîs-i şerifte: "Siz rızkı arzın derinliklerinde arayınız" vârid olmuştur. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz bu hadîslerinde "Rencberin topraktan alacağı mahsûl, kazdığı derinlik nisbetinde olacağına" işâret etmişler; "Arslandan kaçır gibi cüzzâm illetinden kaçınız!" hadîs-i hikmet-enîslerinde de "Cüzzâm mikrobunun arslan hey'etini andırır şekilde bulunduğuna" telmîh buyurmuşlardır.

31

قفًا نَبِّكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسَقَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدُّخُولِ وَالْحَوْمِلِ¹

Müfredât: (قفًا) ikiniz durunuz! Yahud "emru'l-vâhidi bi-lafzı emri'l-isneyn" kâ'idesinde "قف قف" yani, dur arkadaş, dur! demektir. Nitekim: "الْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ" nazm-i celîlinde emir yalnız hâzin-i cehennem olan Mâlik'edir. Ma'nâ "الْقِيَا" makâmındadır, demişler (نَبِّكَ) ağlaşalım (مَنْزِلٍ) yâr ve diyârın yâdından dolayı (بَيْنَ الدُّخُولِ وَالْحَوْمِلِ) kumun kıyında (اللَّوَى) kumun karışık yeri (بِسَقَطِ) Dehûl ve Havmel arâzîleri arasında. Bu arâzîler Benî Kilâb diyârındadır.

Terceme ve Şerh: Kâili İmru'u'l-Kays'dır. Mu'allakât-ı seb'a'ya ta'lîk ettiği Kasîde-i Lâmiye'sinin matla'ıdır. Meâlî: "Arkadaşlar, durunuz! Mehcûr olduğum yâr u diyârı anıp ağlayalım ki, onlar Dehûl ve Havmel arasında karışık kumun kıy{ıs}ında kalmışlar idi" demektir.

Bu beyit *Telhîs*'te; hüsn-i ibtidâya misâl getirilmiştir. "Hüsn-i İbtida": Sâhib-i eser eserine lafzan selîs, parlak; ma'nen belîğ ve esahh bir cümle ile ibtidâ etmektedir. Bu beytün mısra'-ı evveli, fesâhati muhl

1. Arûzdan Bahr-i Tavîl'in darb-ı sânisindendir. Ölçüsü: "Fe'ûlün Mefâ'ilün, Fe'ûlün, Mefâ'ilün* Fe'ûlün, Mefâ'ilün, Fe'ûlü, Mefâ'ilün"dür.

şeylerden 'ârî, muhtasar, müfîd ve gâyet selîs düşmüştür. Meselâ kütüb-i hadîsten bir çoğu "لَمَّا اَلْعَمَالُ بِالْاَيَّامِ" hadîs-i şerîfiyle ibtidâ ediyor.

Bu hadîsin hüsn-i ibtidâ san'atına tevâfuk eden cihetleri:

1-Tashîh-i niyyet ve ihlâs, şerâit-ı a'mâlin başı olması.

2-Hadîsin elif harfiyle başlaması. [Elif cemî' lisân alfâbesinin baş harfidir.]

3-Muhaddis, ricâl-i hadîsten Ebû Bekir Humeydî olmağla, ki-tâbın başında îrâd edilen ilk isimle Kur'ân'ın ilk kelimesi [الْحَمْدُ لِلَّهِ] arasında nisbet-i iştikâkiyye bulunması.

4-Humeydî'nin Kureyşî ve Mekkî olmasına rağmen Kureyşîyyü'l-Mekkî sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz'in mübârek sözleri yine bir Kureyşîyyü'l-Mekkî tarafında{n} îrâda başlanmış olması. [Hadîs-i şerîflerde: "Kureyşî takdîm ediniz", "Bikâ'ın efdalı Mekke'dir" buyruluyor.]

5-Lafzan muhtasar, ma'nen müfîd [İmâm Şâfi'î: "Bu hadîs fıkıhtan yetmiş bâba kadar teferru' eder" buyuruyor.]

6-Muhıll-i [337] fesâhatten sâlim ve selîs buyurulmasıdır.

Şu bedî'alar da hüsn-i ibtidâ san'atına birer mesîldir:

خَلَعَتْ عَلَيْهِ جَمَالَهَا الْاَيَّامُ

قَصَرَ عَلَيْهِ تَحِيَّةٌ وَ سَلَامٌ

Eşca' es-Sülemî

انكه ايمان داد مشتى خاك را

حمد بى خدا ان خدای پاک را

Şeyh 'Attâr

Hüdâ Rabbi'm benim hakkâ, Muhammed'dir Rasûlüllâh,

Hem İslâm Dîni'dir dînim, kitâbımdır Kelâmullâh.

İbrâhîm Hakkı

Besmeleyle hâmemi aldım ele ben evvelâ,

Hamd ü şükrü resm-i hatt-ı dîvâna yazdım ibtidâ.

Başladı mevc urmağa deryâ gibi sultân-ı aşk,

1. Hârûn Reşîd öyle bi hükümdâr ki zamân ona yardım edip bütün güzelliği ona giydirdi. Türlü senâ ve selâmlar o zâtın üzerine olsun. Yani senâ ve selâmlar o sarayın sâhibi Hârûn Reşîd'e olsun ki, zamân ve tâli'i kendisine yardım edip bütün güzelliğini ona ilbâs eyledi.
2. Dipnot numarası verilip yeri ayrılmış, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

Bâd-ı aşk, günden güne buldu derûnumda nümâ.

Şem'î

Cân verir âdeme endîşe-i sahbâ-yı 'adem,

Cevher-i cân mı aceb, cevher-i mînây-ı 'adem.

Âkif Paşa

Bidâyet-i kelâm, lafzan ve ma'nen sıklet, tasannu', ta'accüb ve melâlet gibi bir şeyi mutazammın olursa, "kubhu'l-ibtidâ" denilir. Meselâ: Darîr b. Mukâtil, Dâ'î-i 'Alevî hakkında inşâd ettiği kasîde matla'ında;

موعد احبابك بالفرقة غدا

mısrâ'ını îrâd eylemekle, Dâ'î-i memdûh Zeyd b. Muhammed b. Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib bu kubh-ı ibtidâdan teşe''üm etmekle, "Senin dostların ayrılışın, behey a'mâ herîf!" demişti. Nitekim Türkçe'den;

Şöyle kalam mı derdle, derde dermân bulmayam mı?

Geçti ömrüm gözyaşıyla bir gün ola gülmeyem mi?

Yûnus Emre [338]

Cefâ tîrine tut sîne, belâ tîğine tut gerden,

Cihânda geçmedik mihnet dilâ, hiç kalmadı serden.

Kânûnî Sultân Süleyman

beyitlerinde mecâz, isti'âre, itnâb, 'adem-i selâset, melâlet, teşe''üm ve sâire bulunduğu için bu gibi matla'larla ibtidâ edilen kıt'alar makbûl sayılmaz.

Hüsn-i ibtidânın en makbûlü, fasîh ve belîğ olmakla beraber eserin mevzû'una da münâsîp bulunmasıdır. Bu derecesine "berâ'at-i istihlâl" denilir. Nitekim Sa'düddîn Teftâzânî *Mutavvel* dîbâcesini; "الحمد لله الذي" "الهنأحقاق المعانى ودقائق البيان؛ وخصصنا ببدايع الايادى وروايع الاحسان .." ibâre-i belîğasıyla tevşîh ve ebhâs-ı âtiyenin me'ânî, beyân, bedî' hakkında olacağına telmîh buyurmuşlardır. Ve meselâ;

Bir kitâbın ilk sözü: "Keyfiyyet-i ecsâmda mu'arrâ, kemmiyyet-i eşkâl ü eb'âddan müberrâ Cenâb-ı Kibriyâ Celle ve 'Âlâ hazretlerine hamd ü senâ olsun ki, dâire-i kalbimizi merkez-i hakîkatte mânend-i arz kâim; zâviye-i kavlimizi nokta-i şehâdetde bi't-tûl-i ve'l-'arz dâim eyledi

1. Ey Zeyd b. Muhammed! Dostların yarın senden ayrılmak için söz vermişlerdir.

..." gibi bir ibâre ile ibtidâ eylese, o kitâbın hendeseyle ait olacağı anlaşılır.

Berâ'at-i istihlâl bazan zikr-i cemîli hâvî bulunur; bu geçen misâllerde olduğu gibi. Bazan da doğrudan doğruya mevzû'a telmîh olunur. Meselâ bir kitâbın mukaddimesi: "Kavânîn-i 'âdile ve mücerrebâtan müstebân olduğuna göre, vekâyi'-ı cezâiyyede cârî olan tahkîkat-i ibtidâiyye, irtikâp olunan cürmün nev'iyle tesîrini, zamân ve mevki'yle vesâit-ı icrâiyyesini ta'yîn ve takdîrden ibârettir. Muhakkak ki her fiilin bir fâili, maksad ve gâyeti, alâmet ve şâhidi bulunacaktır; ..." gibi bir ifâde ile başlasa, o kitâbın "tahkîkât-ı fenniyye-i cerâim u cezâ" dan bahsedeceği anlaşılır.

Ve meselâ bir risâlenin baş sahîfesinde "İnsân nedir? Sugrây-ı 'avâlimin nüsha-i kübrâsı ve mukaddime-i hilkatın netîce-i 'ulyâsıdır. Benî Âdem bir cevher-i mevzû'dur ki onun 'araz-ı mahmûlû, kuvve-i 'âkile ve nâtıkadır. الانسان حيوان ناطق kazıyye-i mûcibe-i külliyyesiyle cism-i hayvândan ayrılan nev'-i beşer nutka, yani fikir ve nazara, kıyâs ve istidlâlâ muktedir, tahsîl-i ilme müste'iddir.

İlim: Bir şeyin etrâfıyla bilinmesine medâr olacak sûrette tertîb olunan mesâilin hey'et-i mecmû'asıdır ki, birbirine merbût bir takım kıyâsâtan teşekkül eder. İlmin ma'kûlâta mûte'allık ahkâm-ı 'âliyeden bâhis kısmına hikmet; ilm-i hikmetin fikir ve nazarda zihni hatâdan sıyânet etmek üzere, kıyâs ve istidlâlâ dâir kavâ'idî beyân eden nev'ine de mantık denilir" gibi bir kelâmle berâ'at-i istihlâl kılınsa, o risâlenin mantıktan bahsedeceği anlaşılır. Kezâ emsâl-i manzûmeden; [339]

و كوكب المجد في افق العلى صعدا¹

بشرى فقد انجز الاقبال ما وعدا

Ebû Muhammed Hâzin

beytinin "بشرى" lafzı, tebrik ve tehniyede ve;

حذار حذار من بطشى و فتكى²

هى الدنيا تقول بلا فيها

Ebu'l-Ferec Sâvî

beytinin "هى الدنيا" lafzı, ta'ziye ve mersiyyede ve;

1. Sâhib b. 'Abbâd'ın kızından doğan çocuğuna göz aydınlığı edilen kasîde matla'ıdır. Ma'nâsı: Ey Sâhib b. Abbâd! Sana müjde olsun! Yine ikbâl ü devlet sana va'dini incâz eyledi. Şeref yıldızı, yani tâlî'iniz ufk-ı a'lâya yüceldi.
2. (حذار) hazer et (بطشى) sert tutmak (فتكى) birden öldürmek. Ma'nâsı: Buna dünyâ derler. Her zaman ağız dolusu çağırır ki, ey nâs! benim sert mu'âmelemden ve ansızın öldürmekliğimden sakın!... Bu beyit Âl-i Büveyh'ten Ruknu'd-devle oğlu Fâhrü'd-devle'nin mersiyyesinde söylenen kasîde matla'ıdır.

از جداییها شکایت میکند

بشنو از نی از حکایت میکند

Mevlânâ Celâleddîn

beyti tasavvufta ve;

Ey Hakîm u Alîm-i Lem-yezelî!

İlm-i hikmette kâmil ü ezeli!

Hikmetin bahri dolu gevher-i hâss,

Eyledin hem niçe Lokman-ı gavvâs.

Tabîp Dervîş Nidâî

kıt'ası tıpta berâ'at-i istihlâl vâki' olmuşlardır.

(Faide): Kaleme alınan manzûm ve mensûr kütüb ve resâilde, muharrerât ve makâlâtta üç şeye i'tinâ edilmesi, muhassinât-ı edebiyyeden dir: Hüsn-i ibtidâ, tahallus, hüsn-i intihâ:

Tahallus: Fâtîha-i kelâmdan sonra maksûdun ehemmiyyetini gösterir bir yoldan dâire-i beyâna girmektir. Usûl-i kadîmede Arablar'ın "faslû'l-hitâb" dedikleri "2 ama بعد فعلت كذا وكذا" ta'bîri, tahallustan ma'dûd idi. Türkce'den: "Ba'de zâ ma'lum ola ki...", "Ba'de edâ'-i mâ-vecebe 'aleynâ kârî'-in-i kirâma arz u ifâde olunur ki..." gibi ibâreler de böyle idi. Zikr-i cemîl ile ibtidâ edilen muharrerât ve te'lîfâtta maksûda böylece şurû' olunurdu. Fakat usûl-i hâzırada fâtîha-i kelâmı maksaddan ayıracak hiçbir ibâreye lüzûm görülmeyle doğruya mevzû'a geçilir. Lüzûm görülse bile tahallus, fâtîha-i kelâm mevki'inde bulunur. "Senedim budur ki..." gibi. [340]

Muharrerât-ı resmiyyede, sahîfe bâlâsına yazılan hülâsalar da tahallustan bir nev'dir.

Sâhib-i Telhîs;

من السرى و خطى المهرية القود

يقول فى قومى قومى و قد اخذت

فقلت كلا و لكن مطلع الجود 3

امطلع الشمس تبغى ان تتوم بنا

1. Mesnevî'nin baş beytidir. Ma'nâsı: İşit kavalımdan, hikâyelerden neler anlatır! Âlem-i ervâh ve envâr-ı hakîkatin ayrılığından neler şikâyet eder.
2. Dipnot yeri ayrılmış, fakat birşey yazılmamıştır. Haz.
3. Kûmas (قومى) Horasân'da bir oymağın ismidir (سرى) gece yolculuğu (مهرية) Mühretü'bnü Hîdân'a mensûp deve (قود) arkası ve boynu uzun deve (توم) talep eder sin. Ma'nâsı: Abdullâh b. Tâhir'in ziyâretine giderken, uzun boyunlu mühriyye deve-lerinin adım yürüyüşü ve gece yolculuğu bizi yorup tâb u tûvânımızı kestiği bir sı-

Ebû Temmâm

kıt'asını tahallusa misâl getirmiştir.

Şâ'ir ibtidây-ı kelâmda arkadaşlarıyla kendi arasında geçen muhâvereyi beyân ederken, bunu müte'âkip hemen dâire-i medhe intikâl etmiştir. Zâten maksadı bu kasîde ile Abdullâh b. Tâhir'i medhetmek idi.

Hüsn-i intihâ: Sözü lafzan ve ma'nen hüsn-i hitâm ile nihâyete erdirmektir. Kudemâ, murâselâtta sözü du'â ile hatmederlerdi. Şimdi ise hürmet ve hulûs sûretini gösteren sözlerle hatm olunur: "Bekây-ı teveccühlerini diler, hürmetlerimi sunarım" gibi.

Küçükten büyüğe yazılan tahrîrâtta; tevâzu', talep ve istid'âda istihâm; senedâtta i'tâ sûreti gösterilir. Mine'l kadîm meşâhîr-i İslâm tarafından kaleme alınan eserler ekseriyyâ zikr-i cemîl ile ibtidâ ve intihâ eder.

Mesâil-i mühimme hakkında îrâd olunan nutuklar, va'z u nasîhatler mevki'-i müzâkereye konulan mütâla'alar ve sâir beyânât ve ifâdâtın sonunda ma'hûd mes'ele hülâsâ edilerek, göze görülen bir çıkın gibi hey'et-i hâzıraya 'arz ve ifâde olunur.

Mâcerây-ı aşk, cinâyet, usûl-i mu'âşeret, safahât-ı vicdâniyye gibi geniş sahneler üzerinde temâşâ edilen filimler, tiyatrolar; yazılan romanlar; hikâyeler, hâile ve mudhikeleri, maksûd illet-i gâiyye ne ise onu açık ve kısa bir nümâyiş veya cümle ile hülâsâ ederek nihâyetlendirmek lâzımdır. Meselâ mâcerây-ı rûhiyyeyi; vuslat, adem-i vuslat, aşkın fecâ'ati, sabır ve iffetin mükâfâtı, yolsuz sefâhetlerin âkıbeti gibi; cinâî hâdiseleri, ölmek, öldürmek, hayâtın geniş mücâdelesı, hamîyyet ve insâniyetin denâete karşı ebedî mücâhededesi, 'adâlet ve hakîkatin her yerde tecellîsi, kahramânlığın târîhteki mevki'i gibi; vicdânî esâsâta müstenid hikâyeler veya sinema nümâyişlerini, insânlığın mâhiyyeti, insân olmak için neler yapmak lâzım geldiği, yüksek şahsiyyetlerin uluvv-i himmeti gibi bir hülâsâ ile hitâma erdirmek îcâb eder. Nitekim Selîm-i Sâlis devrinde, Alemdâr Mustafa Paşa'nın hâile-i şehâdetini musavvir manzûme şu kıt'a ile nihâyetleniyor; [341]

Yüz sene evvelce bir tabut yine,

Taşınır görülür hürmetler ile.

rada Kûmas'da bulunan arkadaşlarım bana: Bizi arzulayıp gelmek üzere gündoğu tarafına mı gitmek istiyorsun! dediler. Ben: "Hayır sizi aramam, ancak şehâvet doğusu Abdullâh b. Tâhir'i isterim" dedim.

Galebelik omuzların üstünde,
 Alemdâr'ın kemikleridir giden.
 Ey şerefli büyük insân Alemdâr!
 Şeref bugün seni buldu ne gâm var!

Tevfik Fikret

Şu müstezâdın nihâyeti de öyledir;
 Yeryüzünde neye baksam gizli sesler duyarım;
 O seslere uyarım.
 Mâî gökten yıldız bakar, ya seslenir bir bulut;
 Yüreğini temiz tut!
 Fırtınalı bir havada titrer eğri bir ağaç;
 Eğrilikten sakın kaç.
 Ovalarda kartal uçar, kanat gerer süzülür;
 Yükselmeyen üzülür.
 Arı durmaz, râhat etmez, hep çalışır yaz u kış;
 Sen de durma git çalış.
 Her mevsimde meyve veren ağaçların dili var;
 Meyvesizi kim arar?
 Elmâs der ki: Aslım kömür.. sen istersen hiç takma!
 Kimseye de hor bakma!
 Çiçek açar, kokusunu rüzgâr alır süslenir;
 Sevimliler özlenir.
 Sular çağlar, öğren artık sen sağını solunu;
 Yaşamının yolunu.
 Yaprak düşer, onun gibi herşey düşüp solacak;
 Her şey toprak olacak.
 Bak ne diyor ırmak, yıldız, arı, ağaç, çiçek, yol!
 Artık sen de adam ol!

Ali Ulvî

[342] Tevhîd ve münâcâta tazarrû' ve istiğfâr ile nihâyet verilir. Nitekim Muhammediyye sâhibi, kitâbının son kasîde-i Rabbâniyyesini şu kıt'a ile hitâma erdirmiştir;

Menem deryây-ı tevhîde çü mahv-ı mahz-ı müstağrak;

Getirsem n'ola ger gevher, bu deryây-ı visâlîden.

Hüdâvendâne naks ola kemâl-i saltanattan kim;

Eğer bu Yazıcıoğlu göre nûr-i cemâlîden.

Senin aşkın kitâbını gözü kanıyla yazmıştır;

Saçarsa dürrle mercân n'ola bahr-i emâlîden.

Yazıcıoğlu

Şu beyitlerle hitâma eren münâcât ve tevhîdler de böyledir;

Münâcâtında hâceti derd-mend Şem'î günâhkârın;

Murâdı son nefeste îmân-ı kâmil diler yâ Rab!

Şem'î

Câme-i isyân-i halkı serteser pâk etmeğe,

Bahr-i lütfundan İlâhî besdurur bir katre âb.

Halîlî

Na't ve medh-i Nebevî 'aleyhi's-selâm tasliye ve istişfâ'la hatm olunur. Nitekim;

Şeh-i kevneyne, cümle enbiyâya, ehl-i îmâna,

Salât-ı bî-adet olsun, kemâ yerdâ biha'l-Mevlâ.

Verip esbâb-ı feyzi Hakk, Kemâl'i kâmyâb etsin;

Muvaffak ede esvâb-ı sevâbı eyleye iksâ.

Vecîhî Paşa-zâde

Şefâ'at kılmasan varlık Niyâzî'yi yoğ ederdi,

Vücûdu zahmının sen merhemisin yâ Rasûlallâh!

Niyâzî

beyitleriyle nihâyetlenen medhiyyeler gibi. Şu fırâkıyyenin son beyitleri de böyledir;

Ey sârbân! Zimâmı çek semt-i kûy-i yâre!

Vîrâne dilde zîra yer kalmadı karâre.

Bîm zalâm-ı şebden olma sakın vehmnâk!

Âh şerâre-bârim hâcetimi kor nehâre.

Âzürde-pây olursa cemmâzın eyleyem ferş;

Dîbâce-i cebînim şevk ile reh-güzâre.

Ey sârbân-ı müşfik! Hiç olmadın mı âşık?

Âheste-revlik etme, rahm eyleyip bu zâre.

Ben derdmend-i aşkım, bir yerde kılmam ârâm;

Tâ vâsıl olmayınca serhadd-i kûy-i yâre. [243]

Ol kûy-i cân-fezâ kim ehl-i nazar değişmez;

Bir seng-rîzesini bin dürr-i şehvâre.

Ol kûy-ı arş-rütbet kim hâk-i ıtır-nâkin,

Mâlişine eylemiş Hakk pîşânî-i kibâre.

Dârus's-sekîne, yani şehir-i Medîne k'oldur,

'İzz ü şerefle me'vâ sultân-ı kâmkâre.

Sultân-ı mülk-i sermed, mahbûb-i Hakk Muhammed!

Ki kulluğu şereftir şâhân-ı tâcdâre.

Ey cümle âlemîne mahzâ 'atâsı Hakk'ın!

Senden olur olursa 'Âsım-ı fakîre çâre.

Çelebi-zâde 'Âsım

'Ale'l-umûm medâyihi ve terâcim-i ahvâlde tevkîr, ihtirâm veya du'â ile hatm-i kelâm olunur. Nitekim;

Timsâl olacak heykel-i zîşânını fikrim,

Rûhum, yüreğim şimdiden ey mefhar-i ahrâr!

Ey rûh-i mübâhât-ı vatan, ey arş-ı mekârim!

Takbîl ile takdîs-i müebbedle selâmlar.

Fâik 'Âlî

kıt'ası, merhûm vatanperver Midhat Paşa hakkında;

Dervîş Yûnus biz çekelim zahmeti,

(Üstümüzde hâzır ola himmeti).
Oğlum demiş âna Rasûl Hazreti,
Abdülkâdir gibi sultân bulunmaz.

Yûnus Emre

kıt'ası, Şeyh Geylânî kuddise sırruhû hakkında;
Kemâl-i 'âcizin evlâdında herbirini Hakk;
Kemâl-i ilm ü feyze ede nâil-i künyedâş-âsâ.

Vecîhî Paşa-zâde Kemâl

beytini Müfti's-sakaleyn Kemâl Paşa-zâde hakkında;
Yaşa ey ordu, büyük ordu, mukaddes ordu!
Ki mekârimde müsâbık ümerâsı, neferi.
(İhtiyât zâbiti hep var olunuz, var olunuz!)
Koruyup ünletiniz, şu mübârek yurdu.

Süleymân Nesîb

kıt'ası, şerefli Türk ordusu hakkında;
Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol;
Ey hak yaşa! Ey sevgili millet yaşa, var ol!

Tevfik Fikret

beyti, adalet, hakkâniyyet ve milliyyet hakkında söylenen medhiyyelerin nihâyetinde vâki' olmuşlardır.

Bahis ve mütâla'ayı mutazzamın kelâmlar son karâr ve kanâ'ati andırır bir edâ ile hatm olunur. Nitekim;

Kısmet-i rûz-i ezeldir ey Necâtî bilmiş ol!
(Âşinâ bigâne ve bigâne olmaz âşinâ!)

Necâtî

Sevdiğim kim kurtarır zencîr-i zülfünden beni;
(Görmemek yeğdir görüp dîvâne olmaktan seni.)

Leylâ Hanım [344]

Murâd olan Hakk'tan Tûrâbî, ger safâdır, ger cefâ;

(Kâil ol! Takdîre bağlan, söz budur eyle amel!)

Türâbî

Memleket bitti, yine bitmedi hâlâ sen ben,
Bize bu hâl ile bizden büyük olmaz düşmen.
Dest-i a'dâdayız Allah için ey ehl-i vatan!
(Yetişir terk edelim gayri hevâ vü hevesi.)

Nâmık Kemâl

(Mâ-hasal dâiren olsun mazbût,
Hâneni eyle nizâma merbût.)

Sünbülzâde Vehbî

beyitlerinde olduğu gibi. Şu iki şiirin hâtimeleri de öyledir;

İster isen cihânda hoşluk ile geçinmek;
Geçtikde ol cihânda kevser şerâbın içmek.
Sıdk ile eyle tasdîk birliğine Hüdâ'nın,
İki ana denilmez, gitsin gider gümânın.
Halka dirlik eyle hiç koma hulku elinden,
Tâ kim halâs olasın fi'l-cümle yetlü dilden.
Kahr eyle nefse dâim tevhîd ü ibâdetle,
Hakk'ın yoluna tâbi' olaydı tâ'atle.
Ululara elinden geldikce eyle hidmet,
Küçüklere dahi kıl cân u dil ile şefkat.
Dostlara ver nasîhat, düşmenlere halîm ol!
İki cihânda korkma, her nesneden selîm ol!
Seyyidlere muhibb ol, evlâd-ı Mustafâ'dır,
Anları kim ki sevmez tâ'atleri hebâdır.
Âlimlere tevâzu' eyler isen be-gâyet,
Buldun hele mukarrar her nesneden selâmet.
Câhillere söyleme zâid yere hatâdır,
Dervîşlere nesnecik verir isen 'atâdır,

(Her kim Nizâmoğlu'nun bu sözlerin başarsa,
Aslâ zevâl olmaya bin yıl dahi yaşarsa.)

Nizâmoğlu

Selâmet köşesin tutsam, bu bir şaşkın gedâ derler,
Kemâlî rütbe kesbetsem, aceb tarzı edâ derler.

Otursam ârifâne söylesem, mîr-i kelâm olsam,

Kamû halkı usandırdı, yalancı dâimâ derler.

Eğer sâkit olup bir kimseye sohbet demez isem,

Tekebbür kendini almış, derûnu pür-riyâ derler.

Sîm ü zer cem'ine düşsem, diyeler ehl-i dünyâdan,

Bu dervîş olmamış hâlâ, işi bâd-i hevâ derler.

Fakîri bî-nevâlıkta geçirsem ömrümü dâim,

Hayırsız başına imdâdı yok, lâıyk-ı sezâ derler.

(Türâbî kendini halka beğendirmek ne mümkündür;

Hacâletten berî ol sen, buna âlem-i fenâ derler.)

Türâbî

[345] Mühim emir ve tenbihler -mücebiyle hareket edilmediği takdirde- terettüb edecek cezâyı andırır bir edâ ile nihâyetlendirilir ki te-'kîd edilmiş olsun. Meselâ: "Göreyim seni, bu emirlerime dikkat et! Aksi takdirde sonunu sen düşün, haydi!.." demek gibi. Ve nitekim Kur'ân-ı 'azîmü's-şân'dan, en son nâzil olan "... واتقوا يوما ترجعون فيه " âyetinin¹ hîn-i nüzûlünde İbn-i Abbâs radiyallâhu 'anhümâ: "Eyvâh!.. Kur'ân-i Kerîm va'id-i ekîd ile hatmolundu" buyurmuşlardır. Şu kıt'a ve nasihat-âmîz parçaların nihâyetleri de öyledir;

Bu yerden gidicek, yurdun ya olur âlem-i envâr,

Ya olur âlem-i âfât çü yoktur künbede bünyâd.

Düşiser toprağa cismi, belürstüz olıser resmi,

1. Korkunuz o günden ki, o günde Allah Te'âlâ'ya rucû' edersiniz! O gün her kişinin kazandığı ecir veya cezâ kendisine eksiksiz verilir. Onlar naks-ı sevâp veya taz'if-i 'ikâbla zulm olunmazlar. Bu âyetin nüzûlünden yirmi bir veya dokuz veya üç saat sonra Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz âhirete irtihâl buyurdular. Sûre-i Bakara 280. âyet.

Unudula anın ismi, ne devlet kala, ne hod ad.
 Bu zâr-ı nakşî ki yazmıştır, yıkar köşkü ki düzmüştür,
 Şu peydâklar ki dizmiştir, direr bir bir girü nerâd.
 Pes aldanma nukûşuna, kændü ne ki nukûşu ne?
 (Erersin yol yokuşuna, eğer tutmaz isen nev-desâd.)

Yazıcıoğlu

Kötebektir, kötebektir, kötebek,
 Ol münâfıklar vezîr olsun, ya bey.
 Kâfirin yeri cehennemdir velî,
 Derk-i esfelde münâfık oldu seg.
 Hem sırât üzre geçen mü'minleri,
 Şaşar andan dağdaki hınzîr da yek.
 Nushuna çi fâide diyenlere,
 Ger nasîhat eylesen tâ haşre dek.
 Eylemez Deccâl'e tesîr eylemez,
 Kıl ferâgat ânlar çekme emek.
 Menn ü selvâyı yehûdî istemez,
 İstedîği ya basal ya mercümek.
 Sükkeri olanlar gıdâyı neylesin,
 Aklı fikri Bekrî'nin tuzlu semek.
 İstivây-ı arş-ı şer'î istemez,
 Çingene, çuldan kara çadır gerek.
 Çingânın çengi âna Kur'ân yeter,
 Cânına kelp urduğu nân u nemek.
 Doğru yoldan taşra gitme Mısırîyâ!
 Enbiyâ çekti bu derdi sen de çek.
 Çün Kitâbullahdurur hablü'l-metîn,
 (Pek yapış bu 'urvetü'l-vüskâya, pek.)

Niyâzî-i Mısri

İki el ile tut kesb ü kârını,

Fark eyle şânını bî-şân içinde.

Gözetle yârini hem ağyârını.

Güleryüz gösterme sıbyan içinde.

[346] Her yüze gülteni sanma ehıbbâ;

Olanca malını ederler yağmâ.

Sûretâ pek sâdık görölür amma,

Ne şeytânlar vardır insân içinde.

Sev seni seveni, ol ona hempâ,

Sevmediğin zâta sokulma aslâ.

Cevâhir sözüntü sarf etme âna,

Kadr u kıymet bilmez nâdân içinde.

Mâni'-ı rızık olma! Yalan söyleme!

Boşboğazlık etme! 'Adüvv peyleme!

Hılâf-i şerî'at işler işleme!

Rezîl olma dost u düşman içinde.

Hayırla meşgûl ol, işleme şerri!

Sirkat ef'âlinden eyle hazeri!

Cinâyet edenin berbâttır yeri,

Çürürler âkıbet zindân içinde.

Uyma her âdeme cezâ bulursun,

Önayaklık etme tez yorulursun.

Dönerler sözünden nâdim olursun,

Yalnız kalırsın meydân içinde.

Âsaf'dan ziyâde kurnaz olmamış,

Hilebâz, oyunbâz, cânbâz olmamış.

Cân cellâdı, zâlim zorba olmamış,

(Sonra sen kalırsın al kan içinde.)

Üsküdarlı Âsaf

Sözün elfâz-ı galîza ve ta'bîrât-ı bâride ile hatmolunması, mâ-sebak mehâsin-ı sûriyye ve ma'neviyyesini setr ü izâle eder. Binâen'aleyh kelâmın zevk-ı selîm ve tarz-ı kavîme uygun bir şekilde hitâma ermesi de levâzım-ı umûrdandır. Nitekim: Hasîb b. Ahmed hakkında îrâd olunan medhiyyeden;

وإني جديرٌ إذ بلغتكَ بالمني وانت بما املتُ منك جديرٌ
فإن تولّيتني منك الجميلُ فأهلُهُ وإلا فأنّيتني عاذرٌ و شكورٌ

Ebû Nüvâs

kıt'ası, mezkûr kasîde-i râiyyenin nihâyetinde gelmiş, lafzan ve ma'nen fasîh ve sahîh bulunmuştur. Şu kıt'alarla nihâyetlenen enîs ve selîs Türk şiirleri de bu nev' hüsn-i hitâma birer mesîl olabilir:

Cümle harfî gurbetin rağbette mevcûd olduğu,

Dâldır ki ehl-i gurbet cümle-i şâdîdedir.

İsfahan'da sürmenin dağına rağbet yoğiken,

Görme{z} misin zerresi Rûm içre nûr-i dîdedir.

Fıtnat Hanım

Ey Gafûrî! Ermek istersen eğer cânânına,

Terk-i cân eyle, tecellî eylesün cânân-ı 'ışk.

Gafûrî

[347] Kuddûsiyâ, Etme keder! Allah latîfdir, lütfeder;

Etmez seni ol derbeder, halkı güzel, huku güzel!

Kuddûsî Baba

Sakf-ı semâda cânâ tezyîn olan kevâkib,

Âhım şerâresinden hiyel ü settâre düşmüş.

Leylâ-yı zulfünile sevdâya düştü diller,

Mecnûn-sıfat gedâlar gör kûhsâre düşmüş.

1. Efendim! Ben sizden gelen kerem ve ihsâna lâayık bir kimseyim; siz de o matlûbumu vermeğe kudret ve ehliyyeti hâiz bir zâtsınız. Eğer kemâl-i kereminden ihsân edecek olursan, ulviyyet-i şânındandır ve eğer i'tâ etmezsen yine de sizi ma'zûr görür ve yalnız kasîdeme rağbetinizden dolayı minnetdâr ve müteşekkîr olurum. (جدير) lâayık (فان تعطني) ihsân, 'atiyye (فان توليتني) demektir.

Ebr-i a'tâ yemînin, yemm-i sehâ şimâlin,
 Bârân-ı lütf-i vücûdun berr ü bihâre düşmüş.
 Gel bak hutût-ı yâre, âyât-ı cenneti gör;
 Resm-i Hüdâyîdir kim nakş u nigâre düşmüş.
 Levh ü kalem hakkıyçün fâln mübârek olsun,
 Kur'an senin Kemâlî, dîdâr-ı yâre düşmüş.

Kemâlî

Hâk-i harîm-i kûyun bir lâlezâre düşmüş,
 Hûn ettiğin ciğerler hep pâre pâre düşmüş.
 Bundan ziyâde âşık ferhunde-fâl olur mu?
 Rûz-i ezelden kur'a, nakş u nigâre düşmüş.
 Kismette tîr-i aşkın Bâkî'ye oldu rûzî,
 Sehm-i sa'âdet ol gün ol dil-fikâre düşmüş.

Bâkî

Şu şiirin nihâyeti de böyledir;

Dil-rübâlar içre ben dildârı gördüm söylemez,
 O saç sünbül, yüzü gülzârı gördüm söylemez.
 Ben selâm verdikce câna, çevrilür etrâfına,
 Gonca-i dem-bestedir, ol bed-hârı gördüm söylemez.
 Sûret-i dîvâne döndüm, kalmadı cismimde tâb,
 Kalmadı hayfâ kim ey 'Îsâ-nefes bir feth-i bab.
 Ben helâk oldum, anın dehânından gelmez cevâb,
 Yandırır pervânesin ol nârı gördüm söylemez.
 Düşmeden dahi beter Mecnûn gibi sevdâlara,
 Dil-i derûnlar böyle mi olur saç Leylâ'lara,
 Varayım 'arz edeyim ahvâlimi sahrâlara,
 Hüsnüne mağrûr olan gaddârı gördüm söylemez.
 Mahlasım Âşık Ömer'dir derd-mendim sevdiğim,
 Olmuşam aşkınla şeydâ kendi kendim sevdiğim,

Söyle Leylâ'm! Söyle Suna'm! Söyle şîrîn sevdiğim!
Söyle cânânım deyü yalvarı gördüm, söylemez.

Âşık Ömer

Kelâm-ı mensûr sâhibinin imzâsıyla hatmolunduğu gibi, şîir de şâ'irinin tahallusuyla¹ nihâyete erer. Nitekim; [348]

Sen 'ayn u 'ayânımsın,
Vâırmdasın ey Rûhî!
Bel rûh-i revânımsın,
Yâırmdasın ey Rûhî!
Sen baht u sa'îdimsin,
Hem va'd u va'îdimsin,
Bel ömr-i mezîdimsin,
Kâırmdasın ey Rûhî!

Sen cân u cihânımsın,
Hem emn ü emânımsın,
Bel genc-i nihânımsın,

1. Tahallus: Şâ'ir mahlasını veya ismini şîir nihâyetinde îrâd etmektir. Fâidesi: Hem sözün kâilini bildirmek, hem de bittiğini göstermektir. Meselâ şu tahalluslardan herbirisi, mensûbu bulundukları şîirlerin hem kâilini, hem de nihâyete erdiğini bildiren beyitlerdir;

Ey Muhibbî! Şûkr kıl bir pâdişâhın kulusun,
Hem Semî' u hem Basîr u hem 'Alîm u hem Kerîm.

Kânûnî Sultân Süleymân

Aceb vâsî' imiş genc-i kanâ'at, Fitnat ashâbı,
Ki her bir köşeye bin kûh ve bin sahrâ sığdırmış.

Fitnat Hanım

İstemem ey Vâ'izâ ben kıl ü kâl-i efsâneyi!
Nokta-i ilm-i ledünnî, Lâ'yı ko îllâ'da bul.

Vâ'iz

Cevr-i dilber, kahr-ı devrân, günbegün ömrüm güzêşt,
Ey Tûrâbî bir değıldir şimdi derdim, serde üç.

Tûrâbî

Vecihî Paşa-zâde İsmâ'îl Kemâl, yazdığı manzûm bir kitâbı şu kıt'a ile hitâma ediyor;

و كمالنا امل اولئك مالنا
و اجعل بخيرك مالنا حوض المنى

ليس الكمال كمالنا و كمالنا
أت الكمال كمال فيضك مالكى

Vecihî Paşa-zâde Kemâl

Dârimdasın ey Rûhî!

Sen râhat-ı rûhumsun,
Hem feth u fütûhumsun,
Bel câm u sabûhumsun,
Gârimdasın ey Rûhî!

Sen Kadr u Berât'ımsın,
Hem âb-ı hayâtımsın,
Bel 'ayn-ı necâtımsın,
Yârimdesin ey Rûhî!

Sen zevk u huzûrumsun,
Hem hüzn ü sürûrumsun,
Bel gözdeki nûrumsun,
Nârimdasın ey Rûhî!

(Hakkı) dedi: Dervîşim,
Feryâdına dil-rîşim,
İmdâdına bî-hîşim,
Cârimdasın ey Rûhî!

İbrâhîm Hakkı

medh-i cemîlinde olduğu gibi. Meşâhîr-i meşâyih ve hukemây-ı İslâmiyye'den şâ'ir-i şîrîn-zebân İbrâhîm Hakkı kuddise sırruhû bu sânihalarını rûhu kadar sevdiği şeyh-i ekmeli İsmâ'îl Fakîrullah Tillovî hazretleri hakkında söylemiş ve nihâyetinde "Hakkı" mahlası ile tahallus buyurmuşlardır. [349]

Umûm tarafından temsîlen¹ tanzîm olunan şiirler, millî şarkılar, marşlar, mebâhis-i ilmiyyeden bir şeye dâir îrâd olunan manzûmeler ise hep tahallustan 'ârî bulunur. Nitekim;

Bayrağım la doğan yüce yıldıza,
Çıkıp da dünyâya baktığım zamân.
Asya'nın önünde yatan bir kıza,

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır. (Haz.)

Gözlerim takılır ayrılmaz ondan.

Bilirim o sensin ey anayurdum!

Bağlıyım ezelden ben sana yurdum!

Atalara olmuş bir yeşil türbe,

Başı göğe varan dumanlı dağlar.

Üstünde durdukca bu mâvî kubbe,

Altında târîhin heybeti çağlar.

Tanrı'nın bize ihsânısın sen!

Uzun bir mâzînin destânısın sen!

Sevgimiz sanadır düşmenine kin,

Uğrunda savaşmak en yüce dilek.

Yaşayoruz seni yaşatmak için,

Azdır nemiz varsa yoluna döksek.

Sen bize anasın ey Anadolu!

Göğsünde yaşayıp ölür Türkoğlu.

Elyevm Türkiye Cumhuriyeti Ma'ârif Vekîl-i muhteremi

Hasan Ali Yücel

manzûmesinde olduğu gibi. Ve nitekim;

Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,

Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.

O benim milletimin yıldızıdır parlayacak,

O benimdir o, benim milletimindir ancak.

Çatma kurban olayım çehreni ey nâzlı hilâl!

Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?

Sana olmaz dökülen kanlarımızın hepsi helâl,

Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Mehmed Âkif

kıt'alarıyla başlayarak milletimin hürriyet ve istiklâl gibi hakk-ı hakîkisini tanîn-endâz-ı âfâk bir şîve-i şâ'irâne ile terennüm ve tasdik eden şeref-

pezîr İstiklâl Marşı gibi. Şu ilmî neşîde de böyledir; yani tahallustan 'ârîdir.¹

[350] Sözü âyet, hadîs ve kelâm-ı meşhûrdan birisiyle hatm eylemek de hüsn-i intihâdandır.

Âyetle hüsn-i intihâ;

Maksadın tahsîl-i itmi'nân ise,

Zikr-i Hakk'tan olmasın kalbin tehî.

Tâze kıl şâm u seher îmânını,

(Kul hüve'r-Rahmânü âmennâ bihî...)

Mu'allim Nâcî

kıt'asında olduğu gibi.

Hadîs-i şerîfle hüsn-i intihâ: Kasîde-i Münferice'den;

(اشتدى ازمة تنفرجى)

و اذا بك ضاق الامر فقل

İmâm Zekerîyyâ

beytinde olduğu gibi. Şu beyit de öyledir;

Ey Niyâzî! Gönlüne âşıkların hikmet dolar,

(Küntü kenz)in haznesinden yana yana hû deyü.

Niyâzî-i Mısırf

Durûb-i emsâl ve kelâm-ı kibâr ile hüsn-i intihâ, meselâ;

Zülfü bendinde görüp sormaz, Muhibbî hâlini,

(Hâlini bilmez giriftârın, giriftâr olmayan.)

Kânûnî Sultân Süleymân

İ'tirâz eylerse bir nâdân Ziyâ hâmûş olur,

(Çünkü bilmez kadr-i güftârı, sühandân olmayan.)

Ziyâ Paşa

Dildâr olan etmez mi Nesimî'ye muhabbet,

1. Nüşhada 4-5 satırlık bir kısım boş bırakılmıştır. (Haz.)

2. Başına sıkıntılı bir iş veya bir hastalık geldiğinde bu hadîsi oku, yahut hâtırla! Hadîs: Ey hastalık veya sıkıntı! Biraz şiddetli ol ki açılıp gitmiş olasın, fıkrasıdır. Bu hadîs-i şerîfte son mertebeyi bulan bir ızdırıp yakın zamanda {Bu kısmın devamı yazılmamıştır. Haz.}

(el-Kalbü mine'l-kalbi ile'l-kalbi sebîlâ.)

Nesîmî

Pazar günü kurulmasında dünyânın bir iş vardır,
(Pazar nerde kurulur, ânda bir alış-veriş vardır.)

Seyrânî [351]

Fuzûlî dehrden kâm almak olmaz, olmadan giryân,
(Sadef su almayınca ebr-i Nîsân'dan güher vermez.)

Fuzûlî-i Bağdâdî

beyitlerinden herbirisi mensûp oldukları eş'ârı, ahsen-i hitâm ile hatm etmişlerdir.

Medih ve zemm, ta'rîf-i eşyâ ve tasvîr-i vekâyî'de sözü mübâlaga-i makbûle ile bitirmek de hüsn-i intihâdandır. Nitekim;

Etse Nef'î n'ola ger gönlüyle dâim bezm-i hâss,
(Hem kadeh, hem bâde, hem bir şûh sâkîdir gönül.)

Nef'î

Rûy-i zerdimde dürr-i eşkim görüp meyletti yâr,
Kadr-i zer, zerger-şinâst; kadr-i gevher, gevheri.
(Hüsrevâ! Gördüm lügatte eşkimin evsâfını,
Ahterî, kevkeb demiş; cevher, Sîhâh-ı Cevherî.)

Hüsrev

Tesliyetten geçti dil, bâri şemâtet olmasa,
(Hiç mürüvvet kalmamıştır Nevresâ ahbâbda.)

Nevres

Urdu beni zâlim, kanlı, yaramaz,
Gâyet çoktur, değil benim yaram az.
Bana yârdan gayrı cerrâh yaramaz,
Umarım ki yine bağrım o yâre.

Gevherî

kıt'alarından herbirisi mensûbu bulundukları eş'ârı, mübâлага-i makbûle ile hitâma erdirmişlerdir. Şu iki sâniha ve mersiye'nin nihâyetleri de böyledir;

Gönül sermest ü hayret, çeşm-i terdir câm-ı lebrîzi,
Nê yapsam, neyle demsâz eylesem âh seher-hîzi?

Aceb mi özlesem, yansam sabâh-ı mahşer-engîzi,

Uzandı leyle-i hasret, yetiş ey Şems-i Tebrîzî!

Dü-mir'ât mukâbildir nazarda yek-dil ü yek-reng,

Dü-çeşmin cevher, binişde yoktur fark u temyîzi.

Eden çün mihr u meh rûşen bu sırr-ı a'zamı Pertev,

Kemâl-i aşk-ı Mevlânâ, cemâl-i Şems-i Tebrîzî.

Pertev Paşa

Çözülme zülfüne ey dil-rübâ dil bağlayanlardan!

Kaçınma âteş-i aşkınla bağrın dağlayanlardan.

Düşer mi ictinâb etmek senin çün ağlayanlardan,

Sirişk-i çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan.

Senin bir reng-i rûyun var ki gülberg-i 'ızârında,

Bulunmaz hiç gülistân-ı âlemin bağ u bahârında.

Otur ihrâma ârâm et, varup havzın kenârında,

Sirişk-i çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan.

[352] Gelip fasl-ı bahâr, âlem safây-ı gülşen ettikde,

Nevâ-yı bülbülü, şâh-ı gül-i ra'nâ işittikde,

Uyup ahhâba cânâ seyr-i Sa'dâbâd'e gittikde,

Sirişk-i çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan.

Hevây-ı kâkülünle başka bir hâlet olur serde,

Yeni baştan misâl-i Vâsıf uğrattın beni derde,

Gamınla gerçi çoktan ağlarım amma bugünlerde,

Sirişk-i çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan.

Vâsıf

Dürre-i bahr-i şehâdettir Hüseyin-i müctebâ;

Güşvâri şâh-ı a'lâdır o şâh-ı 'âlî-câ.

Gülşen içre görünen şebnem değil gözyaşıdır,

Bülbül-i bâğ-ı Hüdâ'yı tuttu dâm-ı Kerbelâ.

Zîr u bâlâ zillet u la'netle nâmın yâd olur,

Çek elin o nesl-i pâkden ey Yezîd-i bed-likâ.

Kurretü'l-'ayn-ı Habîb-i Kibriyâ'ya cevri edüp,

Bir gürûh-i zalimîn etti niçe türlü cefâ.

Arsa-i mahşerde isterler Hüseyin'in kanını,

Şimr-i mel'ûndan hemîşe hey'et-i âl-i 'abâ.

Hâtır-ı Peygamber'i nâ-şâd ü mahzûn eyledin;

Kaldı hayrette bu işe enbiyâ vü evliyâ.

Zülfekar çıktı kınından, bülbül ağlar âh müdâm!

Gitti evlâd-ı Ali, âh hasretâ, vâ firkatâ!

Gelme ey mâh-ı Muharrem, on bir ay olsun sene,

Etmedin dâd Şâh Hüseyin'e bî-vefâsın, bî-vefâ.

Yere geçsin kubbe-i eflâk, yıkılsın çarh-ı dîn,

Doğmasın sürh-ı şafak, hiç esmesin bâd-ı sabâ.

Dideme hûn-i Hüseyin ger görünür sürh-ı şafak,

Görmeyem ol kanı kör olmak büyük ni'met bana.

Kerbelâ'da kaldı ferzend-i Hüseyin hayfâ yetim,

Mâderi âgûşa almış, Şimr'e eyler bed-du'â.

Zevce-i şâh-ı şehîd, anın o gün hâlin gören,

Bu denî dünyâyı kâle almaz idi bir daha.

Çün Süleyman hâtır-ı mûra dokunmaz zâlimâ!

Sen nasıl katl eyledin nesl-i Habîbi bî-hayâ?

Ber-sinân ü nîze kıldın re's-i pâk-i enveri,

Yâr ile agyâr içinde yolladın tâ Şam'a tâ.

Bezm-i mahşerde gezip kanlı kefenle oğlunu,

İştikâ etmez mi Allah'a seni Hayru'n-nisâ',

Gördü mel'ûn! Teşne cânı dîde-i bînâların,
 Vermedin Allah için insâf edip bir katre mâ.
 İçti evlâd-ı Rasûlullâh şehâdet şerbetin,
 Dediler innâ ileyhi râci'ûn ehl-i semâ.
 Dağda mâtem-eyledi şîr u peleng, cümle tuyûr,
 Kâmet-i serv-i hırâmanı o ân oldu dûtâ.
 Çâker-i Haydâr benim, kimdir efendi-zâdemîn,
 Cismine oklar atan meydâne gelsin es-salâ.
 Hâdisât-ı Kerbelâ'yı Râifâ şerh eylesem,
 Âteş-i hâmem cihânı serteser eyler hebâ.

Râif

[353] Bazı üdebâ sözün hıtâma erdiğini bildirmek üzere nihâyetinde hitâm, temâm, selâm gibi bir ibârenin ve tahsîn-i kelâmı andırır bir işâretin getirilmesini de hüsn-i intihâdan addettiler. Nitekim;

Uğrarsa sabâ râhın eğer semt-i Irak'a,
 Bağdâd İli'ne doğru dahi azm ü hırâm et.
 Merdân-ı sühandânı ziyâret edip andan,
 Âdâb ile git ravza-i Rûhî'ye selâm et.
 Tahsînini 'arz eyleyip evvelce Ziyâ'nın,
 Bu beyti huzûrunda oku, hatm-i kelâm et.
 Meydân-ı sühanda yoğiken sen gibi bir er,
 Bir şâ'ir-i Rûm oldu sana şimdi beraber.

Ziyâ Paşa

نهى الرسول احمد خير البشر
 عن الصلاة في بقاع تعتبر
 معاطن الحمال ثم المقبره
 منزلة طريقهم و مجزره
 و فوق بيت الله و الحمام
 و الحمد لله على التمام

İmâm Tarsûsî

Ey birâder on ikidir cum'anın şartı tamam,
 Mîsr u sultân, vakt ü hutbe, hem cemâ'at, izn-i 'âmm.

1. Dipnot numarası verilmiş, fakat bir şey yazılmamıştır (Haz.).

Hem ikâmet, hem zükûret, ba'd hürr ü 'âfiyet,
Gözleriyle hem ayaklar sâlim olmak ve's-selâm.

Gel edeb öğren, edeb öğren edeb!
Olmak istersen eğer makbûl-i Rab.

Lütf u ihsân ü kerem oldu edeb,
Kimde olsa muhterem oldu edeb.

Dâfi'-i şerr u belâ oldu edeb,
Reng-i dil üzre cilâ oldu edeb.

Kimde olsaydı temiz oldu, edeb,
Kimde olsaydı azîz oldu edeb.

Ma'rifetler söylemek oldu edeb,
Meskenetler eylemek oldu edeb.

Gerçi nefis üzre ta'b oldu edeb,
Kurbete lâkin sebep oldu edeb.

Ehl-i gamda olsa şâd oldu edeb,
Kimde olsa ber-murâd oldu edeb.

Kimde olsaydı 'alîm oldu edeb,
Kimde olsaydı halîm oldu edeb.

Şefkat-i mihr ü vefâ oldu edeb,
Hûy u huluk-ı Mustafâ oldu edeb.

Bî-edeblik oldu her yerde bed-nâm,
Kande olsun bâ-edeb ol ve's-selâm.

Halîlî

[354] eş'âr-ı âbdârının nihâyetlerinde olduğu gibi.

Tahsîn-i kelâm ile hüsn-i intihâ: {Ekseriyyâ nazımda cereyân eder| Mâ-sebak kelâmın ehemmiyyet ve sıhhatini, kemâl-i metânet ve selâsetini gösteren bir ibâre ile sözü hitâma erdirmektir. Şu gazelin nihâyeti öyledir;

Gören kûyünde cûş-i mevc-i giryem, yem kıyâs eyler;
O gül-ruhsâr ise mânend-i şebnem, nem kıyâs eyler.

Eğer zehr olsa nûş eyler rakîbin verdiği câmı,
 Âna ben âb-ı hayvân dahi versem, sem kıyâs eyler.
 Dil istib'âd eder ol denlû neyl ü devlet ü vaslî,
 Eğer râm olsa ol âhû-yî Muharrem, rem kıyâs eyler.
 Gam-ı la'li ile hûnâbe-pâş-ı mihnet oldukca,
 Sırışk-i çeşmimi seyreden âdem, dem kıyâs eyler.
 Senin her bir sözün bir gevher-i sencîdedir Hâlis,
 Velî keç-tab' olan yârân-ı ebkem, kem kıyâs eyler.

Hâlis Dede

Şu beyitlerden herbirisi de mensûbu bulundukları eş'ârı bu nevi' hüsn-i intihâya tevâfukan ahsen-i hitâmla hatm etmişlerdir:

Mübâyîn-ı edebdir 'arz-ı mahlas ehl-i irfâna,
 Bulur nâmın eden fikrin ihâle, inceden ince.

Sâmî Paşa

مر بود پنجاه چون ابیات او آمد دومر
 در صفا و محکمی شاید که گویم مرمرست!

Monla Câmi

Şöyle şîrîn yaz Muhibbî, bu me'ânî nakşını,
 İşidenler, okuyanlar, diyeler mânî sana.

Kânûnî Sultân Süleymân

Hangi tûtîden gelir bu zevkle şîrîn kelâm,
 Hangi nakkâş ede bu vechile sûretler nigâr.

Sürûrî

Hüsn-i ibtidâ ve intihâ örnekleri hemân bu kadarla kalmaz; onlar da sâir usûl-i beyân-ı belâğat-'unvân gibi erbâb-ı zevkin kâl ü kalemine, mevâzî'ın şekline göre ta'addüd ve tevessü' eder.

1. "مر" elli, "مرمر" iki elli, yani yüz demektir. Şu yüz beyitlik Kasîde-i Râ'iyeme safvet ve metânette "mermer" gibidir desem ne lâzım gelir?

Belâgat ve zerâfetce ahsen-i vücûh üzere vârid Kitâb-ı Kerîm'i hürmetine Hakk Te'âlâ cümlemizi hüsn-i hâl ve hâtimeye mazhar-ı 'azîz ve bahtiyâr eylesin; âmin.

L U G A T Ç E

âb : su
 âb-ı revân-ı sehâ : cömertliğin akması
 'acûze-i fâcîre : günâhkâr kocakarı
 a'dâ : düşmanlar
 a'dâd-ı hurûf : harflerin sayıları
 'adem-i selâset : akıcılığın olması
 'adl-i Bârî : Allah'ın adaleti
 'adû : düşman
 'adüvv-i bî-emân : güvenilmeyen düşman
 âfâk : ufuklar
 âfât : belâlar, musîbetler
 ağniyâ : zenginler
 ahâli-i enâm : bütün halk
 âhen : demir, zincir
 ahlâf : birinin yerine geçenler, gelecekler
 ahsar : en kısa, pek kısa
 ahsen-i eşyâ : eşyanın en güzeli, en güzel şeyler
 ahşâ : vücuttaki bağırsak, ciğer gibi organlar
 ahvâl-i derûn : iç durumlar
 ahyâr : iyi ve fazîletli olanlar
 ahyâr-ı ümmet : ümmetin üstünleri
 ahz : alma, kabul etme
 ahz etmek : almak, kabul etmek
 ahz-i sâr : öğ alma
 akbeh-i eşyâ : eşyanın en çirkini, pek çirkin şeyler
 akl-ı heyûlânî : maddî akıl

akl-ı me'âd : geleceği kavrayan akıl
 akl-ı me'âş : geçim fikri
 aksâm-ı ubûdiyyet : kulluğun bölümleri
 aks-i âfîfât : güneşin aksi
 aks-i ahter : yıldızın aksi
 aktâr : taraflar, yanlar
 akvâ : en kavî, çok kuvvetli
 akvâl : sözler, lakırdılar
 alâim : nişânlar, belgeler
 âlâm-ı gûnâgûn : türlü türlü ke-derler, acılar
 âlât : vasıtalar, âletler
 âlâyiş : depdepe, tantana, gösteriş
 âlem-i lâhût : Allah âlemi
 a'mâk : derinlikler
 'âmm : genel, herkese ait
 'amûd : direk, sütun
 'anâ : yorgunluk, eziyet, güçlük
 ârâm : durma, eğlenme, dinlenme
 'ârî : temiz, pislikten uzak
 'arîz : enli, geniş
 arûz : Arap dilcilerinden İmâm Halîl'in, eski Arap şiirlerini esas tutarak bir sisteme bağladığı, hecelerinin uzunluğu ve kısalığı esasına dayanan, esas Arap nazmında muayyen kalıpları, Türk, Fars, Afgan, Pakistan ve kısmen Hindistan nazımlarında kullanılan vezindir.
 arz-ı gabrâ-i zâhirî : görünen yeryüzü

âsâr : eserler, izler, nişâneler, âbide-
ler

a'sâr : asırlar, yüzyıllar

âsâr-ı umrân : bayındırlık eserleri

âsâr-ı zâhire : görünen işaretler, iz-
ler

asl-ı vâhîde : tek asıl

Asyây-ı vüstâ : Orta Asya

âşinâ : bildik, tanıdık

âşiyân : kuş yuvası, mesken, ev

ataksi : kas gücünde herhangi bir
yetersizlik olmadığı halde, is-
temli hareketlerin yönünü bo-
zan ve düzgün durmak ya da
ayakta durmak için gerekli is-
temli ya da reflekse bağlı kas
kasılmalarının düzensizliğine
yol açan eşgüdüm bozukluğu.

'ateh : bunama, bunaklık

atf-ı nigâh : göz atma, bakma

avâlim-i neyyire : parlak dünyalar

avâlim-i ulviyye : dünyadan gayri
yüksek âlemler

avârız : kazâlar, belâlar, engeller

'avn : yardım

âyine-i gîfî-nümâ : cihânı göste-
ren ayna

'azâim-i umûr : mühim şeyler

'Azrâ'-i nâhid : turunc memeli
'Azrâ

bâd : rüzgâr

ba'de'l-ba's : âhirette yeniden diril-
dikten sonra

bâd-ı hazân : sonbahar rüzgârı

bâdî-i garâmet : borç, diyet gibi
şeyleri ödemeye sebep

bâdiye-nişîn : çölde oturan

bahîl : cimri

Bahr-ı Muhît-i Hindî : Hind
Yarımadası'nın doğusunda ka-
lan deniz

Bahr-ı Siyâh : Karadeniz

ba'îd : uzak

bâ'is-i nedâmet : pişmanlığa se-
bep olan

bâ'is-i nekbet : felâkete, musîbete
sebep olan

Bâkî-i Lem-yezel : zevâl bulmaz
Allah

bârân : yağmur

baras : vücutta yer yer beyâz ve
alaca lekeler meydana getiren
ve tedâvîsi kâbil olmayan bir
hastalık

bâr-ı girân : ağır yük

bârid : soğuk

bârid-i yâbis : kuru soğuk

ba's : âhirette yeniden dirilme, di-
rilme

basîta : döşeme, minder, düz yer, arz

bast : yayma, açma, uzun uzadıya
anlatma

bâtın : iç, iç yüz, gizli

batî : yavaş, ağır hareketli

batn-ı mâder : anne karnı

bed : fena, yaramaz, çirkin

bedâyi' : eşi ve benzeri olmayan
güzel, mükemmel ve yeni şey-
ler

bedî'a : beğenilen ve takdir edilen
pek yeni şey

bedihî : akla kendiliğinden gelen,
delilsiz, besbelli

behâim : dört ayaklı hayvanlar

bekâ'-ı sermedî : sürekli devam,
bâkîlik

belîğ : fasîh, düzgün söz söyleyen

beliyye : felâket, keder, tasa

berây-ı teellüm : kederlenme için

bernâ : genç, delikanlı, yiğit

berrân : keskin, kesici

ber-vech-i zîr : aşağıda olduğu
gibi

beşâet : güler yüzlülük, güler yüz

beşûş : güler yüzlü

betâet : yavaşlık, ağırlık, ağır dav-
ranma

beyân : anlatma, açık söyleme, bil-
dirme

beyn : ara, arasında, arada

beyne'l-havfi ve'r-recâ : korku
 ile ümit arasında
beyne't-tuyûr : kuşlar arasında
bezl : bol bol verme, saçma
bezl-i selâm : selâmı bol bol
 verme
bezl ü fedâ : bol bol ve uğruna
 verme
bezm-i 'işret : işret meclisi
bi-'aynihi : aynıyle, olduğu gibi,
 tıpkı
bi-gayr-i tefâhur : övünmeksizin
bi-lâ-ihticâb : saklanmaksızın,
 gizlenmeksizin
bi-lâ-inkitâ' : arası kesilmeksizin
bi-lâ-iştibâh : şüphesiz
bi-lâ-teemmül : düşünmeksizin
bîm-i dûzah : cehennem korkusu
bî-revzen : penceresiz
bîrûn : dışarı, dış
bi'set : gönderme
bî-tâbî-i tehâlûk : istekle atılma-
 nın yorgunluğu
bi-temâmihâ : tamamen
bittab' : tabiatıyla, tabîî olarak
bi't-tasallub : katılaşıma ile, sert-
 leşme ile
buhl : cimrilik, pıntılık
bûm : baykuş
burc-ı hamel : oğlak burcu
burûdet : soğukluk
câh : mekân, mansıb, itibâr
câriha : yaralayan
câzibe-i merkeziyye : merkezi
 çekim
cebânet : korkaklık
ceberût : aşırı büyüklük, pek ziyâde
 kibir
cebhe-i mir'ât : aynanın yüzü
cebr-i mahz : tam zorlama
cehele : bilgisizler, kendini bilmez-
 ler
cehl-i tabî'i-i sugrâ : en küçük
 tabîî cehâlet
celîs : birlikte oturan, arkadaş
cemâd : taş gibi cansız olan şey

cemâdât-ı kesife : yoğun cansız
 nesneler
cemm-i gafîr : insan kalabalığı
cem'u'l-cem' : çoğulun çoğulu
cenûp : güney
cerbeze : güzel konuşma, becerikli-
 lik, kurnazlık
ceriha-dâr : yaralı
cevâhir-i 'âlem : âlemin cevher-
 leri, âlemin özleri
cevâhir-i mücerrede : mutlak
 cevherler, madde halinde ol-
 mayan ve kâinâtın ruhunu
 meydana getiren nesneler
cevârî : câriyeler, kadınlar, hizmetçi
 kızlar
cevârih : yaralayanlar
cevelân : dolaşıma, kaynama, ye-
 rinde durmayıp gezme
cevf : boşluk, iç, kalp
cevher-i mücerred : mutlak cev-
 her, madde halinde olmayan ve
 kâinâtın ruhunu meydana geti-
 ren nesne
cevr : haksızlık, ezâ, zulüm
cevşen-i fülâd : çelikten örme zırh
cevvâ : ikizler burcu
cezle : çetrefil olmayıp, dürüst,
 doğru olan
cezm : kesin karar, niyet
cibâl-i râsiyât : sağlam bir şekilde
 yerleşmiş dağlar
cibille-i tayyibe : güzel huy, ya-
 ratılış
cihâd : din uğrunda düşmanla sa-
 vaşma
cihet-i hubûb : su üzerinde oluşan
 kabcıkların yönü
cism-i sîmin : gümüşe benzer ci-
 sim
cûd : cömertlik, el açıklığı
cûd u 'atâ : el açıklığı ve bağış-
 lama
cumûdiyye : buzul
cûy-i vatan : vatani arayan
cür'a : yudum, içim

çâk : yarık, yırtık
çar-kûşe : dört taraf, dört köşe
çemen-zâr : çimenlik
çerh : felek, gök, devreden, dönen
çigûnegî : nasıllık, ne türlürlük
dâd-res : yardıma yetişen, yardımcı
dahl : girme, karışma, nüfuz
dâ-i bî-devâ : tedâvî edilemeyen hastalık
dâ-i kelb : kuduz hastalığı
dâire-i fesâhat : fesâhatın çerçevesi
dâiren-mâ-dâr : çepeçevre, firdolayı
dâmen : etek, kenar, taraf
dâm-ı belâ : belâ tuzağı
dâm-ı mâ-dâme : devam eden tuzak
dâm-ı nekbet : felâket tuzağı
dâr : ev, yer, yurt
dârât : depdebe, şan, büyük gösteriş
Dârây-i devrân : dünyanın hüküm-dârı
dâreyn : dünyâ ve âhiret
dâr-ı cahîm : cehennem
dâr-ı emân : Müslümanlar ile sulh halinde bulunan veya Müslümanların zimmetini kabûl eden gayrimüslimlerin ülkesi
dâr-ı fenâ : dünya
darrâ : mihnet, keder, şiddet, belâ
def'-i hümmûm u gumûm : kederler ve tasaların giderilmesi
def'-i îhâm : vehmin giderilmesi
dehr : dünya, zaman, devir
dehr-i dîn : aşıklık dünyası
denâet : alçaklık
der-âgûş : kucaklama, sarma
derekâ-ı cahîm : cehennemın en aşağı yerleri
derk-i hâtur : anlama, kavrama
der-piş : en önde, göz önünde
destân : eller, hikâye, kıssa
dest-i gavvâsân : dalgıçların eli
devre-i şebâbet : gençlik dönemi
deymûmî : devam, süre gelme
dıl' : kenar
dıraht-ı hâr : dikenli ağaç
dîdâr : yüz, çehre

dîde-i giryân : ağlayan göz
dîde-i tahassür : hasret çeken göz
dîl : gönül, kalp, niyet
dirîğ : korumak, esirgemek, menetmek
Dîvân Edebiyyâtı : Türkler'in Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra İslâm medeniyetinin inanç ve kuralları çerçevesinde Arap ve Fars medeniyetlerini örnek tutarak meydana getirdikleri yazılı edebiyât.
diyâr : memleket, ülke
dumû' : göz yaşları
durûb-i emsâl : atasözleri
dûserâ : dünyâ ve âhiret
dücâciyye : tavukgiller
dühûr : dünyalar, zamanlar, devirler
dünyây-ı deniyye : alçak, sefil dünya
dürr-i meknûn : dizilmiş, dizi inci
düşvâr : güç, zor
e'amm : en umûmî, pek şümüllü
eblağ : daha belîğ, en fasîh
ebrâr : hayır sahipleri, iyiler, özü sözü doğru olanlar
ecnâs : cinsler, çeşitler, soylar
ecrâm : cansız olan cisimler
ecrâm-ı lâmi' : parlak cisimler
ecrâm-ı lâmi'a-i semâviyye : parlayan gök cisimleri, yıldızlar
ecsâm : gövdeler, bedenler
eczâ'-i ferdiyye : ferdî bölümler
eczây-ı arzıyye : toprağın bölümleri
ed'âf : katlar, bir şeyi iki kat yapan fazlalıklar
Edebiyyât-ı Cedîde : 1896'dan 1901 yılına kadar devam eden, Tevfik Fikret, Hâlid Ziya Uşaklıgil, Cenap Şehâbettin ve arkadaşlarının mümessili bulundukları edebiyat okulu

ed'îye-i me'sûre : hadîste geçen duâlar

ednâ : pek aşağı, en bayağı, pek, az

edyân-ı muhtelif : çeşitli dinler

ef'âl : işler, ameller

efdal-i evkât : zamanların en üstünü

efkâr-ı fâside : bozuk düşünceler

efzûn : fazla, çok yukarı, aşkın

ehl-i hibret : bir şeyi çok iyi bilen, bilirkişi

ehl-i şenâ'at : kötülük yapanlar

elem-i fakr : fakirlik acısı

elfâz : kelimeler, sözler

elfâz-ı galiza : kaba küfürler

elfâz-ı me'ânî : mânâların lafızları

elfâz-ı mühmele : manasız, boş sözler

el-hazer! : sakın!

eltâf-ı anâsır : elementlerin özellikleri

elvân : renkler, çeşitler

em'â : bağırsaklar

emlâh : tuzlar

emmâre : emreden, cebreden

emrâz-ı cismânî : bedenle ilgili hastalıklar

emr-i intihâp : seçim işi

emsâl : kıssalar, hikâyeler, yaşları birbirleriyle aynı olanlar

emvâc : dalgalar

emvâc-ı havâdis : hâdiselerin dalgaları

enâm : yaratılmış olan canlılar

endaht : atma, atış, atılma

enfâs-ı halâik : yaratılmışların nefesleri

enîs : dost, arkadaş, sevgili

envâ' : çeşitler

envâ'-ı cinâyât : büyük, ağır suçların çeşitleri, çeşitli ağır suçlar

envâ'-ı mukşî'a : giderici çeşitleri

envâr : aydınlıklar, parlaklıklar

erâmil : bekârlar, karırsızlar, dullar

ercah : tercihe şayan, üstün

erzel-i 'ömr : ihtiyârlığın sonları, bunaklık günleri

esâtîr-i kadîme : eski uydurma hikâyeler, eski masal nevinden şeyler, mitoloji

esbâb-ı refâh : rahatlık vasıtaları

eshıyâ : cömertler, eliaçık olanlar

eskâm : hastalıklar, dertler

eslâf : yerlerine geçilen kimseler, geçmişler

esmâr : meyveler

esmâ'u's-sifât : sıfatların isimleri

esnây-ı intizâr : bekleme zamanı

esnây-ı tedâvî : tedâvî zamanı

eş'âr : vezinli ve kâfiyeli sözler

eşcâr : ağaçlar

eşî'a : aydınlıklar, ışıklar

eşk : gözyaşı

eşkâl-i gûnâgûn : çeşitli, türlü türlü biçimler

etfâl : çocuklar

evc-i arş : arşın en yüksek noktası

ev'îye : kaplar, mahfazalar, damarlar

evhaş-ı eşyâ : en vahşi şey

evkât : zamanlar, çağlar

evsâf-ı behîmiyye : hayvanlık vasıfları

evsâh-ı nâs : insanların kirleri, pislikleri

evzân-ı 'atika : eski tartular

eyyâm-ı ferah : rahatlık günleri

eyyâm-ı şedâid : sıkıntı günleri

ezhâr : çiçekler

ezmine-i selâse : üç zaman

fahiz : uytuk, kalça ile baldır arasındaki kısım

fâ'ik : mânevî olarak üstün olan

fânûs-i arş : arşın fânûsu

fasîh : açık ve güzel konuşan

Fecr-i Âtî : 1908 Meşrutiyeti'nden sonra Edebiyât-ı Cedîde'ye benzemek gayreti ve Servet-i Fünûn mecmuasında yeni bir ekol kurmak arzusuyla toplanan gençlerin takındıkları ad.

fehvâ : mana, anlam, mefhûm

feres : at, beygir
ferîd : tek, eşsiz, eşi olmayan
fermân-fermâ : hüküm süren, emir buyuran
fersâ : aşındıran mahveden, yoran
fesâhat : güzel ve açık konuşma, iyi söz söyleme kabiliyeti
feteemmel! : düşün!
fıkariyye : omurgalılar
fi'l-i müte'addî : "i hâli" alan geçişli fiil, nesne tümleci alan fiil
firâk : ayrılık, ayrılma
firîb-âlûd-i âlâyiş : gösterişin aldatma bulaşması
fuhûl : akıllı ve zekî adamlar
füc'eten : birdenbire, ansızın
fünûn-i müte'addide : türlü türlü bilgiler
füşat-fezây-ı bî-intihâ : sonsuz genişlikteki fezâ
gabâvet : anlayışsızlık, bönlük
gam : keder, tasa, kaygı, dert
gamûs : şiddetli emir
ganâim : emeksiz kazançlar, düşmandan alınan mallar
garâbet : gariplik, tuhaflık
garâm : aşk, sevdâ, şiddetli arzu, fazla gönül düşkünlüğü
garb : batı
garik-i hayret : şaşkınlık içinde kalmış
gaşy : kendinden geçme, bayılma
gavâil : dertler, sıkıntılar, musibetler
gavâil-i nefsâniyye : canlılığın uyandırdığı arzularla ilgili dertler, sıkıntılar
gâyet : nihâyet, uc, son
gayr-ı mer'î : geçerli olmayan
gâzât-ı müntesîre : uçucu gazlar
gazel : klasik doğu şiirinin en mühim ve en çok kullanılmış olan nazım biçimidir.
gerdiş-i eyyâm : günlerin dönüşü

germ ü serd : sıcak ve soğuk, iyilik ve kötülük
gıllat : kalınlık, kabalık, sertlik
gînâ : zenginlik, bolluk, usanç, bıkkınlık
girân-bahâ : pahası ağır, kıymetli, değerli
girîve-i şekâ : şikâyet bağırışması
girye-i tahassür : hasret gözyaşı
gubâr-ı tîre : kara toz
guluv : haddini aşma, ileri gitme, taşkınlık
gumûm : kederler, tasalar, kaygılar
gûnâ : türlü, gidiş, tarz
gussa : keder, tasa, kaygı
güher : elmas, değerli taş
gül-gonca-i sîrâb : taze gül
gül-'îzâr : gül yanaklı, al yanaklı
gülsâr-ı eyvân : eyvânın gül bahçesi
gürûh-i ukalâ : akıllılar
güşâde-i perr ü bâl : kanadını açmış
güzerân : geçici, geçen
hâb-gâh : uyunacak yer, yatak odası
hâb-ı gaflet : gaflet uykusu
habise : fena huy, çirkin şey, kötü hareket
habt : iptal etme, bozma
hâcib : kapıcı
hadd : sınır, kenar, derece
hâdde : erimiş madenden tel yapmak için kullanılan delikli maden levha
hadd-i evsat : orta terim
hadd-i i'tidâl : ölçülülük derecesi
hadd-i sükûn : durgunluk derecesi
hadeka : göz bebeği
hadîd : öfkeli, hiddetli, şiddetli
hâdim : hizmet eden
hâk : toprak
hâk-i pây-i 'âlî : yüksek ayak toprağının tozu
hakîr : itibârsız, değersiz, aşağı, âdî
halk-ı 'âlem : insanlar
hâmidîyyet : övülmeye değerlilik

hamîr : hamur
hamîz-i karbon : asit karbonik
hark u iltiyâm : yırtılma ve yara-
 nın kapanması
hâr : diken
hârr : kızgın, sıcak, yakıcı
hasîs : cimri, pinti, değersiz
hasîse-i satvet : ezici kuvvetin ka-
 rakteri
hâssıyyet-i ihrâk : yakma tesiri
haşr : toplama, kıyâmet
haşr-ı cismânî : bedenle birlikte
 dirilme
haşyet : korku, korkma
hatâ'-i mahz : tam hatâ
hâtif : sesi işitilip de kendisi görül-
 meyen kimse, seslenici
hatt-ı istivâ : ekvator
havâss-ı zâhire : beş duyu
havl : güç, kuvvet, çevre
haylûlet : yolu kapama, araya
 girme, mâni olma
hayret-efzâ : hayret artıran
hayye-i Mûsâ : Hz. Mûsâ'nın yı-
 lanı
hazer : sakınma, kaçınma
hazf : aradan çıkarma, eski yazıda
 noktasız harfli kelimelerden
 manzûm, mensûr cümle tertip-
 leme
hâzik : işinin ehli, usta
hebâ-i mensûr : boşuna harcanarak
heft-kışver : Batlamyos'un ayırdığı
 dünyanın yedi bölgesi
hem-bezm ü 'işret : işret meclisi
 arkadaşı
hemdem : can ciğer arkadaş
hemîşe : her vakit, her zaman
hemm : gam, keder, tasa, kaygı
hem-nişin : beraber oturup kalkan,
 teklifsiz arkadaş
hemvâr : düz yer, bir çırpıda olan
 yer, uygun yer
hengâm-ı âsûdî : rahatlık zamanı
hergiz : asla, katiyyen, hiç bir za-
 man

hesâb-ı tırâşî : tıraş etme, yontma
 hesabı
hevâ-yı nesîmî : atmosfer
hey'et-i 'atîka : eski astronomi
hezâr : bin, pek çok
hezl : eğlence, alay, şaka
hiffet : hafiflik, hoppalık
hıfz u sıyânet : saklama ve ko-
 ruma
hımâr : erkek eşek
hırka-pûş : hırka giyen fakir, derviş
hıtân : sünnet, sünnet etme
hicrân : ayrılık, iç acısı
hikmet-âmîz : hikmetle karışık
hilkât-i ecrâm : cansız cisimlerin
 yaratılışı
himem-i 'âliye : yüksek gayretler,
 ermiş olanların tesirleri
himem-i kâmile : eksiksiz gayret-
 ler, emekler
himem-i kebîre : büyük gayretler,
 emekler
himmet : gayret, emek, çalışma,
 ermişlerin tesiri
hîn-i ihtizâr : can çekişme anı
hîn-i inkırâz : yokolma anı
hîn-i vefât : ölüm anı
hîn-i zelle : sürçüp kayma anı
hiss-i bedî'î : güzellik duygusu
hitâm-pezir : sona eren
hod-be-hod : kendi kendine, kendi-
 liğinden
hûb-manzar : görünüşü hoş
hubb-i sivâ : başkasının sevgisi
hulf : verdiği sözü tutmama
hulle : cennet elbisesi, belden aşağı
 ve belden yukarı olmak üzere
 iki kısımdan ibaret elbise
humret : kırmızılık, kızılık
husûf : ay tutulması
hutûr : haura gelme, akla gelme
huveynât : mikroplar
hüccet : senet, vesika, delil
hükm-i münîf : yüksek hüküm
hümûm : gamlar, kederler, tasalar,
 kaygılar

hüs-n-i intihâ : sonunu güzel bitirme
'ikâb : ezâ, cefâ, eziyet, azap
iskât-ı izâfet : tamlamanın düşürülmesi
isyân-ı mahz : tam isyan
itnâb : sözü uzatma
ittilâ' : öğrenme, tanıma, bilme
ıztırâr : mecburiyet, çaresizlik
i'ânet : yardım
'ibâd : kullar, ibâdet edenler
ibârât : cümleler, paragraflar
ibâre-i fâsiha : apaçık cümle
ibâre-i müte'ârife : gerçekliği apaçık meydanda olduğundan isbatı icabetmeyen söz, aksiyon
ibtizâl : bir şeyin hor kullanılması, bir şeyi sürekli olarak kullanma
'id : bayram
iddihâr : biriktirme, toplayıp saklama
idmâc : bir şeyi bir şeyin içine sokma, sıkıştırma
ifâza : bereketlendirme, kabı taşıyacak derecede doldurma
ifnâ : yoketme, tüketme
ifnây-ı kesret : çokluğu tüketme
ifrâğ : kalıba dökme, şekillendirme
ifrât : aşırı gitme, pek ileri varma
iftihâr : öğünme, şeref, şan
igâl : pek uzağa gitme, acele ile birini bir yere sokma
igâre : gece baskını yapma, yağma etme
igzâb : gazaba getirme, kızdırma
ihâm : vehme düşürme, iki manalı kelimelerden en az kullanılan manayı bilerek kullanma
ihlîl : sidik yolu, memedeki sütün aktığı yer
ihrâk : yakma, yakılma
ihtibâ'-i dervîş : dervişin gizlemesi
ihtilâc : çarpıntı, seğirme

ihtilâf-ı tab' : huyların uyuşması
ihtilât : karışma
ihtirâk : tutuşup yanma
ihtiyâr-ı cüz'i : cüzî ihtiyâr
ihvân : kardeşler
ihve-i Yûsuf : Hz Yûsuf'un kardeşleri
ihzâr : hazırlama, hazır etme
ikbâl : baht, talih, işlerin yolunda gitmesi
iksâr : çoğaltma
iktizâ : lazım gelme, gerekme, gerektirme
iktizây-ı hikmet : hikmetin gerektirdiği
ilhâd : gerçek inançtan dönme, dinsizlik
ilkâât-ı şeytâniyye : şeytânî telkinler
ilmâm : iki şeyi birbirine yaklaştırma
ilsâk : bitleştirme, bitştirilme
iltizâm : kendi için lüzumlu sayma, gerektirme
'imâre : bayındırlık
imâte : öldürme, yok etme
imtisâs : emme, emerek çekme
imtizâc-ı meziyyet-i efkâr : düşüncelerin meziyetinin uyuşması
in'âm : nimet verme, iyilik etme
in'ikâs : aksetme, bir yere çarpıp geri dönme
inbâ : haber verme
inbât : bitme, bitmesini temin etme
inbisât : yayılma, genişleme
infâk : nafaka verip geçindirme, besleme
inhirâf : dönme, sapma, doğru yoldan çıkma
inkıbâz : kasvet, sıkıntı, kabızlık
inkırâz : bir kalabalıktan, bir bütünden tek kişi kalmayacak şekilde tükenme, bitme
inkızâ : tamam olma, sona erme

inşâd : şiir söyleme
intâc : neticelendirme
intulâk-ı dirhem : dirhem yollama
inti'âz : kuvvetlenme, kıvama gelme
intibâ : sona erme, bitme
inzımâm : katılma
irâ'e : gösterme, tayin etme
i'râz : yüz çevirme, çekinme
i'tâ : verme, ödeme
'itâb : azarlama, tersleme, paylama, darılma
i'tidâl : aşırı olmama halî, ölçülülük
i'tikâd-ı câzim : hiçbir şüphe olmayan kati inanış
i'tikâf : bir yere kapanıp ibâdetle vakit geçirme
isâbet-i 'ayn : göz değmesi
isâr : ikram, cömertlikle verme, dökme, saçma
iskâ : sulama, su verme
ismâ' : işittirme, dinletme
isnâd : bir şeyi birisi için yaptı deme, iftirâ etme
isti'âb : içine alma, içine sığma
isti'âze : sığınma
isti'dât : kabiliyet, anlayışlılık
isti'mâl : kullanma
istifrâş : odalık alma, odalık yapma
istiğfâr-ı zünûb : günahlardan tövbe etme
istiğnâ : aza kanaat etme, ihtiyâsızlık, nazlanma
istihzâ : alay etme
istikrâh : tiksınme, iğrenme
istikrâr : karar bulma, yerleşme
istinâre : ışıktandırma, parlatma
istincâ : pislikten temizlenme
istirâk-ı sem' : kulaktan söz kapma
istişhâd : şahit gösterme
istitâr : gizleme, örtünme
istitbâ : tâbi olmayı istemek, peşinden sürüklemek

istivâ : denk olma, düz olma, ortada ve tam bir derecede bulunma
işâbe : genç yaşta saç, sakal ağarma; saç, sakal ağartma
iş'âl : tutuşturma, parlatma, alevlendirme
iş'âr : yazı ile bildirme, haber verme
iştikâk : bir kökten gelen kelimelerin birbirleriyle ilgileri
iştîyâk : özleme, göreceği gelme
itâ'at-i mahz : tam boyun eğme
itfâ : söndürme, söndürülme
i'tidâl-i memdûh : övülen ölçülülük
i'timâd : dayanma, güvenme
İ'tizâlî : Mu'tezilî, Vâsıl b. Atâ'nın kurduğu Mu'tezile mezhebine mensup
itlâf : mahvetme, öldürme, lüzumsuz yere harcama
itmi'nân : birine inanma, güvenme
ittisâf : vasıflanma
izâe : aydınlatma, ışık verme
îzâh-ı tâm : apaçık anlatma
i'zâm : lüzûmundan fazla ehemmiyet verme
'izâr : yanak
izdiyâd : artma, çoğalma
izhâr-ı hüner : hüner gösterme
jâle : kırağı, çiğ
kabîh : çirkin, yakışsız, fenâ
kâbil-i isti'mâl : kullanılabilir
kable'l-intifâ' : faydalanmadan önce
kadd ü ruh : boy ve çehre
kâfiye : nazımda şiirlerin sonlarında tekerrür eden ve aynı sesi veren harflerin hareke ve sükûn hallerindeki birleşmeleri
kâil : söyleyen, diyen
kâime : ferman, buyruk, kağıt para
kalb-i fâsîd : bozuk kalp
kâm-revâ : isteğine erişen
kâni' : kanaat eden, inanmış, kanmış

kargâh-ı hikmet-âmîz : hikmetle karışık yer
kârî : okuyan, okuyucu
karîb : yakın, soyca yakın
kârîin-i kirâm : değerli okuyucular
karîne : karışık bir iş veya mesele-
nin anlaşılmasına, çözülme-
sine yarayan hal, ipucu
kasîde : on beş beyitten aşağı ol-
mamak, bütün beyitlerin
ikinci mısraları en başta bulu-
nan mısra ile kâfiyeli bulun-
mak ve daha çok büyükleri
övmek üzere yazılan şiir.
kâşâne : mükemmel ev, köşk, yuva
katl : öldürme
kavli bi'l-mûceb : gerekli söz
kavl-i leyyin : yumuşak söz
kavs-i kazâ : kazâ yayı
kazıyye : iş, husus, mesele, dava
kazıyye-i hakikiyye : hakiki me-
sele
kazıyye-i mûcibe-i külliyye :
olumlu tümel önerme
kâzib : yalancı
kebûter-bâzlık : güvercin yetiştî-
rip, besleyip satmak
kelâm-ı hikmet-âmîz : hikmetli
söz
kemâ-kân : evvelden olduğu gibi
kemâl-i kiyâset : anlayışlılığın
son haddi
kemâl-i sûzîş : yürek yanmasının
son derecesi
kesb : çalışıp kazanma
kesb-i safvet : temizlik, paklık
kazanma
kesb-i sübût : gerçeklik kazanma
kesîf : yoğun, sık
ke's-i kirâm : cömertlerin kadehi
kesret-i etbâ' : hizmetçilerin çok-
luğu
kevâkib : yıldızlar
kevâkib-i sâire : diğer yıldızlar
kevâkib-i seb'a : yedi yıldız
kevkeb : yıldız

keyd ü kemend : tuzak ve ucül-
mekli uzun ip
killet : azlık, kıtlık
kibr u nahvet : gurur ve böbürl-
lenme
kîl ü kâl : dedikodu
kilye : böbrek
kîne : gönülde gizlenen düşmanlık
kîne-cû : öc almaya çalışan
kizb : yalan söyleme, yalan
koşma : Türk halk edebiyatında 11
heceli dörtlüklerden oluşan,
belirli kâfiye düzenlerine göre
kurulan şiir biçimi.
kudemâ-i müverrihîn : eski ta-
rihçiler
kurb : yakın olma, yakınlık
kurûn-i cedîde : yeniçağ
kurûn-i vustâ : ortaçağ
kuṭr : çap, yan, taraf
kuvâ : kuvvetler, güçler
kuvve-i 'anî'l-merkeziyye :
merkezkaç kuvvet
küfûv : eş, benzer, denk
kûrbet : gam, tasa, kaygı
küreyvât : yuvarlar, küçük kürecik-
ler, yuvarlaklar
kürsî-i istiğrâk : kendinden geç-
miş bir halde
küsûf : güneşin tutulması
lâ-be's : sakınca yok
lagv : faydasız, boş
lahm u şahm : et ve yağ
lâhût : ulûhiyyet âlemi
lâim : yüze karşı çekıştiren
lâle-i hamrâ : kırmızı lale
lâ-yemût : ölmez
lâ yenkatı' : ardı kesilmeksizin,
dumadan
lâ-yetecezzâ : parçalanmaz, bö-
lünmez
lâ-yetenâhî : sonsuz, sonu bulun-
maz
lâ-yezâl : bitimsiz, sonu olmayan
leb-i la'l : kırmızı dudak
leb-i teşne : susamış

leme'ân : parlama, parıldama
Lem-yezel : zevâî bulmaz; Allah'ın sıfatlarındandır.
lerzân : titrek, titreyen
levm : çekiştirme, başa kakma, paylama
levn : renk, çeşit
levvâme : çok çekiştirici, başa kakıcı
lu'âb : salya
lugaz : bilmece, bulmaca
mâ'adâ : -den başka
mâ-dâmeti'l-hayât : yaşadıkça
ma'deniyyât : madenden yapılmış nesneler, madenler, mineroloji
ma'dûd : sayılı, sayılmış, belli
ma'dûm : yok olan
mağbûn : alış verişte aldanmış olan, şaşkın
ma'iyyet : beraberlik, büyük bir memurun emri altında bulunma
mâ-dûn : alt, aşağı, emir itibariyle aşağıda olan
mâ-fâte : kaybolan, elden çıkan şey
mâ-fihâ : içinde olan şey
mahall-i tezevvüd : yol için yanına yiyecek alma yeri
mahbes-i tengnây-ı dünyâ : dünya zindanı
mahmûdiyyet : övülmeye değerlik
mâh-peyker : yüzü ay gibi parlak, güzel
mahrek : hareketli bir noktanın güt-tüğü yol, yörünge
mahv : ortadan kaldırma, yok olma, bitme
maî : su renginde, mavi
mâiyyü't-tab' : akıcı
makâm-ı gayb : gayb makamı
makarr : karar edilen, durulan yer, oturlan yer
makarr-ı hükûmet : hükûmet merkezi

makhûr : kahrolmuş, bozguna uğratılmış
mâ-lâ-be's : mahzuru olmayan şey
mâlâmâl : dopdolu
mâlâya'niyyât : mânâsız, faydasız, boş şeyler
mâni'-i vuslat : buluşmaya engel olan
mâr-ı sermâ-dide : kışın soğuşundan uyumuş ve uyumuş yılan
mâverây-ı perde-i esrâr : esrar perdesinin arkasında
mâ vuzi'a leh : tayin ve tahsis olunan şey
mazhar-ı tahavvülât : değişimlerin görüldüğü yer
mazmûn : mânâ, kavram, nükteli, sanatlı, ince söz
me'âd : âhiret
me'âliyyât : yüksek ve derin fikirler
me'ânî : manalar
me'âsî : isyânlar, itaatsizlikler, günâhlar
mebâhis-i 'ilmiyye : ilmî bahisler
mebde-i rûh-i revân : ruhun başlangıcı
mebde-i tâl : boylam dairelerinin başlangıç kabul edildiği Londra'da Greenwich'den geçen boylam dairesi
mec'ûle : meydana çıkarılmış, yapılmış olan
medâr-ı cedy : oğlak dönencesi
medâr-ı seretân : yengeç dönencesi
medâr-ı teklîf : istenen şeyin etrafında döndüğü nokta
medfen : defnolunacak yer, mezar, kabir
medlûl : delil getirilmiş şey
mehâfil-i üdebâ : edebiyatçıların toplandıkları yerler
mehâmid : sitâyişler, medihler, şükürler, güzel huylar

mehâsin-i kesîre : birçok güzel-likler
mehcer : hicret edilen yer
mehcûr : terkolunmuş, unutulmuş
mehîb : heybetli, korkunç
mehlikâ : ay yüzlü, güzel
mehpâre : ay parçası, çok güzel kimse
me'hûz : alınmış, çıkarılmış
mekîdet : hîle, düzen
mekkâre : çok hileci, düzenbâz
mekr : hîle ile aldatma, maksadından vazgeçirme
mekr-zen-i dünyâ : tuzak kuran dünya
melâlet : usanç, usanma, sıkılma
memât : ölüm
memdûha : övülmüş, övülecek
menâbi' : kaynaklar, menbalar
menâbi'-i envâr : ışık kaynakları
menâm : uyunacak yer, yatak odası
menhî : harâm olmuş şey
mer' : adam, erkek kişi
merakku'd-düb : Büyük ayı adlı yıldız kümesinin dörtgeninde bulunan parlak yıldız
merâtib : rütbelere, derecelere
merbût : bağlanmış, bağlı, bitişik
merdân-ı meydân : yarışma sahasının yiğitleri
mer'ıyyü'l-icrâ : yürürlükte
merkad-i pür-nûr : nur dolu mezar
mersiye : ağıt, birinin ölümü üzerine duyulan teessürü anlatmak için yazılan manzûme
mesâha-i hacmiyye : hacim ölçümü
mesâha-i sathıyye : yüz ölçümü
mesâib : zor işler, müşküller
meserret : sevinç, şenlik
mesh : silme, bir şeyi el ile sığama
mesil : benzer
meskenet : fakirlik, yoksulluk, beceriksizlik
mesmû'ât : işitilen, duyulan, haber alınan şeyler

mesnevî : her beyti başlı başına kâfiyeli ve başından sonuna kadar aynı vezinde olan şiir
mestlik : sarhoşluk
meşârik-ı ekvân : âlemlerin doğduğu taraflar
meşiet : irâde
meşime-i şeb : gecenin sonu
metâ' : satılacak mal, sermaye
metâlî'-i ezmân : çağların başlangıcı
metbû' : uyulan
mevâdd-ı cevheriyye : değerli maddeler
mevâdd-ı gâzliyye-i muzîe : ışık veren gazlı maddeler
mevâdd-ı kimyeviyye : kimyevî maddeler
mevâdd-ı muzîe : parlak maddeler
mevâlid-i selâse : maden, nebât, hayvan olmak üzere tabiatın üç âleminde bahseden ilim, tabiat ilmi
mevâzi' : mevziler, yerler
mevsûf : vasıflanmış, belirtilen
mevt-i irâdî : irâdeye bağlı ölüm
mevl-i tabî'î : tabîî ölüm
mezbûre : adı geçen, yukarıda söylenmiş olan
mezmûme : yerilmiş, beğenilmiş
mıkyâs : ölçek, ölçü aleti
mihanikî : makine gibi otomatik olarak
mihnet : zahmet, eziyet, keder, sıkıntı
mihnet-kede-i 'âlem : eziyet çekilen âlem
Millî Edebiyyât : Türk Edebiyatı'nda millî kaynaklara dönme düşüncesini benimseyen edebiyât okulu (1911-1922).
min haysü lâ-yahtesib : ummadığı yerden
mir'ât-ı mücellâ : parlak ayna

mi'yâr : ölçü
mu'âd : iade edilmiş, geri çevrilmiş
mu'âhede : antlaşma
muâheze : azarlama, paylama, tenkit
mu'allakât-ı seb'a : İslâm'dan önceki Arap şâirlerinin, beğenilip Kâbe duvarına asılmış bulunan meşhûr yedi kasidesi
mu'âraza : birbirine karşı gelme, kavga, çekişme
mu'arreb : Arapçalaştırılmış, Araplaşmış
mu'âvenet : yardım, yardımcılık
mûceb : lazım gelmiş, netice, büyük bir memurun kendisine sunulan evrakı tasdik için ettiği işaret, paraf
mûcib-i ye's ü nevmîd : ümitsizlik ve pişmanlığa sebep
mudalla' : kanatlanmış
mugayyer : değiştirilmiş
mugaddî : gıda veren
muhâberât : haberleşmeler
muharrerât : yazılmış şeyler, mektuplar
muharrik-i a'sâb : sinirleri oynatan
muhâsamât : düşmanlık
muhassenât : güzel, faydalı, hayırlı işler
muhâzî : birbirinin karşısında ve bir hizâda bulunan
muhdes : sonradan meydana gelmiş, eskiden olmayan
muhill-i fesâhat : fesâhati bozan
muhrik : yakan, yakıcı
muhtass : bir kimseye veya şeye mahsus olan
mu'în : yardımcı
mukârin : bitişik, ulaşılmış, yaklaşmış
muktezâ : lazım gelmiş, kanun icabına göre yazılan yazı
muktezây-ı irâde : irâdenin gereği

muktezây-ı meveddet : sevginin gereği
muktezây-ı zâhire : görünür gereklilik
murabba' : kare, dörde çıkarılmış, dörtlü
murassa' : kıymetli taşlarla bezenmiş
murg-i cân : can kuşu
mûris-i cân : can veren, can kazandıran
musâlaha : barışma, uzlaşma, barış
musîb : rast gelen, yanılmayan, isâbet eden
mu'tâd : alışılmış
mutantan : tantanalı, patırtılı, gösterişli
mutazammın : içine alan
mutevassıt : aracı
mutevassıt-ı hâl : orta durum
mutmainne : gönü kanmış, içi rahat, şüphesi yok
muttali' : öğrenmiş, bilgili
muttasıf : vasıflanan
muvaazzıha : açıklayan, açıklayıcı
muzâdd-ı teşennüc : bir organın bütülmesini önleyici ilaç
muzhîr : ortaya çıkaran
muzır : zararlı, zarara sokan
muzîe : ışık veren, parlayan, parlak
muzlim : karanlık
muzmer : gizli, saklı örtülü
mübâderet : bir iş yapmaya girişme
mübâhase : bir iş hakkında iki veya daha çok kimse arasında edilen söz, konuşma
mübâhât : övünme
mübrem : kaçınılmaz, önlenemez
mücellâ : parlatılmış, parlak
mücerredât : soyut kavramlar
müdârâ : yüze gülme, dost gibi görünme
müdârâten : yüze gülerек, dost gibi görünerek
müddet-i medîde : uzun zaman
müdevver : döndürülmüş, yuvarlak

müerrih : tarihçi
müfâd : mânâ, kavram
müfârakât : ayrılma, uzaklaşma, boşanma
müfid : anlatan, manalı
müka'ab : küp
mülâbis : karışan, yakınlık gösteren
mülâsık : bitişik, yapışık, yanyana
mülhime : ilhâm eden, içine doğdu-
 ran
mülk-i 'adûd : ısırcı saltanat
mültemes : iltimaslı, kayırılan
mümtezic : uyuşan, bağdaşmış, kaynaşmış
münâcât : Allah'a duâ etme, yal-
 varma
mün'akide : bağlanmış, iki taraf
 arasında resmî olarak kabul
 olunmuş
münebbih : uyandıran, dalgınlıktan
 kurtaran
münevver : nurlandırılmış, parla-
 tılmış, ışıklı
münevvim : uyutan, uyku veren,
 uyutucu
münferice : arası geniş, açık olan,
 iki tarafı birbirinden uzak
münhani : eğri, eğrili
münhemik : bir işin üstüne çok dü-
 şen
münkir-i haşr : öldükten sonra di-
 rilmeyi kabul etmeyen
münşakk : yarılan, yarılmış
müntafi : sönen, sönlük
mürâselât : haberleşmeler, mektup-
 laşmalar
mürde : ölü, ölmüş
mürekkab-i aklî : aklî terkip
mürekkab-i hissî : hissî terkip
mürselün ileyh : kendisine bir şey
 gönderilmiş olan
mürûet : insaniyet, yiğitlik, cömert-
 lik
müsâvât : eşitlik
müsekkîn : uyuşturucu, yatıştırıcı

müsellem : teslim edilmiş, veril-
 miş, doğruluğu, gerçekliği
 herkesçe kabul edilmiş olan
müselles : üçgen
müstahzarât : hazırlanmış şeyler,
 zihinde hazır tutulmuş şeyler
müsta'id : kabiliyetli, anlayışlı
müsta'idd-i sıhhat : sağlığı elve-
 rişli
müste'âr : takma, iğreti alınmış
müstebân : meydana, açık
müstenîr : ışık alan, parlak
müstevfâ : kâfi derecede, yeteri ka-
 dar, tam
müş'ir : haber veren, bildiren
müştâk : özleyen, göreceği gelen,
 can atan
müştakk : başka bir kelimededen
 çıkmış, türemiş
müte'affin : bozulup fena kokan,
 kokmuş, çürük
mütebâgızât : kin güdenler
mütebahhir : bilgisi deniz gibi ge-
 niş veengin olan
müteezzi : eziyet çeken, sıkılan, in-
 cinen
mütefâvit : birbirinden farklı, çe-
 şitli olan
müteharrik : hareket eden, kıvılda-
 yan
mütehavvil : değişen, değişmiş,
 değişik
mütehayyir : şaşmış, şaşırmış
müteneffir : nefret eden, tiksinen
mütetâbi : birbiri ardınca gelen
mütevahhiş : korkan, ürken
müteveffâ : ölen, ölmüş, ölü
müvellidü'l-humûz : oksijen
müvellidü'l-mâ : hidrojen
müzâheret : yardım etme, koruma
müzdevic : evlenen, bir kelimeye
 kâfiye olan
müzeyyen : süslenmiş, süslü
nâ'ce : dişi koyun
nâdân : bilmez, câhil
nâfi' : faydalı, karlı

selb : kapma, zorla alma, kaldırma, giderme

selh : bir şeyden bir şeyi çıkarmak

selîs : düzgün, akıcı

semâhat : cömertlik, iyilikseverlik

semâ-i rûhânî : rûhânî semâ

sem'-i selîm : güzel işitme

seng : taş

seng-i kabr : mezar taşı

serâb : serap, öteki dünya

ser-fürû : baş eğme, söz dinleme

serâir-i enfûs : canlıların sırları

serî'a : çabuk, hızlı

serîr-ârâ : tahtı süsleyen : padişah

serîr-i Süleymânî : Hz. Süley-mân'ın tahtı

sermedî : dâimî, süreklî, ebedî

sermediyyen : ebedî olarak

sermuharrir : başyazar

serrâ : genişlik, kolaylık

serteser : baştan başa, hep, bütün

Servet-i Fünûn : 1896-1901 yıl-ları arasında Servet-i Fünûn adındaki dergiyi yayın organı olarak kullanan Türk edebî okulu (=Edebiyât-ı Cedîde).

sevdây-ı bî-âr : utanmaz, arsız sevgi, aşk

sevr : öküz, boğa, boğa burcu

seyelân : akma

seyelân-ı ebâtih : kumlu derelerin seli

seylâb-ı mevt : ölüm seli

seyyâl : akıcı, akan

seyyâre : gezeğen

seyyi'ât : kötülükler, günâhlar, suç-lar

sıklet-i sefâin : gemilerin ağırlığı

sıklet-i zehâb : zihnen bir yola sapmanın ağırlığı

sınâ'at : zanaat, ustalık, maharet

sırr-ı mahzûn : saklanan sır

sıyânet : koruma, korunma

sîmâ-i sîmîn : gümüş gibi yüz

sîm ü zer : gümüş ve altın

sîne-saf : sarılıp kucaklaşmış

sîrâc-ı münîr : ışık veren kandil

sîrişk-i ahzân : keder gözyaşları

sît u 'izzet : şöret ve ululuk

sît u sadâ : patırtı ve yankı

sît-ı satvet : ezici kuvvetin patır-tısı

siyâdet : seyyidlik, efendilik

sû-i fikr : kötü düşünce

sû-i karîn : kötü arkadaşı

sugrây-ı avâlim : âlemlerin en küçüğü

sulb : omurga kemiği, döl, sert, katı

sulbe-i 'ayn : gözün sertleşmesi

sun' : yapma, tesir, kudret

su'ûbet : güçlük, zorluk

su'ûd : yukarı çıkma, yükselme

sûziş-i hicrân u firâk : keder ve ayrılığın acısı

sü'adâ : kutlu, uğurlu kimseler

sübü't-i 'ademîyyet : yokluğunun ortaya çıkması

süllem-i hakikî : gerçek merdiven

şâdâb-ı girye : fazla gözyaşı

şâhika : dağ tepesi, dağ doruğu

şakî : haydut, yol kesen, fena hare-ketli

şâkir : şükreden, gördüğü iyiliğe karşı duâ eden

şark : doğu

şâtîyye : uzunbacaklılar

şâyeste-i medh ü iftihâr : övme ve övünmeye değer

şâyeste-i rahmet : Allah'ın rahme-tine layık

şebâbet : gençlik, tazelik

şebbûy : şebboy

şecer : ağaç

şecî' : cesur, yürekli, yiğit

şefâ'at : birinin suçundan geçilmesi veya dileğinin yerine getiril-mesi için edilen aracılık

şeffâfe-i mâile : eğik saydam

şeffâfe-i muhaddebe : dürbün camı gibi yumru olan saydam

şegâf : kalp zarı

şehr-i ferîdü'd-dehr : zamanın bi-
ricik şehri

şekvâ : şikâyet, sızıltı, hoşnutsuz-
luk

şem'a : mumlu fitil, muma batırıl-
mış fitil

şems : güneş

şenâ'et : kötülük, fenalık

şerâre-i şehvet : şehvet kıvılcımı

şevâhuk-ı cebel : dağların tepeleri

şeyhûhet : yaşlılık, ihtiyârlık

şey'-i câmid : cansız nesne

şey'-i müceyyez : bölünmeyen
şey

şîr : aslan

şive-i kadîme : eski şive

şimâl : sol, kuzey

şiryân : atardamar

şu'â'ât : ışınlar

şu'arâ : şairler

şurû' : başlama

şuûnât-ı fenniyye : fen ile ilgili
olaylar

şuûnât-ı kevnîyye : kozmoloji ile
ilgili olaylar

şübehât : şüpheler

şükûfe : çiçek

şümûs-i sâbite : sabit güneşler

ta'addüt : çoğalma, sayısı artma

ta'allüm-i ensâb : logaritma cet-
vellerinin sayılarını öğrenme

ta'arruz : sataşma, düşmana sal-
dırma

ta'ayyün : meydana çıkma, belirme

tab'an : kendiliğinden, yaratılıştan

tabaka-i hilkat : yaratılış tabakası

tabasbus : yaltaklanma

tab'-ı nâs : insanların yaratılışı

ta'birât-ı bâride : soğuk terimler

tagayyür : değişme, başkalaşma,
bozulma

tahallus : kurtulma

taharruş : tırmalanma, örselenme

tahayyür : hayran olma, şaşa kalma

tahkikât-ı fenniyye-i cerâim u
cezâ : suç ve cezanın fennî
soruşturması

tahrîr : yazma, yazılma

takbîh : çirkin görme, beğenmeme

taklîb : tersine çevirme, bir yandan
bir yana döndürme

ta'kid : düğümlenme, düğümlenme,
ibâreyi veya cümleyi anlaşıl-
maz şekilde düzenleme

tâli' : talih, kismet, kader, baht

ta'lîk : asma, asılma, bir şeye bağlı
gösterme

ta'mûk-i nazar : esâsına varacak
şekilde araştırma, inceleme

ta'n : sövme, yerme, ayıplama

tanîn-endâz : tınlayan, çınlayan

ta'n ü teşnî' : sövme ve ayıplama

târâc : yağma, çapul, talan

tarâvet : tazelik, taze olma

tarîk-i ehven : kolay yol

tarîk-i tekellüm : konuşma yolu

tarîk-i vâhide : biricik yol

ta'riz : dokundurma, dokunaklı söz
söyleme

tarsi' : mücevherler kakarak süs-
leme, oymacılık

tarsîn : sağlamlaştırma

tasannu' : yapmacık, bir şeyi olu-
ğundan daha süslü, değerli
gösterme

tasavvuf : sofulaşma, gönlünü
Allah sevgisine bağlama

tasdik-i câzim : kesin tasdik

tasrîh : açık açık söyleme, belirtme

tatlîk : boşama, bırakma, ayırma

tâ'ân : veba

tavâif-i cin : cin topluluğu

tavâif-i mülûk : Abbâsî İmpara-
torluğu'nun yıkılmasından
sonra İslâm âleminde teşekkül
eden küçük devletler

ta'yîb : ayıplama

tazarru' : kendini alçaltarak yal-
varma

ta'zîm : büyükleme, ululama, büyük sayma
tazyî' : kaybına sebeb olma
tazyîk : daraltma, daralma, sıkıştırma, baskı
tazyîk-i nesimî : atmosfer basıncı
te'addî : zulmetme, saldıрма, öteye geçme
tebâh : mahvolma, tükenme, bozuk
tebahhurât-ı miyâh : suyun buharlaşması
tebeddül : değişme, başka hale girme
tebelbül : dilin karışıklığı, anlaşılmaz hale gelmesi
tecâhül : cahil gibi görünme, bilmemelikten gelme
tecdîd : yenileme, yenilenme
teceddüd : tazelenme, yenilenme, yeni olma
tecezzî : kısım kısım bölünme
tedâfu'-i hubûb : tohumların birbirini defetmesi
tedennî : aşağı inme, aşağılama
teeddüben : edepli davranarak, utanarak
teehhül : evlenme
teennî : yavaş hareket etme, ilerisini düşünerek acelesiz, dikkatli davranma
teessüf : kederlenme, tasalanma, acıma
tefâhur : övünme, övünç
tefâvüt : iki şeyin birbirinden farklı olması
tefeşşî : intişâr etmek, yayılmak
tefrît : tersine aşırılık, ortalamanın çok altında kalma
tefvîz : ihâle, sipariş etme, dağıtım
tegallüb : zorbalık, zorla hüküm sürme
tegayyür : değişme, başkalaşma, bozulma
tehaffuz : sakınma, korunma
tehallûf : geride kalma, arkada bırakılma

tehevvür : öfkelenme, köpürme
tekallus : kasılma, bir organın çekilip toplanması
tekebbür : büyüklük satma
tekellüm : söyleme, konuşma
tekeyyüf : keyiflenme, keyiflendirecek bir şey alma
te'kid : sağlamlaştırma, pekiştirme
Tekke Edebiyyâtı : Türk Edebiyatı'nın İslâm tarikatları çevresinde gelişen kolu.
tekye : tekke, dayanma, güvenme
telbîs : ayıbını, kusurunu örterek bir şeyi sahtelendirme, hile, oyun
telezzüz : lezzet alma, hoşlanma, hoş gitme
telh : acı söz
telhî-i zehr : zehirin acılığı
telyîn : yumuşatma, kabızlıktan kurtarma
temâyül-i rif'at : yüceliğe yönelme
temeddün : medenîleşme
temekkün : yerleşme, yer tutma
temessül : bir şekil ve sûrete girme, benzeşme
temettu' : kâr etme, kazanma, kâr, fayda
temevvüc : dalgalanma, dalgalı olma
tenâfür : birbirinden nefret etme, kulağa hoş gelmeyen hece veya kelimelerin bir arada bulunması
tenâkuz : çelişme, insanın bir sözünün diğerine uymaması
tena''um : nimet içinde, bolluk içinde bulunarak rahat etme
tenebbüh : uyanma, uykudan kalkma, gaffletten kurtulma
tenebbühiyye-i harekiyye : hareket ettirici uyarıcı
tenezzül : inme, aşağılama
teng-âşiyân : yuvası dar
tengnâ : dar yer, geçit, boğaz

te'nîs : dişi kılma, kılınma
tenkîs : azaltma, eksiltme, eksiltilme
terâcim-i ahvâl : biyografiler
terakkî : ilerleme, yükselme
terdîf : arkası sıra yürütme, yürütülme, terkiye alma
terettüb : sıralanma, sırası gelme, gerekme, düşme
tergîbât : isteklendirmeler
tersîm : resmetme, resmini çizme
tesâdüm : çarpışma, tokuşma
tesâvî : bir ve eşit olma, eşitlik
teseyyüb : kayıtsızlık, üşenme, tenbellik
teshîn : ısıtma, ısıtılma, kızdırılma
teshîr-i ümem : ümmetin ele geçirilmesi
tesmiye : adlandırma, isim verme
teşahhus : şahıslanma, birinin şahsını hatıra getirme, getirilme
teşekkül-i dem : kanın oluşumu
teşennüci : spazmla ilgili
teşettüi-i efkâr : fikirlerin farklılaşması
teşe''üm : uğursuz sayma, şom görme
teşnî' : çok ayıp ve çirkin bulma, ayıplama
tetâbu' : aralıksız birbiri ardına gelme
tevâbi' : bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, birinin adamları
tevaggul : devamlı olarak uğraşma
tevakkî : sakınma, çekinme, korunma
tevakkuf : durma, eğlenme, bekleme
tev'em : ikiz, eş, benzer
tevessül : inanma, sarılma, sebep tutma
tevşîh : süsleme, çifte kafiye
teyessür : kolaylaşma, başarı ile bitme
tezâ'uf : iki kat olma

tezevvüd : yol için yanına azık, yiyecek alma
tezeyyün : süslenme
tıfl-ı nâzenîn : nazlı çocuk
tîğ-i hâmuş : sessiz kılıç
tîr-i hakk : hakkın oku
tîr-i tiz-i aşk : aşkın hızlı oku
tiryâk : panzehir, afyon
tûl : boylam, uzunluk
turre-i pür-tâb : parlak alın saçı
tâtî : dudu, papağan cinsinden taklit yapan bir kuş
tu'üm : yemeler, lezzetler, zevkler
ucb : kendini beğenmişlik
'udlât : adeleler, kaslar
uhuvvet : kardeşlik
'ukbâ : âhiret, cezâ
ulûm-i mütenevvi'a : değişik ilimler
umus : humus (toprakta)
'unf u şiddet : şiddet ve sertlik
usûl-i riyâh : rüzgarların düzenleri
'uzama'-i ni'met : nimetin büyüklüğü
üdebâ : edebiyatçılar
ümerâ : emirler, beyler
ünbûbe-i kalb : kalbin kılcal damarı
üns-i kudsi : kutsî alışkanlık
vâbeste : bağlı
va'id-i ekîd : kuvvetli korkutma
Vak'a-i Hayriyye : Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması
vâki' : vukû bulan, olan, geçen, geçmiş olan
vakt-i sabâ : gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgarın zamanı
vazî'u'n-neseb : soyu alçak, nesebi düşük
vekâyi' : olaylar
vekâyi'-i mühlike : tehlikeli olaylar
velîme : düğün ziyâfeti
vesâtet : araya girme, aracılık etme
vezân : esen, esici
visâl : ulaşma, sevgiliye kavuşma

vuhûş : yabani hayvanlar
vuzûh : açık ve belli olma, anlaşılır olma
vücûd-i bâricî : dış gövde
vüs'at : genişlik, bolluk, boş meydan
yâbis : kuru
yâr u agyâr : dostlar ve yabancılar
yebûset : kuruluş
yebû'-i 'ulûm : ilimlerin kaynağı
yevmü'n-nüşûr : kıyamet, mahşer günü
zafer-yâb : zafer bulan, başarı gösteren
zâhib : gidici, bir fikir veya zanna uyan
zâhir : görünen, açık, belli, meydana
zâhiretü'l-ma'nâ : manası açık
zahr : sırt, kağıt ve sâirenin arka tarafı, gerisi
zahru'd-düb : Büyükayı takım yıldızını meydana getiren yedi yıldızdan biri
zâir : ziyaretçi, görmeye ve hatır sormaya gelen
zamâ'im : ekler, ilâveler
zamâir : zamirler, iç yüzler
zaman-ı ezâ : eziyet zamanı
zârî : ağlayıp sızlama
zât-ı mekârim-simât : alâmetleri cömerlikten ibâret olan zât
Zât-ı Risâlet-penâh : Hz. Peygamber
zâtü's-sedy : memeli
zebân-ı kâl : söyleyenin dili
zeberced : zümrütten daha açık yeşil olan ve zümrüt kadar değeri olmayan bir süs taşı
zebûn : zayıf, güçsüz, aciz
zemzeme : ezgili, nağmeli, ses, nağme
zen-dîn : kadın dinli
zer' : ekme, tohum saçma

zevk-i mahdûd-i gayr-ı meşrû'a : meşrû olmayan sınırlı zevk
zihâm-ı ahzân : hüznlerin sıkıntısı
zihn-i sâmi' : dinleyenin zihni
zîk-ı ma'îşet : geçim darlığı
zillet-i suâl : dilenciliğin horluğu
zillet-i talep : istemenin alçaltıcılığı
zindân-ı bî-emân : acımasız zindan
zî-rûh : ruh sahibi, canlı
zu'afâ : zayıflar
zu'm : zan, sanı, şüphe
zu'm-i fâsid : bozuk sanı
zûbde : bir şeyin en seçkin parçası, öz
zülâl-i 'atâ : bağış suyu
züll-i suâl : dilenciliğin aşağılık durumu
züvvâr : ziyâretçiler, görmeye, hatır sormaya gidenler

